Telč Memorial Book

Ṭelts'

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Harpanes, Yehezkel.
TITLE	Telts' : toldot kehilah Yehudit be-mordot ha-Karpatim : yesodah, hayeha ve-hurbanah / Yehezkel Harpanes.
IMPRINT	880-03 Yerushalayim : Feldhaim, 750 [1989 or 1990]
DESCRIPT	2 v. (705 p.) : ill., ports. ; 24 cm.
SUBJECT	Harpanes, Yehezkel. Jews -- Czech Republic -- Telč -- Social life and customs. Telč (Czechoslovakia) -- Ethnic relations.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U S A.

יחזקאל הרפנס

סְלָצִי

תולדות קהילה יהודית במורדות הקרפטים

יסודה חייה וחורבנה

מקולמוסו של אחד מבניה

מחבר הספר "בכף הקלע"

כרך שני

הוצאת ספרים

פלדהיים

ירושלים תש"ן

ערכה לדפוס :

אסתר הרפנס

הוצאת ספרים פלדהיים בע״מ

נדפס בארץ ישראל תש״ן

Printed In Israel

התוכן

פרק ששים וששה

חילוקי דעות בין ההורים

בשידוך שלפנינו, היו הקלפים של כל השחקנים פתוחים לפניו. כל צד שדיבר, ידע כיצד להפוך דבריו על מנת שיתאימו לאיש שיחו. כשגיטל סיימה את דבריה והיתה משוכנעת ששכנעה את השדכן שגם הוא יודה לדבריה — שאין מה לדבר על השידוך שהתחיל בו, ובקשה אותו שלא ידבר עם בנה אודותיו, כי חששה שמפאת חשיבות הבת ויחוס המשפחה עלול הוא לבחור בה, ואילו היא העדיפה את יוסף ברל, יען שמצד המחותנים הם התאימו להם יותר (וזה היה העיקר אצלה). כי אין להשוות אם נפגשים עם מחותן עשיר ונכבד שהשעה משחקת לו, או עם מחותן שפשט את הרגל והנו "קבצן". אכן, "קבצן!", יען שישנם "פושטי רגל" ו"נשרפים" שדוקא הודות לתאונה שקרתה להם, התעשרו, ואילו זה "יצא נקי מנכסיו". נוסף לזה יש לו עוד כמה בנות, העלולות להביא את אביהן לידי מצב של "פשיטת יד". העובדה שיוסף ברל הנו עם הארץ והשני תלמיד חכם, זה דוקא מצא חן בעיניה, הואיל וגם בעלה אברהם־יצחק לא היה תלמיד חכם מובהק; אותו הדבר עם המחותנת, שאינה מבינה כלל "בצאינה וראינה" וב"תחינה", ספרים שגם היא לא בקיאה בהם. מה שאין כן השניה, שרה הרניק, היא יותר מדי בקיאה ב"חובות הלבבות" וב"מנורת המאור" וכו'. איזו שפה משותפת יכולה להיות עם מחותנים כאלה, כשנפגשים יחד? — חשבה. ואילו מה שנוגע לתכלית הרוחנית של בנה, לא שמה לב. היא לא יחסה חשיבות לעובדה שחותנו ובני משפחתו יהיו בורים ולא תהיה לו שפה משותפת עמהם. העיקר הוא שכסף יש הרבה, ולכן נחשב בעיניה שידוך זה לכליל המעלות.

ברם, אלימלך ידע את האמת, שאין כאן שום צורך להציע את הדבר לבחור, ולא היה מוכן להפסיק על אף ששמע את הסברי עקרת הבית. לכן פנה אליה, אחרי שבעלה כמעט ולא התערב בשיחה, כי ידע שכוחה די גדול. "גברת גיטל," אמר לה, "אני מבין טוב לרוחך, הנני מודה שאת צודקת, אולם כל זה מחד גיסא, אבל אם נהפוך את המטבע לצד השני, תצא לנו תמונה אחרת לגמרי. אל תשכחי שהפרנסה שיש לו לר' יוסף ברל, היתה גם לר' דוד הרניק, ועולמנו הוא גלגל החוזר, ואף פעם אי אפשר להיות בטוח שעשרו של ר' יוסף ברל יחזיק

לעולם ועד. אני בכל אופן לא מאחל לו, חלילה, הרי יודעים אנחנו שרק לפני זמן קצר גם ר' דוד היה עשיר מכובד עוד יותר מר' יוסף ברל, ויתכן שאלמלא היה אדם ישר יכול היה להשאר עשיר גם אחרי פשיטת הרגל, כמו שאחרים עושים זאת, רק תומתו ויושר לבו ומצפונו, לא נתנו לו שיאכל כסף זרים, הואיל והוא נצר למשפחת רבנים מפורסמים ואנשים ישרים.

ובנוגע לנדוניה — מאין את יודעת שאיננו מוכן לתת גם הוא? הנה גם ליצחק נתן נדוניה, אמנם לא הרבה, אבל יצחק הצהיר בפירוש שאינו רוצה כסף. ואולי יש לו כסף ומחזיק אותו בסוד, ורק לעת מצוא יגלה את סודו? אני בכל אופן לא יודע.

ובנוגע לר' יוסף ברל, אין לי חלילה נגדו שום דבר, וכבודו במקומו מונח; אבל אל תשכחו שבנכם תלמיד חכם ולא יהיה לו נוח לשבת אתם ביחד. הכסף כשלעצמו לא עונה על הכל, בכל אופן לא אצל כולם. בן תורה השקפתו שונה מהשקפתנו. לכן דעתי שהיה כדאי שתסעו לשם עם בנכם לראות ולהיראות, ואם תתווכחו שהשערתכם נכונה, אז תספיקו לומר 'לא', כי הביקור לא מחייב אתכם. כמובן, שכל זאת מה שדיברנו כאן לא ידוע עוד באף מקום וגם ישאר בסוד, כי אני באתי מקודם אליכם לקבל הסכמה מצדכם, ואחרי כן לדבר עם יתר הצדדים. אם תרשו לי, אז אלך מחר בעזרת ה' לסלוה, להכשיר את הקרקע לביקורכם. אתם ההורים ודאי שהנכם מכירים זה את זה, אבל דרוש שתכירו את הנערה ושהצעירים יכירו זה את זו, ואם משהו לא יהיה בסדר, נפסיק לדבר על זה."

— "דבריך, ר' אלימלך, נכונים," התערב אברהם־יצחק, "רק דבר אחד לא מתקבל על דעתי: הלא אנחנו יודעים במי מדובר, מכירים את המשפחה טוב מאוד, כולל הנערה. היא מאוד נחמדה ואין לנו שום דבר נגדה. אני מניח שאפילו הצעירים גם כן מכירים זה את זה, אמנם רק מראייה מרחוק בלבד, ואני עוד מרחיק לכת — יתכן שהכל בסדר מכל הצדדים, זולת בעיה אחת קיימת בסימן שאלה, והיא: הנדוניה. כמה הם מוכנים לתת? ובכן אם זה יתקבל על דעת בננו, זאת אומרת, אם זה יספיק בשבילו שיפתח לו עסק ולהסתדר בפרנסה, זאת היא השאלה. אם כן למה לנו לנסוע לשם לביקור? הלא בענין המשא ומתן הכספי גם אתה תוכל לדון אתם, וזה לא יחייב אותנו כלל; ואילו ביקורנו, יכול להשאיר אחריו טעם מריר אם התוצאות תהיינה שליליות, ואף עלול לקלקל את יחסינו הידידותיים, וחבל."

— "נכון, אברהם־יצחק, אתה צודק," אמרה גיטל, ופנתה אל אלימלך: "אתה תבקר שם, ואם תביא לנו תשובה שתתקבל על דעתנו, אז נבקר אצלם בעזרת ה', בתנאי שעד שהתשובה לא תהיה חיובית, אל תדבר מזה עם בני."

— "עצתך לא כל כך נכונה," אמר אלימלך כשראה שתכניתו עומדת להתמוטט, "דוקא בשביל שאתם מכירים זה את זה כדאי שתערכו אצלם

ביקור. אדרבה, יכול להיות ידידותי גרידא, אפילו לא לשם שידוך, כביכול. אפשר לעשות זאת לא באופן רשמי, אלא בהפתעה, כאילו בדרך מקרה, כמו שקורה הרבה פעמים שעוברים דרך ביתם ונכנסים באיזו אמתלא. כי ספק רב אצלי אם הם מכירים את ראובן־יואל ורצוי שיכירו אותו, ואז בודאי יפתחו את כיסם. אנא, תחשבו טוב על הצעתי, כי את טובתכם אני דורש. ברור לי שבשידוך זה תשיגו הכל, גם עולם הזה וגם עולם הבא, אתם כמו בנכם," סיים אלימלך. הוא קם מעל כסאו, נגש אל הדלת לצאת, כמי שבטוח שדבריו נשמעו הפטיר "שבת שלום", נשק את המזוזה ויצא בהשאירו מאחוריו את אברהם־יצחק, בכדי שתהיה להם הזדמנות להתייעץ. אחרי כן חזר ואמר: "תסלחו לי שחזרתי, אני רוצה לבקשכם שתחליטו בנדון, למען אוכל לקבוע פגישה בשבילכם, ואני בטוח שהדבר יצא לפועל בהצלחה, בעזרת ה'."

אחרי שיצא לו השדכן, פנה בעל הבית לאשתו ואמר לה: "נו, מה דעתך על פגישה זו?"

— "היהודי הזה נדבק בנו כמו איזו 'קליפה'," אמרה ברוגזה, "אני פשוט התביישתי ממנו, אבל כבר עמד לי בקצה לשוני לומר לו בצורה חד משמעית שיסתלק ממנו בכבוד. הוא הכניס לו משהו בראש ורוצה לטמטם גם אותנו שאנחנו נרקוד לפי מנגינתו. הראית עוד נפש כזו? זה פשוט זוועה! אני אגיד לראובן־יואל שלא יעמוד אתו בדברים, כשיפגוש אותו ברחוב בצד אחד שיעבור לצד השני. הוא עודנו נער רך ותמים ויכול להתבלבל מפתויו."

— "הענין לאו דוקא כזה," ענה לה בעלה, "ראובן־יואל הוא בננו הראשון, ואנחנו עדיין מחוסרי נסיון בגלגולי השידוכין. אל תחשבי שדוקא הלהטוטים והפתויים של השדכן הם הקובעים. בשידוכין האדם עיור; נדמה לו שהוא פועל לפי שכלו, אבל לא כן הדבר — ההשגחה העליונה היא הקובעת בגורלו של האדם, לפי זכותו ומזלו שנקבעו לו מראש. אל תדמי בנפשך שמועילה חכמתו או גבורתו של האדם. אנחנו מתכוונים כולנו לטובת הענין ולכן אני סומך יותר על ההשגחה, ואם את רוצה לשמוע חוות דעתי, אז אגלה לך סוד, שאינני מזדהה עם דעתך. לא התערבתי הרבה בויכוח שלך עם השדכן, יען שאני בעצמי גם כן מצדיק אותו ונוטה לשידוך שהציע. זה מוצא יותר חן בעיני מיוסף ברל מביסטריץ שמתנהג בשגעון כמו שכור דכולא עלמא דיליה. הכסף סנוור את עיניו והוא חושב שאין חכם כמוהו. ואילו ר' דוד, גם כשעמד במדרגה העליונה, היה נעים ונוח לבריות, עניו וצנוע. תמיד קנאתי בהליכותיו ובמדותיו, וגם עכשיו, כשאני נפגש אתו קשה לי להיפרד מעליו. ולכן, הייתי מסכים להשתדך עמו אפילו בפחות כסף, כי לעומת משפחה זו הכסף מאבד את ערכו ואינו בא בחשבון כלל. בשום אופן אינני דוחה את ההצעה מכל וכל, ואנחנו צריכים לדון בדבר בכובד ראש ולא בזלזול. כפי שאני מכיר את ראובן־יואל גם הוא לא להוט אחרי כסף. צדקת בזה שבקשת את השדכן שלא יציע לו בינתיים

את השידוך, יען שהוא עלול מאוד להסכים עליו. אולם אני מצדי מוכן לתת לו יד חופשית, שיפעל כמו שלבו נוטה, משוכנעני שאפשר לסמוך עליו. הייתי מציע לך, איפוא, שגם את תתנהגי כמוני. ה׳ עזר לנו שהילדים גדלו והצליחו בלימודים, הם ב״ה פקחים ויודעים למאוס ברע ולבחור בטוב, נעזור להם בכל מה שנוכל, אבל אל נתערב, כי גם אנחנו רחוקים מלנחש העתידות,״ סיים אברהם־יצחק.

— ״אתה שונה מכל האדם. בנוהג שבעולם, ההורים עמלים עם ילדיהם וכל תקוותם היא שכשיגיעו לגיל הנישואין יבחרו להם זיווגיהם. הם משקיעים בזה הונם, אונם ומרצם להשיג תמיד הכי טוב והכי מבוסס מכל הבחינות. והנה עזר לנו ה׳ ונתברכנו בילדים בעלי שם מפואר וראוים להשיג השידוכים הכי חשובים, ועובדה היא שהשדכנים מכתתים את רגליהם ומביאים לנו הצעות מהצעות שונות. ובדיוק כשהגענו למצב בו אנו נדרשים לחוות דעתנו ולקבע עמדה הלכה למעשה, אז אתה פורק את נשקך ומקצץ גם את רכנפים שלי, לסמוך על בחירתם וחסל! מה יאמרו עליך הבריות? איזה אבא אתה? האם די בכך כי תבוא גם אתה לרקוד בחתונה כמו יתר המחותנים וזהו? הנהיה עוד כדבר הזה? האם די לך בזה שאנחנו נהיה השושבינים? לא, לא מצדי אלה יכולים להיות גם זרים. אני רוצה להשמיע את דעתי בכל מקום ובכל דבר, כי על כן אני אם והרבה עמלתי בהם עד כה,״ סיימה בטרוניה כלפיו.

— ״אינני יודע כלפי מי את רוצה להתהדר — כלפי בניך, או כלפי העולם?״ ענה לה אברהם־יצחק, ״אני לא רוצה להראות פנים לא לכאן ולא לכאן. מאז שנולדו הילדים לא עמלתי בהם כדי שיעזרו לי בעבודה. כל מגמתי היתה רק להקנות להם זאת מה שנמנע ממני, עקב היותי יתום, וגם להבא אינני מתכוון להרויח עליהם. הנה עובדה, כי נוח יותר שייסף ברל יהיה מחותני, אבל אינני מחפש את נוחותי. אני מעדיף לעשות חשבונו של בננו. היות וברור לי שירגיש את עצמו יותר טוב לשבת בצוותא עם חותן כמו ר׳ דוד, ואין לי שום ספק שגם בתו היא חשובה כמו הוריה, עובדה שגם את מודה בה. כמו כן לא איכפת לי מה שיאמרו הבריות. כמו שהם לא עושים שום דבר למעני, גם אני לא צריך לפעול למענם. אבל טועה את בדעתך שאני מתכוון שלא להתעניין בגורלם. חס וחלילה! — אינני מפקיר אותם. אבל בנדון אינני רוצה להתערב, כלומר, להתנגד לבחירתם. כמובן שאם ישאלו את דעתי, אביע להם דעתי בתור יועץ, אבל לא בתור דעה המחייבת. וזאת הצעתי לך, שגם את תעשי כמוני. כמובן שחוץ מזה נתעניין ונתאמץ על מנת לשפר את התבססותם, בעזרת ה׳.״

— ״אני כבר רואה שכאן צפויה לי מלחמה גם מצדך וגם מצד ראובן־יואל. אבקשך, איפוא, שתקיים לפחות את דברך בזה שלא תחוה את דעתך מבלי שישאל את פיך, ועם היתר תסמוך עלי.״

אברהם־יצחק קם על רגליו באמירת ״גוט שאבעס״ והלך לבית הכנסת.

פרק ששים ושבעה

לשים את העיסה בשני הצדדים

אחרי שנגמרה הדרשה ותפילת המנחה, כיבד משה וידר, בעל בית הכנסת, את הקהל בסעודה שלישית, כרגיל בכל שבת. וכשהחושך התגבר על האור ומילא את חלל העולם באוירא של רעוא דרעוין, וכולם ישבו על יד השלחן וזמרו "בני היכלא דכסיפין" בניגון הדבקות של חסידי סיגט, קרא השדכן לראובן־יואל, תוך ניצול האפלולית של בין השמשות, לקרן זוית ואמר: "נו, נשמע כיצד תגיב על ביקורי בבית הוריך."

— "כיצד אגיב ועדיין לא שמעתי ממך כלום?" אמר הבחור, "ספר לי מהר, כי עוד מעט יזמינו אותי אל השלחן, ואינני רוצה שירגישו שם שאנחנו משוחחים כאן."

— "אגיד לך את האמת. אביך הוא יהודי חכם ויקר רוח, אבל אמך, אמנם אשה משכלת, אבל אגוז קשה; היא יודעת מה שהיא רוצה. ברם, אני עשיתי את עצמי תמים כמי שלא מבין, שוחחתי לתומתי וסתרתי את דבריה, ונדמה לי ששכנעתי אותה להסכים אתי שתסעו לסלבה לראות ולהיראות. היא התנגדה לזה מתחילה ולא רצתה לשמוע מזה, לבסוף אמרתי שאחרי ההבדלה אני אחזור אליכם על מנת לסכם את הענין בנוכחותך."

— "ומה היתה דעת אבא?"

— "התנגדותו היתה בשפה רכה, ולבסוף כמעט והסכים," ענה אלימלך.

מיד אחרי שהבדילו, התחיל הויכוח בין ההורים לבנם. גיטל היא שפתחה את הדיון: "שמע, ראובן־יואל. מלך השדכן היה כאן, אחרי שאתה הלכת לבית הכנסת, והציע לנו שידוך בשבילך עם בתו של ר' דוד הרניק מסלבה, אחותה של ראסיה אשת יצחק. אני כמובן התנגדתי (זאת השמיעה בראשית דבריה כדי שבנה, בתור תלמיד חכם ובן ממושמע, יתן לב ויתחשב בדעת אמו). עוד מעט ויבוא השדכן, ורציתי שלפני בואו נסכם אתך, כדי שתדע איך לכלכל את דבריך. מה דעתך?" שאלה.

ראובן־יואל ענה: "כבר שמעתי על זה מאחורי הפרגוד ולא רציתי להאמין, אבל כנראה 'במקום שאין אש — אין עשן'."

— ״ממי שמעת זאת?״ שאלה אותו אמו.

— ״מה זה משנה?״

— ״ומה ענית על זה?״ המשיכה לשאול.

— ״כלום,״ ענה הבן, ״כי לא בא לי להאמין. חשבתי שלמספר התחשק להתלוצץ על חשבוני.״

— ״ומה דעתך, אם אכן אין זו התלוצצות?״ שאלה גיטל.

— ״מצדי אני מתייחס לזה בחיוב,״ ענה ראובן־יואל בהשפילו את עיניו.

אברהם־יצחק התערב בשיחה ושאל: ״מן הרגע הראשון אתה כבר משיב בחיוב?! מה ראית על ככה?״

— ״אגיד לכם את האמת. היום קראו לי לתורה ראשון, וכידוע כתוב בספרים שמה שקוראים לו לאיש בפרשתו, זה כעין גורל שמרמז לו על עניינו שעומד לו על הפרק. וקראו לי שם: 'ותראינה המילדות את האלקים ...' וחז״ל אמרו שהמילדות היו יוכבד ומרים; כמו כי נזכרת מרים כמה פעמים בפרשה זו; וכשדיברו על בתו של ר׳ דוד שגם לה קוראים מרים, מצאתי בזה אסמכתא לחשוב שאולי היא בת זוגי. ועד כמה ששמעתי על חשיבות משפחתה, דומני שאין לי לחפש טובה ממנה.״

— ״ועל פרנסה אין אתה חושב,״ שאלה גיטל. ״אם אתה נושא אשה, אתה לוקח עול, רחיים על צווארך, מאין תיקח פרנסה? לר׳ דוד יש בנות, אבל כסף אין לו. האם זאת אתה יודע?״

— ״כן, אבל באתי לידי מסקנה — שבאם היא זיווגי שהכריזו עליה מן השמים, בוודאי הכריזו אז גם על פרנסה. וכי אני יכול להבטיח לעצמי פרנסה? אפילו אם אקבל של מלא כסף. גם אז אינני בטוח, כי הרבה דרכים למקום להזמין פרנסה גם בלי כסף, וכמו כן לרייפד חיי, אפילו עם הרבה כסף. ברור לי שאתם רוצים את טובתי, לכן אני מבקש שתסכימו אתי ואל תתנגדו לי.״

— ״אינני מבינה אותך. עד כה החזרת ריקם את פני כל השדכנים, עד שהתחלנו לדאוג לך, למה זה אתה פוסל כל השידוכים שהציעו לך; ועכשיו פתאום נענית מקריאה ראשונה, הכיצד?״

— ״משם ראיה שזה מן השמים,״ ענה לה בנה, ״וההגיון הטבעי שבדבר הוא, שבכל ההצעות ששמעתי היו כולם עם כל המעלות, רק לבסוף נשמע איזו חסרון שהשאיר בי טעם לפגם; ואילו כאן, העובדה שאין כסף גלויה וידועה, אבל חוץ מזה שמעתי רק מעלות, שהשאירו בחושים שלי טעם לשבח. בלי ספק הנכם מודים בזה שחוץ מחוסר הכסף, הכל בסדר.״

— ״זאת אומרת שאתה מסכים להתחתן מבלי לקבל נדוניה?״

— ״כבר אמרתי מקודם שלא חשבתי כלל על כסף, אבל אם את מדברת

על בעיה זו, אינני מתאר לי שלא יתנו גם כסף, כמה? זה לא משנה, כי כבר יהיה על מה שתחול הברכה. ואם אינני טועה נדמה לי ...״ באותו רגע נשמעה דפיקה בדלת. בעל הבית נגש לפתוח את הדלת, והנה נכנס השדכן ר׳ מלך ו״שבוע טוב״ בפיו. כדרכו, לקח לו כסא וכיבד את עצמו לשבת.

בעלת הבית פתחה בשיחה ואמרה: ״אתה, ר׳ אלימלך, עומד בדיבורך. אמרת שאחרי הבדלה אתה בא, ואכן באת. אתה מקיש בפטיש כל עוד הברזל מלובן.״

— ״אמנם כן, גברתי, אני איש שלא יודע חכמות. האנשים המודרניים, שמחזיקים את עצמם לפקחים, לא חושבים מה שאומרים ולא אומרים מה שחושבים, פיהם ולבם כאילו הם שני גופים נפרדים, שלא מתחשבים האחד בשני. כבר אמרו אנשים יודעי דבר, שבשמים יש היכל הנקרא ׳מזווג זיווגים׳, וכנראה שמשם ירדה נשמתי, נמצא שכל כולי לכך נוצרתי ... ולכן מוכרח אני לעמוד בדיבורי, אחרת לא יתנו בי האנשים אימונם, ואז כיצד אמלא את הגזירה לעסוק בשידוכין?״ הוא פנה אל ראובן־יואל ואמר: ״שמעתי אותך שהסברת היום בפרשת השבוע על ענין הזריזות שזה ענין גדול בעבודת השם, והבאת להם ראיה מן הפסוק שבפרשה ׳ותלך העלמה׳ ורש״י מפרש שם שהלכה בזריזות. בבית הרניק אפשר לחוש במדת הזריזות. הנקיון הלוא בא מן הזריזות, וכשאתה נכנס לשם, כאילו אופפת אותך איזו מין חמימות עלאית, קירבה מיוחדת, הנקיון מורגש בכל פינה ובאויר; המזג הטוב, הנימוס, השקט והצניעות שאין כדוגמתם, לכן אמרתי: אשרי לו לזה שבת ר׳ דוד נופלת בגורלו.״

גיטל הרגישה שלא נשאר עוד מקום להתווכח ולהתנגד, לכן ויתרה. למרות שהיא העדיפה את בתו של יוסף ברל מביסטריץ, והיתה רואה את עצמה הכי מאושרת אלמלי היה הוא המחותן שלה — מחותן הנוסע בכרכרה הפרטית שלו ושני הסוסים הרתומים אליה דוהרים כמו איילות ... אבל כח התנגדותה נשבר.

גם בביתו של ר׳ דוד הרניק, התפתח במוצאי שבת זו ויכוח מעין זה. הוא היה משוכנע שלמחרת בודאי בוא יבוא השדכן עם תשובה, ומי יודע באלה תביעות הוא יופיע. הויכוח היה דוקא בנוכחותה של מרים.

— ״מה אתך דוד, שאתה כל כך מתעמק בהרהורים?״ שאלה אשתו, ״מה מפריע את מנוחתך ושלוות נפשך?״

— ״אין לי שום מחשבות זרות, חלילה,״ ענה לה בעלה, ״אבל יש לי הרגשה שמחר יבוא השדכן ונצטרך לדבר אתו גלויות, ומי יודע באיזו דרישות הוא יופיע מהצד השני? מה שאנחנו לא נוכל למלאות ובכל זאת מוכרחים לעשות זאת, הואיל ושידוך כזה לא מזדמן בכל עת.״

— "בכל זאת אסור לנו לשכוח שישנן לנו עוד בנות שתחיינה, ואי אפשר להפקירן ח"ו, שנכניס את כל הגבינה בלביבה אחת על־ידי התחייבויות לתקופה ארוכה, ולסמוך על נסים לכשתגיע שעתן של בנותינו הקטנות."

— "הדבר לא בדיוק כך. יתר הבנות שתחיינה, עדיין צעירות למדי, ועלינו לסמוך על ההשגחה שעד שתגיע שעתן לעונת החיתון יהיו לנו אמצעים לזה בעזרת ה'. אין זו הסתמכות על נסים. לפי דעתי חייבים אנחנו לקחת על עצמנו כל מיני התחייבויות, ושלא להחמיץ הזדמנות של שידוך כזה שהוא יקר המציאות, והשם יעזור לנו גם הלאה, כי זו הזדמנות בלתי רגילה."

בשלב זה התערבה גם מרים בויכוח וביקשה רשות הדיבור, שלא כרגיל: "תסלחו לי על שאני מתערבת," אמרה, "אני מסתייגת בכלל מעשיית מאמצים כאלה עבורי ואף ממאמצים פחותים מאלה. דעתי שונה לגמרי. היות ויש עוד די זמן בשבילי להתחתן — אני עוד רחוקה מלקלוע צמות לבנות, ח"ו — לכן יותר כדאי לחכות עוד כמה שנים שנחסוך כסף, עד שיהיה לנו סכום כזה שיספיק לנדוניה המתקבלת על הדעת, או לפחות קרוב לזה. אם אמנם לפי דבריכם זה שידוך טוב, יוצא מן הכלל, וחבל להפסיד אותו, בכל זאת ימר לנו להסתבך בקשיים של התחייבויות מרחיקות לכת; שיחכה גם הוא כמו שאנחנו מחכים, כי הלא גם הוא עודנו צעיר לימים, או שיסתפק בסכום שתוכלו לתת לו בלי מאמצים ואם לא יסכים, אז זה סימן שהוא לא בן זוגי, וממילא חבל בשביל כל המאמצים."

— "את אמנם צודקת, בתי," אמר אביה, "אולם אל יהא ענין הזיווג קל בעיניך. אנחנו אמנם מאמינים בענין הזיווג, שמכריזים עליו מן השמים קודם היצירה: 'בת פלוני לפלוני', בכל זאת אמרו חז"ל שיש לחשוש 'שמא יקדמנו אחר'; וכאן כמעט ואין ספק בדבר שהוא בן זוגך מן השמים, על כן מוכרחים אנחנו לעשות את כל המאמצים האפשריים בכדי להשיגו."

אחרי הפסקה קצרה אמרה שרה: "יש לי הצעה. היות ועלינו מוטל להעמיד בחור זה על רגליו מבחינת הפרנסה, ולדאוג לביסוסו הכלכלי, אולי רצוי שנציע לו לבוא להתיישב במקומנו ואנחנו נסדר לו עסק כאן? עד כאן הוא היה בחור ישיבה; אצל הוריו הוא לא ראה עסק, שיהיה לו מושג כיצד מטפלים בו, ובלי ספק יש צורך להדריכו במסחר. אם הוא יהיה כאן על ידינו, נוכל לעזור לו להתבסס בעז"ה. ואם הוא יסכים ניקח לו בית בחכירה, ונפתח לו בית מרזח, נסדר לו דירה מרוהטת ונעזור לו במשקאות שאנחנו נקנה בשבילו באשראי, על חשבוננו. אם יחשוב בדבר באופן תכליתי, הוא יעריך זאת יותר מכסף. עד שיתבססו בפרנסתם ניתן להם גם מזונות, ואילו את ההשקעה שנשקיע בעסק הזה נשיג באשראי, בתשלומים שנסלקם בעז"ה

בלי מאמצים מרובים, והכל יבוא על מקומו בשלום משני הצדדים.״

— ״הצעתך מתקבלת על הדעת,״ אמר דוד, ״אולם השאלה היא — אפילו אם נניח שהבחור יקבל את הצעתנו, האם הוריו יקבלו אותה? הרי אמו מפורסמת כאוהבת כסף ויתכן שהיא לא תסכים להצעות כעין אלה, ומי יודע אם בכלל יסכימו שבנם יתישב כאן, מאחר שזה באמת לא מקום כל כך נחמד.״

— ״דעתי בכל זאת שלא לעשות שום מאמצים מיוחדים, ובזה יהיה הסימן אם זה מן השמים. כי אם לא יסכימו אז זה לא מן השמים, וחבל לעשות מאמצים,״ סיימה מרים.

דוד ושרה הסתכלו זה על זו בשמעם על החלטתה הנחושה של בתם ולא אמרו דבר. שיחתם הסתיימה באנחה עמוקה שיצאה מלבו של האב. הוא ראה את עצת אשתו כנכונה, אבל השאלה היתה מה יאמר הצד השני.

פרק ששים ושמונה

במסבאה של ר׳ דוד הרניק

ביום ראשון בבוקר נפתחה דלת בית המרזח של ר׳ דוד ומיודענו השדכן נכנס. ״ברוך הבא, ר׳ אלימלך,״ קיבלו בעל הבית, ופשט אליו את ידו ב״שלום עליכם״.

— ״׳עליכם השלום׳, בוקר טוב,״ ענהו השדכן. ״כפי שכבודו רואה, באתי כמו שהבטחתי, למרות שיש לי עסק דחוף לסדר בביסטריץ, אולם החזקתי לי לחוב מוסרי לבקר קודם אצלכם.״

— ״ומה יהיה עם העסק הדחוף בביסטריץ?״ שאל אותו בעל הבית בנימה של נצחנות מוסתרת.

— ״אין דוחין נפש מפני נפש,״ ענה המיצח, להראות שגם הוא יודע להשתמש במלין דרבנן, ״גם זה יסתדר בעז״ה. וחוץ מזה, מיום שכבודו עזב את ביסטריץ אין לי חשק לבוא לשם. פנה זיוה, פנה הודה,״ הפטיר בחנופה גלויה. ״אינני מתכוון להחניף, חלילה, לכבודו, ברם עובדה היא שבבית המדרש של זוסיא, איפה שכבודו היה הגבאי, כבר לא שורר אותו הסדר ואותו הנקיון שהיה בזמנו. הכל מודים שחסרונו ניכר מכל הבחינות. גם מקום המרגוע בה״א הידיעה, אשר שמה נכנס אורח ונתקבל בסבר פנים יפות — איננו, ועבר משם לסלוה. גם העסק שיש לי לסדר שם אינו לפי רוחי, אבל מה לא עושים בשביל פרנסה, בשביל שלום בית! אשתי ממש גרשה אותי מביתי, יען שהיא מקטני אמונה; אשה עצבנית ומחוסרת טיפה של סבלנות, ואם חסר לה משהו, או סתם מחמת קנאה שעינה רעה בשל אחרים, מיד היא צועקת, ואני בטבע שונא את המחלוקת ובורח ממנה. אוי, הנשים הללו הן הגורמות לכל הצרות שבעולם. אני לא בא אליה אף פעם בטענות, מסתפק אני בכל מה שהיא שמה לפני בצלחת, אינני מתפנק. יודע אני שהיא אשה, ואל תרבה לדבר עמה, אמרו חז״ל, לא כן?״ סיים את תלונתו־קובלנתו האישית בקיצור.

— ״מי יודע אם זה בדיוק כך כדבריך, יתכן שהיא צודקת בטענותיה.״

— ״נו, כן, לכבודו יש אשה ושמה שרה, ואיך כתוב שם בתורה? ׳כל אשר תאמר לך שרה שמע בקולה׳, אבל למציאה שלי לא קוראים לה שרה,

אלא שהיא צרה בפועל, מכה שלא כתובה בתורה, אוי ואבוי לחיי. לרוב, פעמים רבות ממש, לא מתחשק לי ללכת הביתה, אבל ...״

ר׳ דוד, שלא היה מעוניין לשמוע מהנעשה בביתו, הפסיקו בשאלה: ״ומה עם העניינים הדחופים שיש לסדר, ואולי תואיל לשתות כוסית יי״ש?״ ותוך כדי דיבור מילא לו כוסית והגישה אליו.

— ״מרוב שיחי וכעסי שכחתי אפילו לשם מה באתי. הלוא יש לנו ענין חשוב מאוד, ולא על מנת לתנות את צרותי באתי הנה. ובכן, אמסור בזה לכבודו על מצב השידוך שהצעתי. אני שמח להודיע לך,״ התפאר כגבור מלחמה, ״שעם צד החתן כמעט וגמרתי את הענין; גם את הבחור שכנעתי, הוא כבר הסכים באופן עקרוני ... כל פעם אני אוהב ללכת מן הכבד אל הקל ... כבודו יכול לסמוך עלי שאני יודע כיצד לדבר עם הבחורים שלנו, ואני מקוה שבקרוב נשבור צלחת ונשתה לחיים בשעה טובה; את השלב הקשה של העבודה כמעט וסיימתי. עכשיו יש לנו לסדר את העבודה ״הכלה״, לסכם עוד כמה נקודות: א. למתי להזמין את צד הבחור לערוך ביקור, לראות ולהיראות. ב. היות וההורים רוצים להבטיח את בנם בפרנסה, וזה אי אפשר אלא אם יקבל נדוניה בסכום כזה שיהיה אפשר לעשות לו איזה עסק, ברצוני לשמוע מהו הסכום שאתם רוצים להעניק להם בתור נדוניה. אני לא גיליתי להם שדיברתי עם כבודו, ולכן לא יכולתי וגם לא רציתי לומר להם על סכום הנדוניה שכבודו אמר לי. אני אמרתי להם: באתי קודם אליכם לקבל את הסכמתכם, אחרי כן אסע לסלוה לדבר אתם ואכשיר את הקרקע לנסוע לביקור. כי ידעתי שבאם אומר את האמת, אז בכלל יפסיקו את הדיונים. אי לזאת הייתי רוצה כעת לשמוע מכבודו שהוא מתחייב לתת נדוניה חמש מאות זהובים, חוץ משאר ירקות ...״

— ״אני מצטער מאוד על הדברים ששמעתי מפיך, שלא גילית להם את האמת,״ אמר ר׳ דוד, ״אילו היית אומר להם את האמת היו מפסיקים מיד את הדיונים. הלא אמרתי לך בפירוש מה שאני יכול להתחייב, למה שתגרום אי הבנה ומצב שיביא לפירוד ודברים של מה בכך? אני לא רוצה לשקר ולא רוצה לעורר טענות ותרעומות, ח״ו. יש לי עוד בנות ב״ה, ולא רוצה להיות לשיחה בפי הבריות. עכשיו שהעמדת אותי בפני עובדה, אינני מתנגד שיבואו לשם ביקור, ונראה, אם תהיה אפשרות שנגיע לידי איזושהי הבנה — הרי טוב, אולי זה באמת זיווג מן השמים, ואז הצעתי תתקבל על דעתם ויסכימו. ולא — לא. בשקרים ורמאות לא אשתמש!״

— ״אני מקוה שלא יתעקשו, ומבקש את כבודו לקבוע זמן מתי שיבואו לביקור.״

— ״אם כן, תסלח לי,״ אמר ר׳ דוד, ״אני נכנס לבית לשוחח בנדון.״

אחרי שיחה קצרה במסגרת המשפחה, החליטו להזמינם ליום ראשון הבא.

השדכן נפרד מהם וחזר לטלץ' עם תשובתו החיובית. הוא בא ישר אל ראובן־יואל וסיפר לו איך שהוליך אותם שולל בערמתו, ותאר לו גבורותיו כאילו אין קץ לחכמתו.

— "מילא, מה שעשית זה עסק שלך," אמר ראובן־יואל, "אבל דרכך לא מוצאת חן בעיני. הרי אמרתי לך מכבר שאינני סובל זאת שאתה מבסס את עסקך על שקרים וגניבת דעת. האם בלי שקר אי אפשר לגמור שידוך? סוף סוף, אתה מתווך כאן בעסק שמן השמים הכריזו עליו, ולמה אתה מערב בזה דבר פסול לחלוטין?"

— "רואה אנכי," אמר השדכן, "שאתה משווה את התורה שלך לשלי; ברם, כמו שאני לא יכול להתערב בתורה שלך, כך אל לך להתערב בעסק שלי. ההבדל בינינו הוא: שאני יודע זאת, ואתה לא, למרות שאומרים 'במקום תורה שם חכמה'."

ראובן־יואל הבין את דבריו ואמר: "אם השדכנות קשורה בפעולות כעין אלה, אז אני לעולם לא אהיה שדכן."

— "ברור בהחלט," אמר השדכן, "שדכנות זה מקצוע מיוחד במינו."

ביום ראשון בערב הגיעה עגלת חורף לסלוה שהביאה את משפחת אברהם־יצחק לביקור. ויהי, אך נפתחה הדלת של בית המרזח לפני הנכנס הראשון, קפץ בעל הבית למולו ואמר: "סלחו, מכובדי, הכניסה אינה דרך כאן, הרי רואים אתם איזו מהפכה יש כאן מהלקוחות שלנו. הואילו נא להכנס דרך שער החצר שנפתח בשבילכם, כי כאן הרעש של לקוחותי בכלל לא נעים, ואני אשתדל לסגור כמה שאפשר יותר מהר."

כאמור, נקבעה הפגישה ליום ראשון, וביום ההוא היה בית המרזח מלא מפה לפה, כאילו להכעיס, שתיינים מכל המינים: שכורים, שכורים למחצה ומפוכחים. האויר בפנים היה דחוס ולח מן השלג שהנכנסים הביאו על נעליהם מבחוץ, שלג שנמס בחום שבפנים והעלה אדים. נוסף על כך רוב היריקות שירקו על הרצפה, בצרוף תמרות עשן הטבק, כל אלה מילאו את האולם עשן וערפל ששימשו בערבוביה מהסיגריות והאדים השונים.

בפנים ישבה חבורה אחת על יד שלחן ושרה בחשק רב, ועליה מנצח אחד שהיה מזמר שיר אהבה רגשני. הוא התייפח בבכייה ממורמרת, שפשוט רחמנות היה לראותו בצרתו. מי יודע באיזו צורה מכאיבה בגדה בו אהובתו. כעוזרו עמד לפניו צועני עם כינור בידו, שנאלץ לנגן בדיוק לפי קצב המנצח והדגשותיו. עליו היה לפרוט על הנימין, בדיוק כמו שאותו שכור מבטא את המלים היוצאות מלבו המיואש.

על יד השלחן השני ישבו צעירים וצעירות כמו אחים ואחיות כמעט

בשקט, הם דוקא לא שרו וכמעט לא נשמע קולם, הם דיברו יותר בעיניהם; היתה ביניהם, כנראה, הבנה הדדית, וכל הגה שיצא מפיהם היה על דברים תכליתיים.

על יד שלחן שלישי ישבה חבורה של תגרים וסרסרים שבאו מהיריד שהיה ברטיאג, קנו ומכרו סוסים וספרו אחד לשני על דבר עסקיהם המוצלחים. האחד סיפר שהיתה לו סוסה זקנה עצלה, שקנה אותה במחיר עורה בלבד, כלומר: להמיתה ולמכור את עורה. אבל הוא לקחה לביתו, נתן לה לנוח כמה ימים; האכיל אותה שבולת שועל מבושל, כי כבר לא יכלה ללעוס בשיניה; ניקה אותה מבחוץ, סרק אותה וקיבלה צורה כמו בריה חדשה, ורק אז הוציא אותה לשוק. לפני שנכנס לתחום היריד, לקח מנה יפה של פלפל טחון והכניס לה תחת זנבה ואז התחילה לקפוץ ולרקוד כמו בת שנתיים. והנה עבר על ידו פריץ, שהסוסה מצאה חן בעיניו, ושאל על מחירה. ואז תוך כדי דיבור, נגש אכר שגם כן רצה לקנותה והתחילו להתחרות ביניהם, עד שלבסוף — "מה אתם חושבים? מי זכה במציאה? נחשו נא! לא אחר מהפריץ, כי הרי לו יש יותר כסף. הוא סילק את הכסף בעין יפה ואני הסתלקתי משם. ומי היה האכר שהתקנא בפריץ והתחרה בו? מה אתם חושבים? לא אחר מאשר מוסילה העיור, אחיו של השופט.הוא בחור נבון מאין כמוהו, הוא הגיע למקום כאילו נפל מן השמים. כשהסתלקתי משם הוא בא ממולי מצד אחר ואמר לי: 'נו, פטרו, נראה את יושר לבך, כמה דמי סרסרות תתן לי? אני משוכנע שאתה יודע שבכלל לא היה בדעתי לרכוש את הפגירה הזאת, וכל מה שעשיתי לא היה אלא משחק, על מנת להלהיב את הפריץ להפילו בפח. ועתה, בוא ונכנס לבית מרזח נשתה משהו ותן לי שכר טרחתי.' כמובן שלא סרבתי לו, מתוך הכרת טובה על השרות הטוב שעשה לי. נכנסנו למסבאה, הזמנתי משקה ושתינו. הוצאתי חמשה עשר זהובים ונתתי לו, כי לאדם צריך שיהיה לו פרצוף, לא כן? כך עושים עסק!" וכך המשיכו הלאה בסיפורי גבורה על עסקיהם.

על יד השלחן הרביעי ישבה חבורה של העולם התחתון. להם היו עסקים משלהם. הם הסתודדו ודנו בכל הרצינות בלחישה וברמיזה. ובתוך כל התוהו ובוהו הזה, עמד מיודענו בעל הבית וניצח על העבודה לבדו. הגיש לפניהם באדיבות וסבלנות מעושה, לכל אחד לפי שחצנותו ושגעונו שנהג בו. לא רצה לקחת בחשבון עזרת אשתו ובני ביתו, כי אמר בלבו: לא כדאי שתהיינה גם הן עדי ראייה או שמיעה לכל מה שרואים ושומעים כאן.

האורחים הבינו לרוחו של בעל הבית שלא נתן להם להכנס, ונכנסו דרך השער להצר ומשם לבית. הם נתקבלו באדיבות והוכנסו לטרקלין, שם היה תנור מוסק שהפיץ חום נעים, פשטו את מעיליהם והתישבו.

פרק ששים ותשעה

ביקור הכרות של ראובן־יואל בבית הרניק

בעלת הבית נכנסה בדברים עם האורחים; כמובן שהיתה זו שיחה לשם שיחה בלבד, על דא ועל הא, ואילו מרים התעכבה במטבח בהיותה עסוקה בהכנת ארוחת ערב חגיגית בשביל המשפחה, כולל האורחים. ראובן־יואל ראה ספריה גדולה בחדר, שמצאה מאד חן בעיניו, ומשכה את תשומת לבו. הוא רצה מאד להציץ לתוכה, לשלוף ספר ולראות מקרוב את שאהבה נפשו, כי בבית הוריו לא היתה ספריה כזו. במיוחד היה נהנה מאד לעיין בספר, כי הפטפוטים של הנשים לא עניינו אותו.

— ״האם בכל יום יש אצלכם רעש כזה?״ שאלה גיטל

— ״אגיד לך את האמת,״ ענתה בעלת הבית, ״הלואי והיה לצערנו הרב אין זה אלא ביום ראשון בלבד, ובמשך כל השבוע שורר שקט, כמעט מוחלט, נותנים לנו לנוח. לעומת זאת, ביום ראשון יש ב״ה שפע רב. נפלאות הבורא,״ המשיכה, ״הלוא אנחנו נמצאים בגלות בין הגוים. ראו, כאן ממול יש עוד בית מרזח. לפני שהתישבנו פחדנו מאוד מזה שממול, היות והוא גוי והיינו חוששים כי הגוים בודאי ימשכו אל בן גזעם ולא תהיה לנו פרנסה, אבל באין ברירה ובשביל הדירה שהיא רחבת ידים ובמצב טוב, שכרנו בית זה, שהשגנו במחיר המתקבל על הדעת. והנה, אך פתחנו את העסק, כמעט כל הקונים באים אלינו וטוענים שהמשקה שלנו יותר חריף וכו׳. ואילו אצל השכן כמעט תמיד סגורה הדלת. הראיתם איך שהאולם צפוף אצלנו? ואילו אצלו, אפשר לראות מכאן דרך החלון, כמעט ריק. שקט גמור שורר אצלו כמו בבית הקברות, אין יוצא ואין בא. האין זה נס מן השמים? יתכן שאלמלי היה לנו עוד אולם, גם הוא היה מתמלא. ובכן, מבחינה זו אין לנו מה להתלונן על גורלנו. אמנם בעלי תמיד מתלונן על עול הגלות המורגש. כי אם יש שקט, אז אין פרנסה, וכשיש פרנסה אז צריכים לעמוד לשרת את השכורים, אשר לא זו בלבד שזו עבודה קשה ומייגעת, למעלה מכחותיו, אלא צריך גם לשמוע את פטפוטיהם, קללותיהם וכל מיני ביטוים גסים שלא כדאי לשמעם, ואין אנו רגילים להם. אבל מה לא עושים בשביל הפרנסה?״

— "אותו הדבר גם אצלנו," אמרה גיטל. "אצל אחי. בעלי החנויות הנוצריים מתפקעים מרוב קנאה. הוא, בלי עין רעה, עושה את המחזור הכי גדול; תמיד מלא אצלו בחנות ובמסבאה, רכושו גדל מיום ליום ועמיתיו הגוים, להבדיל, עיניהם רואות וכלות. ובנוגע לעול הקשה — האם את חושבת שפרנסות אחרות יותר קלות? הנה אנחנו אין לנו עסק עם גוים בכלל ועם שיכורים בפרט, בעלי שיחיה לא רצה בשום אופן להיות סוחר. אני אמנם גדלתי מיום שנולדתי, בחנות ובמסבאה, ולא יכולתי אפילו לתאר לעצמי את החיים בלי מסחר, כל שכן על עבודת אדמה, מי בכלל חשב על זה? לא ידעתי אפילו שליהודי מותר להיות אכר! אבל הוא ניצח אותי, ובודאי ידועה לך העבודה של האכר איך היא. אני משוכנעת שעבודתנו הרבה יותר קשה משלכם. כפי שאת אומרת שהשפע הוא העיקר ביום ראשון, משמע שבשאר ימות השבוע אין עבודה כלל, או שיש רק קצת — אבל אצלנו מתחילה העבודה במוצאי שבת אחרי הבדלה, וגומרים אותה לפני הדלקת נרות של השבת הבאה. משכימים בכל יום בעלות השחר וגומרים בערב מאוחר. ככה זה מהתחלת האביב עד סוף ימי האסיף, אשר בעקבותיו מתחילה העונה החדשה. כמעט ואין לנו פנאי לישון ולנוח קצת, כי לכל עבודה יש העונה שלה, וצריכים להזדרז ביותר על מנת לגומרה. ואחרי שנגמרה עבודת האסיף מן השדה, מתחילה העבודה באסם, בקילוף אשבולי התירס, שמוכרחים לגמור בזריזות אחרת עלול כל היבול ללכת לאיבוד על ידי שיתקף בדלקת ויתעפש. בקצור, העבודה כל כך מרובה, עד שלא נותנת תנומה לעפעפינו."

— "כן, ברור שעבודת האדמה היא קשה," אמרה שרה, "אבל למי שיש לו כח פיזי והידע הדרוש, היא נוחה יותר מהרבה בחינות, כי היא פחות תלויה בבני אדם. לא כן המסחר, הקושר את העוסקים בו בקשר מכופל — קודם יש עסק עם המוכר, כלומר, הסיטונאי, ואחרי כן עם הקונה, כלומר, עם הצרכן; לפעמים שניהם קשים ולפעמים הראשון קשה והשני נוח, ולפעמים להיפך. כמו כן יש צורך בניהול חשבונות, הגורם צרות ועגמת נפש, ולכן לפי דעתי טובה הפרנסה שר' אברהם־יצחק בחר לו, ויש עוד הרבה יהודים המתעסקים במקצוע זה," סיימה בעלת הבית.

— "כן, את צודקת, הם מתעסקים בזה אבל לא עובדים בעצמם."

— "לאו דוקא," אמרה שרה, "אלה המתעסקים מוכרחים גם לעבוד, אחרת לא יצליחו. אוי לו לזה שסומך על ידים זרות בלבד, בזה אין סימן ברכה."

אברהם־יצחק תרם גם הוא את חלקו לשיחה: "אני מאושר עם פרנסתי. אין לי עסק עם איש, רק עם ריבונו של עולם בלבד. אני קשור אל הטבע

במשך כל היום, אינני רואה ולא שומע רק צפצוף צפורים, געיית בהמות וצרצור רמשים שונים. כשאני מתעייף אני מפסיק ומתישב בצלו של אילן — על יר הנהר שמימיו צלולים וזכים כעין הבדולח, אשר לפעמים אני מצליח לצוד בהם דגים לשבת — שם אני רגיל לסעוד, לוקח לי גם ספר ומעיין בו בעת שאני נח את מנוחת הצהרים. לפעמים אני גם נרדם שם, מאחר שהאויר צח ונעים ואין מי שיפריע לי. זה נמשך לפעמים גם שעה. רק שלמה המלך ידע להעריך תנומה זו באמרו: 'מתוקה שנת העובד'. אני אוהב מטבעי חיים שקטים, וכשיש לי עניין של 'ניהול חשבונות', אז זה עם נפשי בלבד."

— "אשריכם!" הכריזה שרה, "יש לקנא בכם. תסלחו לי, ותרשו לי לצאת קצת לראות את מהלך העבודה במטבח."

שרה הסתלקה ונכנסה למטבח, ואחרי שראתה שהכל בסדר, קראה למרים למזוה ושתיהן ביחד הכינו כיבוד, וציותה למרים לקחת את מגש הכסף ולהכנס לחדר האורחים ולכבדם. מרים התביישה ואמרה שהיא מוכנה לוותר על כל העסק הזה, רק שלא תצטרך לעשות דבר זה. אמה הבינה לרוחה, אבל הסבירה לה שלא תתכן התחמקות מזה: "את מוכרחה למלאות פעם אחת בחייך גם תפקיד זה, הלא את מבוגרת כבר, ועתה הגיעה שעתך להתבגר עוד יותר."

בשעת העדרה של בעלת הבית החליפו האורחים שיחה קלה ביניהם. "את רואה גיטל, אמר אברהם־יצחק, "זהו ההבדל בינם לבינינו — הנה הם העניים ואנחנו הנגידים, לא כן? ראי חדר זה, איך שהוא מסודר בטוב טעם, נקיון למופת, רהיטים וכלים נאים וכו' זר הנכנס לבית זה לא יחשוב כלל שדייריו הם עניים, ר"ל."

— "גם אני חשבתי על זה," אמרה גיטל, "אמנם הרהיטים הנאים וכלי הבית ודאי שלא נרכשו זה עתה, ובלי ספק נשארו להם מאז שהיו אמידים. אבל גם אנכי גדלתי בעיר ובמצב כלכלי סביר. אך לא ראיתי, לא בבית הורי ולא בבית משה, סידור בית כזה, ולכן אינני יודעת לסדר בית בצורה כזו. זוהי האמת. זהו מקצוע שצריך לימוד. כשנכנסנו לחדר, פשוט הופתעתי. לא ראיתי חדר נאה ומסודר כזה אפילו אצל ר' יוסף ברל מביסטריץ, ואם ראובן־יואל יתחתן עם מרים, אני מקווה שגם אצלו יהיה בית כזה, בעז"ה."

ראובן־יואל שמע שיחה זו, כמובן שלא התערב בה אבל נהנה מאוד בשמעו שגם "המלאך הרע" עונה אמן בעל כרחו.

— "מה אתה אומר לזה?" שאלה האם את בנה, "איך מוצא חן בעיניך הבית הזה?" אך טרם הספיקה לסיים את דבריה ולשמוע תשובת בנה, נפתחה הדלת ובעלת הבית נכנסה ואמרה: "מעשה שטן. כאילו להכעיס, הם

נצמדו היום למסבאה, נדבקו לכסאותיהם כמו במסמרים; ואם כבר אחדים מהם קמים ויוצאים, נכנסים אחרים כפליים במקומם. מי יודע מתי יסתלקו וילכו לכל הרוחות. בעלי נצב שם ומתעצבן, כאילו עומד הוא על מחטים, ממש מעשה שטן.״

אברהם־יצחק אמר: ״למה הוא צריך להתעצבן? — מילא, יעבור עוד קצת זמן, אין בכך אסון ח״ו. אנחנו נמצאים כאן ב״ה בבית מואר, נקי וחם ומרגישים טוב. לא יקרה לנו שום דבר אם נבלה עוד כמה שעות בחברתכם הנעימה לנו מאד.״

והנה נפתחה הדלת ומרים נכנסה עם הכיבוד בידה. היא היתה כל כך נרגשת עד שכמעט והמגש נשמט מידה ... היא הסתכלה אל אמה, כאילו רצתה לומר לה: אנא, אמא, הושיעיני והוציאיני מן המבוכה.

אמה הבינה לרוחה וגם האורחים. מבוכה זו דוקא הוסיפה לה לוויית־חן. אמה פנתה אליה ואמרה: ״נו, מרים, גשי הלום וכבדי את האורחים.״

למרים לא היתה ברירה אחרת. היא נגשה אל גיטל עם הטס שבידה, וכדי שלא להוסיף עוד על מבוכתה, הפסיקה להגיש לכל אחד אישית, אלא שמה את הטס על השלחן ואמרה: בבקשה התכבדו. אחרי כן נגשה אל אימה כמו מי שהתעייף נורא אחרי גמרו איזו עבודה קשה.

— ״בואי, מרים, שבי על ידי,״ אמרה האם. באין ברירה נאלצה לבלוע גם גלולה זו והתישבה על יד אמה.

גיטל התחילה לשוחח עמה ושאלה אותה: ״למה את לא באה אף פעם לטלץ׳?״

מרים ענתה: ״אף פעם? לאו דוקא. בשבוע שעבר הייתי שם אצל אחותי, וגם לפני כן כמה פעמים.״

— ״כן? ולמה לא רואים אותך?״

— ״כנראה שאני נראית קטנה בעיניכם ... בכל אופן אני אינני מכירה את עצמי כרואה ואינה נראית, וגם לא נוהגת להתחבא מפני אנשים.״

— ״אני מקוה,״ אמרה גיטל, ״שמהיום והלאה כשתהיי בטלץ׳ תבואי לבקר גם אצלנו, יען שעכשיו את כבר חייבת לנו ביקור, אחרי שאנחנו ביקרנו אצלכן.״

מרים ענתה, בעינים המשפילות מבטיהן לארץ: ״גם זה יתכן.״

— ״לכי בתי,״ אמרה שרה למרים, ״והשגיחי במטבח שהעוגה לא תשרף.״

מרים קמה מעל כסאה אחרי פליטת אנחת רווחה חרישית מעומק לבה. היא הרגישה את עצמה אסירת תודה לאמה, על שהטילה עליה תפקיד המחייב אותה לצאת, והסתלקה.

— ״היא נראית מאוד ביישנית,״ אמר אברהם־יצחק.

— "זהו סימן של בת יהודית כשרה," אמרה שרה, "כמו כן יש לה ב"ה גם שאר כל הסימנים והמעלות של בת ישראל כשרה."

סבלנותו של ראובן־יואל כבר פקעה מן הישיבה באפס מעשה והוא פנה אל בעלת הבית בשאלה: "האם מותר לי לגשת אל ארון הספרים לראותם?"

— "בבקשה," ענתה לו שרה, "הספריה עומדת לרשותך."

השעון צלצל כבר חצי אחרי תשע. בעלת הבית קמה מעל כסאה ואמרה: "סלחו לי, אני הולכת לראות מה זה שם במסבאה, כי הרי זה לא עסק ככה. אם נסמוך על יושרם של השכורים, הם יכולים להחזיק אותנו שם אפילו עד בוקר; בפרט שבעלי הוא איש עדין ואדיב יותר מדי, והוא פונה אליהם בשפה רכה, כאילו מתבייש הוא מהם. אני מוכרחה, איפוא, להכנס אליו ולעזור לו."

— "האם גם את יודעת לטפל בשכורים?" שאלה גיטל.

— "לרוב אני מצליחה בזה יותר ממנו, הואיל ולי בכל זאת הם חולקים יותר כבוד."

— "אני מכירה טוב מאוד את המנהגים שבמקצוע זה," אמרה גיטל. "גם לי היו ויכוחים, סכסוכים וריב עם שכורים. אבל תמיד יצאתי כשידי על העליונה."

— "לקוחות אלה לא רגישים," אמרה שרה, "ולא רגילים להבהל כשאומרים להם שהגיעה השעה ללכת הביתה. אם רוצים, הם עונים: עוד מעט ונלך, וה'עוד מעט' הזה מחזיק עוד כמה שעות. ואם לא רוצים, הם מעמידים פנים כאילו בכלל לא שמעו."

— "נכון, כזה הוא מנהגם."

שרה יצאה אל בעלה ומצאה אותו עסוק עם לקוחותיו למעלה מן הראש הם סבאו, כאילו להכעיס, לשם סביאה בלבד בלי שום כוונות זדוניות.

דוד שמח לקראתה ושאל בסקרנות: "מה נשמע בפנים? מה את אומרת לעסק שלי כאן, איך שזה הולך? האין זה מעשה שטן? - יושבים ושותים ואין בדעתם כלל להסתלק. אינני יודע להשית עצה בנפשי, כיצד לגרש אותם! אולי תוכלי לעזור לי במשהו?"

שרה ענתה: "אמנם לכן באתי! אגיד לך את האמת, אני פשוט מתביישת מפני האורחים, הדבר נראה כאילו אנחנו מזלזלים בהם. בקשתי את סליחתם ואמרתי שאני נאלצת לצאת אליך, כי דבר כזה עוד לא קרה לנו, ואני צריכה לעזור לך להוציאם החוצה."

— "אלמלי היתה מלחמה ביניהם, היה אפשר הודות לאמתלא זו לשלחם החוצה, אבל כשהם מתנהגים בשקט בלתי רגיל כזה והשלום שורר ביניהם, כיצד אפשר לגרשם?" הוא הוציא מכיסו את שעונו ואמר לאשתו: "יש לי

רעיון! השעה עכשיו 9:40. בכל פעם עוברים כאן הז׳נדרמים בשעה עשר, וכשהדלת פתוחה נוהגים הם מדי פעם להכנס לשם בקורת. עצתי היא שתצאי החוצה בעוד עשר דקות ותחכי להם בחוץ, וכשתראי אותם לחשי באזניהם שיכנסו ויצוו לי לסגור מיד את המסבאה, ויפנו אל הסובאים בפקודה, שיעזבו את מקומם וילכו לבתיהם, מבלי שינמקו את פקודתם.״

— ״בסדר,״ ענתה שרה, ״זהו רעיון טוב, אחרת לא תוכל להוציאם עד הבוקר. אתה שומע?״ המשיכה שרה, ״האורחים שלנו כה נחמדים, הם מאוד מצאו חן בעיני, ועוד יותר — הבן. אמנם הוא כמעט ולא משמיע את קולו, אבל אפשר להכיר את תבונתו מעיניו הפקחיות ויפי תוארו, נדמה לי שאותה ההרגשה יש גם להם כלפינו. על מרים הסתכלו באהדה מיוחדת.״

— ״הכל טוב ויפה, אולם השאלה כיצד יסתכלו כשישמעו שכיסנו ריק, ולאן תגיע אהדתם כלפי מרים בנדונייתה המצומקת.״

— ״נסמוך על ההשגחה. אם יהיה מן השמים, אז ה׳ ישים דבר בפיך שזה ימצא חן בעיניהם; אתה בודאי תדע לכלכל את דבריך באופן שיתקבלו על דעתם.״

— ״יש לי סימן שאנחנו עומדים להצליח בצעד זה, בזה שמאז שנכנסו לביתנו, נכנס אתם השפע למעלה מן המשוער; זה סימן שגם מן השמים מסכימים אתנו.״ הוא הוציא את השעון ואמר: ״הנה הגיעה השעה שהם יעברו, הכנסי פנימה וצאי דרך הדלת השניה בשקט, וכשתראי אותם מתקרבים גשי אליהם והסבירי להם שאני לא מרגיש טוב וכו׳, כפי שדיברנו קודם לכן.״

שרה יצאה ופעלה בהתאם והדבר הצליח בדיוק כפי התוכנית. כעבור עשר דקות נסגרה הדלת על בריח ומנעול ובעל הבית נכנס פנימה אל האורחים, הוא תקע את ידו לברכם ב״שלום עליכם״ מסורתי וביקש סליחתם על איחורו.

— ״תסלחו לי, אורחים חשובים,״ אמר להם בלקחו כסא והתיישב על ידם, ״אם הייתי יודע שיהיו כל כך הרבה שכורים ושיעכבו אותי כל כך, לא הייתי קובע ביקורכם ליום זה, אבל יכולני לומר בהחלט, שמיום שאנחנו יושבים כאן, בסלוה, לא היה לנו עוד יום גדוש כזה, זה היה משהו יוצא מן הכלל. כשהחלטנו להזמין אתכם להיום חשבנו זאת לטובתכם, היות ואתם עסוקים במשך כל השבוע בעבודתכם, ואחרי גמר היום הנכם עייפים מדי וקשה לכם להתרוצץ בעמל הדרך המפרכת, ויותר נוח לכם לבוא אחרי יום מנוחה.״

— ״אין דבר,״ אמר אברהם־יצחק, ״החלטתכם היתה בסדר, גם השכורים היו בסדר, רק אנחנו לא היינו בסדר שהפרענו לכם ולהבדיל ...

להם. אין הדבר נורא כל כך. אמנם לפי מנהגנו אנחנו כבר נמצאים במטה בשעה זו, יען שסדר היום שלנו דורש ממנו זאת, אבל נקוה שבעזרת ה' לא יקרה לנו שום אסון אם נשנה פעם אחת מן השגרה; חוץ מזה נמצאים אנחנו כעת בעונת הפגרא ועבודתנו לא כל כך דחופה, אדרבה, נעימה לנו מאוד פגישה זו, בפרט שיש לנו ענין רב בביקור זה."

עד שהפגישה הראשונה נערכה בין הגברים, ערכו, עקרת הבית ובתה הגדולה מרים, את השלחן בחדר האוכל בטוב טעם, לארוחת ערב, ושרה באה להזמין את האורחים להסב אל השלחן.

פרק שבעים

בירור הנושא לעמקו

כשנגמרה הסעודה והנשים נשארו על יד השלחן, התעניינה גיטל איך נעשתה העוגה שהיתה ערבה ביותר לחיכה. כמו כן שאלה על המתכון של מנות אחרות, שהיו טעימות לה ביותר. בינתיים חמקו שני הגברים, בעל הבית רמז לו לאורחו לעבור לחדר השני, ושם התחילו לשוחח על הענין העומד על סדר היום.

דוד פתח את השיחה ושאל את אורחו: ״מה דעתך בקשר לשידוך? אנחנו עכבנו אתכם לשעה מאוחרת ולכן עלינו לגשת ישר לעניין ולקצר כמה שאפשר.״

— ״נכון,״ ענה האורח, ״אני מסכים אתך אני אומר לך גלויות שבתך מוצאת חן בעינינו, ומסכימים בחפץ לב להשתדך אתכם. אולם יש לנו תנאי אחד שחוששני שלא תוכל למלאות אחריו בני שיחיה, עם כל המעלות הטובות שיש בו, יש לו גם חסרון אחד גדול, שאני בעצמי אגלה לך אותו.״

ר׳ דוד הופתע ונבהל כשמעו וידוי זה, חשב, הנה יצא המרצע מן השק.

אברהם־יצחק המשיך: ״כידוע לך, הוא היה עד כה מחובשי בית המדרש ולא נהירין לו שבילי דארעא על כל פיתוליהם אני, כשהייתי בגילו, היה לי יותר נסיון בדרכי החיים. גם אנכי לא ידעתי הרבה, אבל לפחות ידעתי מה שחסר לי, כי אני לא הייתי תלמיד ישיבה, בגלל שנשארתי יתום מהורי כשהייתי עוד בגיל רך. למרות שנלקחתי לבית דודי, שגידל אותי מתוך רצון טוב ורוח נדיבה, בכל זאת נאלצתי להתבגר לפני הזמן. אין זו השעה והמקום להאריך בתאור הרפתקאותי, איך שנזדתי והתגלגלתי עד שהגעתי עד הלום. העיקר מה שרציתי להגיד לך בזה, הוא: שכשנעשיתי עצמאי, הרגשתי שהמשא ומתן איננו בשבילי. מאסתי בו מלכתחילה ובחרתי בעבודת האדמה. מאחר שחנני אלקים בילדים קרוצים מחומר טוב, אמרתי לתקן מה שנגרם לי עקב התייתמותי, ולהחזיר את התורה לאכסנייתה. החזקתי אותם בישיבה עד שנעשו תלמידי חכמים. אינני רוצה שימשיכו בפרנסתי, יען שלאכר אין זמן לעסוק בתורה. אין, איפוא, ברירה אלא לסדר לבנים שלנו מקור פרנסה קל יותר, כגון עסק, שגם האשה תעזור בו, שיוכלו להמשיך

בעסק התורה, אבל לזה דרוש כסף; ואגלה לך את האמת, שאני לא יכול לעזור לו בנדון, היות וגם לנו ישנן בנות, ובהתאם לנוהג שבעולם יש להן זכות קדימה לנדוניה,וההכרח לא יגונה.

בנוגע לבתכם תחי' — לפי ראות עיני אדם, היא ראויה מכל הבחינות להיות בן זיווגו של בננו; היא מצאה חן בעינינו. אין ספק בדבר כי תדע להיות לו לעזר אפילו בפרנסת הבית. אלא שנשאלת השאלה: האם יש בכוחכם לתת לה נדוניה במזומנים, שיספיק להם לפתוח חנות שירויחו בה כדי פרנסתם?"

דוד, שנחרד בתחילה בשמעו על "החסרון הגדול" שיש בראובן־יואל, נתקררה דעתו אחרי שמעו דבריו של אברהם־יצחק; כי הרי חסרון זה הוא ידע מבלי שאביו יצטרך לגלותו, ולא הופתע כלל. אדרבה, נימת וידויו של אברהם־יצחק כמתנצל, מצאה חן בעיני דוד והמריצה אותו לענות כאשר היה עם לבבו: "ראה, ר' אברהם־יצחק, בכל דבריך כמעט ולא חידשת לי כלום. שמעתי על בנך שהוא תלמיד חכם וזהו שהמריץ אותנו לדבר בו נכבדות, אחרת לא הייתי מתחיל לדון בנושא, כי הלא בתי טרם מילאה שנתה השבע עשרה והצורך להשיאה עדיין לא לוחץ עלי. אלא מה? אם מציעים שידוך הגון כאשר עם לבבי, אני מוכן לדון עליו בכובד ראש ולעשות כל המאמצים על מנת להשיגו. גם אני אגלה לך סוד שאולי גם אתה יודע אותו, שאנחנו לא באנו להתיישב בסלוה מתוך רצון טוב, רווחה כלכלית וקופה מלאה כסף. ודאי ידוע לך שלפני זה ישבתי בביסטריץ בכבודו של עולם, ויען שנכשלתי בתתי אשראי לנוכלים שניצלו את תמימותי והכזיבו אותי, נאלצתי למכור את ביתי שהיה לי במרכז העיר, על מנת לשלם לנושי ולמנוע מעצמי פשיטת רגל, והגעתי לכאן באין ברירה, היות ומצבי הכספי מוגבל ביותר. אתה יכול לתאר לעצמך שאין לי הרבה נחת רוח מהחיים הרוחניים והחברתיים כאן, אבל מה לא עושים בשביל הפרנסה, הרי טפלא תליא בי? אנו נותנים תודה לא־ל גם בעד זה. פרנסה, אפשר לומר שיש לנו ב"ה בהרחבה, לפי רמת חיינו הצנועים; אילו היינו מתחילים את חיינו במקום הזה בעודנו צעירים, היינו יכולים לחסוך הרבה כסף. אבל לא חשבנו אף פעם לצבור כסף, העדפנו לגור בעיר בין יהודים, במקום שיש מנין ערב ובוקר, תלמוד תורה ובית ספר, מקוה, רב, שוחט וכל מה שחסר ליהודי בעולם הזה. איככה הייתי יכול לגדל ולחנך כאן את הילדים כמו שהצלחתי שם? ועכשיו שהציעו לי את בנך, הסכמתי באופן עקרוני, כפי שהורונו חז"ל: 'בתך בגרה — שחרר עבדך'. ובנך הוא עבד משוחרר ... עבד — בתור עובד ה', ובן חורין — זה שעוסק בתורה. פשוט מאוד, לא כן?"

"ובכן, על מנת שלא נאריך הרבה, כרצונך," המשיך דוד, "אגלה לפניך אשר בלבי, את המצב לאשורו. לא הרגלתי את הרבונו של עולם ללכת בשקרים ובמעשה תעתועים; אינני רוצה להבטיח מה שלא אוכל לקיים. אני מציע לתת לבתי נדוניה של מאתים זהובים מזומנים, חוץ ממתנות לחתן לפי כבודו והוצאות החתונה. ברור לי ששכום זה לא יספיק להם לבסס את פרנסתם, ולכן יש לי הצעה, שאם תתקבל על דעתכם יש באפשרותי למלאות אותה — אני מוכן לקבל על עצמי לסדר אותם בעז"ה בפרנסה, כאן במקום. אני מכיר כאן בית מרזח במקום מצוין שעומד להשכרה והיות ויש לי קשרים עם סוחרים סיטונאים וייצרנים של משקאות חריפים, בעלי בית חרושת של ספירט ובירה ויש לי אצלם אשראי בלתי מוגבל, אני מוכן לחכור את הבית, למלאות את העסק בכל מיני משקאות ויתר המצרכים השייכים לזה. את מאתים הזהובים אתן להם ביד, בעז"ה, והם יממנו את קניותיהם תמיד מהכסף של ההכנסה, ומה שיחסר יוסיפו לעת הצורך מהקרן שיעמוד לרשותם. נוסף לזה אנחנו נעמוד לימינם בהדרכה ובכל מה שיהיו זקוקים, ואני מקוה שבעז"ה תהיה להם פרנסה בריות. ובכן, אלה הם הדברים שיש בכחי למלאותן, מכאן ואילך עליכם להחליט אם הדבר מוצא חן בעיניכם."

אברהם־יצחק ענה לר' דוד: "הצעתך מתקבלת על הדעת, ואין אצלי אפילו צל של ספק כי מה שאתה מקבל על עצמך תקיים במלוא מובן המלה, אולם הצעתך זו אליה וקוץ בה, יען שהיא בניגוד לתכניות שלנו. כי לפי תכניותנו בננו צריך להתישב בשכנותנו ולפי הצעתך אתה מפרידו מעלינו."

— "אינני מבין מה זה נקרא אצלכם הפרדה? האם סלוה כה רחוקה מטלץ' שזה ייקרא הפרדה?! אדרבה, נדמה לי שעד שהיה בישיבה היה מנותק יותר? אינני חושב שנפגשתם יותר מפעם אחת או שתי פעמים בשנה, והייתם רחוקים זה מזה פי שמונה, וזה היה בסדר, עכשיו פתאום כשמדובר על הצעד הכי רציני בחיים, אתם מטילים ספק אם כדאי לנתקו מקרבתכם?! זה באמת מוזר!"

— "תסלח לי, ר' דוד," אמר אברהם־יצחק, "לא נתת לי לגמור את דברי, לכן לא הבנתני כראוי. אנחנו בנינו בשביל בננו זה בית בתוך מגרש ביתנו, כמו כן סדרנו לו על יד ביתו משק קטן, גינה בשביל ירקות, רפת בשביל להחזיק פרה, אשר גם אותה יקבל מאתנו. אמנם כל זאת אפשר להעניק לו גם כשיהיה בסלוה, אולם אינה דומה אפשרות למציאות. נוסף לזה יש לו תפקיד רוחני שהוא ממלא אותו אצלנו בכשרון רב, ואין אנחנו יכולים לוותר עליו בשום פנים. אתה צריך לדעת שהישוב היהודי מתפתח אצלנו ב"ה; אצלנו יש מנין כמעט יום יום ערב ובוקר, ובכל ערב הוא לומד עם

הקהל שיעורי תורה, בפרט בשבת, ואיך נוותר עליו?״

— ״כל זה טוב ויפה מאד, הוא מזכה את הרבים וזכות הרבים תלוי בו; אבל מה שנוגע לתכליתו האישית — נדמה לי שכאן יכול הוא להשיג יותר רוחניות בשביל עצמו, ממה שיכול להשיג שם בתור משפיע, והרי חייו קודמין. ואילו מה שנוגע לכם, רווח והצלה יעמוד לכם ממקום אחר. יש לך עוד בן, וגם הוא תלמיד חכם.״

— ״אינני מבין מהו הרווח הרוחני שהוא יכול להשיג כאן יותר? אדרבה, אני רואה את ההיפך מזה! אצלנו יש יום יום מנין,ואילו כאן תהיו אתו ביחד ארבעה גברים.״

דוד ענהו: ״נכון, אבל גם דברי נכונים. עליך לדעת שאתם בטלץ' מרוחקים מישוב יהודי — מהצד המערבי ששים קילומטר ומהצד הדרומי עשרים ואחד קילומטר, מה שאין כן אנחנו. אנחנו רחוקים מנסוד ארבעה קילומטר ומאינטרדם חמשה, ואפשר ללכת לשני המקומות בשבת בלי ערוב; יש כל היום תחבורה לנסוד, ואם רוצים להתפלל במנין, ללכת למקוה, לבקר אצל הרב לבלות אצלו, להשתעשע עמו או ללמוד — יש לזה הזדמנות כל אימת שירצה, מה שאין כן בטלץ'. שם הוא יכול להיות ראש לשועלים, אך אינו יכול להתקדם במילי דשמיא.״

אברהם־יצחק קם מעל כסאו כמנוצח וכסימן שהשיחה נגמרה מצדו, ואמר: ״ראה, ידידי, שמעתי את הצעתך ורשמתי אותה לפני. עכשיו ניסע הביתה, ובעזרת ה', נדון על זה במסגרת המשפחה, ובקרב הימים נודיע לך תשובתנו. הזמן מאוחר וקשה לנו להתעכב עוד. גם בשבילנו וגם בשבילכם קשה. אחרי יום מפרך שעבר עליכם בבית המרזח ועלינו בטלטול הנסיעה.״

— ״רצונו של אדם — כבודו,״ סיים דוד את השיחה. ״אמנם הנכם אורחים חשובים בשבילנו ולאו דוקא עכשיו בהזדמנות זו, אלא תמיד. גם בעייפות אין אנחנו מרגישים לגבי אורחים רצויים כמוכם. ברם, בהתחשבות עם תשובתך העניינית אני מסכים עמך.״ הם חזרו לחדר האוכל, במקום שהנשים ישבו ועסקו בעניניהן, ודוקא לא פיהקו ...

אברהם־יצחק פנה לאשתו ואמר: ״חושבני, גיטל, שבשביל היום היה מספיק ולא נכביד על מארחינו, בואי וניסע הביתה. הנה השעה כבר קרוב לשתים עשרה והעבודה עוד מרובה לפנינו.״ הם אספו את חפציהם במהירות, קראו לעגלון שרתם את סוסיו בחפזון, ואורחינו נפרדו באהבה וידידות ונסעו לביתם.

פרק שבעים ואחד

ראובן־יואל הצליח לשכנע את אמו

תוך כדי נסיעה חזרה מסלוה לטלץ׳ התחילו הדיונים והויכוח, בנוגע לנושא שעל סדר היום. גיטל והבן הקשיבו בענין רב על השתלשלות המשא ומתן, על ההצעות ששמע מאבי הנערה ועל הויכוחים שהתפתחו ביניהם, ״עד שלבסוף, לא הסכמנו כלום,״ אמר. ״בעצם, הצעתו מתקבלת על הדעת, ולמרות שהיא מתנגדת לגמרי לתכניותינו, אף על פי כן היא מעניינת ויש לדון בה בכובד ראש, כיון שהיא מעשית בהחלט.״

— ״עד כמה שאני רואה ומבינה,״ אמרה גיטל, ״היהודי הזה נראה להיות סוחר חרוץ ביותר הוא חושב שיש לו כאן עסק עם חברה בטלנים ורוצה לסדר אותנו כדרך התגרים. זהו הרושם שהוא עושה עלי.״

— ״מדוע תדברי כך?״ אמר אברהם־יצחק, ״עלי הוא עשה רושם הפוך צדקת אמנם בהשערתך שהוא סוחר חרוץ, אבל גלוי לב וישר שאין כמוהו. כי הוא לא עורר אפילו צל של חשד, ולפי דעתי שגיאה גדולה היא לחשוד בו. אני אמנם התנגדתי בכל תוקף להצעותיו, אבל לא בגלל שאני חושש שלא יקיים את הבטחותיו, אלא פשוט לא הסכמתי שראובן־יואל יעבור לגור שם, היות וביתו כבר עומד על תלו מוכן בשבילו.״

— ״נו, ודאי, לזה גם אני מתכוונת. כי הרי לא לשם זה החזקנו אותו בישיבה על מנת שיבלה את ימי חייו בכפר נידח כזה. אבל בסופו של דבר מה ענית לו?״

— ״אמרתי לו שנדון על זה ונודיע לו.״

במשך כל הנסיעה השמיעו ההורים את דעותיהם והתווכחו, כיון שדעותיהם היו שונות ולא השתוו. ואילו הצד השלישי, הראשון במעלה, כלומר הבחור — הוא שתק. עשה את עצמו כאילו הוא ישן, הואיל ורצה לשמוע את דעתם באופן יסודי, על מנת לדעת מי מתנגד לו ומה הם נימוקיו, כדי שיכין לעצמו תכסיסים נגדיים. אני בין כך החלטתי כבר ולא כדאי לי להתערב בוויכוחם, אמר בלבו. רק לבסוף כשאתבקש להשמיע להם דעתי, אגלה להם. אולי הם יגמרו ביניהם גם כן בהתאם לרצוני ואז אהיה ילד

טוב ... ובמקרה ודעתם תהיה שלילית, יהיה לנו זמן להתווכח אחרי כן.

הוויכוח ביניהם נמשך ואברהם־יצחק טען: ״את אומרת כי שם זה כפר נידח, ולפי דעתך ״העיר״ טלץ׳ מתפתחת עד שלבסוף תהיה ... מרכז העולם; ואילו דעתו של ר׳ דוד היא להיפך. הוא טוען שמסלוה עד אינטרדם ונאסוד יש רק קפיצה, ובשני מקומות אלה ישנם קיבוצים יהודיים של תלמידי חכמים ואנשי מעשה, מקום שם הוא יהנה יותר, ויעדיף להיות זנב לאריות מלהיות אצלנו ראש לשועלים.כמובן שלא אמר, שהוא בעצמו גם כן לא ׳קטלא קניא׳, תלמיד חכם מפורסם, חרוץ ופיקח ויהיה לראובן־יואל מה ללמוד ממנו.״

גיטל טענה לעומתו: ״בנוגע לנערה אין מה להתנגד, מן המבט הראשון היא מצאה חן בעיני. אפילו אחיותיה הקטנות, כולן חרוצות וזריזות והנקיון שבבית הוא לא רק למראית עין אלא יסודי. הסתכלתי יפה, בכוונה להכיר את אופיו של הבית ובנות הבית, ואני נאלצת להודות שהייתי הכי מאושרת אלמלי בנותינו היו כמותן. גם ההורים עושים רושם מצויין, ואי אפשר אפילו אחרת, כי ילדים לא מתחנכים מעצמם. בכל זאת אני חושבת שאם היינו מסכימים להשתדך עמהם, אפילו הכלבים ברחוב יצחקו עלינו. מכיוון שהמדובר הוא בבננו הבכור, בחור עם כל המעלות; הוצאנו עליו המון כסף בישיבות ובשחרורו מן הצבא, ועכשיו נפקיר אותו! שמו הטוב הולך לפניו, מציעים לו שידוכים עם נדוניות גדולות, ולבסוף שישא בתו של דלפון אחד מיוחס, כביכול?! הלא כל מכרינו ילעגו לו ולנו. יגידו שאנחנו לא ידענו להעריכו, שאנחנו מטומטמים, מחוסרי אחריות וכו׳. היתכן דבר כזה?!״

— ״זה לא בדיוק כך, ואפשר לומר, אדרבה, להיפך. אם נשתדך עם מישהו אחר שמבטיח נדוניא גדולה, אז עלולים לומר שמכרנו אותו תמורת בצע כסף, תמורת כבוד. ובסופו של דבר יכול להיות שזה לא ימלא את הבטחתו, או שכן ימלא אותה רק שבננו לא יצליח במסחרו, ובתוך זמן קצר הכסף ירד לטמיון והוא ישאר ככלי ריק — כי הרי בסופו של דבר הוא מחובשי בית המדרש ולא ידע להזהר מנוכלים ורמאים למיניהם — וזה יכול להשפיע לבסוף גם על שלום הבית; ורק אז ילעגו לנו ועל ׳חכמתנו׳, שהלכנו בגדולות ובנפלאות. אם כן קשה להוציא מסקנות לפי ההגיון שלך דוקא.״

גיטל פלטה אנחה עמוקה מלבה. ״נראה לפי זה שאתה נוטה להסכים להצעותיו הנעלמות,״ אמרה.

— ״מלכתחילה אין לי דעה שלילית בנדון, אולם סופית לא החלטתי עדיין שום דבר, נחשוב עוד בדבר. ובעיקר, הרי עדיין לא שמענו דעתו של

ראובן־יואל. האם לא הוא הקובע העיקרי? קודם כל נשמע אותו.״

כשהגיעו לביתם, השעה היתה אחת אחרי חצות. הלכו לישון וגם ראובן־יואל נכנס ישר לחדרו לישון ואמנם עצם את עיניו לשם כך, ברם, להרדם לא הצליח, למרות שכיבה את העששית. גם בחושך ובעיניו העצומות ראה את מרים וקולה צילצל באוזניו. הוא התהפך על משכבו ולא יכל להרדם. רעדה אחזתו מאימת אמו, שהיא תעמוד לו בדרך ותתנגד לו. הוא הכיר את אופיה שהיא מחשיבה מאוד את הכסף, וכתוצאה מזה היא קמצנית וחוסכת כל פרוטה. ואפילו אחרי שסיימה את הויכוח ונראה היה כאילו היא משלימה עם המצב בעל כרחה, ידע הוא כי עדיין אין לסמוך על זה, כיון שהוא הכיר את קנאתה ופחד שתתיצב בדרכו להכשילו. גם הוא לא מאס בכסף, אבל לא פלח לעגל הזהב, ולא ראה בו אלא אמצעי, כמו למשל התרופות, שאינן במקום מזון — מיעוטן מועיל ורובן מזיק.

ההצעה של ר׳ דוד לסידור עסק בסלוה, ששמעה מפי אביו, נכנסה מאד בראשו וראה בה אצבע אלקים. ר׳ דוד קלע אל המטרה, חשב. הוא הכיר את עצמו טוב מאד, ידע שהוא לא בקי במסחר ודומה היה בנדון לאביו, ולכן ממש שמח להצעה זאת, שר׳ דוד לוקח על עצמו את האחריות להכניסו למעגלי המסחר, והיה מאוד מאושר שהצעה זו באה דוקא מן הצד השני, ואם כן זה ממש מן השמים, אמר בלבו. השאלה היא רק, אם אמא תתנגד; באלה נימוקים אוכל לסתור את דבריה ובמה אוכל לשכנעה? שאל את עצמו. לבסוף בא לידי מסקנה: הדרך הכי ישרה היא האמת. אני אגלה לפניה את הקלפים ואגיד לה: אני רוצה רק את השידוך הזה — ״האמת לאמיתה — היא ההנמקה הכי טובה״. בזה אני רואה את אושרי, יען שזה לוקח על עצמו להעמידני על רגלי. אחרת אני מפחד מאוד שלא אהיה מסוגל לפרנס את משפחתי. אינני מסוגל לא לעבודת האדמה ולא למסחר, זו היא האמת, בינינו לבין עצמנו; מדוע נעלים עין מזה, ולמה נרמה את עצמנו? אגלה לה שאני נותן תודה לא־ל שהוצע לי שידוך כזה עם מחותן כזה, שמקבל על עצמו את האחריות המלאה.

בזה נרדם לזמן קצר, וכאשר הגיעה השעה הרגילה, לפני עלות השחר, השכים לקום בזריזות. למרות עייפותו, גרש את כל מחשבותיו הזרות, לקח לו את הגמרא והתחיל ללמוד בחשק נמרץ עד אור הבוקר, ואז הלך לבית הכנסת להתפלל. אחרי התפילה בבואו הביתה, כבר חיכתה לו אמו בארוחת בוקר טרייה וחמה. אחרי שהתישב על יד השלחן לאכול התחילה אמו לשוחח אתו בעניין השידוך:

— ״השמעת, בני,״ אמרה, ״מה שאביך סיפר על הדו־שיח שהיה לו עם ר׳ דוד הרניק? נדמה לי שאתה ישנת בעת שיחתו, כאילו כל העסק הזה

לא נוגע לך. תאר לך באלה הצעות שלומיאליות הוא פנה אל אביך! הוא רוצה שאחרי החתונה תישאר אצלו והוא יסדר לך פרנסה בשכנותו. אתה מבין? — בקושי הוא מרויח שם כדי פרנסת משפחתו, והנה פתאום נעשה גבור, שיש ביכלתו לסדר גם אותך בפרנסה," אמרה בחיוך בפה מלא. "אני אמרתי לאביך," המשיכה, "שלפי דעתי אין אלה, עם כל רצונו הטוב, אלא דברי סרק. כי הרי יש לו, בלי עין הרע, בית מלא בנות, וכסף אין לו. הוא סלל, איפוא, לעצמו דרך חדשה, לסדר לך פרנסה על ידו; יש לך כל הסיכוים להיות שותף עמו, ותצטרך לדאוג בעתיד ולעזור לו להשיא את יתר בנותיו."

ראובן־יואל אמר לאמו: "אני מתפלא עליך, אמא, היתכן שאת רואה זאת בצורה עקומה כזאת? אני אמנם הנני עוד צעיר לימים, ויודע אני שאין לי אותו הנסיון שיש לך בנדון, אבל הרי הכל מודים בזה שבענין שידוך חשוב קודם כל הקרן. זה העיקר, ואז אפילו אם היתר לא כל כך בסדר, הרי הוא מבוטל לגבי העיקר. אמנם מציעים לי שידוכים שהם כל כולם 'עיקר', כמעט בלי טפל; אם כי אינני משוכנע שאכן כל מה שאומרים אמת, והרי ידוע הפתגם: 'הכל ביחד — אין לאף אחד', ומי כמוני יודע ומכיר את עצמי שגם אני אינני קרוץ מחומר 'עיקרי' בלבד; ולפי דעתי מצאתי בשידוך זה יותר מכפי ערכי, לחלוטין. הנה עובדה (בינינו לבין עצמנו), כי אינני מצטיין בהוויות העולם, וכשאתחתן בעז"ה, אצטרך לדאוג לפרנסת משפחתי, ולי אין שום נסיון במשא ומתן, ועלי לעמוד בפני בעיה רצינית המוקרת במוחי, מאז שהתחילו לדבר בי נכבדות. והנה האיש הזה, שכנראה העריך אותי בהערכה הנכונה, בשל היותו נבון ופיקח, החליט לקחת על עצמו עול כבד כזה, כמו שאת התבטאת: 'בקושי ממציא את פרנסתו — ורוצה להיות גבור מושיע לבסס עוד משפחה', ואת באה להתלוצץ על חשבונו. שהוא מפטפט, בו בזמן שכל מכיריו יעידו עליו שהוא איש ישר והגון. חותן כזה יכול להיות לי לעזר ולברכה. נוסף לזה הלא הוא יהודי מיוחס, כל יודעיו מכבדים ומעריצים את שמו, ואם הוא יעזור לי וידריך אותי, הרי לזה יהיה ערך השוה יותר מכסף.

הנה, למשל, את מצדדת יותר בשידוכו של ר' יוסף ברל מביסטריץ, בגלל שהוא מבטיח לתת אלפיים זהובים נדוניה. נניח שהכל יהיה כמו שהוא מבטיח, וזה אכן סכום הגון, אליבא דכולא עלמא — אני אביא הביתה את הכסף ואפתח לי חנות גדולה, אבל מאחר שאני אינני מנוסה בעסק, וגם אבא לא, מי יודע אם אצליח? יתכן מאד שלא. ואז מה יהיה גורלי אחר כך? זה יכול להשפיע עוד על שלום הבית ומי יודע לאלה תוצאות שליליות עוד, ח"ו. אם כן, האין דרך זו יותר רצויה? כי כאן לא יבוא בטענות

אלי. זהו המצב מבחינה כלכלית. נוסף לזה אני מחשיב את העובדה שר׳ דוד הוא תלמיד חכם, המשפחה חשובה, וגם בניו הם תלמידי חכמים, כלום ניתן לזלזל בזה? הלא זהו העיקר!״

— ״אם כן, נמצא שאתה מסכים לזה?״

— ״אינני רואה שום סיבה שלא להסכים.״

גיטל לא היתה בטבעה עקשנית ואשת מדון, וכשראתה שמתגברים עליה ויתרה על דעתה, אם כי בעל כרחה. למרות כל אדיקותה בכסף, כבר ויתרה כמה פעמים גם לבעלה נגד רצונה. למזלו של בנה, שדבריו השפיעו עליה, נכנעה ואמרה: ״אם אתה מסכים, אז גם אני לא אתנגד, אולם לא אחדל מלציין לך שתזכור היטב, כי במקרה וח״ו לא תצליח, אז רק אתה תהיה האחראי לגורלך, כי אנחנו לא לחצנו עליך לעשות את הצעד הזה, ועוד פחות מזה אני, כי דעתי מתנגדת לחלוטין לצעד זה.״

ראובן־יואל סיים את הדו־שיח באמרו: ״אין דבר, אני מקווה שבעז״ה לא אבוא אליכם בטענות, ולא לשום אדם בעולם, כי אני צועד בדרך הנכונה. ה׳ יעזור לכולנו שנצליח.״

האב לא היה בבית בשעת ויכוח זה, כי הוא נשאר עוד בבית הכנסת לגמור שם את שיעורו היומי, לכן לא שמע כלל דו־שיח זה שבין בנו לאמו. אילו היה שומע היה רק נהנה מהדייסה שנתבשלה בלעדו כל צרכה, כי הרי באופן עקרוני הוא הסכים לזה מזמן והיה תמים דעים עם בנו. ובכן מיודענו הצעיר יצא כמנצח מכל הבחינות.

גם השדכן יצא לו אחרי התפילה לדרכו, כי ביום ההוא לא היה שום יאהרצאט ולא הונח על השלחן משקה לשתייה, ומכיון שהיתה לו חולשה ללגום כוסית כל בוקר, נאלץ היה איפוא לחזר אחרי כוסית באשר ימצא. אחרי כן חזר לבית הכנסת, מאחר שידע כי אברהם־יצחק שוהה עוד שם ורצה לחטוף שיחה אתו, לשמוע מפיו מה נגמר אמש בסלוה. ואכן מצא אותו שם.

— ״מה גמרתם אמש בסלוה?״ שאל השדכן את ר׳ אברהם־יצחק.

— ״שום דבר,״ ענה לו אברהם־יצחק.

— ״מה פירוש ׳שום דבר׳? האם נפרדתם מתוך רוגז?״

— ״חס ושלום!״

— ״אם כן, בכל זאת, מהן התוצאות?״

— ״׳על תוצאות אתה שואל? זה משהו אחר, כי הרי לא הלכנו לשם לגמור, ואילו אתה שאלת מה גמרנו. ובכן התוצאות — אפשר לומר שהן חיוביות. אם מה׳ יצא הדבר, אז נגמור בכי טוב, נדמה לי שגם בעיני בני מצא השידוך חן, ועוד נשוב לדבר על זה בעז״ה.״

השדכן יצא. בשבילו הספיקו דברי התשובה שקיבל, וקיוה לשמוע יותר מפי בנו. הוא יצא לחפשו להפגש עמו, כדי להוכיח לו כי הוא עומד על המשמר ודואג לעניינים שיתקדמו בהצלחה, ואגב אולי יקבל קצת כסף על חשבון דמי אש"ל ... על מנת לסתום את פי "העלוקה" שלו, המוצצת את דמו ללא רחמנות. כי כל הון דעלמא לא מספיק בשבילה ...

בינתיים גם אברהם־יצחק גמר את שיעורו והלך לו לביתו. גיטל חיכתה לו בשלחן ערוך לארוחת בוקר, וכשהתחיל לאכול התחילה לספר לו על הדו־שיח שהיה לה עם בנם, ואיך שהוא דבק בשידוך זה ואינו חושש כלל לקשיים העומדים לפניו.

— "טוב הדבר," ענה אברהם־יצחק, "לא איכפת לי כלל, אדרבה, הנני מאושר שדעתו זכה וצלולה ושהוא יודע להעדיף את העיקר ולהתייחס בביטול לגבי יתר הדברים." יותר לא אמר, אך ברור היה שרצה להביע בזה את שביעות רצונו, שבנו יותר עקבי ממנו ואינו קל בדעתו כמוהו, להיגרר אחרי בצע כסף.

— "אני אמרתי לו שאנחנו לא נפריע לו," אמרה גיטל. "לפי זה אני רואה פרשה זו כמסוכמת מכל הצדדים. אני רק לא יכולה להשלים עם הדבר שהוא יעבור לגור שם, הואיל ולפי תכניותנו היה צריך לגור על ידינו. האם אתה לא חשבת על זה?" סיימה בשאלה, אולי בכל זאת תעורר בו התנגדות.

— "כן, גם אני שמתי לבי לכך וחשבתי הרבה על זה," אמר אברהם־יצחק, "הואיל ולי הוא יחסר בעיקר, וכמו כן כל הישוב ירגיש בהעדרו. אולם לבסוף הגעתי לידי מסקנה, שאחרי ככלות הכל דרושה לו קודם כל טובת עצמו, ולזה אין דרך אחרת זולת הצעתו של ר' דוד. ואילו בשביל הקהילה שלנו — נכניס את אושל בעול, שהוא ימלא את מקומו, כי הרי גם הוא תלמיד חכם. אמנם יש לו חסרון, שאין דעתו מעורבת עם הבריות — מילא, מה אפשר לעשות? אולי מעז יצא מתוק, שעל ידי זה יתרגל עם אנשים. ברם, בכל אופן אסור לנו לנצל עתידו של בננו לטובתנו, הואיל ועלינו לדאוג קודם כל לטובתו. לכן עלינו להתחיל מיד בצעדים הראשונים לסדר את האירוסין בהקדם האפשרי, כי חבל לעגן אותו בגין חישובים קטנוניים. לפי דעתי היה רצוי להזמין את השדכן, לשלחו לסלוה שימסור להם שאנחנו מסכימים לשידוך בהתאם להצעתם, ולבקש מהם שיקבעו זמן לכתיבת התנאים ושידאגו לסידור העניינים לקראת החתונה. מה דעתך?" שאל.

גיטל ענתה: "לו יהיה כדבריך. אחת אמרתי שלא לעמוד בדרככם, עשו כרצונכם. ה' יעזור שיהיה בשעה טובה ומוצלחת, אם כי אני חוזרת ומדגישה, שאין זה מתקבל על דעתי."

ראובן־יואל יצא מן הבית עוד לפני בוא אביו. ויהי, הוא הולך לדרכו, והנה נפגש עם שדכנו, שהיה משוטט ברחוב על מנת לפגשו. הלה הושיט לו את ידו ברוח נדיבה ושאל כמנצח: "מַה נשמע? איך מוצאת חן בעיניך התפתחות העניינים? אני מקווה שאתה מרוצה מעבודתי, עלי אפשר לסמוך! אני הכנתי את שני הצדדים כהלכה, ומבלי לשמוע ממך תוצאות הביקור של אמש, אני בטוח שהדבר יצליח וייגמר בקרוב. כיצד נראה לך הדבר אמש? האם כבר החלטתם משהו?"

ראובן־יואל הבין את משחקו, ידע שאין ממש בדבריו ואין צורך בגבורתו, שהרי אינו משמש כאן רק בתור שליח גרידא ותו לא, אף על פי כן שתק, כי הרי ממלא הוא שליחותו, על־כן ענה לו: "אחרי שגם אמא נכנעה לי והסכימה אתי, הדבר נראה בעיני כמתקדם, בעזרת ה׳. חושבני שבקרוב תצטרך להמשיך בשליחותך."

— "נו, אתה רואה שנכון הדבר מה שאמרתי לך? אף פעם אל תזלזל במלך שפיציג!" אמר ביהירות. "עכשיו אני יכול כבר לגלות לך שהיתה לי כאן עבודה די קשה עד שהצלחתי לשכנע את שני הצדדים. הצטרכתי להשקיע בזה את כל מומחיותי. אל תחשוב שזה בא לי כלאחר יד שאמך הסכימה לנסוע לסלוה, סיפרתי לה מעשיות מצדיקים ולהבדיל ..."

ראובן־יואל ראה ששוב נפל בפח לשמוע את גוזמאותיו ושקריו שהיו לו למורת רוח. הוא הפסיקו באמצע דבריו ואמר לו: "סלח לי, ר׳ אלימלך, אני עסוק עכשיו ואץ לדרכי. ברצוני להיפגש עמך אחרי הצהרים לפני שעת מנחה."

— "סלח לי אתה. הפעם אני לא נותן לך ללכת, עד שלא אספר לך איך שסדרתי את הוריך עד שהסכימו לביקור זה. אין לך מושג באיזו תכסיסים סתרתי טענותיה של אמך, וגם אבא שלך לא היה כל כך נוח לשיכנוע. מילא, מהויכוחים שהיו לי עם ר׳ דוד, בכלל אין מה לדבר. כפי שידוע לך הוא יהודי פיקח, ובדברים של מה בכך אי אפשר לשכנעו. הוא הציג בפני שאלות, ולך תדע מה לענות לו? אבל אל תפחד, אני גם כן ב"ה יהודי יודע ספר; ידעתי איך להפריך את שאלותיו ומה לענות לו. הוא הציג, למשל, שאלה לפני ..."

— "למה תעצור אותי כעת?" אמר לו ראובן־יואל בחוסר סבלנות, "אני מבקשך ... יודע אנכי שאתה בקי בספרים, יודע לשאול ולענות כראוי ולענין. הא לך בינתיים עוד שני זהובים על חשבון הוצאותיך, ואי"ה אחרי הצהרים נמשיך בענין שליחותך." הוא הרגיש שבלי תרופה זו לא ייפטר ממנו.

פרק שבעים ושנים

השדכן אלימלך בביתו

אלימלך לקח את הכסף משש אותו בעדינות, כרגיל, שילשל אותו לתוך כיסו ופנה לדרכו בשמחה רבה שיש לו כבר במה לסתום פיה של "התובעת" שלו. הוא הלך ישר לביתו ונכנס ברעש גדול עד שאשתו נבהלה מפניו. "הנה השלומיאל שלי," הכריזה בקול רם, "ויבוא! — למה באת?" שאלה אותו, "אמרתי לך שאל תבוא הביתה, כי אין לי מה לתת לך לאכול. הנה אין לי ששיתי לקנות מעט סוכר להמתיק את התה בשביל הילדים, לתת להם קצת חמין לשתות, ועכשיו אתה בא לזרות עוד מלח על פצעי."

מלך הוציא זהוב מתוך כיסו ופנה אליה בענווה: "הנה כסף, לכי וקני סוכר ואת העודף תחזירי לי. יודע אני שאין לך נאמנות על כסף, אוצרות קורח את יכולה לבזבז."

זלאטה כמעט שהשתגעה כשראתה את המטבע בידו, ממש לא האמינה למראה עיניה. היא חטפה מידו את הזהוב ויצאה לחנות — הביאה דג מלוח, ק"ג סוכר, קמח תירס וכו'. מה שלא הביאה, היה העודף שבעלה ציוה עליה להביא. היא, פשוט, רצתה להבטיח קודם כל את האספקה המזערית לילדיה הרעבים. כשנכנסה עם השלל, שאל אותה ברוגזה מלאכותית. "האם השארת עוד סחורה בחנות? החזירי לי את העודף."

— "לא קיבלתי שום עודף," ענתה האשה בהכנעה ובשקט, כמו פושעת.

— "את רואה שצדקתי," גער בה אלימלך, "אי אפשר להאמין לך. מזל שלא נתתי לך עוד זהוב, כי אז בודאי היית משאירה גם אותו בחנות על זלילה. אין דבר, בפעם אחרת אדע לפרוט את הכסף ברחוב, כי אין לך נאמנות."

— "עזוב את השטויות," אמרה זלאטה בנימה של חנופה, "מה אתה מאיים עלי? האם בשבילי הוצאתי את הכסף ולא בשביל ילדיך הרעבים? אבל נעזוב זאת, הגד לי מאין לך הכסף הזה?" שאלה במתק שפתיים.

— "מה איכפת לך? עוד לא הגענו לזה שאמסור לך דין וחשבון על העסקים שאני מנהל."

— "איכפת לי?! אדרבה, אני שמחה. יודעת אני שאתה מנהל עסקים

גדולים, ושאתה מרויח המון כסף. הסתכל רק בביתך, על ילדיך ועלי, על פרצופינו, מלבושינו, זה יעיד על טיב עסקיך הגדולים."

בינתיים התחממה קצת האוירה בחדר, מהתה החם שחילקה לילדיה ולבעלה, ועקב זה שקטו גם הרוחות. ויהי, כאשר היטיב לבו בארוחת הבוקר "המלכותית" ושתיית התה המהביל, הוציא מתוך כיסו את הזהוב השני והראה לה את עשרו הרב שהחזיק בידו. "הנה את רואה?" הכריז ביוהרה.

זלאטה שאלה בהפתעה: "של מי זה?"

— "של השלומיאל שלך."

— "כנראה שאכן התחלת לנהל עסקים גדולים," אמרה האשה. "איפה הרווחת כסף רב כל כך?"

— "מה איכפת לך? הלא לבטלן אני נחשב בעיניך?"

— "לאו דוקא! כשאתה מרויח ומביא פרנסה לביתך, אז אין אתה בטלן. למשל, עכשיו אתה גבור כהלכה ולא בטלן ... ואם תמסור את הכסף לידי

— אז תהיה גם בעל ואבא טוב."

— "למה לך כל כך הרבה כסף? האם לא חבל לתת כסף לידך. הלא את רק מבזבזת אותו."

— "סמוך עלי, לא אקנה בשבילי כלום, אלא הכל בשביל ילדיך. האמנם אתה חושב באמת, שזה כל כך הרבה כסף? אם כן מזה נראית שוב קטנוניותך. אני רואה בכל פעם כשאני נפגשת עם השכנה ציפה מירל, אם זה בחנות או באטליז באיזה יום שיהיה, נמצא אצלה סכום כזה ואף יותר מזה, ואילו אתה, באיזו גאווה אתה מוציא את הזהוב השני. או אולי יש לך עוד כסף נוסף? הוצא אותו מכיסך ואראה. לפחות אוכל להיות גאה שגם לבעלי יש כסף," סיימה בצחוק קל.

— "זהו מה שאמרתי, הנשים לא מספיק להן עולם ומלואו, כל הון דעלמא. מקודם בקשת 'ששית' ונתתי לך זהוב; בקשתי שתביאי עודף, כלומר, תשע ששיות, ואת הוצאת את כל הזהוב בלי נקיפת מצפון; עכשיו את רוצה גם את זה שנמצא בידי, בטענה פשוטה — לסמוך עליך, שאת יודעת מה לעשות בכסף. את חוקרת אותי אם נמצא עוד כסף בכיסי. את רוצה רק לראות אותו ... איזו תאווה יש לאשה זאת! פשוט צחוק את עושה לי. חבל שלא שמעו עוד אנשים את טענותיך שיעזרו לי לצחוק. לסמוך עליך ... עליך לסמוך ... ראו נא את אשתי הבר סמכא. במטותא רבותי! אם אין לכם על מי לסמוך, הנה אשתי. אני מציג אותה לפניכם ... אם יש לכם הרבה כסף תמסרו רק לידיה, היו בטוחים שאפשר לסמוך עליה ... מזמן ידעתי שאת להוטה אחרי כסף, אבל עד כדי כך?! זאת לא ידעתי."

— "אני להוטה?! או שאתה להוט? הנה נתת לי את הזהוב הראשון

והוצאתי אותו. ואם תתן לי את השני שבידך, גם אותו אוציא, יען שהדלות מצפצפת בכל ארבע פינות הבית. אני מתפלאת עליך, היתכן שיהודי כמוך, המסתובב בבתים שונים ורואה בוודאי את התנהגותם וסדרי חייהם, ואינך מרגיש בשפלותנו?! הגד לי, אדרבה, האם ראית עוד בית כמו שלך? שבתות וחגים אצלנו יותר גרועים מימות החול שאצל אחרים. ולבסוף אתה בא אלי בטענות שאני להוטה אחרי כסף. אלמלי הייתי אוהבת כסף, לא הייתי מוציאה אותו. אדרבה, אתה להוט אחרי כסף, ולכן אתה מחזיקו בכיסך. מיום שאני מכירה אותך, אני סובלת מרעב ודחקות. אמנם אני יודעת שגם ציפה־מירל סובלת מבעלה, יען שכולכם דומים לכלבים, אולם היא לפחות לא סובלת ממחסור — ביתה מלא כל טוב, ילדיה נראים כמו נסיכים והיא עצמה כמו מלכה, ואם כן כדאי לסבול מבעלה! ויתכן שבעלה גם צודק שהיא מבזבזת את הכסף על שטויות. היא יושבת כל היום בשיחות עם נשים על כל מיני רכילות ולשון הרע. כמות האוכל שזורקים החוצה מהמטבח שלה, היה מספיק בשביל כל משפחתי. אבל אני, למה אני סובלת? השד יודע אותך! חשבתי עליך הרבה מאוד: מקודם חשבתי שאתה סתם שוטה. אבל רואה אני שאתה מלא ערמה ומזימה; חשבתי שאתה בור ועם הארץ, אבל רואה אני שאתה ישופך׳ מפיך דברי תורה כמו הגאון מוילנא; חשבתי שאתה עצלן, אבל אני רואה שאינך מתעכב בבית אלא כמו אורח נטה ללון, חשבתי שאתה תם שאינו יודע לשאול, אבל נוכחתי שאתה יודע טוב מאוד להוליך אנשים שולל; חשבתי שאתה סתם רשע, אבל אני רואה שאתה דוקא מקובל בתוך החברה; חשבתי ...״

— ״אולי תפסיקי כבר את הנאום שלך?״ גער בה אלימלך, ״הרחקת לכת עם המחשבות שלך. הזהרי! אם תחשבי יותר מדי, תסתבכי בחשבון. לא טוב לאשה לחשוב כל כך הרבה. את שומעת? אשה צריכה לגמור את עבודתה במטבח, לעשות את רצון בעלה, לתפור טלאות על מכנסי הילדים וזהו! ולא להתפלסף במחשבות זרות.״

— ״אדרבה, אני מוכנה בחפץ לב לגמור את העבודה במטבח, רק שתתן לי מקודם להכניס למטבח מה שצריך, ואז תראה איך שאני אטפל במטבח. לתפור טלאות על מכנסי הילדים? גם זה צריך, אתה צודק! אבל אולי תראה לי על גבי מה לתפור את הטלאי? הלוא גם על גבי הטלאי כבר תפרתי טלאי וגם הוא כבר נקרע. אולי תראה לי זוג מכנסים איפה שנראה הבד המקורי של המכנסים? גבור שלי, היודע לדרוש את מילוי תפקידי ...״

— ״את רואה? זאת היא הסיבה והתשובה לטענות שלך מדוע שאינני יושב בבית. למי יש כח וסבלנות לסבול פה מנוול ומחוצף כמו שלך, וזולל וסובא ובעל תאווה שכמותך? יש לך פה מלוכלך של חזיר!״

— "אתה סותם את פי ובזה מיישב, כביכול, את כל טענותי הצודקות. כשאין לך מה לענות לי, אתה מגדף ומעליב, משפיל אותי כאחת הנבלות. בזה אתה סותם את פי ונדמה לך שצדקת. אני באה אליך בטענות שיש בהן ממש; אני האמא של ילדיך ויודעת את אחריותי כלפיהם, נושאת בעול למעלה מכוחותי, ואתה? במקום שתודה לדברי ותתקן את מעשיך, תתעניין בצרכי משפחתך, תשא בעול המשותף לנו, אתה עונה לי בדברים גסים ומעליבים. ענה לעניין אם יש לך מה לומר, ולא — שתוק! אל יחר בעיניך, שאני מגוללת מעל לבי הפצוע והממורמר את כאבי המעיק עלי, עקב התנהגותך האכזרית הבלתי נסבלת." זלאטה פרצה בבכי.

מלך הפך פתאום את עורו. דמעותיה עוררו את מצפונו ורחמיו נכמרו על אשתו העלובה אחרי שהרגיש בצדקתה, והתחיל לפייסה: "מה לך כי נזעקת? למה התייפחת דוקא כשהבאתי לך כסף? אף פעם לא תוכלי להשתלט על עצמך, מוכרחה את לפזם את פזמונך הידוע, אם יש לך סיבה ואם אין. הנה הזהוב השני! קחי אותו ועשי בו כטוב בעיניך. אני סומך עליך, כדבריך. אני רוצה להראות לך מי אני ומה שוים החישובים שלך, ושאת לא יודעת אפילו להעריך אותי כהוגן, מי אני ומה ערכי."

זלאטה נגבה את עיניה והפסיקה לבכות, לא חכתה הרבה, אלא נגשה מיד וחטפה את הזהוב מידיו ונתפייסה. ואז פנתה אליו בשחוק קל: "אמור לי, בחייך, מאין לך הכסף הזה?"

— "ראי," ענה לה אלימלך בנחת, "אמרתי לך כמה פעמים, אני שדכן. מי ומה, אל תשאלי אותי, כי השדכנות זה ענין סודי לחלוטין." אמר בגאווה גברית. "עד שהענין לא נגמר, אסור לגלות, יען שהרבה מזיקין מסתובבים ומשוטטים בשווקים וברחובות אך ורק על מנת לקלקל. ולכן את לא צריכה לדעת כלום על העסקים שלי."

— "מה אתה חושב? שאני עלולה להזיק לך? כלום יש מי שמעונין בהצלחת עסקיך יותר ממני? הלא רק לפני כמה דקות אמרת 'שאני להוטה אחרי כסף', אם כן הרי אני מעוניינת שתרויח. וודאי לא אגלה את סודך לשום איש."

— "כן, ידוע לי שהנשים סקרניות הן, וכי גם את אחת מהן. ובכן, מאחר שאת מציקה לי כל כך, בואי ואגלה לך את הסוד, אבל השם ישמרנו שתספרי ח״ו למישהו מזה, לא משנה אם לאלה שנוגעים בדבר או לא."

אלימלך סיפר, איפוא, לאשתו על השידוך שעומד להגמר עכשיו ועל השתלשלותו. וכגבר בעל נשמה נשית, אהב לפטפט הרבה, ורצה אגב להראות את עוצם גבורתו בלהטוטיו המדומים שסיפר לה. לאמיתו של דבר חלקו בשידוך זה היה כמעט אפסי, ובכל זאת הראה פנים כאילו הוא נכנס בעבי

הקורה, וכל אחד מן הצדדים מחזיק אותו לכל יכול, וכאילו הודות לו, ורק לו, מגיע השידוך לידי גמר. "וכפי שאת רואה, הבאתי לך בשבוע שעבר שני זהובים שהבחור נתן לי, ועכשיו בפעם השנייה," סיים בצחוק של נצחון.

— "וכמה מגיע לך עוד?" שאלה זלאטה.

— "על כמה שמגיע אל תדברי, כי לאמיתו של דבר לא מגיע לי כבר כלום; אבל כמה שאקבל זו באמת שאלה. ענין זה תלוי ברצון הנותנים, ואצלם הברירה."

— "ומדוע? הלוא אמרת לי שמגיע לך בדרך כלל שלושה אחוזים?"

— "נכון, ברם, בשידוך זה לא אני היוזם, אני שליח גרידא, ואפשר לומר שאת דמי השליחות כבר קיבלתי. אבל היות וזה סוד ביני ובין החתן, בודאי אקבל דמי שדכנות מהמחותנים, כרגיל. הנה כאן גליתי לך את כל הסיפור, ואת שימי יד לפה ואל תדברי מזה מלה, בנתי?"

— "בסדר," ענתה אשתו, "היה בטוח שמפי לא יסתנן שום דבר, כי רוצה אני שתרויח הרבה כסף."

פרק שבעים ושלושה

גיטל עומדת על המשמר

ראובן־יואל המשיך את דרכו לבית המדרש. היתה לו בעיה חשבונית שהיה צריך לפתור, ושם היה לו המקום הכי מבודד, שיכול היה לעסוק בו מבלי שמישהו יפריע לו. הוא התישב והתחיל לעבוד בשקידה ובחשק מלא, ברם, לא הצליח בשום אופן, כי מוחו וכל חושיו פעלו בכיוון אחר. אף על פי שהפעם רצה להסיח את דעתו ממחשבות זרות, לא הסתייע בידיו ונאלץ היה לזרוק את העבודה ולצאת, אבל גם בחוץ לא מצא את מקומו וחזר הביתה. הוא אך נכנס פנימה, תפשו אביו והושיבו על ידו ואמר לו:

— "ראה בני, אנחנו עומדים לעשות כעת את הצעד הכי רציני בחיים שלך, אנחנו מתחבטים ומתלבטים כיצד לפתור את הבעיה על מנת לבסס את עתידך שיתאים לך מכל הבחינות. אבל את דעתך הברורה והמוחלטת טרם שמענו. אנא דבר גלויות, כיצד אתה מתאר את החיים שלך, מה הן תוכניותיך לקראת עתידך? עדיין לא שמעתי בפירוש את דעתך על השידוך עם בתו של ר׳ דוד הרניק. אנחנו משוכנעים שיש לך החלטה בנדון וכמובן שאנו מכבדים את החלטתך, ולכן אנו רוצים שתשמיענו אותה."

ראובן־יואל ענה לאביו: "אני מודה לכם, הורים יקרים, על כל מה שאתם עושים בשבילי, ומובן מאליו שלא אעשה איזשהו צעד שיהיה נגד רצונכם. גם כאשר השקפותינו לפעמים אינן מזדהות, אין זה מחמת רצון של התנגדות, אלא פשוט כשם שאין פרצופינו דומים זה לזה, כך גם הדעות אינן שוות. ובכן אדבר גלויות כרצונכם. כבר אמרתי גם לאמא ואני מוכן לחזור על זה: הסכמתי לשידוך זה, עוד מהרגע הראשון שדובר בו. לפי ראות עיני נמצא שם הכל — יחוס עצמי ויחוס משפחתי. אביה ואחיה הם תלמידי חכמים ואנשים הגונים; את הנערה ראיתי כמה פעמים אצל אחותה, אשת יצחק, המפורסמת בצניעותה ובהתנהגותה, ומי כמוהם מאושרים. אחותה זו דומה לה כמו שתי טיפות מים, ולכן הסכמתי עליה מיד בלי תנאים, בפרט כששמעתי שאביה מקבל על עצמו להכניס אותי בפרנסה בעז״ה, אם כן בודאי אין שום סיבר להטיל איזשהו ספק בדבר."

— "ומה דעתך על הדבר, שבמקרה דנן אתה צריך לעזוב אותנו ולהתיישב שם?" שאל האב, "האם עובדה זו מפריעה לך? הלא עד כה שונה היתה תכניתנו."

— "לא. זה לא מפריע לי."

— "היתכן?"

— "אגיד לכם, הדבר פשוט מאד. ראשית, אין אנחנו מתרחקים זה מזה, כי זה מרחק של ששה־עשר קילומטר בסך הכל, ונוכל לראות זה את זה אפילו כמה פעמים בשבוע. שנית, ברוב השידוכים הבנים נשארים בבית חותניהם, אפילו במרחק של מאות ק"מ. ושלישית, ישנן שם עוד כמה מעלות שכאן הם חסרות."

— "וזה שהיישוב יסבול כאן מחמת העדרותך, לא איכפת לך?"

— "כן, איכפת לי, ועוד יותר מזה. אולם כשהענין מתנגד לטובת עצמי, מוטלת עלי החובה לתת זכות קדימה לעתיד שלי. חיי קודמים, כך פוסק ר' עקיבא. וזה גם הגיוני."

— "זהו מה שרציתי לשמוע מפיך," אמר האב. "ובכן, גם אנחנו נסכים אתך ונתחיל לעשות את הצעדים בהתאם לזה. נזמין את השדכן ונמסור לו שיתקשר עם המחותן, שיקבע זמן לכתיבת תנאים בשעה טובה."

על מידת הבטחון בה' שבאה לידי ביטוי בימים של אותו צעד גורלי של החלטת הנישואין, ניתן ללמוד מדבריו שכתב לבנו שנות דור לאחר מכן באותו נדון:

"... והעיקר, שתתפלל אל ה' שיזמין לך את זיווגך, ותפילה עושה מחצה. גם אני, כשראיתי את אמך בפעם הראשונה, מצאה מאד מאד חן בעיני; ואז התפללתי יום יום שה' יעזור לי שגם אני אשא חן בעיניה, ושאזכה שהיא תהיה זיווגי."

יתכן מאד שאותו הדבר עשתה גם היא כמוהו — הוא עמד בקרן זווית אחת ומתפלל והיא עמדה בקרן זווית שניה ומתפללת, ותפילתם נתקבלה. אחרי שראה כי "תפילה עושה מחצה", שוכנע שזו תרופה בדוקה ויעץ גם לבנו לעשות כן.

כאמור, גם ראובן־יואל כמו אברהם־יצחק אביו, מאס במסחר. בעיקר עקב תכסיסי האונאה הנלוים למסחר, למרות שהיה די חרוץ וממולח, ואולי דוקא בגלל זה. אבל גם לעבודת האדמה לא התלהב כמו אביו. הוא היה בעל השכלה רחבה לפי מושגי הימים ההם ובעל כשרונות נדירים. אבל כל זה לא עמד לו להקל לו על חייו מבחינה כלכלית. אולי היה מצליח יותר אם היה באמת רוצה בכך, ברם, פשוט, לא היה חסר לו. הרי גם את ביתו שבנה לעצמו, וניתנה לו האפשרות לבנותו עם כל הנוחיות בלי כל הגבלה,

הוא בנה במירב הצניעות והפשטות, תוך כדי ניצול מזערי בלבד של השטח וחמרי הבניה שהועמדו לרשותו. הוא לא נצל את ההזדמנות לבנות לו דירת פאר עם כל הנוחיות. כנראה שלא ידע אז שקיימת בשבילו אי שם איזו מרים "שתמצא חן בעיניו" בלי בית, בלי נדוניה, בלי כמה שנות מזונות, כמו שהיה נהוג בימים ההם, אלא הוא בעצמו יצטרך לדאוג לזה. והנה עתה הגיעה השעה שהוא עומד להתחתן עם בחירת לבו, והנה הוא מחוסר כל אמצעים. הוריו הסכימו עמו כי הבינו אל רחשי לבו, אולם לעזור לו לא יכלו. לפי הנוהג של הימים ההם, הדבר הזה היה מוטל על הורי הכלה. אפילו כשהחתן לא היה בן ישיבה שאין לו שום נסיון, גם במקרה זה על אבי הכלה היה מוטל להעניק להן נדוניה ולהשיאן כדת משה וישראל, עם כל ההוצאות הכרוכות בזה.

הנה הבית החדש שבנינו בשבילך, טענו ההורים אל בנם המיועד להתחתן, וחשבנו שאפילו אם תתחתן עם איזו בת עשירה, גם כן לא ניתן לך להשאר בבית חותנך, אלא כאן על ידינו תפתח לך איזו עסק, אבל אתה החלטת אחרת. עכשיו הבית מה יהא עליו?

הבן התבייש לענות להם את רחשי לבו, בידעו שהוא בעצמו בחר לו דרך זו. הוא החזיר ריקם את פני השדכנים שבאו להציע לו שידוכים מכל המינים, עם "בורות מלאים שומן", והוא בחר לו נערה ענייה והשליך על ה' יהבו.

אמו היתה הכי קיצונית בנדון. כשראתה שהזמן עובר והחתונה מתקרבת, פנתה אל בעלה ואמרה: "הנה זמן החתונה מתקרב, ומי יודע אם נעשות שם ההכנות שהמחותן הבטיח עליהן חגיגית. אני אמנם מאושרת שבננו קיבל מתנות יפות שלא ראיתי כדוגמתן, גם העובדה שהאושר נסוך על פניו מעודדת אותי, ברם אין זה הכל. הוא עודנו צעיר, ורואה את כל עולמו במרים שלו. אשר לא כן אני, לי אין מנוחה כשאני חושבת מה הוא יתחיל לעשות אחרי החתונה. אגיד לך את האמת — אינני מאמינה שר' דוד יצליח להוציא לפועל מה שהתחייב. כי האמת היא, שהוא דלפון וכל הדברים היפים שראינו בביתם נשארו להם מהימים הטובים, ואילו במצבם הנוכחי הם צובטים את לחייהם שיעלו סומק ... ומי יודע מה שמחכה להם אחרי החתונה? לכן החלטתי לנסוע לסלוה לשוחח עם המחותן, ולראות במו עיני אם נעשה משהו בענין הבטחותיו, ואגב לזרז אותם ולהבהיר להם, שידעו שאין בננו הפקר, ח"ו."

אברהם־יצחק טען לעומתה: "אינני חושב שכדאי לך לבוא אליהם ולבלבל את ראשם, שבלי ספק גם בלי זה הוא די מבולבל עכשיו. הם בין כך עושים את כל מה שיש ביכולתם, מבלי שיהא צורך לזרזם; הם הורים טובים

ואנשים יוצאים מן הכלל. אבל מה? יודע אני שאם הכנסת לך משהו בראש, אני לא אוכל להוציא זאת, וזה עלול להפריע את מנוחתך. סעי, איפוא. אבל אני מבקש אותך שתדברי אתם בשפה רכה ועדינה, ושלא תקלקלי ח"ו את היחסים בינינו, כי הדבר עלול להשפיע אפילו על חייהם ושלומם של הצעירים, וזה לא כדאי."

— "אינני יודעת למה אתה מתכוון," אמרה גיטל, "מה הפחד שאתה מפחד מהם כל כך? הלא סוף סוף,זכאית אני בתור אם להתערב בעניני הילד שלי ולדרוש את המגיע לו!"

— "האמיני לי שאני יודע מה שאני מדבר. את אמנם פקחית ויתכן שאת חושדת בי שאני משוחד וותרן על חשבון בננו, אבל אני חוזר על דברי שאין צורך בשום התערבות והתעוררות מצדך, אלא מה? — את אשה, ודרך הנשים להיות סקרניות, לכן אני מסכים שתסעי."

פרק שבעים וארבעה

לקראת החתונה

גיטל הלכה אל אחיה משה ובקשה אותו שיקח אותה לסלוה כאשר יסע ביום חמישי לנסוד, הואיל והיא רוצה לבקר אצל המחותן, ובדרכו חזרה — ישיב אותה הביתה לטלץ׳. בדרך, בשעת הנסיעה, שאלה אחיה על מטרת נסיעתה, ואז היא גילתה לו את לבבה ודאגתה. אגב, התלוננה על בעלה שהוא נותן יותר מדי אימון באנשים, כמו כן רשלן הוא ולא תקיף בדעתו. ״אני חוששת מאד,״ אמרה, ״שנפלנו בפח עם השידוך שלנו. מעשה שטן, ראובן־יואל סירב בעקשנות לכל שידוך שהציעו לו, וכאן אמר ׳הן׳ ברגע הראשון.״

— ״ מה האסון בדבר?״ שאל אותה אחיה, ״ואם זה כך, למה הסכמת? הלא את חכמה ופקחית.״

— ״האסון די גדול, ואני, בעל כרחי עניתי אמן. האמן לי זאת,״ אמרה.

— ״אני מאמין לך. מי עוד מכיר אותך כמוני? אך שמעי נא לי, אחותי, עכשיו יש לנו כאן הזדמנות לשוחח קצת יותר. אני רוצה לגלות לך סוד: בעלך, שאת מתלוננת על רשלנותו, הוא חכם מחוכם, ואילו בנך הנו תלמיד חכם ובמקום תורה שם החכמה. השידוך הזה טוב הוא וישר מאוד. אמנם הכסף דבר חשוב מאד, אולם בענין שידוך — לא הכל הכסף. הפתגם אומר: ׳הכסף הולך והקוף נשאר׳. הלא רואה את שגם יצחק שלי שנשא את ראסיה איננו מתחרט, חלילה, אדרבה, הוא הכי מאושר בעולם. ראסיה היא אשת חיל וצנועה מאין כמוה, עקרת בית נפלאה. רחל ממש יוצאת מכליה כשהיא נכנסת לביתה. ויצחק בכלל לא קיבל כסף.״

— ״איך אתה משווה את ראובן־יואל ליצחק? יצחק הוא סוחר מאומן, ואילו בני דומה לאביו בכל תנועותיו; לא בקי בטיב משא ומתן, ואין לו אפילו חוש לזה.״

— ״אם כן, מה אשם המחותן? ואם היה מקבל מחותן אחר, היה מקנה לו חוש מסחרי? אולי דוקא זה ילמדהו יותר, כי הוא יהודי חרוץ ופיקח, רק מזלו סר ממנו, וזה דבר שאי אפשר לקנות. זה מן השמים. אין לך מה לחשוש שהוא לא ידע לפרנס את משפחתו. הלואי והיה לי לפחות בן

אחד כמוהו. אני מעריך מאד את בעלך שאת כה מזלזלת בו. אני מקנא בו על שהיה לו האומץ לוותר על עזרת ילדיו ולבזבז את ממונו, שהרויח פחות ממני ויותר קשה ממני, והחזיק אותם בישיבה. ובכן, תפסיקי לזלזל בבעלך, הוא בעל אופי מוצק הרואה לטווח ארוך, ויודע מה שהוא עושה, ואת לא מסוגלת לרדת לסוף דעתו.״

— ״איך שאני רואה, גם אתה מתנגד לי. חשבתי שלפחות אתה תעמוד לצדי.״

— ״אינני עומד לשום צד,״ אמר משה, ״אני סתם מביע את דעתי, כפי שהנני רואה את הענין. נוסף לזה, הלא המדובר הוא שחותנו יסדר לו פרנסה, ובודאי יקיים את דבריו ועוד יותר מזה, כי ירצה שתהיה להם פרנסה.״

גיטל חשבה בלבה: הנה זה מה שמדבר מתוך גרונו. הוא מאושר שבני יישאר שם, כדי שלא יהיה לו כאן מתחרה לבניו. ״כן,״ אמרה, ״הוא הבטיח, אך ברור לי שלא יקיים הואיל ואין לו מאין, כי בלי חמש אצבעות אי אפשר לעשות אגרוף. נוסף לזה, הלא בננו יחסר לנו ולכל הישוב.״

— ״יהודי כמו ר׳ דוד עשה יעשה הכל על מנת לקיים את הבטחתו ובנוגע להעדרו של ראובן־יואל מהישוב — אנשל ימלא את מקומו, כי לא נופל הוא ממנו. כמה פעמים בקשתי אותך שלא להתנגד לבעלך בכל צעד ושעל. זה לכם עשרים ושלוש שנה שאתם חיים ביחד חיים מאושרים, וטרם הסתגלת לסמוך עליו ללא דברי בקורת. הנה הוא יודע לכלכל את ענייניו באופן מצוין, לא פחות ממני ומסודר. אולי יש לי יותר כסף ממה שיש לכם, אבל הקרן שלכם הנו מטבע קשה ושוה פי כמה מהכסף שלי. אודה על האמת,״ הוסיף לומר, ״מתחילה גם אני החזקתי אותו לרשלן, אולם מיד פקחתי את עיני ונאלצתי להודות שאני טועה בהחלט. הוא איש בריא במחשבה, עקבי מאוד בטבעו, הוא אוהב את עבודת האדמה וזו מבריאה אותו, את חושיו ועצביו, וכתוצאה מזה הוא מתקדם מיום ליום. ובמה את מתגאה עליו? בחכמה שלך? לא ראיתי אף פעם שההצלחה האירה לך פנים הודות לחכמתך, אלא שמזלך עמד לך לעזר, ולכן קל היה לך להתפאר שחכמתך עמדה לך. עכשיו שמדובר באושרו של בנך אין לך מנוחה, קשה לך לסמוך על בעלך, על המחותן, שהוא באמת איש ישר, פיקח ובעל לב טוב שאפשר לסמוך עליו לכל הדעות. בפני כל מי שאני פוגש אני גאה בזה שר׳ דוד הרניק הוא המחותן שלי, ופתאום נכנסה בך רוח שטות ואת רוצה לבקר אצלו, להתערב בענייניו, לייעץ לו, לחוות דעתך, להראות את בקיאותך בהוויות העולם ... כלכי לך מדרך זו. תראי שיהיה יותר טוב, ומי יודע אם לא תקלקלי עוד בביקורך זה.״

לאחר שגיטל שמעה את דברי הכיבושין מפי אחיה, שנאמרו בכנות, מתוך גילוי לב של אחוות אמת, שוכנעה קצת. היא לא ענתה דבר והפסיקה להתווכח.

בהגיעם לסלוה לפני שירדה מעל העגלה, הזהיר אותה גם אחיה כמו בעלה, שתכלכל את מעשיה בתבונה, שלא להעתיר בדבריה, היות והם אנשים מפונקים ועדינים.

כאשר נכנסה לבית, נפגשה עם המחותנים ועם הכלה ונתקבלה בשמחה ואדיבות. למרות שהגיעה בהפתעה, מצאה בית מסודר בצורה מופתית כאילו באמת חיכו לאורחים נכבדים. היא כובדה כרגיל, והתחילו שאלות ותשובות טכסיות, ולבסוף ניגשה לענין כאילו דרך אגב בחקירות צדדיות: "אני מתארת לי איך שאתן עסוקות בהכנת החתונה, כי הלא זמן החתונה מתקרב בשעה טובה. אינני מקנאה בכם כלל. אני יודעת במה זה מריח."

— "ברוך השם," אמרה בעלת הבית, "יש מספיק עבודה, אבל אין דבר, נודה לשמו שהגענו לזה וברוך הנותן ליעף כח, לא כל כך נורא. אין שום סיבה, חלילה, לחוס ולרחם עלינו, העיקר שנהיה בריאים," סיימה בצחוק קל על שפתיה.

— "אמרתי זאת בגלל שאני מכירה אתכם ויודעת זאת עוד מחתונת ראסיה, שאתם אוהבים שהכל יהיה מושלם במלואו על כל תג ונקודה במאה אחוז, וכמובן שמי שרוצה בכך עולה לו הדבר במאמץ רב וטרחה גדולה. אני לא בדעה זו. לפי דעתי, חבל לעשות מאמצים כאלה שכל פרט יהיה בתכלית הדייקנות, בזמן שהמדובר הוא בסך הכל בחיי שעה. לשם מי ולשם מה? בשבילנו המחותנים? אנחנו בפירוש מוותרים על זה; או שמא בשביל שאר המחותנים המוזמנים? ודאי שחבל להתאמץ, שבשעת חדוותא לא מרגישים בהם אפילו, ומסיחים דעת מהם. אני לא אומרת שאין דברים שדורשים תשומת לב מיוחדת, כמו למשל, בנוגע לעתידו של הזוג הצעיר, לשלומם לשלימותם, לנוחותם ולפרנסתם — אלה הן בעיות שכן מטרידות אותנו ודורשות לחזר אחריהן; בזה אנחנו מעוניינים במשותף שיהיה ללא סיג ופגם, אלה הם דברים עיקריים שאי אפשר לוותר עליהם. אשר לא כן הכנות החתונה כשלעצמה, אלה הם דברים טכסיים גרידא, שחבל להשקיע בהם טרחה יתירה, חבל לבזבז את הכח, הכסף והמרץ בשבילם. זוהי דעתי," סיימה.

— "למעשה את צודקת, אבל מה אפשר לעשות? עולם כמנהגו נוהג ואין בכוחנו לשנותו, מוכרחים אנו ללכת עם הזרם. אם זכינו בעז"ה לזיווג כזה, כדאיים הם לעשות לכבודם את כל המאמצים. חבל לחסוך מהם מעמד מכובד כזה שניתן להם פעם אחת בחייהם."

— "ומה בנוגע לעתידם? האם התחלתם כבר לחשוב לסידורי פרנסתם, כפי שהיה מדובר?"

— "מה זאת אומרת אם התחלנו לחשוב? התערב ר' דוד בשיחה, "התחלנו, וגם גמרנו, ב"ה. מן הרגע הראשון שנטלתי על עצמי את הנטל הזה, נכנסתי בו לבצע אותו, כי הרי בנפשי הדבר."

— "ומה הן התוצאות?"

— "חיוביות בהחלט," ענה המחותן. "שכרנו בית מרזח במקום טוב והוא כבר פחות או יותר מסודר, גם סחורה הזמנתי, וגם הדירה כמעט מסודרת. בקצור, אני שמח לבשר לך שהצלחנו בכל העניינים, עוד יותר מכפי שחשבנו ושהתחייבנו. חבל לך לדאוג בשבילם. מה שבשר ודם יכול לעשות, עשינו. השי"ת יברך אותם בהצלחה, זהו מה שאנחנו אין בידינו לתת. אבל מה שנוגע לנו — לא היה קשה לנו שום דבר לעשות למענם, לא מתוך כפייה חס ושלום, אלא מתוך רצון טוב ושמחה. אני תקוה שגם ממרומים יתברכו בהצלחה, כי ראיתי סייעתא דשמיא מיוחדת, כנראה בזכות החתן, וזה סימן טוב שזיווגם יעלה יפה ויצליחו."

כששמעה גיטל את דברי המחותן שנאמרו בתמימות ובהתלהבות, נחה דעתה ופג לבה. כמעט וקשה היה לה להאמין כל זאת, היות וידעה שכמעט בכל המקרים של קיום ההבטחות בענייני שידוכים, המחותנים מחפשים לעצמם תירוצים איך להוליך שולל את הצד השני מלקיים את הבטחותיהם, בין אם יש להם ובין אם אין להם היכולת לזה, כאילו זו מצוה לקפח את מקבל הנדוניה. אחרי כן באים הלצנים ומשתעשעים איך פלוני סידר את מחותנו אלמוני והוליכו שולל, למרות שהחתן קיבל הדרכה יסודית שלא ללכת לחופה לפני שיסלקו לו את הנדוניה מראש. והנה בא זה ומתפאר שהצליח להכין הכל עוד יותר מהבטחתו. בכל זאת קשה היה לה לגלות את פקפוקיה, לכן סבבה את הענין לכיוון אחר, כדי לשמוע את תגובותיהם:

— "אגלה לכם את האמת," אמרה בפנים רציניות, "האמת היא שאנחנו חשבנו בכל זאת שהזוג הצעיר יבואו להתיישב בטלז', כי שם יש להם בית שנבנה במיוחד בשבילם, ולמה שישבו בבית שכור?"

— "לפי דעתי מיותר לגמרי לדבר על זה, אחרי שהכל כבר מוכן בשבילם," אמר המחותן, "האם לחנם היה כל עמלי? והרי השקעתי בזה המון כסף, שללא ספק ילך לטמיון. אין זאת אלא שאתם חושבים, אולי, שכל מה שאמרתי לא מתאים למציאות. לכן היה רצוי שתבואי אתי, ואני אראה לך את העסק שסדרתי בשבילם ואת הדירה. אדרבה, הייתי מבקשך שתטריחי את עצמך לגשת שמה. בואי אתי בבקשה."

כאשר שמעה גיטל את דברי מחותנה שעומד איתן על שלו, שוכנעה סופית שאין מדברים כאן סתם דברי סרק, ובפרט שזמנה היה מוגבל ולפי חשבונה אחיה צריך להגיע בכל רגע, סרבה לקבל הצעת מחותנה ואמרה: "אני אינני מטילה, חלילה, ספק בדבריכם, אף על פי כן הייתי מקבלת הצעתך לגשת ולראות את מעונם. ברם, זמני מוגבל, אחי עשוי להגיע כל רגע, ולא יסכים להתעכב בגללי. הסיבה שנסיתי לשכנע אתכם שהזוג יבואו להשתקע אצלנו, היא בגלל שאנו מאד מעוניינים בכך, לטובת המקום, ואנחנו חושבים שאצלנו חייהם יהיו יותר נוחים. אבל אחרי ששמעתי דבריכם, שוכנעתי שאי אפשר לשנות את המצב. יתכן שבימים הקרובים נבוא אי"ה לראות את הסידורים שעשיתם בשבילם. הלא ידוע לכם," הוסיפה בנימה של התנצלות, "שגם לנו ישנן שתי בנות שיחיו, שעלינו לדאוג לעתידן, ובעלי הנו בסך הכל עובד אדמה, ועסק זה אינו מכניס רווחים גדולים. אמנם פרנסה יש, ב"ה, אבל קשה לחסוך מזה סכומים גדולים, הדרושים להשיא בנות כהלכה. עובדה זו מאלצת אותנו לחסוך פרוטה ופרוטה. אף על פי כן בנינו בשביל בננו זה בית יפה, ורצינו מאד שישב בשכנותנו ..."

לפני שהספיקה לגמור את דבריה נכנס אחיה. בעל הבית זינק לפניו בשמחה וקיבלו בברכת "שלום עליכם" חמה. "עליכם שלום", ענה משה, בפנותו אל כל בני הבית. שרה מיהרה להביא כיבוד בשביל האורח, אך משה התנצל ואמר: "תסלחו לי הפעם, אין שעתי פנויה לשבת ולו לשעה קלה הפעם באתי רק לקחת את אחותי ואני נאלץ לנסוע, כמה שאפשר יותר מהר, הביתה."

בעלת הבית התלוננה: "תמיד המחותן בא והוא נחפז. אני לא יודעת מהו החפזון הזה, תמיד."

— "באמת קשה להבין, אבל עוד יותר קשה להבין הכיצד שאתם בכלל לא באים אפילו לזמן קצר?" טען משה לעומתה.

— "אם כן אתה רוצה להוכיח שאתם יותר הגונים ממנו! זאת לא נכחיש, ברם, בנוגע לנדון אינני מסכימה להודות, כי הלא בקורכם איננו לשם ביקור."

— "אם כן, תיקו. לא כן?"

בעלת הבית נכנעה: "בערך..."

— "אני חוזר ומבקש את סליחתכם, יען שנסיעתי הביתה היא דחופה ביותר. הוא פנה אל אחותו: "אם רצונך לחזור אתי, אז בואי בבקשה, מיד." ולבעלת הבית הוסיף ואמר: "החתונה מתקרבת, ואז נבוא בעז"ה ויחדיו ניטיב לבנו, עשרים וארבע שעות בלי הפסקה..."

— "חבל," אמר בעל הבית, "בהופעתך הפעם הפסקת את דברי המחותנת שלא הספיקה לגמור אותם."

— "אין דבר," אמר משה, "לאחותי יש לה ב"ה זכרון חזק, היא לא תשכח את דבריה ותמשיך בהם בהזדמנות הבאה ... לא כן? גיטל," אמר לאחותו בשחוק קל על שפתיו.

— "תמיד נכון מה שאתה אומר," ענתה גיטל בנימה של רוגזה, "אני לא יודעת תורה ועל כן זכרוני יותר חזק, לא כן אתה — ראשך מלא וגדוש בתורה וחכמה ולכן כח זכרונך יותר חלש."

משה אמר: "שוב פעם תיקו! ועכשיו בואי." בזה נפרדו מהמחותנים, עלו על העגלה ונסעו לדרכם.

באמצע הנסיעה שאל משה את אחותו: "נו, מה נשמע? האם כדאית היתה הנסיעה? מה נודע לך יותר ממה שידעת לפני כן?"

גיטל ענתה: "כדאית היתה בהחלט. הרבה מאוד נודע לי. ואני שמחה מאוד שהייתי כאן."

— "מה נודע לך כל כך הרבה שאת כל כך מאושרת?"

— "למעשה לא ראיתי כלום, ואף על פי כן שוכנעתי שצדקת בדבריך."

— "אם לא ראית כלום אז מה הסיבה לאושרך? עד כמה שאני מכיר אותך, אי אפשר לשכנע אותך במלים גרידא. את מאמינה רק בזה מה שעיניך רואות."

— "הפעם לא ראיתי כלום, ובכל זאת ראיתי הרבה."

— "הכיצד לא ראית כלום ובכל זאת הרבה? מה הראו לך? ספרי נא לי!"

— "לא הראו לי כלום," אמרה גיטל, "אבל ראיתי אנשים תמימים וכשרים שטרם ראיתי כמותם. גם אברהם־יצחק שלי הנו איש תמים וישר, אבל אלה הם משהו אחר — עניים במקום אחד ועשירים בכל יתר המקומות, סוג אנשים כאלה טרם הכרתי בחיים. שוכנעתי, איפוא, שכל מה ששמעתי עליהם אמת וצדק."

— "זהו מה שאמרתי לך וכדאי אני שתאמיני לי; לא רציתי להכשילכם, ח"ו. למה היה לי להקפיד עליך על שאת לא מאמינה למחותננו, בו בזמן שאת לא מאמינה גם לי, אחיך?" ככה התווכחו עד שהגיעו הביתה.

כעבור עוד כמה שבועות (היה זה בשנת תרמ"א — 1881), חגגו את החתונה בקול המולה כאילו היתה בת נסיך, ואכן כזאת היתה צורת הזוג הצעיר — נסיך ונסיכה. אלימלך שפיציג קיבל דמי שדכנות בעין יפה משני הצדדים, והשמחה היתה שלמה מכל צדדיה.

כעבור שבעת ימי המשתה פתחו את העסק וסדרו את חייהם המשותפים, לפי ההדרכה החדשה שהזקן הורה להם.

בהזדמנויות שונות סיפר ראובן־יואל לבניו:

"רצוני היה להתחיל לרדוף אחרי פרנסה, כדרך כל התגרים בימים ההם. רציתי להוכיח לאשתי הצעירה שכדאי אני ששמי ייקרא עליה, וכי למרות היותי עד כה בן ישיבה, אינני בטלן שאינו יודע מחוץ לד' אמות של הלכה ולא כלום. השקעתי את כל אוני ומרצי לנהל את עסקי החדש, שאפשר לומר כי היה מסודר כראוי, עם מבחר של משקאות שונים שהיו נדרשים במקום ההוא. ברם, כל זה לא היה מספיק להצלחת העסק. למשא ומתן יש למעשה צורך בשני דברים: מזל וחריצות, ואכן צדק אבי מורי שלא רצה בשום אופן לאחוז במשא ומתן, כפי שהסביר לנו זאת כמה פעמים. הוא הבחין בעיניו החדות שהמסחר בכלל וזה של הכפר בפרט, מתאים רק לאנשי חולין במיוחד. להבדיל מן הסוחר בן העיר, שסוג הקונים שיש לו והעסק עמהם, שונה לחלוטין מאלה שבכפר. הוא פותח את חנותו וסוגרה בשעות קבועות, בהתאם לחוק ולנוהג, ואילו בשאר שעות היום הוא עומד ברשות עצמו וכל אחד מנצל זאת בדרכו וכרצונו — האחד בבית קפה, השני במועדון וכו', והסוחר היהודי מצא את מקומו בבית הכנסת ובין חברות יהודיות, כל אחד לפי טעמו ושורש נשמתו. מה שאין כן הסוחר הכפרי ־ הוא צריך לפתוח את עסקו כעלות השחר, כשקונה ראשון דופק בדלתותיו ומבקש חפיסת טבק או כוסית יי"ש; הוא נאלץ לחטוף את תפילתו ביחידות, ברמיזה בעלמא, ובכך הוא גמר את עבודת ה' למשך כל היום ומקצת מן הלילה; במשך כל היום הוא נאלץ לשמוע את שיחות החולין של לקוחותיו, ואף להשתתף בוויכוחי הסרק שלהם — אם רוצה הוא בכך ואם לא. כל שכן בעל מסבאה צריך שתהיה לו סבלנות כפולה ומכופלת, והדברים ידועים."

"עכשיו תארו לכם," הוסיף לספר, "בחור ישיבה כמוני, שבליתי את רוב זמני על ספסלי בית המדרש, נוסף לזה הנני בן לאיש שמאס במשא ומתן, בגלל היותו בעל אופי ישר ותמים, אם כן הרי זה בא לי בירושה באופן טבעי; ואז בא לו חותני ז"ל, אמנם עלי לומר בכל ההערצה שהיה יהודי כשר, תלמיד חכם וגם סוחר חרוץ, והכניס אותי בבית מרזח מסודר במשקאות, עם כל הכלים הנדרשים לזה, ואומר לי: ראה, כאן יש לך כל מיני בקבוקים ועליהם כתוב סוג המשקה ומחירו הקצוב. כמו כן יש לך כלי מדידה של 50 גרם, 100, 200, רבע ליטר, חצי ליטר, ליטר וכו'. בשעת מדידה שים לה למלאות עד החריץ, זהו הסימן החוקי של המידה, על זה לא תוסיף ומזה אל תגרע, כי בשני המקרים אתה מפסיד — אם תוסיף, אתה מפסיד את הרווח שלך, שאליו אתה נושא את נפשך; ואם תגרע, אתה פוגם בנשמתך. אצלי היתה הדרכתו מאוד טבעית, לא הבנתי אפילו אחרת, לא ידעתי מה הוא מחדש לי, וכי אפשר אחרת? רק מאוחר יותר נודע לי

על מה ולמה היה צורך בהסבר זה — כי הרי אין בדבר סוד שהסוחר רמאי, והוא עושה כל מיני תחבולות להבטיח לעצמו את פרנסתו. גם הגוי יודע זאת, ולכן כשבא לקנות ומבקש למדוד משקה מבלי שיסתכל בו אומר: תוסיף עוד קצת, למרות שיודע שניתנה לו המידה המלאה, אבל החשבון שלו ברור: היהודי מהל את המשקה במים ולכן צריכים להגדיש לו את המידה כדי לפצות אותו תחת המים שהכניסו לו ... וכאן מצא בעל החוב מקום לגבות את חובו, ושניהם צדקו: היהודי מהל המשקה במים בשביל שידע שהגוי יבקש תוספת, והגוי דרש תוספת, הואיל וידע שהמשקה מהול במים (את העובדה שאני לא רמאי, אין הוא יודע ולא רוצה לדעת. ובכלל, האם יש יהודי שאינו רמאי? כמו שאצלנו מקובל ההלכה שעשו שונא ליעקב, כך מקובל אצלם שכל יהודי רמאי)."

"וזו הסיבה שלא הצלחתי בפרנסתי," המשיך בשיחתו. "מתחילה, עד שלא נתפרסמתי במהימנותי, היה המחזור קטן מכדי שפרנסתי תהיה מצויה, ואחרי שנתפרסמתי היה עוד יותר גרוע, כי מצצו את לשד עצמותי. לרוב מכרתי בהפסד, וממילא כמה שמכרתי יותר — יותר הפסדתי. ובכן הפרנסה שהוגשה לי לכאורה, ברצון טוב, כאילו על טס של כסף, לא התאימה לי כלל משום בחינה, וכבר בהתחלה, לא האירה לי ההצלחה פנים."

פרק שבעים וחמשה

אנשל עומד על הפרק

הבן השני, אנשל, היה צעיר בשנה אחת בלבד מאחיו הבכור. כעבור חודש — חדשיים מהחתונה, התחילו להציע גם לו שידוכים. השדכנים עטו עליו בהתחרות מיוחדת והציעו לו בנות עם תורה וגדולה, כלומר, יחוס וכסף גם יחד. גם היחסן הגדול ר׳ פנחס גוטליב מסיגט, שהיתה לו בת יחידה, שלח שדכן להציע לו שישתדך עמו, היות והכיר אותו מאז שלמד שם בישיבה. הוא מצא חן בעיניו וחשק בו להתחתן עמו.

כשם שפרצופיהם של שני האחים לא היו דומים זה לזה, כך היו שונים בטבעם ובמזלם. מזלו של השני מנע ממנו מלהתפתות ממראה עיניו ומלהתעקש על שיקולי עקרונות כמו אחיו הגדול, וכתוצאה מזה לשאת בסופו של דבר נערה עניה. הוא היה דומה לאמו במראהו ובתכונותיו, ומטעם זה הוא מצא חן באופן מיוחד בעיני דודו משה. משהרגיש משה שמתדפקים על דלתות אחותו בשידוכים, מיד בא והציע לה שישתדכו, הואיל ובתו רבקה גם כן התבגרה והתפתחה והרי היא נערה פקחית, יפה ובעלת מידות טובות. ״למה לכם,״ טען, ״ללכת למרחקים לחפש את המזל, המפוקפק, לרוב? הנה אנחנו כאן, האם לא יותר כדאי שנשתדך בינינו לבין עצמנו?״

— ״נשמע, מה אתה מוכן לתת נדוניה?״ שאלה גיטל מתוך סקרנות, היות והנדוניה היתה העיקר אצלה.

— ״תסמכי עלי,״ ענה לה אחיה, ״יש לי ב״ה מה לתת לו, כסף ונכסי דלא ניידי. אתן לו מה שירצה — כסף או נכסים, כטוב בעיניו, ואפילו גם שניהם. יש ב״ה ביכולתי להעשירו.״

גיטל שמעה ורחב לבה. ממש התמוגגה. ״טוב,״ ענתה, ״נדון בדבר ונראה.״

היא באה הביתה והפתיעה את בעלה בסיפורה — הצעת אחיה ורצונו להעשיר את בנם, וכאן הרי אין ספק במילוי ההבטחות.

אברהם־יצחק הגיב באמרו: ״זה באמת יפה מאוד, ברם, בעיני לא מוצא חן השידוך הזה. מעניין הדבר,״ המשיך לומר, ״זה כבר מכמה זמן חששתי

שלא יבוא מישהו עם הצעה זאת, ואת אשר יגורתי — באתני."

— "אינני מבינה אותך," טוענה גיטל, "מדוע כשאני באה באיזשהו רעיון, אתה תופס תמיד את הצד השלילי? הנה עומדת כעת הצעה שנראית חיובית מכל הבחינות, אין צורך לחזר אחרי מידע מהימן, כי הרי אחינו בשרנו הוא; הם זיווג כאילו מן השמים, ואתה סותר את דברי, כאילו סתם להכעיסני, ללא כל נימוק!"

— "יתכן שאת צודקת, אבל לבי לא מסכים אתך. אין לי מה להוסיף, אלא לחזור על דברי הראשונים, שאני שולל את זה לגמרי. רבקה אמנם נערה יפה וחמודה, כמובן שאין לי שום דבר נגדה, ואף על פי כן לא הייתי מסכים בשום אופן לשידוך זה."

— "כשהציעו לראובן־יואל את בתו של יוסף ברל מביסטריץ," טוענה נגדו גיטל, "גם כן התנגדת, למרות שרצה ממש להעשירו. אני נלחמתי נגד זה, כי רציתי את טובת בני, אבל כל עמלי היה לשוא. אתה, יחד עם בנך, החלטתם — לא! אני לדאבון לבי נאלצתי לסגת ולהסכים אתכם בעל כרחי. עכשיו, לפחות, הנכם רואים שצדקתי. הנה הם יושבים בלי פרנסה ומרוחקים ממנו, אוי לעיני שכך רואות. לכן תדע שהפעם לא ילך לך, תוציא לך מן הראש להתעקש ולהתנגד לי, אני רוצה את רבקה ורק את רבקה. בפעם הראשונה אתה ניצחת אותי ועכשיו אני אנצח. בשום אופן לא אסכים שילדי יהיו קבצנים. הלואי ולא הייתי שומעת לקולך בפעם הראשונה. משה אמר לי שיש בכחו וברצונו להעשיר את אנשל בכסף ובנכסים, ואני רוצה להשתדך רק אתו. המחותנים נעימים לי מאוד, רבקה היא נערה נחמדה, כאן יש הכל יחוס וכסף, תורה וסחורה, ואילו מה שהשדכנים אומרים זה הכל שוא ושקר, אי אפשר להאמין להם."

אברהם־יצחק, היה לו מה לענות לה, אבל לא רצר לגלגל לפניה פצעיו, אותם נשא תמיד בלבו ולא רצה להעלותם על שפתיו, כדי שלא לעורר רגשות המעיקים על לבו ולכן דיבר סתם מבלי שינמק את התנגדותו. "אינני יודע," אמר, "מדוע אינך יכולה לשכוח את יוסף ברל מביסטריץ? ומשום מה את רואה גם עכשיו בתור שגיאה, את העובדה שראובן־יואל לא לקח את בתו ובמקומה נשא את מרים. אני חשבתי שסוף סוף שכחת את יוסף ברל והנך מאושרת עם כלתך העדינה, בגלל האושר הקורן מעל פני בננו! לבסוף אח מתבטאת בנימה של קנאה ושנאה על מרים, ובהשפלה וזלזול על מחותננו. בדיוק כמו שאני לא מבין אותך, כך את לא מבינה אותי."

"מה שאת טוענת," המשיך, "שהם יושבים בלי פרנסה, זה אמנם נכון, לצערנו, אבל מי אשם בדבר, אם לא ראובן־יואל בעצמו, שאינו מתמצא בטיב משא ומתו. למרות כל מה שחותנו עוזר לו? ואפילו מרים מדריכה

אותו, וכל זה ללא הועיל. הוא מין אופי כזה שאינו מסוגל לסחר־מכר, אפילו עוד פחות ממני. אם כן את מי להאשים אם לא אותו בעצמו? וכשם שהוא מפסיד את הקרן שחותנו השקיע בעסקו, כך היה מפסיד גם את הנדוניה הגדולה שיוסף ברל היה נותן לו. למעשה המחותנים היו צריכים לבוא אליו בטענות, על שאינו מבצע בדייקנות את הוראותיהם, כי הרי הם השקיעו בו יותר מכפי שהתחייבו. אבל הם אנשים פקחים, הם יודעים שהוא אישיות כזאת שאינו יכול לשנות את טבעו. בסופו של דבר הם עוד מכבדים אותו, ולא משמיעים נגדו שום טענות, ואילו את באה תמיד בטרוניות והאשמות סרק והופכת את הקערה על פיה."

"הנה את טוענת שאין את מאמינה לדברי השדכנים," המשיך אברהם־יצחק לטעון, "ובין כל השידוכים אין אף אחת כמו רבקה. למה את מתעלמת ממכתבו של הרבי מסיגט שכתב בענין השידוך עם בתו של ר' פנחס גוטליב, איך שהוא משבח אותו מכל הבחינות; האם גם זה לא מתקבל על דעתך?"

— "אינני רוצה להתווכח עמך," אמרה גיטל בפסקנות. "הפעם אני אומרת רק אחת: רבקה! אני רוצה אותה ולא אחרת."

— "ומדוע אינך עונה לי על דברי?" שאל אותה בעלה. "הלוא ר' פנחס הוא לכל הדעות יותר חשוב מיוסף ברל ואפילו מאחיך? בפרט שגם הרבי ממליץ עליו."

— "הוא רק ממליץ, אבל לא מייעץ באופן מוחלט."

— "ודאי! הוא יודע כיצד לכלכל דבריו, כי אינו רוצה להתערב בענייננו הפנימיים. כי הרי אם היה אומר באופן מוחלט, זה היה מחייב אותנו כגזירת רב, ועד כדי כך לא רצה להתערב, הואיל ואנחנו הוריו, ועלינו מוטל לקבוע גורל בננו. אבל אני אומר לך שאני דוקא מזדהה עם דעת הרבי, יען שהוא אוהב את אנשל לא פחות ממנו, ורוצה בטובתו, ודעתו בוודאי מעל דעתנו."

אך גיטל התעקשה: "הפעם אני עומדת על שלי ומודיעה לך שלא אכנע ללחץ של אף אחד, יהיה מי שיהיה, הואיל ואני רואה את אושרו של אנשל בנשואיו עם רבקה."

— "טוב, נחשוב עוד על זה, הפעם היה מספיק. אני מקוה שעוד תשני את דעתך, עד שנגיע לידי החלטה סופית. וחוץ מזה עלינו לשמוע עוד את דעת אנשל, כי הרי גם הוא צד בדבר."

— "סמוך עלי," אמרה גיטל, "הפעם לא יעזרו לך כל תכסיסיך." אני אסדר את העניינים גם עם אנשל, חשבה בלבה.

ויכוח זה היה בערב כשאנשל נמצא בבית המדרש, וכשהוא הגיע הביתה מצא את אביו ישן. הוא היה עייף מעבודתו היומית והיה צריך לקום

בהשכמה. את אמו מצא יושבת על יד מנורת הנפט וסורגת סוודר בשביל בנה הקטן. היא חיכתה לאנשל בכליון עינים, כדי שתקדים לשוחח אתו בנדון, לפני שאביו ישמיע לו את דעתו. כאשר הגישה לו לאכול התישבה על ידו והתחילה לדבר אתו בלחש: "הנה דבר חדש! שידוך טוב שהציעו לי היום עבורך. לא תנחש אפילו עליו, אבל זה באמת מצוין בשבילך."

פרק שבעים וששה

אנשל מתנגד בתוקף ואביו תומך בעמדתו

— "אם זה כל כך מצוין בשבילי," אמר אנשל לאמו, "חוששני שלא יסכימו להשתדך עמי, יש לי כבר נסיון בזה! השדכנים הם מזווגי זיווגים לפי פרי דמיונם, עד שממש אפשר להשתגע מהם. הרי זה שיש לו בת עם כל המעלות, מה ימצא בי שאהיה ראוי שישתדך עמי? אם כן אין זאת אלא שזה מצוין בשביל השדכן עצמו."

— "לא כן, בני," אמרה אמו. "הפעם טעית. ההצעה לא באה מפיו של שדכן, ואין זה דמיון כלל. כאן המחותן עצמו דיבר אתי והציע לי את בתו, ואתה יודע מי זה? — זהו דודך משה, הוא ולא אחר. הוא שהציע לי לתת לך את רבקה לאשה ורוצה לתת לך נדוניא גדולה, ממש להעשיר אותך. מה אתה אומר לזה?"

אנשל הופתע מאוד מדברי אמו ונשאר נבוך, לא חשב הרבה וענה לה בקצור נמרץ, בקרירות: "זה לא בשבילי!"

אמו הופתעה ביותר מתשובתו הקצרה והברורה, ושאלה: "מדוע?"

— "פשוט מאוד, אני רוצה בת תלמיד חכם."

— "נו, ואחי משה הוא עם הארץ בעיניך? מה יש? הוא לא די ירא שמים בשבילך? האם אין הוא, חס ושלום, שומר מצוות כהלכה?" שאלה, כשהיא נפגעת כאילו ברותחין, "איזה מום מצאת בו?" סיימה בנימה של רוגזה.

אנשל הרגיש שתשובתו הקצרה פגעה בה, שלא במתכוון, התחמק מלהסביר לה איזה הבדל יש בין אחיה לבין תלמיד חכם, וענה לה בענווה: "סלחי לי, אמא, לא מצאתי בו שום מום ועוולה, חלילה. אדרבה, הוא יהודי טוב וחשוב, בעל צדקה וחסד, מוקיר רבנן ומדקדק במצוות, אבל לא תלמיד חכם שאוכל ללמוד תורה מפיו. כמו כן גם בניו רחוקים מאוד מלהיות תלמידי חכמים, ולפי הוראות חז"ל הנושא אשה, התנאי הראשון הוא: שתהיה בת תלמיד חכם, והשני — שיבדוק באחיה. מאז שחזרתי מסיגט אני נמצא תמיד בחברתם, ונוכחתי לדעת שהם רחוקים מאוד מלהיות בני

תורה, ולכן לא אוכל להסכים לשידוך זה."

— "וכלום לא ראית מימיך זיווג שלא עלה יפה גם עם בת תלמיד חכם מובהק?" שאלה גיטל, "או אם יבואו ויציעו לך שידוך ממקום אחר עם בת תלמיד חכם, האם תבוא לבחון אותו אם אכן תלמיד חכם הנו? הלא זה לא רשום על מצחו, שתכירו מבחוץ. אולי תגיד לי במה דודך לא דומה מבחוץ לתלמיד חכם? האם לא יכול לבוא שדכן לבחור אחד כמוך ולהציע לו את רבקה בתור בת תלמיד חכם, והוא יבוא לראות ולהיראות, ואחרי שיראה את אחי במראהו החסידי לא יפקפק כלל בדברי השדכן שהכניס לו בראשו, בפרט שהנדוניה הגדולה גם כן תשחד אותו ותסנוור את עיניו וקצת יעזרו יפיה ורעננותה של רבקה. הוא יחשוש שמא יקדמנו אחר ואחת־שתים יסכים, מבלי לבחון את אחיה אם הם בני תורה. כמו כן עלול גם אתה ליפול בפח אצל מי שהוא, אי שם, בהבדל שההוא יהיה אלמוני וכאן אנחנו קרובים, אוהבים נאמנים, מכירים ומוקירים זה את זה. ונוסף לכך — מה שאחי מבטיח לתת זה בטוח כאילו מונח בקופסא, ואילו אצל השני — מי יודע איך יפול הדבר בענין האהבה ההדדית? ויתכן שגם הנדוניה שיבטיחו לך,שטרות או ערבים, בסופו של דבר לא יהיה להם שום ערך, ואתה תתחיל את החיים עם הרחיים על צווארך בתור קבצן כמו אחיך הגדול שנפל בפח עקב עינו שהטעתו. אמנם גם אני הסכמתי לו, אבל סהדי במרומים שלא מרצוני הטוב, הואיל והוא היה יכול להשיג נדוניה גדולה שיסתדר עם פרנסה בטוחה ולהיות עשיר מאושר, ועכשיו שלא שמע לעצתי הוא סובל, המסכן. אין ספק בדבר כי התחרט וצר לו על שגיאתו, אבל הזמן עבר, מה אנחנו יכולים לעזור לו? עכשיו שהגיע תורך החלטתי שלא להפקיר אותך ובדעתי להכריח אותך שתשמע לעצתי. כי אתם צעירים מחוסרי נסיון ואינכם יודעים במה לבחור. והרי לי אין כוונה אחרת מלבד לראות אתכם מאושרים."

— "סלחי לי, אמא," אמר אנשל, "דעתי לגמרי שונה, ואחרי שאברר לך אותה, בודאי גם את תקבלי אותה. אל תחשבי שאם מישהו ינסה אותי, ויציג לפני יהודי חסיד בתור תלמיד חכם, אצטרך לבחון אותו; אני אדבר אתו רק חמש דקות בלבד ואגיד לך אם יש, או אין בו תורה. העינים אמנם מטעות לפעמים, לא כן הפה. הוא לא יכול להסתיר את פנימיותו של האדם ואת אופיו. 'החיים והמות ביד הלשון'. ובנוגע ליקלות דעתו' של ראובן־יואל, הוא לא עשה, לפי דעתי, שגיאה כה גדולה, כי חותנו תלמיד חכם ויחסן ממשפחה גדולה, ואשתו היא אשת חיל וצנועה, כל מכיריה גומרים עליה את ההלל; כמה פעמים שמעתי כאן בבית איך שזרים מקלסים אותה, ואפילו כאלה שהם לאו דוקא ידידים, בעל כרחם יענו אמן. ובנוגע לפרנסתם —

ראשית, זה כבר דבר התלוי במזל; ושנית, אין כל הימים עוברים ביום אחד. חכי, הוא רק התחיל, עוד אי אפשר לדעת כיצד יתפתח העסק. ועוד דבר: ענין הפרנסה הינו למעשה הדבר הכי חשוב בחיי המשפחה, אבל לא הכל! חז״ל מדברים הרבה על זה. ישנם הרבה גורמים המנעימים את חיי המשפחה, אפילו כשהפרנסה מצומצמת, ולהיפך, ישנם גורמים שהורסים את חיי המשפחה אפילו כשיש פרנסה בשפע ושוחים בים של חלב ודבש. אני אינני בעל נסיון בנדון, רק מה שידוע לי מתוך ספרים, ודומני שאחי השיג בנשואים את עיקר הגורמים החיוביים, במידה מספקת.״

— ״דע לך בני,״ השיבה לו אמו, ״איך שמציעים את המטה כך ישנים. עולם כמנהגו נוהג, ואין סומכין על הנס. אתה עודך צעיר מכדי שתדע להעריך את החיים כהווייתם. אי אפשר לשקול את החיים מתוך הספר. תאורי החיים — מתוך הספר לחוד, והמציאות לחוד האם על מחמאות שאנשים משמיעים אתה רוצה לבנות? נראה עליך שעודך מחוסר נסיון. האנשים הם דו־פרצופיים, אי אפשר להאמין להם כל מה שאומרים, אפילו הידידים הם צבועים, והאויבים — לא כל שכן אני כבר יודעת שמה שאומרים לי, הם מחכוונים אל ההיפך. למעשה על מרים אי אפשר לומר בדיוק כך, כי איך אפשר להאפיל את השמש בצהריים, והיא באמת יעלת חן, ואשת חיל במלוא מובן המלה, אבל לא כדי כך כפי שהם מתארים אותה.״

— ״אני גם כן חושב כך,״ אמר אנשל, ״ובכלל לא מאזין לשיחות אנשים, הואיל וברור לי שיש בהם דברי רכילות, לשון הרע, שקר, חנופה וצביעות. אבל לא הייתי מסכים לעשות דברי פלסתר, מאלה שמקלסים את מרים. אם היה זה להיפך, אם היו מלעיזים עליה, שהתנהגותה לא הולמת את הצניעות וכו׳, הייתי אומר שהקנאה מדברת מתוך גרונם, אבל דברים יפים שמספרים, יש לקבלן כמשמעם.״

— ״למעשה עברנו מענין לענין,״ הזכירה לו אמו, ״נעזוב עתה את מרים, ונמשיך לדבר בענין עתידך עם בת זיווגך רבקה. אני מקווה שסוף סוף תודה לי שרק את טובתך אני דורשת, ותסכים אתי להתקשר עמה בקשר של נישואין, בשעה טובה.״

— ״מה החפזון הזה?״ שאל אנשל.

— ״מחשבתך, בני, לא טובה ובכלל לא מובנת לי. אני חשבתי שאתה תקבל זאת בשמחה, כמוני, לבסוף אני רואה שאתה נגד זה, הכיצד? אבל ניח הפעם ונלך לישון אני מקווה שתשנה את דעתך,״ ובזה סיימה גיטל את שירותם. היא הציעה לו את מטתו וגם היא הלכה לישון. כשהיא מאד מודאגת על עקשנות בנה ועל כל הסביבה שמתנגדת לה. היא הרגישה בו

שאינו רוצה אפילו להטות את אוזנו, כאילו הוא פשוט מתמרד נגדה.

כשנכנסה לתוך חדרה התעורר בעלה ושמע שהיא פולטת מתוך פיה אנחה עמוקה, שממש נבהל ממנה. "מה קרה?" שאל אותה, "מה פירוש האנחה הזאת?"

— "אל תשאל," ענתה גיטל, "כבר כלו כל הקיצין. תאר לך! שוחחתי עם אנשל בענין השידוך עם רבקה, ועננִי כמעט בסגנון שלך — לא לפי כבודו להשתדך עם אחי. כדאי לשמוע כיצד הוא מסביר זאת: אחי משה איננו תלמיד חכם. נו, מה אתה אומר לתלמיד חכם שלך?" שאלה ברוגזה וכאב.

— "מה את רוצה שאענה לך? אני אומר: ב"ה שיש לנו ילדים ספוגים תורה ויראת שמים, היודעים מה שהם רוצים. אינם בורים כמונו."

— "אני לא מבינה מה קרה כאן? כולכם קשרתם קשר ומגרים מלחמה נגדי. יהיה מה שיהיה, אני מבטיחה שלא אוסיף להיות זאת שהייתי עד כה, לוותר לכם תמיד,הפעם אלחום בכם עד אשר אשיג את הנצחון. דע לך! הפעם אני מוכרחה לנצח, לא יעזור לכם כלום."

— "טוב, עשי מה שאת רוצה," ענה אברהם־יצחק, "אבל לא הלילה ... אני מבקש ממך. משה שלך עם בתו לא יברחו הלילה. לכי שכבי, כי גם את צריכה להשכים בבוקר. השאירי איפוא את עסק השידוך למחר, הוא לא יחמיץ. ובין כך זה לא ענין שאפשר להחליט עליו בשעה זו על רגל אחת, ימים ידברו " סיים.

פרק שבעים ושבעה

אנשל נכנע ונושא את רבקה

בלילה ההוא נדדה שנת גיטל, היא לא יכלה לסלוח לבעלה, שלא די שאינו מתערב לעזור לה בענין רציני זה, שלפי דעתה אין לוותר עליו בשום פנים ואופן, אלא שהוא נוקט עמדה של אדישות, כאילו הוא בדעה אחת עם הצעירים. אמנם דבר זה נתגלה לה מזמן, כי עוד לפני שדיברה עם אנשל, הוא גילה לה את דעתו השלילית, אולם לא לקחה זאת ברצינות, כי הרבה פעמים קרו ביניהם ויכוחים כעין אלה, ולבסוף נכנע לרצונה. והנה הפעם כאילו הדבר לא נוגע ללבו. לא מענין אותו כלל.

מילא, חשבה, הצעירים דעתם קלה, בפרט בחורי ישיבה, אינם יודעים אפילו חשיבותו של כסף, ושרק פעם אחת בחיים ניתנת לצעיר הזדמנות כזאת לזכות ברכוש גדול בלי זיעת אפים, וכאן הרי אין שום חשש של הגזמה או הבטחות שוא. אין זאת אלא רוח עוועים, מחשבה של שטות נכנסה בהם. אבל הפעם, החליטה, לא אתן שנה לעיני עד אשר אנצח. היא פנתה אל בעלה שהיה ישן שינה עמוקה ומתוקה, כמו שרגילה להיות שנת העובד, וקראה: ״אברהם־יצחק, אתה ישן?״ כביכול שואלת, אבל כוונתה היתה להעירו, במקרה שהוא ישן.

— ״מה ישי?״ שאל בעלה בעינים עצומות.

— ״שום דבר, רציתי רק לדעת אם ישן אתה, מכיוון שהרגשתי שאתה לא ישן, כי גם אני ערה,״ ענתה גיטל, והמשיכה: ״אתה יודע? הענין עם השידוך כל כך הרגיז אותי עד שלא נותן תנומה לעפעפי, מרוב שיחי וכעסי.״

— ״מה ישי מדוע את מתעצבנת כל כך?״ אמר אברהם־יצחק, ״הלוא בקשתי אותך שתשאירי בעיה זו לפעם אחרת, מה זה כל כך דחוף לך, לגמור ענין זה דוקא היום?״

— ״לך אין מושג עד כמה שמשה רוצה להשיג את אנשל לחתן,״ אמרה גיטל. ״כפי שדיבר אתי, אני משוכנעת שהוא מוכן להעשיר אותו, אין כסף נחשב אצלו, יתן לו כמה שנדרוש. ידוע לי שאתה לא להוט כל כך להשתדך עם משה, בכל זאת חשבתי, כאשר תתגלה לפניך מסירות הנפש מצדו, תושיט לו גם אתה את ידך, כי סוף סוף עוד שידוך כזה לא נמצא. ועתה, לא די

בזה שאתה מזלזל בו, אלא שאתה שומע לדברי בנך, איך שהוא מתבטא עליו, ומחריש. סוף סוף אחי משה הרי הוא איש מכובד ונשוא פנים בעיני כל מכיריו, אם זה בקרב הסוחרים, חוגי החסידים, רבנים ואנשי מעשה וכו'. רק אצלך ואצל בנך הוא ממבלי העולם, מין לא יוצלח, כביכול. מה אתה יכול לענות לי על זה?"

— "אני רואה שאת לוקחת את הענין ללב, וזה לא נותן לך מרגוע. משה דיבר מה שדיבר, ואת עומדת להוציא לפועל את הדבר. אני מבין אותך טוב מאוד. את נפגעת בגלל שלא קופצים על המציאה בעינים עצומות, היות ולפי הערכתך הדבר החשוב ביותר הוא הכסף. זו עמדת המפתח שלך, ולפי זה השידוך מתאים, מה גם שרבקה גם כן נחמדה, ולכן אין סיבה להמנע מזה. ממבט זה אולי את צודקת, אבל את צריכה לדעת שלא כולם רואים את הדברים באותה אספקלריה, המאירה לך. הנה רואה את, שגם אנשל לא מחשיב את הכסף וודאי לא כגורם עיקרי."

— "אתה מחפש הזדמנות לעקוץ אותי, ובכו אני לא אענה לך על זה. אני רוצה לשמוע ממך, האם זוהי דעתך הסופית? האם החלטת ביחד עם אנשל להתנגד לי, כמו שהתנגדת עם ראובן־יואל נגד רצוני? ואם זה כך, למה לי חיים?" והתייפחה בבכי

אברהם־יצחק ראה איך שהיא מצטערת, וענה לה בכדי להרגיעה: "אני עדיין לא אמרתי 'לא', אלא סתם הצדקתי את אנשל. אבל אם זה יהיה מן השמים, אז אנחנו לא נתנגד וגם לא תעזור התנגדותנו."

— "עם כל זאת שאינני אלא אשה פשוטה," המשיכה גיטל לטעון מתוך בכי, "אבל עד כדי כך אינני מטומטמת שלא להבין. היתכן שאחי נחשב לאדם מכובד בעיני כל הבריות – יהודים, ולהבדיל — ערלים, רק בעיניכם — לא. האין הדבר מוזר?"

אברהם־יצחק ענה לה: "מבחינת חשיבותו בעיני העולם, הוא חשוב גם בעיני בנך, ומבחינת אי־חשיבותו בעיני בנך, יתכן שגם בעיני אנשים אחרים אינו חשוב."

— "כאן השמעת לי מין נוסחא פילוסופית שאינה מובנת לי."

— "מה קשה כאן להבין? האם אנשל מזלזל חלילה באישיותו של דודו? הוא רק אומר שאיננו תלמיד חכם ולכן הוא לא רוצה להיות חתנו, האם חשיבותו בעיני העולם היא בתור תלמיד חכם? — ודאי שלא! אלא מה, בתור עשיר, סוחר ישר, בעל צדקה, מכניס אורח, גומל חסדים, מהיכי תיתי. בודאי מגיע לו להחשיב אותו ולכבדו בגין כל התכונות האלה. ואף על פי כן יתכן שיש בין מוקיריו ומעריציו אחד שיש לו בן, ואם יציעו לו את רבקה, גם הוא לא יסכים להשתדך עמו, כי ענין חשיבות לחוד, וענין שידוכין לחוד.

למרות כל הכבוד שמחלקים לו, על ימין ועל שמאל. כבוד! — כן! למה לא? שידוך? — זה לא! זה משהו אחר."

— "אני מניחה שלא רגש של שנאה מדבר מתוך גרונך. הספקתי כבר להכירך די טוב, ואלמלא הייתי משוכנעת שהפעם אתה טועה לחלוטין, הייתי נכנעת לדברך; ברם, אני יודעת שהפעם אתה טועה ולכן אינני סומכת עליך, ועוד פחות על אנשל, ולכן אני אכריח אותו לשידוך זה. לא אתן לו לדחות את מזלו במו ידיו. הרי המדובר הוא בנערה שאני מכירה אותה לא פחות מאשר אותו ואולי יותר, כי עד שאנשל למד בישיבה היא גדלה על ברכי, והיא צמודה אל לבי, עצמי ובשרי כמו בתי ממש. חוץ מזה שאני בטוחה שכל מה שמבטיחים לו הוא יקבל בעין יפה, ואפילו עוד יותר מזה. נוסף לזה אני נאלצת לגלות לך שגם רבקה שוה יותר, ומיוחסת יותר ממרים שלך, (בזה התכוונה לעקוץ אותו) לכל הדעות."

אברהם־יצחק השיב לה, כשבקולו נשמעת רוגזה קלה: "כמה פעמים בקשתיך שלא תגלגלי תמיד את השיחות בינינו בכוון לעקוץ אותי, כמו עכשיו שאת מזכירה את שמה של מרים להשמיצה בפני, על חשבונה של מישהי אחרת; בו בזמן שהיא שלנו, והיא לא פוגעת בך, אדרבה, מכבדת אותנו, ועוד יותר את בעלה. ובנוגע למחותן 'שלך' ובתו — דעתי שונה לגמרי, מן הקצה אל הקצה. אולם הפעם לא אכנס אתך בויכוחים, יען שגם אני אינני נביא ולא בטוח שדעתי נכונה, על כן קשה לי ללחום נגד עקשנותך, הואיל וגם אני עלול לטעות, בפרט כשאת עומדת על דעתך בתקיפות ללא כל נכונות לויתורים. לכן לא אעמוד על דעתי ולא אנקוט בשום יזמה בנדון, אלא ימים ידברו. נסמוך על ההשגחה העליונה. כעת אני מבקש אותך, אנא, תני לי לישון, כי עוד מעט אני צריך לקום, וכמו כן גם את."

גיטל אכן קיימה את דבריה. היא לא נחה ולא שקטה, אלא בוקר וערב שידלה את בנה כדרכה.

פעם אחת פנתה אל בנה בשאלה: "הגד נא, כשלמדת בסיגט ודודך בא לשם, ודאי ראית כיצד נתקבל שם אצל הרבי והגבאים, לא כן?"

— "כן," ענה אנשל, "ראיתי שנתקבל יפה מאד, בכבוד גדול. הגבאים פינו לו מקום וחלקו לו כבוד 'בכף גדולה ומלאה', וכשנכנס פנימה אל הרבי, גם שם הייתי נוכח. אמנם לא קרבתי להקשיב מה שמדברים בדיוק, אבל ראיתי איך שהרבי ממתיק אתו סוד ומשוחחים בידידות, כאשר ידבר איש אל רעהו."

— "אתה רואה, קראה בנצחון, "שגם בעיני הרבי הוא מתקבל כאדם חשוב, ומי כמוך יודע שהרבי איננו מחניף לשום איש אלמלא היה רואה

אותו לאדם חשוב, לא היה מקבל אותו בכבוד כזה.״

— ״נכון מאד מה שאת אומרת, אולם לכבד בן אדם לא נקרא חנופה, זהו חוב יסודי בדרך ארץ. נצטוינו: ׳והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות׳, בפרט שהוא עשיר, ובגמרא מסופר שרבינו הקדוש היה מכבד עשירים. כל שכן שהוא עוסק בצדקה וגמילות חסדים. אם כן העובדה שהרבי מכבד אותו לא אומרת כלום. אבל מעולם לא שמעתי אותם מדברים בדברי תורה, כמו שאני שומע כשמבקר אצלו תלמיד חכם. אז המצב שונה מן הקצה אל הקצה.״

— ״כל פעם שמדברים אתך, תמיד צצים אצלך העניינים של דברי תורה ותלמיד חכם, בו בזמן ששמעתי כמה פעמים מפיך ש׳לא המדרש עיקר אלא המעשה׳.״

כך המשיכה לשדלו ולמותחו כל הזמן, ובינתיים גם דודו משה ודודתו רחל לא הזניחו אותו, עד שלבסוף התעייף, נמאס לו ונכנע לרצון אמו.

— ״אמא!״ הכריז פעם אחת, ״רואה אנכי שאת מצטערת יותר מדי בגללי ולוקחת ללבך את השידוך הזה, לכן החלטתי לוותר על רצוני ולמלאות את רצונך, למרות שברור אצלי שאת מפריזה יותר מדי באהבתך הרבה למשפחת אחיך, שאת שוגה בה. אמנם העובדה שגם אבא לא מסכים ארוך מטרידה אותי מאד, אולם הואיל והוא שותק, אין לי התחייבות כלפיו. ובכן אני מסכים. לו יהי כדבריך.״

גיטל ברכה ברכת הנהנין כששמעה הצהרה זו יוצאת מפי בנה העקשן, ונשמה לרווחה. ״טוב מאד!״ אמרה, ״אין לך מה להרהר אחרי בנדון. היה בטוח שאני מתכוונת אך ורק לטובתך בלבד. אמנם אני אוהבת את אחי ומשפחתו, כדבריך, אבל אותך — לא כל שכן שאתה אהוב וחשוב אצלי. עודך צעיר,״ המשיכה לומר, על מנת להניח את דעתו, ״ואינך יודע עדיין להעריך את סדרי החיים כהוגן, אבל בטוחני שכעבור הזמן תתבגר, ויתגבשו דעותיך ותבין שרצוני והדרכתי היא הנכונה, לטוב לך כל הימים.״

אנשל שתק ולא ענה לה מאומה, כי מה יעזור לו אם יגלה לה את מצוקת לבו, כשהיא עומדת על שלה ומציקה לו על כל צעד ושעל בלי ליאות, מתוך מגמתה היחידה להעשירו. היא האמינה בכח הכסף שהוא הכל יכול ... ״מי שיש לו הרבה כסף, השיג את העולם הנכסף״, היתה רגילה לומר.

היתר כבר התקדם מאליו לפי התכנית המקובלת. נכתבו ״התנאים״, נשברה הצלחת, נקנו מתנות יקרות ויפות לחתן ולכלה כפי האופנה של הימים ההם, ופני משה קרנו מאושר בהשיגו את בחיר לבו כחתן לבתו. ואכן יקר המציאות היה החתן דנן, נאה דורש ונאה מקיים. פה מפיק מרגליות לתורה, ולתפילה בתור שליח צבור, עם קולו הנעים והחזק להפליא.

בעל מעלות טובות. במראהו היה דומה יותר לאמו ולבני משפחתה, עד כדי כך שנראו כאח ואחות ממש. ואם בכל זאת היה מישהו לא כל כך מאושר, הרי היו אלה האב ובנו, כלומר, החתן ואביו. אמנם שניהם נמנעו מלגלות רגשי לבבם, אבל מהתנגדותם לשעבר, אפשר היה לשער זאת.

החתן היה בן עשרים שנה — הכלה בת שמונה עשרה. את אופי החתן אנחנו מכירים כבר, פחות או יותר, ואילו על הכלה, גם כן אפשר לומר, שהיתה כלה נאה וחסודה, ונוסף לזה היתה פקחית וחרוצה, בקיאה במשא ומתן ובמשק בית. לא היתה יצאנית, וממילא לא היה לה צורך בהרבה שמלות בהתאם לאופנה. קרוא וכתוב ידעה, אבל לא השתמשה בידיעתה זו לקריאת דברי חולין או ספרות. נוסף לכל מעלותיה יכול היה בעלה לסמוך עליה שלא תבזבז את רכושו, עקב היותה קמצנית קיצונית כזאת, שאולי לא היה כדוגמתה. תנועות גופה ופסיעותיה לא היו כל כך נאות, אבל חסרונות אלה הוסוו על ידי חן נעוריה.

טבע הקמצנות נחשב בעיני בני משפחתה כיתרון, אבל אחרי שנעשתה עצמאית התפתח אצלה טבע זה בתמידות, עד שהיה למורת רוח בעיני בעלה, הואיל והרחיקה לכת בקמצנותה, בהנהיגה בביתה ובמטבחה משטר של צרות עין כזו, שאפילו בעיני הקבצנים הוא עורר בחילה. בתחילה סבל בעלה מזה, אבל לבסוף נכנס גם הוא בהדרגה לתוך התסביך הזה, קודם מתוך כפייה וסבל נפשי, אבל אט אט הפך הדבר להרגל וטבע, עד שלבסוף נשתוו בדעותיהם.

בשנת תרמ״ג (1883) נערכה חתונתם מתוך מצב רוח מרומם, כי מי ידמה ומי ישוה להם למשה, לרחל, ולגיטל גם יחד. כמובן שנדוניה ניתנה להם ביד רחבה: בית עם מגרש גדול ורחב ידים במרכז, עם דלת אל הרחוב לשם פתיחת חנות; הרכוש הרב שניתן לו כלל שדה אחד שנקרא ״הגבעה״, שהיה שוה הון תועפות. זו היתה חלקה אחת בגודל של למעלה משלוש מאות הקטר, משם הוריד אנשל מדי שנה בשנה משמני הארץ ורוב דגן; עשרות טון פירות, ירקות, ותבן ומספוא לרוב. זו היתה האחוזה הכי יפה שבכל היישוב. נוסף לכך ניתנו לו עוד כמה שדות, שהודות להם היתה לו אפשדות לגדל צאן ובקר, סוסים וכו׳.

מיד אחרי חתונתם נכנסו לביתם המרווח, והדבר הראשון היה ששכרו משרתים ומשרתות ופתחו חנות ומסבאה. עקרת הבית ניהלה את העסק ואילו אנשל התחיל לטפל בשדות. עבודה זו כבר הספיק ללמוד מאביו והתמצא בה כאחד המומחים, אולם גם ענייני החנות והמסבאה נעשו על פיו ולפי הדרכתו. המזל האיר להם פנים והצליחו מאוד.

כל זאת ראתה גיטל. לבבה רחב והתמוגגה מרוב אושר, הריעה על נצחונה

הכפול — גם על בעלה וגם על הצלחת בנה כפי שחזתה מראש; בנה היה הכי עשיר במקום. ביתם היה מלא כל טוב מהרגע הראשון שנכנסו בו, הודות להורי רבקה שדאגו לכל זה בתשומת לב מרובה.

פרק שבעים ושמונה

התפתחות הישוב היהודי

גם בני סנדר התחילו להתחתן אחד אחרי השני, הבכור כבכורתו והצעיר — בהגיע תורו. הכי קשים היו קשרי החיתון של הבנות. כשהגיע תורו של הבן להתחתן, נעלם הבן, כרגיל, מביתו עם אחד מהוריו, שנסעו למקום אלמוני, לשם "פגישה" לראות ולהיראות, עד שמצא מין את מינו, כלומר, הבן את בת זוגו. אחרי שעמדו על "המקח", נכתבו התנאים, הצלחת נשברה, חזרו הביתה והצעיר הוכתר בתואר: "החתן". כעבור כמה חודשים (אם בינתיים לא התערב איזה הולך רכיל, שונא נאלח ונבזה, האץ לתחוב את אפו בכל רכילות על מנת לבלבל את המוחות, לחרחר ריב, והתמזל להם שהעונה עברה בשקט ו"בשלום", כי אז נשאר החתן בתארו — "המושלם בכל המעלות" והיא — "הבתולה הכלה הצנועה" וכו'), הגיע זמן החתונה והכל בוצע כמתוכנן. שבת שלפניה הלבישו את החתן בקפוטה של משי. למתניו חגרו אבנט משי ושטראמל מפואר חבשו לראשו. הושיבו אותו בבית הכנסת בספסל המזרח, במקומו המיועד לו מששת ימי בראשית, בתור "חתן הדומה למלך", וגינוני המלכות לא פסקו מליל השבת שלפני הכניסה לחופה עד תום שבוע ימים מיום הכלולות. כעבור שבעת ימי המשתה חזרו לימים האפורים, ימי החולין. פשטו בגדי המשי ושוב לבשו בגדי העבודה. מלבד בשבתות וימים טובים שחזרו ולבשו אותם, לכבודה של שבת מלכתא. למעשה היה זה אותו יענקל של ימי החול, מלבד העובדה שפשט צורה ולבש צורה, ועוד שטראמל אחד הופיע בבית הכנסת, כלומר — עוד אברך חדש עם מגפיים חדשים.

לא כן היה בחיתון הבת. דבר זה נעשה בחשאי חשאין. לא נמסר אלא מפה לאוזן לידידים מושבעים ונשמר בסודי סודות מתוך זהירות יתירה, למען שלא יסתנן הקול ויבוא מישהו לקלקל על ידי פטפוט לשון הרע וכו'. רק כאשר זכו לקבוע זמן החתונה, אחרי שהתנאים שהסכימו ביניהם כבר קוימו למעשה וההתרוצציות וההכנות התחילו, רק אז נתפרסמה הבשורה החשובה, וחולקו הזמנות באותיות גדולות של קידוש לבנה (כדי שהשונאים יתפקעו), שהחתונה של הבתולה הכלה המהוללה שפרינצה־נעכה תחי', תהיה

בשעה טובה ומוצלחת עם בן גילה, החתן החכם המהולל גציל גרונם בן הרב החסיד הנגיד המפורסם אזיק־משולם־שמרל־שטריקמן (שמו העממי היה "לאזיקמרל דראניצאר" כי היה קבלן של איסוף "דראניצס" — פסולת עצי בנין, שנמכרה להסקה, ומאחר ולגוים היה קשה לבטא שמו הארוך, יצא להם משני שמותיו אזיק־משולם־שמרל — לאזיקמרל). הוא היה מגדולי היחס שבפרחי כהונה בכפר מולדתו של החתן דנן, ואחד מהכי מקורבים שהסתופף בצלו של אדמו"ר שליט"א במקום.

ואגב, מפורסם היה בין אנשי שלומו של אדמו"ר זה כי יש לו גילוי אליהו, בכל עת שהוא רוצה. דבר זה נמסר קודם מפה לאוזן, בסודי סודות בין הכי מקורבים, היושבים ראשונה במלכות, ואחרי כן פשט רז זה בין כל חסידיו הנאמנים. הגורם שאגדה זו תפרוש כנפיים ותתפרסם, היה גולם אחד שהסתובב בחצר הרבי בתור שואב מים וחוטב עצים. העוזרות והטבחיות השתמשו בו כמו בעבד כנעני, כאילו היה קנין כספן, וכל זה תמורת אי אלו פירורי מזון, כגון זנב של דג מלוח ושאר ירקות שנפלו מעל השלחן, שלולא הוא, היו נזרקים לכלב. כשקפאון החורף שרר בכל תקפו, ולרש אין שלמה לעורו ולא התחשק לו לצאת החוצה מבין כותלי בית המדרש, הזמינה אותו העוזרת והגישה לו שני דליים שיביא לה מים. היא לא שמה לב לבגדיו הקרועים ונעליו המפולשות, וכדי שימלא את רצונה שידלה אותו בדברים, לאמור: אם אראה שאתה זריז ולא עצלן, אולי אנשא לך. המסכן, בשמעו את שידוליה, נענה ולקח מידיה את הדליים והיא הכניסה לידו פרוסת לחם, והבטיחה לו שבשובו יקבל גם כוס תה חם. מי הוא ומה היה שמו המקורי? לא ידע איש, הוא רק נקרא בכנויו "אליק משומד", ואת המקור של כינויו לא ידע איש.

פעם אחת קרה מקרה שהסופר הגיה ספר תורה בבית המדרש שבחצר הרבי, והנה חברת זאטוטים השתוללה שם כש"אליק משומד" ישב לו על יד התנור והתחמם. הסופר השאיר את ספר התורה על השלחן, כיסה אותו בטלית ויצא החוצה לעשות צרכיו. שובב אחד נגש לשלחן, הסיר את הטלית מעל ספר התורה והתעטף בה. השני התיצב מן הצד מימינו, מעשה גבאי, והכריז: "יעמוד רבי אליק משומד". אליק מיהר וקם על רגליו כשהוא נבהל ומשתומם, יען שהוא לא זכה לזה מעולם, ואז ניגש שובב שלישי אל הגבאי המדומה ואמר לו: "מה פתאום אתה קורא משומד לתורה?" ונגש לשאול את אליק: "הגד נא, האמנם משומד אתה?" הלה נעצר לפניו כשהוא נבהל, וענה לו בתמימות וענה לו: "אני לא משומד, אני רעב."

— "אם כן האיך קוראים לך?" שאל אותו השובב?

— "אליהו בן משה," ענה לו הגולם.

השובב חזר אל הגבאי ואמר לו, ואז הגבאי חזר והכריז בקול רם: ״יעמוד מורנו ר׳ אליהו הנביא במהרה יבוא אלינו, במהרה בימינו יבוא אלינו, נו, נו, נו!״

״במהרה, במהרה בימינו, יבוא אלינו״, רננו כל השובבים שהיו שם, בצחוק והוללות. ״הגולם״ לא ידע חכמות ונגש אל ספר התורה, והקונדסים מרננים אחריו כאילו מדובר כאן בחתן ... ואז נכנס פתאום הסופר והתחיל לצעוק: ״שובבים! מה זה כאן? רבונו של עולם! לקחו ספר תורה לשם משחק, זה בזיון התורה! מה אתכם?!״ גער בהם הסופר בהתרגשות זעם. ״בעל הקורא״ וה״גבאי״ וכל הפמליא שלהם ברחו כולם החוצה, רק הגולם נשאר עומד באמצע דרכו, ברצותו לעלות לתומו לתורה.

לפנות ערב כשהמתפללים התאספו להתפלל מנחה וערבית, התחילו לשוחח על אותו מעשה ליצנות, בהצביעם על הגולם העלוב שישב לו על יד התנור, וצחקו עליו לאמור: הנה אליהו. המלמד הליטאי, שהיה לץ ומתנגד גם יחד, קפץ ונכנס לתוך דבריהם, באמרו: ״עכשיו נתברר לי מאין השמועה הזאת שלרבי שלכם יש ׳גילוי אליהו׳ בכל עת שהוא רוצה! — פשוט מאוד, כל אימת שהרבי רוצה לראות את אליהו, הוא שולח להזמין אליו גולם זה ואז הוא בא ומתגלה אליו.״ שיחה זו נתפשטה חיש מהר, ועוררה גלי צחוק קולניים, לשמחת לבם של כל ליצני המקום. כמובן שהדבר חרה מאוד לאנשי שלומו של הרבי, ובסיבתו פרצה מחלוקת בין הסיעות השונות שבקהלה הקטנה, כמו דלקה בשדה קוצים. המלמד הדלפון נאלץ, בחטאת לשונו, לארוז את חפציו, להסתלק מן המקום ולברך ״הגומל״ שלא שברו עצמותיו. את ״אליק משומד״ הפסיקו לקרוא בכנויו זה, אבל הוא גורש משם, כי לא היה לפי כבודם של חסידי הרבי שגולם זה יהיה להם לפוקה ולמכשול. ובכן נשבר מטה לחמו ופרח והלך לו.

את יחוסה של הכלה שפרינצה־נעכה כבר יודעים אנחנו, ומה ששייך ליחוס עצמה, היא היתה מושלמת עד כדי שידעה בעל פה כמעט חצי ״צאינה וראינה״. להלכה, לפי כמה שהתעסקה בקריאתה, היתה צריכה לדעתה בעל פה עד הסוף, אולם בגלל הראש הכבד שהיה לה, לא עלינו, שהיתה קשה לשמוע ומהירה לאבד, לא ידעה אלא ״בראשית־שמות״, כך אמרו הוריה. אולם היו אנשים שהצליחו לבחון אותה והם גילו את הסוד כי למעשה אינה יודעת אלא משהו מפרשת בראשית ומקצת מפרשת שמות, וגם זאת בגימגום. וכששאלו אותה מה היו דברי הנחש אל חוה? הבליטה שתי עינים כמו הנחש הקדמוני וענתה: ״דוקא בשביל שאתה רוצה לדעת, לא אגיד לך.״ גם יפהפיה מובהקת לא היתה, אבל על זה כבר אמר החכם מכל אדם: ״שקר החן והבל היופי״.

את החתן הציגו בתור תלמיד חכם ועילוי, היודע כל מסכת שבת בעל פה, כמו ״אשרי״. אבל אחרי שבא לכאן, נכחו שתלמודו בידו, אבל לא בראשו. ואמרו עליו כי אכן אמת הדבר ... הוא יודע ״אשרי״ כמו שהוא יודע מסכת שבת, וזאת אמרו אחרי שהתברר שגם ב״אשרי״ הוא מגמגם. היה אומר שאינו רוצה לעבור לפני התיבה להתפלל בתור שליח צבור, בגלל שאינו רוצה להתגנדר ולבוא לידי גאוה, כי אין חזן שלא יהיה בו שמץ של גאוה ויהירות, ולכן מתוך רוב עניוות לא רצה להשמיע את קולו ... אולם יודעי דבר אמרו, שאפילו קריאת שמע אינו יודע לקרוא כהלכה. ולפי זה נכון היה הדבר שמצא מין את מינו.

כל החתונות של בית סנדר נערכו ברוב פאר, בעיקר בשביל שהשונאים יתפקעו. בינתיים גדל הישוב בעוד אברך משי עם מגפיים חדשים ושעון כיס חדש.

החתנים והכלות, הגיעו כולם ממחוז מרמורוש עם יחוסם ומעלותיהם, לא ראי זה כראי זה, הצד השוה שבהם שכמעט כולם היו בני פשוטי העם, אשר בקיאותם באותיות הזעירות עלתה אך במעט מעל זו של אנאלפביתים גמורים. אומנם אין לזלזל בהצלחתם, שהיתה פרי פקחותם וחריצותם. כל אחד מהם קנה לעצמו בית, או שבנו איש לפי טעמו ויכלתו. הם בססו לעצמם פרנסות וגם את צרכיהם הרוחניים לא זנחו. במשך כל שעות היום התרוצצו וטרחו על המחיה ועל הכלכלה, אבל ערב ובוקר נתכנסו כולם לתפילה בצבור, איש מהם לא נעדר, מלבד כשהיה איזה אונס יוצא מן הכלל. כולם פתחו חנויות ובתי מרזח, כלומר, לא דאגו רק לעצמם אלא השתדלו לגמול חסד גם עם זולתם, כלומר — הנוצרים הצמאים למנה מן הטיפה המרה, שבלעדה אין חייהם חיים. המקום היה די גדול ורחב ידים, בפרט שהעסק לא נפתח לשם פרנסה, אלא סתם בגלל שזה הכרחי שיהיה ליהודי עסק, אחרת זה מין פחיתות הכבוד, חוץ מזה, הרי זו סגולה: ״דלת לרחוב — ארובה לשמים״.

בדרך כלל היתה פרנסתם מחוץ לביתם, יען שכולם היו פקחים וחרוצים. לא ח״ו ללכת להסתובב בין האכרים לאסוף את תוצרת משקיהם — אמנם גם מזה היה אפשר להכניס פרנסה בשפע, אולם פרנסה כזו נחותה מכדי שתהיה לפי כבודם — על כן החזיקו כולם מעשי אבותיהם בידיהם: סחר הבהמות והסוסים. עסק זה הכניס רווחים גדולים, אם בדרך הצנורות המקובלים, באמצעות משא ומתן הוגן, ואם בדרכים פסולות, בלתי כשרות. השטח מסביב לטלץ׳ גדול היה ועצום, עם מרעה דשן ורענן. האכרים היו פזורים בהרים, בעמקים וביערות, רחוקים זה מזה, ועסוקים בשדותיהם בגידול בקר וצאן, כריתת עצים לחרושת העץ, ולתוצרת אחרת, והיהודים

הסתובבו סביבותיהם לקנות מהם יערות ותוצרות יער, וכן בקניית בהמות וכדומה, ועשו חיל במסחרם.

כך חלקו ביניהם שלושת ראשי האבות את מקורות פרנסתם: משה וידר ובניו — בעלי חנויות; אברהם־יצחק ובניו — עובדי אדמה; סנדר ובניו — סוחרי בהמות ועץ. שום הסכם לא נעשה בנדון ביניהם, לא בעל פה ולא בכתב, אלא שזה התפתח כך מעצמו. אף על פי כן אין זאת אומרת שבכלל לא נגעו האחד במקצועו של השני, אדרבה, למעשה כל אחד תפס בשלושת המקצועות. לסוחרי הבהמות היו חנויות, וגם מקניית חלקת שדה לא משכו את ידיהם; כמו כן בעל החנות רכש אדמות וקנה בהמות; ולפעמים גם איש האדמה עסק בבהמות, כי הטיפול בבהמות יש לו קשר ישיר עם החקלאות; רק מן המסחר משך את ידו לגמרי. אבל עסקים אלה נעשו רק כלאחר יד, כלומר, בהזדמנות שהגוי בא והציע לו את סחורתו. כיון שהגוי לא ידע חכמות; אם הוא ראה יהודי — ידע שזה סוחר, ואם הוא סוחר, אז הוא קונה הכל; ואם יש לו עגל למכירה והוא חייב לבעל החנות כסף — למה לא יתן לו בחליפין את העגל, או להיפך? כך נעשו כולם, אגב אורחא, "סוחרי כל־בו" - אם כי בזעיר אנפין, רק לקיים "וגם מזה אל תנח את ידך".

אפשר לומר שכל המסחד נעשה כמעט ללא תחרות ובלי קנאה. שום סטיה לא נחשבה בתור חטא של השגת גבול, ממש שלא כרגיל. צרות עין לא היתה קיימת, ואם קרה שפרץ אי פעם סכסוך, אז זה היה רק בבית הכנסת בגלל איזו "עליה שמנה", נוסח התפילה, לומר או שלא לומר "תחנון", "הקפה", "אתה הראת" וכדומה. כלומר ... מחלוקת לשם שמים, אבל בענין פרנסה היתה שוררת חירות גמורה שכל הקודם זכה. מעין מוסכמה מקובלת, למרות שמעולם לא הותנה עליה.

הרבה פעמים קנו מן הגוי מה שהציע בלי שום כוונה מיוחדת, כי איזה צורך היה לו לסוחר באדמה? הוא פשוט מסר אותה לאיזה גוי באריסות, כשלא היה לו אפילו פנאי להתענין ולראות כיצד הוא מטפל בה, ואיך הוא מחלק את התוצרת. ממילא יצא מזה שרק האריס הוא שהרויח. או כאשר בעל החנות קנה בהמות, שאפילו לא ידע כיצד לטפל בהן, גם אז, רק הגוי שטפל בהן הוא שהרויח. תמיד נמצאו גוים כאלה עם ידי עשו מאומנות, שהעמי־ו את עצמם לרשות היהודי לכל זמן ולכל עבודה שנדרשה מהם. היו כאלה שעשו זאת תמורת נזיד עדשים גרידא, קרי: כוסית יי״ש, מכיוון שרק זה היה חסר לו, ובהעדרה אין חייו חיים. היו כאלה שהשתוו עם היהודי בזיל הזול, ובסופו של דבר רימו וניצלו אותו, שלא רק שאכלו את כל הריוח, אלא גם כל הקרן נבלע ולא נודע כי בא אל קרבו. אולם מקרים

כאלה מעטים היו ונחשבו ליוצאי דופן. כך זכו היהודים להתעשר ולאסוף הון.

יוצא מן הכלל היה אברהם־יצחק, שהתקדמותו היתה בקצב איטי, בגלל שעבודת האדמה אינה מכניסה רווחים גדולים כל כך לבעליה, יחסית לעבודתו המפרכת. אך הוא לא התקנא בשכניו בראותו את הצלחתם הגדולה, הוא הסתפק בשלו, וראה את אושרו בברכת ה' שניתנה לו מן השמים ומן הארץ — ישר, בלי אמצעים אחרים, וכמו כן גם בניו.

פרק שבעים ותשעה

הדואר ומנהלו

תנאי החיים הציבוריים השתפרו מיום ליום. במשך הזמן נסללו דרכים כבושות, שבימים ההם היוו הם בלבד את עורקי התחבורה. אמצעי תחבורה ממונעים לא היו כלל. הרכבת היתה עדיין רחוקה מן המקומות הללו, וקשרי ההסעה נעשו באמצעות עגלה וסוסים בלבד. כמו אמצעי התקשורת, כך גם הדואר היה עדיין בחיתוליו. תחנת דואר טרם היתה קיימת אפילו בכפרים גדולים כמו טלץ׳. הדואר הקרוב היה בנסוד, משם נסעה עגלה פעמיים בשבוע וחילקה את הדואר בכל הכפרים שבסביבה. האזרחים ילידי טלץ׳, כלומר: הגויים, אף לא היו זקוקים לדואר. הצורך בדואר קבוע במקום, בא רק עם התישבות היהודים, כי כל תושבי הכפרים היו אכרים, ולאכר לא היה צורך בחליפת מכתבים. משפחותיהם נמצאות בצוותא, ואם מישהו מביניהם מרוחק, במה מתבטא המרחק? בכמה אלפי פסיעות או בחצי שעה הליכה. זאת היתה אמת המידה של המרחק, כי גם המושג של ״קילומטרים״ טרם נודע במקומות ההם, בפרט כשמדובר במשעול־שדה, שהאחד היה גר במשקו על הר פלוני והשני במורד הר אלמוני על שפת הנהר, סמוך ליער ״השועלים״ הכי נשמע אי פעם שבן אכר יצא מחוץ לכפרו לחפש לו את בת זוגו? מעולם לא! יען שכשנתברך דודנו עשו עם העולם הזה ועם חרב מצוחצחת ולטושה, נכללה בברכתו גם יצירת בת זוגו, שתיוולד בשכנותו, שלא יצטרך להתעייף במאמצים קשים כקריעת ים סוף; ואם לא נמצאה בשכנותו ממש — אז על־כל־ פנים בתחומו של הכפר, ולפיכך אין לו צורך בחליפת מכתבים משפחתיים. גם שיח ושיג אין לו עם מוסדות ממשלתיים. לא היה להם, איפוא, כל צורך בחליפת מכתבים, ואף לא היה, כמעט בכל הגבול, מי שידע להחזיק עט בידו. גם שכנים, אפילו טובים, לא נפגשו לעתים קרובות, עקב התרחקותם בעבודתם ביערות ובשדות שהיו רחוקים מביתם. לרוב לא נפגשו אלא בהזדמנויות של חריש, קציר ודייש. לשם ביצוע עבודת אסיף התירס או התבן וכדומה, שהם עבודות עונתיות הדורשות זריזות רבה, וכל איחור עלול לגרום להשחתת היבול, ע״י גשם לא צפוי. היו עושים

"קלאקה" (פירושה: עזרה הדדית של קרובים, ידידים ושכנים, המתאספים יחדיו לגמור במשותף את העבודה במהירות מירבית). כמו כן בהזדמנות של גז הצאן או מדידת החלב של הצאן, על מנת לקבוע את חלקו של כל אחד לפי מספר ראשי הצאן שיש לו בעדר המשותף. בכל ההזדמנויות האלה נוהגים לטבוח טבח ולהכין. אוכלים ושותים, הוללים בחינגאות בצוותא, ואגב גוללים מעל לבותיהם ההרפתקאות השונות שעברו עליהם מאז שלא ראו זה את זה. יש גם בירורים על כבש שנעלם ונמצא בדל אוזן, אם זהו של אותו הכבש, או שהיתה מעילה ואין כל קשר בין הבדל שנמצא "במקרה", כביכול, לבין הכבש שנעלם.

אלה שאינם רחוקים מן הישוב, לובשים כשמגיע יום ראשון בגדי חג, מכנסים וחולצה צחורים, של צמר או פשתן מתוצרת עצמית, וסנדלים קשורים עם רצועות עד למעלה על השוקיים, ויורדים לישוב. חלק הולך לכנסיה, נהנים מזיו פני הכומר, מתייחדים בתפילותיו היוצאות מלבו ונכנסות, ביחד עם ריח הניחוח של הלבונה, ללבו של ישו. והוא כדרכו מקבלן בחסד ורחמים. החלק השני פונה לדרכו לביקורים שונים. מקומות הפגישה הם, לרוב, בבתי המרזח. כך הם סופגים גשמיות ורוחניות־כאחד, ביד רחבה, במידה שתספיק להם עד יום ראשון הבא.

כצאת הקהל מן הכנסיה עומד לו, על בימה מיוחדת, מזכיר המועצה המקומית. הוא היה האיש "המלומד" היחידי במקום, כלומר, שידע לקרוא כתובת. הוא המסדר את כל בעיות אנשי הכפר, כל התפקידים הרשמיים והבלתי רשמיים. עליו אמרו יודעי דבר שאלמלי היה ממשיך בלימודיו היה יכול להיות "שר" — אבל אין דבר, גם כך הוא יודע יותר מכל פרקליט במדינה, למרות שלא למד רק עד גיל ארבע־עשרה, וגם במשך שנים אלה גמר רק שלוש כיתות בבית הספר היסודי וחלק בכתה הרביעית, אך משום מה לא זכה לגומרה, כי בלבלו את ראשו ביותר מדי ידיעות של מה בכך, אשר לא נקלטו במוחו בשום אופן, ולכן החליטו הוריו שמספיק בשבילו כמה שהוא יודע, כי באם ימשיך בלימודיו עלול הוא להשתגע. כך יצא שעקב בקיאותו ועובדת היותו הכי מלומד בכפר, זכה להתקבל בתור הפקיד הראשון במעלה, כלומר, מזכיר המועצה המקומית. אליו הגיע הדואר הנע פעמיים בשבוע, והוא שעלה על הבימה שבחצר הכנסיה. שם עמדו מסביביו צפופים, ודחקו זה את זה כדי לתת לו לעלות, והוא עבר לפניהם בגאון עם ילקוטו בידו, בו נמצא החומר שהגיע בדואר והתחיל לקרוא במומחיות רבה את הכתובות של המכתבים שהגיעו מאיזה משרד ממשלתי, צו קריאה לצבא, או מאיזה מוסד. המוענים לקחו את המכתב בידים רועדות, החזיקוהו בידיהם עד שהוד מעלתו המזכיר יגמור את מלאכתו, אחרי כן

נגשו אליו אחד־ אחד בהדרת כבוד, בבקשה שיואיל בטובו להסביר להם את פתשגן הכתב. אם זה היה יותר רציני, אז נגשו אל ראש המועצה שנקרא בתוקף תפקידו "שופט", כינוי ההולם את תפקידו העיקרי: לשפוט בין אדם לחברו ובין איש לאשתו. במקרה של סכסוך, הוא שהכריע בין היריבים לזכות או לחובה, מבלי שיעיין באיזה קודקס, אלא לפי ראות עיניו, כי אפילו מה שקרא בקושי מן הכתב לא הבין אלא רק במעורפל. וייאמר לשבחו, שלרוב נתקבלו דבריו. בעלי הדין צייתו לו, והענין הסתדר אפילו כשלא נראו דבריו כל כך נכונים, כי הברירות האחרות היו — ללכת לערכאות או להשתמש בכח, באמצעות הסכין. לברירה הראשונה היה צורך לקחת עורך דין, דבר הדורש כסף וזמן, ולכן העדיפו רובם את הברירה השניה.

לאור האמור, מובן מאליו שלא היה כדאי להחזיק דוור בשביל אגרות ספורות שהגיעו, ולפתוח משרד דואר בשביל חמשת אלפי התושבים האנאלפביתים שהיו במקום, לא כל שכן. כזה היה המצב בימים ההם, עד שבאו היהודים הראשונים. משהגיעו היהודים היו הם הגורמים לשנוי המצב בנדון. זה היה הדבר הראשון שהפריע את חייהם, בהיותם מנותקים ומבודדים לחלוטין מסביבה יהודית ומקרוביהם, שהיו מפוזרים ומפורדים במדינה ומחוצה לה ומעבר לים. מי ומה יכול לקשר אותם, אם לא הדואר?! לא יתכן איפוא להשיג חיי סיפוק ושלוה בלי דואר. נוסף לזה היה צורך לקיים יחסי מסחר וקשרים עם משרדי הרשות, שהיה בלתי אפשרי לקיימם בלעדי הדואר.

ההתעוררות הישירה לזה נגרמה על ידי "האדם הראשון", כלומר, משה וידר, שהסתבך עם מחלק הדואר. ומעשה שהיה כך היה:

פעם אחת בא משה למשרדו של המזכיר וביקש ממנו שיעיין באמתחתו אם יש לו דואר. הברנש הזה, שהיה בדיוק עסוק עם השיקצה שלו, תוך כדי בילוי על יד כוסית. חרה לו שהיהודי נכנס באמצע כאילו להפריע לו, ועל מנת להראות לחברה שלו את גבורתו ענה לו: "תבוא ביום ראשון על יד הכנסיה, ואז יוודע לך אם יש לך דואר."

תשובה זו הרגיזה מאוד את משה ושאל אותו: "אולי תסביר לי אדוני, איזה קשר יש לדואר עם הכנסיה? העובדה שאתה בא לשם לשם פולחן, ואגב כך אתה מחלק שם את הדואר לאלה שבמשך כל השבוע אין לך אתם שום קשר, זאת אני מבין, מכיוון שאין לך אפשרות אחרת. אבל מה זה נוגע לי? למה שאני אחכה עד יום ראשון ולהדחק בין ההמון, בו בזמן שאנחנו נמצאים כאן ומעטפת הדואר נמצאת על ידך וגם זמן יש לך?!"

— "זה העסק שלי," ענה "הפריץ", "אין לי חשק להתווכח עמך. והואל נא והסתלק מכאן," אמר בחוצפה, בקרצו בעיניו כלפי החברה שלו.

— "זה יעלה לך ביוקר," ענה משה בהסתובבו לצאת בחרי אף, "אני אשתדל להקל מעליך את העומס הזה."

עוד באותו היום נפגש משה עם כמה מורים ונכבדי המקום ועם שכניו היהודים, ואלה ניסחו ביחד תזכיר למשרדי הממשלה, בתארם את הצורך הדחוף והחיוני בפתיחת סניף דואר מקומי, שבהעדרו מפגרים כל העסקות ועניני הציבור התלויים בתקשורת, ולכן דרשו במפגיע לפתוח משרד כזה במקום.

ההנהלה המרכזית של הדואר קיבלה תביעה זאת בהבנה מלאה ונענתה מיד לבקשתם. כעבור זמן קצר באה הודעה למועצה המקומית, שבקרוב יגיע לשם מנהל דואר, בכדי לחפש דירה ארעית לפתיחת דואר, ונתבקשו להגיש לו את העזרה המלאה לזה. ההודעה נתקבלה בהפתעה גדולה. לא ידעו מה ומי היה הגורם לזה.

ביום בהיר אחד הגיע למקום איש יהודי נמוך קומה, כבן ארבעים שנה. בעל זקן ופיאות מטופחים, הדור בלבושו. ניכר עליו שהוא בעל השכלה וגם פקח וזריז. הוא הציג את עצמו בפני היהודים בשם בנציון רוט, מנהל הדואר המיועד, כלומר, שנשלח מטעם השלטונות לפתוח במקום דואר. לשם זה הוא מחפש דירה מתאימה, בינתיים בשכירות.

עם כל חיצוניותו והופעתו המרשימה, אפשר היה לחשוב שהוא סתם פטפטן "מעמיד פנים". כי אף אחד לא היה יכול לתאר לעצמו שיהודי מגודל זקן ופיאות, חסיד טיפוסי, יכול וראוי להיות פקיד ממשלתי ומנהל משרד מטעם הממשלה. אף על פי כן נראה היה לפי מעשיו לאיש רציני, והרי עובדה היא שהוא מחזר לשכור בית למשרד הדואר ולדירה בשביל משפחתו, העומדת, לפי דבריו, להגיע מיד כשהדירה תהיה מוכנה.

בין כל ההצעות שנתקבלו אצלו, היה גם ביתו של אברהם־יצחק, שבנה בשעתו בשביל חנות ומסבאה ולא השתמש בו מעולם. בית זה מצא ר' בנציון רוט כמתאים ביותר למטרתו. הוא שכר את הבית, וסידר בו את החדר שנבנה בשביל חנות לשמש כמשרד הדואר, ואת האגף השני — לחדרי מגורים בשביל המשפחה. תוך זמן קצר נפתח הדואר, וגם משפחתו הגיעה. השמחה היתה כפולה; לא רק עקב פתיחת הדואר, אלא בשביל היהודי החדש שנוסף לישוב. ולא סתם יהודי, אלא כזה שהרים את קרן הקהילה באישיותו ובעזרתו החומרית והמוסרית, בהיותו בעל מעשים טובים, פיקח ונבון, בעל כשרונות נדירים, איש משכיל וחרדי כאחד. במשך הזמן הוא נעשה הבריח התיכון של הקהילה היהודית בטלץ', שידע בעת הצורך את הנוהלים המקובלים לפי חוקי המדינה. אמנם באופן ישיר לא התעסק בצרכי הציבור,

אבל היה פעיל בייעוץ והדרכה לקהילה, ובשעת הצורך — הסכים להיות גם דוברה.

הוא ביקר בבית הכנסת בוקר וערב, ואף פעם לא הלך הביתה עד שלא גמר גם את פרקו ושיעורו הקבוע. בימי הקיץ הארוכים בא לבית הכנסת לפנות ערב, אחרי שסגר את משרדו, ובחורף בא לפני עמוד השחר, כדי שיגמור את שיעורו לפני התפילה. אשתו, שתי בנותיו ובנו, בן הזקונים, התנהגו בצניעות מפליאה.

מיד עם פתיחת הדואר, דאג להכניס לו פקיד גוי בתור עוזר. למעשה לא היה צורך בו, אבל חסר לו "גוי של שבת", שימלא את מקומו בשבת, כי הרי מובן שהדואר מוכרח להיות פתוח גם בשבת. למעשה שבת לא רק המנהל, אלא גם עוזרו, כי כמעט שלא היה לו מה לעשות, מאחר שאת עיקר השרות של הדואר צרכו חצי תריסר היהודים וכשהם שבתו, שבת למעשה גם הדואר; אבל בתור שרות ממשלתי רשמי, חייב היה הדואר להיות פתוח גם בשבת. ביום ששי לפנות ערב הוכן הדואר היוצא, ובשבת בבוקר הגיעה עגלת הדואר, לקחה את הדואר והעבירה אותו לנאסוד. אחרי הצהרים הגיעה בחזרה, מסרה את הדואר שהביאה, ובמוצאי שבת סווג ומוין. כך שבמשך כל היום, כמעט ולא היתה לגוי שום תעסוקה.

הגוי היה איש צעיר מבני המיעוטים, פלוטה קראו לו אף על פי שבשכלו והשכלתו היה מאוד מוגבל, עם כל זאת ערמומיות לא היתר חסרה לו, ויש להודות שאת "התורה" שמנהלו מסר לו קיבל בשלימות, ולפי הדרכתו ידע למלא את כל התפקידים. כאשר קרה שבא מישהו לדרוש ממנו איזשהו שרות, הוא מילא אותו בדייקנות. המשרד התנהל איפוא על מי מנוחות, לשביעות רצון מפקחיו והציבור. יש לציין כי גם אנשי הרשות המקומית שיתפו פעולה עם המנהל, מתוך הערכה כלפי הסגנון האדיב של השרות, שניתן בצורה יעילה ומכובדת לכל פונה, כקטן כגדול. גם הדואר הנע שמשרד זה היה קשור אליו, נמנע מלבוא באותו יום, בידעו שהוא שומר שבת כדת. אמנם אפשר לשער שלא כולם עשו זאת מתוך דרך ארץ ואהדה כנה, אבל כיון שידעו שכל מה שהוא עושה, הוא בהסכמת הממונים עליו ומפקחיו בכל הדרגים, עד לשר הממונה על שרותי הדואר — שכולם ידעו שהוא שומר שבת; ולא שהעלימו עין, אלא שמלכתחילה ידעו והסכימו, כיון שהיה מומחה במקצועו וכל העניינים התקדמו כהלכה — לכן נאלצו גם שונאיו להשלים אתו. שונאי ישראל מתקנאים אמנם לא חסרו, אבל נאלצו להשלים עם זה כי ידעו שהלשנות לא יעזרו להם, לכן העדיפו להעלים עין ולשתוק.

פרק שמונים

מנהל הדואר — שומר שבת

פעם אחת בלבד קרה שאחד רצה להכשילו, ומעשה שהיה כך היה:

עם התפתחות הישוב נבנה בית ספר חדש, וכן גם בנין למשרדי הרשות המקומית. שניהם בניינים גדולים ונהדרים. בתור מזכיר המועצה המקומית נתקבל איש מדופלם בעל סמכויות מלאות. הוא היה מבני המיעוטים, אבל העמיד פנים כאיש מסור לממלכה האוסטרו־הונגרית. בסתר לבו היה הוא אנטישמי, אבל לפי חוקי הזמן וגם למעשה, לא היו אפשרויות ממשיות להפעילה, מאחר שלא היתה קיימת שום הגבלה לגבי יהודים.

טבעי הדבר שביישוב כזה, במקום שפקידי הרשות וחוגי המשכילים מהווים שכבה דקה של האוכלוסיה, הם מטפחים ביניהם קשרי ידידות ומתגבשים יחדיו בתור מעמד־על של מיוחסים, כאילו הם בני משפחה אחת. ובכן, גם המזכיר החדש קשר קשרי ידידות עם מנהל הדואר, למרות שזקנו ופיאותיו ממש דקרו את עיניו, אך מה לעשות? — אין ברירה. סוף סוף הוא מנהל הדואר ופקיד מכובד וותיק ממנו, וכל עניני התקשורת מסורים בידיו.

כעבור מספר שבועות נודע למזכיר החדש על אדיקותו של מנהל הדואר, ואיך שהשבת נשמרת במשרדו כמו בביתו. "גלולה" זו קשה היה לו לבלוע. היתכן? טען, עד כדי כך לבזות את המדינה ולחלל את כבודה? — שיהודי ירשה לעצמו לעשות בתוך משרד ממשלתי כמו בתוך שלו? היתכן דבר כזה? על סטיה כזאת הוא לא יעבור בשתיקה, החליט המזכיר. הוא מוכרח להגיב על זה, ומתגובתו יצא לו ריוח כפול: ראשית, יוכיח לממשלה את עירנותו ומסירותו, ושנית — יוקיע את היהודי בתור מועל בתפקידו ויגרום לו לשאת בתוצאות סטייתו. לשם כך הוא עמד קודם כל בקשר עם חבריו הנוצרים. הוא התפאר בפני מפקד הז'נדרמריה ומנהל בית הספר, באומרו: "אני אראה לכם כיצד צריכים לטפל ביהודון שכזה, כיצד צריכים לסדר אותו שירגיש כי איננו בפלשתינה." בשלב ראשון התחיל להתלוצץ עליו, ולהשמיצו שלא בפניו. אחרי כן אמר שהוא מוכרח לגרש אותו כלה מתפקידו. לבסוף גיבש לעצמו תוכנית מעשית היאך יגרום לסילוקו.

פעם אחת, בשבת בבוקר, קם מכסאו במשרדו, אסף כמה מסמכים והכניסם לתיקו, לקחו לידיו והלך לדואר. כרגיל, לא עשה הוא עבודה זו בעצמו, כי הרבה שליחים עמדו לרשותו ללכת לדואר, אבל הפעם רצה להיות בעצמו "השליח לדבר מצוה". למעשה הטביר, כי הוא הולך הפעם בעצמו מתוך דחיפות הענין.

הוא נכנס לדואר ומצא את הפקיד יושב ומשחק עם החתול ומפהק מתוך שיעמום.

— "בוקר טוב, פלוטה," ברכו המזכיר, ועשה את עצמו שלא ראה תעסוקתו.

— "בוקר טוב, אדוני המזכיר," ענה פלוטה מתוך הפתעה, כשהוריד את החתול מתוך חיקו וגרשו תוך כדי השמעת כמה קללות על חשבון חית השעשועים שלו.

— "נו, נו," ענה המזכיר, "אתה יכול להמשיך, אני גם כן אוהב לשחק עם חתול. למעשה לא באתי להפריע לך. את האדון המנהל אני רוצה."

— "האדון המנהל איננו בביתו, אדוני המזכיר," אמר פלוטה.

— "איהו?" שאל המזכיר בתמימות מעושה.

— "הוא בבית הכנסת."

— "האם מזמן הלך?"

— "לפני שעה וחצי, בערך."

— "ומתי יחזור?" שאל המזכיר.

— "לא יודע בדיוק, אולי בעוד שעה," ענהו פלוטה.

המזכיר נשך את שפתיו ונהם באפו.

— "מה יש? על מה אדוני מצטער כל כך?" שאל פלוטה." אולי אוכל אני לשרת אותך. הלוא אני הממלא את מקומו של האדון המנהל היום."

— "לא. אתה לא תוכל למלאות את מקומו הפעם, כי יש לי כאן מסמכים שהוא בעצמו צריך לחתום עליהם."

— "מה אדוני מדבר? הלא הוא בין כך לא יעשה לך היום כלום!" אמר פלוטה כמסית לפי תומו.

— "כך אתה חושב? הפעם תראה כי כאשר אבקשו 'יפה', הוא יואיל בטובו לחתום לי, ועוד איך! מה יש בזה? הלא הוא עובד מדינה, האם הוא לא עובד אף פעם בשבת?" שאל.

פלוטה היה עבד נרצע לאדוניו, אחרי שנהנה ממנו מיחס מצוין ומכל מיני הנחות, כולל מנת דגים, נתח בשר שמן וכוסית שליבוביץ חזק. ברם, בדמו הנוצרי היה גוי ככל הגוים ושונא ישראל מובהק, רק שהיה בעל שיניים קהות ... ברגע זה נתעורר בו הרעל השטני, השנאה ליהודי שינק עם חלב

אמו. הוא חשב בלבו: טוב שזה בא ללחוץ על היהודי להשפילו ולהכניעו, כי יותר מדי בטחון עצמי יש לו. הוא מנצל אותי בתור נוצרי ומעבידני בשבת, לא כמו פקיד אלא כעבד נרצע. הוא מרתק אותי כמו כלב הקשור בשלשלת, למשך כל היום. מה ישי? — שמא יצלצל הטלפון! האם הוא חולה לקחת השפופרת בידו, או שזה אש והוא חושש מלהכוות בה? — שילך לו לעזאזל! אני כבר יודע את כל חכמת ניהול הדואר ויכול למלא את מקומו, ולא רק בשבת. הוא החליט לשתף פעולה עם השטן ולכן ענה לו למזכיר: ״בשבת הוא סתם יהודי ולא מנהל הדואר, ואילו המנהל — זה אני.״ מלים אלה הוא הדגיש במיוחד בנימה של יהירות וכוונה של הלשנה.

— ״כך זה באמת?״ שאל המזכיר ׳בתמימות׳, ״התתכן שערוריה כזאת? לא, לא. זאת אני לא מאמין לך. הפקרות כזאת בלתי אפשרית אפילו בפלשתינה עצמה! אתה רק מותח אותי.״

— ״גם אני חשבתי כמוך כמה פעמים על העובדה הזאת,״ אמר פלוטה, ״שאנחנו בתור נוצרים עושים פשע בזה, שאנו עוברים כל גבול בסובלנותנו כלפי היהודים. יותר מדי חסד אנחנו גומלים עמהם, וזהו הגורם שהם מזלזלים בנו עד כדי כך, שהדבר נראה כאילו אנחנו אצלם בגלות, ורוצים עוד להכניס אצלנו משטר פלשתינאי. הנה לדוגמא: אני רואה את שלחנם הערוך בלילי שבת, מלא עם נרות דולקים בפמוטי כסף גדולים, שרים על יד השלחן ועושים צחוק מדתנו וממשיחנו, שותים עד לשכרה, מנצחים על השיר כאילו גם השלחן שר עמהם ... כל הבית מקושט, בני הבית מלובשים כמו נסיכים והתנהגותם נראית כאילו כל העולם שלהם ... וכשמתחילים לאכול — ריח מאכליהם מגיע עד לאפי (אכן לא גילה שמגיע גם לפיו). העוזרת מספרת לי,״ המשיך לספר, ״שאין נוצרי בעולם שידע ושירשה לעצמו להכין מאכלים יקרים כאלה. יודע אני ומכיר את שלחננו העלוב. את המסיבות שאנחנו עורכים בימי חגינו אי אפשר להשוות אף פעם לשלהם. ואני עומד ותוהה — האם לזאת גלות ייקרא ? הם עם מפוזר ומפורד בלי מדינה ומולדת, אפילו שפה אין להם, עוד יותר שפלים מן הצוענים — ועושים חיים מזה שהם בוזזים ומרמים אותנו. הוא יושב לו כל היום בביתו ועושה חיים, ואני קשור אל המשרד כמו כלב, עובד כמו חמור, והוא המנהל שלי.״

— ״אמרת לי שהעוזרת מספרת לך, היתכן שהיא מוסרת לך סודות מן הבית. האם היא לא יהודיה?״

פלוטה פרץ בצחוק: ״עוזרת יהודיה? הנשמע כזאת? אינני יודע איך זה בכל העולם, אבל אצלנו כאן, יש עוזרת בכל בית יהודי, ויהודיה אין ביניהן,

אפילו לרפואה. שמעתי שיש סוחרים יהודים שקונים נערות נוצריות, מוליכים אותן לפלשתינה ומוכרים אותן לשפחות, כאלו שהבנות היהודיות כולן נסיכות."

— "אם כן, היא נוצריה?"

— "בהחלט, אחרת אי אפשר!"

— "אם זה כך," אמר המזכיר, "הייתי רוצה מאוד לעשות עמה היכרות, היא תוכל לעזור לי בהרבה. אנא, שלח אותה אלי בהקדם האפשרי."

— "בנדון זה אני יכול לעזור לך עוד היום," אמר פלוטה בסיפוק, מכיוון שהיום שבת, ואחרי אכלם את ארוחתם החגיגית הם הולכים לישון ואז היא משוחררת עד הערב. לרוב היא נכנסת אלי ואנחנו מבלים ביחד. היא מכניסה לכאן את שיירי העוגות והבשר שהיא מורידה מעל השלחן, וזהו מנת חלקנו. אני מוכן לשלחה אליך, היא תעשה זאת בחפץ לב כי גם היא שונאת אותם, כיון שהם מנצלים אותה יותר מדי."

המזכיר אמר בשמחה: "מצוין!"

פלוטה המשיך בדברי השיטנה: "אינני יודע איך זה במדינות ובמקומות אחרים, כי אגיד לך את האמת — מעולם לא עברתי את גבולות טלץ', חוץ מפעמים ספורות שהייתי בנאסוד. אבל מספיק כי לראות את השרירות והזלזול שהמנהל עושה כאן במילוי תפקידו. ממש כואב לראות שערוריה כזאת. אינני יודע איזה דבר טוב מצאו בו מפקחיו. האם אני לא הייתי יכול למלא את התפקיד כמוהו? ואפילו יותר טוב ממנו!"

— "אל תדאג, פלוטה," אמר המזכיר, "בידי הוא. אני אסדר שאתה תירש את הדואר לתמיד, לא רק לשבת בלבד. סמוך עלי! אני אדאג לזה שיביאו לידיעתו שהוא איננו אלא יהודי, ואין לו זכות לשום פריבילגיות. אם זה לא ימצא חן בעיניו יכול הוא ללכת לפלשתינה, כי גם לסובלנות הנוצרית יש גבול; או שיסתגל או שיסתלק. הלוא גם אנחנו מבני המיעוטים (הם היו רומנים), ומעולם לא עלתה על דעתנו להתחמק מחוקי המדינה. באיזו זכות מגיע לו להיות חטיבה בפני עצמה?"

הם בשלהם ובעל הבית בשלו! עד שהם עסקו בתכניתם ובנכליהם, הגיעו בעל הבית ובני ביתו מבית הכנסת הביתה. הם נכנסו לתוך ביתם דרך שער החצר, נגשו ישר אל השלחן הערוך, לקדש 'קידושא רבא' של שבת, והתחילו לפזם "אתקינו סעודתא" מבלי שיהיה להם מושג כי מעבר לדלת מתבשלת "דייסה" למענם. גם במשרד הדואר הרגישו בכניסת בעל הבית. אחרי שהסתנן קול הזימרה למשרד, הפסיקו להמתיק את סודם, כיון שהגיעה השעה לפעול.

— "פלוטה," אמר המזכיר, "לך ותודיע למנהל שאני נמצא פה ושאני

רוצה לדבר עמו בענין דחוף." פלוטה נכנס ברגשי הכנעה וכובד ראש, כשהוא מרגיש בריח היין ורואה את היי"ש שקסם לו מאד, וגם הדגים גירו את תאבונו. הוא מסר לאדוניו בתמימות כי האדון ואליה, מזכיר המועצה, נמצא בדואר ומחכה לו באיזה ענין דחוף ביותר.

המנהל לא נבהל כלל מהופעתו הבלתי רגילה של האורח הרשמי, ואף על פי שהיה ביחסים טובים אתו, בכל זאת הרגיש תמיד מתוך חיוכו ואדיבותו שהוא דו־פרצופי והעריך אותו בתור שונא ישראל. אף על פי כן עשה את עצמו כלא מרגיש, ואמר לו למשרתו: "לך אמור לו שבעוד דקות אחדות אני בא."

רייזל, רעיית המנהל, אמרה: "אולי היה רצוי שנזמינו אל השלחן ונכבדו בכוס משקה?"

אך בנציון ענה: "לא. הוא בא אלי בענין רשמי ולא יתכן להזמינו פנימה ולכבדו. זה יתפרש כאילו ברצוני לשחדו. נוסף לכך, האיש הזה לא מוצא חן בעיני. אינני יודע משום מה אינני סובל אותו, דומה שלא פגע בי מעולם, ואף על פי כן אני סובלו פחות מאשר את יתר הגוים. הוא נראה בעיני, עם כריסו השמנה, כהמן הרשע, דו פרצופי ושונא ישראל. אצא אליו ואשמע מה בפיו, ואחרי השיחה, אם תהיה עניינית וידידותית, יתכן שאזמין אותו לכוסית משקה; סוף סוף גוי הוא, והוא צריך להרטיב את גרונו."

פלוטה חזר אל המזכיר וקרץ לו בעיניו. הוא מסר לו את דברי אדוניו בהוסיפו בלחש: "היית צריך לראות איך הוא נבהל כששמע שאתה כאן ורוצה לדבר אתו. עכשיו איננו יכול עדיין לבוא, יען שהוא צריך להתאושש קצת." ואכן אחרי דקות אחדות הופיע המנהל ונגש אל המזכיר, בירך אותו באדיבות רגילה וכיבד אותו לשבת.

— "אדוני המנהל," פתח המזכיר את דבריו בפנים שוחקות ונימוסיות מעושה, "סלח לי שבאתי בשעה זו להפריע לך. יש לי ענין דחוף שאינו סובל דחייה כלשהי, לכן באתי בעצמי ולא העברתי זאת על ידי שליח. הענין הוא בזה: הגיע אלי שאלון בקשר לבניין הדואר, שרוצים לגשת לבנותו, וכמו כן הודעה על התקציב הדרוש לכך, שצריך להעביר למשרד הפנים. אף־על־פי שענין זה שייך אישית אליך, לא אוכל, כמובן, להזניח את הדבר. אמרתי איפוא, לא יקרה לי כלום אם אטריח את עצמי אליך אישית ואגב לשוחח קצת, כי כל כך משעמם לי, אין עם מי לדבר מלה. אבקשך, איפוא, למלאות את השאלון ולחתום עליו, כי עלי להחזירו מיד היום, יחד עם שאר המסמכים."

המנהל, שהיה משוכנע שכל הבאת החומר לא היתה אלא לשם קינטור, לא חשב הרבה, אלא גילה מיד את קלפיו, בכדי להעמיד את איש שיחו

מיד במקומו הנכון. הוא ענה, איפוא, בפשטות ואמר: ״אדוני המזכיר, סלח לי כי הפעם לא אעמוד לרשותך. למעשה גם פלוטה יכול למלאות את השאלון ויש לו גם יפוי כח לחתום בשמי. ברם, אם רצונך שדוקא אני אעשה זאת — תואיל להשאיר כאן את החומר, בערב אמלא אותו בישוב הדעת, ובבוקר נעבירו אליך, כי היום אצלי שבת ואני לא כותב בשבת,״ אמר כדבר המובן מאליו.

המזכיר הופתע מהצהרה זו שנאמרה בלשון ברורה, ישר לעניין ללא שום התחמקות. הוא קפץ כאלו הכישו נחש וענה לו באירוניה גלויה: ״אדוני המנהל, תשובתך מצלצלת כאילו אתה מתלוצץ בי! מה פירוש הדבר שאתה לא כותב היום? האם אינך פקיד ממשלתי כמוני?! מילא, מה שאתה עושה ואיך שאתה מנהל את משרד הדואר — זה העסק שלך, אף פעם לא באתי לבקר את פעולותיך, אף על פי שיש לי הזכות לזה, ומוטל עלי להודיע לאחרים שהתנהגותך לא הולמת את המשרד שאתה מייצג. ברם, הלוא חברים וידידים אנחנו ועל כל פשעים תכסה אהבה, ואיש כמוני לא יעשה דבר כזה. לכן לא אקבל ברצינות את הצהרתך ששמעתי זה עתה, והרי היא כאילו שלא שמעתיה. לכן עליך לדעת שאתה גורם לי הפרעה בעבודתי שלי, שאני אחראי עליה, ובסופו של דבר אני עלול לסבול בגללך. אני מבקשך, איפוא, בתור ידיד נאמן, שלא תגרום לי אי נעימויות מתוך קלות ראש, שאתה סומך על ידידותנו. מלא נא את השאלון וחתום עליו תיכף ומיד,״ סיים בנימה עצבנית ורצינית.

— ״אני מאושר מאוד לשמוע מפיך על ידידותך הכנה והגלויה כלפי,״ השיב המנהל, ״אמנם גם עד עכשיו ברור היה לי שאתה ידידי הנאמן, אך עד כדי כך לא תיארתי לי. גם חוקי המדינה ידועים לי, וגם זכותך לבקר אותי בתוקף תפקידך ברורה לי לחלוטין, אבל אין זה משנה. מצדי אתה יכול להשתמש בזכותך זאת. ואם כבר הגענו לידי כך, שאנחנו כה גלויי לב האחד כלפי השני, גם אני אגלה לך, שידוע לי שהשאלון הזה, שהוא כה דחוף, הגיע לידך עוד בהתחלת השבוע ומשום מה החזקת אותו עד היום. אולי תואיל להסביר לי, למה החזקת אותו עד היום? אולי בכדי לאלץ אותי לחתום עליו בשבת? אבל גם זה לא משנה, בין ידידים נאמנים כמונו לא שמים רכל על המאזניים. ולכן אם כבר הזנחת זאת, ופנית אלי ברגע האחרון, לא יקרה שום דבר אם זה ידחה עד מחר. היום בין כך כבר לא יישלח, ואני אשתדל שמחר בבוקר זה ילך עם הדואר, בתנאי שתעביר אלי מחר בבוקר את יתר המסמכים. אני לא אקח את העבודה לידי רק בערב, אחרי צאת השבת. סמוך עלי! אני לוקח זאת על אחריותי.״

המזכיר הופתע כששמע ממנו שידוע לו שהמסמכים נמצאים אצלו

מהתחלת השבוע, והשתדל להעמיד פנים כאילו לא שם לב לזה. "כן, אני מבין אותך," אמר, "אצלך היום שבת ואתה לא תיגע בעבודתך עד הערב, אפילו אם העולם ייהפך. אבל העובדה שמחר בבוקר אצלי שבת לא איכפת לך, ואתה דורש ממני להשכים מחר בבוקר כדי להכין לך את יתר המסמכים. מי לחש לך ששבת שלך יותר חשובה מן 'השבתי' שלי? אתה אמנם בן העם הנבחר, כביכול, אבל יש לי כל הזכות לדרוש ממך שתעשה זאת, אפילו רק בגלל שלא תפריע את מנוחתי שלי מחר."

— "אני טוען," השיב לו המנהל, "שהחומר נמצא אצלך מתחילת השבוע ושדחית זאת להיום בכוונה תחילה, בכדי שיהיה קלף בידך לגלות "עווני"; חיפשת לך הזדמנות לנגח אותי, דבר שאין באפשרותי לשלול ממך. אני מוכן להודות, ששבת שלך חשובה בעיניך לא פחות משבת שלי בעיני, ולהלכה לא איכפת לי לדחות את שליחת המסמכים עד יום שני הבא, ומוכן אני לקבל על עצמי את האחריות, למרות שאתה אשם באיחור, אבל אין דבר; אם אתה מסכים לזה, אז גם אני לא מתנגד. או שאתה יכול להעביר את יתר החומר כתוב וחתום עוד היום, בכדי שלא להפריע מנוחתך מחר בבוקר. איך שאתה רוצה, תחליט," סיים המנהל.

המזכיר הופתע מאוד. עמדתו האמיצה של בנציון גרמה לו עלבון רב. פשוט התבייש בפני פלוטה. לא די שהיהודי מנצח אותו, אלא שגם מדבר אתו משפטים בתקיפות. לכן החליף את הנימה וענה לו: "אדון רוט, אתה צודק בזה שהטופס היה אצלי במשך השבוע, אולם משום מה נעלם מעיני, רק היום בבוקר נתגלה במקרה. אם הייתי יודע שאתה תעשה מזה בעיות הייתי מעביר אותו מיד, אולם אחרי שלא עשיתי זאת, אני מבקש אותך שלא תעשה לי קשיים ותגרום לי עגמת נפש. קח אותו ומלאהו. סוף כל סוף זה ענין רשמי, וכאן משרד ממשלתי ולא בית כנסת. אתה הנך פקיד ממשלה מושבע ובעל אחריות מלאה, ובלי ספק לא ייחשב לך זאת לעוון, כי אינך פועל לפי רצונך אלא בתוקף תפקידך. אני חוזר ומבקש: עשה זאת למעני ולא — הדבר עלול להתנקם בך, ואז אל תאשים אותי. ראה הזהרתיך! הנה פלוטה שומע ועד."

המנהל לא איבד את עשתונותיו מחמת האיומים וענה לו: "אדוני הנכבד, אתה יודע את שלך ואני — את שלי. הרשות נתונה לך לפעול כרצונך. אני השמעתיך עמדתי ואינני מוכן לשנותה למרות איומיך, פעל בהתאם למצפונך והבנתך."

בסופו של דבר פרץ ביניהם ריב חריף, שנמשך משני הצדדים ללא עדינות יתירה ובלי כפפות משי, עד שהמזכיר כמעט נדחף החוצה. "אתה לוחץ עלי," טען המזכיר, "שאגיש תלונה נגדך. עוד תגיע להיות שמש בבית הכנסת כי

זהו התפקיד המתאים בשבילך. זו חרפה ובושה בשבילנו ובשביל המדינה כולה. שערוריה שאין כמוה.״

ברם מיודענו המנהל לא נבהל מדבריו. הוא עמד בקומה זקופה, הסתכל בפרצופו ונתן לו לסיים את דבריו. אחרי כן שאל אותו בקול שקט: ״אדוני המזכיר, האם גמרת את דבריך?״

— ״כן!״ ענה הפריץ, וחיכה שזה יתנצל ויפייס אותו, יזמינו פנימה להטעימו מהדגים היהודיים והיי״ש שגירו את תאבונו מהריח ששאף בנחיריו, אך שוב טעה.

— ״אם כן,״ אמר המנהל, ״אתה משוחרר. סלח לי, בני משפחתי מסובים על יד השלחן ומחכים לי, ואינני רוצה להפריע את ארוחתם.״ בכך עזב את המזכיר וצעד לעבר דירתו.

למזכיר לא היתה ברירה אלא ללכת לדרכו. הוא הסתלק בחרי אף ובאיומים גלויים: ״אל תדאג,״ אמר לפלוטה, ״אני אסדר אותו, סמוך עלי.״ בזה יצא וסגר את הדלת אחריו בטריקה חזקה, שכל קירות הבית רעדו ושמשה אף התנפצה.

המנהל רץ אחריו וקרא לו בחזרה. המזכיר חשב שהתחרט כשראהו כל כך מרוגז ועכשיו יבואו דברי הפיוס ... הוא נענה וחזר. ברם, לצערו, שוב טעה. אחרי שהתקרב, פנה אליו המנהל ושאל אותו: ״האם כך יוצאים ממשרד ממשלתי? איפה למדת להתנהג בצורה גסה כזו? חושבני שעל התנהגות מחפירה כזו מצד פקיד בכיר כמוך, אסור לעבור בשתיקה, למרות היותנו ידידים נאמנים ...״

המנהל כבר הגדיש בזה את הסאה. המזכיר לא ענה לו על דבריו האחרונים, והלך לדרכו כשהוא מחרף ומגדף אותו בשם כל ישראל. בזה נגמר החלק הראשון של הקטטה.

עוד באותו היום קיים המזכיר את דבריו, והגיש תלונה חריפה והלשנה למשרד הדואר על ״התנהגותו הגסה״ של המנהל, על מעילה בתפקידו וכו׳ וכו׳. הוא היה בטוח שבקרוב יבואו ויתנפלו עליו בחקירות ודרישות על חוסר משמעת, פגיעה בחוק וזלזול במשרד ממשלתי, ובוא יבוא על ענשו, ובלי ספק אף יפטרו אותו.

ברם, לא היתה זאת טעותו הראשונה. פקיד מבקר המדינה אמנם הגיע, ויען שזכות שמירת שבת אושרה לבנציון מלכתחילה, וניהול הדואר היה לשביעות רצון משרד הדואר ללא דופי, והחוק היה אז חוק בלי מרכאות והסתייגויות, ללא אפליה גזעית ולאומית וגם לדת ניתן הכבוד הראוי לה, על־כן לא מצא המבקר שום דופי בתיפקוד המנהל.

המזכיר ממש התאבן בשמעו את דברי השבח היוצאים מפי אישיות רמת

דרג על המנהל היהודי, וכמובן שנסתתמו טענותיו. ואכן כבוד רב נחל אז המנהל והיה בזה גם קידוש השם. כתוצאה מזה נתקיים בו הפסוק: "ברצות ה' דרכי איש — גם אויביו ישלים אתו". כי המזכיר הערמומי, אחרי שראה ששיבש את היחסים ללא הצלחה, לא החמיץ את השעה וכשניתנה לו ההזדמנות הראשונה להתפייס עמו, חידש את היחסים הטובים. המנהל אמנם ידע מעתה את ערך אהבתו המעושה, אולם אף על פי כן קיבל זאת בעינים עצומות, כדבר טבעי, והתפייס עמו כלפי חוץ כאילו לא קרה דבר.

הוא היה נוהג לעבוד כשכיפה גדולה חבושה לראשו. אמנם החוק אסר לעמוד במשרד ממשלתי בכיסוי ראש, ולעובדים במשרד מכל שכן, אבל הוא, מהרגע הראשון כאשר נכנס למשרדו חבש כיפה ודוקא גדולה, כאילו הוא בבית המדרש. רק כשהופיעה איזו אישיות רמת דרג הסיר כיפתו. כך התנהג תמיד. הוא היה יהודי בביתו, במשרדו ובצאתו, וכך חינך את ילדיו עד הסוף. אחרי כמה שנים עבר לדירתו הקבועה שנבנתה בשבילו ביחד עם הדואר. נדמה לי שאפילו מזוזה נקבעה בפתח הכניסה של הדואר.

בימים ההם התיישב בטלץ' עוד פקיד ממשלתי שהיה יהודי שומר מצוות. הוא היה מהנדס כבישים ושמו היה זינדל. גם הוא היה איש צנוע, אולם יותר מודרני מן הראשון, וגם לא התמסר לתפקידים קהילתיים כמו ר' בנציון רוט, גם לא ביקר בבית הכנסת בקביעות. יתכן שלא היתה באפשרותו, עקב טרדות תפקידו, או שלא היה מדקדק כל כך במצוות. הוא לא נשאר בטלץ' לאורך ימים, כי כעבור שנים אחדות העבירו אותו למקום אחר.

פרק שמונים ואחד

ראובן־יואל לא יצלח למסחר

ראובן־יואל לא הצליח במסבאה שלו, אף על פי שבימים ההם כל מי שנגע באיזה מסחר, הצליח. אבל הוא, לא. הוא לא היה יכול להצליח, מכיון שלא היה לו חוש מסחרי, ועקרונותיו המוסריים נגדו את המוסכמות המסחריות. הוא הקפיד שלא למהול ח"ו את המשקה בקצת מים, ולמדוד ביד רחבה ועין טובה; הוא נתן נאמנות לכל השכורים; כשהקונה שתה שתי מנות וביקש את השלישית הוא הסביר לו: מספיק לך היום, כי זה מזיק גם לבריאות וגם לכיס (הדברים נאמרו אפילו כשזה שתה בשקט ושילם במזומנים ללא כל בעיות), בו בזמן שבמסבאה אצל שכנו נתנו ללקוח כזה בחפץ לב. אדרבה, אף עודדו אותו, מכיון שהפרנסה העיקרית מתחילה רק אז כשהקונה מתחיל להיות בגילופין, אז בא השפע המיוחל — אפשר למהול את המשקה ואף להוסיף על החשבון עוד מנה וכדומה, אחרי שהקונה כבר איבד את עשתונותיו. ואילו ראובן־יואל, במקום להלעיטו אפילו שלא ברמאות, על מנת שירויח קצת, בא והטיף לו דברי מוסר לשכנעו שיפסיק לשתות ... הגוי שוכנע, כביכול, שהצדק עם היהודי ויצא נעלב, ומרוב צרותיו נכנס למסבאה הכי קרובה, שם זכה לטיפול יותר אדיב — לא הטיפו לו דברי מוסר, ותמורת זה הצליחו לרוקן את כיסו.

מאידך גיסא היו קונים שבמתק שפתותיהם ובחלקלקות לשונם התחנפו כבעלי נאמנות, כביכול, נעשו קונים קבועים, קודם במזומנים אחרי כן בהקפה, וכשהחוב גדל הביאו לו במקום הכסף — משכון. כאשר העריך את ערכו, הסביר לו הגוי שמטבע שחוק זה הוא מימות נפוליון, שרשרת זו נשארה לו בירושה מן הסבתא שלו, שקיבלה מתנה מהנזירה הקדושה מריאורה. ובינתיים הוא נשבע תוך כדי התויית צלב, שמה שהוא אומר זה קודש. בשטויות כאלה אמנם לא מאמין שום יהודי, אבל ישנו יהודי תמים, שמאמין לגוי שהוא כן מאמין ומדבר ברצינות ... וכזה היה ראובן־יואל. כך הצטבר לו ארגז מלא גרוטאות, שלא היה להם שום ערך ולא באו לפדותם אף פעם. כמובן שכתוצאה מזה העסק הלך והתדרדר מיום ליום. הוא אמנם

הרגיש כי הוא שוגה בזה שהוא מאמין להם, ברם, היה בעל אופי כזה, שקשה היה לו להתגבר על תחנוניהם.

מרים היתה צעירה ומפונקת, לא היה לה הרבה נסיון במסחר ואף על פי כן היתה יותר ערנית ממנו, והביטה מתוך דאגה עמוקה על העובדה שבעלה נטול כל חוש מציאות מסחרי. היא גם הכירה את אופי הלקוחות, שעל מנת להשיג כוסית משקה, ממשכנים אפילו את כל קדושיהם, והעירה לו הרבה פעמים שלא ילך שולל אחרי כזביהם, ושלא יגרש קונים רציניים ששוב לא יחזרו אליו — הסוג הראשון עקב השקר שאין לו רגלים, והאחרון על שמטיף לו מוסר ושולח אותו הביתה. אכן הוא נוכח לדעת כי היא צודקת בדבריה, אך כל זה לא עזר לו ולכן היתה תמיד מודאגת. כמה פעמים בקרו אצלם אביה או אמה, הם הרגישו שמשהו לא בסדר אצלם, וכששאלו אותה מה פירוש האנחות הנפלטות מתוך לבה, נמנעה מלגלות להם.

פעם אחת באה שרה הביתה וסיפרה לבעלה שכפי שלבה האמהי מרגיש, משהו לא בסדר אצל מרים. ״מצאתי אותה מודאגת מאד. נסיתי להוציא הגה מפיה, אך לא הצלחתי. לא יעזור שום דבר,״ טענה, ״׳הכל ביחד — אין לאף אחד׳. הם ב״ה זוג מאושר; השלום, האהבה והסיפוק שוררים ביניהם, אך לי לא צריך הרבה כדי להבין איפה אני נמצאת; לפי הרגשתי — פרנסה אין להם,״ אמרה.

— ״אני שמתי לב מיד אחרי החתונה,״ אמר דוד, ״שהוא איננו סוחר, ולפי דעתי לא יהיה סוחר אף פעם; לא בגלל שהוא מחובשי בית המדרש ולא התחנך בתור סוחר, אלא משום שהוא דומה לאביו, שגם הוא חסר חוש מסחרי. להלכה, צעיר המבלה ימי נעוריו על ספסלי הישיבה, לא יהיה בהכרח בטלן, אדרבה, הגמרא עוד מפתחת את מוחו. אני מכיר כמה וכמה סוחרים גדולים שעד חתונתם לא פסק פיהם מלימוד תורה, והרי אני בעצמי גם כן הייתי בחור ישיבה עד החתונה. אם כי אין לי במה להתגאות בנוגע לעשירות, אין לתלות הדבר בהעדר כשרון או חריצות, יש כאן גורם של ׳הרעותי את מעשי וקיפחתי את פרנסתי׳, ועוד כמה סיבות העומדות לו לאדם לשטן בעסק הפרנסה. חשבתי שאולי במשך הזמן יכנס לתוך העניינים ויצליח, ברם טעיתי, לצערי הרב.״

— ״למעשה,״ אמרה שרה, ״איזו חכמה או התמחות צריכים לשם מדידת דציליטר יי״ש? אולם תמימותו עוברת כל גבול, עד כדי כך שהוא מאמין לכל השכורים. אמנם אני כבר הערתי לו על זה שלא צריך להתבייש מהם, ועליו לסרב להשקותם כשאפס כספם, אך לשוא. הוא טרם למד את השפה המסחרית ואינו תופס אותה כלל, זוהי סיבת דאגתה של מרים.״

— ״לא חידשת לי כלום. אכן את צודקת שאין במכירת דצי יי״ש לא

תורה ולא חכמה, כי הרי אם היה צורך בזה, יש לו ב״ה גם תורה וגם חכמה, אלא מאי? — חוש מסחרי אין לו, וזה מספיק. אבל מאידך גיסא, איפה זה כתוב שיהודי מוכרח להיות דוקא סוחר?״

— ״אתה צודק, אבל מה אתה יכול להציע לו חוץ ממסחר? על הנדוניה שקיבל, אל תחשוב מעתה? כי הם כבר אכלו אותה. מה, איפוא, יתחילו לעשות?״

— ״אל דאגה, ה׳ יעזור להם.״ דוד קם, לבש את מעילו, לקח את מטהו והודיע לאשתו שהוא הולך אל מרים הוא נכנס אל המסבאה ומצא את חתנו עסוק במדידה ומזיגה. עבר אל מעבר לדלפק, העמיד פנים כאילו לא מעניין אותו מה שהוא עושה, התחיל למשש בין המטלטלין שעל השלחן ומצא שם שני ספרים. לקח לו ספר, משך את הכיסא הצדה, התיישב והתחיל מעיין בספר. אבל הפעם עיין בעיקר בעבודת חתנו. לראות איך הוא מתנהג עם הקונה ולהיפך — הקונה עמו. אף על פי שהאברך הרגיש שעין בקורת פקוחה עליו והיה רוצה להיות בסדר, הכל לשוא מאמציו לא הצליחו.

כאשר סיים עבודתו, קראו חותנו לשבת על ידו והתחיל לשוחח אתו על דא ועל הא, עד שהגיעו לדבר בענין הפרנסה. והנה כאן שמע הזקן מין הסבר על מסכת עקרונות והשקפת עולם, שלא שמע כדוגמתה מעולם. החתן הסביר:

— ״פרנסה זו אמנם מאוסה בעיני, ושנואה עלי מכל הבחינות. אף על פי כן, הנני מוכן להתיצב בכל פעם שאשמע שהשיכור קורא לי, ואף להעמיד פנים כאילו אני עושה זאת בסבר פנים יפות, כי הרי זהו תפקידי כאן. אם נגזר עלי להיות משרת את הגוים, מי הוא זה שיכול להתנגד נגד רצון הבורא? אבל אף פעם לא אסכים לנצל כל אותן שיטות פסולות לשם ייעול העסק, כי הרי ידוע שגם לאמצעי הפרנסה קיים שלחן ערוך, אשר ממנו אין לסטות ועלינו לקיימו הלכה למעשה. כשם שאלו הלהוטים לצבור הון משתמשים בכל מיני להטוטים, ועוברים על כמה לאוין שבתורה במשאם ובמתנם עם הבריות, כמו כן ההולכים בתורת ה׳ יכולים לקיים כמה מצוות, פשוטן כמשמען, תוך כדי ניהול העסק שלהם. כך שכשאני מוזג את המשקה לגוי, יש בידי הבחירה לקיים מצוה, או לעבור עבירה. והרי סוף סוף צנורות השפע של הפרנסה לא תלויים דוקא ברוב חכמה, אלא במזלא תליא מילתא, וחבל לנצל לשם זה כח. הרי אמרה התורה: ׳וברכתיך בכל אשר תעשה׳.״

דוד הופתע מהרצאה זו וכמעט שנסתתמו טענותיו. כי בתור מאמין בהשגחה, לא היה יכול שלא להזדהות עם דעתו, או להוכיח לו היפוכו של דבר, בו בזמן שהוא בעצמו גם כן מאמין כמוהו שזוהי האמת. אך בכל זאת השתדל לענות לו:

— "שמע נא בני," אמר הזקן, "דבריך נכונים ואין מי שיתווכח עליהם. ברם, בעולם העשייה בו אנחנו מסתובבים בדמות בשר ודם חי, הרי כל זמן שאנחנו חיים, חייבים אנו להשתדל להחזיק ולשמור על הכלי, כלומר הגוף המחזיק את החיים, כי התורה לא ניתנה למלאכי השרת, אכילה שלנו צריכה להיות בפועל; 'נראו כאילו אוכלים' נאמר על מלאכים בלבד. אם כן אין כאן חכמות, אלא מוכרחים לדאוג בפועל לפרנסה, ולא לסמוך על נסים, בפרט כשלקחת לך רחיים על צווארך. העולם השפל הזה," המשיך דוד, "עולם שקר הוא, בו שולטים כל מיני פגעים ומרעין בישין, ואין בכוחנו לשנות את מהלך החיים כמלוא נימה. אלא מאי? יהודי ירא שמים רוצה וחייב לחיות חיים כשרים וטהורים ללא כל רבב, שלא לחלל שם שמים. עמדה זו אינני שולל ממך ח"ו בשום אופן, והלואי שירבו כמוך בישראל; אף על פי כן אין זה מונע ממך שלא לסטות מדרכי התורה ולהיות עובד השם גם בפרנסה זו שלך, המגועלה. אני מזדהה עמך שאסור לרמות אפילו את הנכרי על מנת להשיג פרנסה, אך אינך מחויב לגרשו החוצה, שלא ישתה כדי סיפוק תאוותו הגויית, כי אין לך שום אחריות כלפיו, ואם לא תתן לו אתה, הרבה שלוחים יש שיספקו לו תאוותו, ואלה ישרתו אותו בחפץ לב. אתה גם לא מחויב להוסיף על המדה, או להאמין לשקרים שלהם, לתת בהקפה וכדומה, בפרט אחרי שנוכחת שהם מנצלים את ישרותך. בהתנהגות כזאת אין משום הגינות ולא ממידת חסידות, אלא סתם חולשה המרוששת אותך, שתביא אותך בסופו של דבר לידי פשיטת רגל, ח"ו.

אינני רוצה לומר בזה שתנהג מעשה מרמה, כדרך התגרים, על מנת להתעשר. גם אני אינני נמנה ב"ה בין אלה, ויש לי ב"ה פרנסה. אינני יכול להתפאר בהצלחה מלאה, עד כדי צבירת הון; עיניך רואות לאן הגעתי. אם היה זמן שכן הצלחתי, הרי אז לא היה לי מסחר כזה, של עסק עם שכורים, אלא דוקא עם מפוכחים, ודוקא הם סדרו אותי. צדק אביך מאד שלא רצה להתעסק בעסק כזה, יען שבדרך הישר אין בידי עסק כזה להעשיר את בעליו, אלא למי שהוא חרוץ ויודע פרק בהלכות רמאות ולהטוטים פסולים. גם אני לא עלתה על דעתי אף פעם להתפרנס ממשא ומתן עם שכורים, ברם, משנסתלק מזלי, עקב הקונים המפוכחים שהזכרתי וכדי להמנע מפשיטת רגל, מכרתי את רכושי ושלמתי לנושי והגעתי לידי מצב שמצאת אותי בו. האמן לי שמבשרי חזיתי זאת, שאין להאמין לחנפים, ומדברי חלקלקות חייבים להתרחק, מכל שכן שלא להרבות בדבורים אתם. כל זה ידוע לי מנסיוני אני, ואין חכם כבעל נסיון. ואם תמצא לומר: אם כך הוא הדבר, מדוע הסכמתי לעשות לך עסק כזה? אסביר לך:

לא עשיתי זאת עקב שראיתי שזו הדרך הכי מוצלחת, ההיפך מזה הוא הנכון. אבל כשם שעשיתי זאת בשבילי עצמי, מחוסר ברירה, ואיכשהו השגתי את פרנסתי, וסוף סוף טפלא תליא בי וצרכי מרובים — חשבתי שאתה בודאי תצליח, כיון שאתה צעיר, בעל מרץ ולאט לאט תחסוך לך כסף שתוכל בעוד זמן לחסל עסק זה ולעבור לעיר. אם כן, איפוא, בני שמע בקולי וטוב לך, כי את הצלחתכם אני דורש. אתה לא מצווה להדריך את הקונה, כי אין לך שום אחריות על התנהגותו, כל שכן שאסור לך לתת אמון בדבריו, אפילו כשהוא מצטלב, כי כמו שאין אמת בצלב כמו כן כוזב המצטלב, כי הרי גם הוא עצמו לא מאמין בקדושת הצלב הוא רק מתחסד בצביעות, וכן גם שבועתו היא פטפוט של ערמה שאין בו ממש. יש לו רק מגמה אחת, והיא: למלאות את גרונו בתאוותו של עשו סבו, לקיים מה שאמר 'הלעיטני נא'. על כן עד שיש לו כסף ומתנהג בדרך ארץ, מכור לו, אם מעט ואם הרבה, לא איכפת לך; רק כשהוא מפסיק לשלם, או שהוא מתחיל להשתולל — אז תפסיק לשרתו. אם תראה שהתנהגותו לא הולמת בן אדם מפוכח, תפסיק לדבר אתו בשפה עדינה, כי סוג הקונים הללו אינו רגיש. אין לך להתבייש מפניו ולדבר עמו בשפה רכה, אלא לגרש אותו אפילו בגסות, אם אתה רואה שאיבד את צלמו האנושי. הוא מבין יותר את שפתך כשאתה תופס אותו בעורפו ומוריד אותו בדחיפה אחת שיתגלגל מעל המדרגות עד למטה ... אז אתה יכול להיות בטוח שמחר בבוקר יבוא אליך בהכנעה מלאה ויבקש את סליחתך. ולהיפך, אם תתנהג עמו באדיבות, אז יתחצף נגדך וירכב עליך, ועוד יותר גרוע מזה. דע לך שכך דרכם של הקונים שלנו."

דברי הזקן היו די ברורים ומשכנעים, ברם אפיו וטבעו העדין של ראובן־יואל לא נתנו שיחליף את התנהגותו. הוא התבייש להיות גס כלפי באי ביתו, יהיה מי שיהיה. כל כך קיצוני היה ביושר לבבו, עד שלא הרגיש שזה מדבר אחת בשפתיו, ובלבבו חושב את ההיפך הוא המשיך בשלו, למרות ההדרכה שקיבל ולמרות אכזבותיו המרובות.

מרים הבינה יותר ממנו בנדון, והיתה מסכימה בחפץ לב לעמוד על ידו ולעזור לו בעסק, ברם תנאי המציאות לא אפשרו לה לעשות זאת, יען שהדירה לא היתה ביחד עם העסק. חודשיים אחרי החתונה נכנסה להריון, והיה לה הריון קשה, וכתוצאה מזה חדלה לגמרי להופיע במסבאה, למזלם של השכורים.

ראובן־יואל הבין את חותנו די טוב והיה בו האומץ להודות לו על זה. גם דוד שוכנע שדבריו השפיעו עליו, אולם בכל זאת ברור היה לו שהוא לא ישנה את טעמו. הוא נפרד מעליו והלך לו לביתו, ובלכתו שזר במוחו כל מיני תכניות אפשריות בנוגע לעתידו של חתנו, שיחליף את פרנסתו. לבו

נצבט כשחשב על הזוג הצעיר הזה. כשהוא רפה אונים מכל הבחינות, בעיקר מבחינה גופנית, הרגיש את עצמו במצב גרוע ביותר, אלא שהסתיר זאת מבני משפחתו. כאשר הגיע לביתו נראה עייף ורצוץ מן הפגישה, וממאמציו בויכוח שהיו ללא הועיל, כי אין בפיו שום בשורה טובה. כאשר אך דרכו רגליו פנימה, הרגישה שרה מיד באכזבתו, והעייפות הנוראה שנשקפה מפניו ממש הבהילה אותה.

פרק שמונים ושנים

רבות מחשבות בלב איש

ביקש דוד לישב בשלוה, קפצה עליו רוגזה של מחלה ממאירה וקטלנית. מחלת השחפת קשה היא ומסוכנת. בפרט בימים ההם שחכמת הרפואה לא ידעה תרופה להשמיד חידק מסוכן זה, שהוא פרה ורבה בריאה עד כלה, וגורלו של החולה נחרץ. הזקן אך נכנס פנימה ועמד על סף ההתמוטטות.

— "מה אתך?" שאלה שרה.

— "שום דבר," ענה דוד, "אני עייף מן הדרך."

— "בוא, שכב קצת במטה ותנוח," אמרה שרה.

דוד נכנס אחריה, אחרי שהציעה לו את המטה שכב בה, והיא יצאה ואת הדלת סגרה אחריה, כדי שלא להפריע לו. הוא רצר להרדם, אבל התחיל להזיע ולהשתעל ולבסוף הקיא דם. בראותו כי כן חישב בלבו: אכן נודע הדבר, אלה הם שעלי מלאך המוות. שרה שעמדה מעבר לדלת ושמעה את תנועותיו, קפצה מיד פנימה, ראתה את המשבר ונבהלה. אך חיזקה את לבה, כדי שלא להבהיל את החולה. אחרי שהקיא את הדם נשם לרווחה. "מה לך?" שאלה שרה. היא ראתה שנשימתו קשה עליו והוא מזיע נורא.

— "שום דבר," ענה דוד, "כבר הוקל לי, עכשיו כבר אוכל לנוח." היא הסתלקה והודיעה לילדותיה שאבא חולה והיא הולכת להזעיק רופא. היא ציוותה אותן שתעמודנה בדלת ותקשבנה, אולי ידרוש אביהן שיגישו לו משהו.

כשהרופא הגיע, מצא את החולה במצב קשה מאוד. הוא קדח בחום גבוה וכל מטתו רטובה מרוב זיעה. הרופא רשם מספר תרופות, כדי להקל עליו, ונתן הוראות איך לטפל בו. לילה קשה עבר על דוד וביתו.

בבוקר הגיעה מרים. היא לא ידעה כלום על מצבו של אביה. היא באה בכדי לשמוע מפיו על הביקור שלו במסבאה שלהם, ועל התרשמותו מעסקיהם. מרים נתקבלה על ידי אמה באופן משונה שלא כרגיל, ומיד חשה שמשהו קורה כאן. איזה דכאון כבד מטיל על הבית מין קדרות אפלה.

— "איפה אבא?" שאלה.

— "הוא עדיין במטה," ענתה אמה, "אינו מרגיש טוב. בקשתי אותו שישאר עוד במטה, ממילא אין עבודה רבה כל כך."

— "אבל מה פתאום?" שאלה מרים, "הרי אתמול היה אצלי במסבאה, אני אמנם לא ראיתי אותו, אבל ראובן־יואל אפילו לא הזכיר לי שאינו חש בטוב."

— "ככה זה בחיי האדם," ענתה אמה, "פעם כך ופעם כך."

— "בכל זאת, מה אתו?" שאלה שוב.

— "רע מאד," ענתה אמה בדאגה. "הרופא אמר שהוא חולה בשחפת. הוא, כנראה, הסתיר זאת ממנו בכדי שלא לגרום לנו דאגות ויסורים. כשיצא אתמול מן הבית ללכת אליכם לא נראה עליו סבלו, אולם כשחזר, הגיע חצי מת. ממש נבהלתי כשנכנס. מאז הוא שוכב ומזיע."

הזקן שכב במטתו והרגיש שעולמו מתמוטט, חייו הולכים וכלים. הוא עשה לעצמו חשבון הנפש, שרק עכשיו הוא עומד לפשוט את הרגל. יש לו המון חובות לשלם ואין לו כסוי עליהם: שני בנים ושתי בנות שעודנו צריך להשיאם, וגם בתו שהשיאה לאחרונה הרי רק כיסה את ראשה ותו לא, כי פרנסתה עדיין לא מסודרת. כלומר, הוא עומד להשאיר אלמנה ויתומים "על קידוש השם". חתנו יושב לו במסבאה על אפו וחמתו, כאילו כפאו שד, כי כל העסק הוא למורת רוחו, ועובדה זו הוסיפה עוד יגון על יגונו. הוא שזר במוחו תכניות שנשתנו מיום ליום, בנה עולמות והרסן, ולבסוף נאלץ להודות שאין חכמה ואין עצה נגד ה'. הוא האשים את עצמו שמתוך אנוכיות, כדי להשיג חתן טוב לבתו, הרס את עתידו של הצעיר שהציעו לו להתחתן עם ר' יוסף ברל מביסטריץ. שם יכול היה לשבת כל ימיו במנוחה ולעסוק בתורה מתוך הרחבה. והנה באתי ורבטחתי לו תכניות דמיוניות וחלומות של הבל. האם לא ראיתי שטועה אני בתכניותי? יסר את עצמו — בהדי כבשי דרחמנא למה לך? חשבתי בלבי, הואיל והוא תלמיד חכם אצליח לעשות ממנו סוחר, ברם כבר קדמני שלמה המלך ע"ה ואמר: 'ולא לחכמים לחם'. עכשיו מה יהיה בגורלם? ימי ספורים, ואם לא תהיה להם פרנסה, גם שלום בית לא יהיה להם. אמנם עכשיו מרים שותקת וגם הוא מבליג על צערו, אבל בסופו של דבר גם סבלנותם תתערער. כאלה היו הרהורי דאגותיו בעודו מהלך ברגליו ונושך בשיניו את מחלתו. עכשיו אחרי שכרע ונפל למטה, הכבידו דאגותיו על מחלתו וקצרו את ימיו.

מדי יום ביומו באה מרים וישבה על יד מטתו שעות שלימות והשתדלה לעזור לו. בכדי להקל על מחלתו, הראתה לו תמיד פנים שוחקות, כאילו הכל בסדר אצלה. פעם אחת נכנסה מרים בבוקר ומצאה את אביה במצב

עגום מאד. כשראה אותה נכנסת השתדל להסתיר ממנה, קרא אליו וביקשה לשבת ושאלה: ״מה שלומך?״

— ״שלומי בסדר,״ ענתה מרים, ״רק זה שאתה לא יורד מן המטה, זה לא בסדר.״

— ״אין דבר,״ ענה האב, ״גם זה יעבור בעז״ה. מה עם פרנסתכם?״

— ״ברוך השם,״ אמרה מרים, ״שתהיה בריאות, ואז יהיה הכל.״

— ״אבל אני רואה עליך ולבי מרגיש שמשהו לוחץ עליך. מה את מסתירה ממני?״

והנה נגד רצונה פרצה בבכי והתחילה לתנות את צרות לבה בקראה: ״אבא, אני חוששת שעוד מעט כבר לא יהיה לנו מה למכור, נשאר ברחוב בעירום ובחוסר כל.״

אביה, שהיה כאמור, איש פיקח ומתון, בעל לב חם ונפש עדינה, התחיל להרגיעה ולדבר על לבה: ״מה זה אתך?״ שאל, ״אף פעם לא ראיתי אותך מיואשת. מה קרה אצלכם? אל תתרגשי ואל תקחי אל לבך! אפילו אם זה בדיוק כך כמו שאת אומרת, גם אז זה לא כל כך נורא״ והנה, על מנת להצדיק את עצמה, נאלצה לפרש את דבריה ואמרה

— ״ודאי שזה שאתה חולה זה יותר נורא, אבל בנוגע לפרנסה ששאלתני. אם אומר: ״אין״ — אז עדיין לא אמרתי הכל. אלא עוד הרבה פחות מזה. תאר לך, אתמול הלכתי לעזור לו קצת כמו בכל יום ראשון, ואכן מצאתי אותו עסוק מעל לראשו. החדר היה מלא והוא שמח מאוד לקראתי ׳טוב שבאת,׳ אמר לי בשמחה, ׳עוד מעט ואהיה יותר שכור מאשר השכורים. מבלבלים לי את ראשי, עד שאינני יודע באיזו עולם אני נמצא.׳

— ׳אני רואה,׳ עניתי לו, ׳אך מסופקני אם יש סימן טוב בשפע רב זה, כי מקובלני כשיש חדר מלא והפדיון גדול, אז השפע מועט.׳ ניגשתי מיד לעזור לו ושמתי לב שהמחזור בקופה מצומצם מאוד, כלומר, מוציא הרבה סחורה ומכניס מעט כסף. בשעת מעשה לא רציתי לדבר מזה וגם היה בלתי אפשרי, הגשתי משקה אל השלחן, כי רציתי לראות מי הם אורחינו. והנה הכרתי ביניהם הרבה בריונים ידועים לי, שבמסבאות אחרות כבר אין להם רשות כניסה, ואילו אצלו הם ישובים למעלה כמו ב׳כותל המזרח׳. חזרתי אל מאחורי הדלפק, פתחתי את המגירה לראות את מצב הפדיון, וממש נדהמתי כשראיתי את הסכום העלוב שהיה בו. שאלתי אותו: ׳האם יש לך עוד כסף באיזה מקום, חוץ מזה?׳ ׳כן,׳ ענה לי. הכניס ידו בכיסו והוציא משם ארבעה זהובים ונתנם לי.

— ׳האם זהו הכל?׳ שאלתי אותו.

— ׳יש עוד,׳ ענה לי, ׳שם במגירה.׳

פתחתי את המגירה וספרתי את הכסף שנמצא בו והיו ארבעה וחצי זהובים, כלומר, בסך הכל שמונה וחצי זהובים. 'זהו הכל?' שאלתי אותו. 'כן,' ענה לי.

ובכן, הכלים המלאים נתרוקנו, סחורה אין וגם כסף אין, ואתה אומר שזה לא כל כך נורא?!"

— "כן," ענה החולה, "אני חוזר על דברי שזה לא נורא. פתגם גרמני אומר: 'כסף אבוד — אין זו אבדה, תקוה אבודה — הכל אבוד'. אל יאוש! כל זמן שהתקוה מקוננת בלב האדם, ישנם כל הסיכוים להתאושש, אבל אם הייאוש מכרסם בלב — אז, ח"ו, הכל אבוד. לכן אל תקחי אל לבך שום דאגה. הנכם ב"ה בריאים, צעירים, תוססים חיים וה' יעזור לכם. לא כל הימים עוברים ביום אחד, ומה שלא יעשה השכל — יעשה הזמן."

— "קל לומר זאת, אבא," ענתה הבת באנחה, "אבל עשיתי רשימה לדעת את ערך הסחורה הנמצאת, אחר כך עברתי על רשימת הלקוחות שחייבים וראיתי ששמונים אחוז מביניהם — כסף אבוד. מששתי בכל המגרות כדי לנקותם ולעשות בהם קצת סדר, ומצאתי בהם המון דברים קטנים — גרוטאות שקיבל אותם בתור משכונות — וברור לי ששמונים אחוז מהם לא ייפדו לעולם, וכפי שהערכתי אותם אינם שווים ולא כלום. אם כן, סחורה אין וגם כסף אין, ומאין ניקח לקנות סחורה? ועד מתי אפשר למשוך בעול העסק הזה? כספנו המעט ויגיע כפינו — זרים אוכלים אותם; עוד מעט נשאר בלי סחורה, בלי כסף, בלי פרנסה. חובות לפרוע, עדיין אין לנו ב"ה, מה שאנחנו אוכלים והשכורים סובאים — זה עוד מהכסף שנתת לנו, אבא יקר, וזה מעט מזער."

כאן פלט החולה אנחה כבדה מלבו והבת הרגישה בזה והתחרטה על שהרחיבה בדיבורים, הרי בין כך אינו יכול לעזור לה ורק גרמה לו צער בכדי. אף על פי כן לא יכלה לשלוט בעצמה והוסיפה עוד: "מי יודע כמה חובות שאתה משלם עוד על הסחורה, שאנחנו בזבזנו אותה מתוך קלות ראש."

— "זה לא חשוב," ענה החולה, "למעשה כבר שילמתי כמעט הכל, ברם מצער שלא היה לכם מזל. ובכל זאת אני אומר: אל דאגה ואל ייאוש! ה' יעזור לכם."

בינתיים התחיל החולה להשתעל ולנשום בכבדות, כמעט ונחנק. רק אז הרגישה הבת את החטא שחטאה והצטערה: למה סיפרתי הכל לאבא? איזו פתייה אני! כל הזמן הסתרתי את פני המודאגות, כל שכן שלא דיברתי, והנה פתאום התפרצתי, דוקא עכשיו בעיצומו של משבר נורא זה, חשפתי את מסתורי לבי וגליתי לו הכל. הוציאה את המטפחת מתחת מראשותיו,

נגבה את הזיעה מעל מצחו ועזרה לסעדו קצת כדי להקל עליו את חליו, כמה שאפשר.

האם, שישבה במסבאה, הרגישה אף היא בהתקפת החולה, קפצה מיד בבהלה ונגשה אליו. טפטפה טיפות אחדות לתוך כפית והכניסה לו בפיו והרגיעה אותו, בהגישה לו מין תרופה במקום אוכל שכפי שנאמר לה, זה יחזק אותו ויעמידהו על רגליו, הושיטה זאת לבתה, שישבה ורעדה על יד החולה, שהיא תאכילהו קמעא קמעא. האם והבת שתיהן עזרו לו להתישב במטה, בעזרת כרים וכסתות שתמכו בו מזה ומזה.

— "מה? שוב את נותנת לי לאכול?" שאל החולה. "למה את מפטמת אותי בכל זה? עזבי אותי עם הדייטה שלך המומלצת על ידי אשת הכומר. מה זה יועיל לי?"

— "זה לא בדיוק כך," ענתה שרה, אין זה משנה בהמלצת מי נעשה הדבר, העיקר שזה טוב ובריא."

— "מה זה?" שאלה הבת.

— "זה מין קרם שלימדה אותי אשת הכומר לעשות. היא עשויה מחמאה, חלמון, דבש, לימון וקקאו." החולה אכל קצת, אחרי כן שתה חלב קר ובקש להחזירו לשכב.

— "את יודעת מה?" פנה אל בתו, בראותו איך שהיא סובלת בגללו. "אני מרגיש עכשיו ב"ה נוח וטוב. לכי, איפוא, הביתה, כי גם את עייפה ואני אנוח קצת. מחר, אחרי שתגמרי אי"ה את עבודתך — תבואי."

פרק שמונים ושלושה

דוד על ערש דוי

מרים הסתלקה והלכה לביתה. היא חשבה שהוא באמת עייף ורוצה לנוח מבלי שיפריעו לו. היא נפרדה מאמה, מבני הבית והלכה. בכל הדרך לביתה עמדה לפני עיניה תמונת אביה, שהכל נראה עליה, רק לא צורת חיים. היא נזכרה איך שרק לפני חצי שנה הרגישה בדיוק את ההיפך מזה שהיא מרגישה עכשיו. אז האמינה בעתידה המזהיר, איך שקנאו בה כל חברותיה ומכריה, שלמרות מצבה הכלכלי הירוד, השיגה שידוך כה מוצלח עם גבר שתוכו כברו, חסון בתוארו, גבוה משכמו ולמעלה מכל האנשים שהכירה מעודה, הן בגשמיות והן ברוחניות. ותלמיד חכם מכובד, דעתו מעורבת עם הבריות וכל מכיריו מעריצים אותו, יודע נגן בכינור ומושלם בכל המעלות. ועתה איך נהפך הגלגל — הגבור הזה חלש הוא מכדי לפרנס את ביתו. הנה, הרהרה בלבה, יש לי כבר הריון ובעוד חצי שנה, בערך, כבר אהיה אם, ומי יודע מה יהיה מבחינת פרנסה? האם המסבאה תחזיק מעמד עוד חצי שנה? ומה יהיה אחרי כן? נושא העול העיקרי, הבקי והחרוץ בענייני הכלכלה, הנו רתוק למיטה, חולה אנוש במחלה מסוכנת שתקפה אותו במיטב שנותיו. לפני חתונתה מלאו לו ארבעים ושש שנים. והנה רחפה לנגד עיניה דמותה של רחל, היפה בנשים, אשתו של הנגיד שמואל מרק, איזו אשה יקרה וחננית היתה, אהובה בעיני בעלה וכל רואיה העריצוה. אם לחמשה בנים ופתאום נפלה למטה באותה מחלה ממארת. לא עזרו לה כל הרופאים שהזעיק בעלה מארבע פינות האימפריה וכל מאמציו עלו בתוהו. הפרופסורים טענו שאין תרופה למחלתה. ואכן לא מלאה אפילו את שנתה הארבעים ושלוש ושבקה חיים. מרים פלטה אנחה עמוקה אחת והרהרה: לא טוב אפילו לחשוב על זה ... הקב"ה הוא בעל הרחמים ורופא חולים ומחיה אפילו מתים, הוא לא יעשה דבר כזה, כי הלא אז כל בני המשפחה אבודים הם! מה נתחיל לעשות? איך ניקח את הגורל לידינו?

גם ראובן־יואל סגר את המסבאה והלך לו לביתו בהרהורים נוגים, עייף ויגע מעמל היום. לא כל כך מן העבודה הקשה, אם בכלל אפשר לומר כזאת, אלא מהרעש ומפטפוטם של לקוחותיו, מעשן הסיגריות שעלה ומילא את

חלל הבית כאילו בקיטור הכבשן, ומן הריח הנודף מן המקטרות שעלה באפו ובלבל את ראשו (הוא לא עישן וגם לא סבל את העשן). ברם, מה לא עושים בשביל פרנסה, הקשה מקריעת ים סוף? חותני המסכן, הרהר בלבו, נפל למטה, כגבור בשדה הקרב. אין ספק כי פרנסתו האומללה, היא שקצרה את ימיו. עליה מסר את נפשו ברצותו לשדך את בנותיו לגוברין יהודאין, הראויים להמשיך את שרשרת הזהב של משפחתו המפוארת, כדי שהתורה תישאר באכסניה שלה. כוונתו היתה ודאי רצויה, ברם, האם צדק גם מבחינה מעשית? האם לא צדק יותר אבא שלי, שויתר על המסחר הנוח, כביכול, אך ודאי לא בילה מעולם, אף לא יום אחד, כעין זה שאני ביליתי היום? הבה ואעשה לי חשבון הנפש על היום בלבד: כמה דברים בטלים, לשון הרע, ניבול פה, קללות, שקרים, שבועות שוא וכו׳ שמעתי היום? אחוז אחד מכל זה לא שוה את כל הרווח שהרווחתי היום. נוסף לזה ביטול תורה, שאין ערוך לנזקו. וענן העשן? הכי דבר קל הוא? הלא העשן הזה מכלה את עיני וריאותי באמת כדאי היה, המשיך במחשבתו, להחליף פרנסה זאת.

במחשבות נוגות אלה הגיע לביתו. כשמצא דלת נעולה, ידע מיד שאשתו נמצאת אצל הוריה וחשב מי יודע באיזו בשורה תחזור הביתה. הוא פתח את הדלת, נכנס פנימה ונשם לרווחה. הנה, חשב, איזה הבדל יש בין החיים שבין כותלי חדר זה, לבין זה שבליתי בו במשך כל היום. איזה נקיון מופתי שורר כאן. אויר צח ומצוחצח, שקט, כאילו השכינה שורה במקום. הוא שאף לריאותיו את ריח הבית והרגיש את עצמו כמו בגן עדן. רוח אחרת נחה עליו, רוח חדשה, תענוג רוחני וגשמי כאחד. הוא ספר את הרגעים שרעייתו תבוא, כדי לשמוע מה מצב אביה. לקח לו ספר, נגש אל השלחן, ישב על כסא ורצה להגות בו, אבל מוחו לא שיתף פעולה אתו. הוא התחיל לחשוב על חותנו, אותו אהב בכל מאודו והשתתף בצערו, לא פחות מאשר מרים, בידעו שמצבו אנוש. אך מה יכלה יד אנוש לעזור שם?

והנה הגיעה הרעיה. מדוכאה ומדוכדכת ברוח נכאה. אמנם נסתה להסתיר את יאושה וכאבה מעיני בעלה, ברם, הדבר לא עלה בידה. הוא פנה אליה ושאלה: "מה שלום אבא?"

— "אם ה׳ יחלימהו וירפאהו, אז יהיה שלומו טוב," ענתה מרים.

— "הבה נקוה שהשם יעזור לו ויסעדהו על ערש דוי," אמר ראובן־יואל, "כי הרי יש לו עוד הרבה תפקידים בזה העולם, לפעול ולתקן."

— "מתי הגעת הביתה?" שאלה מרים, "לא חשבתי שכבר אמצא אותך בבית. מה פתאום מהרת לבוא?"

ראובן־יואל ענה: "לא היתה לי סבלנות לשבת בבית המרזח, ידעתי שאת נמצאת אצל אבא וחשבתי שאם לא תחזרי מהר גם אני אלך שמה."

— "טוב עשית שסגרת. אתה בודאי רעב, הנה האוכל מוכן ומזומן בשבילך, גש נא אל השלחן ותאכל ארוחת ערב ותנוח."

— "מה פתאום יגש ותאכלי? ניגש שנינו ונאכל!"

— "לא. אני לא רעבה, כבר אכלתי אצל אמא ואינני יכולה לאכול פעם שניה."

— "כן, יודע אני, לאמא כבר לא היתה עבודה אחרת אלא לארח אותך במעדנים ..."

— "מה אתה רוצה ממני?" אמרה מרים, "אמרתי לך שאינני רעבה. מה זה משנה איזה מעדנים אכלתי?"

— "אם כן," אמר ראובן־יואל, "גם אני אכלתי כבר ..."

ובכן, באין ברירה, נגשו שניהם אל השלחן וסעדו את ארוחתם הצנועה, כשכל אחד הסתכל בעיניו של השני לקרוא מהם את רחשי לבבם.

ראובן־יואל פתח: "חושבני שהיה רצוי שנלך לבקר אצל אבא. או אולי אלך אני לבדי, כי לא ראיתי אותו מאתמול, ואילו את הרי באה עכשיו משם."

— "לא," אמרה מרים, "אל תלך עכשיו אליו, כי אני השארתי אותו במצב של עייפות והשתוקק למנוחה. מחר בעז"ה נלך שנינו. נקוה שאז ירגיש יותר טוב."

לראובן־יואל היה הרבה מה לענות, אך משום מה התאפק ועצר את דיבורו, כי לא רצה לעורר רגשות, שהיו גם בלי זה מתוחים למדי.

בבוקר, משום מה, שינתה מרים את דעתה והסבירה לו שהיות והוא צריך להתפלל, היא רוצה להקדים וללכת לבדה. כמו כן רצוי שילך לפתוח את העסק, היות והיום יום השוק בנאסוד, ובבוקר מסתובבים הרבה קונים זרים שמהם הפרנסה מצויה. "אני אתן רק קפיצה," אמרה, "ואחזור מיד ואז אני אשאר במסבאה ואתה תלך לבדך ותשאר שם עד שתרצה."

— "יהי נא כדבריך," ענה ראובן־יואל. מרים מיהרה ללכת אל אביה, וראובן־יואל גמר את עיסוקיו בבית והלך לפתוח את המסבאה.

פרק שמונים וארבעה

צוואת שכיב מרע

כשמרים נכנסה פנימה, מצאה שם את כל בני המשפחה כשהם סובבים את מיטת החולה, רואים ומרגישים שהאסון מתקרב ובא. מתחילה נבהלה כשראתה את כולם עומדים בדממה כמו בולי עץ, ואז נדחפה להתקרב אל החולה וראתה אותו ער ובמצב שנראה לה לא יותר גרוע מאתמול, כשנפרדה מעליו. היא ברכה אותו בבוקר טוב, והוא קיבל אותה בחיוך קל מאומץ על שפתיו ברצותו להפגין את חזקו ורעננותו, שהוא בסדר ואין לפחד. ברם, למעשה, אפשר היה לראות עליו כיצד הוא נאבק עם מלאך המוות העומד מראשותיו. כולם ראו זאת ואף אחד לא גילה את הרגשות, שעיניהם רואות וכלות ואין לאל ידם לעזור לו. גם החולה ראה והכיר בחרדתם, ברם לא היתה מלה בפיו לעודדם.

הנה נכנסה מרים היפה והעדינה. כבר אפשר להכיר עליה שהיא בהריון. יתכן שהיא תלד בן, חשב בלבו, שאולי הוא צריך לפנות לו את מקומו בעולם הזה, כי אין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימה — "וזרח השמש ובא השמש" — אף על פי שהוא מרגיש דוקא עכשיו שהוא צריך עוד לחיות, כי הוא לא יצא ידי חובתו כלפי בתו זו. הוא התחייב לייצב את עתידם, להעמידם על רגליהם מבחינה כלכלית. יתכן שאלמלא היה נשאר בחיים היה נאבק על מנת להוציא לפועל את הבטחתו, אך רבות מחשבות בלב איש. אמנם אין הקב"ה מקפח בעולמו שום בריה ונותן לחם לכל בשר, ובודאי יזמין גם להם את פרנסתם, ברם, בכך אין בכדי להרגיעו. היאך יוכל לשכב בקברו במנוחה כשהוא משאיר אותם בלי עזר וסעד, אחרי שקיבל על עצמו והתחייב לעזור להם?

והנה מפנה הוא את עיניו ורואה את שלוש בנותיו הבתולות, שגם כלפיהן רובץ עליו חוב, אולי עוד יותר גדול. מי ידאג להן להשיאן, לעת שתגענה לפרקן? שלא לדבר על נוות ביתו האומללה. מי ינחמנה ומי ינוד לה, בבוא שעתו לעזוב את העולם השפל הזה? אלמנה אומללה עם עול כבד כזה! עומדות הן כולן מסביב למטתו, מצפות שיבקש משהו, לשמוע ממנו אולי

בכל זאת ידרוש משהו, אך הוא שותק. החלונות והדלתות פתוחים כדי שיכנס כמה שאפשר יותר אויר, כי נשימתו כבדה עליו מאוד ומלווה בקול אימתני משונה, קולם של החיידקים, מתגי השחפת, הזוללים את ריאותיו ללא רחם. קול המתריע על קצו המתקרב; קול ענות גבורת נצחונו של מלאך המות, שעוד מעט בכפו יבלענו; קול ענות חלושה, שעוד מעט עומד גבורנו לפרוק את נשקו ולהכנע; קול שיפתח מקורי כל העיניים התלויות בו וינועו אמות הסיפים ... הוא שוכב לו בשקט עם חום גבוה, טובל בזיעתו, ושותפתו הנאמנה עומדת על ידו, מוכנה להקריב את חייה במקומו. והנה פתאם פתח את פיו וגם בידו רמז למרים שתגש ותתקרב אליו, והיא ניגשה.

— "רואה אנכי," התחיל החולה לדבר בקול חלש, "הנכן מצטערות ודואגות לי. אין לכן מה להצטער עלי כלל, אני אחלים בעז"ה בקרוב וחבל שדאגה זו תקנן בלבבכן. כמו כן אין לך מה להצטער על עצמך עקב מצבכם הכלכלי שאיננו מזהיר. ובכלל לא טובה הדאגה שמכרסמת בלבו של אדם ומביאתו לידי יאוש. במקום בו מקונן היאוש אין טעם וערך לחיים. וחבל שתגיעו ח"ו לידי זה. עליכם מוטל להעמיד דור ישרים. בעלך הוא ב"ה איש מושלם ונכבד, אהוב ונערץ על כל מכיריו. הוא ימצא את פרנסתו בדרך המתאימה לו, למרות שאיננו סוחר ולא עובד אדמה. איפה זה כתוב שהעולם הזה שייך רק לשני סוגי אנשים אלה, ורק להם יש זכות קיום עלי אדמות? כל האנשים מתקיימים לפי מזלם בעולם הזה. בעלך הוא אברך תלמיד חכם והוגה דעות, וזה שווה לא פחות ממקצועות אחרים. יש לו תכונות תרומיות וכשרונות שהם יקרי המציאות: אינו משקר, לא מחניף, פיו ולבו שוים, נקי כפיים. בכל אלה בחנתיו ונסיתיו ועמד בנסיונו. שגיתי באשר רציתי לעשות ממנו בעל מסבאה, שר המשקים לשכורים, מין פרנסה שכמה שהאיש יותר נוכל — יותר הוא מצליח. והוא מתוך אהבתו אלינו ותמימותו הסכים גם לזה."

כאן הפסיק החולה, אחרי שהנשימה נסתמה, ושוב פרץ בשיעול שהבהיל את כל הנוכחים. כולם התחילו להתרוצץ על מנת לעזור לו, ברם, מדע הרפואה לא היה בכוחו לעזור לו בהרבה. אשתו הרימה את הכר שמתחת לראשו, החולה אחז בשתי ידיו את חזהו, שתי עיניו בלטו מחוריהן והדמיעו ונראה היה הדבר כאילו הגיע קצו. ברם, תופעה זו עדיין לא היתה הקץ, אלא התראה והרתעה בשביל הנוכחים להתכונן למשבר הממשמש ובא. הרי היה לו עוד תפקיד בעולמו, שלא יכול היה להפרד ממנו עד שלא יגמור אותו. והנה הפסיק השיעול, ואז רמז לעוזריו שההתקפה עברה ושיעזבו אותו. בני הבית הבינו והרגישו שמצבו רע ביותר. הם לטשו את עיניהם בצער ותמהון, והסתלקו.

ואז רמז למרים שתתקרב אליו יותר, היות ורצה לומר לה משהו, והתחיל להמשיך בדבריו: ״שמעי נא, מרים אהובתי, אני אציע לך משהו ואבקשך שתקבלי את הצעתי כשם שעשית זאת תמיד, כי הרי יודעת את שמתמיד את טובתכן דרשתי, וכי אתן הייתן מאור עיני. אני מציע לכם שבעלך ילמוד ׳שחיטה׳.״

מרים ניתרה ממקומה בבהלה כאילו הכישה נחש. ״אבא! מה אתה שח?״ שאלה. ״מה פתאום החלטת כזאת שחתנך יהיה שוחט? הכיצד השלמת עם רעיון מוזר זה? האם יש אחד בכל משפחתנו שיהיה שוחט?!״

— ״שמעי בתי ותחי נפשך,״ ענה החולה ברגש וחלחלה. ״אני מבין מאוד לרוחך. ידעתי מקודם שתתרגשי, אולם האמיני לי, יקירתי, שלפני שהצעתי לך זאת שקלתי, ושקלתי טוב בישוב הדעת מכל הצדדים, עד שבאתי לידי מסקנה זו. במיוחד מזמן שאני רתוק למטתי מוחי ולבי פתוחים ומפותחים, הם עובדים במלוא מרצם, עוד יותר מאשר בזמן שעמדתי על רגלי והייתי עסוק בפרנסה. עתה, לצערי, שמלאכתי נעשית על ידי אחרים ואינני עוזר במאומה, הקדשתי את כל רוחי ותשומת לבי לשיפור מצבכם. ידוע מאמר חז״ל: יסתירת זקנים — בנין׳; לפי נסיוני בחיים ולפי הכרתי את בעלך, לא מצאתי בשבילו פרנסה יותר מתאימה מזאת. עקב היותו אדם כזה שאף פעם לא יקריב את כל זמנו על מזבח הפרנסה בלבד. כמה פעמים שביקרתי אצלו במסבאה מצאתי אותו תמיד עם ספר בידו; מי יודע כמה פעמים עיין בספר, והקונים עזבו אותו ללא תשלום, מבלי שירגיש אפילו בזה. זוכרני עוד איך שהסביר לי פעם אחת בתור תלונה, שהוא רואה עין בעין כי פרנסתו זו ניתנה לו מן השמים בתור עונש, על שבזבז זמנו בדברים של מה בכך ולא התמיד בתלמוד תורה, ועתה נענש מידה כנגד מידה. עתה הוא צריך לקום מעל יד הגמרא, למדוד לגוי מנת יי״ש, לתת לו לשתות ועוד להראות לו פנים שוחקות. ואילו בתור שוחט הוא יוכל לעסוק בתורה מבלי שפרנסתו תפריע לו. לכן אני מבקש אותך שתסכימי אתי. אנא, לכי הביתה ושלחי את בעלך אלי שאדבר אתו בנדון ואת תשארי בבית. אני מקוה שאסתדר אתו, ובטוחני שתצליחו בעז״ה בזה ובבא.״

כשמרים שמעה את דברי אביה, שהיה בטבע איש נוח ושקט, שאהבתו למשפחתו היתה ללא מצרים, עד שכאשר אחד מהם נקף את אצבעו, כאב לו יותר מאשר לנפצע עצמו, וכראותה איך הוא נאבק בכחותיו האחרונים במצבו הנואש — השתדלה להקל מעליו את סבלו וענתה בהכנעה רבה ובשביעות רצון מעושה: ״טוב, אבא, הנני מסכימה אתך. יודעת אני שרק את טובתנו אתה דורש והכל יהיה טוב, רק שיתן ה׳ ותהיה בריא ותדריכנו גם הלאה. אבל מה יהיה אם ראובן־יואל לא יסכים לזה? — כי כפי שאתה

יודע, יש גם לו דעות מגובשות משלו."

— "סמכי עלי," ענה החולה, יותר ברמיזה מאשר בקול, "הוא חכם ונבון ויבינני ללא ספק."

היא קמה מעל כסאה, ברכה את החולה והסתלקה. אחרי שיצאה לרחוב פרצה בבכי מר על גורלה. העולם חשך בעדה. לא די שאביה קרוב לגסיסה, רוצה הוא עוד בכחותיו האחרונים להנחות קו חדש במסלול חייה, שאינו מתקבל על דעתה בשום אופן. היא התייפחה בבכי חרישי. כיצד תוכל היא לעכל מהלומה כזו? מה יאמרו לזה חברותיה, כשתשמענה שמזלה הגדול הסתיים בזה שנעשתה אשת שוחט? ברם, כאן לא תעזור לה התחכמות, היא מוכרחה למלאות רצון אביה, שזה אולי רצונו האחרון בחייו. אף פעם לא סרבתי לשמוע בקולו ודוקא עכשיו אסרב? — חשבה. היא הלכה למסבאה אל בעלה ונגבה את עיניה שלא יכיר שבכתה. כשנכנסה מצאה שבעלה כבר מחכה לה בכליון עינים.

— "מה אתך?" שאל אותה, "מדוע עיניך אדומות? מה שלום אבא?" ראה את פניה החוורות והעצובות ונבהל, חשש שמא ח"ו הוא נוטה למות.

— "שום דבר," ענתה מרים. היא הבינה לרוחו ולהרגשתו וניסתה להרגיעו. התאמצה להעמיד פנים צהובות וזה העציב אותה עוד יותר. "שום דבר," חזרה על דבריה, "הכל בסדר. הנה חזרתי הביתה כדי שאתה תוכל לגשת לשם. לך, איפוא. אני נשארת כאן."

כשראובן־יואל נכנס לחדר החולה מצאו עייף ושקט. הוא היה מצפה, כנראה, לבואו ואזר שארית כוחותיו האחרונים בכדי למלאות את תפקידו האחרון בשלמות, וכמה שאפשר יותר מהר, כי מי יודע מה יהיה בעוד שעה. הוא הרגיש באפיסת כוחותיו. ובעת כזאת גם חמש דקות חשובות מאד. הוא ישתדל להכריח את מלאך המות שיחכה בסבלנות, יאריך את חופשתו עד שיסיים לפחות משימה זו.

הזקן־הצעיר התחזק, תפס את ידו ולא שיחרר אותה: "מה שלומך, ראובן־יואל?" שאל החולה, "אתה אורח נדיר אצלנו!"

ראובן־יואל כאילו נעלב, כמו אדם שנתפס בקלקלתו, והתנצל שנאלץ היה לתת זכות קדימה לאשתו והיא מבלה כאן את רוב זמנה. "הרבה פעמים," אמר, "רציתי לבוא ומרים הפריעה לי."

— "שמע נא בני," אמר החולה, כמי שאץ לדרכו ואין לו זמן להאריך בשיחות של נימוס, היות ושעתו דחוקה ביותר. "יודע אני," אמר בקול צרוד, "שאין לך פרנסה, בין אם תודה לדברי או תשלה אותי, וזהו מה שמדאיג אותי ומפריע את מנוחתי, עד כדי כך שברור לי שאפילו בקבר לא תהיה לי מנוחה בגללכם. לכן ברצוני להציע לך עצה נכונה, והיה אם תשמע לעצתי,

אני מקווה שתהיה לך בעז״ה פרנסה שקטה שתוכל לשבת במנוחה ולעסוק בתורה. הרעיון לא הבשיל במוחי בין־לילה, אלא שקלתי כל צדדיו הרבה זמן, עד שהחלטתי שהוא נכון ועדיף על יתר ההצעות ששזרתי במוחי. ועתה, שמע בקולי:

אתה יושב אוהלים באוהלה של תורה ולא בשבילך לשרת שכורים. מי כמוני יודע ומכיר סוג פרנסה שפלה זו, ממנה אני מתפרנס מחוסר ברירה והיתה תמיד על אפי ועל חמתי. ובכן, אתה לא נוצרת לכך. התמימות שיש בך לא תתן לך שתצליח בשום משא ומתן, ולאו דוקא במסבאה, ובהדי כבשי דרחמנא למה לך? אתה ב״ה תלמיד חכם, ירא שמים, עובד השם, ואתה צריך לפרנס משפחתך מעיסוק כזה שיאפשר לך להמשיך גם בעסק התורה. אין איפוא, לפי דעתי, פרנסה יותר טובה מזו, אלא שתלמד ׳שחיטה׳, ועכשיו, בעוד שאתה בן חורין ולא מטופל בילדים בלי ספק תתקבל בקהילת מולדתך בשמחה רבה בתוך משפחתך, והצלחתך תהיה מושלמת מכל הבחינות, שהרי גם אביך השתוקק שתישאר על ידו. שם בתוך עמך ממש, יהיה לך כר נרחב לפעולות וליהנות מהחיים שלך.״

ראובן־יואל הופתע מאוד מהצעה זו והתחיל לנסות להתחמק מתוך נימוקים שונים, מאחר שרעיון זה זר ומוזר היה בעיניו. מעולם לא חשב על זה, כי בכל משפחתו לא היה אף שוחט אחד. ברם, ברצותו להרגיע את החולה שהיה כמעט גוסס, ניסה להעמיד פנים כאילו עומד להסכים לדבריו. ברם, החולה, שהיה במלוא הכרתו דוקא ברגעיו האחרונים והיה בבינה צלולה, ירד לסוף דעתו. הוא הרגיש מתשובתו שהוא מדבר רק מן השפה ולחוץ, לכן לחץ עליו שידבר גלויות, היות והיה משוכנע שבדרך אחרת לא יצליח.

לבסוף טען ראובן־יואל: ״ומרים איך תגיב על זה? האם היא תסכים להצעה זו?״

— ״סמוך עלי,״ ענה החולה במחי יד, ״היא אשת חיל וחכמת לב, היא תבין שזה צו השעה ולא תתנגד.״

ראובן־יואל התעמק בהרהוריו. לבסוף, כאילו התעורר משנתו, ענה: ״טוב, אם זה צו השעה, כפי שאתה אומר, וגם מרים לא תתנגד, אז גם לי אסור להתנגד ואני מקבל את הצעתך בלי לערער על זה.״

בינתיים הגיעו בני החולה לבקר את אביהם, וכשראו את מצבו הנואש הזעיקו את הרופא. הוא נגש אל החולה ומישש אותו, מדד את חומו, התעניין בשיעול, באופן ההתקפים, תכיפותם, וכו׳, כתב לו מירשם ואמר: ״מחר בשעה הרגילה אחזור שוב. אין צורך להזעיק אותי.״ הוא נפרד מבני

המשפחה ויצא. בעקבותיו יצאו גם ראובן־יואל וגיסו בכדי ללוות את הרופא, ושאלו אותו בחוץ על מצב החולה.

— "מה אתם שואלים?" ענה הרופא, "האינכם רואים עליו סימני הגסיסה? כל מה שעשיתי ודיברתי בפניו היה רק למראית עין. אל תקראו לי יותר, כי קצרה יד אנוש לעזור לו. אתם צריכים להיות מוכנים בכל רגע שינפח את נשמתו." בזה נפרד מהם. לפני שחזרו לחדר עמדו להתייעץ מה לעשות. ראובן־יואל רץ לביתו לקרוא לרעייתו, שתהיה גם היא במעמד רגעיו האחרונים.

בלכתו הביתה, בדרך, התעמק ראובן־יואל שנית בדברי חותנו וחשב על עצתו, עצה שלא פילל לשמוע מפיו. הוא הגיע לידי מסקנה כי אמנם צדק חותנו בדבריו, שעסק זה בכלל לא מתאים בשבילו. בו לא ישיג לא עולם הזה ולא עולם הבא. ואם כן באמת אין לו ברירה אחרת אלא לבחור לו אומנות של "כלי קודש". רב אינו יכול להיות, בגלל שאיננו בן רב; מלמד — לא! מכיון שזו עבודה קשה ביותר, כי הרי לא יעשה מלאכת ה' רמיה, למעול בתפקידו בכדי שיהיה לו יותר נוח. סופר סת"ם — לא! עקב האחריות הגדולה שרובצת על הסופר מחמת עדינות העבודה, וגם בגלל החולשה בראייתו, שעיניו מתעייפות מהר. אם כן, איפוא, יוצא אחרי כל השיקולים, שהעבודה הכי מתאימה בשבילו היא: שחיטה. בתור שוחט תהיה לו אפשרות לבלות את רוב זמנו בלימוד תורה, והרי גם חותנו עשה את השיקולים האלה, כשכרסמה בלבו הדאגה בשביל עתידם, ומצבם הקשה הדריך את מנוחתו ומפריע לו אפילו למות. במחשבה זו נכנס לתוך ביתו ומצא את רעייתו בעינים דומעות, נפוחות ואדומות. כשראתה אותו שוב רצתה להאיר את פניה ולקבלו בפנים שוחקות מלאכותיות. "נו, מה זה מיהרת לחזור," שאלה, "ומה שלומו של אבא?"

— "הוא זקוק לרחמי שמים," ענה לה, וכדי להסיח את דעתה הוסיף ואמר: "אמא אמרה כי שאת יותר מדי מפקירה את עצמך. היא אמרה שאצלה לא טעמת כלום ושהיא בטוחה שעדיין לא אכלת היום שום דבר, עובדה שאינה מועילה כלל למצבו של אבא. מה פירוש הדבר שאת מתענה ומזניחה את עצמך? — אנא, ערכי את השלחן ונאכל! כי גם אני רעב. נסעוד ונחזור שנינו אל אבא."

מרים ערכה את השלחן בזריזות. "טוב, אני שמה גם בשבילי," אמרה, "תאמין לי שאינני רעבה כלל, אבל אני יודעת שבלעדי גם אתה לא תאכל, ואין לי כח וסבלנות להתווכח אתך," ופרצה בבכי. "אתה חושב," אמרה, "שאני יכולה לבלוע את האוכל בזמן שהדמעות חונקות אותי?" כשראה אותה בוכה גם הוא פרץ בבכי, אולם התחזק והעמיד פני גבר ואמר: "מה

פירוש הבכיות? אנחנו עושים פשע בזה! בואי מהר ונאכל, חבל על הזמן." הוא התישב לאכול בסבלנות, כביכול, כדי להסיח את דעתה, שתאכל כדי שבעה, כי חשב מי יודע מתי תאכל עוד פעם אחרי ארוחה זו. אחרי כן קמו והלכו אל החולה. גם בשעת ההליכה לא סיפר לה כלל על השיחה שלו עם החולה, רק השתדל להכין את לבה לקראת השבר שמתקרב לבוא. היא הלכה בדומיה והקשיבה לדבריו, כשלבה ניבא לה רעות, עד שהגיעו לשם.

בבית הושלך הס. שקט גמור. עובדה שאינה מבשרת טובות. הם נכנסו ישר לחדר החולה. היא הופתעה נורא כשראתה לפתע את אחיה שהגיעו מרחוק, עומדים גם הם סביב למטה, והתביישה מהם. הם באו מרחוק, חשבה, ואילו אני יושבת בבית! היא התקרבה למטת החולה, ראתה את עיניו הפקוחות ונשימתו הכבדה. שתים אלה העידו עליו שעודנו חי, ותו לא! אהבתו הגדולה לבני משפחתו לא נתנה לו לגווע ועכבה את יציאת נשמתו. הוא נאבק עם מלאך המוות, כשכל הסובבים אותו רואים ואין לאל ידיהם לעזור במאומה. ההשתטחות על קברות האבות הקדושים, הבכיות הקורעות לב השמים, אמירת תהלים והוספת שם על יד ארון רקודש — לא עזרו לבטל את רוע הגזירה. והנה הרגע האחרון: מלאך המוות התגבר כשנכנסו האורחים עוד הציץ עליהם בעיניים פקוחות מתוך אהבה וצער אשתו האומללה ניגשה עם כפית בידה עם משהו כדי להחיות את נפשו, והוא לא הפגין שום התנגדות, כאילו אמר: אם זהו רצונך — בבקשה, הנני מוכן למלאותו, כמו שעשיתי זאת בכל ימי חיי. אולם כבר לא היה לו כח לבלוע והשבר בא. הוא החזיר את נשמתו לבוראו. האילן המפואר נעקר בעודנו באיבו, בשנת הארבעים ושבע לחייו. נזר המשפחה הורד למנוחות, ואת משפחתו עזב לאנחות בהשאירו מאחוריו חלל ריק אימתני.

פרק שמונים וחמשה

וזרח השמש ובא השמש

כעבור שבעת ימי האבל התייעץ הזוג הצעיר בחוג המשפחה מה לעשות בעתיד. כמובן שדובר על הצעתו של המנוח והוחלט על דעת כולם שאין לעבור על דבריו, שיש בהם מעין צוואת שכיב מרע. הבעיה היא רק כיצד לבצע זאת? כולם הסכימו שעליהם לחסל את עסקם, להעביר את הסחורה ואת כל מטלטליהם לבית אמם האלמנה, ולגור שם עד שיגמור ללמוד את המקצוע. כאשר אברהם־יצחק וגיטל באו לנחם את האבלים, ודובר אתם אודות צוואת השכיב מרע בנוגע לעתידו של ראובן־יואל, קיבלו את הצעת המפנה מתוך סיפוק רב. הם שמחו מאוד שירויחו עקב הצעה זאת שבנם יחזור אליהם, ושאגב יהיה להם שוחט, וראו בזה פתרון כללי.

ללמוד את המקצוע לא היתה בעיה בכלל. למזלו לא היה צריך להרחיק נדוד ולכתת את רגליו, כי בסך הכל במרחק של חמשה קילומטר בלבד היה הכפר אינטרדם. זה היה כפר קטן, באופן יחסי, אולי הכפר הכי קטן שבכל הסביבה, אבל היה יחיד במינו בכל המדינה ואולי בכל העולם, בימים ההם. מאה משפחות יהודיות גרו שם וזה הכל. לא נמצאה שם אפילו משפחה אחת של גוים, חוץ מצוות המשרתים שהיה אצל כל יהודי, ששימשו גם בתור "שבת־גויי" גם במשרדי הרשות המקומית לא עבדו אלא יהודים. היה זה במרחק קילומטר אחד בלבד מן העיירה נסוד, בה גרו רק עשרים וחמש משפחות יהודיות. הגויים תושבי נסוד, ערכו קניותיהם באינטרדם. זה הביא, כמובן, שיגשוג כלכלי לכפר היהודי. גם מושב הרבנות של המחוז היה באינטרדם. היתה שם קהילה מפורסמת ומפוארת מוכרת מטעם הממשלה, בשליטה מלאה על כל העניינים המינהליים, כולל ניהול ספרי הלידות והפטירות, והמצב המשפחתי, כמו שהיה נהוג בימים ההם. ישוב זה היה נקרא בפי כל (אפילו הגוים) "ארץ ישראל זוטא". למקום ההוא הלך ראובן־יואל ללמוד. המשימה לא היתה קשה כלל. הדרך לשם הייתה כמו טיול. הוא נתקבל שם בעין טובה, כי חשוב היה בעיני כולם. למעשה היה יכול לשבת שם במשך כל הזמן בלי הפסקה, אולם כיון שרעיתו היתה בהריון, ובכלל חסר היה בתור גבר למלאות את החלל הנורא שנפער בבית,

לכן שב הביתה בכל ערב, ובבוקר חזר ללימודיו. חומר הלימוד לא היה קשה לו ביותר, כי בקי היה כמעט בכל הדינים, שלמדם בעודנו בישיבה.

כעבור שלושה חודשים כרעה מרים ללדת וילדה זכר. הסב דוד נפטר ובמקומו בא הנכד דוד. צץ ופרח הנולד החדש והאיר את פני הבית, כאילו בא במיוחד בתור פיצוי במקום סבו שנחטף בדמי ימיו. השמחה היתה גדולה בתוך כל המשפחה בכלל — ולהוריו הצעירים בפרט.

ראובן־יואל המשיך בלימודיו ביתר חשק. הוא תפס בקלות את אומנות השחיטה, ובסך הכל אחרי תקופה של חצי שנה קיבל הסמכה. זמן קצר לאחר מכן ארזו חפציהם והעמיסו מטלטליהם על עגלות ועברו לביתם הפרטי שבטלץ'. הישוב היהודי בטלץ' אמנם קטן היה עדיין, ברם זה לא הפריע לו. פרנסתו היתה פחות או יותר מובטחת. הוריו הכניסו לו לרפת פרה חולבת, וגם לחם חוקו ניתן לו מאסמיהם. לאט לאט הצליחו להסתדר בסיפוק צרכיהם. אפילו גיטל אמו, שלכאורה דיתה עוינת את כלתה על שאיננה בת עשיר, גם היא לא יכלה להתעלם ולמנוע מהם אהבת הורים, בראותה את אושר הזוג ואת הנכד הבלונדיני שהיה מלא חיים. כמו שהפתיעה בזמנה אחותה ראסיה את כל אנשי המקום בהופעתה המכובדת, כך הפתיעה מרים עוד יותר את כל רואיה באופיה, ביפיה, ובהתנהגותה המנומסת. היו אלה הראשונות שהראו בטלץ' דוגמא של חיים תרבותיים ונימוסים מעודנים. היה זה סוג אנושי חדש, שטרם הספיקו להכיר כיוצא בו במקום זה. בגלל זה זכו להערצה מכל מכיריהן, יהודים כלא יהודים, ואגב גם לקנא בהן. ברם לגבי עצמן גופא, היתה התנהגותן כל כך טבעית, שלא ידעו אפילו, שיש להן במה להרגיש עליונות על אנשי המקום. הן התנהגו כדרכן, נחבאות אל הכלים, בהתאם למסורת שקיבלו מאבותיהן, בנקיון המופתי, בטוהר המידות, דיבורן בנחת בלשון נקיה ובאדיבות.

ראובן־יואל לקח לידיו את ההדרכה הרוחנית הצבורית. כדאי לציין שכולם קיבלו עליהם את מרותו בחפץ לב מרצונם הטוב. כך התחילו שניהם להשתלט על העניינים, אמנם לא תמיד בהצלחה מלאה.

כמובן שגם סדרי הבית לא פיגרו. תמיד מצא לו ראובן־יואל לחדש ולשפר משהו. היה לו תחביב להוסיף תמיד או לשנות במתקני משק הבית. הקים מחסנים; בנה סוכה שבכל הסביבה לא נראתה כדוגמתה; לפי בקשת מרים, גדר גדר מסביב לגינה רחבת ידים — לפני הבית בשביל פרחים ומאחורי הבית בשביל ירקות; וכשם שהכל נעשה ביסודיות לדוגמא, כך היתה גם הגינה מטופחת, בידי מרים, למופת, כפי שלמדה זאת משכניה הסאקסים, הידועים במומחיותם. כמו כן סידר בגן הפרחים אצטבאות בשביל כוורות דבורים שאהב לטפל בהם, ברוב סבלנות וחריצות. הוא הצליח בכל דבר,

ואם משהו לא עלה לו יפה, לא התעצל לפרקו ולעשותו מחדש עוד פעם ועוד פעם עד שהדבר הצליח.

שינוי המקום וצורתו, נוכחותו של דודיל הפעוט והתפתחותו והטיפול במשק הבית, השכיחו קצת את יגונה של מרים על מות אביה, אחרי שנפרדה מעל אמה האלמנה האומללה, שנשארה עם שתי בנות יתומות. הפרידה היתה אמנם קשה, כמו כן קשה היה לה להתרגל לפרנסתם החדשה, ברם התנחמה בזה שהשאירה מאחוריה את העסק השלומיאלי עם חברת השכורים שמצצו את טיפת דמם האחרונה. ואילו כאן החיים הם שלוים ושקטים, בחברת יהודים בכלל ומשפחה בפרט, עצמאיים באין פוצה פה ומצפצף. אכן אפשר לקבוע בהחלט: צדק הזקן המנוח.

התפתחות מוחו של הילד דוד התקדמה בצעדים ענקיים, לשמחת לב הוריו. מיום ליום התפתח שכלו, וכמעט שלא נראה עליו גיל ילדותי; מיום שהכיר את האותיות (וזה היה עוד לפני גזיזת תלתליו) כמעט ולא הפסיק ללמוד, אפילו בלי הורים ומורים. עלעל בספרים, הגה בהם בשקידה רבה כמו אדם גדול, והתוצאות היו למעלה מן המשוער. רכש לו ידיעות ובקיאות אשר עין לא ראתה. בהיותו בן שבע כבר למד גמרא והבינה. בקי היה בתנ"ך כאחד הגדולים. כל רואיו השתוממו על שכלו ועל התנהגותו המיושבת.

פעם אחת באו לבקר ר' מנדל־שאול קינד ואשתו רחל, גיסו ואחותו של אברהם־יצחק, שגרו בעיירה מסיב שבמרמורוש. הוא היה איש פיקח ועשיר, אבל באותיות הזעירות היה בור מוחלט. כשראה את הילד דוד, אשר עוד במרחקים שמעו עליו שהוא ילד פלא, אשר בהיותו כבן שמונה שנים כבר אין שם מורה בשבילו, הציע להוריו שיתנו את הילד על ידם והרב שלהם ילמדהו תורה. למרים אמנם לא היה חשק למסרו לידי זרים, אבל הם הפצירו מאוד והתחייבו להחזירו לפי רצונם. לבסוף הסכימו.

בבוקר אחד מופיע ר' מנדל־שאול בביתו של הרב במסיב כשהוא מחזיק בידו כף ידו של הילד דוד אחרי שהרב כבדו בישיבה, הציע לפני הרב את בקשתו, ללמד את הילד הזה תורה.

הרב שהכיר את בן שיחו, שאינו מבין הרבה בתוכנה של תורה, ענה לו: "אני מוכן לקבל תלמידים בחפץ לב. אבל לא ילדים. להיות מלמד דרדקי לא נסיתי."

— "אולי ינסה כבוד הרב לבחון את הילד?" שאל מנדל־שאול, "שמא הוא ראוי לקחת לקח מפיו, כי אומרים עליו שהוא חכם נפלא."

כשמוע הרב את המלים האחרונות נענה לבקשתו, ושאל את הילד: "בן כמה אתה?"

— "בן שמונה שנים," ענה הילד.

— "ומה אתה לומד?"

הילד ענה לענין מבלי לגמגם: "חומש, רש"י, נ"ך, גמרא עם רש"י ותוספות."

— "ואיזו מסכתא למדת?" שאלו הרב.

— "מסכת פסחים," ענה הילד.

הרב בחן אותו, שאל אותו מפה ומשם והוא עונה לענין. עבר לענין אחר, וגם זה לא זר לפניו. אינו נבהל ועונה כהלכה, כאילו למד זאת זה עכשיו. הדוד מנדל־שאול, אמנם לא הבין כלל במה המדובר, אבל ראה שהילד לא נרתע, כאילו מרגיש את עצמו בתוך העניינים, וראה שהרב נהנה מאוד מתשובותיו.

הרב, אוהב האמת, נכנע מיד ואמר: "צדקת, ר' מנדל־שאול. הוא באמת לומד טוב. ישאר הילד אצלי."

ואכן הרב התאהב בילד עד שלא זזה ידו מתוך ידו הוא ישב אצלו חמש שנים עד היבר מצוה', בהפסקת החגים וכדומה. הוא החזיק בו לא כמו בתלמיד, אלא כמו בחבר.

דוד היה תלמיד המחכים את רבו. תמיד המציא חידושים. לא היו לו חברים, לא השתובב עם בני גילו, אלא כאילו היה חטיבה מיוחדת. לא ח"ו מתוך גאוה, אדרבה, היה נחבא אל הכלים. לא רצה להתבלט והעדיף שלא ירגישו בו, וכשהגיע לגיל מצוות היה בקי בכל מכמני התורה כאחד הגדולים, ראשו היה אנציקלופדיה חיה. נוסף לזה היה ספרא רבה, מושך בעט סופרים בכתב יד מפואר, בסגנון משובח ולפי כל כללי הדקדוק הפליא עיני כל רואיו.

פרק שמונים וששה

בניית בית הכנסת

הפתגם העממי אומר: ״אצל בעל הכסף — הכל נכסף״, או: ״בעל המאות — הוא בעל הדעות״. דרכו של משה, היהודי הראשון, היתה סוגה בשושנים. מאז דרכו רגליו על אדמת טלץ׳, ליוותה אותו ההצלחה בכל אשר פנה. הוא היה איש פשוט, אך שמו הטוב הלך למרחוק ביישובי הסביבה לא הכירוהו בשם המשפחה שלו ״וידר״ אלא ״משה טלצ׳ר״, וזה היה לשם דבר. הוא השיג שידוכים טובים לבניו ולבנותיו, שנים מהם אנחנו כבר מכירים. אי אפשר היה לומר עליו שהיה פזרן, שלא העריך את חשיבות הכסף, אבל גם קמצן לא היה בנתינת צדקה, ובקשר לשידוכי בניו לא כל שכן. הוא לא עמד על המקח — ״אם הסחורה היא טובה,״ אמר, ״צריכים לשלם את מחירה״. גם לבתו השניה חיפש ומצא חתן תלמיד חכם, יחסן ממשפחת מיוחסים מפורסמים, בנש״ק, ה״ה ר׳ ליב גוטליב מסטרופקוב שבגליציה. כמובן שהשיג אותו תמורת נדוניה נדיבה. והיות ונפש החתן כלתה לעלות לארץ ישראל, מסר לו את ביתו שנרכש על ידי אביו המנוח ובזה ביצע את תכנית הרכישה הלכה למעשה. החתן לקח את צדיר כספו בידו, עלה ירושלימה והשתקע שם עד היום הזה. יוצאי חלציו לא יודעים אפילו שהם ניניו של משה טלצ׳ר.

גם יתר בניו התחתנו והביאו נשותיהם לטלץ׳, ובהחזיקם מעשר אבותיהם בידיהם פתחו גם הם חנויות ובתי מרזח והצליחו להתעשר. הוא זכה לשיבה טובה, לעושר וכבוד, ולראות במו עיניו התפתחות הישוב בענייני יהדות: תפלה בציבור יום־יום ערב ובוקר, מקוה, תלמוד תורה בו לומדים צאן קדשים, שוחט וכו׳. ילדים קטנים וגדולים עם פיאות, מסתובבים ומשחקים ברחוב. אלה היו כבר דור שלישי.

בימים ההם, בזמן פריחת הישוב, אם מהדור הצעיר שהתבגר ואם ממתישבים חדשים שכולם הצליחו, כבר נראו על ״האדם הראשון״ סימני עייפות. זיקנה קפצה עליו, כחותיו רפו ונראו עליו אותות של מפקד צבא כיבוש, אחרי המלחמה. אכן תפקיד נעלה הוטל עליו באותו הלילה, כשהרבי

שלו הבטיחו שלא יהיו הרבה זמן בודדים, והורה לו כיצד לנהל את ענייניו. הרבי צדק. כבר ישנם במקום שני מנינים יהודים, כולם מבוססים בפרנסה, כולם בעלי משפחות, וטלץ׳ כבר מפורסמת כישוב יהודי לכל דבר. משה מרגיש את עצמו כנר דולק שנדלקו ממנו הרבה נרות והוא עצמו ממשיך להאיר באור משלו. עודנו בעל בעמיו. עדיין נשאר לו די הון, אף על פי שלא קימץ בנתינת צדקה, או הוצאה על דבר מצוה. תמיד עמד בנסיונו ומילא את משימתו בהכנסת אורחים וכדומה. בקיצור, ראה את עולמו בחייו ומי כמוהו מאושר?

האדם, אמנם משתוקק לחיים ארוכים, ואפילו לחיים בלי סוף, ובפרט כשנהנים מהם, כי זהו יצר החיים. אף אחד לא נכנע למוות מרצונו הטוב, אדרבה, הוא מוכן ללחום נגדו. ברם, כידוע, לא הצליח עדיין אף אחד לנצח את מלאך המות, ואם כן דרי לא כדאי ללחום. בפרט לאיש כמו משה, לא נאה להסתלק מן העולם הזה בתור אביר שרוצה לנצח את רבונו של עולם. לכן מוכן היה לקבל באהבה גזרתו של הקב״ה ולהפקיד את נשמתו בידו. כאשר הרגיש באפיסת כחותיו, רשם את הבית שעמד על יד ביתו ושימש בתור בית כנסת על שם הקהילה, לאמור במקום הזה תבנו בית כנסת, מקוה, דירה ושאר שרותי צבור בשביל הקהילה. לשם זה אף הוסיף עוד מגרש גדול. את יתר רכושו חילק בין בניו בחייו, וליצחק נתן פי שנים, בגלל היותו הבכור.

בשנת תרמ״ח חלה, ומן המטה שעלה עליה שוב לא ירד. בצחוק קל על שפתיו נפח את נשמתו בגיל שבעים ושש שנה. כל הנולדים בשנה ההיא בטלץ׳ נקראו בשמו: משה, למען הנצחת שמו הטוב וזכרו.

גם סנדר משך אל המקום שתי משפחות משלו. הם ראו איך שהוא מצליח וקנאו בו ובאו להתישב בטלץ׳. שמם היה חיים וברצי שמידמאיר. הם היו אנשים פשוטים ואף חריצותו של סנדר לא היתה להם, ועל כן לא הצליחו להתעשר ואף פעם לא השיגו את רמת חייו של סנדר. לכן נלקחו שתי המשפחות האלה בחשבון מספרי בלבד, כלומר, יש עוד שתי משפחות, זאת אומרת: הישוב גדל בעוד עשרה אחוזים. גם זו כשלעצמה עובדה שאין לזלזל בה כלל.

שמונה שנים עברו מאז שנפטר ״האדם הראשון״. במשך כל הזמן תרמו ואספו תושבי המקום כסף לשם בנין בית הכנסת. חסכו פרוטה ופרוטה לאפשר ההוצאה לפועל של בנין בית הכנסת, כי הרי בינתיים פרו ורבו הזוגות הצעירים, והחדר ששימש בתור בית כנסת, צר היה מלהכיל את כל המתפללים. מילא, לשוחח יש מקום גם בחוץ, ברם הציבור בא להתפלל פשוטו כמשמעו, והם באו כולם, ללא יוצא מן הכלל, זקנים ונערים וגם

ילדים, על כן צר היה מקום מהכיל. אולם מן הפרוטות שהם חסכו קשה היה להקים בית כנסת ראוי לשמו, לכן החליטו להתחיל בתרומת חומרי בנין, כמו שהיה בהקמת המשכן. התחילו, איפוא, להביא אבנים ועצים (אלה היו החומרים העקריים שנדרשו), זאת בנוסף לכסף שתרמו. אחרי עבודת נמלים מאומצת ומזורזת בצבירת חמרי בנין, ירו בשנת תרנ״ח את אבן הפינה. התכנית לא נעשתה על ידי אדריכל ולא הודפסה על כרטיסי הזמנה, על מנת להתרים המכובדים שיופיעו לירִיית אבן הפינה. גם לא נעשה שלט גדול מבחוץ באותיות קידוש לבנה: ״כאן יוקם בית כנסת״. וכל זה למה? פשוט בגלל שלא נשלחו הזמנות לשום מקום, לא לקרובים ולא לרחוקים; לא נעשו מגביות מחוץ למקום; לא הועמדו לרשות האורחים שלחנות ערוכים בכיבודים; לא היו נואמים, וגם צלמים לא נראו באופק; לעומת זאת הופיעו אנשי המקום זקנים עם נערים. איש מהם לא ויתר על השתתפותו במעמד נישא זה. כולם שיתפו פעולה, מתוך שמחה של מצוה, בהבנה הדדית נפלאה, לכונן את בית אלוקינו. ההתלהבות הקיפה את כולם, ובמשך כל זמן הבניה לא חסכו שום מאמץ להשקעה כספית ופיזית, כל אחד לפי כחו. סוחרי עצים הביאו עצים; בעלי חנויות הביאו ברזל, סיד ומלט וכדומה; בעלי עגלות הביאו אבנים וחול; סתם עמך עזרו להעמיס ולפרק; מנהלים ומפקחים — לא היו שם כלל. כולם הטו את שכמם לעבודה ממשית לפאר,לייפות ולרומם את המקדש־מעט,לעשותו כמה שאפשר יותר נאה ויותר יפה, כיאה לבית ה׳, שיהיה לכבוד ולתפארת. וכל זאת ללא השתתפות של גורם חיצוני כלשהו.

בכח מאמציהם של יהודי המקום, המעטים יחסית, הצטברו במקום מאות ממ״ע אבנים, עשרות ממ״ע מכל מיני עצי בנין, ברזל, סיד וזיפזיף, ונגשו ישר לעבודה. כל החומר לא עלה בכסף. הכסף שחסכו במשך כל הזמן, דרוש היה לשם תשלום שכר עבודה לאומנים שכירים. נוסף לזה הקדישו גם מזמנם בהתנדבות וקרבו את המלאכה לעשות כל אחד לפי יכולתו, בלי נסיון של התחמקות, כולל בני הנעורים. המנצח על העבודה שהורה ואמר: ״ממני תראו וכן תעשו״, היה ראובן־יואל. הוא היה האדריכל שהכין את התכניות של בית הכנסת, המקוה, והדירות בשביל הבלן ושמש הקהילה. כשנגמרה בנית בית הכנסת, חרט ראובן־יואל מעל הקומה השניה בשער הכניסה: ״נגמר בשנת ׳לקבץ עם מפוזרי לפ״ק׳״. כלומר, בשנת תרס״ה. מזה נראה שהבניה נמשכה כשמונה שנים.

הבנין היה גדול ומפואר, שלא היה לו במה להתבייש בפני שום קהילה גדולה. בית הכנסת היה בן קומותיים עם למעלה ממאה מקומות ישיבה, על כל נספחיהם. הצביעה, הנברשות ומקומות הישיבה, הכל בצורה נהדרת.

כמו כן מקוה גדול וחדר זיעה עם אינסטלציה הכי מודרנית של הימים ההם; דירות בשביל השמש והבלן. וכשהכל נגמר, חגגו חנוכת הבית ברוב פאר ושמחה.

אך כאן עלינו לציין, לצערנו, שעל אף שבבנית בית הכנסת היו כל תושבי המקום מאוחדים, הרי לתקופת הימים שוב לא שרר ביניהם שלום מוחלט.

עם פטירת אדמו״ר בעל ״ייטב לב״, רבה של העיר סיגט, ירש בנו הרב חנניה יו״ט ליפא, המפורסם בשם חבורו ״קדושת יום טוב״, את כסאו. גם הוא היה גאון וצדיק מפורסם וכל חסידי בעל ״ייטב לב״ ומעריציו קיבלוהו בתור ממלא מקום אביו. אולם בין תושבי עירו היו לו הרבה מתנגדים שלא רצו לקבל עליהם את מרותו, ופרצה מריבה בין חסידיו לבין חסידים שהיו מעריצי רבי אחר. אלה החלו לרודפו בנוסח חסידי עקשני טיפוסי, שראו בזה מין ״מחלוקת לשם שמים״. והם עשו את מלאכתם באמונה ובהתלהבות, בעזרת השטן הרוקד וצוהל ביניהם ומלבה את האש יותר יותר. הדבר הגיע עד לידי כך שמתנגדיו נפרדו לגמרי מהקהילה ויסדו להם קהילה נפרדת. כל רבני המדינה קמו עליהם והוציאו איסור נגדם. עובדה זו השפילה את קומתם, כי בסופו של דבר היו ביניהם תלמידי חכמים ואנשי מעשה, שלא נפרדו אדעתא דהכי, להפרד מתוך הקהל החרדי כולו במדינה. אז חזרו בהם מתוך בושה ונכנעו, השלימו עם הרב, והמריבה שככה. הרב יצא מן המלחמה כשזר הנצחון על ראשו, והשלום הושב על כנו. הוא ניהל את רבנותו על מי מנוחות, בדרך שסלל לו אביו בתור רב העיר ור״מ, עמד בראש ישיבה גדולה של כמה מאות בחורים, וגם היה רבי של קהל חסידים גדול שהסתופף בצלו.

המחלוקת שהיתה בסיגט השפיעה על חלק גדול של הקהילות שבמדינה, כולל ישובנו הצעיר והזעיר. אין לשער באיזו מידה השפיע הדבר על החיים היהודיים, אם לחיוב ואם לשלילה, כי בכל המקומות התגבשו כיתות שעמדו לימינם של שני הצדדים היריבים, וממילא התפשטה אש המחלוקת בכל המקומות, וכמו כן גם במקומנו בין שלושת המשפחות. אף על פי שאלה כבר התבססו על יסוד יציב בפרנסה מתוך הבנה הדדית ובעין טובה, בכל זאת השפיעה גם עליהם המחלוקת מסיגט. שתי המשפחות, שלמעשה היו אחת, עמדו לימין הרב והמשפחה השלישית התיצבה בצד שכנגד. כתוצאה מזה נעשה קרע בחיי החברה היהודית במקום. הדברים הגיעו עד לידי כך שאפילו אחרי שהשלום חזר, לא נתאחה עוד הקרע עולמית, והם נשארו עוינים זה לזה. אמנם מחלוקת גלויה לא היתה ביניהם, אבל גם חיי שלום כמו שהיו, לא חזרו למקום שוב לעולם.

פרק שמונים ושבעה

אנשל בעל בעמיו

בתאור התפתחות המקום בתור ישוב שהתחיל לקבל צורה שאפשר לכנותה "חן יהודי", אי אפשר לשלול את זכותו של אנשל, או איך שנקרא בפי הבריות "אנשל טלציר". כדאי הוא יהודי זה להקדיש לו פרק בפני עצמו, בהיותו טיפוס מיוחד במינו. עשיר לא רק ברכוש, אלא דמות בעלת תוכן וצורה של תורה וגדולה במקום אחד, שהקרינה קרן אור זוהר, למרות שהיו בה גם הרבה צללים. כמה שלא נרצה להאריך, לא נוכל לקצר, וכמה שנאריך לא נספיק לציירו על צדדיו החיוביים, למרות צדו השלילי שגם ממנו אין להתעלם

ראובן־יואל דומה היה בחיצוניותו וגם בטבעו לאביו, ואנשל דמה בחיצוניותו ובטבעו לאמו. הראשון נשא אשה לא עשירה וגורלו גרם לו לסגל לעצמו אומנות חדשה ואילו השני התחתן בתוך עמיו, נשא את בת דודו וחותנו הפריש לו נדוניה ונכסים ביד רחבה. מן הרגע הראשון נחשב אמיד, ומזלו ומעשיו הטובים גרמו לו שיתעשר מיום ליום יותר ויותר. הוא התחיל להתבסס על נחלתו שקיבל מחותנו, ובמשך הזמן הוסיף על זה פי כמה, עיבד אדמותיו וראה ברכה במעשי ידיו.

אשתו הצעירה אמנם לא ראתה את אביה מטפל בחקלאות, אבל הדבר נראה בעיניה יותר טבעי, כי הרי גם חותנה היה איש שדה, אם כי אישית העדיפה גם היא, כמו חמותה, את העסק, כי בזה גדלה. גם חותנו היה מעדיף שיזניח עבודת החקלאות ויפתח לעצמו חנות, גם נתן לו בית גדול שיפתח בו חנות, וגם כל המשפחה שידלה אותו שיפתח חנות שאשתו תטפל בה. בסופו של דבר נכנע ופתח חנות, ואף על פי שעשה זאת בהכרח, בכל זאת האיר לו המזל והצליח גם בזה, הואיל והגוים אהדו אותו מאד, מכיון שהיסודות של עסקו הושתתו על בסיס של צדק ויושר במלוא מובן המלה. הוא היה מדקדק על המידה, המשקל והמשורה, שינתנו במלואם, כמו כן הקפיד על סוג הסחורה, ושמר על מתח רווחים מזערי. "הן" שלו היה "הן" ו"לאו" שלו — "לאו". מעולם לא רימה, לא גנב דעת הבריות, לא שינה את דיבורו, לא שיקר, לא נשבע אפילו על אמת, ורק האמת היתה נר לרגליו.

לא מהל המשקאות במים כדרך התגרים, לא מסר אף פעם את לקוחותיו ליערכאות, אפילו כשהפסיד את החוב. עקרונות אלה היו חלק מחייו והם הנחוהו גם בניהול עסקו.

גם בחייהם המשפחתיים היו שני האחים כמו שתי חטיבות שונות. הנשים הצעירות חיו בשלום אחת עם השניה בלי תחרות של קנאה, אבל כל אחת לפי הנוסח שהביאה מבית הוריה.

גם ההורים חלקו אהבתם לפי רגשותיהם. אברהם־יצחק כדרכו, אהב יותר את כלתו הראשונה, ובביתה בילה את רוב הזמן שעמד לרשותו, הבית הזה עמד בשכנותו. ואילו גיטל אהבה יותר את כלתה השניה שהיתה בת אחיה. אברהם־יצחק התמוגג מרוב נחת על השקט, ההרמוניה והנקיון, השוררים בבית ראובן־יואל. דודיל נכדו הראשון, שקלסתר פניו היה דומה לאמו, שערותיו תלתלים כעין הזהב, עיניו התכולות והפקחיות רמזו עליו שלגדולות נוצר. כמו כן הנכדים שבאו אחריו, כל אחד עם החן המיוחד לו וחכמותיו. ואילו גיטל התמוגגה ונהנתה מכלתה השניה, שהיתה חשובה בעיניה יותר מבתה, למרות שלא היתה כל כך זריזה ונקיה כמו הראשונה, כי נוסף לזה שלא ראתה מעולם משק בית בעל משטר כזה שבו נשמר הסדר והנקיון על כל פרטיו, היתה לה גם סיבה לזה, הואיל ובביתה היתה תמיד עבודה רבה, עבודת שדה וחנות ומסבאה. לכן קשה היה לה לדקדק גם על צרכי ביתה, שהכל ימצא במקומו הנכון. על כל התנאים הנדרשים לפי כללי היופי והטעם הטוב

הראשונה הרגישה שחמותה מסתכלת עליה כאילו על ״נחותת דרגה״,מין טפיל גרידא, כאילו כל כולה אינה קיימת רק לשם נוי, אבל לא הפגינה אף פעם את רגשותיה. לא קרה אף פעם שיהיה ויכוח כלשהו ביניהן. אולם לעומת זה קרה והיו חכוכים בין החם והחמות.

— ״מה אתה אומר לכלה ״שלך״?״ שאלה גיטל את אברהם־יצחק. או: ״הנה הכלה ״שלך״״. כמו כן גם להיפך: ״כשאני רוצה להרגיש טעם במרק הרי זה רק אצל מרים,״ אמר אברהם יצחק לגיטל. או: ״איזו עוגה טעימה אכלתי היום אצל מרים! הנה היא שלחה גם לך, טעמי וראי. מדוע אינך לומדת ממנה לאפות עוגה כמו שהיא עושה?״ או: ״ראי עד כמה הילדים שלה נקיים ומצוחצחים,״ וכדומה.

בכל יום כשהיה שב לביתו מעבודתו בשדה, אחרי שהתרחץ וסעד את לבו, נכנס מיד אל ראובן־יואל לראות מה שלום כולם, והשתעשע עם כל אחד בצורה אחרת, ותמיד הביא לאשתו אי אלה מחמאות לזכות ״כלתו״. ויאמר לשבחה של החמות, שלא הגיבה אף פעם בהכחשות וביטויים שליליים על מחמאותיו ולא קינאה ב״כלתו״, אולי עקב העובדות שלא ניתנו להכחשה.

לעומת זאת שאפה נחת בכף גדולה מ״כלתה״, שהיא ממש ״טובלת״ בחלב ודבש, ומיום ליום הם מתעשרים יותר ויותר. הבקר והסוסים מתרבים, משרתים ומשרתות רבים מסתובבים מסביב לביתם ומשקם והברכה מצויה בבית ובחוץ. פשוט תענוג ונחת.

ועוד בדבר אחד נשתנה מזלם של האחים. אמנם כמעט בכל זמן כשנולד ילד אצל האחד — נולד גם אצל השני, חודשים אחדים לפני כן או אחרי כן, אבל בהבדל אחד עצום ונורא: ״כלתו׳ ילדה בכל שנתיים ילד בריא ויפה (היא ילדה שנים עשר בנים ובת אחת), ו״כלתה״ ילדה שמונה בנים ובנות, אולם למגינת לב הוריהם וכל המשפחה, היו כמעט כולם עם עינים לקויות: אחד נולד עיור לגמרי; שנים — בעינים פוזלות וקצרי ראות, שהיו כמעט עוורים; אחד נולד בריא וכך היה עד מלאות לו עשרים שנה ופתאום איבד את ראייתו וכעבור כמה שנים נפטר; ואחד, שהיה גם כן בריא, חלה במחלת כליות ונפטר בגיל עשרים וחמש שנים, ר״ל. כמעט שלא היה להם נחת רוח בכלל מילדיהם, כאילו הקללה רבצה עליהם. כמובן שמחמת סיבה זו היו חייהם אומללים בהעדר חדוות החיים המשפחתיים, וכל ימי חייהם עברו בצער, יגון ואנחה, ר״ל. הרופאים אמרו שזה בגלל החיתון, שלא עלה יפה עקב הקירבה המשפחתית.

גם במשפחת ראובן־יואל פגע הנגף, ומלאך המות שדד שלושה ילדים נחמדים — אחד בגיל חמש, השני בגיל תשע, ובמקרה טרגי של מיתה פתאומית של ילד אחד שנחטף על ידי מחלת אסכרה, כרעה מרים ללדת ללא עת בחודש השמיני להריונה. כתוצאה מזה נשארו רק שמונה בנים ובת אחת. כל ימי חייהם ספדו והצטערו על אבדן ארבעת הילדים, הזכירו אותם תמיד לשבח על פקחותם וטוהר לבם, ושמרו ימי הזכרון שלהם עד סוף ימיהם.

חוץ מהאסונות הנזכרים לעיל במשפחת אנשל, היתה הצלחתם מלאה. הם לא התגוררו הרבה זמן בביתם שקיבלו בתור נדוניה. כעבור כחמש שנים לאחר חתונתם, נפטר ה״אדם הראשון״, כלומר חותנו, ונשאר הון עצום בתור עזבון, נכסי דניידי ולא ניידי, כולל מזומנים. ששת ילדיו חילקו את הירושה ביניהם, בהבנה מלאה, כפי שהשאיר בצוואה. עם קבלת חלקו בירושה, החליט אנשל, בשנת תרנ״ז (1897), לבנות לעצמו בית מידות מרווח. הוא עשה ועיבד בעצמו תכנית לבנין גדול ונפלא. כל רואי הבית, כידידים כאויבים, נאלצו להודות שלא נראה כדוגמתו לא שם ולא במקום אחר, לא בכפר ולא בעיר. הוא טיפל בבנינו בקצב איטי, כי לא רצה לגמרו ולחנכו לפני חנוכת בית הכנסת, ולכן נגמר ונחנך רק אחרי חנוכת בית הכנסת.

שתי מלחמות העולם עברו על הבית ההוא, ועודנו קיים ועומד במצב, כאילו נבנה אתמול. ספק אם נשאר במקום ההוא אפילו בית נוסף אחד עומד על תלו, מאלה שנבנו באותה תקופה. אם הקורא יזדמן למקום ההוא ויראה בית מרובע גדול בן קומה אחת — מבנה מוצק על יסודות איתנים, בנוי מאבן; דלתותיו ותריסיו מפלדה, מעין מבצר עתיק מתנוסס לתפארה; עם גג של פח מגולבן צבוע חום כהה, שכמה ארובות לבנים בולטות ממנו; בית שנראה עליו שבשעת בנייתו לא נעשה חסכון בשום חומר בנייה — אז ידע שזהו הבית אותו בנה אנשל ובו חי כארבעים שנה.

בסוף מלחמת העולם הראשונה, כשנעשו שם פרעות ולא נשאר בית יהודי אחד על תלו, נשאר רק בית אחד שלא ניזוק — לא בשביל שחסו עליו, אלא, פשוט לא יכלו לפרוץ בו — זה היה ביתו של אנשל. כדורי הרובים לא פלחו את הדלתות והתריסים.

חוץ מחדרי מגורים בנה בו חנות, בית מרזח, חדרי סביאה בשביל אנשים פשוטים ובשביל פריצים, עם ריהוט מתוחכם וסידורי בטחון ואינסטלציה של פלדה, ששום מזיק לא יכול היה להתקרב לגנוב או לשדוד. גם בנדון זה אפשר היה לראות ההבדל שבין האחים. שניהם היו יראים וחרדים ללא דופי ומאמינים אמיתיים אך הבית שראובן־יואל בנר לעצמו, בזמנו, היה מין דירת ארעי, כי הלוא בקרוב יבוא משיח צדקנו, ובושה היא שיראה דירה יפה כאילו לא חיכו לו, וגם חבל להשאיר לגוים דירה נאה. ואילו אנשל, גם הוא חיכה למשיח כמוהו, והאמין בו לא פחות ממנו, אבל ביתו נשאר לדורות ואילו ביתו של ראובן־יואל נהרס בשעת הפרעות שהיו בשלהי מלחמת העולם הראשונה, ושוב לא היה כדאי לשקמו מחדש.

באותה הצורה סידר אנשל גם את החנות מבפנים ואת בית המרזח. היתה לו חנות כל־בו וזו היתה מסודרת בצורה מופתית, מחלקות מחלקות, ארונות זכוכית, מאות מגירות, דלפקים וכו׳. הקונה ראה הכל בעיניו אך לא היה יכול לנגוע בשום דבר, כמובן שזה היה מתוך זהירות שלא להביא את הקונה לידי נסיון ... שלא ישרת את עצמו, יכניס בתרמילו וישכח לשלם תמורתו, ואז הוא יעבור על "לפני עיור לא תתן מכשול" ועל "ואהבת לרעך כמוך" כאחד. פירוש הדבר: אם בעל החנות הוא עיור ולא רואה בשעת ביצוע הגניבה, כמו שרוב האכרים נהגו בימים ההם, נמצא שהכשיל את עצמו — שהפסיד את הסחורה, אמנם בזה הוא מקיים את הפסוק השני: ואהבת לרעך כמוך, אבל חייך קודמין ... והדברים עתיקים.

בפינה המרכזית סידר לו חדר עשוי כולו חלונות, גם כן עם מסגרות של פלדה, שם היה לו המשרד על כל ציודו ואביזריו, בו ישב בעל הבית לעתים

מסוימות לרשום את חשבונותיו, לקבלת קהל דורשיו, סידור תכתובות וכל העניינים המשתייכים לעסק.

זרים שבקרו אצלו, עוברי דרך, סוחרים וסוכנים, התפלאו והשתוממו על יהודי פשוט כזה, שלא נראה על חיצוניותו דבר חוץ מצניעות, ענוה וקמצנות, שהעולם הזה לא נחשב בעיניו כלל וכלל, ללא השכלה כללית וללא נסיון מסחרי — מניין היה לו הידע וההבנה להקים בנין כזה עם סידורים פנימיים כאלה בלי מהנדסים ואדריכלים, אלא לפי טעמו וריחו? חידה היא ותהי לחידה.

אולם היה עוד פלא אחד יותר גדול באיש הזה: קמצנותו וצניעותו הגיעו עד כדי כך, שלא רק מכספו ורכושו חסך את ההנאה מעצמו, אלא אף נמנע מלהנות אחרים מכשרונותיו הרבים שניחן בהם. הוא היה תלמיד חכם מובהק ולא השמיע מלה ברבים. דרך העולם כשנפגש תלמיד חכם בתלמיד חכם שני, משמיעים איש לרעהו איזה דבר חידוש או פלפול, ומתנצחים זה בזה בהלכה. אבל תורתו של אנשל נעולה היתה על מסגר. היא לא נתגלתה לאיש, חוץ ממה שלמד עם בניו, שאתם קבע עתים לתורה. הוא היה בעל תפילה מצוין עם בריטון חזק ונעים, אך לא נעתר לגשת להתפלל אלא לעתים רחוקות. כמו כן שמר על פיו ולשונו וקמץ שפתיו להוציא מלה מפיו. אפילו את עיניו הבריאות, שמעולם לא נזקקו למשקפיים, לא ניצל רק מתוך הכרח. לרוב לא הסתכל רק בעין אחת, וגם זאת לא יותר אלא בתוך ד׳ אמותיו, את שתי עיניו כמעט ולא פקח, כדי שלא יראה ח״ו, מה שאסור לראות.

הוא התנזר מן החיים החברתיים. לא רק בגלל שחיים אלה לא מצאו חן בעיניו, אלא פשוט לא היה לו זמן לזה, ואלמלא היתה היממה בת ארבעים שעות, גם כן היה יומו מלא וגדוש. זמן פנוי היה לו רק כשבא לבית הכנסת לתפילת מנחה, ועד שהתאסף הקהל עמדו האנשים בחוץ לפני שער הכניסה (לא נכנסו פנימה, כדי שלא לדבר בפנים דברים בטלים. היתה זו אחת מתקנותיו של ראובן־יואל). אז עמדו כיתות כיתות לשוחח על פוליטיקה יהודית וכללית, ועל דא ועל הא. לרוב היה המנחה מנהל הדואר; כשהוא בא, אז כולם עשו את אוזניהם כאפרכסת, כי הוא היה היחידי שקרא יום יום עתונים וידע על מאורעות העולם. אחרי שגמר שיחתו התחיל הויכוח על הנדון.

לייב הבלן שהתערב תמיד בויכוחים היה ״האיפכא מסתברא״ המפורסם. עליו אמרו יודעי דבר שחבל בשבילו שתעה והגיע לטלז׳, כי הוא נוצר לגדולות. אם כבר היה מזלו להיות בלן למה שלא התמזל לו להיות, לפחות, בישוב איפה שיש יום־יום איזה ״יאהרצאט״, כדי ליהנות מכוסית אחת עד חצי תריסר, לפחות, כי אם לא שותים ״לחיים״ — איזה ערך יש לחיים?

לייב סתר במחי כף אחת את כל הענין שנשמע זה עתה, ואמר: "רבותי, כאן אין פשוטו כמשמעו ההיפך הוא הנכון. בדיוק ..." וכאן הכניס את ידו השמאלית בכיסו ובידו הימנית הרים לו את כובעו מעל מצחו, היטה אותו לצד ימינו והתחיל להסביר את הענין במין פשטות, כאילו בת קול מן השמים הודיעה לו כל זאת (כי הרי רדיו לא היה בימים ההם אפילו בדמיון). "הדבר פשוט מאד," טען, "כי הרי ביסמרק ונאפוליון היו אחים מאב אחד, דבר הידוע לכל בר בי רב. זה ששפמו של נפוליון היה עשוי כמו "זרקא" בשני צדדיו, ואילו זה של ביסמרק היה קטן ביותר — לא אומר כלום." או: "מי יאמין זאת שאמיל זולה עמד בצדו של דרייפוס ולא בצד אסתרהאזי?" וכן הלאה. וכאן התחיל הויכוח: מנהל הדואר אמר את שלו כפי שקרא בעתונים, ויתר השומעים נטלו לעצמם רשות הדיבור, כל אחד לפום חורפיה. לוי שטרן, שעמד וסלסל בזקנו כדי לטפח אותו כלפי פנים, ויודעי דבר אמרו עליו ש"לקק" קצת מספרי המשכילים, והראיה: כשאחד בא וסיפר חדשות מהעתון שהרכבת נהפכה, אז אמר שהוא רוצה לקרוא זאת בעצמו. וכשהמספר הראה לו את העתון, פער פיו בצחוק ואמר: "הרי אתה מחזיק את העתון הפוך!" וגם שלמה קיסלניק היה איש נבון והבין דבר מתוך דבר, הם שניהם עמדו מן הצד הקשיבו לדברי הבלן וצחקו לדבריו, ואז גם הרש בן סנדר התנגד לו, אף על פי שלא ידע יותר ממנו, אבל מתוך צחוקו של גיסו לוי ידע שאין ממש בדבריו. ואילו אנשל עמד לו כל אותו זמן בעינים עצומות, מבלי לנסות להכריע מי הצודק. מדי פעם פקח את עינו השמאלית לראות אם כבר הגיע זמן מנחה וצריכים להכנס, ושוב עצם את עינו עד שהגיעה שעת התפילה. אז נכנס לבית הכנסת ישר אל מקומו הראשון במזרח והתחיל להתפלל, וכל הציבור הלכו אחריו אחד אחד.

לפעמים בעודם עומדים בשער בית הכנסת ומשוחחים באיזה ענין, מתערב מישהו בתוך השיחה ומספר על ענין דומה, ותוכן סיפורו יש בו חשש של אבק לשון הרע, רכילות, או בדיחה שיש לה ריח של ליצנות, אז פלט אנשל יריקה בצד והסתלק משם. נכנס לבית הכנסת אל מקומו. הוציא לו מן העמוד שלו ספר ועיין בו עד שהצבור נכנס והתחיל להתפלל, כי לעמוד סתם לשמוע דברים שיש בהם חשש פסול, הרי אסור, וכבר אמרו חכמים: "התרחק מן הכיעור ומן הדומה לו". הוא נמנע אפילו מלהעיר להם, או לומר להם דברי כבושין, כגון: "זה לא יפה לומר" או "אסור לומר כך", כי הרי לשם כך צריך לפתוח את הפה, ואולי יצטרך גם לענות, אם כן יותר כדאי להסתלק ובזה נגמר הענין.

גם סדר תפילתו בבית הכנסת מיוחד היה במינו, עקב היותו מחונן בקול

חזק וערב, ובמבטא שנון וברור. הוא היה עומד במקומו הקבוע מבלי לזוז אף פעם ממקומו. היה מתפלל בעיניים עצומות בקול רם, מן ההתחלה עד הסוף, בצורה כזאת שאפשר היה לספור את המלים; ילדיו הקטנים והגדולים ישבו על ידו וממולו, והיו מחונכים במשמעת מלאה שלא להסתובב אנה ואנה. רוח חגיגית השתררה בבית הכנסת כאשר אנשל נענה לגשת להתפלל בתור שליח צבור. הד קולו היה מעורר אפילו את האנשים שעמדו בחוץ.

בבוקר השכים לקום בשעה מוקדמת מאוד. לפני עלות השחר העיר את בניו ועם הגדולים התישב ללמוד בצוותא. התריסים של החלונות היו מוגפים והאור לא בקע מבפנים החוצה, ברם, הד קולו החזק, קול בניו וניגון הגמרא בקע החוצה, עד שאפילו הגוים שעברו על יד ביתו אמרו: "הקשיבו לקולו של האדון אנשל, כיצד הוא משתפך לפני קונו. אשרי העם שככה לו, זהו יהודי אמיתי. אין פלא שהוא מצליח כל כך". הם התנהגו כלפיו בדרך ארץ, והוא קידש שם שמים בהתנהגותו.

גם את ילדיו הקטנים העירו משנתם, הלבישו אותם בזריזות, טעמו מה שטעמו ונשלחו ל"חדר". עקרת הבית ומשרתיהם פנו כל אחד לתפקידו הרגיל, וכעלות השחר פנה בעל הבית ובניו הגדולים לבית הכנסת. שם לקח טליתו המקופלת על כתפו, נגש אל החלון להסתכל בציציותיו לאור היום, לדעת אם כבר אפשר להכיר בין תכלת ללבן, ואז ברך על הטלית והתעטף בו. תמיד היה הוא הראשון שעשה זאת.

ראובן־יואל, שסדר יומו היה פחות עמוס משל אחיו, נהג אחרת. הוא השכים לקום לפני חצות וערך 'תקון חצות', אחרי כן למד את שיעוריו בספרי חיין. בהגיע שעה אחת או שתיים לפני שהאיר השחר, העיר את בניו והלכו לבית הכנסת ושם למדו את שיעוריהם. תמיד שמחו הילדים כשראו בואו של אנשל, כי ידעו שאז בא הקץ ללימוד, מכיוון שכשהוא התחיל להתפלל שוב לא היה אפשרי ללמוד. אחרי התפילה, נשאר ראובן־יואל לגמור את שיעוריו, כשהוא עדיין עטוף בטלית ותפילין "דרבינו תם", אבל אנשל הסתלק מיד כי יום העבודה שלו היה גדוש בבית, בחנות ובשדה.

כאמור, היה מדוכא ביסורים, שסבל מצער גידול בנים, אולם מעולם לא נפלט דבר תיפלה מפיו. אבל גם חיוך קל לא נראה מעולם על פניו. הוא עצמו וכן בני ביתו היו תמיד לבושים בבגדים הכי זולים. לא קנה בגדים חדשים כל זמן שהיה עוד מקום לתפור עליהם טלאי וממילא היו גם מלוכלכים. אותו הדבר גם במטבח: אף על פי שביתו היה מלא וגדוש בכל טוב, בכל זאת אכלו את המאכלים הכי גרועים. ליקוי זה כבר היה בעטיה

של עקרת הבית, היא שהנהיגה קמצנות מופרזת זאת. משטר זה של צרות עין במטבח, נעל אוטומטית את הדלת בפני אורחים עניים, כי איש לא חמד את לחם הקיבר של רבקה הקמצנית, וכן לא את תבשיליה. רמת החיים בביתו היתה נחותה מאוד. יותר ירודה מאשר אצל העני שבעניים.

ברם, לצרכי צבור או מצוות, מעולם לא נהג קמצנות. למשל: בבניית בית הכנסת היה ראשון התורמים והעיקרי שבהם, ואכן ארבעת מקומות הישיבה הראשונים שבכותל המזרח היו שייכים לו, דבר שאף אחד חוץ ממנו לא זכה לו. אין ספק כי הוא שילם תמורתם בעין יפה יותר מכולם. או כשהצבע בבית הכנסת התיישן, כעבור עשרות שנים, הוא התנדב לעשות צבע חדש על חשבונו, כמו כן שיפוצים במקווה, רכישת ספרי תורה ותיקונם, או רכישת ספרים בשביל ספרית בית הכנסת, שעלתה בימים ההם בסכומים גדולים. כמו־כן תשלום שכר לימוד בשביל בניו, תפילין, אתרוג, מתן בסתר — לגבי כל אלה ידו היתה פתוחה לרווחה. מעולם לא עמד על המקח על שום דבר שבקדושה, אף על פי שלקח תמיד משופרא דשופרא והמחיר היה ממולח ביותר. בכל הנוגע לסעיפי הוצאה אלה הוא נהג תמיד ברוחב לב ויד נדיבה למופת.

פרק שמונים ושמונה

הכומר חומד ביתו של אנשל

חמשת אלפי האזרחים ילידי המקום, כלומר, הנוצרים שהיו תושבים ותיקים מדורי דורות, כמעט כולם אמידים ובעלי רכוש, התפקעו מרוב קנאתם כשראו את בית הכנסת היהודי בכל הדרו, ואילו הכנסיה שלהם היתה בבנין עץ רעוע ועלוב, אכול פשפשים. מבנה ישן ורקוב העומד בקושי בפני רוח מצויה. העובדה שרק הרחוב הבדיל בין שניהם, הבליטה בצורה מרגיזה את נחיתותם של "אדוני הארץ" לעומת הקהילה היהודית הקטנה והצעירה.

חרפת הנוצרים וקנאתם, בראותם את בית הכנסת היהודי עומד על תלו לתפארת ומטיל צלו על כנסייתם העלובה והרעועה, עוררה אותם לקחת מוסר השכל והחליטו לבנות לעצמם כנסיה. כמובן שאמצעים לא היו חסרים להם, כולם היו אמידים וגם רכושם הצבורי רב היה מאד. יערות ושטחי מרעה בלתי מוגבלים נכללו ברכוש הכפר, ולא זו בלבד, אלא שבבניה כזו גם אוצר הממלכה משתתף בסכום גדול כסף, אם כן, לא יחסר להם, ואם מדובר בבנית כנסיה, צריכים לקחת דוגמה מהיהודים, שהם רק חצי אחוז ממספר האזרחים המקומיים, ולפי זה צריכה להיות כנסייתם גדולה פי מאתיים מבית הכנסת שלנו, להבדיל. לכן לפני שנגשו אל העבודה, הרכיבו ועד של עסקנים שבראשו התיצב הכומר בעצמו. תפקידו של ועד זה היה לגייס תרומות כספיות לשם זה. הועד אכן נגש אל העבודה בהתלהבות עצומה כראוי למצוה גדולה כזו, ברם, כעבור שנה, כאשר נתאספו כל העסקנים לראות תוצאות המגבית, נוכחו לדעת שהקופה כמעט ריקה. למרות שעמלו רבות למען קידום העניינים וגם הנדבנים נענו, כי יושב הראש, הכומר, הטיף להם תמיד מוסר והלהיב אותם באמרו ש"זו בושה שקומץ יהודים שרק אתמול התיישב במקום, הקים לעצמו בניינים קהלתיים לתפארת, בעוד שכל אותו כפר נוצרי גדול מקיים את הפולחן שלו בצריף עלוב ורקוב. שישתו פחות, טען הכומר, ותמורת המשקה יתרמו למטרה קדושה זו. ברם, דבריו לא שכנעו, מכיון שאפילו בשעת ההטפה היה המטיף עצמו שתוי, אך למרות

זאת לא נמנעו מלתרום, הואיל ומקובל היה עליהם הפתגם "מה שמותר לכומר אסור לקהלו". הם תרמו, איפוא, בתמימות. אולם מקרה לא טהור ומוזר ביותר קרה לכספי התרומות — לא כל הכסף נמסר לגזבר, ואפילו זה שנתקבל על ידו, הוכנס לתוך קופה שהיה חור בתחתיתה ... ואיכשהו נעלם הכסף. אמנם המתרימים נפגשו עם הגזבר לעתים קרובות במסבאה ושם הטיבו את לבם בטיפה המרה. כל אחד כיבד את השני ביד רחבה, ומי יודע אם הרגישו בשעת מעשה את ריח הקודש הנודף מהמשקה. ושמא חשב כל אחד שרק הוא בלבד נהנה מכסף ההקדש, אך למעשה שלמו כולם מקופה אחת. והיות שהכומר היה היושב־ראש, היה גם הוא שותף לכל תעלוליהם, כי גם הוא היה יליד הכפר והכירו אותו על כל מגרעותיו וחולשותיו, ובלעדו לא יכלו לנהל את עסקי התרמית — לכן הוא בא בסוף בהצעה, שמכאן ולהבא ישתה כל אחד ואחד מכיסו, ואילו בשביל בנין הכנסיה יבוא הכסף ממקור צבורי, היות ויש להם מספיק נכסים הניתנים למימוש. הצעתו נתקבלה בסיפוק רב וכולם הודו שבמקום "תורה" יש חכמה. למה לסחוט מאנשים פרטיים שאין ברכה בנדבתם, וכששותים "קצת" כבר יש חור בקופה, בזמן שאפשר לשתות עד אין סוף, וחוץ מהשותים לא ידע אף אחד מזה!

ובכן, הוציאו מכרז על מכירה פומבית של חמשת אלפים הקטר יער, שהיה חלק קטן מהיערות הצבוריים שהיו שייכים לכפר. המכירה אכן בוצעה, אחרי שנתקבלה הצעתו של סוחר אחד פיקח, שצירף להצעתו מנה הגונה של שוחד, אשר על כן זכה במכרז, למרות שהציע פחות ממתחריו, ואף רמזו לו שבשעת מדידת השטח יעצמו את עיניהם. מובן מאליו שבעיסקה זו היו כל הנוגעים בדבר קרובים לשכר, כי קודם כל את השוחד חילקו ביניהם, נוסף לזה ישבו העסקנים ימים ולילות ושתו לרויה בלי דאגות, כי הכומר הבטיח להם שחלקם יהיה בגן עדן בספסל המזרח על יד פטרוס ממש ... ושלא ידאגו לשנת בצורת, כי אחרי שכסף זה יתחסל עוד ירעפו גשמי ברכות, הואיל ויש עוד הרבה מאד מה למכור, ועכשיו כבר יש יותר נסיון כיצד למכור.

סוף סוף נגשו אל העבודה ברצינות, הוציאו מכרז רשמי למהנדסים ואדריכלים, שיגישו תכנית של קטדרלה בצורתה של כנסיית סנט פטר שברומא, כי אם כבר עושים — אז שתהיה יחידה במינה, שאין כדוגמתה. במשך שנתיים התחרו מיטב האדריכלים שבמדינה, עד שבסופו של דבר נתקבלה על דעתה של ועדת הבניה והמועצה המקומית, הצעה משותפת של אדריכל בעל שם מבודפשט, עם עוד מספר מומחים, לבנות מגדל גבוה שאין כמוהו בכל המחוז. ואז הוצא מכרז על מהנדסים וקבלנים שקבלו את ביצוע

העבודה. בשנת 1904 כשנחנך, להבדיל, בית הכנסת שלנו, הניחו הם אבן הפינה לבניינם, ותנאי התנו עם מנהלי הבניה שאחרי ארבע שנים צריכים למסור את הבנין בשלמותו.

וכך התחילה הבניה במלוא הקיטור על יד הכנסיה הישנה, על שטח של שבעה הקטר, במרחק של כמאה מטר מבית הכנסת שלנו. רק הרחוב הראשי הפריד ביניהם מצד מערב, ומצד דרום עמד ביתו של אנשל בשלב הגמר. בית זה גם כן עמד על יד הכנסיה, וגם בינו לבין הכנסיה מבדיל רחוב (כי שלושה רחובות מקיפים את הכנסיה ומצד הרביעי — בנין המועצה המקומית). בשלב זה נפקחו עיניהם של הנוצרים על ביתו של אנשל העומד להם כעצם בגרון, בפרט כשהכומר העיר לאנשי שלומו שבית זה צריך להיות שלו. אחרת לא יתכן, יהיה מה שיהיה, שיעלה בכמה שיעלה, מוכרחים להוציאו מתחת ידו.

״מעשה אבות סימן לבנים״ — גם הוא כמו חותנו בזמנו, עמד להתמוטט עקב קנאתם ושנאתם של הנוצרים. הם אמנם העריכו את אנשל עד כדי הערצה, אבל זה ענין לחוד, כי הרי מדובר ב״חילול הקודש״, כך הסביר להם הכומר בכח עקרונות השקר, ומי יהיה זה שיראה את האב הקדוש נלהב בקנאתו ולא יעמוד לצדו? הוא אמנם הסביר, שכוונתו היא בתום לב נגד חילול הקודש גרידא, אבל כל אלה ששמעו הסברתו הרגישו שיש לו נגיעה אישית בדבר ולמרות זאת הצדיקו אותו, הן מפאת חשיבות הנושא והן מפאת ״יחוסו״, שהרי הוא נציגו של ישו״ו וממלא מקומו הבלעדי במקום, והרי ביתו של היהודי סמוך לכנסיה, ומה לכהן בבית הקברות?

ובכן, הכומר נהג על פי מיטב נסיונם של כל צוררי היהודים, וכאשר דיבר על זה עם אנשי שלומו, לא ציוה להם להתקשר עם היהודי, אלא לשוחח על זה בנגינות שותי שכר — להכין אותו ולרככו לפני המשא ומתן מצד אחד, ולהכין את דעת קהל מעריציו שיחרימו את אנשל וכך להתחיל את ההסתה נגדו מן הצד השני עצת הכומר התקבלה, והדבר הגיע לאזניו של אנשל. הדאגה התחילה לכרסם בלבו, אבל לא איש כאנשל יבהל, הוא סמך על צדקת פעליו בינו לבין קונו ובינו לבין הבריות.

הכומר מינה ועדה של שלושה מנכבדי הכפר, נוצרים כשרים, שאינם הולכים ד׳ אמות מבלי להצטלב, והדריכם כיצד לסדר את המלכודת בשביל היהודי. הם כיוונו את השעה כשהוא נמצא בביתו, נכנסו למסבאה ותפסו מקום ליד שלחן, הזמינו שלוש מנות משקה ובקשו שבעל הבית יגש אליהם, היות ויש להם לשוחח אתו על איזה ענין. הוא נענה להם ובא. אחרי שאלות ותשובות על עניינים של מה בכך, נתגלגלו הדברים על הנושא של עניינם — ״ודאי שמעת אדון אנשל, שרצון הכנסיה לרכוש את ביתך, ואתה עומד

להרויח בעסק הזה רווח יפה. כן," המשיכו, "אין ברצוננו לקפח אותך ואין עינינו צרה ברכוש שלך. יודע אתה ומכיר אותנו שאנחנו ידידים נאמנים, בחיי ישי"ו ואמו הבתולה, יש כאן פשוט ענין של קדושת המקום. אולי זה גם בשבילך לא נעים, כי פולחן הקודש ודאי יפריע לך. לכן אמרנו שהעסקה שנבצע כאן תהיה דבר השווה לכולנו: אנחנו מוכנים לתת לך מחיר טוב במזומנים, או לתת לך מגרש רחב ידים שתבחר לך במקום שתרצה, וגם כסף נשלם לך, בכדי שתוכל לבנות לך בית אחר כאוות נפשך יותר גדול מזה, כי עכשיו יש לך יותר נסיון."

אנשל שמע הצעתם שכבר לא היתה זרה אצלו וענה להם כדרכו, תשובה מן המוכן, בלי מליצות: "רבותי, אתם הלא מכירים אותי ויודעים שאני איש עבודה ולא איש עסקים. תמיד אני מרותק לעבודתי בשדה ובבית. במשך שמונה שנים הייתי טרוד בעבודת הבניה, עבודתי בשדה סבלה, וכן גם משפחתי, והמשק כולו, עד שזכיתי ומלאכתי נגמרה והתחלתי לחיות במנוחה. עכשיו אתם מציעים לי להרחיק נדוד ולהתחיל מחדש, כאילו הייתי קבלן בנין. לא, רבותי! אינני מוכן להסכים לדבר כזה, ואני בכלל לא מסוגל לזה. זאת שאתם טוענים שאת טובתי אתם דורשים, שהפולחן בכנסייתכם ודאי יפריע לי, חס וחלילה! אין חשש כזה פולחנכם לא הפריע לי עד עכשיו ולא יפריע לי גם להבא, הלואי ותבואו יום יום להתפלל, כי לא נגרע ממני בגלל עבודתכם דבר, אתם בשלכם, ואנחנו בשלנו, כל העמים ילכו איש בשם אלוהיו."

— "אדוננו אנשל," ענו ידידיו הטובים', "אנחנו משוכנעים שדבריך נאמרו באמת וצדק ולכן באנו אליך להודיע לך שאין מדובר על איזו עסקה פרטית ועל רווחים שאנו רוצים להפיק על חשבונך, או ח"ו מתוך צרות עין, אלא יש כאן ענין ציבורי של רצון טוב משני הצדדים. אנו מצדנו מסכימים לפצות אותך ברכוש שיהיה שווה הרבה יותר מרכושך שתוותר עליו בשבילנו, ואתה עשה נא מאמץ להענות לנו. אנחנו משוכנעים שלא תסרב להכנס אתנו במשא ומתן, כי העסק ישתלם לך לחלוטין."

— "עוד בטרם אדע שהעסק משתלם לי," ענה אנשל, "כבר שקלתי את הדבר וזהו מה שהחלטתי. אני מצטער מאד, אינני יכול להסכים להצעתכם בשום אופן. די היה לי שהזנחתי את משקי עד עתה. לחזור עכשיו להתחיל מאלף? — מצדי זה לא בא בחשבון! אתם טוענים על עסקה טובה, ואילו אני לא איש עסקים."

— "ברצוננו להעיר לך, אדוננו אנשל הנכבד," אמרו לו שליחיו של הכומר, "אף על פי שלא רצינו להרחיב את הדיבור בביטוים בלתי ידידותיים, ברם תשובתך החפוזה מכריחה אותנו להודיע לך, שבמקרה ותתעקש לעמוד על

דעתך, יש בידינו היכולת לנצח אותך בכח, כלומר, לכוף עליך רצוננו, ואז, כמובן, הרצון הטוב שישנו מצדנו לפצות אותך לשביעות רצונך יסתלק, ואנחנו באופן אישי, עם כל יחסינו הטובים, לא נוכל לעזור לך במאומה.״

— ״אני מבין אתכם. אתם סומכים על כוחכם הבלתי מוגבל, לא כן ?״

— ״בהחלט, אך לא בכח פיזי. כל הכבוד לך! לא נפגע בך, אבל נשתמש בכח החוק ... כן, החוק יעמוד לצדנו, ואז לא תהיה לך ברירה. בית המשפט יורה לך דבר חוק ומשפט, והוא אשר יקבע גם את המחיר שתקבל תמורת הבית, וזה יהיה אפילו פחות מהחצי שאנחנו רוצים לתת לך, ואתה תיאלץ באין ברירה לקבל את גזר הדין. זהו מה שהמריץ אותנו להקדים את הרפואה לפני המכה, עקב היותנו ידידיך המושבעים הרוצים את טובתך, ושלא יהיה לך פתחון פה אחרי כן לשאול: ואיה הם ידידי? מדוע לא עזרו לי?״

— ״אני מודה לכם מאד על גילוי הלב,״ אמר אנשל, ״על דבריכם הכנים ועל הצעתכם ההוגנת. אני אמנם, כפי שאתם מכירים אותי, לא איש דברים, מעולם לא הופעתי בבית משפט ואין לי שום נסיון בזה, אינני יודע בכלל איזו צורך יש לבית משפט ולשופט ומה טיבו של הליך משפטי — אף על פי כן לא אסכים להצעתכם בשום פנים ואופן.״

— ״אדון אנשל, נגיד לך את האמת, לא חשבנו אותך לעקשן כזה. אבל מה? אנחנו נותנים לך שהות לשקול את הענין היטב, ואל תאמר שהתנפלנו עליך בהפתעה עד כדי שלא היה לך זמן לחשוב. בעוד שבוע נחזור אליך לשמוע תשובתך הסופית, בסדר?״

— ״כרצונכם,״ ענה להם אנשל.

השליחים גמרו את משתם, קמו מעל־יד השלחן ויצאו לדרכם, כשהצלחתם מהם והלאה.

אנשל נכנס לביתו וסיפר לאשתו על הדו־שיח שהיה לו עם שלושת נכבדי המקום. ״אני משוכנע שהם שליחי הכומר.״ אמר, ״כי באותם הפעמים שאני נפגש עמו, מכיר אני בפרצופו הטמא שהוא מקנא בי, ממש אינו יכול להסתיר צרות עינו. בשעת שיחתו אתי הוא מעקם שפתיו ועוקץ אותי באמרי פיו, כפי שכבר סיפרתי לך כמה פעמים.״

— ״מילא, לזאת אנחנו יהודים,״ אמרה רבקה, ״נקוה שלא תהיה להם שליטה עלינו.״

— ״אני מייחל לה׳. עושה את עצמי כאילו אינני מבין אותם ולא עונה להם כפי שהייתי יכול לענות. כעת אין אצלי ספק שיפסיקו לדבר ויתחילו במעשים.״

— ״אנחנו נסמוך על ה׳ שהוא יפר את עצתם. מה בדעתך לעשות?״
אנשיל ענה: ״דעתי שלא להיכנע להם ושלא לשנות דברי שעניתי להם מתחילה, וה׳ יהיה בעזרנו.״

שליחי הכומר חזרו וסיפרו ל״אביהם הקדוש״ על מהלך שיחתם עם היהודי, וכי למרות איומיהם שהשמיעו באזניו, עומד הוא בעקשנות עקבית בלי כל תזוזה.

— ״מה אמרתי לכם?!״ אמר הכומר, ״הוא משליחי השטן. בספרי קדושינו למדתי הרבה עליהם. לא כל כך קל לסדר ענינים עם מזיקים אלה. אני תארתי לי שזה לא ילך בקלות, בפרט שבמשטר זה יש להם גב חזק, המלך בעצמו עומד בצדם והם יודעים זאת. יש ממש להשתומם על הדבר, הענין הוא הפלא ופלא, הרי המלך בעצמו — קטולי אדוק, ואם כן ודאי ברור לו שהעם הזה מקולל מאדוננו יש״ו, ואין לו שום זכות קיום בעולמנו. הם שצלבו אותו ובמשך כל הדורות מחללים את שמו הקדוש ולועגים לו; הם עומדים לנו כעצם בגרון, אשר אי אפשר לזוז מהם; ודוקא הוא נתן להם כל הזכויות האזרחיות, שוות לאלה של הנוצרים?! איזה חלול השם גרם בזה לנצרות!״

״אל תשלו את עצמכם,״ המשיך לומר, ״אם הם קיבלו זכויות מלאות, רם ינצלו אותם עד תומם. הם כבר נמצאים בכל המדינה; בכל המקומות; בכל המשרדים — פקידים וקצינים משלהם. ואם משטר זה יחזיק מעמד עוד עשרים שנה, הם יכבשו את כל המדינה וישתלטו עלינו כפי שאפשר לצפות משליחי השטן. לכן דעו לכם: אסור לכם להרתע מעמדתכם ולהכנע ליהודי! בכמה זה יעלה לנו - לא חשוב, ואם אמרתי ׳בכמה זה יעלה׳, לא התכוונתי לכסף, קדחת להוסיף לו כסף. יש לי תחבולות שונות. כשמדובר על כסף הוא מוכר את כל הקדוש לו, כמו איש קריות שבגד באדוננו ומכר אותו בעד בצע כסף. שמא תמצאו לומר: הלא לפני כן אמרתי לתת לו קדחת ולא כסף? אם כן אפרש דברי: קודם כדאי לפייסו ברצי־ כסף, אבל אחרי כן עומדים לפנינו הרבה דרכים כיצד לסחוט ממנו את הכסף בחזרה.לכל מכה יש תרופה, תסמכו על ספרינו הקדושים, צריכים רק לעיין בהם. ההיסטוריה שלנו עתירת נסיון ויש לנו מה לשאוב ממנה. תמיד מצאנו תחבולות כיצד לפשוט בגדיהם מעליהם ולשלחם ערומים כיום הוולדם. אבל אם יתעקש ולא יסכים אתנו, אז נשתמש ביתר האמצעים העומדים לרשותנו.״

שליחי השטן הבינו יפה את דבריו ורמזיו ״הקדושים״ וקיבלו אותם כתורה שלמה, מלבד אחד מביניהם, שנתקשה להבין משפט אחד שיצא מפי האב הקדוש, ושאל ממנו פירוש הדבר: ״סלח לי, אב קדוש,״ אמר, ״אולי

תואיל להסביר לי את דבריך שאמרת: 'הם שצלבו את אדוננו ובמשך כל הדורות מחללים שמו הקדוש', כיצד להבין זאת? האם הם חיים וקיימים עוד מלפני הולדת אדוננו?"

— "בני רחימאי," ענה הכומר, בארשת של ענוה והתחסדות, "שאלתך היא אפיקורסית. הדברים עתיקים ואסור להרהר בהם, כל שכן שלא להוציא אותם על דל שפתיך. יש"ו ישמרנו ..."

התלמיד נעלב בפני רבו, אזל סומקא ואתא חיוורא, ואין צריך לומר שהתשובה לא מצאה חן בעיניו ולא נתקבלה על דעתו, כי לא הרוותה את צמאונו.

הכומר החליט עמהם באותו מעמד שבשבוע הבאה גם הוא יתלווה אליהם ויעזור להם.

ביתו של ר׳ אנשל — צדו המשקיף לרחוב הראשי

ביתו של ר׳ אנשל — צדו הפונה לצד בית יראתם

פרק שמונים ותשעה

אנשל מסיח צערו באזני רבו

כעבור שבוע בא הכומר ושנים משליחיו הקודמים, כי השלישי, האפיקורוס, לא בא. הוא כנראה פחד משליחי השטן. העובדה שנאסר עליו להרהר במחשבות זרות, החלישה את כחו לבצע תכניתו של הכומר, וכדי שלא יחשדו בו שנכנע גם הוא לשטן היהודי, תקה זאת בעבודתו הרבה שיש לו בשדה שלא יכול להזניחה בשום אופן.

שלושת האורחים הבלתי קרואים נכנסו, התישבו על יד השלחן וכרגיל הזמינו משקה שיש בכחו לפתוח את פיות המדברים. שוב הזמינו את אנשל אל שלחנם והתחילו לשוחח ישר לענין, וכמובן ששני הצדדים לא זזו מעמדתם כחוט השערה. אנשל בא והוסיף עוד נימוק אחד: "אשתי לא מסכימה לעסק הזה בשום אופן. אפילו אם אני הייתי מוותר לכם, אבל היא לא רוצה לשמוע כלל על זה, ונימוקה: אנחנו קיבלנו את המגרש עזבון מהורינו והיא לא מוכנה להיפרד מזה בשום מחיר מקום זה היה הכי חשוב בעיני הוריה וזה כל כך קדוש לה, שלהפרד מזה נחשב בעיניה כנפרדת מאביה עוד פעם."

— "אתה רוצה לעשות מזה פרשת נבות היזרעאלי חדשה?" שאל הכומר את בעל הבית, ורצה אגב להראות את בקיאותו בידיעת התנ"ך, "אין ברצוננו להקדישך בתור נבות שני, אם לא תסכים לקבל את הצעתנו," אמר הכומר בצחוק. "ברם, להוי ידוע לך," המשיך בחלקלקות לשונו, "שיש לנו כמה דרכים אחרות להשתמש בהם על מנת להביא אותך למצב שתעזוב את ביתך אפילו הפקר, ואם יש לך שכל אתה יכול לתאר לעצמך שלא נשב באפס מעשה, במקום שיש חלול השם כה גדול. לא יתכן שננוח ונשקוט לסבול המצאותך כאן."

— "אתם אמנם הרבים והחזקים," ענהו אנשל, "אבל זה רק במספר. אתם גם בעלי יכולת ובעלי אמצעים, וממילא גם הצודקים, ואילו אני רק לבדי. מה אני נחשב לגביכם, לפי דעתכם? אבל גם אתם עלולים לטעות, אינני לבדי."

— "כן, אנחנו יודעים," ענה אחד מהמשלחת, "ישנם עורכי דין שכבר

מחכים שתמסור לידיהם את הענין, ואם תקבל משהו תמורת הבית, שאלה אם זה יספיק למלאות את קורקבנם."

— "עורך הדין שלי יעשה זאת בחינם," ענה אנשל.

— "נו, ועל זה אתה סומך?" שאלהו הראשון, "חבל שאתה מאמין בזה, כי אין כזה. כל עורכי הדין הם פושטי עור."

— "האלוקים יבקש את הנרדף. גם אני כמוכם לא אנוח ולא אשקוט עד אשר יצא לאור צדקי. לכם כח הזרוע — לי כח הכל יכול," והצביע באצבעו לשמים.

כנראה לא מצא חן בעיני הכומר התערבותו של חברו, היות ואיש שיחו מסר את דינו לשמים, מה שהוא בתור כומר לא יכול לערער על זה, לכן השתדל לחזור לטענותיו הקודמות ואמר: "כן, אנחנו מכירים אותך כהולך בדרך הישר, אבל איזה יושר יש בזה, שבזמן שאני עוסק בעבודתי הקדושה ומפיל תחינתי לפני רבוני, ישבו כאן אנשים ויעסקו בסביאה, בשיחות חולין וניבול פה ואפילו בגדוף אדוננו ואמו הבתולה? ועודך מחזיק בתומתך ומתקיף אותנו, כאילו אנחנו הכופרים ורודפים אותך. איה צדקתך ויושר לבבך?"

— "אדוני הכומר, אני לא מחזיק את עצמי לצדיק, אתה הוא האומר זאת. ואם אתה מרגיש את עצמך לנפגע, זה מצער אותי, כי אני לא נתכוונתי לזה. אני לא פוגע בשום אדם באשר הוא אדם. ברם, מה שנוגע לענייננו, אני מרגיש את עצמי לנפגע, אחרי שרצונכם להוציא אותי מביתי שבניתיו בעז"ה בזיעה ועמל רב. האם אפשר לכנות פעולתכם בשם 'צדק'? 'צדק' זה מושג עדין ומזוקק מאד; אין שני מיני צדק אלא אחד בלבד. ובנוגע לטענותיך — באם הדבר יגיע לידי זה שאצטרך לענות עליהם — סמוך עלי! אדע להפריכם."

— "אל לך להצטער בגללי על התקפותיך, יותר גדול ממני סבל מכם וכפר בדמו בעד חטאי העולם בכדי לגאול את האנושות כולה. אל תטיף לי על תכנו של הצדק. מוטב שתסביר לי במה כוחך כה גדול, אחרי שאתה מסביר שאתה יודע שכוחנו גדול משלך מכל הבחינות. אתה מתייחס בכחה של האמונה? הלא אתם פרקתם מעליכם את עיקרי האמונה. רק אנחנו המאמינים באדוננו יש"ו, שהוא מקור החסד והצדק, ורק אנחנו הדוגלים בו. אתם? — רצחתם אותו באכזריות. עובדה שבאנו אליך מתוך רצון טוב, יען שאין אנו רוצים לקפח אותך, אם כן ענה לנו על מה אתה מסתמך ובמה כוחך גדול?"

הכומר שהחזיק את עצמו לפיקח, חשב ללחוץ את איש שיחו אל הקיר שיגלה לפניו את קלפיו. אנשל, שהיה פחות מומחה בסביאת יי"ש מהכומר,

רבין מאוד מגמתו וענה: "סלח לי, אדוני הכומר, אנחנו היהודים מנהגנו שונה משלכם. העובדה שאתם מאמינים בבן האלוהים היא המעודדת את החוטא להתוודות לפני הכומר, ובזה סר עונו וחטאתו תכופר; לא כן אנחנו "הכופרים", המאמינים רק בה', אנחנו לא יכולים להתוודות בלתי לה' לבדו; לכן אין בדעתי לגלות לפניך צפונות לבי. בכל אופן, זאת אוכל לומר לך: אינני סומך לא על חכמתי, לא על נסיוני ולא על כספי."

— "אם כן," ענה הכומר, "לא תהיה לנו ברירה אלא להתמודד עמך, דבר שלא רצינו. חשוב על זה עוד פעם," אמר בקומו מעל כסאו

— "איך שכבוד הכומר חושב," ענה אנשל, "עלי רק להעיר שיעקב אבינו אחרי ששלח דורונות לעשו אחיו, נדמה היה לו כי אין מעתה חשש שעשו יזיק לו, ואז בא המלאך להאבק עמו ... אבל יעקב אבינו נצח גם את המלאך, התגבר עליו ויוכל לו." בזה רמז לו שלשיחה השניה הטריח הכומר את עצמו לבוא, אבל לא הצליח יותר מן הראשונים.

הכומר שלא הבין את הרמז, ענה לו, במחי יד: "נעזוב את הפילוסופיות. עבר הזמן בו התערבו המלאכים בין בני אדם."

— "אין זו פילוסופיה, אדוני הכומר," ענה אנשל, "זה מקרה כתוב בתנ"ך שגם אתם מאמינים בו. ובנוגע למלאכים — גם עכשיו מסתובבים על האדמה מלאכים מכל המינים, יש מהם טובים ויש מהם מחבלים."

— "נכון, גם אנחנו מאמינים מה שכתוב שם בתנ"ך," אמר הכומר בענוה, "לא התכוונתי ללגלג על מה שכתוב שם, בתנ"ך." הוא פנה אל מלויו ואמר לרם: "בואו, כי זמני מוגבל." ונסתלקו כלעומת שבאו.

אחרי שאנשל גמר את הויכוח, נכנס לבית כשהוא עייף ופנה אל אשתו וסיפר לה על כל הויכוח. "נדמה לי," אמר, "שניצחתי אותו ויפסיק לבלבל לנו את הראש. אבל בכל זאת ברצוני למסור את דיני לרבי בסיגט, לשמוע את חוות דעתו ועצתו."

רבקה נבהלה מאד. היא נזכרה בסיפורו של אביה, איך שהוא סבל מן הרשעים הללו, ולכן קיבלה את רצונו לנסוע לרבי כדבר טבעי. "סע והצלח!" אמרה, "ואגב כך תביא משם סחורה הנחוצה לנו. ובעיקר — ברכה והצלחה."

בבוקר השכים לקום, כרגיל, גמר את שיעוריו ועם עלות השחר התפלל, רתם את סוסיו ושם לדרך פעמיו והתפלל תפילת הדרך. בערב הגיע לסיגט הכניס את סוסיו באכסנייתו הרגילה, סידר אותם והלך ישר אל רבו, הידוע על שם ספרו "קדושת יום טוב". הוא נתקבל שם בשמחה וביקש מאת המשמש שיודיע לרבו כי הוא רוצה להכנס ומבקש רשותו.

כאשר אנשל נכנס פנימה נתקבל בשמחה על ידי רבו שהושיבו על ידו.

"מה שלומך, אנשל?" שאלו הרבי, "זה זמן רב שלא ראינו אותך."

— "ברוך השם," "ענה אנשל, "אנחנו בריאים ושלמים ומתקדמים."

— "מה שלום הוריך ואחיך ראובן יואל?" שאל הרבי.

— "ברוך השם, הכל טוב ובסדר. כבר חנכנו ביתנו החדש, והנה פרשת יעקב אבינו חוזרת על עצמה — וישב יעקב, ביקש יעקב לישב בשלוה — קפץ עליו רוגזו של יוסף' ..."

— "מה קרה?" שאל הרבי, "מפי עוברים ושבים שמעתי את ההיפך — שאתה יושב במנוחה והנך מכובד בעיני הבריות, אם כן, איפוא, מהי התלונה?"

— "מבחינת הפרנסה," ענה אנשל, "אין לי ב"ה תלונה. עזבתי את שיטת ר' שמעון בן יוחאי ותפסתי בשיטתו של ר' ישמעאל, והלואי ויתנו לי מנוחה להמשיך כך הלאה. אבל דא עקא, שהשטן מתחיל להתערב בדבר. נפל עלי אותו הגורל שנפל בזמנו על חותני ז"ל, שנאלץ לברוח מביתו ולצאת לגלות. הסכנה מאיימת עלי בדיוק כמו על חותני בשעתו," סיים בדאגה.

— "חס ושלום!" אמר הרבי, "אל תפתח פה לשטן. דודך נתנסה במעט פחד וגלות, על מנת למרק חטאיו; כי יתכן שלא יצא ידי חובתו לגבי חלק מבין הנודדים בתוך הגלות, ולכן נגזר עליו מידה כנגד מידה."

— "אם זה כך, אז כל שכן שאני צריך לחשוש. כי אם הוא לא יצא ידי חובתו, אז אני אנה אני בא?! מה אענה אני אחריו? הלא אצלי כמעט והדלת לא נפתחת."

הרבי ניסה להרגיעו: "נו, נו, אל תגזים עד כדי כך."

— "הלואי והיתה זאת הגזמה, ברם, לצערי הרב, זוהי המציאות."

— "הכיצד? היתכן?" שאל הרבי.

— "אין בפי הסבר של טעם שיתקבל על הדעת," ענה אנשל, "מלבד אשר לומר את האמת, שאני מלא בושה וכלימה. אמנם יש גם סיבות פשוטות — א: גיסי יצחק ירש את בית אביו וגר בתוכו, על־כן גם האורחים עברו אליו באופן ישיר, אם מתוך הרגל, אם מתוך שאשתו אין עינה צרה באורחים ומקבלת אותם בסבר פנים יפות, ולא מתחשק להם ללכת לאכסניה חדשה. ב: הרי נתוספו בעלי בתים חדשים. מול גיסי גר סנדר, שגם הוא מקבל ומהנה אורחים שנכנסים אליו, וחוץ מאבי הרי גם אחי ראובן יואל מקבל אורח בשמחה. נוסף לזה יש עוד סיבה והיא העיקרית: התפריט של המטבח שלי צנוע ביותר. זה בגלל המשטר שהנהיגה אשתי בביתה, בדרך כלל. לא אכחד מאת הרבי שזוהי המציאות; אם אכחיש זאת — אשקר. לצערי הרב אין בי כח לשנות זאת."

— "מה פירוש 'התפריט של המטבח שלך צנוע'?" שאל הרבי, "הלוא אתה ידוע בתור בעל בית עשיר, ולמה אתה חוטא בפיך לומר שהאוכל בביתך

מצומצם?״

— ״לא אכחד מאת מורי ורבי. לבי כואב לי נורא עקב זה, ולכן קשה לי אפילו לדבר על הנושא.״

— ״רעה מאוד השמועה שהשמעתני,״ אמר הרבי, ״חזות קשה הוגד לי, והודאת בעל דין כמאה עדים דמי. וידוי כזה לא פיללתי לשמוע מפיך. ומה עם קביעת עתים לתורה?״ שאל.

— ״בנוגע לזה המצב הרבה יותר משביע רצון. אני משתדל תמיד לחבר את היום עם הלילה ואת הלילה עם היום תוך כדי לימוד השיעורים שקבעתי לי. חוץ מזה יש לי שיעורים נוספים שקבעתי ללמוד עם בני — נוסף לאלה שהם לומדים ב׳חדר׳.״

— ״ומה עם צדקה וגמילות חסדים? מילא, בענין הכנסת אורחים — אני כבר מתאר לי את ׳הקוץ שבאליה׳ ... היות ואתם מצמצמים לאכול, אתם מקיימים בודאי ׳ואהבת לרעך כמוך׳ גם לגבי האורח; ממילא זה שנכנס פעם אחת אליכם, מחפש לו בפעם אחרת אכסניא אחרת. אבל צדקה שאתה נותן, מהי המיכסה שלה?״

— ״בזה שונה המצב ותלוי במזל של המקבל,״ ענה אנשל. ״אם אני נמצא בבית ונפגש עם הנזקק, אני משתדל לתת לו בעין יפה ולפייסו, ולא - אז אינני יודע. בכל אופן תרומתי היא מתן בסתר מכל הבחינות ...״

— ״כבר הבנתי הכל,״ אמר הרבי, ״אם נרצה להפוך בזכותך נוכל לומר שמעשיך רצויים, כי אתה עושה זאת משום שלום בית ומאין ברירה אחרת. אף על פי כן אין זאת מידה טובה, מהרבה בחינות. כי בזה שאשתך רואה שאתה משתף עמה פעולה, היא חושבת שאתה מודה בצדקתה והיא קופצת עוד יותר את ידה, ונמצאת מכשילה לעתיד לבוא; וגם בני הבית מתרגלים להנהגה כזאת.״

אנשל שתק. הוא חשב בלבו: ״יודע צדיק נפש בהמתו״...

הרבי ישב מעט והתעמק במחשבתו על איש שיחו, אחר כך כאילו התעורר משנתו העמוקה ואמר: ״התורה אמנם מצילה את האדם מפגעים רעים, שומרת עליו מכל מיני מחבלים, ברם, תורתך שספגת בקרבך לא הולמת את מעשיך. תורה בלבד איננה תריס בפני הפורענות, התנצלותך איננה מספקת. עליך לקבל על עצמך לתקן את דרכיך ולשנות את הנוהג שבביתך. אינני צריך לפרט לך מה שעליך לשנות ולתקן, אלא שבדרך כלל יהיו כל מעשיך לשם שמים וללא דופי — הן בעסק התורה, הן במצוות מעשיות — שיהיה בהם ממידת החסידות, כלומר, לפנים משורת הדין, ולא רק לצאת ידי חובתך. ואז יקויים בך הפסוק: ׳כי ה׳ אוהב משפט ולא יעזוב את חסידיו וגו׳.״ הרבי פשט לו את ידו וברכו: ״סע לשלום וה׳ יצילך מפח יקוש, כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך, שונאיך יכשלו ויאבדו מפניך.״

פרק תשעים

אנשל בבית המשפט

בניית הכנסיה התקדמה בקצב נמרץ ונראה היה כאילו הכל הולך לפי התוכנית. מאז ביקורם של הכומר וגבאיו התקדם הזמן בשקט יחסי, והדבר נראה כאילו קיבלו על עצמם את הדין והפסיקו לדון אתו בנדון. רק פה ושם נשמעו שיחות בין השכורים שבסופו של דבר יכנע היהודי ויצא מביתו. אבל מי זה התייחס ברצינות לדבריהם של השכורים?

כעבור חודשיים, בערך, קיבל אנשל הזמנה מבית המשפט באמצעות עורך דין, כשהתובעת היא המועצה המקומית. היה זה המקרה הראשון בחייו שהוזמן לבית המשפט. לא היתה לו, איפוא, ברירה אלא להתכונן להופיע בבית המשפט. למרות העדר נסיונו בהליכי משפט, הוא התעקש לקחת את הגנתו על עצמו, מבלי להשתמש בעורך דין. לכן ניצל את הזמן שעמד לרשותו, להכין לעצמו טענות משכנעות, ובהתפללו לפני ה׳: ״נדבות פי רצה נא ה׳ ומשפטיך למדני״, הוא שם בטחונו בה׳ ובברכותיו של רבו.

בינתיים הגיעו אליו פרקליטים בלתי קרואים לחקרו מה הוא חושב לעשות, ומדוע אינו לוקח לעצמו עורך דין; כי מזה נראה היה להם שהוא עומד להיכנע, ואם כן הרי זה עדיף היום ממחר. הם הציעו את עצמם לעזור לו בנדון, אבל הוא עמד בשלו וכמעט ולא ענה להם, כדרכו בכל ימי חייו לצמצם בדיבורים.

כאשר הגיע יום הדין נסע לנסוד לבית המשפט. אמנם היה נרגש, אבל התעודד מתוך הכרה מלאה בצדקתו, ובטח בה׳ התומך בימינו. בפרוזדור בית המשפט נפגש עם עורך הדין של התובעים. אנשל לא הכירו, אך עורך הדין הכיר אותו ופנה אליו באדיבות ושאל אותו: ״אדון אנשל, האם אתה מכיר אותי?״ וכאשר אנשל ענהו בשלילה, הציג עורך הדין את עצמו לפניו: ״שמי ד״ר מולדובן, עורך דין, פרקליטם של התובעים שלך.״

אנשל השיב: ״נעים לי מאוד להכירך, אבל יותר נעים היה לי להכירך בהזדמנות אחרת.״

עורך הדין שאלו: ״מדוע לא נעימה לך הפגישה כאן?״

— ״יען כי אינני איש משפטים״ ענה אנשל. ״זו לי הפעם הראשונה שאני

דורך על רצפת בית המשפט, כי אני שונא לא רק את המשפטים אלא גם את המתעסקים בהם. תמיד אני מעדיף להפסיד כסף, מאשר להופיע בערכאות. בקהלם אל תחד כבודי. אם כן הרי מובן, מדוע לא נעימה לי הפגישה כאן.״

— ״אדוני אנשל,״ אמר עורך הדין באדיבות, ״האם אזניך שומעות מה שפיך מדבר? דוקא אתה, המפורסם בזה שאתה שוקל תמיד את דבריך, אומר דבר כזה?! וכי מי הכריח אותך הפעם לבוא הנה לבית המשפט? האם לא מרצונך הטוב באת הנה? האם לא אתה בעצמך גרמת לך שתגיע לבית המשפט? מדוע לא באת לידי הסכם עם תובעיך לפני שרגיע יום הדין, כדי למנוע ממך לבוא למקום לא נוח בשבילך, שלא להיפגש עם אישים בלתי נעימים לרוחך? אבל על מנת להוכיח לך, שאנחנו עורכי הדין איננו כה מסוכנים כפי שתיארת לך, הייתי מציע לך עכשיו, בעוד מועד, לפני שנכנס לבית המשפט — שבלי כל ספק לא יזכה אותך — בוא, השתווה עכשיו עם תובעיך, ותראה שמעז יצא לך מתוק. אני אהיה זה שיעזור לך לצאת מן התסבוכת שנקלעת לתוכה, למרות התנגדותך לעורכי דין נצל הזדמנות זאת ותצא ברווח.״

— ״אני מודה לך מאד על השתתפותך בצערי,״ אמר לו אנשל, ״על רצונך הטוב לעזור לי ועל הצעתך האדיבה. ברם, אני, דעתי אחרת בנדון טעמי ונימוקי עמי. כפי שאתה רואה לא לקחתי לי עורך דין שיעזור לי, למרות היותי מחוסר נסיון. אם הייתי נוטה לקבל את עצתך, הרי יכולתי לעשות זאת בבית, כשהציעו לי לבחור מהצעותיהם את ההצעה הכי נוחה בשבילי, ובכך הייתי מונע מעצמי הופעתי כאן. ולמה לא עשיתי זאת? — מתוך עקרון גרידא, ועקרון זה קיים ועומד ויעמוד, כי אני לא מוותר עליו, אף על פי שאינני יודע איזו צורה תהיה למהלך המשפט.״

— ״עקרונות לא עוזרים בחיים,״ אמר עורך הדין, ״ובבית המשפט — לא כל שכן, ולכן חבל לך לסמוך עליהם.״

— ״הזמן יעשה את שלו, והוא יוכיח עם מי הצדק.״

— ״קובל אני עליך, אדון אנשל,״ אמר זה שכנגדו, ״שאתה כל כך תקיף בדעתך. מתפלא אני עליך, האם אתה הוא האיש המפורסם בתור ותרן ונוח לבריות? כנראה שנכון הדבר שאומרים: ׳לא כל מה שנוצץ — יהלום׳.״

— ״דבריך שהשמעת זה עתה פקחו את עיני להבין סיבת תקיפתם של תובעי. הם, בהכירם אותי בתור ותרן, סמכו על זה שגם הפעם אוותר להם. בזה היה אסוני. האמת היא כי אכן ותרן אני, וכזה אשאר בעז״ה כל ימי חיי, אבל בנידון זה, — לא! אף פעם לא!״

עורך הדין המשיך בנסיונו לשכנע את אנשל: ״אתה יהודי פיקח, אבל

בנדון זה אתה בור. אתה יכול לחשוב כרצונך, אבל דע לך שבבית המשפט אין רגשות. חוק זה חוק. השופטים לא איכפת להם דעת אנשים מהרחוב, הם יוציאו עליך גזר דין לפי הקודקס הקיים לפניהם, ולך לא תהיה ברירה אחרת אלא להיכנע לגזר דינם.״

— ״זאת שאמרת לי עכשיו, זהו שמשך אותי לבית המשפט,״ אמר אנשל. ״יודע אני שחוק זה חוק, ואני לא עובר על חוק אפילו בלי גזר־דין. וכאן קבור הכלב — כי זאת מה שתובעים ממני, זה לא לפי החוק אלא נגד החוק, ועל זה אני סומך, שבבית זה ילבנו את המצב לפי החוק. הסתמכותם, כביכול, של התובעים על החוק, איננה אלא זיוף, והשופטים יצדיקו אותי, לא מתוך רגשות אלא מפני צדקתי. מכיון שרוצים לדחוק את רגלי מביתי שבניתי בזיעת אפי, מתוך צרות עין ואנוכיות, בכוח האלימות והכסף שלהם.״

עורך הדין המשיך בטיעוניו: ״קשה לשוחח עם איש שלא יודע מחוץ להשקפת עולמו ולא כלום. הבה נעזוב את הנצחנות ונשוחח גלויות, לענין. תובעיך לא יופיעו למשפט, כי זה לא נוגע ללבבם, זה ענין צבורי ולהם ישנם ענייניהם הפרטיים; הם מסרו לי את העסק ואני צריך לטפל בו כפי ראות עיני. ובכן,״ המשיך הפריץ, ״אני הייתי רוצה מאוד שתצא מן העסק הזה בתור ... מנצח, למען תדע שאין השד כה שחור כמו שמתארים אותו, ואם יהיו לך עניינים לסדר תוכל לסמוך עלי שאייצג אותך לשביעות רצונך המלאה.״ הפרקליט הנכבד המשיך בחלקלקות לשונו: ״הייתי מציע לך שלא נופיע בפני בית המשפט; בוא אלי למשרדי ונדון בינינו לבין עצמנו. תראה בי את ידידך הנאמן, הרוצה בטובתך, ובטוחני שנבוא לידי הסכם שיתקבל על שני הצדדים. אני אייצג אותך יותר טוב משתעשה זאת בעצמך, זוהי הדרך הכי נכונה. העיקר שתתיחס אלי באמון מלא.״

אנשל השיב לו: ״אינני יודע במה זה מצאתי חן בעיניך ובמה אוכל לגמול לך על גילוי הלב ורצונך הטוב. מהפעם הזו הראשונה שהכרנו זה את זה, רכשת לך אצלי את כל האמון, ואני משוכנע שאתה צודק. אף־על־פי־כן לבי אינו נוטה להסתלק מהיכל המשפט הזה מבלי להופיע בו. כפי שהסברתי לך בפעם הקודמת, אני אדוק בעקרונותי ומאמין בהשגחה, ואם רגלי הובילו אותי לכאן, יש לי ההרגשה שבית זה, בלי הסנטימנטים, כפי שהתבטאת אתה, יוציא לאור משפטי. האמן לי אדוני, שאינני עקשן מטבעי, ואין כאן ענין עקשנות. ועוד משהו ...״

פתאום יצא הכרוז מאולם בית המשפט וקרא: הרפנס אנשל!

אנשל נרעד ונבהל קצת ונכנס, ואחריו נכנס עורך הדין. אנשל הסיר כובעו מעל ראשו ונשאר חבוש כיפה בלבד, כשהוא נצב דום בקומה זקופה. אחרי

שנשיא בית המשפט שאל אותו מספר שאלות בנוגע לנתונים האישיים שלו, הקריא לפניו את כתב התביעה: "אתה מחזיק בית מרזח בדיוק על יד הכנסיה, דבר הגורם נזק מוסרי וחילול הקודש לגבי המבקרים בו. עובדה זו גורמת במקרים רבים לשערוריות צבוריות, אבל בהתחשב שהתביעה היא על רקע דתי גרידא, אין המועצה מגישה נגדך תלונה, רק תובעת שתעבור עם המסבאה למקום אחר. הכנסיה מוכנה לקחת ממך ביתך ולהחליפו בבית אחר, ולפצות אותך מבלי שיגרם לך נזק כלשהו. רשיון המסבאה יעבור אתך באופן אוטומטי למקום שתהיה." אנשל עמד והקשיב לנשיא מבלי שיזוז.

השופט פנה אליו בשאלה: "הבנת מה שהקראתי לפניך? אתה מודה בטענת התביעה? מסכים להצעת התובעים שהוצעה מתוך רצון טוב ותום לב?"

— "הבנתי את כתב התביעה," ענה אנשל, "אבל אינני מודה בה, ולכן אני גם לא מקבל הצעתם."

השופט שאל: "ואם תקבל צו פינוי?"

— "אז ארער עליו."

עורך הדין ביקש את רשות הדיבור ופנה אל הנתבע: "כבוד השופט הקריא לפניך שאתה מחזיק מסבאה בקרבת הכנסיה שזה לא חוקי. מה אתה טוען שאתה לא מודה בזה? ואם זה בלתי חוקי, מה יעזור לך הערעור?"

— "בינתיים עדיין לא קבלתי צו פינוי ולא קרה מצדי שום סירוב, מלבד מה שהצהרתי כאן, שבמקרה ובית המשפט יוציא צו שעלי לפנות את הבית ולקבל את הצעת הכנסיה, אז ארער. האם אין זו זכותי?" שאל בפנותו אל השופט.

— "בהחלט," ענה השופט.

עורך הדין המשיך לטעון: "ואתה, בתור איש אדוק המתיימר להיות שומר חוק ומקפיד על המוסר, על מה אתה מבסס את התנגדותך?"

— "אם תינתן לי רשות מכבוד השופט לנמק את דברי," ענה אנשל, "אני מוכן לענות לך, אך לא לפי סעיפי החוק שאינני מומחה בהם, אלא לפי ההגיון והמציאות. נדמה לי שגם החוק מתחשב בנימוקים מסויימים."

השופט פנה אל אנשל: "אמור את נימוקיך."

אנשל החל בטענותיו:

א. — בביתי הישן שעומד על יד ביתי החדש גם כן היתה מסבאה, שקיבלתי אותה כנדוניה מחותני, עם כל המגרש שעליו בניתי את ביתי החדש. המסבאה עמדה שם פתוחה מי יודע כמה עשרות שנים.

ב. — בניית הבית, פתיחת החנות והמסבאה נעשו בהתאם לרשיון חוקי שקיבלתי.

ג. — מה נתעורר פתאום הרעש הזה? הלא גם עד עכשיו עמדה שם כנסיה! האם קדושתה גרועה מקדושת הכנסיה הנבנית עכשיו? עד עכשיו היתה המסבאה חוקית, ורק מעכשיו נגרעה חוקיותה?

ד. — קיימים מול ביתי ומצד שמאל לביתי עוד שתי מסבאות והיתכן שרק המסבאה שלי גורמת לחלול הקודש?

ה.— הבית שלי אינו עומד בשכנות עם הכנסיה כי יש רחוב המפסיק ביני ובין הכנסיה.

מתוך הנמקות אלה נראה בעליל שלא המסבאה שלי מפריעה להם, אלא ב י ת י שיש להם אינטרס מיוחד לגביו! רק בגלל שלא נכנעתי לסחיטתם חיפשו עלילה של העדר חוקיות וחוסר מוסריות, כביכול, כדי שיוציאוני מביתי שעמלתי שמונה שנים בבנייתו. נוסף לזה יש לי עוד הוכחות לדברי, המעידות שאין כאן אלא ענין אישי גרידא ושכל התביעה היא מבויימת ומלאכותית, אבל אין ברצוני לגלותם בשלב זה.

השופט הביט בפני עורך הדין בהקשיבו לדברי הנתבע, אחרי כן פנה לשניהם ואמר: "אני מציע לכם שתשתוו ביניכם. אם לא תצליחו, אז תחזרו אלינו ונפסוק בנדון."

המתדיינים יצאו, ובחוץ שוב פנה עורך הדין אל אנשל ושאלו: "האם אתה מסכים להצעת השופט?"

— "כן," ענה אנשל, "לפי מה שהבנתי נגמר הדיון שמעת מה שאמרתי בפנים, שיש לי עוד הוכחות שלא רציתי לדבר עליהם אבל כאן בין ארבע עינים אני מוכן לגלותם לך."

— "למה לא? אדרבה," אמר עורך הדין, "ברם, לפני שאשמע אותם עלי להעיר לך שלא יעזור לך כלום. אדרבה, כמה יותר שתתעקש יותר תפסיד. ועכשיו אמור מה שאתה רוצה לומר."

— "אם אתה אומר כך ואתה עומד על דעתך, אז אינני אומר כלום. שלום לך," אמר אנשל והלך.

למרות שלא היה בעל נסיון בהליכי משפט, הוא בא לידי מסקנה שנצח את יריבו. ברם, לא מסקנה זו הסיקו תובעיו. הם אמנם קיבלו ידיעה מעורך הדין שסיכוייהם קלושים מדי לנצח, אבל הם לא נכנעו ולא נתייאשו, כי לאבי אבות הטומאה היו לו תכניות שטניות ולא אמר הרף. הוא הכריז מלחמת קודש נגדו, כלומר, כל מי שיראת יש"ו נוגעת אל לבו יחרים את חנותו, אבל לא את מסבאתו. לשם דוקא ילכו, לא על מנת לשתות, אלא לעורר מדנים, ו"שינחשו" בינם לבין עצמם את הרדיפות העומדות לבוא עליו

בימים הבאים, על מנת להכניס מורך בלבבו. כל זאת הורה להם הכומר שיעשו בשקט, שיגיע לאזניו "דרך אגב" מבלי להתנקש בחוק, כי הרי החוק היה חוק, ולא היה בכחם לצאת נגדו בפרהסיה.

אנשל הרגיש מה שמתבשל מאחורי גבו. על שהחרימו את חנותו לא הצטער, כיון שקניותיהם בין כך היו על אפו ועל חמתו, אבל תיאר לעצמו שזו רק ההתחלה. מאידך, חרה לו על שהוא נרדף על לא עוול בכפו. ואכן כמה זמן שזה נמשך, לא היה לזה שום תוצאות חיוביות לשום צד, הם המשיכו בתועבותיהם, בהתאם להדרכה שקיבלו מהאב הקדוש שדיבר בשמו של ישו ואמו הבתולה, ואנשל עשה את שלו כאילו לא איכפת לו. למד בערב ובבוקר את שיעוריו והקול הסתנן החוצה דרך תריסי הפלדה המוגפים, והרבה גויים שעברו ושמעו את קולו, הודו ואמרו שאביהם הקדוש לא ינצח את היהודי הזה, אבל באין ברירה המשיכו בשלהם

בניית הכנסיה התקדמה בהתאם לתכנית בקצב מהיר, לא כמו להבדיל בית הכנסת שלנו שנבנה בצעדי צב, כי כל האמצעים עמדו לרשותם ללא כל הגבלה. כאמור, היתה תכניתם לבנות קטדרלה גדולה כמו של סנט פטר שברומא, ונוסף עוד מגדל גבוה שהטכניקה שבימים ההם טרם ידעה לבנותו, וכמה שהבנייה התקדמה — גם השנאה החריפה, עד שהמצב נעשה בלתי נסבל באו מים עד נפש.

פרק תשעים ואחד

נצחונה של האמת

אנשל החליט לנסוע שוב לסיגט אל רבו, ולתנות לפניו את המצב החמור שנקלע לתוכו אחרי נצחונו בבית המשפט. אגב סיפר לרבו על הבנין הענקי שבונים, ועל מלחמת החרם שהכומר הכריז נגדו, שכמעט כל האזרחים נהפכו לו לאויבים.

הרבי הקשיב לדבריו מתוך צער וכאב, פלט אנחה ואמר: "עד מתי רשעים יעלוזו? עמך ה' ידכאו." הוא הרהר קצת ופנה אל איש שיחו ושאל: "אתה מספר לי שרצונם לבנות כנסיה גדולה כמו זו של רומא, מאין לך זאת? האם ראית את תכנית הבנין?"

אנשל ענה: "לא, לא ראיתי, רק שמעתי מפי המהנדסים והקבלנים שנכנסים אלי לשתות, ואפשר גם לראות מהיסודות והקירות הגבוהים ומהחומר הרב שצברו שם, כי אכן עומד להיבנות במקום בנין ענקי. הם סובאים ומטיבים את לבם, ממש יוצאים מתוך כליהם מרוב אושר, כאילו כל העולם שלהם; וגם על ביתי לטשו את עיניהם. לגרשני מהסתפח בנחלתי, למחוק את שמי מעל הקירות שעל החנות ועל המסבאה, להוריד את המזוזות ששבצתי בתוך פתחי הפלדה, ולהכניס לבית את הכומר, שהוא יהיה בעל הבית."

הרבי שאל את אנשל: "האם יש לך בין מנגנון העובדים ידידים מהימנים?"

— "כן, יש לי ב"ה גם עכשו ידידים טובים." ענה אנשל, "למרות ההסתה שהם שומעים יום יום. אדרבה, הם מוסרים לי על כל הנעשר ביניהם — מי ומי הם המסיתים, ומי הם אלה שלועגים לדברי ההסתה."

— "אם כן הדבר, שמעני!" אמר הרבי. "אני רוצה לראות במו עיני את תכנית הבניה. השתדל להשיג מאחד המהנדסים או הקבלנים, עותק אחד מן התכנית לכמה ימים, יש להם בודאי כמה עותקים של התוכנית; אבל היה רצוי שזה יהיה אפוף סודיות מוחלטת, אפילו זה שימסור לך אותו, גם כן לא ירגיש בכך שיש לך מגמה מיוחדת בזה, אלא כאילו לשם ספוק

סקרנות גרידא. אתה תדע כבר איך לכלכל את דבריך, כיצד לבוא עמו בדברים בנדון, עד שימציא לך את התכנית."

— "טוב," ענה אנשל, "נזכרתי שיש לי גוי אחד שעובד שם, ואני בטוח שהוא יצליח להוציא משם העתק אפילו שלא בהשאלה. אמנם מתנה זו תעלה לי בחצי ליטר יי"ש, אך אין דבר."

הרבי שמע את דבריו בסיפוק ואמר: "עכשיו, סע לשלום. השי"ת יברכך ויִשמרך מכל רע, שלא תהיה שליטה לאויבים עליך. היות ובדעתי לנסוע בעז"ה בעוד שבועיים לאינטרדם לאסיפת רבנים שתהיה שם, וגם ידידי, ראש הקהל ר' משה אריה פריינד, ילווה אותי בהזדמנות זו בעז"ה, אבקר גם אצלך, בלי נדר. עד אז תהיה בידך התכנית המדוברת ותראה לי אותה."

אנשל שמח מאד לקראת הבשורה שהרבי יבקר בביתו, עד כדי שהדמעות זלגו מעיניו. הוא נסע לביתו בלב שמח. בהגיעו לביתו קיבלה אותו אשתו בסיפור חדש שקרה אצלם.

— "איזה 'אורח' היה אצלנו," אמרה רבקה. "תאר לך: הכומר בכבודו ובעצמו ביקר אצלנו. לא במסבאה, אלא נכנס דרך השער ישר למטבח, למקום בו נמצאתי לבדי באותה שעה. הוא נכנס דרך הדלת מבלי שידפוק וכמובן שנבהלתי מאוד. הוא אמר "בוקר טוב", ביקש סליחתי באדיבות מלאכותית, ובקשני להראות לו החדרים בפנים וגם להרשות לו לראות את הסידורים שמבחוץ. הייתי כל כך מבולבלת, שכמעט ולא הבנתי מה שהוא מדבר. הסתכלתי עליו בתמיהה ולא ידעתי מה לענות לו. הוא אמר: "מדוע את מפחדת כל כך ממני? — לא באתי להוציא אותך מן הבית, אלא סתם לראות צורת הבית והסידורים." אז התאוששתי קצת ועניתי לו: "אדוני הכומר, אני יהודיה, ולפי תורתנו אסור לי להיות ביחוד עם גבר זר."

— 'גבירתי,' ענה לי, 'אני כומר, ואין לך מה לפחד ממני. לי מותר להתייחד עם נשים.'

— 'אני יודעת זאת,' עניתי לו, 'אבל לי אסור, כי גם אתה גבר זר, בשר ודם כמו יתר הגברים.' הוא נעלב ונרתע לאחוריו 'טוב,' אמר, 'אז אבוא פעם אחרת, כשגם בעלך יהיה בבית'."

— "לפני כן ישבור את רגליו," אמר אנשל. "מה רצה השטן הזה?"

— "השד יודע. עיניו שוטטו בכל המקומות כמו מרגל."

— "אני משער כי הוא חושב שקרוב היום שאני עומד להכנע ורצה להחיש בביקורו כניעתנו. אבל אני בוטח בה', ושומע את קולו שאומר: עוצו עצה ותופר. גם הרבי עודד אותי והבטיח לי שבעז"ה לא יפיקו את זממם להרע לי. דרך אגב, יש לי בשורה טובה: הרבי יהיה אצלנו בעוד שבועיים. טוב שתדעי זאת מהיום, שכבר תתחילי לעשות סידורים להכין בשבילו קבלת

פנים הדורה. ולא הוא בלבד, גם ראש הקהל מסיגט יהיה עמו, ומי יודע כמה אישים נוספים מחשובי הקהלה יתלוו. דאגי, איפוא, לכך שהכל יהיה מוכן בהרחבה שלא נסבול בושה. ודאי שגם אנשי המקום יבואו לקבל את פניו, ואת יודעת שדרכם להתלוצץ, ובכן מוטב שלא לתת להם הזדמנות לזה."

— "באיזה יום יהיה כאן?" שאלה רבקה.

— "אני מצטער מאד," ענה אנשל, "הייתי כל כך מופתע שלא נזכרתי לשאול, אבל משמשו יודיע לנו בלי ספק מקודם לכן, מתי שיגיעו."

— "מה פתאום הוא בא אלינו?"

— "הוא לא בא במיוחד אלינו, הוא נוסע לאינטרדם, ובדרכו יסור אלינו לבקרנו, לברכנו בביתנו החדש וישהה אצלנו שעה־שעתיים. אינני חושב שישהה יותר בביתנו."

— "ומה ענה לך הרבי על תלונותיך בענין הרדיפות שאנו סובלים?"

— "מה היה לו לומר? הוא ברך אותנו שלא תהיה שליטה למתקוממנו, ואני מקוה שברכתו תתקיים." את ענין תכנית הבניה של הכנסיה לא רצה לספר לה, מכיון שהרבי אמר לו שיחזיק דבר זה בסודיות.

ואכן כעבור שבוע הגיע מכתב ממשמשו של הרב, בו הודיע לאנשל שביום שלישי הבא אחרי הצהרים, יעבור הרב ופמלייתו דרך טלץ' ויעשו במקום חניית ביניים, בכדי להתפלל שם תפילת מנחה ולנוח קצת מעמל הדרך. הדבר נמסר מפה לאוזן לכל יהודי המקום מבלי לעשות מזה פרסום פומבי, עד כדי כך שאנשל לא רתם מרכבתו לנסוע לקראתו כדרך העולם, ואפילו ברחוב אשר מול הבית לא חיכו לו וקבלת הפנים נעשתה רק בבית בפנים. החדר בו התארח הרבי היה בדיוק מול הכנסיה, שבבנייתה עבדו במלוא המרץ. גובה הקירות היה בעת ההיא כשמונה מטר.

אחרי קבלת הפנים והגשת הכיבוד, קרא הרב את אנשל ושאל אותו אם הצליח להשיג את תוכנית הבנין. אנשל ניגש אל הספריה שהיתה לו באותו החדר, הוציא משם נייר מקופל והגיש לרבו את התכנית. הרבי לקח לידו את התכנית, הסתכל בה במבט בוחן להפליא, כמו בעל מקצוע ממש. ולבסוף אמר: "שוטים שבעולם! הם קיבלו על עצמם משימה שביצועה היא למעלה מכוחותיהם. תכנית זו הם לא יבצעו ולא יגמרו אותה אף פעם. טפשים שכמותם!" הרבי פתח את החלון, הביט על הבנין ושאל את אנשל: "איזה גובה יש כעת לקירות?"

אנשל ענה: "שמונה מטר, בערך."

— "על התכנית ראיתי," אמר הרבי "שהקירות צריכים להיות גבוהים 18 מטר, לא כן? האם שליש מזה לא יספיק בשבילם? זה כמה שכבר בנו

גם כן יותר מדי. ואיה בית המגורים של הכומר?" שאל הרבי.

— "כמו שהכנסיה הישנה העומדת לפנינו הינה עלובה," ענה לו אנשל, "כך גם ביתו של הכומר בנין עלוב בקצה הכפר. אבל עכשיו, היות ורצונם להקים בנין ענקי זה, ודאי יש להם תכנית גם לדירה מתאימה בשבילו."

הרבי אמר: "לפי זה אין כל ספק שמכאן נובע מקור הרדיפות, כי ביתך מתאים מאד למטרתם מכל הבחינות."

— "זה מאה אחוז. כשהייתי לפני שבועיים בסיגט, סיפרה לי אשתי שהכומר ביקר אצלי בבית, אבל אשתי דחתה אותו ולא נתנה לו רשות להכנס פנימה."

— "הוא הדבר אשר דיברתי," אמר הרבי. "ובכן, אנשל, שמע את אשר אומר אליך: אני מקוה שהם לא יזכו לגמור אף פעם את הבנין." הרבי נפרד מתלמידיו ומכל אנשי שלומו ונסע הלאה לאינטרדם.

המסורת יודעת לספר, כי אחרי שהרבי נסע משם יהבונים המשיכו בעבודתם, התמוטט הבנין. כראות המהנדסים את כשלונם, התפטרו והסתלקו. אחרי כן הוצא מכרז חדש, באו מהנדסים חדשים ולקחו לידם את העבודה. אחרי שהקימו הקירות והגיעו לגובה של ששה מטר, קרתה שוב התמוטטות שעלתה בחייהם של כמה פועלים. אחריהם באו אדריכלים אחרים ועשו כמה בדיקות לדעת סיבת ההתמוטטות, אך העלו חרס בידם. לא מצאו שום סיבה לזה. היסודות היו מוצקים ללא כל פגם והכל היה בסדר. שוב התחילו לבנות ושוב נכשלו. לפי המסופר התמוטט הבנין שבע פעמים, עד שבסופו של דבר הציעו המומחים הכי גדולים שבמדינה לוותר על התוכנית היומרנית. ולהסתפק בקומה של ששה מטר בלבד. כשהגיעו לבנות את המגדל הראשי (נוסף על שלושה עשר המגדלים הקטנים שנבנו), ורצו להגביהו לגובה נישא ביותר, שוב נכשלו ולא הצליחו; ובמקום שהבנין ייגמר בשלוש שנים, עברו שבע שנים והבנין לא נגמר. עובדה זו הכניסה מהומה ביניהם בראותם שמן השמים נלחמים בהם, ובסופו של דבר נאלצו המהנדסים להודות שאין ברירה — מוכרחים להשלים עם המציאות ולסיים בניית המגדל בשלב שנמצא, בשליש מגבהו המתוכנן ובצורתו המגוחכת, כי לפי רחבו היה צריך להיות גבוה יותר. ברם, כאמור, לא היתה ברירה, ויהי הדבר לנס.

קשיים אלה עלו לכנסיה בהון עצום ויותר מזה בעצבים ובושת פנים. כמובן שהיהודים לא השתתפו בצערם, אדרבה, היו גם גוים שהאמינו שכשלונם בא בתור עונש מן השמים על רדיפתם את היהודי אנשל ללא כל הצדקה. כמובן שאחרי שהבנין התמוטט בפעם השניה כבר עזבו את אנשל. היו כאלה שעשו זאת מתוך הרהורי תשובה, ואילו האחרים כשלונם אכל

את עצביהם ולא הספיקו לטפל ביהודי. רק הכומר לא הפסיק מלהסית בעקיפין ובדרך היתול, כביכול.

עובדה זו היתה לשיחה בפי כל היהודים. הפעמון של הכנסיה הזאת היה אף הוא "שם דבר" בגדלו בכל המחוז, שקולו נשמע למרחק רב. בשעת המלחמה באו מטעם הממשלה והחרימו אותו. הם טענו שבפעמון הזה מאותתים למרגלים למיניהם. אינני יודע אם נכון היה הדבר, יתכן שפשוט היה להם צורך בחומר גלם, מכיון שהפעמון היה מנחושת קלל. גם זה גרם להם למפח נפש, ממש "תשעה באב" היה אצלם היום ההוא.

אנשל המשיך בצדקתו ותמימותו עד סוף חייו הארוכים, ושימש למופת לכל מכריו בטהרת מדותיו, שמירת פיו ולשונו, ובבדלנותו מחברת בני אדם, כדי שלא להכשל באבק לשון הרע, ליצנות, שקר, רכילות וכדומה. תמיד בעינים כמעט עצומות, שלא ירחיק ראייתו יותר מאשר ד' אמות — מלבד מחלת קמצנותו שהתגברה אצלו מיום ליום.

כשהתערערו ד׳ערכים של ההגינות המסחרית מאז פרוץ מלחמת העולם הראשונה, כאשר הופיעו הסחורות המזויפות — ובצדן רווחים ספקולטיביים המבוססים על אונאה ומרמה, כרגיל בשעת חירום כלכלי — התנגשה הדרדרות המוסר המסחרי קשות בעקרונותיו, שעליהם עמד בעקביות. בתור תגובה על כך חיסל את עסקו, מכר את כל המלאי וסגר את דלתות החנות שלו, וביסס מעתה את פרנסתו על משקו החקלאי בלבד. צמצום הכנסותיו השפיע מעתה להחמרת ארחות חייו הקמצניים, ולמרות עשרו הרב בנכסי דלא ניידי, הגיעה מעתה קמצנותו לקיצוניות עוד יותר מופרזת. "בדרך שאדם רוצה לילך, בה מוליכין אותו" — הוא התנזר מליהנות מן העולם הזה ממה שהיה לו בשפע, באה ההשגחה ומנעה ממנו ליהנות אפילו מצאצאיו.

לבסוף נסתיימה שירת חיים יוצאת דופן זו, עם צאתו מביתו־מבצרו אחרי פסח של שנת תש"ד, יחד עם רבקה אשתו למסע השואה. במקלו ותרמילו בלבד הובל לאושביץ, בעודנו חזק ובריא עם כל שיניו בפיו ומבלי להשתמש במשקפיים. בגיל שמונים וארבע שנים, עלה למוקד כקרבן עולה תמים. ה' יקום דמו.

פרק תשעים ושנים

הרב ר׳ יחיאל לייפר

אורח חשוב הגיע לטקץ׳. לא מודע ולא קרוב, ואפילו לא מוכר לשעבר, ובכל זאת מצא חן בעיני ראובן־יואל ונפשו דבקה בו. הוא קיבלו בכבוד וסבר פנים יפות, כדרכו.

האיש היה דומה מאד במראהו לראובן יואל, כאילו היו אחים מבטן ולידה — חסון, גבוה, בעל זקן לא גדול ובלתי מטופח, הדור בלבושו באיצטלא דרבנן כמו בנש״ק, פיקח וחביב. הוא הציג את עצמו בפני ראובן־יואל ״כבעל בית״, כלומר, סתם יהודי, סוחר. ״יחיאל לייפר שמי,״ אמר, ״מבורשה.״

ראובן־יואל שאלו: ״ממשפחת לייפר? הלא הם בני הצדיק ר׳ מרדכי מנדבורנה!״

— ״אינני מצאצאיו,״ אמר האורח, ״אבא ז״ל, ר׳ אהרן לייב, היה אחיו של הצדיק ר׳ מרדכי ז״ל, כלומר, ר׳ מרדכי היה דודי.״

— ״שמעתי גם עליו,״ אמר ראובן־יואל, ״הוא גם כן היה צדיק מפורסם. ואתה בנו?״

— ״נכון, הוא גם כן היה צדיק,״ אמר האורח. ״אבל אני ׳חלא בר חמרא׳ — איש פשוט; אין בי לא תורתו, לא חכמתו ולא פרישותו. ואם כן, כמובן, אי אפשר לי להשתמש בכתר הרבנות שאינו הולם אותי. ברצוני לעשות לי כאן, בעז״ה, פרנסה למשפחתי מיגיע כפי.״

ראובן־יואל אמר לאורח: ״אני שמח מאוד לזה, שנזכה לבעל בית חשוב כמותו. באיזו פרנסה כבודו רוצה להתעסק? הייתי שמח אם יעשה כאן ישיבה, אבל אינני רואה עדיין בסיס לזה כאן, משום בחינה.״

— ״אמנם כן, מחוץ לפרנסה ברצוני לנהל גם ישיבה, ובאין בסיס — אני מוכן להקים כאן בסיס. עליך לדעת שיש לי ב״ה חמשה בנים משלי, שיחיו, והם תלמידים טובים; הם יהיו הבסיס, ומהם ילמדו האחרים וכן יעשו. ברם, לכל זה אין שום קשר עם הפרנסה.״

— ״אז ממה אתה חושב להתפרנס?״

— ״חשבתי לשכור לי כאן בית ולפתוח בית מזיגה.״

פני ראובן־יואל נפלו, ושאל אותו: "מה פתאום בחר כבודו בפרנסה שפלה כזאת?"

האורח ענה לו: "אגיד האמת. צירוף צרכי הפרנסה לשאיפותי הרוחניות הניע אותי לזה. חשבתי הרבה בדבר והתייעצתי עם גורמים שונים, עד שלבסוף באתי לידי החלטה זו. יען שעסק זה לא דורש השקעה גדולה, לא ידיעה מקצועית וגם לא חכמה יתירה. והעיקר — שעל ידי פרנסה זו תהיה לי אפשרות לעסוק גם בתורה."

— "זה הכל נכון," אמר ראובן־יואל, "ובכל זאת, אם היית מתייעץ אתי הייתי מייעץ לך שלא תיגע בעסק הזה. לכאורה הוא מלא מעלות טובות, כי הרי כל הצדדים שציינת אותם הם חיוביים בהחלט, ברם, ישנם צדדים שליליים שדלגת עליהם, כנראה מחוסר ידיעה. הקדמונים אמרו: 'אין חכם כבעל נסיון', ואני, אם כי אין אני מתיימר להיות חכם, אבל אם חכמה אין כאן, נסיון יש כאן; הואיל וגם אני התחלתי בפרנסה זו, ועשיתי לי בדיוק חשבונות אלה, ובסופו של דבר לא יכולתי לעסוק בתורה — וגם פרנסה נמנעה ממני."

— "אדרבה," אמר ר' יחיאל, "באר לי את דבריך."

ראובן־יואל סיפר לו איך שהתחיל את פרנסתו בבית מזיגה, שבאופן יחסי היה במקום טוב ודי מסודר, ובכל זאת, לאחר שמונה חודשים נשאר בלי כסף, בלי סחורה, בלב שבור ורצוץ, וגם לשקוד על לימוד התורה נמנע ממנו.

— "מה היתה הסיבה לזה?" שאל האורח, "הרי זה לא יתכן על פי דרך הטבע!"

— "תקופת עיסוקי זה נמשכה אמנם שמונה חודשים בלבד," אמר ראובן־יואל, "ברם לספר את כל ההרפתקאות שעברו עלי, ספק אם יספיקו שמונה חודשים. העיקר הוא: איך שתעשה ואיך שתתנהג ספק רב אם תצליח, כשאין ברצונך לעבור על כמה לאוין שבתורה, כלומר, לשאת ולתת באמונה. בסופו של דבר הגעתי למסקנה עקרונית בנוגע לפרנסה זו, והיא: חבל על הזמן היקר לבלותו בין שכורים. אין פרנסה גרועה מזו!"

— "אם כן, מה?" שאל האורח, "לעשות חנות? הרי זה יותר גרוע! זה יקשור אותי כל הזמן, מהבוקר עד הערב, ואף כל בני הבית יהיו רתומים בה, ותורה מה תהא עליה? אני בכלל לא מזדהה בדעתך השלילית בנוגע לבית מזיגה. לא הסברת לי מהם התנאים השליליים שגרמו לך להגיע לאותן תוצאות מעיסוק זה — האם לא היו לך קונים? או שהיו יותר מדי, שלפעמים גם זה חסרון? איך שזה לא היה, אי אפשר לומר שזוהי דרכה של פרנסה זו; אם מי שהוא מקלקל את קיבתו מאיזה מאכל, אין זאת אומרת שמאכל זה מזיק, אדרבה, ישנם מקרים שמה שמזיק לאחד מועיל

לשני. אני מעשה ראיתי ומזה אני דן: אצלנו בבורשה, כל אלה שמחזיקים מסבאות מצליחים, למרות שהישוב הגויי הוא רק רבע מישוב זה וכמעט כולם גרים מחוץ לישוב, כמו כן רובם עניים מרודים, ואף על פי כן מוציאים מהם פרנסה. ואם תמצא לומר: אם זה כך, מה אני מחפש כאן? למה אני לא פותח לי בית מזיגה שם? — יש דברים בגו. דוקא אנ״ש מתנגדים לזה לעשות זאת שם. הם טוענים שאני מחלל בזה את שם אבי ז״ל, ועוד כמה טענות סרק.״

— ״ומה תענה לי על זה שלא יהיה לך זמן ללמוד?״ שאלו ראובן־יואל, ״כי לא אתה הקובע מתי שהלקוח יבוא ועד מתי ישב ויבלבל לך את הראש. ואתה צריך לדעת שישנו גם 'בעל דבר', גם לו יש רשות הדיבור!״

— ״בזה צדקת,״ אמר האורח, ״זה האחרון הוא הגבור בה״א הידיעה, והרי הוא בן בית, אבל גם עמו יש לי תכסיסים משלי, והרבה פעמים אני מצליח ב״ה לרמות אותו. בקיצור. אין לי ברירה אחרת אלא להתישב כאן בע״ה. ידידי יעצוני להתישב כאן, ומקום זה מוצא חן גם בעיני. אני מקוה שבזכות אבותי הקדושים וטפלא דתליא בי, ותינוקות של בית רבן, לא תחסר לי כאן פרנסה, בעזרת ה׳.״

— ״אם כך הדבר,״ אמר ראובן־יואל, ״במה אוכל לעזור לך? הייתי מציע לך שנכנס לדואר. יש לנו מנהל דואר ושמו ר׳ בנציון, יהודי נחמד מאד, והוא בודאי גם כן ישמח מאד לעזור לך במדת אפשרותו. ביתו כאן בשכנות, ורצוי לשוחח אתו בנדון. הוא בקי במילי דעלמא, וידע להדריכך בעצה טובה בחפץ לב.״

— ״כבר שמעתי עליו מזמן, שמו הטוב הולך לפניו. ובקשר להצעתך לעזור לי, אגיד לך את האמת. אני לא באתי אליך לשם ייעוץ ולא לבקש את עזרתך, אלא סתם רציתי להכיר אותך אישית מקרוב, כי לפי ההלכה כשבאים למקום חדש צריכים מתחילה להכיר את השוחט. אמנם שמעתי שמעך מפי אלה שיעצוני להתישב כאן, כמו כן מפי עוברי דרך, אבל אינה דומה שמיעה לראייה. ואילו בקשר לפרנסתי, גם כן אגלה לך שאני באתי לכאן לגמור את העסק עם הבית וכי כמעט הכל מסודר. שמעתי בתשומת לב את דבריך ואני מוכן לשמוע גם את דברי מנהל הדואר, ברם, למעשה, אין ביכולתי לשנות הרבה, כי ידידי אנ״ש מבורשה היו כאן. סיירו את המקום, שהם מכירים אותו עוד מלפני כן, יהודים פקחים שאפשר לסמוך עליהם, והם כבר שכרו את הבית וסדרו הכל. אני באתי רק לברך על המוגמר על מנת לקיים: 'וברכתיך בכל אשר תעשה', כלומר, שאני עושה ולא אחרים, ולהביע את הסכמתי.״

— ״אם זה כך, שיהיה בשעה טובה ומוצלחת. איפה הוא הבית הזה שאתה עומד להכנס בו?״

האורח ענה: ״אם אתה רוצה להטריח את עצמך לבוא אתי, אני מוכן להראות לך אותו, זה לא רחוק מכאן. אני אמנם עדיין לא הייתי שם, אבל כפי שהסבירו לי זה לא רחוק מבית הכנסת; הבית השלישי אחרי ביתו של אחיך אנשל, מול הפרופונציה, כלומר, בית המזיגה של הכפר.״

ראובן־יואל ידע מיד את הבית הזה והתפלא מאוד על ידידיו ששכרו לו בית זה, שכל אלה שנכנסו בו יצאו משם כמוהו בשעתו ״בשן ועין״, כי לא יכלו להתחרות עם הפרופונציה המקומית שהיתה קואופרטיב של חלק גדול מאנשי המקום, וממילא היו כולם מעוניינים לקנות שם, ואילו במסבאה שהיתה ממול, עשו כל מיני התחרויות להביאה לידי פשיטת רגל, ועכשיו הנה בא יהודי זר ותמים, ורוצה להתקיים שם. היתכן שאנשי שלומו הכניסו אותו בבוץ כזה? ברם, לא אמר כלום, אחרי שראה ושמע את טענותיו, שלא בא להתייעץ אלא לברך על המוגמר.

ראובן־יואל הלך אתו לשם, מבלי לענות לו על דבריו, כי למעשה גם הוא היה מאמין כמוהו. ר׳ יחיאל נתן את הסכמתו ונתן מפרעה על שכר הדירה וחזרו הביתה.

אחרי שחזרו אמר האורח לראובן־יואל: ״עכשיו, אם אתה רוצה להציג אותי לפני מנהל הדואר — נכנס אליו. לא רציתי להכנס לפני כן, כדי שלא אשמע מפיו דעה שלילית כמו ששמעתי מפיך, כיון שאז זה היה מחייב אותי, כי אזהרה של שני ידידים טובים אין לזלזל בה.״ הם נכנסו לדואר, המנהל קם לפניהם וקיבל אותם באדיבות. ראובן־יואל הציג לפניו את האורח ואמר: ״הנה בעל הבית העשרים אצלנו.״

האורח הציג את עצמו: ״יחיאל לייפר מבורשה.״

המנהל שאל: ״אתה אולי מצאצאיו של הצדיק ר׳ מרדכי מנדבורנה?״

האורח ענה: ״מצאצאי אביו. אבא שלי, ר׳ אהרן ליב ז״ל, היה אחיו.״ הוא המשיך לספר ששכר כאן בית בכדי לפתוח בו מסבאה, והוא מקוה שבמשך שבועיים יעבור בעז״ה עם משפחתו לגור כאן.

— ״באיזה בית?״ שאל המנהל. ראובן־יואל אמר לו את שמו של בעל הבית. ר׳ בנציון התפלא ושאל: ״האם יש סיכוים להתקיים במקום הזה?״ ר׳ יחיאל סיפר לו כל מה שאנחנו יודעים כבר. ר׳ בנציון חשב קצת ואמר: ״נכון, יתכן שדוקא בשביל שכבודו זר — יצליח, ויש לי הוכחה על זה. אני שומע כאן כשהאכרים מדברים ביניהם ומתלוננים על מנהלי הקואופרטיב שממולו, ואיך שהם מחליפים את המנהלים מפעם לפעם. על האחד אומרים שהוא שתיין, ויותר ממה שהוא מוכר — הוא שותה, ובכדי

שלא יחסר לו, הוא מוהל במים. השני — חסר לו כסף כשמוסר את הקופה, ואילו אלה שעומדים מסביב לסיר, מוציאים את חלקם המלא ומראים הפסד עוד יותר גדול. השלישי — משרת את לקוחותיו לפי מצב רוחו ... ולכן יתכן שדוקא כבודו יצליח." השערה זו עודדה מאוד את ראובן־יואל שדאג ליהודי הזה, שלא יוריד את כספו לטמיון וחבל שיתאכזב, וגם ר׳ יחיאל שמח על דברי עדודו של המנהל.

בבוקר אחרי שהתפללו וסעדו את לבם, קם ר׳ יחיאל ונפרד מתוך הבעת תודה וידידות והלך לביתו לשפצו, להכינו וכן לצייד את המסבאה בסחורה הדרושה. ואכן עשה את כל הסידורים כראוי, וכעבור שבוע הגיע ר׳ יחיאל עם כל משפחתו ועם כל מטלטלי ביתו, בתור התושב היהודי העשרים במקום. השמחה היתה גדולה בישוב היהודי. אף אחד לא חשש ממנו שמא יתחרה בפרנסתו

מן הראוי לציין שבדרך כלל שרר השלום בקהילה היהודית כמעט יותר מן הרגיל, וחוץ מן החסידות שפלגה אותם בין אדמו״רים שונים, דבר שגרם לתחרות (קנאת סופרים. כביכול), כמעט ולא היתה תחרות ביניהם. שתי המשפחות הראשונות, משה ואברהם יצחק, היו ידועות באדיקותן לסיגט, סנדר — לפטריבה, בניו — לקוסוב, חתנו, לוי שטרן — ויז׳ניץ, חתנו השני, אפרים לנדאו — לסיגט וכן הלאה. אי אפשר לומר שההשתייכות החסידית לא היתה גורם לפירוד ומחלוקת, אבל בשום אופן לא רצינית. ללא אותה התלהבות האופיינית להתפלגויות מסוג זה במקומות אחרים.

התושב העשרים לא נהג שררה בתור בנש״ק. לא התערב בשום סכסוכים פנימיים, אלא השקיע ראשו ורובו בחינוך בניו ובפרנסתו. כל הישוב העריץ אותו, כולל לא יהודים. עם ראובן־יואל היה בידידות נאמנה ביותר, ממש כמו אחים נאמנים, וידידות זו המשיכה אפילו אחרי שעזב את הישוב. גם אז החליפו ביניהם מכתבים מלאי הערצה וחיבה. גם בניו, שאחרי חתונתם נכנסו למעגל של הנהגת חסידים, באצטלא של רביים, החליפו מכתבים במשך שנים רבות עם ראובן־יואל, שהעריצו אותו כאילו היה רבם (בנו האחרון של ר׳ יחיאל היה רבי בצפת).

ובנוגע לפרנסתו, צדק מנהל הדואר. ניחושו התאמת. רוב הקונים של הקואופרטיב עברו אליו והיתה לו פרנסה, בתחילה בהרחבה ואחרי כן התחילה להצטמצם, לא בגלל שלקוחותיו עזבו אותו, אלא שהוא הזניח את לקוחותיו וסמך על צדקתם ושקריהם. הוא ישב לו בחדר מבודד מעבר לאשנב פתוח, ומשם שירת לקוחותיו תוך כדי עיון בספר, ולא הפסיק מלהגות בו רק כשבא הגוי וביקש מנת יי״ש, אז היה קם ונותן לו באדיבות ובפנים שוחקות. מפורסם היה בין הגויים, שבשתיית המשקה שלו יש סגולה

מיוחדת. הרי בדוק ומנוסה שהיי״ש הוא בדרך כלל רפואה לכל חלקי הגוף, אבל זה של היהודי הזה — אין כמותו! הגוים נהנו ממנו והוא מהם, בפרט כעבור זמן, כאשר נודע ללקוחותיו שיש לו סוג משקה שיש לו סגולה כפולה, כלומר, הוא גם טוב וגם לא עולה בכסף ... כי אפשר להעלים עין מן התשלום, מאחר שהמוכר לא מרגיש בזה. אז נתוספו כמה ספסלים במסבאה והעסק הלך, למראית עין, יותר טוב, אבל ההכנסה נתמעטה. הם נהגו לפי המסורת הנוצרית הטבועה בדמם. באורח מקביל לדבקותו בעסק התורה, עסקו גם הם ב״מצותם״ ששכרה בצדה ... לקחו ולא שילמו. ולכן כל הפרסום שהגוים עשו לו, היה רק לרעתו.

את חמשת בניו, כמו את יתר בני ביתו, לא רצה להכניס בעסק שיעזרו לו, הם ישבו כל היום ועסקו בתורה. לא רצה שאזניהם יקלטו את דברי ההבל של השיכורים. ביתו היה פתוח לרווחה להכנסת אורחים, פיזר נתן לאביונים, למרות מצוקת פרנסתו ומשפחתו הגדולה. איש לא ידע שמצבו הכלכלי צולע, בפרט שאנשים ראו שהוא עושה מחזור די מכובד ... והוא מצדו הסתיר את האמת. הוא התנהג כמו רבי בכל, בחיצוניותו ובפנימיותו. הוא ובניו לבשו איצטלא דרבנן, אבל בכתרה של תורה לא רצה להשתמש.

פרק תשעים ושלושה

יעקב־שמואל ה״דרוטר״

הישוב המשיך להתפתח. כל צרכי הצבור סופקו בכוחות עצמם בצורה משביעה רצון. חסר היה בלן במקוה ושמש בבית הכנסת, וציפו שאדם מתאים יבוא ויציע את עצמו. בימים ההם לא היה נהוג עדיין פרסום מכרזים לתפקידים כגון אלה בעתון, ואף קריאת עתונות יהודית לא היתה חזיון נפרץ. לכן זקוקים היו לרחמי שמים שאיזה עובר אורח יציע את עצמו לתפקידים אלה, שלא היה בהם להבטיח אלא הכנסה מצומצמת. והנה הגיעה השעה גם לזה.

ויהי היום, ויבוא הלך, יהודי שאזנו קלטה שמה הטוב של ׳ילץ׳. קודם כל נכנס אל יצחק, בנו של משה וידר. אחרי ה״שלום עליכם״ שקיבל מבעל הבית נתבקש להכנס למטבח לסעוד את לבו. הוא הבין זאת כדבר טבעי, לא חיכה להפצרות ונכנס מיד. עקרת הבית גם כן קיבלה אותו כמנהג הבית. כיבדה אותו לשבת וניגשה לערוך בשבילו את השלחן. הוציאה מן המזווה מיני מאכל וביקשה אותו שילך ליטול את ידיו. היהודי לא סירב והתחיל מיד לטפל באוכל בכל תיאבונו.

עקרת הבית שאלה אותו: ״מאין אתה, אדוני?״

— ״מסעלישט,״ ענה האורח.

ראסיה שאלה אותו: ״ואיך שם החיים?״

— ״קשים מאוד. אין פרנסה.״

— ״יש לך ילדים?״

— ״ברוך השם,״ ענה לה, ״יש לי שלושה מאשתי הראשונה וארבעה מהשניה, שתחיה. אם אין פרנסה,״ המשיך לדבר, ״אז החיים הם גיהנום, צרות וצרות צרורות. מלחמה בחוץ, ומלחמה בפנים. אל תשאלי, אשתי רוצה לעזוב אותי מחמת זה. היא טוענת שמספיק לה להרעיב ארבעת ילדיה, ולמה לה עוד שלושת ה׳עלוקות׳ הזרות? אז לקחתי את שני בני הגדולים ושלחתי אותם לנפשם, שיחפשו להם מקום ללמוד איזה מקצוע שיעמדו ברשות עצמם. חשבתי שבזה יתחסל הריב, ברם, טעיתי. היא לא נותנת לי מנוח,

אם אין לה מה לאכול — היא אוכלת אותי ומאיימת עלי שהיא עוזבת אותי. אז החלטתי באין ברירה, יותר כדאי בשבילי שאני אעזוב אותה מאשר שהיא תעזוב אותי. ראשית — לא אשמע את פיה, ושנית — לא אסבול רעב אתה ביחד.שלישית — אולי יזמין לי השם איזו פרנסה. דרך אגב, שמעתי מהרבה אנשים, שכאן אפשר להסתפח לאיזו פרנסה."

רחמיה של ראסיה נכמרו על ההלך הזה, לשמע דבריו שנאמרו כמסיח לפי תומו. היא שאלה אותו: "יש לך איזה מקצוע?"

— "אוהו! ... על זה כבר אפשר לדבר," ענה בגאווה. "אני יודע כמעט את כל המקצועות שבעולם, אבל עיקר האומנויות שלי: אופה כעכים, 'דרוטר', כלומר, מתקן כלי חרס שבורים על ידי קשירתם בחוט ברזל, מתקן מטריות ועוד כמה וכמה מלאכות חשובות. יש לי ידים מבורכות," הוסיף לומר, הייתי יכול להתחרות עם כל האומנים שבעולם, אבל אין עבודה. כעכים אוכלים רק חולים, אלה הנוטים למות, וכאלה אין הרבה; מטריות יש בכל הסביבה אולי עשר, וזאת שאני מתקן — שוב איננה מתקלקלת; וכן הלאה," סיים בהתמרמרות.

ראסיה שמעה את הדין וחשבון שלו וחלחלה אחזתה. היא נכנסה לחנות אל בעלה ולחשה לו: "יש כאן יהודי אחד קשה רוח. אולי היה כדאי שנעצור אותו כאן, שיהיה בלן ושמש בית הכנסת? אמנם בעל משפחה גדולה, אבל עני המסתפק במועט."

יצחק ענה לה: "מה את מדברת?! האם אנחנו יכולים לקחת על עצמנו עול כבד כזה? — הלא זה קשור באחריות גדולה! יפה מאד שאת משתתפת בצערו, אבל זה לא כל כך פשוט"

— "יש לו חמשה ילדים אבל יודע הרבה מלאכות, והוא ידאג בעצמו לפרנסתו לפי דעתי, אין האחריות כה גדולה כפי שאתה מתאר לך, כי מכל כך הרבה מלאכות שהוא יודע, לא יתכן שלא ימציא פרנסתו"

— "את לא יודעת הפתגם: 'הרבה מלאכות מעט ברכות'?" שאלה יצחק.

— "אף על פי כן," אמרה ראסיה, "בטוחתני שימצא לו את פרנסתו בכפר הגדול הזה, ולמה שלא יהיה כאן עוד יהודי אחד עם ילדים? ואפילו אם נצטרך לעזור לו במשהו, מה יש בזה? לא נתדלדל ח"ו בגלל זה."

יצחק נענה בראשו כאילו מסכים, אך לא אמר כלום.

בינתיים עד שדו־שיח זה נגמר, גם היהודי גמר את סעודתו וחזר לתוך החנות. יצחק פנה אל היהודי ושאל אותו: "מאין אתה, ר' יהודי?"

— "מסעלישט אני," ענה ההלך.

— "האם היית רוצה אולי להתישב כאן?" שאל יצחק.

— "בחפץ לב. אני יודע הרבה מלאכות, ובסעלישט אין לי אפשרות

לנצלם; הכפר קטן וכמעט כולם עניים, כולל הגויים, ואילו כאן, הכפר גדול ועשיר. אמנם אין כאן הרבה יהודים כמו בסעלישט, אבל מהגויים אפשר גם כן להשיג פרנסה, ואולי עוד יותר.״

— ״שמא היית מעוניין לקבל על עצמך תפקיד של שמש בבית הכנסת שלנו?״ שאל יצחק.

— ״בחפץ לב״, השיב האורח.

— ״כמובן שלא בתור בסיס לפרנסתך, כי אין זה יכול להכניס למשפחתך פרנסה מלאה. הבסיס צריך להיות מעבודתך בחוץ.״

— ״אני מתאר לי זאת, ואני לא אבוא אליכם אף פעם בטענות.״

— ״אם כן איפוא, תבוא לפנות ערב לבית הכנסת, שם יתאספו האנשים לפני התפילה, ואני אשוחח בנדון עם כמה אנשים ונראה לסדר את הענין.״

לפנות ערב באו שניהם, כשכבר עמדו שם רוב בעלי רבתים ושוחחו על דא ועל הא, ואז ראו את הפנים החדשות. יצחק סיפר להם שליהודי זה יש לו חשק להתישב כאן, ״ואני הצעתי לו את השמשות בבית הכנסת, בתור עזרה לפרנסתו,״ אמר.

סנדר היה לראש המדברים, וכדרכו היה לו חשק להתלוצץ קצת על חשבונו של ההלך. נתן לו ״שלום עליכם״ ושאל אותו: ״מאין אתה? האם יש לך נסיון בעבודת השמשות?״

היהודי ענה לו: ״אני מסעלישט. אמנם לא הייתי שמש בית הכנסת עד כה, אבל אינני יודע איזה נסיון דרוש לזה.״

— ״אתה מסעלישט? אם כן הרי אתה מיוחס!״ (זה היה הכנוי של תושבי הכפר סעלישט: ״מיוחסים״).

— ״אני מיוחס כמו כל היהודים שהם מזרע אברהם, יצחק ויעקב.״

— ״נכון,״ אמר סנדר, ״אבל הסעלישטיים הם למעלה מכולם.״

האורח נעלב קצת, אבל לא הגיב. סוף סוף הוא נזקק לאיזושהי עזרה, ורצוי, איפוא, לתת לתושב לנצח.

סנדר לא נרתע וניסה למשוך את השיחה הלאה: ״ומה אני שומע? שברצונך להתיישב כאן?״

האורח ענה: ״נכון.״

— ״אבל לפני שאתה עושה צעד זה, תעזוב בסעלישט את היחוס שלך. אנא, אל תביאהו לכאן.״

— ״מובן מאליו,״ השיב לסנדר האורח, ״יכולתי להיות מיוחס בין קטנים ממני, אבל כאן כולם גדולים.״

בעיני סנדר לא מצאה חן תשובה זו, שריח אירוניה נדף ממנה. עד שסנדר חמד לו לצון עם האורח, חטף יצחק שיחה עם גיסו אנשל, עם ראובן־יואל,

ועם ר' בנציון מנהל הדואר, אודות יהודי זה שרוצה להתישב כאן, ואף אחד מביניהם לא היסס מלהסכים.

— "למה לא?" אמרו, "האין כאן מקום בשבילו? — אדרבה, שיבוא. בודאי תהיה לו פרנסה בעז"ה."

ר' בנציון אמר אותו הדבר רק בצורה אחרת: "כל נשימה נוספת של יהודי במקום, מוסיפה אוירה יהודית. הלא יש לנו צורך בבלן ושמש בבית הכנסת. אם יתאים לזה — מוטב, ואם לא — נעזור לו שיסתדר בצורה אחרת."

אחרי התפילה לקח יצחק את האורח לביתו, הוא לן שם, ובבוקר שוב לקחו לבית הכנסת. אחרי ארוחת הבוקר אמר לו שילך לחפש לעצמו דירה. "נדמה לי," אמר, "שמול תחנת הרחיים שלי, מעבר לנהר, יש בית להשכיר. אני שולח את המשרתת שלנו אתך, להראות לך את הבית."

לא היה גבול לשמחת היהודי בקבלו את הדרכתו של יצחק, הוא הלך בלוית המשרתת למקום המדובר, ומצא שם בית ישן, כמו כל בתי הגויים — חדר אחד גדול ופרוזדור אפל, שהאור נדחק לתוכו דרך הגג השבור או כשהדלת החיצונית היתה פתוחה. לחדר היו שני חלונות קטנים, הרצפה היתה מטוייחת בחמר, ותנור אפייה היה בתוך החדר, כמו ברוב הבתים שבמקומות ההם. לתנור הזה היו הרבה תפקידים, חוץ מזה שהיה נוח בשביל האפייה שנעשתה סמוך לשלחן (הוציאו את הלחם מהתנור ישר אל השלחן), הוא גם חימם את הבית, שבאקלים שהיה שם, לא היה אף פעם מיותר. לפני פי התנור היה כעין "פרוזדור" קטן ששימש להרבה תפקידים, בין היתר כיריים בשעת האפייה, שהוציאו מן התנור גחלים לוחשות ובשלו עליהן, ושלא בשעת האפייה היה מקום להחזקת כלים שונים. גג התנור, שהיה בתוך החדר, שימש בלילה למטה נוחה ורחבה בשביל בני המשפחה, וביום להחזקת כלים שימושיים שונים; כך שהתנור לא צימצם את חלל הבית, אלא שימש במקום מחצית רהיטי הבית. נוסף לזה — מהסקה שלצורך אפייה אחת, חימם התנור את החדר במשך חצי שבוע.

אחרי שהשתווה עם בעל הבית ונתן לו מפרעה על שכר הדירה, קרנו פניו מאושר על הישגו הגדול, ושמואל־יעקב נשא את רגליו והלך לביתו. הוא סיפר לאשתו על הצלחתו הגדולה, ואמר: "אני מקוה שמהיום והלאה לא אשמע תלונות מפיך ותתני לי מנוחה. אני מתרה בך, ששם במקום החדש תפסיקי את מנהגיך שאת רגילה בהם; אני רוצה שיהיה שקט מוחלט, ולא — מרה תהיה אחריתך. זכרי זאת, ואל תאמרי שלא הזהרתיך!"

— "עדיין לא הוספת כלום," ענתה אשתו יחנה־ציפה, "וכבר אתה מתנה תנאים! הלא גם עד עכשיו לא היו הצרות מחוסר דירה מתאימה, אלא

מחוסר פרנסה. ומאין אתה יודע ששם יהיה יותר טוב? הלואי ויהיה כך. אני בודאי לא אבעט מרוב טובה."

שמואל־יעקב שכר לו עגלה, עליה טען את כל כליו ורהיטיו, שכללו: שלוש מטות שהיו בבחינת גולמי כלי עץ — לוחות בלתי מהוקצעים וללא צבע, מחוברים במסמרים; ארגז אחד, שמילא ארבעה תפקידים: ארון בגדים, מיטה לישון, ספסל לשבת ושלחן מטבח; כמו כן שלחן, וכמה כסאות שהיו ראויים לשני תפקידים בבת אחת: כסא ו"נדנדה"; שני דליי עץ להחזיק בהם מים; חבית בשביל מי שתיה ועוד חבית אחת קטנה בשביל מי שופכין. הכל בלי יוצא מהכלל מעשה ידיו. נוסף לכל אלה, היה לו ארגז אחד מיוחד שהיה נעול במנעול גדול, שבו החזיק את כלי העבודה שלו. את המפתח של הארגז החזיק קשור על שלשלת ברזל מחוברת למכנסיו, ואותו לא מסר אף פעם אפילו לנאמן ביותר מבני ביתו. ולא זו בלבד, אלא אפילו כשפתח את הארגז כדי להוציא ממנו משהו. הקפיד מאוד לבל יתקרב אליו איזה קונדס להציץ בארגז ... משל רוטשילד כשפתח את הכספת שלו. לא ידוע ממה חשש, אם מעינא בישא, או שלא יראו את הכלים והמכשירים, שלא יגנבו ממנו את הפטנט. אם שאל אותו מישהו למה הוא חרד כל כך לארגז הזה, הוא ענה בפשטות: "הכי דבר קטן הוא בעיניך? הלא בזה תלויה כל פרנסתי, כל החיים שלי, כל המכשירים שלי! המפתח הזה." אמר כשהוא מצביע עליו, "זה מפתח של שער השמים ... של שערי פרנסה."

פרק תשעים וארבעה

יעקב־שמואל תוקע משכנו בטלץ׳

כשהגיע לטלץ׳, עבר עליו עם הארגז הזה נסיון נפלא — הראשון בחייו. ומעשה שהיה כך היה:

כשהמשפחה הכבודה הגיעה בשעה טובה לטלץ׳, הורה יעקב־שמואל לבעל העגלה את הררך לארמונו. בעל העגלה פרק מעל העגלה את כל המטלטלין אחד אחרי השני, והארגז הזה, הואיל והוא היה הנכס הכי חשוב ועל כן הוא הועמס ראשון, לכן בשעת הפריקה הגיעו אליו לאחרונה. למרות שארגז זה היה שם דבר מפורסם, הרי העגלון, או שלא ידע עליו כלל, או שנעלם ממנו שזהו הארגז המוכר והידוע בערכו המופלג. לפני שגמר את הפריקה נזכר העגלון שהוא צריך לקחת מבעל הבית את יתרת דמי ההובלה, ומשום מה ניבא לו לבו רעות, שהיהודי הזה לא ישלם לו את יתרת חובו, על כן קפץ מעל העגלה ואמר לו ליעקב־שמואל: ״תן לי עודף הכסף המגיע לי.״

יעקב־שמואל ענה לו: ״מה פתאום נזכרת לפני שגמרת את הפריקה?״

— ״כך אני נוהג,״ השיב לו בעל העגלה. ״לפני שאני גומר את הפריקה, אני גובה את דמי ההובלה, כדי להחזיק עוד משהו ביד ליתר בטחון. ועד שאתה לא נותן לי הכסף המגיע לי, אינני מוריד את הארגז.״

לבו של יעקב־שמואל התכווץ בקרבו, כי כסף לא היה לו והרי המדובר בנכס הכי חשוב שבכל רכושו, ובמקרה שזה יקיים את דבריו הוא אבוד. ברם, הוא לא איבד את עשתונותיו. אחרי שהתאושש, הגיב בערמומיות על דברי העגלון: ״אדרבה,״ אמר תוך כדי הסתרת התרגשותו בהעמדת פנים של אדישות, כביכול, לא איכפת לו כלל, ״בסדר! אתה עומד לפתור לי עכשיו בעיה שנתקלתי בה עוד בסעלישט. לא יכולתי להכריע אם לקחת עמי הארגז הזה אם לא, היות והוא חצי רקוב ומלא בלאות שאין להם שום ערך אבל היות שהובלתו לא עולה לי בכסף, חשבתי, מה איכפת לי לקחת גם אותו? והנה כאן התעוררה לי בעיה חדשה — אין לי מקום בשבילו. לכן טוב מאד שאינך רוצה להורידו, שישאר אצלך במקום הכסף שאני חייב לך. אני מסכים אתך, רק שלא תבוא אלי אחרי כן בטענות,״ אמר בלעג ציני.

העגלון, בראותו באיזה קור רוח וציניות הוא מדבר עמו, לא הסס הרבה, קפץ על העגלה, ירק בכפות ידיו, תפס הארגז וזרקו מעל העגלה, ופלט אנחה ויריקה גדולה, בתוספת קללה עגלונית על חשבון בעל הארגז.

כשיעקב־שמואל ראה שמשחקו הצליח, חייך לתוך שרוולו וחשב בלבו: הפעם סדרתי אותך כהוגן. "אל תקלל," אמר בחרדה, "ואל תפחד, אני אשלם לך בהזדמנות הראשונה שתעבור דרך כאן."

— "אני לא מפחד," ענה העגלון, "כי אם אני אנחית את זרועי עליך, אז אני כותש אותך כמו שזיף, מוציא לך את מעיך ותוכל להשתמש בהם במקום חוט ברזל לקשור את הסירים, ואז תלך להגיש משפט לפני 'ונתנה תוקף'. אתה יודע יפה מה שעשיתי ליענקל הקצב, שהוא 'גבר־אלים' לא מבוטל — הוא ירק דם ושילם לי עד הפרוטה האחרונה. נו, ומה עשיתי לגציל הבדחן, המחותן על כל החתונות? כלום התביישתי מפניו מלמרוח לו שתי סטירות בפרצופו, שהדם שטפו ונעשתה בהלה בין כל הרואים? כך אני עושה את חשבונותי בפרהסיה, לא איכפת לי שיהיו עדים; אני לא מתבייש מפני העדים, לתת גם להם לטעום ממתנת ידי. אבל מה? הפעם אני חס עליך וסולח לך, אינני רוצה להתחיל את כניסתך במקום החדש ובדירה חדשה, לעשות לך פרסום שכולם ידעו מן הרגע הראשון מי אתה. אולם אוי ואבוי לך אם בעוד שבוע, ביום רביעי, לא תחכה לי עם מלוא הסכום. ראה, הזהרתיך!"

— "אל תרעיש עולמות," ענה יעקב־שמואל, "מה שסיפרת לי מי אתה, כלום יש מישהו שאינו מכיר אותך? אמנם לפי האמת לא מגיע לך אפילו, כי לא באת במיוחד בשבילי, ואתה הרי נוסע בכל יום רביעי בדרך זו, בין אם יש לך הובלה, בין אם לא. אלא מה? אני פשוט לא אדם כזה ליהנות ממישהו מבלי לשלם לו; אצלי 'וידבר' — זה דיבור, 'ויאמר' — אמירה, וגמרנו. הייתי נותן לך כוסית יי"ש, שנשתה 'לחיים' ותאחל לי מזל במקומי החדש, ברם, תאמין לי שגם אני הייתי שותה בחפץ לב, אבל מה עושים כשאין? — שנינו פטורים. ובכן סע לשלום."

העגלון נגב את פיו כמו אחרי שתיה, הסתובב עם עגלתו בהזהירו מחדש את יעקב־ שמואל שלא ישכח. "אוי ואבוי לך ולעצמותיך באם לא אמצא מוכן את הכסף ליום רביעי הבא!" אמר, ונסע לדרכו.

פרק תשעים וחמשה

יעקב־שמואל ומשפחתו

ביום הראשון היה התושב החדש שבור ורצוץ מטלטול הדרך ומעבודתו באריזה, פריקה וטעינה. זעום מפגעי היום וממורמר מחוסר אמצעים, הואיל והגיע לשם כתינוק שנולד בו ביום — ביתו ריק ממזון. בסך הכל הביא בארגז המזון שלו ככר לחם של תירס, שקית של כמה ק״ג קמח תירס, תפוחי אדמה לסעודה אחת, כמה בצלים וקצת גבינה של צאן, קשה וחריפה כמו פילפל; גבינה זו נשארה לו מאשתקד בתחתיתו של כד עץ קטן, מאז שהיה עוזר לרועה, ואותה חסך כל הזמן ושמר עליה כמו על קמיע, משל — שמן זית לנר חנוכה שכשרותו נשמרת גם לשנה הבאה. עצי הסקה אין אפילו כדי לחמם קצת מים. כסף? מאן דכר שמיה! אפילו לרפואה אין. מה יעשה? האם כבר לפשוט את היד ברגע הראשון? זה יהיה בכל זאת מוזר.

עקרת הבית גם כן הסתובבה בבית כמטורפת, דואגת ונאנחה מה לתת לילדים לטעום, שלא ירדמו רעבים וצמאים. גם הדירה לא מצאה חן בעיניה, והיא שאלה את בעלה: ״משהו טוב מזה לא מצאת?״

יעקב־שמואל ענה לה בכעס: ״כבר את מתחילה בדברי הקינטור שלך? מה ישי? האם אצל אביך ואמך היתה לך דירה יותר נוחה מזו?״ הוא התנפל עליה במרירות לבו ופנה אליה בקול מפקד: ״את שומעת, יחנה־ציפה? הפסיקי לקנטר אותי! הגענו עכשיו למקום חדש, כאן עדיין לא מכירים אותך, והייתי רוצה שלפחות כאן לא ידעו מי את ומה ערכך וזה אפשרי רק בתנאי אחד — אם תרסני את פיך. אין לו לאדם תמיד סבלנות לשמוע את דברי הבלע שלך. אם לא תפסיקי, אז לא תהיה לי ברירה אלא להטעימך את נחת זרועי — או לעזוב אותך, שלא על מנת לחפש מקום יותר טוב כדי לפרנס את פיך המנוול ואת פיותיהם של ילדיך. כבר כשל כח הסבל וכבר נמאסו לי החיים.״

— ״אתה מטיב לדעת, שאני לא אוהבת כשמפקדים ומאיימים עלי,״ אמרה לו יחנה־ציפה, ״אתה מנסה להשתיק אותי, ובינתיים הורדת מפיך את הרסן ונובח באין מעצור! נכון,״ המשיכה, ״נכון שלאבא לא היתה דירה

יותר טובה מזו, אולם אני לא לשם זה התחתנתי עם אלמן שיש לו שלושה ילדים. לא לשם זה הקרבתי ימי עלומי לקצרם בחיים עלובים כאלה! לגדליה־פסח יצאה נפשו כששמע שהתארסתי אתך. עד כמה רצה אביו לקחת אותי לבנו בלי שום נדוניה, ואני סרבתי לשמוע לו. נו, וברל ה...״

— ״אנא, הפסיקי בשטויות שלך,״ הפסיקה בעלה, שכבר ידע את השתלשלות שידוכיה, ״שוב את מתחילה עם היחוס שלך? מי כמוני יודע אותו על כל פרטיו. לא רצית להסכים לגדליה־פסח שתום העין, החייט שאינו יודע לתפור כהוגן אפילו טלאי על מכנסיים; לעומת זאת הוא אומן גדול לחטוף בבית הכנסת ולשתות כמה כוסות, עד שעינו השנייה מתחילה לדמוע, אחרי כן הוא הולך לביתו ומרביץ באשתו כמו רוצח. לא די שלא נותן לחם לאשתו, עוד הוא מאכיל אותה במכות. זהו הגיבור שלך!״

— ״ואתה כבש תמים, כאילו ידיך כבולות.״

— ״מה את משוה את זרועותי היבשות והלאות לשכורניק העיוור ההוא?״

— ״נו, נו. אין אתה נופל ממנו בזרועותיך היבשות, ההבדל הוא רק בזה שהוא מרביץ לאשתו כשהוא שכור, ואתה עושה מלאכה זאת בתור מפוכח.״

אחרי תשובה ניצחת זאת כבר לא יכל יעקב־שמואל לגבור על כעסו. גם בלי זה היו עצביו מתוחים מעבר ליכולת ההתאפקות, אחרי שהיא פגעה בו במקום התורפה. ״על זה לא אשתוק לך,״ אמר בשצף קצף. ״שפחה חרופה שכמותך! אם את אומרת זאת, אז אין לי ברירה אלא לאמת את דבריך, והפעם לא אעשה זאת בעדינות כדרכי,״ הוא התנפל עליה בקפיצה כגבור, בעט בה בכל כחו והיא נפלה לארץ באין אונים. ״יש לך מזל,״ אמר, ״שהמקלות של הבייגליך סגורים בארגז, אחרת הייתי שובר לך בהם את עצמותיך. מה את חושבת? כבר כל העולם הפקר? מותר לך למלאות תאוותך בשרירות לבך? דרך ארץ, נבילה סרוחה! האם לא אני הגבר בבית? מה זה שאת דורכת תמיד על עצבי? קומי מהר מעל הרצפה! מה את מתפנקת ומתפרקדת שם, כמו בכרמו של אביך?״ ברם, היא המשיכה לשכב ולא זזה.

הילדים המסכנים שראו זאת, עמדו צפופים חמשתם בקרן זוית, נבהלים ורועדים מאימת אביהם, כמו התרנגולות בלול כשהשועל התפרץ אליהם, שמא בגלל עקשנות אמם שאינה רוצה לקום, ישפוך את זעמו עליהם. גם הוא נבהל כשראה שהיא לא זזה ומסרבת לקום. הוא ניגש אליה בכבודו ובעצמו, התכופף ולחש לה בהכנעה ועדינות, עד כמה שהוא ידע זאת: ״קומי נא, הלא לא בעטתי בך בכח; כמעט שלא נגעתי בך.״ ברם, היא לא ענתה. הוא תפס בזרועה להעיר אותה מעלפונה, ואז הרגיש שלא התעלפה ולא קרה לה שום אסון, היא רק עצמה את עיניה כדי להפחידו. אף־על־פי־כן כבר לא חזר בו מעדינותו, ואמר לה בקול של התפייסות:

— "נו, מספיק היה, קומי! נעזוב ויכוחי סרק אלה. לא טוב הדבר שנמשיך גם כאן במקום החדש במשחק הזה. אני אחרת חשבתי. העולם אומר: 'שנה מקום שינה מזלי' (משנה מקום משנה מזל), לבסוף התחלת מיד עם הנוהג השטני שלך. קומי, נו!" תפס אותה בזרועו היבשה בכח, הרים אותה ואמר: "אינני רוצה שנמשיך כאן כמו בסעלישט, חבל שהאנשים כאן יכירו אותנו כה נחותים. הפסיקי, וגם אני אפסיק."

יחנה־ציפה לא שמעה מזמן רב דברים כה רכים, מי יודע אם שמעה אותו אי פעם מדבר בקול כזה, ונתפייסה. גם ליעקב־שמואל נגולה אבן מעל לבו, כשראה שלא קרתה לה שום תאונה. הם התחילו לסדר את הרהיטים בבית. יחנה־ציפה הוציאה מן הארגז את ככר לחם התירס והוא יצא החוצה לשפת הנהר לקושש עצים. הוא מצא שם ענפים יבשים והביאם והצית אש בכיריים; יחנה־ציפה הרתיחה מים, וחילקה לבני הבית תה שהמתיקה בסכרין. הזאטוטים הטיבו את לבם בארוחה דשנה זו, ואחר־כך סודר להם משכב זמני וכולם נרדמו מרוב עייפות של טלטולי הדרך.

בבוקר קם יעקב־שמואל בזריזות והלך לבית הכנסת לבשר הופעתו. והיות וידע מה העול המוטל עליו, שאם לא יעבוד אז אין לו מזון סעודה אחת, לכן נחפז לחזור לביתו כדי להכנס לעבודה. חטף חתיכה מן "העוגה" (לחם התירס), אכלה בעמידה ואז ניגש אל הארגז של אוצר כלי עבודתו, הוציא משם עיגול חוט ברזל ותלה אותו על צוארו, לקח התרמיל עם כלי העבודה, תלה אותו על כתפיו ויצא לנסות את מזלו במקום החדש.

אשתו לא שכחה את פזמונה הישן ואמרה: "אתה יוצא. לך לא יחסר שום דבר בבתים שתסתובב, אם תמצא עבודה ואם לא. קודם כל מה להכניס בפה — תמצא. בזה אתה בטוח. חזקה עליך שתמלא את גרונך ובטנך מכל אשר תמצא ידך, ואילו אנחנו, נפשנו יבשה אין כל ולך לא איכפת כלל. השתדל איפוא, להכניס משהו גם בתרמילך. הבא קצת קטניות, כמה ביצים וכדומה, ובעיקר — אפילו קצת מים אין לי. מה נעשה עד שתחזור?!"

יעקב־שמואל: איזו שאלה?! הלא את גבורה ומה שאת לא עושה — לא עשוי! את מקנאה בי שאני יוצא, כאילו במקום שאני נכנס כבר מחכים לי בשלחן ערוך עם כל מיני מעדנים על טס של כסף. זהו מה שמפריע את מנוחתך. פחות כואבת לך העובדה שלך אין, ממה שכואב לך שלי יש. אין דבר," המשיך, "אני מזיע מספיק עד שאני מגיע הביתה. אינני הולך לטייל. לא יזיק לך כלל אם גם את תזיעי קצת. צאי החוצה לשפת הנהר תמצאי ענפים יבשים, אספי אותם ויספיקו לך לבשל אפילו את שור הבר. ברם, מזהיר אני אותך שאת הילדים אל תשלחי לעשות זאת, הם לא מכירים את המקום ויכולים להנזק שם, חלילה."

— ״רק להם אתה דואג, אבל לי — לא,״ התלוננה יחנה־ציפה, ״יודעת אני שלא איכפת לך אם תגיע הביתה ותמצא אותי שוכבת מתוחה על הרצפה. אך דוקא להכעיס אותך לא אעשה זאת. מוטב שאתה תשבור לך את הראש אי שם ואני אשאר אלמנה, משיקרה לי ח״ו איזה אסון ואתה תשאר אלמן.״

— ״שוב התחלת להתפלסף עם פיך המלוכלך?״ אמר יעקב־שמואל ברוגזה, ״כנראה ניחא לך יותר לחמם את האוירה ולשם זה את מוציאה מלים יפות כאלה, וכשאני עושה איזו פעולה לקרר אותך קצת, את באה אלי בטענות. עכשיו רצונך אולי שלא אצא לחפש פרנסה כדי שלא אזלול? ואגב, אם אשאר בבית אאסוף לך קסמין? האין בדעתך להפסיק עם העקיצות הטפשיות שלך? מה את רוצה מן החיים שלי? ולמה שאחשוש שיקרה לך אסון כמו שאני חושש לגורל הילדים, האם את בגיל שלהם? ואם כן — יש לך יותר לחשוש לגורלי, שלא יקרני ח״ו אסון, שאני עובר שדות, יערות, נהרות ודרכים שהם בחזקת סכנה.״

יחנה־ציפה הרגישה שמתחה יותר מדי את החבל, הפסיקה את עקיצותיה וענתה: ״טוב, לך לדרכך. ברם, אל תשכח שהשארת בביתך משפחה רעבה וצמאה.

— ״יש בנהר די מים, תשתי כמה שתרצי,״ אמר יעקב־שמואל ונעלם.

פרק תשעים וששה

יחוסו של יעקב־שמואל ותכונותיו

יעקב־שמואל נחשב בעיני כל מכיריו לאיש חרוץ, תמים ושקט. הוא נתייתם מאביו משה־מרדכי בעודנו ילד בן ארבע שנים. לפניו נולדו לאמו בלומה־לאה חמש בנות. הוא לא זכה להתחנך על ידי אביו, אפילו לא זכר אותו. אמו היתה אשה צנועה מכל הבחינות, כמו כל הנשים הצדקניות שבימים ההם. כל ימיה משכה לבדה בעול פרנסת משפחתה הגדולה, שכללה ששה ילדים קטנים. היא עסקה באפיית עוגות ובייגליך למכירה. מעשי המאפה שלה היו טעימים מאד (כך התפאר בנה), וכמה שיצרה נחטפו מידיה. פרנסת בעלה, שהיה מלמד דרדקי, הכניסה בקושי ובצמצום להוצאות היום יומיות, ומה שהרויחה היא הוציאה על מותרות כביכול, כמו נעליים בשביל התינוקות שלא תלכנה יחפות בחורף; חוטי צמר, לסרוג מהן מלבושי חורף, שהילדים לא יצטננו; ועוד "מותרות" כעין אלה. חוץ מזה חסכה קמעא קמעא ליום פקודה, כלומר, לכשתתארסנה הבנות.

במשך כל התקופה שחלפה מאז התחתן משה־מרדכי, התפלל תמיד שיוולד לו בן זכר, ועד שאשתו כרעה ללדת עודדה אותו תקוותו שתפילתו נתקבלה והיו לו כל הסימנים לזה ... אולם כשהגיעה השעה המיוחלת ונתבשר שאשתו ילדה בת, נשאר מאוכזב ומהומם, עולמו ממש חשך בעדו. יתכן שגם עובדה זו קיצרה את חייו האומללים, כי בימים ההם היתה בת ממש בבחינת ריחיים על צווארי הוריה. היתה יכולה להיות יפת תואר, חיננית, משכילה וכו׳, ועם כל זה קשה היה להשיג שידוך בשבילה, אם לא היה לה כסף. היו אמנם מקרים יוצאים מן הכלל, שאיזה בן עשיר התאהב בנערה ענייה ולא ביקש נדוניה, אלא אדרבה, עוד הלבישה לפני החתונה שתהיה לפי כבודו. לפעמים עוד הרחיק לכת והלביש גם את הוריה, כדי שלא יתבייש בהם, והשתתף גם בהוצאות החתונה. ברם מקרה כזה היה יוצא מן הכלל, והיה לשיחה בפי כל הבריות. מהם שהעריכו אותו בתור גבור, ומהם שהקנאה דיברה מתוך גרונם, ומתוך כך לעגו לו; עד כמה שעינו הטעתו, נתפתה ליצרו והתאהב כמו גוי. וי ואבוי לזה שמכר את עצמו לשטן, לעגו

לו שכניו; הפניס׳יל שלה הקסימו אותו, רחמנא ליצלן; כאילו בזה תלוי האושר, אמרה השניה; הראיתן איזה פנים היו לשניהם, אמרה השלישית, כמו זוג קופים. לאו דוקא, התערבה זו שעמדה על ידה, הוא דוקא נראה חסון כהלכה, בעל בעמיו, הלואי והגלות לא תמשך יותר מאשר משך הזמן שהוא יחיה עמה. אל תפחדו, עד מהרה ישבע ממנה ויעזוב אותה. כאלה וכאלה היו השיחות בפי הבריות, כאשר קרה שבן טובים נשא אשה בת עניים.

ברם, לרוב כשבת עניים היתה עם כל המעלות והיא ידעה זאת, אז גורלה היה עוד יותר מר מגורל חברתה הענייה שהיתה עם פחות מעלות, או שבכלל לא היו לה שום מעלות. כיון שאלו האחרונות ידעו שאין במה להתפנק ועל מה לסמוך, ואם תגענה לגיל שלמעלה מעשרים אז הן אבודות. ולכן בהגיען לגיל שבע־עשרה והציעו להן שידוך, לא הרבו ״חכמות״ וחת־שתים שברו את הצלחת, חגגו חתונה וחיו חיים משפחתיים בהתאם לגורלן, אחת עם יותר מזל, השנייה — בפחות.

אך לא כך היה גורל היפהפיות, שהיה להן ״יחוס עצמי״. אוי ואבוי היה גורלן. הן האמינו שבוא יבוא היום ויגיע בחור שיכיר בערך שלה, ויכרע ברך לפניה לבקש את ידה בדרך כבוד, כמו שזה מגיע לה. ברם, משום מה איחרו פעמיו והיא הזקינה. זה אשר לו היתה מצפה — לא בא, וזה שבא — לא מצא חן בעיניה. ומתי נפקחו עיניה של יפהפיה זו? — רק אחרי שהתנוונה, ואז כבר מאוחר היה להסיק את המסקנות. גם לב ההורים מר היה כאשר הרגישו באסונם, הם דאבו על גורל פרי בטנם, ואין לאל ידם לעזור לה. לא נתנו תנומה לעפעפיהם, וכל ימיהם היו שרשרת של יגון ואנחה.

לכן יש להניח כי העובדה שלמשה־מרדכי נולדו במשך שמונה שנים חמש בנות, ודאי גרמה לקיצור ימיו, וכשכבר זכה שנולד לו בן ראה כאילו ביתו נתמלא אורה והשמחה באה למעונו. הם קראו לו יעקב־שמואל על שם אביו יעקב, ועל שם חותנו שמואל, כי לא האמין שיוולדו לו עוד בנים, ומה שבטוח — בטוח. שמחתו היתה ללא גבול. מי ידמה לו ומי ישוה לו. הוא התחיל לשזור בדמיונו איך שבנו יהיה עלוי וגאון. כל הרבנים יחזרו אחריו להשתדך עמו. כבר בנה סולמות בדמיונו וטיפס עליהם מעלה מעלה, איך גאון מפורסם פלוני יהיה מחותנו, הוא יושיב את בנו מימינו ואותו — המחותן לימין בנו. איזה אושר, איזו שמחה וכבוד יהיה לו בעולם הזה, ואילו בעולם הבא — עין לא ראתה ... הרי בן זה יכניסהו ישר לגן עדן. ומדי שנה בשנה, ביום הזכרון, יעלהו מעלה מעלה.

ברם, כל אלה היו דמיונות גרידא, גורלו המר נחתם בצורה אחרת. בקושי זכה לגלח את ראש בנו ולהשאיר לו פיאות, ללמדו ״מודה אני״ ו״תורה

צוה לנו משה". הוא נפל למטה שסופה היתה מיתה, ועל היתום מוטל היה, בעודנו באיבו, לזכות את אביו ולהכניסו לגן העדן, עוד בטרם הספיק לעמוד על דעתו. דודו לקחו לבית הכנסת פעמיים כל יום ואמר אתו קדיש; והאי "גאון" שלעתיד, עשה זאת בשלמות וקיבל תמורת זאת מדודו סוכריה וצביטה בלחי, לאמור — שהוא ילד טוב, ועיני כל שומעיו דמעו וענו "אמן".

אם תכנית אביו המנוח במה שנוגע לעולם הבא נתקיימה — זאת לא יודע איש, ברם, זו של העולם הזה — לא נתקיימה כלל. אמו וקרוביו אמנם השתדלו לעשות נחת רוח לאביו ולחנכו בדרך שאביו התווה לו, ברם לא היו לו כשרונות כאלה.

מבחינת הפרנסה, לא הפסידה אמו הרבה במיתת בעלה, מכיון שעיקרו של עול הפרנסה היה ממילא מוטל עליה והיא המשיכה בזה. אולם סבלו של הילד והפסדו היה רב ביותר; כי אביו היה מכניסו בעול התורה ומפטמו בה, מה שאין כן אמו, היא היתה חלשה לזה. הרבה לא הבינה ויותר ממה שלא הבינה — פשוט לא יכלה, כי היתה טרודה בעול הפרנסה. אף על פי שגם היא רצתה שבנה יהיה גאון, אדרבה, למה לא! ברם התכשיטיל, הבן יחידיל שלה, במקום שיבלה את זמנו "בחדר", ברח משם. הוא לא בילה את זמנו ברחוב עם יתר הזאטוטים, לקפוץ לנהר להתרחץ, לתלות את עצמו מאחורי עגלה עמוסה עמירי דגן, תבן או חציר, כדי לזכות בהנאת נסיעה של חינם, או לפרוץ לתוך איזו גינה לקטוף שזיפים שנתעלמו מן העין, או סתם להשתולל, כמו חברו שמר'ל היתום, שידע שהכל מותר לו, הכל מחול לו, כיון שהוא יתום ואסור לנגוע בו. זאת לא! אדרבה, ייאמר לשבחו: הוא לא דבק כלל בחברים, לא בטובים ולא ברעים, ומעולם לא השתובב. בבריחתו מן החדר לקח את דרכו יישר הביתה לעזור לאמו. הוא אהב מאד את המלאכה ונשא בעול הפרנסה יחד עם אמו. אפילו לא ליקק מן העוגות שטיפל בהם, אלא הגיש לה העזרה, פשוט לשמה לשם עזרה בלבד, ללא כל תמורה.

אמו אמנם התנגדה לעזרתו, גרשה אותו חזרה לחדר והטיפה לו מוסר; הסבירה לו כמיטב יכולתה גודל מצוות תלמוד תורה; מצות כיבוד אם; שאבא שלו יהיה לו למליץ יושר, אם ילמוד תורה, שיהיה תלמיד חכם; ואיזו עבירה גדולה לזלזל בדברי אמא וכדומה. אך לא דבק בו שום דבר. הוא הקשיב לדברי אמו, נראה היה, לכאורה, כאילו שוכנע מדבריה, ברם, משום מה לא נכנסו דבריה ללבו. מאז היותו ילד לא הרבה לדבר. לבו היה סגור ונוקשה, מבלי להכיר בו סימני רוגזה או שביעת רצון, מאושר או אומלל. מעולם לא התווכח ולא הביע התנגדות, אף על פי שדעתו היתה שונה, או שבכלל לא היתה לו דעה מגובשת.

להלקותו? — מי זה ירים יד על יתום אומלל? לא המלמד, לא דודו, ואמו מכל שכן שלא, בגלל היותו כבבת עינה. כולם הטיפו לו מוסר, והיות ולא ראו בו נטיות לרעה, האמינו שבסופו של דבר ישתכנע וישתנה לטובה; ברם, עברו שבועות, חדשים ושנים וכשם שהוא גדל כך גדלה עמו הבורות; בקושי נכנס בראשו לקרוא ולהתפלל וגם זה בגמגום, אבל יותר — לא. לעומת זאת אהב לדפדף ב״צאינה וראינה״ של אמו ומשם אסף קצת בקיאות בדברי תורה. זהו בסך הכל מה שנשאר לו לימי זקנתו, שלא יהיה בור לגמרי. בסופו של דבר, במקום שהוא ישתכנע מדברי אמו ומוריו, נכנעה לו אמו, באין ברירה, וקיבלה את עזרתו שנתן לה בשלמות, כעובדה שאין לשנותה. ואכן אפשר היה לסמוך עליו בכל תפקיד שקיבל על עצמו, שימלאהו בשלמות, אם זה היה במשק בית, באפיית העוגות והכעכים או במכירתם. בעשיית חשבון היה חלש מאד, אך למכור ולשמור על הכסף, אפשר היה לסמוך עליו לחלוטין. כך גדל יעקב־שמואל בידיעות מצומצמות שמעולם לא הרגיש בחסרונם, הואיל ואת עיקר פרנסתו ינק מן הגוים ובשבילם הספיקו ידיעותיו במשא ומתן, ובתורה — לא כל שכן.

בנוגע לידיעת מקצועותיו היה מחונן בתפיסה טובה ומהירה, כל מה שראה בעיניו שעושים תפס מיד. כשהתבגר נעשה מומחה לכמה מלאכות שפרטנו למעלה ואמו התחילה להרגיש בפועל את טובת ההנאה החומרית שהכניס לבית, הרבה יותר משהרויח אביו, ובזה עזר הרבה לאחיותיו שתתחתנה. הוא מסר לאמו את כל מה שהרויח, מבלי שישאיר לעצמו כלשהו. כך התחתנו שלוש אחיותיו הבכירות הודות לעזרתו.

עוד לפני הגיעו לגיל שבע עשרה שנה, צמח לו זקנקן ובמשך הימים גדל זקנו יותר מגופו, הוא נשאר נמוך והתפתח יותר לרוחבו. גם כפות ידיו ורגליו גדלו יחסית יותר מגופו לאורך. לטפח את זקנו — לא עלה אפילו על דעתו, כי ידע שבזה יפריע את מנוחת אביו בעולם האמת, ולכן הוא התפתח חופשית, כלומר, לרוחב פניו ככל גופו. ככל שהתבגר, התחילה אמו לעקוב מתוך חרדה אחרי העובדה שרוב פרנסתו באה לו מזה שהסתובב תמיד בין הגוים. לא היתה לה מנוחה מחשש לבנה יחידה שלא יתבולל ח״ו בין הגוים. מי יודע, חשבה, באיזה פח יכול יצר הרע להכשילו, חלילה, ולהביא אסון על כל המשפחה. לכן התחילה אמו לשדלו שיתחתן, למרות שידעה שמצעד זה היא תפסיד ובנפשה הדבר, כי הרי יצטרך לפרנס את משפחתו. אף על פי כן חיפשה שידוך בשבילו. עשתה לו פרסומת שיש לו אצבעות מבורכות ששוזרות זהב, יש לו ראש כמו לקולומבוס, ודיברה עליו כעל יצור שנולד אחת לדור. בסופו של דבר נמצאה בת זוגו המאושרת, ואחרי שהתחתן הכניסה בארמונה של אמו, כי לא היה לו חשבון להיפרד מאמו ולפרוק

את עולה מעל צווארו. אמו הפרישה בשבילו את החדר הכי גדול בשמחה רבה, ולא התערבה בסדרי חייהם במאומה, והעלימה עין אפילו ממה שלא מצא חן בעיניה, כדי שלא לתת סיבה לשטן לקטרג ולגרום מריבה ביניהם.

ואמנם מתחילה חיו בהבנה הדדית, בשותפות ובשלום לשביעות רצון כל המשפחה. ברם, אחרי שעברו שנים ונולדו להם שלושה ילדים, וכתוצאה מזה לא היה בכחו לחסוך כסף בשביל שתי אחיותיו שיתחתנו, התחילה אחותו הגדולה לרנן אחריו ולהתלונן באשר היא מקופחת בגללו, היות והוא תפס את הדירה ולכן היא לא יכולה להתחתן. התחילה להתקוטט עם גיסתה, שיחפשו לעצמם דירה אחרת, אבל היא לא לקחה זאת ברצינות, עד שפעם אחת כשיעקב־שמואל הגיע הביתה, מצא את אשתו יושבת בחוץ על חבילות ובוכה.

— "מה קרה כאן?" שאל בעלה.

— "שום דבר," ענתה אשתו, "נזרקנו החוצה. בפנים אין מקום בשבילנו."

יעקב־שמואל התקשה בתחילה להבין, כי אשתו לא סיפרה לו תלונותיה של גיסתה, והוא חשב שמא ח"ו נפטרה אמו, ולכן לא חיכה לשמוע הסבר ונכנס ישר לתוך הבית ומצא שם את הבית כמו אחרי שרפה. כל מטלטליו נזרקו החוצה, ובבית שוררת מין מהפכה בלתי רגילה שכמוה עוד לא ראה.

— "מה קרה?" שאל את אמו, כשראה אותה בריאה ושלמה, וגם היא יושבת בפינה ובוכה.

במקום שאמו תענה לו, ענתה לו אחותו: "לא קרה כלום, אלא לך וחפש לך דירה. אין מקום כאן בשביל שתי משפחות, בנת? מספיק היה כמה שסבלנו מאשתך והממזרים שלך, כבר פקעה סבלנותי וזהו!"

— "זהו הכל?" שאל יעקב־שמואל, "וזאת לא היה אפשר לעשות בשקט? צריך היה להפוך את הבית ולהרעיש עולמות? אין דבר, אם אין כאן מקום — נחפש מקום; היי בטוחה שנמצא, זה לא כל כך נורא. ברם, הייתי רוצה לדעת מי קבע זאת? האם את?" פנה אל אמו בשאלה. אמו שתקה ולא ענתה. "אם אמא שותקת, זה סימן שזה לא נעשה מדעתה," המשיך יעקב־שמואל, "אלא מדעתך, ואת לא מתביישת להתחצף בצורה כזאת? ומי יפסיד מזה אם לא את? הלא זהו האסון שלך, שאי אפשר להשיא אותך עקב הפה המלוכלך שלך, ועכשיו חתמת על גורלך. אין דבר, אני אמצא לי דירה יותר מהר משאת תתחתני."

— "טוב מאד," ענתה אחותו, "וזהו מה שאני רוצה. לך וחפש לך דירה, ובנוגע לי, מספיק היתה לי דאגתך עד כה, מעתה דאג רק לעצמך, ואני אדאג לעצמי. לא איכפת לך אם אני מתחתנת או לא."

— ״אנא, הפסיקו!״ התערבה אמם, בהתחננה אליהם בקול בוכים.

— ״למה שאפסיק?״ ענתה צ׳רנה, ״אני יותר מבוגרת ממנו. אינני רוצה לסבול עוד מהם, שיהיה להם דרך ארץ בפני! חוצפתם כבר עברה כל גבול, כאילו הם בעלי הבית. שילכו להם מכאן. אין מקום כאן בשבילם!״

— ״יש לך מזל,״ אמר יעקב־שמואל, ״שאני חס על כבוד אמא, אחרת הייתי מלמד אותך פרק בדרך ארץ, שעד יום מותך לא תשכחי אותו.״ הוא פנה אל אמו ואמר: ״לילה טוב, אמא, אל תדאגי לנו. אני בין כך רציתי לעזוב את הדירה וכבר יש לי דירה, לא נלון בחוץ. מחר אבוא אליך ואקח אותך אל דירתי, כדי שתדעי כתובתי.״

יעקב־שמואל שיקר לאמו כשאמר לה ״שבין כך רצה לצאת״, כי לא היה בדעתו לעשות זאת. הוא ראה שאמו נהנית מנכדיה והיה חס על ההוצאות הכפולות של ניהול שתי דירות, כי חשב על תכלית אחיותיו. הוא חשב לחכות עד שהגדולה תתחתן, וכשיגיע תורה של הקטנה, אז היה בדעתו לצאת כדי שהיא תשאר בבית עם אמו. אבל כאשר נאלץ בעל כרחו לצאת לא נבהל. הוא הכיר את הכפר על כל פינותיו הנידחות ולא עברו רק כמה שעות וחזר הביתה. הוא מצא את אשתו על שלושת ילדיו בחוץ במקום שהשאירם. אמנם החמות יצאה אליהם והתחננה אל כלתה שתכנס, אבל מפחד גיסתה נמנעה ולא נכנסה.

— ״אל דאגה,״ אמר לאשתו כשחזר, ״כבר יש לי דירה איפה שלא נהיה למעמסה על שום איש. בואי ונאסוף את החפצים ונעבור לדירה שלנו.״ הוא נכנס אל אמו וברכה בלילה טוב ואמר״ ״מחר אבוא ואקחך לביתי שתדעי איפה אני גר,״ ולאחותו אמר: ״שמחי שאת נשארת בעלת בית ותהני מכבוד ודרך ארץ מהקירות.״ אמו פרצה בבכי, כי זכרה לו אהבת נעורים, שמאז ימי שחר ילדותו עמד לעזרתה, דבק בה באהבה ומסירות ולא ציער אותה אף פעם, חוץ מזה שלא רצה ללמוד. תמיד נשא בעול הבית כמו גבר מבוגר וכמו כן דאג לאחיותיו. ״אל תעזוב אותי,״ התחננה אליו, ״התאזר בסבלנות, עוד מעט ויעבור לה לצ׳רנה שגעונה ושוב ישרור השקט והשלום.״ ברם, הפעם לא האזין אליה ולא רצה לענות לה אפילו, כדי שלא לעורר בה יותר התמרמרות. הוא העמיס את עצמו בחבילות כי לא רצה לחזור עוד פעם, לקח את אשתו וילדיו ועבר לדירה שבקצה השני של הכפר. שם היה בית קטן ומוזנח שהיה שייך לגוי שהיה מכיר אותו, והוא הרשה לו להתגורר בו בלי שכר דירה. הוא הסתפק בהבטחה שיעזור לו מפעם לפעם בעבודות משק עונתיות, בזמן שהעבודה מרובה ודחופה. שם ב״ארמון״ ההוא נולדו לו עוד שני בנים, ברם, העולם הזה לא מצא חן בעיניהם ושבקו חיים לאחיהם.

הגורל מסתובב, כידוע, לא תמיד לפי רצון האדם והסכמתו, אלא לפי מה שההשגחה קובעת, ומתערב בחייו של האדם שלא מדעתו. והנה הוא בא והפריע לו מנוחתו. כעבור שתים עשרה שנה אחרי חתונתו, מתה עליו אשתו ונשאר עם שלושת ילדיו במצב קשה. אמו היתה זקנה וחלשה ולא יכלה לעזור לו, וישראל רחמנים בני רחמנים השתדלו לעזור לו והשיגו בשבילו זיווג שני, שהיתה שונה מהראשונה, בפרט שהיתה אם חורגת, ועקב זה נשדדו מערכות חיי המשפחה שלו בשינוים מרחיקי לכת.

פרק תשעים ושבעה

יעקב־שמואל בתור ליצן של פורים

יעקב־שמואל שניצר (זה היה שמו ושם משפחתו, אבל איש לא הכירו בשמו הרשמי אלא בשם: "דרוטר" לפי מקצועו, כלומר: קושר כלי חרס שבורים בחוט ברזל), התחיל את עבודתו ביום הראשון בהגיעו לטלץ' ב"רגל ימין". הוא יצא את ביתו מזויין במכשיריו מכף רגל ועד ראש; חוט ברזל על צוארו, תרמיל עם מכשיריו תלוי על כתפו השמאלי ועוד תרמיל אחד ריק בכתפו הימיני (בו הכניס מצרכי מזון שונים שקיבל תמורת עבודתו) והתחיל לשוטט ברחובות ובמבואות. נכנס בבתי הנכרים וחיפש כלי חרס שבורים וכדומה כדי לתקנם. וכי באיזה בית לא נמצאו כלים שבורים, שחסו עליהם לזרקם עד שיבוא יומם ויגיע איזה בעל מלאכה שיתקנם? — והנה הגיע האומן, סדרם במומחיות, לפף אותם וקשרם בחוט ברזל בו במקום, וראו זה פלא, החזיר כלים שהם "יותר טובים מחדשים". "מעכשיו," אמר, "אפילו אם יפול על הרצפה לא יישבר שוב." לרוב לא קיבל תמורת עבודתו מזומנים, כיון שלאכר אין כסף מזומן, ואפילו כשיש, הוא מעדיף לתת סחורה שאין לה חשיבות אצלו, ואילו כסף שמונח בארגזו, עליו יותר כדאי להוסיף. אבל אצל יעקב־שמואל לא היה משנה מה שנותנים לו — קמח, ביצים, קטניות וכדומה, את הכל לקח ושילשל בתרמילו, וכך חזר לביתו בערב ושכרו בצדו עמוס בכל טוב.

הכלים המתוקנים הללו עברו בירושה לדורות. כפי שמיודענו יעקב־שמואל הסביר זאת: כלי זה המתוקן חזק יותר מן החדש, כי חוט הברזל מגין עליו שלא ישבר אפילו כשהוא נופל. ברבות הימים מצטברים מסביב לחוט לכלוך, אבק ושומן, וזה נדבק טוב מסביב עד שחוט הברזל מתכסה מחומר הלכלוך, שנעשה כמו מלט. הכלי פושט צורה ולובש צורה, ולבסוף הוא "יותר טוב" מן החדש.

שכר העבודה שקיבל היה כמעט כולו רווח; מתחרים לא היו לו; וגם מס הכנסה לא שילם. ניתן איפוא לתאר איזה הון הוא גרף ... באצבעות ידיו בלבד.

נוסף לזה היה לו עוד מקצוע אחד — אפיית כעכים. עם זכיון בלעדי

... מבלי שמישהו יכניס לו את האף להתחרות בו. אם כן, הרי גם מזה היה צריך לאגור הון רב. אף על פי שהיו וישנם יהודים כאלה שאוהבים לחקות את השני ולהתחרות בו כשרואים שהוא מצליח בעיסוקיו, אבל לא כן היה מזלו של יעקב־שמואל. לא ידוע מאיזו סיבה הצליח כל כך, אם בגלל שבמקום לא היו מסיגי גבול, אלא רק אנשים הגונים, בעלי מצפון ומוסר, או שהיה לו פטנט רשמי מטעם הממשלה שאסור היה לחקותו. על־כל־פנים עובדה היא, שהוא היה יחידי באפיית כעכים במקום. אף אחד גם לא זכה לראות כשהוא מייצר אותם. הוא טען שיש לו פטנט מיוחד לזה, ואין אומן בעולם שידע להתחרות עמו בתוצרתו, ולכן היה זהיר מאד שלא תשלוט עין זרה בזמן עבודתו. נימוקו? — מי יודע! זה היה אחד מהנסתרות. אם משום שבית מלאכתו מזוהם היה ומלוכלך ביותר, ללא תנאי תברואה ולו מזעריים ביותר; ואולי חשש שמישהו יגנוב ממנו את ההמצאה. ברם, האמת ניתנה להאמר שתוצרתו ראויה היתה לעלות על שלחן מלכים. לא היה כמותה בכל הארץ, כך הוא טען מתוך התפעלות עצמית. ובכל זאת פלט מדי פעם אנחה מפיו, וכששאלו אותו מה פירוש האנחה, ענה בקצור: "אין פרנסה." ברם, היו רבים שלא האמינו לו, לפי חשבונם היה זה שקר בעלמא, פשוט בכדי שאנשים לא יקנאו בו. כי כלום יתכן איש בעל מקצועות כה נדירים וללא מתחרה, שפרנסתו תהיה מצומצמת? אבל היו אחרים, בעלי הגיון, שעשו חשבון ביניהם ויצא להם שאיננו משקר. כי בימים ההם האנשים, בדרך כלל, לא היו קונים מותרות, וכמעט שלא היה אדם שיקנה כעך לשם תאוה וספוק גרידא, כי לא חולה הוא לאכול לחם תירס, או פת קיבר. מתפנקים — אוכלי כעכים להנאתם — נדירים היו ביותר, כל שכן הצנועים שבכלל לא ידעו לשם מה תאוה זו? רק במקרה והיה ילד חולה, או אשה הרה שהתאוותה לאכול מאכל מפונקים או במקרה דומה — קנו כעך אחד. מזה אפשר לשער שהמחזור שעשה לא היה גדול ביותר, למרות שמכר גם בסיטונאות לבעלי חנויות. סחורה זו, כמובן לא נמכרה בחליפין, כלומר, תמורת תוצרת אחרת או בהקפה, אלא רק במטבע קשה, במזומנים. לכן בהגיעו לביתו בערב, הוציא שקית מלאה פרוטות נחושת; זה היה פדיונו של יום שלם. ואף על פי שהיה זה כולו רווח, גם כן לא הספיק לפרנסת משפחתו. ממילא כדאי היה להאמין לאנחותיו.

כזאת היתה פרנסתו בימים הנוחים, כלומר, כשמזג האויר היה נאה. כי בטלץ' ובסביבתה שורר לפעמים גם בקיץ מזג אויר גשום, אפילו במשך כמה שבועות, שקשה לצאת לרחוב, ובשבילי השדות — לא כל שכן, ואז היה צריך לחיות מן החסכונות.

אבל — אין הקב״ה מכה בשתי ידים, וליהודי זה היה מקצוע גם בשביל ימות הגשמים, וגם זה בלי מתחרה, זה היה תקון המטריות. לאחת נשבר המקל; לשניה — הידית; חוט הברזל של אחת מצלעות הפתיחה נשבר או נקע ממקומו; הבד נקרע או שהעכברים כרסמו אותו, וכדומה; אין מספר לסוגי הקלקולים וצרכי התקון של מטריה, ויעקב שמואל מומחה היה לכל אלה. הוא לקח לידו את המטריה, פתח אותה, אם היה אפשר, והתחיל לפזם בניגון מלנכולי: ״אוי אוי אוי, הנה זה כאן, וזה כאן; אוי אוי, ואת זה בכלל לא ראיתי אפילו; אוי אוי, חבל חבל, מטריה כה יקרה וטובה נתקלקלה כל כך; ממש פחד, חבל חבל ...״ עד שבעליה נפלו ביאוש. או אז רק פתח את פיו, והתחיל לנחמו: ״נו, נו, אל פחד! עד שיעקב־שמואל חי, חזקה עליו שיתגבר על כל הקלקולים האלה. לא יעבור הרבה זמן ושוב תהיה לך מטריה ועוד יותר טובה מהחדשה (כי כל מה שהוא תיקן היה ״יותר טוב״ מן החדש).״ איומי הפתיחה לא היו אלא בכדי שבעל המטריה ידע ששכר התקון הוא אפס, יחסית לעבודה הקשה שמשקיעים בה. ויאמר לשבחו שאכן תיקנה כראוי וקיבל תשלומו המלא, ושניהם היו מאושרים.

וראה פלא, גם מעבודה זו לא העשיר! אף על פי שלרוב הביאו לו עבודה זו הביתה. אמנם במשך כל ימות החמה, בעת ביקוריו מבית לבית, הוביל על כתפיו חבילה של מכשירי תיקון מטריות, והכריז: ״מטריות לתקון! מטריות לתקון!״ אבל שומע לא היה לו — יש זמן לזה, טענו. רק כשהגשם כבר שטף בחוץ, אז הוציאוה והביאו אותה אל האומן.

יש לציין שלא בכל בית היתה מטריה, כי היא היתה בבחינת אבזר של מותרות שהיה רק ליחידי סגולה, אלא שלמזלו לא נזרק החוצה שום דבר שהיה אפשר לתקן. הוא היה יודע לתקן אפילו חוט ברזל שנשבר ולשים עליו ״טלאי״. כללית אפשר לומר, כי הוא אף פעם לא אמר: ״זאת אי אפשר לתקן״ — ובכל זאת לא צבר הון.

אך עדיין לא גמרנו את כל הרשימה של מקצועותיו. את מקצועו הכי מכובד, לא הביא מסעלישט, אלא זכה בו כאן, כי הרי לשם זה הוא בא לטלץ׳ וניחם את עצמו ב״משנה מקום משנה מזל״, הרי הוא — ״שמש בית הכנסת״. ואל תזלזלו בתפקיד רם זה, כי לשרת צבור כזה של עשרים בעלי בתים, זו עבודה המכבדת את בעליה ומתן שכרה בצדה; כי חוץ מן הכבוד להיות משמש בקודש, שגם בו אין לזלזל, הרי זכה גם בתשלום. תשלומו היה: ההכנסה מן העליות לתורה בימות החול, מנחה בשבת, ראש חודש, חנוכה, חול המועד ופורים. כל זה הכניס לו, בערך שבעה כתרים לחודש, סכום שהספיק לו בצמצום להוצאות שבת ויום טוב, אך גם עבודתו לא היתה מרובה. כמו כן יש לצרף עוד להכנסתו רווחים צדדיים שגם כן

אין לזלזל בהם, בפרט לאדם צנוע כמוהו, כמו למשל: חלקו ב"תקון" של יאהרצאט. איך שלא יהיה, הרי לפחות יאהרצאט אחד היה כמעט בכל שבוע, ואז הביא בעל היאהרצאט בקבוק יי"ש, עוגה ורבע או חצי ק"ג נרות. המנין היה בצמצום וקודם כל הוא נטל חלק בראש ומזג לעצמו כוס אחת של "רביעית", בירך בקול רם "שהכל" כדי להוציא את כל הקהל לא רק בברכה אלא גם בשתיה, ושתה בתיאבון נפלא. ואחר שכל אחד לגם כוסית, סילק את היתר שנשאר מעל השלחן, בתוקף תפקידו, יחד עם השיריים של העוגה וטמן אותם במקום שנתעלם מן העין. אותו הדבר נעשה גם עם השיריים של סעודה שלישית.

לשבחו יש לומר, שלמרות היותו שתיין נלהב, לא נתפס אף פעם בקלקולו כשהוא בגילופין, וגם לא שתה על חשבון כיסו. הוא ידע לשתות הרבה מבלי להשתכר, וניצל כל הזדמנות שניתנה לו לשתות, כמו: חתונה, ברית מילה, אירוסין וכדומה. בתוקף תפקידו הופיע בכל המקומות שהיתה בהם שמחה ושתה כמה שהיה אפשר. בשמחת תורה, ומכל שכן בפורים, הופיע בכל מקוריותו. אחרי עבודתו הקשה שהשקיע באותו היום, נהנה ממנו כל הישוב, כולל הגוים — להבדיל. הוא נשתנה ביום ההוא לא רק בחיצוניותו, שפשט צורה ולבש צורה, אלא גם בפנימיותו נשתנה. כאילו נשתנו כל אבריו, מוחו וכח דבורו, וכולם פעלו בצורה מפליאה של "ונהפוך הוא". הוא היה "מחותן" קרוב עם כל תושבי המקום יהודים כגוים, כולל אנשי הרשות.

יום לפני פורים, הוא נכנס אל מפקד הז'ינדרמריה וביקש ממנו את מדיו בהשאלה (כמובן המשומשים). מדי הז'ינדרמים ההונגרים משונים היו מאלה של הז'ינדרמים בכל שאר המדינות. צבע המדים ירוק כהה; על הראש חבשו כעין מצנפת טורקית שחורה, גבוהה ומעוגלת, מהודקת אל הסנטר ברצועת עור; בשמאל המצנפת היתה נעוצה ציצת נוצות תרנגולים שחורות, בעלי ברק פיסיקאלי ירקרק; בקצה הצווארון של המעיל הרכוס על צווארו מתחת לסנטרו, תפורים לו מספר כוכבים בכל צד לפי דרגתו, וסרט זהוב משני צדיו; כפתורי המעיל עשויים נחושת קלל נוצצים; על מעילו מסביב למתניו חגר חגורה ועליה קשור כידון ארוך המגיע כמעט לארץ. מעל כל זה, הוא עטה מין אצטלא ארוכה, שהיתה קשורה על כתפיו בלבד. כל אלה לבש מיודענו יעקב־שמואל באותו היום והיה נראה כמפקד הז'ינדרמים לכל דבר, רק זקנו הפריע לו קצת בגלל היותו רחב ובלתי מטופח, הוא שקילקל את הדמות והפכה מגוכחת במקצת. ברם, אין דבר, הלא פורים היום וכמה שההופעה היא יותר יוצאת דופן, מוזרה ומשונה, היא מעוררת יותר צחוק, והרי זהו העיקר, שיבדח יותר. כך הוא ביקר באותו היום בכל בתי היהודים וגם אצל לא יהודים, לקק כאן קצת ושם קצת, וכשהגיע לביתו של

ראובן־יואל, היה זה כבר בערב אחרי הסעודה, בשעה שהתאספו שם כל יהודי המקום והוא כבר היה מבוסם כהלכה.

למרות שילדי המקום הכירו טוב מאד שזה יעקב־שמואל ה״דרוטר״ של כל ימות החול, הבייגל־מאכר, השירעם־פאררכטר, ומעל לכל — השמש הקפדן, שכשעשה נקיון בבית הכנסת השתובבו שם והוא גירש אותם אחד־אחד בחימה שפוכה, ועד שאחד יצא, נכנסו שנים אחרים; עד שהוא הזיז את כפות רגליו הגדולות לרוץ אחריהם, הספיקו הם לעשות סיבוב שלם מסביב לבימה ואף פעם לא הצליח לתפוש אותם, אבל כשקרה שאחד מביניהם נכשל ונתפס על ידו — אז לא היה מה לקנא בו, הוא שפך עליו את כל חמתו, כי הרגיזו אותו נורא. אבל כשנכנס בליל פורים מלובש במדיו, אחזה את כל הילדים חלחלה, כי הרי ״זקיף״ היה! במקום השלך הס. דרך ארץ! עד שלא השמיע את קולו באידיש (כי מתחילה לא דיבר כלל לא באידיש ולא גוייש, כיאה למפקד). הוא התחיל לקרוץ בעיניו, לעקם שפתיו, לרמוז באצבעותיו, עד שקיבל חשק לרקוד. אבל זאת לא הצליח בכלל, בגלל שכפות רגליו הגדולות היו כבדות ולא נשמעו לו מעולם, מכל־שכן עתה, שהיו מלאות יי״ש, שכל מה ששתה ירד לתוך רגליו. אבל הוא לא ויתר על הריקוד, לא בשמחת תורה ולא בפורים, ודוקא ריקוד זה, הבלתי מוצלח, היה הכי מעניין, משל רוקד דוב בעל שתי רגלים, כי שתיהן היו שמאליות ובגלל היותו נמוך בלטו רגליו ביותר. כמו כן היו כל העויותיו בלתי מוצלחות, מגוחכות ומצחיקות עד שהוציא את כל החברה מכליהם. רק כעבור שעה־שעתיים התרגלו הילדים והרהיבו עוז להתקרב אליו. בהיסוס רב נגשו לנגוע בנדן הכידון -- כלי זיינו של עשו הרשע, שעליו הוא חי; הביטו בכוכבים שעל דש מעילו שהיו מכוסים למחצה בזקנו הרחב, ובכפתוריו הנוצצים, והיו מלאי הערצה כלפיו וגאים בו, איך הוא בתור יהודי, זכה להתלבש במדים כאלה ולהיראות כמפקד, מין ״מלך אביון״. בקיצור, הופעתו הפורימית אפשר לומר שהיתה מאוד מוצלחת.

גם בשמחת תורה הופיע ״בכל עוצמתו״ בהיותו בגילופין כראוי, אבל בלי מדים, וכמובן שאז היה פחות מעניין, כי כשהיה שיכור כמעט ולא פתח את פיו. גם בתור מפוכח לא היה דברן גדול, אבל בתור שיכור היתה צורתו מלאה חמלה, כאילו הוא ממורמר ורוצה לבכות.

פרק תשעים ושמונה

האם החורגת

כאמור, היה יעקב־שמואל קבצן ודלפון כפול שמונה. למרות "אצבעות הזהב" שלו ומקצועותיו הרבים, שכל אחד כשלעצמו היה מוצלח ויסודי, השיג את פרנסתו בדוחק. את החזקת שני בניו הגדולים, הוציא מתקציבו. אותם מסר ללימוד חייטות, כל אחד אצל אומן אחר. אחד למד אצל "חייט־אדונים", והשני — אצל "חייט־ אכרים". לפי דבריו, כפי שהתפאר, היו לו סיכויים ששני בניו יהיו בקרוב חייטים עצמאיים שלא יהיה כדוגמתם אפילו בבודפשט הבירה, "אבל אני לא אתן להם להתרחק מעלי, שיצאו ח״ו לתרבות רעה," אמר. "נוסף לזה אין ערך לחיים העירוניים, כל הכסף שמרויחים שם צריכים להוציא על שכר דירה ועל לוקס. שמעתי ששם קונים הכל בחנות במידה ובמשקל, אפילו את העצים. איזו ברכה יש בחיים שכאלה? אוי להם לקרתנים הללו, אומללים הם, חייהם תלוים להם מנגד", אמר יעקב־שמואל, "אני אקח אותם לכאן, זה ישוב גדול כמו עיר ובכל זאת רק כפר. כאן תהיה להם פרנסה לשניהם, אחד יהיה בשביל הפריצים ולהבדיל, היהודים, והשני בשביל האכרים. אני הקדמתי לדאוג שיהיו שניהם חייטים, שידורו ביחד, ובכל זאת שלא יתחרו האחד בשני. ולכן כשעברתי לגור בטלץ', לא הבאתי את שני הבנים האלה, מלבד אחותם בלומה שהיתה בימים ההם בגיל שתים־עשרה שנה בלבד."

כשנשא את אשתו השניה היתה אמנם מטרתו העיקרית להשגיח על שלושת היתומים, ברם, חיש מהר נשתנה המצב מהקצה אל הקצה. האשה החדשה לא היה לה חשק לטפל ב"ממזריו", בפרט אחרי שנולדו לה ילדים משלה, וכאשר הפרנסה היתה מצומצמת, לא סבלה אותם כלל ולכן נאלץ היה להוציא את שני הבנים ולמסור אותם לחייטים שיעבידו אותם בפרך למען ירויחו את לחמם, כפי שנהוג היה לגבי שוליות של בעלי מלאכה בימים ההם. הנער שנמסר ללמוד אומנות, לא למד כלום במשך שנה עד שנתיים; הוא נמסר למעשה לידי הגברת, והיא העבידה אותו בפרך עד כדי הוצאת כחותיו האחרונים, בכל מיני עבודות מלוכלכות בבית ובחוץ ובטיפול

בתינוקות. אוכל לא ניתן לו, אלא רק השיירים שנאספו מעל השלחן בגמר הארוחה. עלינו לדעת שגם האומן בעצמו היה דלפון, בקושי היה לו לכלכל את משפחתו, והשוליא היה צריך לעבוד קשה כדי שירויח את לחמו שניתן לו בפנים זועפות, כאילו היה טפיל.

כאשר יעקב־שמואל חזר לביתו מדי ערב, הביא בתרמילו "מכל טוב שבעולם": קמח, ביצים, שעועית וירקות, ולפעמים גם פירות. כל אלה הגיעו לתרמילו, לאו דוקא בתור שכר עבודה. אין ספק כי בעברו בשדות נתקל בדברים טובים למאכל, ואז עשה לעצמו חשבון: למה לעבור על "לא תחמוד" מבלי ליהנות מזה? הרי יותר כדאי לעבור על "לא תגנוב" ויביא משהו הביתה לילדיו. ועם כל זה לא לקק דבש. בשר לא אכלו משבת לשבת, גם "המוציא" לא ברכו מלבד בשבתות, חוץ מעקרת הבית שהיתה מינקת וטענה שלפחות פעם אחת ביום היא מוכרחה לאכול לחם ממש; ואם הצליחה עוד להעלים מידי בעלה כעך או שניים, היה זה רווח נקי בשבילה.

רק את הבת סבלה האם החורגת כאילו מתוך רחמנות, אבל גם זה לא היה נכון, כי דרושה היתה לה להחזיקה בתור שפחה משועבדת. היא היתה רתומה תחת העול הכבד של אמה החורגת, לטפל בילדיה הפעוטים, שמסרה אותם לידיה מתוך אמון מלא ... ולא לקחה לידיה את התינוק רק כשהיה צורך להניקו, באשר לא יכלה לדרוש זאת ממנה. יעקב־שמואל הסתובב תמיד בחוץ ולא ראה אף פעם כיצד היא מתנהגת עם בתו היתומה, ואפילו כשלא יצא לכפר גם כן מצא את עבודתו בחוץ, וכבואו לביתו בערב היה עייף ויגע ומצא את ילדיו ישנים. אפילו בשבת לא הספיק לשוחח עם בתו הגדולה; ובכלל מה היה לו לשוחח עמה? חוץ מלהטיף לה דברי מוסר, שהיא כבר גדולה ובושה בשבילה לשחק כמו תינוקת. בנות אחרות בגילה כבר עובדות ומרויחות כסף בשביל עצמן או שעוזרות בפרנסת הבית.

אמה החורגת הערימה לדבר עמה בשבת בשפה רכה, וזיכתה אותה ביותר חופש, כדי שאביה יראה שהיא נמצאת בידים טובות. ברם, בבואו בימות החול לביתו והיא ישנה כבר, עקב היותה עייפה ורצוצה, מצאה יחנה־ציפה תמיד מה לספר לו ולתנות לפניו את צרותיה עם בתו, המשחקת במשך כל היום, ואינה רוצה להשמע לה, לעזור לה משהו. אדרבה, היא מכניסה את חברותיה לתוך ביתה, והופכת את הבית בהשתוללותה. "אם אני מגרשת אותה החוצה, אז אל תשאל," התלוננה, "היא מכניסה את כל חברותיה לתוך סכנה. הן אצות ורצות על שפת הנהר, קופצות לתוכו ואני צריכה לרוץ אחריהן. כמה פעמים כמעט פרחה נשמתי מרוב בהלה ופחד, ושום אזהרות ואיומים לא עוזרים לי. היא כל כך פראית עד שממש לא שומעת מה שאני מדברת אליה. נוסף לזה," הוסיפה, "בא לכאן בכל יום געציל בן השכן.

מילא, בשעת העדרו אפשר עוד איכשהו לדבר עמה, אבל כשהוא מופיע, אז היא נעלמת יחד אתו ואין לי אפילו עם מי לדבר."

— "זה באמת רע מאד," ענה יעקב־שמואל בדאגה. "מה אפשר לעשות עמה? היא עדיין רכה מדי שיהא אפשר להשכירה בתור עוזרת. בכל זאת מחויב אני לעשות משהו דומה לזה, על מנת להקל מעליך עומס הילדים הרובץ עליך גם בלי זה. על הגעצל הזה כבר חשבתי כמה פעמים. למה הוא בא לכאן? מה הוא מחפש אצלי? הוא אמנם לא ילד טיפש, אבל הוא נראה לי למזיק מסוכן. אינני יודע כיצד הייתי יכול להרחיקו. כבר שמתי לב כמה פעמים כשבאתי יותר מוקדם ומצאתי אותו כאן, חשבתי שמא זה מקרה בלבד, אך לפי דבריך יוצא שהוא אורח תמידי אצלנו. אמנם אין מה לחשוד בהם כי הרי עודם ילדים, ומאידך גיסא הוא דוקא מוצא חן בעיני עקב פקחותו, ובכל זאת, זה שהם מבזבזים תמיד את יומם ביחד, זה לא מוצא חן בעיני. עוד שנתיים ואז אוכל להשכירה שתשרת אצל איזו משפחה בתור עוזרת."

— "ואתה חושב שמישהו יחזיק אותה אפילו בחינם? הלא היא לא יודעת כלום חוץ מלשחק! אפילו שתשמור על ילד, אי אפשר לסמוך עליה."

— "זה לא טוב, וחושבני שבזה את אשמה. את מפנקת אותה יותר מדי, היות והיא יתומה. כוונתך אמנם טהורה, אבל את לא עושה לה טובה בזה, אדרבה, היא עוד מתקלקלת, שהיא מתחנכת בלי עול."

— "קל לך לומר זאת," אמרה יחנה־ציפה, "אני בתור אם חורגת, אלמלא הייתי עושה זאת, מה היו הבריות עונות אחרי? הנה האם החורגת! ואני בכלל לא מסוגלת לענות אותה, או להרביץ לה, חלילה, בהיותה יתומה אומללה."

— "את מדברת שטויות. אם או אם חורגת, זה אותו הדבר. ילדים מוכרחים לחנך, ואין מקום לרגשנות שכזאת בחנוך. גורלך גרם לך להיות אם חורגת ובזה הוטל עליך להיות שליח לדבר מצוה, לחנכה לפי דרכה, ואי אפשר להפקירה בגלל זה שהיא יתומה."

כאן התיר לה את הרסן לגמרי. אשה זו, שהיתה מעורטלת מכל רגש חמלה ומצפון, קיבלה מעתה ידים חופשיות לשלוט עליה כאוות נפשה. בתתו לה ייפוי כח להתנהג עמה כרצונה, הנחית על ראש הילדה האומללה מהלומה מכאיבה, שתגדיש מעתה עוד יותר את סאת צרותיה. היא בתור "אשה כשרה" "מילאה את רצון בעלה", ובלומה היתומה "התבגרה" מיום ליום, במילוי תפקידים קשים וכבדי אחריות, שהיו למעלה מכחות אשה מבוגרת. האם החורגת ידעה בערמומיותה להוליך שולל את בעלה ואת כל הישוב, שלא ירגישו בפשעיה, איך שהיא מעבידה אותה בכל מיני עבודות שחורות

כמו עבד נרצע. והיא, המסכנה, משכה בעול, ולא היתה לה אפילו הזדמנות להתלונן בפני מישהו, ולכן לא ידע איש את סבלה, כולל אביה.

ברם, "לכל תכלה ראיתי קץ", והנה הגיע הקץ גם לצרותיה, ודוקא בהיסח הדעת.

הם גרו על שפת הנהר וממול, מעברו השני של הנהר, היתה טחנת קמח שהיתה שייכת ליצחק וידר, הוא החכיר אותה לגוי צעיר, שהיתה לו אשה פקחית שלא היתה עסוקה יותר מדי, ולרוב עמדה בחוץ עם עבודת יד ושוחחה עם הנשים שבאו לטחון תבואתן ברחיים. תשומת לבה של גויה זו נתעוררה על מעשיה הזדוניים של האם החורגת, איך שהיא משעבדת ילדה זו ולא נותנת לה מנוחה משעות הבוקר המוקדמות עד שתכלה רגל מן השוק בשעות החשכה, בעבודות פיזיות קשות. היא הצביעה על כך גם ליתר הנשים וכולן התפלאו על אכזריותה של האשה. כמובן שלא ידעו שהיא אם חורגת. גויה זו החליטה להתערב בדבר וקודם כל לפרסמו, כי ידעה שהדבר נעלם מעיני אנשים, מכיון שהם כמעט מנותקים ודבר לא היה להם, לא עם יהודים ולא עם נוצרים. ובכן דרכה הראשונה היתה אל ראסיה בעלת הבית. היא ספרה לה כל מה שראו עיניה אצל היהודי הגר ממול ביתה זה כמה חודשים. "אינני יודעת מה קורה שם," אמרה הגויה, "יש שם נערה קטנה וצנומה, הטורחת קשה כל היום בכל מיני עבודות. את אמה אני רואה רק כשהיא פותחת את החלון וצועקת על הילדה, או כשהיא יוצאת מן הבית ובידה שוט ומרביצה בה בכל כוחה באכזריות. המסכנה זועקת נורא ואין מושיע לה. היתכן אמא כזאת?" שאלה, "בפרט אצל יהודים?"

ראסיה שמעה את דבריה במתיחות, כי קשה היה לה להאמין לדברי הגויה, מאחר שבדרך כלל הן נוהגות לשקר, להגזים ולהרבות בדברי שיטנה ושנאה, האחת על השניה, ועל היהודים לא כל שכן. ברם שקלה את הדבר מאידך גיסא, מה לה לשקר? והרי בסופו של דבר היא מספרת לפי תומה, מתוך רגשי רחמנות, וגם היא לא מרחיקה את עדותה, ולא יכול להיות שזה ספור בדים סתם, לשם רכילות גרידא.

ראסיה קראה לבנה שלמה ואמרה לו: "אחרי תפילת ערבית תגיד לו ליעקב־שמואל השמש שיבוא אלינו."

יעקב־שמואל, שהכיר טוב את ראסיה ואת שיחתה, בתור אשה טובה ומשכלת, בא ישר מבית התפילה, אחרי שנמסרה לו קריאתה, וברך אותה ב"ערב טוב".

— "ערב טוב," השיבה ראסיה, והצביעה על כסא שישב עליו. "מה נשמע?" שאלה אותו, "האם יש לך פרנסה?"

יעקב־שמואל ענה: "ברוך ה', יותר ממה שהיה לי בסעלישט. אמנם העבודה קשה מאד, כי הכפר גדול, בלי גבול, והתושבים מפוזרים על הרים וגבעות, וכשאני מגיע הביתה אני נורא עייף, אבל בבוקר אני משכים שוב ויוצא לעבודה ומרויח את לחמי ב"ה, ומשפחתי לא סובלת חרפת רעב כמו שזה היה בסעלישט. ודאי אם הייתי יכול לרכוש לי זוג רגליים נוספות כדי להחליף אותם מדי פעם, היה יותר טוב. הרבה פעמים אני מגיע הביתה כשאני משרך את רגלי כמו שני בולי עץ ושוב אינני צריך ולא כלום. אני הולך ישר למטה ועושה לי חשבון שלפחות שלושה ימים לא ארד ממנה. אני נרדם מיד, וכשאני מתעורר בבוקר כבר שכחתי את החלטתי מאמש ואני קם בזריזות, הולך להתפלל ושוב יוצא לדרכי כמו אתמול."

— "כך הוא הדבר," אמרה ראסיה, "השי"ת הוא הנותן ליעף כח. ומה שלום משפחתך?"

— "שני הבנים הם בדרגמירשט, הם לומדים חייטות."

— "ויותר אין לך מאשתך הראשונה?"

— "יש לי בת."

— "בת כמה היא?"

יעקב־שמואל ענה: "בת שתים עשרה."

— "זו שקוראים לה בלומה"? שאלה ראסיה, "אני מכירה אותה. היא באה תמיד לחנות ומחזיקה תינוק בחיקה."

ראסיה בהיותה פקחית וטובת לב, לא רצתה להתערב בעניניה הפנימיים של המשפחה, ולא העירה כלום, אלא ניגשה ישר לענין ואמרה: "אני הייתי מציעה לך, על מנת להקל מעליך את עול הפרנסה, אולי היית מסכים להשכיר לי את הילדה שתשגיח אצלי על הילדים ועל כשרות המטבח, היות ויש לי שפחה ערלית."

— "אני הייתי עושה זאת בחפץ לב," אמר יעקב־שמואל, "אבל מה תוכל נערה קטנה זו לעזור לך? הלא צריכים עוד לשרת אותה! היא רק גורמת צרות לאשתי. רק הודות לסבלנותה של אשתי היא יכולה להתקיים אצלי. אלמלא היתה אשה אחרת, מי יודע מה היה בסופה."

ראסיה הבינה לאן ערמומיות אשתו מגיעה ואמרה: "אין דבר, נערה, שאפילו כשהיא באה לקנות משהו בחנות היא גם כן מביאה תינוקת בחיקה, בזה בלבד היא כבר מרויחה את לחמה, ואפשר לסמוך עליה."

יעקב־שמואל הסתיר את סיפוקו מהצעה זאת, וענה בתמימות: "בבקשה, בחפץ לב, בטוחני שגם אשתי תסכים לזה בשמחה רבה."

— "טוב," אמרה ראסיה, "אז תסכם עם אשתך, ואי"ה בבוקר תביא לי תשובה, כלומר, את הילדה."

יעקב־שמואל הגיע לביתו מלא שמחה וסיפר לאשתו שהצליח לפרוק מעליה מעתה את עול הילדה. "אני בטוח," אמר, "ששיחררתי אותך ממנה פעם אחת ולתמיד." כאילו הראה כאן איזו גבורה.

— "ברוך השם," ענתה יחנה־ציפה בשמחה מאומצת ונשמה נשימה עמוקה, כאילו אבן כבדה נגולה מעל לבה. "מיהו זה שרוצה לקחת על עצמו עול כבד כזה?" שאלה בסקרנות.

יעקב־שמואל ענה לה: "ראסיה."

— "כמה היא רוצה לשלם?"

— "על זה לא דיברנו."

— "זה לא מוצא חן בעיני," אמרה יחנה־ציפה, "היא חושבת, ודאי, שהילדה היא למעמסה אצלי, הואיל ואני אם חורגת, צרת עין, ורוצה להיפטר ממנה. אם כן הרי מספיקה העובדה שיצאה מתחת רשותי ועברה לרשות אחרת, ואת היתר — סמוך עליה! היא תחזיק אותה בפירורים ופסולת שהם מנת הכלב, ובלאות ונעליים שנזרקו מילדיהם, ותמורת זה תעביד אותה עבודת פרך, לקנח את כל הליכלוך של הבית. סמוך עלי! אני מכירה את טובות הנגידים. איך שהם אוהבים לנצל את העניים, בפרט יתומה שאין לה מי שיעמוד לימינה. זוכרני עוד," המשיכה במתק לשונה, "את בעלי־הטובות שעבדתי אצלם, את החיים הכלביים שהיו מנת חלקי, שכאשר קמתי מעל יד השלחן אחרי סעודת הצהרים, הייתי יותר רעבה מאשר כשהתישבתי לאכול, לקקתי את הצלחות והעצמות שנשארו מהילדים. לא! אני לא מסכימה לזה. יש לי ב״ה מה לתת לה לאכול, מה שאנחנו נאכל, תאכל גם היא. היא בת של אם טובה וכשרה, ואני לא אפקיר אותה. היא לא אשמה בזה שאמה נפטרה. האם אני ח״ו בת בליעל? אני אתן ילדה קטנה כזו לשרת, בו בזמן שהיא בעצמה עדיין זקוקה לעזרה? — לא ולא!" סיימה בהתחסדות מעושה.

כששמע יעקב־שמואל את הדברים האלה, כמעט ולא האמין שיש לו אשה צדקנית כזאת. הוא התאפק מלגלות לה את הרהורי לבו איך שהוא מעריץ אותה על עדינותה וטוהר לבה שגילה זה עתה, וחשב: איזה מטומטם אני שהחזקתי אותה תמיד לאנוכיית לגבי ולגבי הילדים. רק עכשיו נוכחתי עד כמה טעיתי. היא באמת אשה כשרה מאין כמוה ואני הרשע והפושע, ועוד הרמתי יד עליה. איזה אדם גס אני! ברם, לא היה לו האומץ לגלות לה הרהורי לבו, כי חשב שזה יחייב אותו מהיום והלאה להתנהג עמה בהכנעה ודרך ארץ, כיאות לאשה כה חשובה ... אבל בלבו התוודה שפשע כנגדה, שלא העריך אותה כראוי לה ושהוא איננו שוה לדרוך אפילו על אבק רגליה.

— "ראי," ענה לה בעלה, "זה לאו דוקא כמו שאת טוענת, כנראה שאת

לא מכירה עדיין את ראסיה ומשווה אותה עם הגברת ברנה עם כריסה הגדול, שכמה שהכניסה בה לא הספיק בשבילה, כי הרי היא בעצמה גם כן עוזרת היתה עד יום חתונתה. לא כן ראסיה. היא אשה חשובה וטובה מאין כמוה. יפה מאוד מצידך שאת דואגת לבלומה כאם רחמניה, אבל אין מה לפחד ולדאוג כלל. אדרבה, אם ישמע מישהו את דבריך פשוט ילעג לך, כי ראסיה מפורסמת ביושרה וטוב לבה, ואין לך כלל מה לחשוש, ומן הראוי הוא שלא תעלי זאת על דל שפתיך."

אחרי שיחנה־ציפה לא הצליחה לעכב יציאת הנערה מתחת ידיה, הצליחה לפחות לשכנע את בעלה בערמומיותה על כוונותיה הטובות, ולהעמיד פנים של אשה כשרה. לא נשארה לה ברירה אלא להיכנע לרצונו, ואף על פי כן ניסתה עוד את כחה, ברצותה להרויח משני הצדדים: ראשית — ליהנות עוד מעבודתה; ושנית — להראות פנים של צדקת, ואמרה: "ואתה, האינך חושש שאנשים יסיקו ממך את המסקנות, שאתה משכיר בתך לשפחה עוד לפני התבגרותה? מילא, שאתה לא חס על כבודי — ניחא, כי הרי בודאי שיאמרו שאתה עושה זאת מאין ברירה, בגלל שיש לה אם חורגת; אבל חוסה נא לפחות על כבודך, כי הרי אתה אביה!"

— "אני כשלעצמי אינני רואה בזה שום פגם," אמר יעקב־שמואל, "מאחר והיא תעבוד בשכנותנו, ואפשר לומר שלא בתור עוזרת אלא כבת בית אצל שכן; בית כזה כמו אצל ראסיה, שיש לה הזדמנות מצוינת להתחנך שם בדרך ארץ, בידיעת ניהול בית מסודר, בנקיון, במטבח מפותח, ב..."

כאן הפסיקה אותו יחנה־ציפה ונכנסה לתוך דבריו מתוך כעס: "אתה לא מתבייש לדבר כך, להעליב אותי בצורה כזו? שם אצל ראסיה שלך תלמד יותר דרך ארץ, יותר נקיון, יותר סדר? בכלל אני מתפלאה, מה פתאום נזכרה ראסיה לקחת את בלומה כעוזרת? אין זאת אלא שהלשנת עלי שאני לא מחנכת אותה כראוי, או מי יודע מה שפיטפטת לה עלי! ראו נא אותו, גם זה גבר, בעל, כביכול. לא איכפת לו, יהיה מי שיהיה, אם זה אצל השכן, אז הכל עומד במקומו הנכון, ואם אצלו בבית חורבן — אז אני הקורבן. הבא לי כסף רב כמו שיש לראסיה, תכניס אותי לבית מרווח כמו זה של ראסיה, אז נראה אם לא יהיה אצלי יותר סדר ונקיון מזה שאצלה. הכיצד אתה מתבטא בפני בזילזול כזה? רק עכשיו נודע לי שאתה היוזם להעביר את בתך אליה, וכדי בזיון וקצף, דו־פרצופי שכמוך! מי יודע אלה עלילות טפלת עלי על מנת לעורר את רחמיה עליך, דבר שלא יכולת לעשות אלא על חשבוני, להשפילני בעיני כל העולם."

— "את אפילו לא יודעת מה שאת מדברת. אין לך מושג להכיר בהבדל

שבינך לבין ראסיה. ראסיה היא בת טובים ממשפחה מכובדת, נתחנכה בעיר, בבית מסודר למופת, בתוך חברה כזו, ממילא היא יודעת לכלכל ביתה לפי המסורת שקיבלה מהוריה, מה שאין כן את. את, לא רק שלא ראית זאת אצל הוריך, שביתם לא היה אפילו כמו הרפת אצל ראסיה, אלא אפילו בבית איפה שהיית עוזרת, הרי גם הם היו אנשים פשוטים שלא היה להם מושג על סדר ונקיון. לא היה לך, איפוא, אפילו הזדמנות לראות צורה של בית מסודר וממי ללמוד זאת, אם כן מה לך כי נזעקת?!"

בכך הגדיש יעקב־שמואל את הסאה. לא די שזלזל קודם בהזנחת ביתה, והשפילה שאינה יודעת אפילו סדר של בית מטופח, אלא שהתקיף גם את בית הוריה ואת הבית שהיא שרתה בו והעלה על נס ביתה של ראסיה, שהיא קינאה בה עד כדי שהיתה מוכנה להצית אותו, שלא יהיה בעולם. ואז התנפלה עליו, כדרכה: "תראו את הידרוטרי שלי," אמרה מתוך כעס, "איך שאינני מוצאת חן בעיניו. מאז שהכיר את ראסיה, הוא לא רואה שוב טובה ממנה. תפסיק לעקוץ אותי, אחרת אקח בול עץ ואבקע את ראשך ואז תלך אל ראסיה שתחבוש אותו. אני כבר רואה שעד שראסיה חיה, לא תהיה לי מנוחה בעולם."

— "אני רואה שזבוב נכנס לך בראש ומטריד אותך," ענה לה בעלה, "אני לא הלשנתי עליך, לא ידעתי אפילו שיש מה להלשין עליך. אני אף לא הצעתי את בלומה. אבל, אם את חושדת בי, נראה שיש רגלים לדבר, שיש מקום לחשד, לכן איבדת את שיווי המשקל שלך ואת מוכנה לבקוע את ראשי. בבקשה, תנסי. אדרבה, הראיני את אומץ לבבך, כנראה שכחת את נחת זרועי. מחוצפתך אפשר להכיר שזה כמה חודשים לא טעמת מהלומה שתתכבדי בה. ואכן, דומני שאין מנוס ממנה."

— "כן, זאת אתה יודע," השיבה יחנה־ציפה, "עוד לא שכחתי את הגסות שלך וכח זרועותיך."

— "את היא זו שדואגת לזה שאני לא אשכח, כי את באה ומזכירה לי. כאילו שלא את היית הראשונה שאיימת עלי בבקעת עץ לבקוע את ראשי."

כתוצאה מויכוח זה קרוב היה שיתחילו בתגרות ידים. ברם, הפעם השעה היתה מאוחרת ויעקב־שמואל עדיין היה תחת השפעת דבריה הקודמים, שהיו מלאים חסד ורחמים על בתו, על־כן התנהג בהתאפקות, ונפרדו בתיקו. הפסיקו והלכו לישון.

בבוקר השכים יעקב־שמואל לקום, כהרגלו, והלך להתפלל. בבואו לביתו חיפש את בלומה במטתה אבל לא מצאה. הלך החוצה ותר אחריה והיא איננה. אז יצא אל הנהר ומצאה שם כשהיא שוטפת את הכביסה והחיתולים.

הוא חשב בלבו, האם זו הילדה שעדיין צריכים לשרת אותה? האם לא צדקה ראסיה באמרה שילדה כזאת כבר מרויחה את לחמה? הוא קרא לה ושאלה: "את רוצה ללכת אל דודה ראסיה לשבת אצלה?"

בלומה נבהלה לשאלה זו, היא לא הבינה את תוכן השאלה, מה פתאום שתשב אצל דודה ראסיה? אף על פי כן בהסתמכה על דעת אביה נענתה בראשה, כלומר, הן!

אביה חזר על דבריו והסביר לה: "אנחנו נלך עכשיו שנינו אל הדודה ראסיה, את תשארי שם ולא תבואי הביתה רק כשהדודה תשלח אותך. את תצייתי לה כמו לאמא, אל תסרבי לה אף פעם, כל שכן שלא תעני לה בחוצפה. אנחנו נבוא מדי פעם לראותך, את מסכימה?"

— "כן," ענתה בלומה, "אני מכירה טוב את הדודה ראסיה. היא כל כך טובה ואני אוהבת אותה. כמה פעמים היא נתנה לי סוכריות כשאני הולכת לחנות לקנות."

יעקב־שמואל רמז לה שתלך אל אמה להפרד ממנה, ולחש לה שתתן לה נשיקה ביד. אחר כך תפס בידה לצאת, אך חזר ואמר לאשתו: "אולי תתני לה את בגדיה?"

— "מה ישׁ?" ענתה יחנה־ציפה, "היא לא הולכת לאמריקה. אל תפחד, בעוד עשרים וארבע שעות נקבל אותה בחזרה."

— "אין דבר," אמר יעקב־שמואל בהתאפקות, "כשתחזור היא תביא אותם חזרה." לא היתה לאשה ברירה אחרת, אלא הלכה ואספה את סמרטוטיה, עשתה מהם חבילה ומסרה לידיה. יעקב־ שמואל תפס בידה של הילדה והלכו שניהם ובאו אל ראסיה, נכנסו למטבח ומצאו שם את הגברת.

— "בוקר טוב," אמר יעקב־שמואל, "הנה הבאתי לך את בתי, כרצונך."

— "בוקר טוב," ענתה עקרת הבית בשמחה, כאילו קיבלה את פניו של איזה אורח חשוב שחזר זה עתה ממדינת הים. "טוב עשית שהבאת אותה, אני מכירה ויודעת שהיא ילדה טובה, הי תפס וחיבק או מת חי ושא אותה "הא א רוצ להי אצלי?"

— "כן," ענתה בלומה כמתביישת.

— "מהיום והלאה," הסביר לה אביה, "תשבי כאן. תעשי הכל מה שהדודה תאמר לך, אל תלכי לשום מקום, אל תבלי את זמנך במשחקים, כי את כבר גדולה. גם הביתה אל תבואי, רק כשהיא תשלח אותך, או ברשותה, בנת?"

— "כן," ענתה בלומה, כמגיבה שתפסה את הענין.

ראסיה אמרה: "אני רואה שהיא ילדה פקחית, היה בטוח שלא יחסר

לה כלום, בעז״ה, היא תרגיש אצלנו יותר טוב משהרגישה עד עתה.״

אחרי שאביה עזב אותה ויצא, הושיבה אותה על יד השלחן, שמה לפניה אוכל ואכלה. כשהילדים נכנסו וראו אותה אוכלת לא התפלאו, בהיותם רגילים לראות זרים סועדים על יד שלחנם, אף על פי כן תמהו, הרי זאת בלומה שגרה לא רחוק מכאן! והנה באה ראסיה והסבירה להם: ״מהיום והלאה בלומה היא שלנו, היא מסכנה אין לה אמא ואני אהיה אמא שלה כמו שלכם.״ והילדים הבינו ולא הבינו הסברת אמם, ברם ,קיבלו את העובדה כמות שהיא ולא שאלו שאלות.

יעקב־שמואל הלך לו לדרכו לשוטט בגבעות ובעמקים לחפש פרנסה. הוא הרגיש את עצמו בסביבה זו כמו דג במים, אהב מאוד את הטבע וכאן פגש אותו תמיד וניצל אותו. הוא שמח אפילו לעייפותו, יען שתמיד כשהרגיש את עצמו עייף, אם זה היה בעלייה כשטיפס על ההרים או בירידה מעליהם שלא היה יכול לעצור או במישור, התפרקד על כר הדשא, כאילו נקלע לאחוזת אביו. שאף באפיו את ריח השדה עד כדי שכרון, נרדם וחטף שינה מתוקה. פחדן לא היה מעולם, לא פחד מפגעים רעים כמו גזלנים שודדים, כי לא היה לו לא כסף ולא שוה כסף. אפילו כשחזר לביתו לעת ערב אחרי יום של עמל וזיעה, גם כן לא היה בתרמיליו מה שיגרה תאבונו של שודד שישדוד אותו. גם אויבים לא היו לו, אף לא שום שיח ושיג עם אנשים מחוץ למסגרת עבודתו. כולם הכירוהו כאיש שקט וישר. מעולם לא פגע לרעה במישהו, לא דיבר הרבה אפילו עם יהודים ועם גוים לא כל שכן, רק עם אשתו בין ארבע עינים, וגם זה לא היה מוצלח ביותר, יען שלרוב גררו שיחות אלה עימותים מסוג אחר.

מעניין שגם למריבות היתה עונה משלהן, שגורמי חוץ סייעו לזה. בקיץ למשל, כשמזג האויר היה שחון, היה שלום הבית מובטח, בגלל שאז לא נמצא בביתו. הוא עזב את ביתו בשעות המוקדמות, וכשׁשב לפנות ערב, הלך ישר לבית הכנסת, וכשחזר לביתו אחרי התפילה ניגש לרוב ישר אל מיטתו בלי ארוחת ערב, כי בדרכו לביתו מצא תמיד משהו לאכול, אם מן ההפקר ואם בצורה אחרת, וממילא לא היתה לו הזדמנות להתוכח עם אשתו או לריב עמה.

ואפילו בחורף כשמזג האויר היה יבש וקר לא התעכב בביתו, מלבד בעונת הגשמים כשהתמידו — אז נאלץ היה לשבת בביתו ואז התחילה עונת המריבות. סיבות לזה לא חסרו מעולם.

פרק תשעים ותשעה

געציל

כאשר הגיעו ימי הסתיו, כשהשמש והעננים מתחילים להתגבר אלה על אלה, כאילו קיימת תחרות ומלחמה ביניהם, פעם מתגברת השמש וקרניה ממלאות את חלל העולם, אחרי שבאה רוח חזקה ופיזרה את העננים אל מעבר לאופק, והיא מופיעה בכל גאוותה ומחממת את פני היקום, מיבשת את הביצות ומשמחת את הארץ והדרים עליה. והנה פתאום, בעוד שהרוח הסתתרה באוצרות מחבואיה, מתגברים העננים ובאים מקצות הארץ ופורסים חייץ בינה לבין האדמה ופני הארץ מתקדרים. גם הפעם מתערבות הרוחות, אבל במגמה הפוכה. הן מעוררות בהלה על העננים ומכנסות אותם, מכריחות את העבים להצטופף יחדיו ולהלחם איש ברעהו. הם יורים האחד בשני זיקים וברקים בשצף קצף, תוך כדי השמעת קולות רעם אדירים כאילו עומדים לפני מתן תורה. בעלי החיים נבהלים ונמלטים לתוך מעונותיהם, בידעם כי סופה של האש הנראית מלמעלה, שגשם סוחף ירד למטה, ואכן אלה גשמי זעף שכמעט ואינם פוסקים. באותה שעה השמש נכנעת ונעלמת לחלוטין מעל האופק. לעת כזאת גם מיודענו יעקב־שמואל נשאר כלוא בביתו, אבל לא באפס מעשה.

געציל לא ידע על ההסכם שבין יעקב־שמואל ובין ראסיה (כנראה לא בקשו את הסכמתו), ויען שאביו נסע ליום השוק לנאסוד ואמו היתה עסוקה בבישול ריבה אצל שכנתה, הוא ניצל את ההזדמנות, לא הלך לחדר אותו היום והתגנב אל חברתו בלומה. אחרי שחיפש אותה בכל המקומות שהיו ידועים לו שהיא עשויה להימצא שם ולא מצא אותה, נכנס פנימה לבית. להפתעתו מצא במקום בלומה — את אביה. כשהתקרב קצת נתגלה לו, דרך אגב, הסוד הכמוס שהיה מנקר תמיד במוחו, לדעת מהו אותו אוצר בלום בתוך הארגז הזה, שאסור להתקרב אליו, דוגמת עץ הדעת, אשר תמיד הוזהר עליו "...ולא תיגעו בו". אם שאב מים מתוך הדלי שעמד על הארגז, הוזהר תמיד לשים לב שלא לטפטף מים על הארגז. וכששאל: "מה יש בארגז הזה שצריכים להזהר כל כך? היתה עונה בלומה: "דברים יקרים שהרטיבות

מזיקה להם," או: "אתה קטן מדי לדעת הכל. זה יזיק לך." תשובה זו הרגיזה אותו מאד, ודוקא זה גירה יותר את סקרנותו. והנה כאן ניתנה לו הזדמנות שכל התמונה נתגלתה לפניו במערומיה.

מאז שקבעו להם את דירתם כאן, לא היה צורך ליעקב־שמואל באותם כלים מיוחדים שמקומם היה בארגז הזה, מכיון שאת כליו היום יומיים הוציא בפעם הראשונה מאוצרו ושוב לא חיטט בו במשך כל הזמן. ברם, הפעם היה לו צורך בכלים מסויימים, וכשפתח את הארגז ראה בו מהפכה כללית שנשארה מאז שטילטלו אותו בזמן ההעברה, בשעת הטעינה והפריקה. כעת ניצל את הזמן שעמד לרשותו, הפך את הארגז באמצע החדר ורוקן את כל תוכנו בכדי לעשות בו קצת סדר. והנה להפתעתו מצא שם אורחים בלתי קרואים, משפחה שלמה של חולדות. הוא התחיל לחשוב: מאין הסתננו אלה לכאן? האם הם עוד מסעלישט, אז הרי הם "מיוחסים" כפולים, בתור אזרחים ותיקים וגם כסעלישטיים, או שמא הם גרים, תושבים מקומיים ... בכל אופן התחיל מירוץ מבוהל אחריהם בכדי לעשות בהם שפטים. היו בהם גדולים וקטנים, הגדולים הפקירו את צאצאיהם ונעלמו ביעף. רק בגורים הקטנים שלא יכלו לרוץ הצליח להתנקם, והשמידם בכעס למען ידעו שהנגיעה בארגז זה אסורה, כל שכן לקבוע בו דירת קבע. עכשיו התרגז גם על אשתו: היתכן שבתור עקרת בית, בריה נפלאה, היאך לא הרגישה שיש לה בבית קן חולדות? כיצד תסביר זאת? למזלה לא נמצאה אז בבית.

כרגיל, כשהוא התעכב בביתו ושאל אותה: "לאן את הולכת?" היא השיבה: "מספיק לי להיות תמיד כלואה בבית ולשמור עליו ועל ילדיך, כשאתה מסתובב במרחב להנאתך. עכשיו שאתה בבית, גם אני רוצה לצאת לשאוף קצת אויר. מה ישׁ? — האם לא מגיע לי?" אבל כשראה את דייריו החדשים הסיק, שגם כשהוא נע ונד מחוץ לביתו שואפת היא את האויר בחוץ, אחרת היתה מרגישה שיש בפנים חולדות.

עד שהוא עומד ועושה את חשבונו, כשהוא כולו ממורמר על רשות היחיד שלו שזרים כבשו אותו, ואין לו אפילו לפני מי לשפוך שיחו נפתחה הדלת ו...נכנס געציל, אשר כונה בפי יעקב־שמואל "מזיק" ושניהם הופתעו. אך הקטן לא נרתע לאחוריו, אלא ניגש ישר לספק את סקרנותו ובחן בעינא פקיחא סיבת המהפכה שבחדר. הארגז הפוך, במחילת כבודו, וכל הכלים שהיו בתוכו מפוזרים על הריצפה: חתיכות בד שחורות של מטריות קרועות ומכורסמות, מקלות, ידיות, ברזליות, ושאר חלקי אביזרים של מטריות; חוט ברזל מגולבן וצהוב; כלי עבודה משונים ומכשירים משומשים; המון מקלות שעליהם אופים את הכעכים, ועל כולם תפס מקום חשוב קן עכברושים, שהיה כבר ריק מתושביו. יעקב־שמואל השאירו במקום להראותו

ל"מציאה" שלו ולשאול אותה: היתכן שאת יושבת כל היום כלואה בבית ולא יודעת מי עוד משתתף אתך כאן בדירה? כך עמד ותהה ואגלי זיעה התגלגלו מעל מצחו. במצב זה מצאו געציל הקטן.

— "מה לך פה?" שאל אותו יעקב־שמואל בעצבנות.

געציל לא נבהל משאלה מוזרה זו, אלא ענה לו ישר לענין: "אני רואה שאתה מחפש משהו ואני רוצה לעזור לך! כשאצלנו בבית נעלם או נאבד משהו, אז אמא אומרת לי ואני מסוגל למצוא תמיד כל האבידות."

יעקב־שמואל הרים עליו את עיניו ואמר לו: "תסתלק מכאן, אבל חיש מהר! אינני רוצה לראות אותך ואל תבלבל לי את המוח."

— "אני הולך," ענה געציל, "אבל קודם אני רוצה לעזור לך למצא את מה שאתה מחפש."

— "יישר כוחך!" אמר לו יעקב־שמואל, "אינני חפץ בטובות שלך! התרחק מכאן מיד ואל תיגע בשום דבר, ראה הזהרתיך."

— "נו נו, אל תפחד, אמרתי לך שלא אזיק לך כלום. הנה רואה אתה? אני מחזיק את ידי מאחורי." הוא החזיק ידיו מאחוריו מתחת למתניו ועיניו משוטטות בין האבזרים הפזורים בתוך הלכלוך. פתאום התכופף ותפס בידו חלק, הראה ליעקב־שמואל ושאל אותו: "האם זהו מה שאתה מחפש?"

יעקב־שמואל הרים את עיניו אליו, לקח לידו את החלק ואורו עיניו. "זהו זה!" אמר, "איזה 'מזיק' אתה!" הפעם אמר זאת בתור שבח ומחמאה על השרות המהיר שעשה לו.

— "עכשיו אני הולך," אמר געציל.

— "אתה יכול להשאר, רק אל תיגע בשום דבר."

— "אל תפחד, למרות שאמרת לי 'מזיק' אני יכול רק לעזור לך, אך להזיק — לעולם לא! גם לבלומה אני עוזר תמיד כשיש לה עבודה קשה."

— "למה אתה עוזר לה?" שאל אותו יעקב־שמואל.

— "יען שאינני יכול לסבול לראות שהיא תוביל לבדה את סל הכביסה לנהר, או שתוביל שני דליי מים מלאים, או סל עצים וכדומה."

יעקב־שמואל המשיך לשאול: "ואז מה אתה עושה?"

— "איזו שאלה?" ענה געציל, "אני עוזר לה!"

— "ולמה אתה עושה זאת?"

— "כי זו מצוה."

— "מניין אתה יודע זאת?"

געציל ענה: "למדתי בחדר! האם לא ראית? — גם לך עזרתי הפעם, אם כי סרבת מלקבל עזרתי וגרשת אותי החוצה."

הילד שהרגיש כי עתה עת רצון, עיין מקרוב יותר, לבדוק בעיניו את

החשיבות של הכלים הנמצאים שם, והרשה לעצמו לשאול את בעל הבית: ״אמור נא לי, למה חשובים כל כך החפצים הללו כאן?״

— ״אתה עוד קטנצ׳יק מלדעת הכל,״ ענה יעקב־שמואל, ״כאן נמצאים כל הכלים והחומרים הדרושים לי לתקונים, ובלעדם אינני יכול לתקן שום דבר. זה שוה אצלי כמו אצל אבא שלך כל הכסף שיש לו.״

— ״אם זה כך,״ אמר געציל, ״אז למה אנחנו חסים עליך שאתה עני? כי אם זה באמת כך, הרי יכול אתה למכור את הארגז על כל הכלים שיש לך בתוכו, ולקנות לך בית ולפתוח חנות, שלא תהיה עני.״

יעקב־שמואל שוב הרגיש את עצמו מותקף מן הילד, שהגזים בערך הארגז ותוכנו, וענה לו ברוגזה: ״לך, לך! כבר אמרתי לך שאתה קטנצ׳יק ולא מבין הכל, זה עסק שלי ומכאן פרנסתי, בדיוק כמו שיש לאביך פרנסה מן העסק שלו. הארגז שלי יש לו דין כמו עסקו של אבא שלך, אני לא אעזוב את מקצועי אפילו כשאהיה עשיר כמו יצחק וסנדר גם שניהם, או אפילו כמו ... רוטשילד.״

געציל ראה שם המון מקלות ושאל: ״למה לך כל כך הרבה מקלות?״

— ״האם לא נכון שאתה ׳מזיק׳?״ אמר יעקב־שמואל, ״הנה כבר ראית גם את המקלות ואתה גם רוצה לדעת הכל.״

געציל שאל: ״ומה יש? הלא זה עומד בחוץ ועתה אין זה סוד. וודאי שאין אתה צריך אותם לתקן בהם את המטריות, אז לשם מה המקלות הללו?״

— ״נכון, הם לא לשם תקון מטריות אלא לשם עשיית בייגליך. עליהם אני תולה את הבייגליך כשאני מכניסם לתוך התנור לאפות אותם. נו ״קעצילי״ (אמר לו מתוך בדיחה שפירושו באידיש ״חתולי״), האם יודע אתה כבר הכל? האם עכשיו כבר תתן לי מנוחה?״ סיים יעקב־שמואל בשאלה.

— ״לא,״ ענה געציל, ״אבא שלי אמר לי שאם אני לא אלמד טוב, אז יתן אותי ללמוד מלאכה. אני לא רוצה ללמוד מלאכה, ללכת תמיד עם ידים מלוכלכות ומכנסים קרועים, לכן עשיתי מאמצים לדעת את פרשת השבוע, אבל לשוא, זה לא נכנס לי בראש. אני מעדיף לקבל מלקות מהרבי מלחזור על החומש. אפילו כאשר אני מקשיב לדבריו כשהוא מסביר, גם אז אינני תופס. הרבי אומר שישבור לי את עצמותי, ומקיים זאת הלכה למעשה, על־כן כבר נמאס לי ללכת לחדר. אם כן אגיד לאבא שיתן אותי ללמוד מלאכה אצלך, וזה יהיה יותר טוב מללכת לחדר. אני אעשה לי ארגז יותר גדול משלך, ואאסוף בו גרוטאות ברזל של מטריות עוד יותר משיש לך. הייתי אצל הסבא על עליית הגג וראיתי שם מטריה שבורה, אני אקח אותה ואביאה אליך ואתה תלמדני כיצד לתקנה.״

— "ומה תעשה אם גם המלאכה שלי לא תכנס לראשך?" שאל יעקב־שמואל.

— "למה שלא תכנס לראשי אם יש לי חשק לזה? הרי אין זה חומש ... וגם בלומה תעזור לי, כשם שאני עוזר לה."

— "אבל איה בלומה, שתבוא לעזור לך?" הפתיעו יעקב־שמואל בשאלה.

געציל עמד נבהל. רק עתה נזכר כי למעשה הוא נכנס לכאן לחפש את בלומה, והיא איננה. נשם אחת ושאל: "איפה היא?"

— "גמרנו עם בלומה," ענה יעקב־שמואל בקול של מנצח, "היא כבר לא אצלנו ולא תצטרך לעזור לה יותר."

— "אנה הלכה?" שאל געציל בדאגה !

— "זה יוודע לך בעוד מועד," ענה לו יעקב־שמואל.

געציל התחנן לפניו: "אנא, הגד לי, במטותא ממך. אני רוצה לדעת עכשיו מיד."

— "ומה יהיה אם תדע עכשיו מיד?"

— "שום דבר, אבל אני רוצה לדעת."

— "היא אצל ראסיה."

— "אם כן, הרי היא תחזור משם!" אמר געציל.

— "היא יכולה לחזור משם, אבל היא לא תעשה זאת כל כך מהר."

— "למה? האם גרשת אותה והיא ברחה לשם?"

יעקב־שמואל ענה: "לא גרשתי אותה, רק אמרתי לה שתשב שם."

געציל נרגז עד שיצא מכליו, הוריד את המקל שהחזיק בידו ואמר: "אז אני לא רוצה ללמוד אצלך כלום."

— "אין דבר," אמר לו יעקב־שמואל, "לך הביתה. תלמוד את המלאכה אצל אמא שלך ותבלבל לה את המוח, בסדר?"

געציל לא ענה לו יותר, ויצא החוצה בחרי אף.

פרק מאה

דוד הוזמן לירושלים

הבניינים הצבוריים שהקהילה הצעירה הקימה, השפיעו על יהודים נוספים שיבואו להתישב במקום. דבר זה עזר הרבה לפיתוח הישוב. אנשי צורה אמנם לא הוסיפו להסתפח, חוץ ממנהל הדואר ור׳ יחיאל לייפר וחתנו של משה וידר ר׳ לייב גוטליב, שגם הוא היה יחסן, אבל לא ישב בטלץ׳ יותר משנה אחת. הוא קיבל את הבית שנרכש בירושלים ועלה לארץ ישראל והשתקע שם. מן ה״גידולים המקומיים״ לא התפתחו אנשי צורה בעלי שעור קומה, מלבד דוד, בנו הבכור של ראובן־יואל. וחתנו של צבי שטיינר, שלמה קיסלניק, שהיה גם כן אברך מכובד, בן טובים ותלמיד חכם. אחרי שר׳ יחיאל עזב את המקום, רכש הוא את ביתו והחזיק בבית המרזח.

כמעט כל התושבים החדשים היו ממחוז מרמורש ונתקבלו על ידי הותיקים בעין טובה, במיוחד לאור העובדה שרובם היו קרובי הותיקים, מהם יותר קרובים ומהם פחות. כך באו יחזקאל שטרן ויהושע פישר, שהיו לוקחי בנותיו של דוד הרניק, כלומר, גיסים לראובן יואל וליצחק וידר, וגיסם, משה הרניק; חיים ודוב שמידמאיר, שהיו קרוביו של סנדר; אפרים לנדאו ולוי שטרן חתניו של סנדר, ויוסף אריה ומרדכי — שני בני יעקב־שמואל החייטים ״המפורסמים״. כמו כן באו והתישבו שם ארבעה גיסים שנשאו ארבע אחיות, כולם בעלי מלאכה: שנים מהם חייטים, אחד של איכרים והשני של ״אדונים״, לראשון קראו שלום פולק ולשני יעקב שניצר, יהודה אהרן גנץ — סנדלר, וזליג פישמן — נגר. אחריהם באו משה שטיין ושלושת בניו: יעקב־לייב, יוסף ופישל כולם סנדלרים, וחתנו ישראל צבי בידרמן — נגר. בן־ציון פיש — מלמד דרדקי, ואחיו צבי — קצב; גיסם ישראל צבי קופפרמן — סנדלר; צבי שטיין גם כן קצב; חיים פרנקל — רוכל ומוכר. כמו כן בני שלושת התושבים הראשונים, עם דור חדש של סוחרים שכמעט כולם התאזרחו במקום.

כפי שאפשר לסכם מהרשימה דלעיל היו כמעט כל הבאים בעלי־מלאכה, שעל חלק מהם נייחד דיבורנו. אף אחד מהם לא נחשב בין הנגידים, יען שכולם היו עסוקים בעבודתם מהשכם בבוקר עד בוש בערב, וממילא לא

הספיקו להרויח כסף. חוץ מזה טענו יודעי דבר, כי מומחה במקצועו לא היה אף אחד מהם, במחילת כבודם. גם על הקצב היה נראה שפרנסתו מצומצמת ביותר. הסיבה לזה היתה פשוטה: אכילת בשר היתה בגדר מותרות ... ״בשר תאוה״ שנפשו של אדם קצה בו. לאכרים, שהיוו 99% מן האוכלוסיה, לא היה צורך בבשר, כי לפני חג המולד נחרו חזיר בכל בית ומזה מלאו את המזוה בבשר מעושן, שומן ונקניקים, שהספיק להם לשלושת רבעי שנה ולאחדים אף ליותר משנה. ואילו היהודים הסתפקו באכילת בשר לשבת קודש בלבד, ולחלק מהם רק ״לכבוד שבת״, כלומר: לצאת ידי חובת מצות טעימה גרידא. על כן שחט הקצב בהמה קטנה ודלה, ואם זו נטרפה ח״ו, אז אוי ואבוי היה למשפחתו, כי במקום רווח היה הפסד. אם זה קרה בחורף, היתה לו לפחות האפשרות לשלוח את הבשר לבודפשט ויצא ״בשן ועין״, אבל בקיץ היה זה עסק ביש ממש. אך במשך הזמן השתפר המצב, כי לאט לאט גם האכרים — שלא היו רגילים בתחילה לקנות בשר, אלא במקרה שהיה בביתם חולה נוטה למות — החליטו לבסוף שזה לא רע גם בשביל בריאים, והתחילו לקנות לכבוד יום ראשון חצי ק״ג בשר. כמו כן נתוספו פקידים ממשלתיים, מורים וכו׳, וגם הבשר הטרף נעשה מצרך כלכלי.

עקב פרנסותיו המרובות וגידול הישוב היהודי, נאלץ יעקב־שמואל לוותר על הבלנות, כי היה דרוש כח אדם מיוחד במקוה לחמם מדי יום ביומו, ולכן נתקבל לתפקיד זה אדם חדש, שמו היה לייב אינדיק.

ראוי לציין שכל יהודי טלץ׳, בלי יוצא מן הכלל, היו שומרי תורה ומצוות, בעלי זקן ופאות, לובשי קפוטה וחובשי שטראמל בשבת ויום טוב; משכימים ומעריבים יום יום בבית הכנסת, טובלים במקוה לעתים קרובות. כמו כן התישבו יהודים בכפרים הסמוכים, שגם הם היו שייכים מבחינת השרותים הדתיים לטלץ׳.

ההתפתחות הטבעית גדלה מיום ליום, משנת תר״ם עד שנת תרס״ה נולדו לראובן־יואל שלושה עשר ילדים, לאנשל — עשרה, ליצחק וידר — אחד עשר, לאחיו נח — שמונה, לצאצאי סנדר עשרים וארבעה, ובזמן חנוכת בית הכנסת היו קרוב למאה נפשות.

במשך כל הזמן היה ראובן־יואל המנצח על כל הפעולות הרוחניות במקום. לא רק חבריו — תלמידיו, שהיו בני גילו נשמעו לו כמו חיילים למפקדם, אלא אפילו המבוגרים. כולם בלי יוצא מן הכלל, היו סרים למשמעתו והוא היה הקובע בכל דבר ציבורי, אפילו לגבי המיוחסים, כמו ר׳ יחיאל ובניו וכדומה. וזאת לא מתוך פחד, משום שהטיל את אימתו על הציבור, אלא

מתוך חיבה והערכה. מאוחר יותר הצטרף בנו דוד והיה לעזר על ידו. דוד היה מחונן בדעת ותבונה, תלמיד חכם הבקי בכל מכמני התורה, ספרא רבה בעל עט שנון, כתב יד מפואר וסגנון מצוין. בעודנו נער בר מצוה כבר עמד בקשרי מכתבים עם גדולי הדור, ממש לא יאומן כי יסופר. הוא פנה פעם אחת בשאלה אל הה״ג המפורסם בעל ״ערוגת הבושם״, אב״ד בעיר חוסט, וזה ענה לו כדרכו בתמימות, ענוה וכבוד, כשמכתב התשובה מופנה אל ״הרב הגאון״ וכו׳. בהיותו משוכנע שהשואל בכתב כה נהדר, עם תוכן של בקיאות נפלאה בש״ס ופוסקים, לא יכול להיות אלא רב וגאון, וענה לו כהלכה.

כאשר קיבל דוד את המכתב הזה, התרגש מאוד על אותות הכבוד שתלה בו בטעות, וכדי שלא ליהנות מתואר שאינו הולמו ושלא לגנוב דעת אחרים, ענה לו והעמידו על טעותו: ״אני הקטן אינני ראוי להיות אפילו כאחד מתלמידיו הכי צעירים, כל שכן שהתוארים שתלה בי בטעות יסודן ולא הולמים אותי כלל, לא מפאת גילי ולא מפאת ידיעותי בתורה וכו׳״

על זה לא איחר מענה הגאון הנ״ל: ״אם אכן מכתבך פרי עטך הנו, ותוכנו פרי מחשבתך, והנך גם צעיר לימים, כל שכן שראוי אתה לאצטלא דרבנן. משתוקק אני להכירך ומאושר הייתי אלמלא היית נמנה בין תלמידי, וכו׳״.

ואכן, נענה דוד להצעתו בשמחה רבה, נסע אליו ונעשה תלמידו המובהק. דוד חזר משם לביתו אחרי חמש שנים מלא וגדוש תורה וחכמה וגם סמיכה לרבנות בידו, אותה נאלץ לקבל מידי רבו נגד רצונו, ולא עלתה על דעתו להשתמש בה אף פעם.

כשהושלמו בניני הקהילה, נמסר לידו ארגון הקהילה. ואכן לידים נאמנות נמסר הדבר. הוא עשה הכל ביסודיות. הקהילה זכתה בהכרת אוטונומיה מן השלטונות; יסד חברה קדישא, חברה ש״ס, חברה משניות, חברה קנין ספרים וכו׳; הכל בסדר ומשטר, כנהוג בקהילות גדולות וותיקות. הוא נתקבל בקהילה בתור רב, אמנם לפי רצונו שלא על מנת לקבל פרס, כי לא רצה להשיג גבולו של הרב המחוזי שאליו השתייך המקום לפני שזכה באוטונומיה, אבל שימש בתואר רב כדי שיתפטר מן הצבא. הוא אהב ספרים בלהיטות יוצאת מן הכלל, עד שבמשך הזמן התפתחה תכונה זו לתחביב ממש, שהתבטא בהתמסרות מרחיקת לכת לרכישת ספרים. לשם כך קשר היכרות עם מו״לים, בתי דפוס וסוכניהם בהונגריה ומחוצה לה, וכל פרוטה שהיתה לו, השקיעה בספרים. כמו כן יסד אוצר ספרים, תוך עבודת נמלים, בשביל בית הכנסת, והשפיע גם על אנשים פרטיים שיקנו ספרים. קבע עמהם עתים לתורה, וכשנכנס זר לבית הכנסת והתרשם ממראה עיניו וראה את הספרים ואת הסדרים, לא היה יכול לתאר לעצמו שזה שייך לקהילה המונה

כמה עשרות בעלי בתים בלבד, ושכל זה נעשה בכחות עצמם.

מחקריו והתעמקותו בלימודיו בשקידה ובצניעות, והתכתבותו עם גדולי הרבנים נתפרסמו כל כך בעולם התורני עד ששמעו הגיע גם לארץ ישראל, ואף נדמה היה שמזווג הזיווגים הכריז "בת פלוני" שבארץ הקודש בשבילו, וכמעט שנעשה אזרח ארץ ישראל.

עוד בישיבה בחוסט פנה בשאלה אל רב מפורסם בירושלים, ואחרי כן המשיך להתכתב אתו מטלץ'. והנה פעם אחת הגיע משולח שד"ר מירושלים, שהביא לו ד"ש מאחד הרבנים החשובים בעיר הקודש. המשולח הזה נצטווה מפי הרב לתהות על קנקנו, ובאם ימצא חן בעיניו יציע לו את בת הרב לאשה וגם יביאהו עמו לכשיחזור. המשולח הזה היה איש חשוב ונאמן, וכשהבחור דנן מצא חן בעיניו, בראותו כי הוא בעל מעלות גדולות וכשרונות נדירים, גילה לפני ראובן־יואל שהוא רוצה להציע לדוד את בתו של רב פלוני מירושלים. ההורים הופתעו לשמע דברי המשולח הירושלמי והסכימו בלבם להצעתו. ברם, הבן, למרות חוסר נסיונו, אמר להורים שאינו מסכים להתחתן על יסוד מידע המגיע מפי השמועה גרידא. "אמנם נאמן עלי האיש והכל טוב ויפה, הוא גם לוקח אותי עמו על חשבונו ואני מאמין בכל, אבל אסור לקדש אשה עד שלא רואים אותה," טען דוד.

— "אבל הלא בזה שאתה נוסע, אינך עושה שום מעשה לשם קידושין," טענו ההורים.

— "נכון," ענה דוד, "ברם, כשהם משלמים לי את דמי הנסיעה וכל ההוצאות, הרי זה על מנת שכשאגיע שמה אקדש את בתם. ממילא כאשר אגיע שמה, לא תהיה לי ברירה אחרת אלא לקדשה, כי הרי לשם כך הסכמתי לנסוע על חשבונם. לכן אינני יכול לקבל את הצעתו".

— "לפי דבריך אמנם צדקת, ברם לא יתכן שיכופו עליך את בתם בעל כרחך," אמרו ההורים.

— "יתכן שלפי הדין אין להם הזכות לזה, אבל משום 'ועשית הישר והטוב' יש לחשוש, והרי אי אפשר אחרת. כלום מוכנים הם לבזבז את כספם לריק? - ודאי שלא! אז איככה אוכל בהגיעי לשם והשידוך לא ימצא חן בעיני, להפוך את פני ולומר 'שלום'?" ענה דוד בתמיהה.

— "יש לך הזכות המלאה לזה. אילו היה זה להיפך, שהחתן שולח שליח לקדש את הכלה, יכול להיות בזה טענה של ממש. אבל אתה יכול להתנות שלא יבואו אליך בשום טענות," אמרו ההורים.

אחרי הויכוחים הסבירו ההורים למשולח, שאינם יכולים לשלות אתו את בנם, רק בתנאי שיקבל מאבי הנערה הצהרה מפורשת שנסיעתו שמה לא מחייבת אותו כלל, ושיהיה חפשי להחליט שם לפי רצונו ומצפונו. בהסבירם

לו את נימוקם, הדגישו ההורים, כי הוא בתור שליח אף אינו מוסמך לתת הצהרה כזאת מפורשת ומחייבת, ויש חשש לטענות בלתי צפויות מראש.

— "אני מודה בצדקת טענתכם," ענה המשולח, "אינני יכול אפילו לחתום לכם על דבר כזה, כי אין לי יפוי כח לכך. לכן אין דרך אחרת אלא שאני אמסור את דבריכם לשולחי, והוא יחליט בדבר. אם זה יהיה מן השמים, אז נתראה בעז"ה בירושלים," סיים בחרוזים.

פרק מאה ואחד

דוד מבקר בארץ ישראל

כשלושה חדשים אחרי שהמשולח עזב את טלץ׳, הגיע מכתב מאותו הרב הירושלמי, בו הוא מאשר את תנאיו, שבמקרה שהשידוך לא ימצא חן בעיניו, הכל מחול לו, מבלי שיהיה מצדם או מצד בתם איזושהי הקפדה או טענות; והוא הדין לגבי הוצאות הנסיעה. וכי כבר העביר לו כסף לשם כיסוי הוצאותיו.

בינתיים עמד ראובן־יואל בקשר מכתבים עם בן דודו ר׳ לייב גוטליב, וגם הוא הסכים לשידוך ושידל מאוד את דוד שיבוא חיש מהר לירושלים. מכתבים אלה עודדו אותם והתחילו ההכנות לנסיעה בקצב מזורז. דוד נסע לעיר הנמל טרייסט, משם הפליג ליפו. אחרי נסיעה של ימים אחדים, הגיע ירושלימה. עייף ויגע הוא נכנס אל קרוב המשפחה ר׳ לייב גוטליב, שהיה גר מחוץ לחומה, במאה שערים, ונתקבל שם בשמחה רבה וכבוד גדול. במשך הלילה נח מעייפותו, ובבוקר הלך ר׳ לייב והודיע לרב שהבחור הגיע. שני בני הרב, בחורים בערך בגילו, באו לברכו והזמינו אותו שיבוא עמהם לביתם לארוחת הצהרים. בהזדמנות זו זכה להכיר את הנערה, והנה האכזבה המרה שהוא חשש ממנה — השידוך לא מצא חן בעיניו נימוקו נשאר סוד כמוס שלא גילה אותו אף פעם לשום נברא.

הוריה וכל בני הבית הרגישו מיד בהתרשמותו השלילית, אך התנחמו שכעבור זמן היא תחלוף, כי חשבו שלא יתכן כי בחור חסידי כזה יתרשם מיד ממבטו הראשון בצורה שלילית כזאת. מאידך גיסא, מצא הוא חן בעיני כולם בהופעתו ופקחותו, בפרט אחרי שהרב התחיל לשוחח אתו על עניינים שונים גם מחוץ לדברי תורה, ומצא שענה על הכל — דבר דבור על אופניו, למרות עצבנותו ודאגתו כיצד להיחלץ מהתסבוכת שנקלע לתוכה.

היו לו תכניות שונות לסייר, בהזדמנות זו, את הארץ הקדושה משאת נפשו, לארכה ולרחבה. להגיע לכל המקומות הקדושים, וכן גם להכיר את גדולי התורה החיים בה; לבקר את הקרובים שבצפת; להשתטח שם על הקבר של סבו, ר׳ שלמה טויסטר זצ״ל, וכו׳. ברם, באשר לאפשרות להתחתן עם נערה זו, הוא כבר החליט סופית בשלילה. לפיכך גמר אומר שאסור

לו גם ליהנות מביצוע שאר תכניותיו; כי איככה ינצל הופעתו כאן, שהיא על חשבון הזולת, בטיולים להנאתו? מה יאמרו הבריות? — הרי יחשבו שלא היה בדעתו להתחתן כלל, אלא ניצל תמימותו של השני — ונמצא שם שמים מתחלל על ידו. היתכן? לפי זה נשארו שתי דרכים לפניו: א. להתחתן, ואז בודאי יהיה משוחרר לבלות זמנו כרצונו. ב. לארוז את חפציו ולחזור מיד לביתו. ובכן, לדרך הראשונה לא רצה להסכים בשום אופן, וממילא לא נשארה לו ברירה אלא לדרך השניה בלבד. אבל על כך לא נתנו לבו להחליט, כי לא היה יכול להשלים עם זה לוותר לגמרי על ביקוריו, להיות בפלטין של מלך ושלא לבקר בהיכלו.

הוא נפרד מאת הרב וחזר אל ר׳ לייב שהיה איש פיקח ותלמיד חכם מופלג, ורצה להתייעץ אתו כיצד להתנהג בעקבות התרשמותו השלילית. אגב, הוא לקח בחשבון גם את עזרתו האפשרית. הוא רק נכנס ומיד הקיפו אותו בשאלות בנוגע להתרשמותו מבקורו הראשון.

— ״אני מאוכזב מאוד,״ ענה דוד בקול כמעט בוכה, ״אינני יודע מה ראיתי להסכים לשטות כזאת, בו בזמן שלבי לא נתנני לעשות צעד זה. מלבד העובדה שלהורי היה חשק רב והם שידלו אותי, היה לי אישית חשק להכיר את הארץ הקדושה, וכמובן שהייתי מאושר אילו היתה לי האפשרות להשתקע כאן, אבל בכל הנוגע להצעת השידוך הזה, היה לבי בל עמי. הרגשתי שלא יצא מזה כלום.״

— ״כך זה תמיד,״ אמרה שיינדל עקרת הבית, ״הלב הוא סרסורו של האדם. הוא לוחש לו מה שעומד להתרחש, ואם כן באמת לא היית צריך לבוא.״

— ״אני תמיד שמעתי לקול הורים ומורים מבלי להרהר אחריהם,״ אמר דוד, ״ואין כל ספק שאלמלא היה מדובר על ארץ הקודש, לא היו משדלים אותי לזה, בפרט שראו כי לי אין חשק לזה. אבל היות והמדובר היה בארץ ישראל, ובנוגע לזה אני בעצמי גם כן הייתי נלהב להכיר את הארץ, על כן הסכמתי לבוא. הסכמתי היתה אחרי שהתניתי תנאי מפורש שבמקרה שהשידוך לא ימצא חן בעיני, אוכל לפעול בהתאם להרגשתי, מבלי שיהיה להם איזושהי הקפדה עלי. הם בפירוש הסכימו לזה.״

— ״אם כן מדוע אתה מצטער?״ שאל ר׳ לייב.

— ״מצפוני מעיק עלי ומענה אותי נורא,״ ענה לו דוד, ״כי בכל זאת יש כאן פגיעה בכבוד הרב ובכבוד בתו. אין זה דומה להצעת שידוך מקומי, שהמועמד בא לראות ולהיראות ואין שום התחייבות לשום צד, ונפרדים כלעומת שנפגשו; אבל כאן כאילו קנו אותי, כי הרי השקיעו כסף על חשבון השידוך, ועכשיו אני בא ושולל. אני רואה בזה פגיעה חמורה. ומאידך,

להתחתן מלכתחילה נגד רצוני, זה היה נראה פשוט כאילו באמת מכרתי את עצמי, ולזה אינני מוכן. למרות הכל אני רואה את עצמי, למעשה, חפשי עם כל הזכות לחזור הביתה כלעומת שבאתי. ברם," המשיך דוד, "אם כבר אני נמצא כאן, הייתי רוצה לבקר בכל הארץ, ובמקומות הקדושים לא כל שכן. ובכך אני רואה טעם לפגם, שאטייל בארץ לארכה ולרחבה על חשבונם, לאחר שהם שלמו לי את הוצאותי. איככה אוכל לעשות הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלוקים. אף אם כי ברור שאת ההוצאות כאן אעשה על חשבוני, אבל עיקר ההוצאות הלא הם הנסיעה מהתם להכא ומהכא להתם, וזה מסתכם בסכום די רציני, ותמורת זה אני עלול לגרום להם עלבון צורב ח"ו. ולכן הייתי רוצה לשמוע דעתכם בנדון, כי אין אדם רואה נגעי עצמו."

הם הקשיבו לדבריו. הבינו את מצוקתו הנפשית והיו רוצים להוציאו ממבוכתו, אך לא ידעו כיצד.

— "אולי בכל זאת יש אפשרות שתשנה את דעתך בקשר לנערה, ואז הרי פתרת את כל הבעיות," אמר ר' לייב. "למעשה אינני מבין מה הצלחת לגלות במבט הראשון וכבר להסיק מסקנה סופית ללא פתח חרטה. אני לא רוצה להתערב בעניניך, ואינני רוצה אפילו לנסות לשכנע אותך שתשנה את דעתך, אך אולי בכל זאת תסביר לנו מה ראית בה מום שאנחנו לא ראינו. אנחנו בכל זאת מכירים אותה מיום שנולדה ולא ראינו בה פגם של כלום, ואילו אתה ברגע הראשון שראית אותה, כבר קבעת לך עמדה שלילית כלפיה. היתכן?!"

דוד ענה לר' לייב: "זו שאלה שאינני מוכן לענות עליה. לא ראיתי בה ח"ו ערות דבר, והעובדה שבמבטי הראשון ראיתי מה שלא ראיתם אתם במשך כל הזמן, זה כבר מוכיח שהיא לא בת זיווגי."

עקרת הבית שאלה: "ושמא טעית? הלא כל בשר ודם עלול לטעות!?"

— "נכון," ענה דוד, "אבל אם טעיתי, הרי שוב זה בגלל שהיא לא בת זיווגי, אחרת לא הייתי טועה."

— "אם כן," אמר רק לייב, "הרי אין טעם למתוח את המשפחה. רצוי לגלות לפניהם את הקלפים מיד, ולא למשוך את הענין."

— "נכון, אבל כיצד אעשה זאת?" שאל דוד, "אמנם היטבתי לעשות לכתחילה, כאשר התניתי שלא יבואו עלי בתרעומות אם השידוך לא יראה בעיני, אבל כיצד להביא לכלל ביטוי סירוב זה הלכה למעשה, אין לי מושג. הנני רואה את עצמי כשבוי."

— "גם לי יש חלק במצב מיוחד זה אשר לתוכו נקלעת," אמר ר' לייב, "ולכן מחובתי לעזור לך להוציאך מן המבוך. דעתי היא שנלך קודם כל

אל ר׳ שמואל סאלנטר, הוא חכם ופיקח, נתייעץ עמו וכל אשר יצא מפיו נעשה. אמנם לפי דעתי אין לך שום אחריות לגבי המאורע הזה. אני לא רואה אותך שבוי, כמו שאתה אומר, אבל כדאי לשמוע דברי חכמים, והוא ודאי ינחה אותך בדרך הישרה, אתה מסכים?״ שאל.

— ״בהחלט,״ ענה דוד, ״דרך אגב, בין כך הוא רשום ברשימתי לבקר אצלו, כי שמעתי עליו רבות.

— ״אם כן, איפוא, הבה ונלך אליו להתפלל אצלו מנחה וערבית, ובשעת הכושר נכנס אליו.״

הם קמו ועברו לעיר העתיקה והגיעו לשם בשעת תפילת מנחה. אחרי התפילה בקשו רשות להכנס לטרקלינו של הרב, שם ראה דוד להפתעתו מין עניות כזאת שמעולם לא ראה כמוה. רהיטים פשוטים ישנים, שלחן גדוש ספרים ועל ידו ישב לו איש כחוש וצנום, שקוע בהרהוריו ומתעמק בלימודו ומחשבותיו בעיון רב. הם הפסיקו מחשבותיו בכניסתם.

ר׳ שמואל הכיר את ר׳ לייב ולכן ניגש אליו ר׳ לייב בביטחה, והציג לפניו את הבחור האורח, שהגיע לכאן מהונגריה. הרב נתן לו שלום והתחיל לדבר אתו, ובתוך זמן קצר נתגלה לו לרב, שהוא מכיר אותו מתוך אגרותיו, והתחיל להתוכח עמו על תוכנה של אגרת אחת שאינו מסכים לדבריו. התפתחה שקלא וטריא ששניהם נהנו ממנה עד להפליא.

— ״האם אתה תלמידו של בעל ׳ערוגת הבושם׳?״ שאלו הגאון.

— ״כן,״ ענה דוד, ״למדתי במחיצתו.״

— ״ואיך התגלגלת לכאן?״ המשיך ר׳ שמואל לשאול.

כאן פנה ר׳ לייב לענות במקומו ואמר לו; ״זהו הנושא שבגללו באנו אל כבודו.״ ר׳ לייב סיפר את כל השתלשלות הענין והמבוכה שלתוכה נקלע, מבלי שידע להשית עצה היאך לצאת לדרך הישרה. ״היינו רוצים,״ המשיך דבריו, ״שהאורח ישאר אצלנו לכמה חודשים. כמו כן יש לו חשק לסייר בארץ, לבקר אצל קרוביו בצפת ולעלות אל המקומות הקדושים, והוא חושש מאד פן יפגע ברגשות הרב ומשפחתו. ושמא יש בזה באמת משום פגיעה, אחרי שהוא הביאו על חשבונו, והנה הוא בא ומנצל זאת לטובת עצמו? ובכן מה דעת כבודו, האם יש לחשוש לזה? כי הלא סוף סוף ניתנה לו כעת הזדמנות כזאת, שבאם ח״ו משיח צדקנו יאחר מלבוא, מי יודע כמה זמן יעבור עד שתינתן לו עוד פעם הזדמנות כזאת. האם לא חבל שיחמיצנה? הלוא יש בזה משום זה נהנה וזה לא חסר. הרי הרב בין כך התייאש מן הכסף שהוציא עליו. או שמא מוטב שלא יבקר בשום מקום, וילך וישוב לביתו כלעומת שבא?״

הרב חשב קצת ופנה אל דוד ואמר לו: ״ואולי, חביבי, היית נחפז יותר

מדי להחליט? שמא תשנה את דעתך ותארס את בת הרב, שהוא תלמיד חכם, יחסן וצדיק?"

— "לא!" ענה דוד בהחלטיות, "הלוא בזה נעוצה עצת חז"ל שאמרו שלא לקדש אשה קודם שיראנה. אני מאוד מצטער ממעמקי לבי שנתלגלגל על ידי צעד בלתי מוצלח זה. לא רק חלישת הדעת ועלבון גרמתי להם, אלא גם נזק כספי הסיבותי להם. יאמין לי כבוד הרב, שאני בעצמי שקלתי הרבה את הענין עד שבאתי לידי מסקנה זאת, ואינני יכול לשנות את דעתי, בין אם ינתן לי לבצע כאן תכניותי ובין אם לא."

— "חשבתי מתחילה לקחת על עצמי את היוזמה שהשידוך יצא לפועל," אמר ר' שמואל, "אבל היות ולא קיימת כאן שום אי הבנה בין הצדדים, וכפי ששמעתי אותך, החלטתך נחושה שלא לארסה, לכן אני מסתלק מלהתערב. ובנוגע לרצונך להשאר עוד כאן — אין בזה, לפי דעתי, משום עלבון למשפחה. אשמח מאוד," הוסיף לומר, "אם תוסיף לבקר אצלי בימי שהותך כאן."

בלכתם הביתה אמר ר' לייב אל דוד: "עכשיו, אחרי שסדרנו את הצעד הראשון, עלינו למצוא את הדרך כיצד למסור למשפחה על החלטתך השלילית."

— "אני צריך להודיע זאת גם להורי," אמר דוד, "וברצוני לבקש מהם כסף לצורך נסיעתי הביתה. כי לא אקח בחשבון ניצול הרב מהיום והלאה, די במה שבזבז עלי עד הנה! גם בהוצאות ששלם עד כה, אם גזל אין כאן, מי יודע אם אין בזה משום אבק גזל. אף על פי שחזקה שאין אדם רואה חוב לעצמו, כל שכן שקיבלתי גם הסכמתו של אותו גאון וקדוש, עדיין אינני יכול להשלים עם המצב, כי נהניתי מזה הנאה מרובה. הרי ישארו לי חויות, כל ימי חיי, מכל צעד שזכיתי לדרוך על אדמת הקודש."

דוד בדרך לירושלים בכניסה לשער הגיא

ירושלים בימים ההם

פרק מאה ושנים

דוד חוזר מארץ ישראל

בהגיעם הביתה, אחרי אכלם ארוחת הערב, לקח דוד לידו מכשירי כתיבה וערך מכתב להורים. הוא הודיע להם על אכזבתו הרבה, אבל הודות לתנאי הבלתי חוזר יהיה באפשרותו לחזור בעזי״ה לשלום הביתה, אמנם מצטער הוא מאד, אבל בודאי גם זה מן השמים. ברם, הוסיף לכתוב, אני עומד לפני בעיה שלא חשבתי עליה מראש: אני אמנם קיבלתי הבטחה לתשלום כל הוצאותי, והם יקיימו זאת ללא ספק, אבל מצפוני לא נותן לי לדרוש זאת מהם, ואפילו אם ירצו לתת לי מעצמם גם אז אין ברצוני לקבל מהם. אי לזאת אבקשכם שתשלחו לי כסף על הוצאות הדרך. חוץ ממאורע בלתי נעים זה, הוסיף לכתוב, אני שמח מאוד שזכיתי לדרוך על אדמת הקודש, לשאוף את אוירה ולחזות בנועם ה׳ אצל הכותל המערבי. וברצות ה׳ דרכי, ברצוני לבקר בשאר המקומות הקדושים, אשר בארבע ארצות החיים.

אחרי כן הלך לישון, אבל חבלי שינה לא נפלו על עיניו. הפך על משכבו מצד אחד על משנהו ורעיונותיו הטרידו את מנוחתו. הוא נזכר ברושם הראשון השלילי שעשתה עליו הנערה, וקיבל על עצמו שלא לגלות את סודו לשום נברא לעולם ועד. סוד זה הלך אתו לקברו, או יותר נכון נשרף יחד עמו בקרמטוריום באושביץ. הי״ד. רק כעבור עשרים ושלוש שנים בערך, אחרי שמתה עליו אשתו, והשאירה אותו עם תשעה יתומים קטנים, וביתו ריקן, עקב מחלתה הממארת שעיכלה את כל הונם ובנוסף על כך עוד שקע בחובות — לולא אמונתו האיתנה והטהורה, שלא היה בה שמץ של דופי, היה שוקע ביוון היאוש — כשאיש לא ידע את מצבו האומלל, אז נפלט מפיו מאמר של וידוי שהשמיע באזני אמו: ״מי יודע אם לא נענשתי מן השמים על שזילזלתי בשידוך הראשון שהוצע לי״. כך הרהר פעם אחת בקול, מה שהעיק על לבו מי יודע כמה זמן. אבל גם אז לא גילה את סודו מה ראה עליה.

בבוקר הלכו להתפלל אצל הכותל המערבי, ואחרי שסעדו ארוחת הבוקר

התייעצו מה לעשות. הם החליטו להכנס אל הרב, כי מוכרחים קודם כל לנתק עמו את הקשרים, כמה שאפשר יותר מהר, וכמובן, בדרך כבוד — "הרי הם לא פגעו בך, אדרבה, חייב אתה לבקר אצלם. גם אני אתלווה אליך ואשתדל לעזור לך, לדבר במקומך, על מנת למחוק מעל לוח לבם שמץ של הקפדה עליך, כדי שכשתיסע לביתך לא יעיק מצפונך עליך," אמר ר' לייב. דוד שמח מאד לדבריו, כי בלי עזרתו לא היה לו מושג כיצד להביע את מועקת לבו.

כאשר נכנסו אל הרב נתקבלו בכבוד גדול, בילו שם כמה שעות בשיחת תלמידי חכמים ופלפולה של תורה. לבסוף אמר הרב: "אני מקוה שהאורח ישאר אצלנו לארוחת הצהרים."

— "כבוד הרב יסלח לי," אמר ר' לייב, "האורח הוא אורחנו, אחינו בשרנו הוא. אתמול חלקנו כבוד לרב שרצה לכבדו, אבל על יותר מזה לא מוותרת אשתי ועלינו לכבד את רצונה. ועכשיו הגיע הזמן ללכת, כי היא כבר מחכה לנו. בהזדמנות זו," הוסיף ר' לייב לומר, "אורחנו רוצה לבקר במקומות הקדושים. ביום ראשון הבעל"ט רצונו לנסוע בעז"ה בצפת, לראות קרוביו מצד אמו, וגם לפקוד שם את המקומות הקדושים, ומשם להמשיך לטבריה."

אז פנה הרב אל דוד ואמר: "אם אכן רצונך לערוך ביקורים במקומות שונים בארץ, הרי אתה זקוק לכסף, ואני שומר את הבטחתי שבמשך הזמן שתהיה כאן תבלה על חשבוני, ומדוע אתה שותק?"

כאן שוב התערב ר' לייב ואמר: "האורח יסלח לי שאני מתערב ועונה במקומו. הוא הצהיר בפני שאין בדעתו לקחת בחשבון את ההבטחות שנתנו לו מראש, היות ו ... בטעות יסודן. על הראשונים אנו מצטערים, ואין בדעתו להוסיף על ההוצאות שכבודו הוציא עד כה על ביקור זה."

הרב הופתע מן התשובה שהביאה אותו במבוכה, אף על פי שכבר אתמול תיאר לעצמו שהבחור מאוכזב. בכל זאת לא פילל לקבל כל כך מהר את התשובה השלילית, וכדי להסתיר את מבוכתו ענה מיד: "אף על פי כן לא היה כאן מקח טעות, כי אדעתא דהכי נדרנא: בלי טענות. אנחנו נוהגים לקיים את דברנו ללא הסתייגויות." בשעת הפרידה ביקש הרב את דוד, שבמשך ימי שהותו בירושלים יכנס מפעם לפעם לבקרו.

בחוץ פנה דוד אל ר' לייב ואמר לו: "חסד גדול עשית עמי שענית במקומי, ודבריך קלעו אל המטרה. אמנם גם מפיך קשה היה לי לשמוע דבריך שאמרת במקומי, כל שכן אם אני בעצמי הייתי צריך לאמרם; לא העזתי להרים את מבטי עליו בשעה שדיברת. אני שקלתי הרבה כיצד להשמיע את דעתי באופן שלא אפגע ברגשותיו, והנה באת אתה ועשית לי שרות כזה שלכל ימי חיי לא אשכחך."

דוד הסתובב בכל העיר ובכל בתי הכנסת; ביקר אצל כל הרבנים, ספרדים כמו אשכנזים; שהה בכל הספריות ובדק כתבי יד שונים, עתיקים ולא כל כך עתיקים; ביקר בהר הזיתים, בבית לחם ובחברון, חזר לירושלים ומשם נסע לגליל. בצפת קיבלו את פניו בני המשפחה של הגה״ק ר׳ שלמה־ילה טויסטר זצ״ל, שהיה סבה של אמו, ונתקבל שם באהבה חמה וכבוד רב. גם שם ביקר במקומות הקדושים ועל קברו של הסבא, שנמצא במרחק לא רב מקברו של האר״י ז״ל (כארבעה קברים מבדילים ביניהם). בספריה של סבו מצא המון כתבי יד משלו. חלק מכתבי היד היו מסודרים בכריכה נאה, כנראה שעשו זאת מכיון שלא היה להם סיכוים להוציאם לאור מאפס אמצעים והעתיקו אותם בכתב יד. דוד קיבל את כתב היד המקורי. היה זה כתב יד נהדר להפליא, ותכנו מתורת הח״ן. כתבי יד אלה שובצו מעתה בספרייתו, שגדלה והתפתחה עד שהיתה לאחת הכי מפורסמות בהונגריה. בספריה זו השקיע את כל הכנסתו והוא עצמו היה חי בצמצום נורא. לבסוף עלה עליה הכורת, כמו על בעליה. אמנם מידי הגויים ניצלה, אבל להגיע לידי יורשיה החוקיים לא זכתה. כמו כן ביקר בטבריה, בחיפה ובעכו, והשתטח בכל מקום על הקברים העתיקים של תנאים ואמוראים וקדושים אחרים.

במשך הזמן ששהה בארץ ישראל הציעו לו גם שידוכים טובים וחשובים, שאלמלי היה נמצא במצב אחר היה מסכים להתחתן שם, ברם, לא רצה אפילו לשמוע עליהם, כי חשש פן יפגע ברגשותיו של הרב מירושלים שהביא אותו על חשבונו ארצה. מצפונו לא נתן לו מנוח על החלטתו השלילית, למרות ההסכמות שקיבל על החלטתו. הוא שקל בלבו אם אינו עושה משגה בזה, אבל בסופו של דבר לא שינה את דעתו.

אחרי כחודשיים חזר ירושלימה. בבית ר׳ לייב מצא מכתבים מהוריו שכתבו לו בגעגועים והודיעו לו שהעבירו לו כסף על הוצאות הנסיעה, ושח״ו לא יקח מן הרב אפילו פרוטה. הוא שמח מאוד שיש לו כבר כסף ולא יהיה תלוי בחסדי אחרים, יהיו מי שיהיו.

בבית ר׳ לייב נתקבל בשמחה רבה. ״חשבתי,״ אמר לו ר׳ לייב, ״שתחזור משם בתור חתן, שהם לא יתנו לך להיפרד מבלי שתישאר קשור אליהם.״

— ״השערתכם לא היתה תלושה מן המציאות,״ אמר לו דוד, ״אכן הציעו לי מספר הצעות טובות ביותר, אבל אפילו אם היו מציעים לי עולם ומלואו, גם אז מצפוני לא היה נותן לי לעשות דבר כזה, שהיה פוגע ללא כל ספק ברגשותיו של הרב. אדרבה,״ הוסיף לומר למארחיו, ״אני עוד שקלתי אם לא היה כדאי לבקר עוד פעם אחת אצל הרב, לפחות לכבדם בביקורי מה דעתכם על כך?״

ר׳ לייב ענה לו: ״אני הייתי אומר שאחרי שכבר עבר כל הענין, לא כדאי לעורר שוב פעם רגשות שכבר הספיקו להטשטש. המשפחה שכחה אותך וחבל לעוררם. אך אם אתה חושב לראותה עוד פעם, ואולי תשנה את דעתך השלילית לגביה — במקרה זה באמת כדאי שתבקר עוד פעם אצלם.״

— ״איך שלא יהיה אני רוצה לבקר אצלם עוד פעם,״ אמר דוד.

ביום השני הלכו שוב שניהם אל הרב ונכנסו ישר לחדרו. הוא קיבל אותם בחיבה וכבוד, כדרכו, הושיב אותם על ידו והתחיל לדבר עמם ולהתעניין בנסיעתו, איפה היה, מה ראה, ומה הן חויותיו.

דוד ענה בגילוי לב ובפשטות על כל דבר, בקיצור ולענין. לבסוף אמר: ״הכל היה מאד חשוב בעיני. יהי רצון שנזכה לביאת המשיח ולגאולה שלימה בקרוב. בינתיים אני מתכונן לחזור לבית הורי המחכים לי, וגם אני מתגעגע אליהם.״

דוד חשש שמא יזמינו אותו שוב לארוחת צהרים, אבל החליט בדעתו שלא להישאר שם בשום אופן, ורמז לו לר׳ לייב שהיה רצוי להסתלק בעוד מועד. ר׳ לייב לקח שוב את יוזמת הדיבור ואמר: ״היות ואורחנו מתכונן לחזור לחוץ לארץ בעז״ה, אך לא רצה לעזוב אותנו עד שלא יבוא לברך את כבוד הרב ולהתברך מפיו, לכן נקצר את דברינו ונבקש את רשותו להפרד, ותוך כדי דיבור קם דוד על רגליו, פשט את ידו אל הרב ואמר: ״אני מבקש את סליחתו וסליחת כל בני משפחתו. אני מודה לכם על קבלת פנים החמה וטרחתכם שטרחתם בשבילי. ממש אין בפי מלה להביע לכם רגשותי לגביכם, אנא סלחו לי.״

— ״מה החפזון הזה?״ שאל הרב, ״ואם גם אין אפשרות שתשנה את דעתך, הישאר לפחות לעוד ארוחת צהרים אחת, אשר לא תחייב אותך בכלום!״

— ״אשתי לא תוותר בשום אופן,״ אמר ר׳ לייב.

— ״מתי בדעתך לצאת, בעז״ה, לדרכך?״ שאל הרב את דוד.

— ״ביום השישי מפליגה האניה מיפו לטרייסט.״

— ״אם כן, איפוא, תואיל לבוא מחר אי״ה בשעה זאת, ותקבל ממני את הכסף המגיע לך בעד ההוצאות חזרה, כי ברגע זה אין לי מן המוכן. אם קשה לך לבוא, אמור לי ואשלח לך את הכסף על ידי בני.״

— ״אם כבוד הרב עומד דוקא על זה שאבוא מחר עוד פעם,״ אמר דוד, ״לא אסרב לזה. ברם, אם רצונו לתת לי כסף, אז אין מה לדבר על זה, כי לי כבר יש ב״ה כסף על ההוצאה. לא בגלל זה באתי לקחת ברכתו. אדרבה, אני חייב להודות על השתתפותו בדמי ההוצאות עד כה.״

— ״מאין לך כסף?״ שאל אותו הרב.

— ״ההורים שלחו לי,״ ענה דוד.

הרב הופתע ונרגש עד שכמעט הזיל דמעות ואמר: ״אם יש לך ואתה מוותר על השתתפותי, אין לי מה לומר מלבד זאת, שחבל שאברך כמוך עוזב את ארצנו הקדושה וחוזר לארץ הטמאה.״

— ״גם אני מתאונן על זה,״ אמר דוד, ״אבל כנראה לא הגיע הזמן עדיין לזה. אבל אני מלא תקוה שעול הגלות לא יאריך עוד, ובקרב הימים נזכה לביאת המשיח ונחזור כולנו קוממיות לארצנו.״

אחרי שדוד נפרד ממשפחת הרב, בילה עוד כמה ימים בירושלים, בבקרו עוד אצל גדולי התורה שם ובמקומות הקדושים, ויצא עם שיירה ליפו ומשם הפליג לטרייסט. הוא הגיע לביתו בשלום, בהביאו מזמרת הארץ קצת פירות, ושקית עפר מאדמת הר הזיתים.

פרק מאה ושלושה

דוד מצא את זיווגו

השמחה רבתה בבית ההורים כשראו את בנם חזרה בשלום. אף על פי ששמחו גם כשנסע לארץ ישראל, בהאמינם שהוא יוצא לפניהם כמורה דרך, ברם, בדיעבד, היו מאושרים כשהגיע הביתה. הוא סיפר הרפתקאותיו על סירובו להסכים לשידוך (את הסיבה לא רצה לגלות), על בקוריו אצל הקרובים, אצל רבנים מפורסמים, במקומות הקדושים ובאתרים חשובים אחרים, ועל שאר חויותיו.

ביקש דוד לישב בשלוה והנה קפץ עליו רוגזם של השדכנים, זה בכה וזה בכה. פעם אחת נסע הרבי ר׳ משה׳לה מדעש עם בנו בעסקי שידוכין, ונטה ללון בטלץ׳. כמובן שיהודי המקום התאספו ועשו לו קבלת פנים יפה עם דוד בראשם. את דוד הכיר ר׳ משלה׳ה עוד בטרם נסע לארץ ישראל, כי לפני נסיעתו פנה אליו שיתן לו המלצות והדרכה, היות והוא היה נשיא הכולל של זיבנבירגן שבירושלים. בפגישתו זו שוחח אתו הרבה על עניני ארץ ישראל. אחרי כן ביקשו שיב׳יא גמרא מסכת עירובין ושישב על ידו שילמדו שניהם יחדיו. אחרי שגמרו אמר לו הרבי: ״אתה לומד דף גמרא מצוין, ראוי אתה להיות חתנו של ר׳ שלמה.״

דוד שמע את דבריו, אבל לא הבין את תוכנם, ולשאול — התבייש, ולכן לא סיפר זאת לאיש.

אחר כך היה ראובן־יואל באינטרדם, והרב משם הציע לו את בתו של ר׳ שלמה השו״ב משם, והמליץ עליו מאד. כאשר בא הביתה וסיפר זאת, נזכר דוד בדברי הרבי מדעש, שהזכיר שמו של ר׳ שלמה, והסכים מיד. היהודי הזה מפורסם היה בכל המדינה ליחסן, ירא שמים ואדם חשוב.

ובכן בשידוך זה בחר. הוא קיבל נדוניה שבימים ההם היתה נחשבת סכום חשוב, ואחרי החתונה התישב בטלץ׳. סבו, אברהם־יצחק, נתן לו — בתור נכדו הראשון ותלמיד חכם מפורסם — את ביתו החדש ששימש לפני כן למשרד הדואר, והוא פתח לו שם חנות לפי שיטה חדשה שהיה בה המצאה ממש: את רוב סחורותיו הזמין מהמקורות הראשונים, כלומר, מהיצרנים. האימפריה היתה גדולה, והוא בא בקשר עם בתי חרושת והזמין כמויות

גדולות מאלה שנזקק להם בחנות שלו, לכן מכר גם בסיטונאות והעסק הצליח מאד מן הרגע הראשון. עסק זה היה יכול להצליח עד הסוף, אילו היה מנצל את כשרונותיו וסבלנותו לטובת עסקו; ברם, העסק היה נחשב בעיניו לטפל ומסרו ליד אשתו הצעירה, שהיתה אשה פקחית וסמך עליה, והוא טיפל בהרבצת תורה ברבים, דבר שאחרים לא מצאו בו ענין. הוא שאל את עצמו: ואם כן תורה מה תהא עליה? הרי לא לשם זה הוא התחתן שהתורה תהא מונחת בקרן זוית. אולם לבסוף התברר לו כי שגה שגיאה גדולה שמסר את העסק לידים בלתי מאומנות, לאדם שאין לו כל נסיון, וגם חסר חוש מסחרי כלשהו. תושבי המקום ראו בחנות חדשה זו מה שלא ראו בשום חנות אחרת, ובאו לקנות מתוך סקרנות, ומיד הרגישו בחולשת בעלת החנות, שאפשר לקנות בהקפה ושלא לשלם; אפשר לעמוד על המקח; אפשר לקנות ושלא לשלם כלל; אפשר לקנות שתיים ולשלם אחת; אפשר לתת אגורה ולבקש עודף מזהוב; אפשר ואפשר עד אין סוף. מי ימנה ומי יספור תעלוליהם של הרמאים והנוכלים, שבחוש ההרגשה המפותח שלהם ובחוסר מצפון כלשהו, הם יכולים לסדר "סוחר" כזה? הקונים נמשכו לשם כמו הדבורים אל הדבש. כל בעלי החנויות המקומיים שבתו ועמדו באין אונים מול הכוכב החדש שעלה זה עתה, ממש הגיעו לידי יאוש. לקוחותיהם עזבו אותם ועברו לחנותו של "הרבין".

האשה הצעירה עבדה עבודת פרך מבלי להרגיש שכמה שהפדיון גדל, המשבר מתקרב. כאשת חיל, לא התלוננה בפני בעלה שעומס העבודה מתגבר מיום ליום, כדי שלא להפריע לו בעבודתו, שהיתה גם כן רבה וקשה. בכל ערב הכניסה את הפדיון היומי ודווחה עליו לבעלה. הסוחרים המקומיים השתוממו על הצלחתם הגדולה וגם קנאו בהם, ולגברת לא היה מושג על הכשלון הנורא שהיא ממיטה על בעלה ועל פרנסת ביתם.

מדי ערב בבואו הביתה, החנות היתה כבר סגורה. הוא בדק חשבונות, קרא אגרות, ביצע תשלומים, טיפל בהזמנות וכו', ומבחינת המינהל היה הכל תקין. אף פעם לא עלה על דעתו להטיל ספק בטיב העבודה בתוך החנות עצמה. בכשלונו המוחלט הרגיש רק לפני פסח, כשניגש לבדוק את החמץ. בהזדמנות זו הוא ביצע דרך אגב גם ספירת המלאי, והכניס סידורים חדשים מסוימים. ואז, דרך אגב, נתגלה לפניו לפתע "החמץ" העסקי של החנות. ממש חשכו עיניו כשראה את המלאי המדולדל והקופה הריקה. כאשר שאל את אשתו מספר פרטים בנוגע לרישום חשבונות ממכירות בהקפה וכו', ראה שהיא אינה יודעת כלום וכל העסק נראה בעיניה כמשחק בעלמא.

הוא לא איבד את עשתונותיו ולא התרגז, אלא החליט לסגור את החנות מיד מאותה שעה באופן סופי. ברירה אחרת לא ראה לפניו. הוא מוכרח

לוותר על החנות, ואם לאו, אז על עסק התורה. על כן העדיף לוותר על הראשון. אלא מה? יש עוד איזו בעיה "קטנה" שקוראים לה "הריחיים שעל צוואריו", כלומר, פרנסת משפחתו. מילא, זה "פרט קטן" ולא כדאי להקדיש לזה תשומת לב מיוחדת. כדאית היא התורה שהאדם יפקיר את עצמו עליה. ושמא תאמר מה יהיה עם הנולד החדש? ומי יודע כמה עומדים בתור לבוא אחריו בעתיד? זה הכל שטויות, "מאן דיהיב חיי — יהיב מזונא". הוא חיסל את חנותו, שילם את חובותיו ויצא נקי. ממעט הכסף שנשאר לו עוד המשיך להתפרנס בעזרת הוריו וסבו, שהכניסו לביתו יום יום מצרכי מזון ממשקיהם. סדר החיים נמשך כבימים הראשונים — ימי ירח הדבש.

עם הגפת התריסים בחנותו, חזרו עמיתיו מקרב הסוחרים לנשום שוב לרווחה, אחרי שבא הקץ לקניית מציאות עקב סגירת חנותו.

כשלוש שנים לאחר מכן המליץ הרב מנסוד, הגה"צ ר' אברהם יהושע פריינד זצ"ל, לפני ראשי קהילתו שיקבלו את ר' דוד בתור דיין, מאחר שהעיר נסוד התפתחה לקהילה יהודית מפוארת והיה צורך בדיין. ואכן הוא נתקבל בתור דיין ועבר לגור שמה בשנת תרס"ט (1909). שם הוא מצא לו כר נרחב לפעולות צבוריות, פתח ישיבה וניהל אותה ברמה גבוה מתוך הרחבת הדעת עד סוף מלחמת העולם הראשונה, כשפרצו בכל הסביבה פראות, והיהודים נמלטו בהמוניהם בעירום ובחוסר כל. אז נאלץ גם הוא להמלט מחמת המציק והגיע בתור פליט לקלויזנבורג.

פרק מאה וארבעה

בני יעקב־שמואל

שני בני יעקב־שמואל למדו מלאכת החייטות אצל "מומחים גדולים", וכאשר גמרו להשתלם מצאו להם כל אחד את בת זיווגו והתחתנו. אביהם השפיע עליהם שיבואו לרתישב גם הם בטלץ' מכיון שזה מקום פרנסה, ומומחים כמוהם יאספו כאן את הכסף בשקים, הבטיח להם אביהם. כך הגיעו עוד שני בעלי בתים לטלץ' כל אחד פתח לו בית מלאכה בנפרד, על מנת להתחיל בעבודה.

עלינו לדעת כי למרות שהיו אחים ובעלי מקצוע אחד, לא היו דומים זה לזה במאומה משום בחינה. הראשון, יוסף לייב, היה חייט בשביל אכרים, שהיא עבודה פשוטה וגסה. הוא היה בעל מחשבות מקוריות. הוא היה נוהג להסביר: "ידוע לי, למרות שאינני תלמיד חכם מפורסם, שהגויים בכלל, כל כולם לא נבראו אלא לשמשני: להצית את האש בשבת, לחטוב עצים, לשאוב מים, לחלוב את הפרה בשבת ולדאוג לכך שלנו, היהודים, לא יחסר שום דבר; שמלאכתנו תיעשה על ידם. כי הלא יעקב אבינו קיבל את כל הברכות, ואילו עשו, קיבל מה שקיבל רק בדרך סחיטה, מתוך רחמנות, באין ברירה, מין פירורים שמתחת לשלחן — 'הנה משמני הארץ', כלומר ... גם אתה תקבל עצם ללקק. מה אתר מסתכל עליי?" אמר לאיש שיחו, "אתה חושב שאני לא יודע כלום? שאני לא למדתי תורה? אל תפחד," אמר כשהוא קורץ בעין אחת כמנצח, "עשו אכן מלקק עצמות. הנה הוא מקבל פרוסת חלה וכוסית יי״ש תמורת השרותים שעושה ליעקב, ואילו 'ועל חרבך תחיה' שנספח ל'ואת אחיך תעבוד' — איזו ברכה עלובה היא זו! אוי להם לגוים עם ברכתם על רציחה ... ואי אלו פירורים משלחנו של יעקב. אף על פי כן למדתי דוקא חייטות, לעבוד בשבילם, מתוך מסקנה שהמסכנים הללו הלא גם הם בריות עלובות, מה הם ומה חייהם?! 'ורחמיו על כל מעשיו' כתוב בתורה."

ואילו השני, אחיו מרדכי, היה חייט "אדונים", כלומר, יהודים. עבודתו היתה עבודה עדינה. הודות לזה חיו שני האחים ביחסים טובים, כי האחד לא נגע בקצה גבולו של השני. בנוגע לפרנסה — פרנסתו של הראשון שהיה

עבד עבדים היתה מצויה בשפע, רק בפרי בטן לא נתברך ונשאר חשוך ילדים. במשך הזמן רכש לו בית משלו, היתה לו דירה מסודרת, נקיה ומרוהטת באופן מניח הדעת. ואילו פרנסתו של השני, האומן של העם הנבחר, היתה מצומצמת. הוא התגורר בדירה צרה בת חדר אחד ומרפסת, בפינה נידחת על יד הנהר. חדרו היחידי שימש לו בית מלאכה, חדר מיטות, מטבח, פינת אכילה ובו גדלו ששת ״התולעים״ (כך קרא לילדיו). אם היה אצלו לקוח ובמקרה בא עוד אחד (זה קרה בשבוע של פסח שחל לפני ראש השנה...), אז היה נאלץ השני לחכות בחוץ עד שיגמור עם הראשון. לא, חס וחלילה, בגלל שלא קיבל רשות כניסה, ארבה, הוא טען: ״אלי אפשר להכנס מבלי לדפוק בדלת, אין אני מן הגדולים שצריכים לבקש מהם רשות להיכנס,״ אבל השני היה נאלץ לחכות בחוץ, מאפס מקום להסתובב בשביל שניהם. וגם דירה זו היתה שכורה.

את העובדה שמצבם הכלכלי של השנים היה הפוך, שהראשון, שהיה ״עבד עבדים״, שפר מצבו, והשני, שהיה ״עבד מלך״, חי תמיד במצוקה, הסבירה דבושה, אשת מרדכי באופן כזה:

״קל להם לעשות חיים שהרי אין להם אף ילד אחד, ולכן הגברת, שאין לה מה לעשות, עוזרת לו בעבודה. וחוץ משכר עבודה שהם לוקחים בתוצרת חקלאית טבעית, אשר ממנה יש להם תמיד למכור כמויות גדולות של ביצים, עופות, תבואה וכו׳, יש להם מדי פעם ״סיריק״ (מעיל של אכרים), שחוסכים מן הבד, שהוא מתוצרת עצמית, מצמר כבשים שהצבע שלו טבעי: שחור, לבן, או אפור ואפשר בקלות לצרף מלקוח אחד לשני. הוא מכניס חתיכות קטנות וחוסך גדולות. עושים מעיל ומוכרים אותו באמתלאות שונות. ברם, אני יודעת שאין זאת אלא אחיזת עינים, וזה כולו רווח. המזון שהם מקבלים תמורת העבודה — אין בודקים למזונות, אלא חוטפים ואוכלים מכל הבא בידם. מובן מאליו שכך אפשר לצבור כסף.

אבל אצלנו שונה המצב. אני לא יכולה לעזור לו, ראשית, אני טוענת שהוא הגבר והוא צריך לתת פרנסה; ושנית, הרי אני צריכה לטפל בילדים, הם מוצצים את לשד דמי, כמה שאני נותנת להם לא מספיק. ואיפה ההלבשה שצריך להם?! ולקוחות יש לנו, שלא יופיעו לי בחלום! קודם כל עומדים על המקח ולוחצים לעבוד להם בחינם, וכשבאים להוציא את המלבוש, שואלים הם ודורשים: ׳מה עם הבד שנשאר?׳,וצריך לבדוק בחורים ובסדקים ולהחזיר להם כל בדל שנשאר. אחרי כן באים עם פזמון שאין להם כסף ומשלמים בתשלומים, בשיעורים כאלה שהקללה שוררת בתשלומיהם.״ כך הסבירה מדי פעם באזני חברותיה בהתמרמרות, כשנשמעו עליה דברי בקורת — שהיא לא יודעת לכלכל את ביתה כמו גיסתה; ומדוע ילדיה מסתובבים

תמיד מלוכלכים בכתונת עד טבורם וברגלים יחפות, בבוץ ובקור.״

היא הוסיפה עוד: ״אפילו כשהוא מצליח לחסוך שארית זעירה, אין זו מספיקה לעשות ממנה שום דבר. ולצרפו עם בד של הלקוח השני אי אפשר, בגלל שאינו דומה. בכלל, מתי מביאים אלינו בד לעשות חליפה? פעם אחת ביובל! לרוב מביאים מלבוש ישן להפוך אותו על צדו השני, או לעשות מגדול — קטן, ממכנסיים — חצאית, או מחצאית — מכנסיים. מה ניתן לחסוך מזה? כזאת היא פרנסתנו,״ סיימה ביאוש.

— ״אם כן,״ שאלו אותה חברותיה, ״למה אין את משדלת אותו שיעבוד גם הוא בשביל האחרים?״

— ״כבר דיברתי על לבו שיעשה זאת,״ ענתה להם, ״כי הוא באמת אומן גדול, מיוחד במינו. אף פעם לא יביאו עבודה שיגיד עליה שבלתי אפשרי לעשותה, אם כי אומר הוא לפעמים שקשה לעשותה, וזאת כדי שהלקוח ידע שזה לא משחק וצריכים לשלם יותר. ובלי ספק יכול הוא לעשות עבודת אכרים אפילו יותר טובה מאחיו, אבל הוא לא מתחשב בדברי. הוא מסביר לי: 'ראשית, אסור להשיג גבול; שנית, עבודתו של אחי, יוסף לייב, היא עבודה גסה וטמאה, ואילו עבודתי — עדינה וטהורה, והיתכן להחליף טמא בטהור? ועוד משהו: הרי אני עובד גם בשביל גברות, והיתכן לעשות ערבוביה כזאת?' אם כן כפי שהוא טוען הוא צודק. ואל תשכחו שהוא יהודי תלמיד חכם,״ סיימה בענווה.

לאמיתו של דבר, רוב דבריו היו אמת וצדק. יודעי דבר אמרו, שנשמתו נלקחה מהיכל החייטים ... הוא ידע את מקצועו בעודו בבטן אמו. מעניין, שעם כל מומחיותו, כאילו להכעיס, אף אחד מלקוחותיו לא יצא מביתו שבע רצון מעבודתו, תמיד יצאו בטרוניא, מלאי טענות ומרוגזים. ואילו הוא טען: ״האם ראיתם אי פעם יהודי שבע רצון? תעשה לו את העבודה הכי טובה והכי יפה והוא בשלו. הוא תמיד יגיד: 'לא טוב'. וכל זאת למה? בכדי לנמק התחמקותו מלשלם שכר העבודה במלואה ובמזומנים. אחרי שלטענתו, הוא עושה לי טובה שהוא משלם ... ובתנאים שלו. אני נאלץ לקבל את תשלומיו בפרוטות, כאילו הוא נותן אותן בתורת נדבה, עד שיצטרך לעשות עוד איזו עבודה בעוד כמה שנים.״

מובן מאליו, שהאחים היו שניהם חסידים בעלי זקן ופיאות מבלי לנגוע בשערה אחת, לבושים בשבת בקפוטה ושטראמל ואבנט ללא דופי. מרדכי היה רגיל להתפאר, שאפילו יבואו כל החייטים שבעולם, כולל אלה מפריז, להתחרות עמו — הוא ינצח אותם. ״וכל זה מדוע? בגלל שאני יהודי בלי חכמות,״ אמר. ואם באה למשל גברת ודרשה ממנו שיעשה לה חליפה מודרנית, לא היסס מלהבטיח לה, אף על פי שלא ידע אפילו במה מדובר

ושנא את המודרניות בתכלית השנאה. אך מה לא עושים בשביל הפרנסה? מבטיחים - וה' יעזור.

עלינו לשבח אותו שתמיד עמד בדיבורו. הבטחתו היתה שרירה וקיימת, למרות שלא נתן זאת בכתב ואפילו לא בפה, אלא לרוב ברמיזא בעלמא, כלומר, נענע בראשו כמסכים. ואם בכל זאת הלקוח טען בסופו של דבר שהחליפה מקולקלת, אז הוא טען שאין זאת אלא כפיית טובה. "אני אינני חייט," טען, "כמו מבלי העולם מבודפשט, שהאחד עושה רק מעילים, השני — מכנסים; האחד בשביל גברים, השני בשביל גברות וכו'. וכל זה למה? — האם היא לא בת שתי רגלים כמו הגבר?! אני עושה הכל," אמר בגאוה, "אתה רוצה חליפה? בבקשה חליפה. הגבורים בבודפשט," אמר כמהתל, "צריכים לתפור ביד מה שאני יודע לעשות על המכונה, הלא זה ממש בושה! אצלם צריך חייט מיוחד בשביל נשים. דוקא בשביל שמלה, שבכלל אין שום בעיה לעשותה, צריכים הם חייט מיוחד!"

ולכן הוא מעיז לקבל כל מיני עבודות שהוצעו לו, וכל זה בעל פה. לא השתמש אף פעם בקטלוגים, מודלים ודוגמאות, אלא את הכל עשה מראשו הגאוני כפי שהנקבה הסבירה לו: אפילו להפוך משמלת גבר לאשה או להיפך לפי דבריו עשה הכל בהצלחה, מבלי למדוד ולבחון את השמלה על גוף האשה, כי איככה אפשר שיהודי חסיד ימשש בידים להחליק את השמלה על האשה? אמנם כשאין ברירה ומוכרח למדוד עליה, בגלל שהיא טוענת שאי אפשר ללבוש את השמלה, אז הוא טען: "אינני מתגרה ביצר הרע. אני מתאר לי כאילו בול עץ עומד לפני ואני ממשש בעץ חם, ולא משתף פעולה עם היצר הרע."

שלא לדבר על הטלאות! בזה היה הוא "המומחה" מסוג א'. למשל, להוציא החלק התחתון מן השרוול, להכניס במקומו בד הדומה לו ומחתיכת השרוול לשים טלאי על המכנסיים, מבלי שיהא אפשר להכיר שזהו טלאי. "איפה תמצא בפריז חייט שיעשה לך עבודה כזו?" שאל, "ואילו אצלי נעשית עבודה זו כלאחר יד, כמעט בעינים עצומות."

אם שיחק לו מזלו והגיע אליו אחד מחבריו, יענקל החייט או גרונם הנגר, לשוחח קצת בדברי תורה, וכל אחד הביע את חידושיו שעלו לו הלילה בחזיונותיו, היה הוא המנצח עליהם, ואגב ראה ברכה גם בעבודתו, מכיון שעבד באותה שעה ביותר חשק, למרות שלא תמיד הצליח לצאת מן המבוך שהוא בעצמו הסתבך בו. למשל: סיפר לחבריו איך שהרבה פעמים מתעמק הוא בתפילתו, כשהוא נתקל בפסוקים שנראים כסותרים זה את זה ואינו יכול לרדת לסוף דעת מחברם. הנה, למשל, הפסוק: "שובר כל עצמותיו אחת מהנה לא נשברה", או הפסוק שלאחריו: "צדיק יאשמו" ואחר כך

אומר: ״עבדיו לא יאשמו״ — והלא הצדיקים הם עבדיו, ואיך הוא סותר את דבריו?! מי יכול לרדת לסוף דעתו של המחבר?

משה׳לה קמט את מצחו, והעריץ את חברו איך שהוא יודע לכוון את פירוש הפסוקים, ואילו הוא לא מבין. אפילו אחרי ששמע את הערותיו, אינו יודע מאי קאמרי רבנן! ומרדכי ממשיך בבקיאותו: ״הנה שמתי לב בפרשת השבוע על דבר פלא. איך שאפילו אצל משה רבנו היו בעלי פרוטקציה. כידוע לשבט לוי היו שלוש משפחות: גרשון, קהת ומררי. וכשהנשיאים הביאו שש עגלות לחנוכת הבית, נתן משה לבני גרשון שתי עגלות, לבני מררי ארבע עגלות — ולבני קהת, שהיו מבני משפחתו, לא נתן עגלות, אלא קיבלו כסף.״

— ״מאין אתה יודע זאת?״ שאל יענקל, חברו למקצוע.

— ״לא מצצתי את הדבר מן האצבע,״ ענה רבי מרדכי כמנצח, ״אם אני אומר, אתה יכול להיות בטוח שאני יודע מה שאני מדבר. הפסוק אומר זאת בפירוש: ׳כי עבודת הקודש עליהם בכתף ישאו׳, כלומר, קיבלו כסף.״ (במבטא אשכנזי כשאין דגש בת״ו, היא נקראת רפה כמו סמ״ך, ולכן כתף - כסף, זה היינו הך.)

— ״אבל אמרתי לך כמה פעמים,״ אמר יענקל, ״שאני מתפלא עליך. תלמיד חכם שכמוך, המבין באותיות הזעירות, צריך לדעת לתרץ גם את הקושיות הראשונות.״

— ״אני אמנם אמרתי פירוש נכון,״ ענה מרדכי בשחצנות, ״כי הרי לא יתכן שיהיה נעלם ממני הפירוש.״ ושוב התחיל לעבור על הפסוק: שובר כל עצמותיו ... שבר את הפסוק וגמגם, עד שגרונם התערב בדבריו ועזר לו — בלא יודעין, אחרי שהוא גם כן לא הבין מהי השאלה כאן וממילא אין זאת בכלל שאלה. גרונם סיפר: ״לי היה חבר שוליא דנגרא שהיה לו ראש של ממזר, ממש גאון. הוא ידע אולי את כל התורה על רגל אחת, וכמה פעמים ששאל אותו בעל הבית עניינים מן התורה או מן הסידור, תמיד ידע לענות. אמנם אינני יודע אם ענה כהלכה, כי אני לא הבנתי; רק דבר אחד נשאר לי בזכרוני, ששאל אותו מה הפירוש בתפילה: ״צדיקים אנחנו ולא חטאנו, אבל אנחנו ואבותינו חטאנו״? (גם כן מין ״תרתי דסתרי״). אז הוא ענה לו וסיפר איזו ענין של מטרוניתא שלא הבנתי אותו. לכן תמיד כשאני עובר על פסוק זה בתפילה, אני נזכר בשאלה ומצטער על שלא הבנתי את התשובה. פעם אחת התגברתי על הבושה וניגשתי אל שכני זליג, שהוא מפורסם לתלמיד חכם ...״

— ״נכון,״ התערב יענקל בדבריו, ״אומרים עליו שהוא יודע בעל פה כמעט ... את כל הזמירות.״

— ״נו, ומה אתם חושבים ענה לי זליג?״ המשיך גרונם בסיפורו: ״״דע לך, יענקל, שיש בתפילה הרבה סודות שאסור להרהר אחריהם ולחוקרם. עליך רק להאמין שכל מה שכתוב שם — הם פסוקים מן התורה, הם קדשי קדשים ואסור להתעמק הרבה, וחסל.״״

תשובה זו מאוד מצאה חן בעיני מרדכי. הוא קפץ עליה כמו על מציאה ואמר: ״הלוא הוא הדבר אשר דיברתי! ישנם דברים שאסור לגלותן אלא לצנועין, ואינני יודע מה אתם רוצים מהחיים שלי.״

כשנחה עליו פעם רוח השירה והתחיל לשיר ״מלך עליון״ או ״חסל סדור פסח״ בנוסח ״קפיטשניץ״, אז זה היה פשוט תענוג לראות, (אני מדגיש ״לראות״, אף על פי שבדרך כלל בשירה לא העין היא הנהנית, אלא האוזן. אם כן מה ענין ראייה אצל חזנות? במה כאן העין שבעה יותר נחת מן האוזן?) אף על פי שגם בשמיעה לא היה כדי לזלזל. הוא הרים את שתי ידיו כשהוא מחזיק בימינו את המספריים, ועשה העויות כדי לחקות את רבו (אינני יודע עד כמה הצליח בזה...): מתח את צווארו, הגביה את ראשו, הידק ולחץ את גרונו בכח אל־אנושי, פער את פיו והוציא קולי קולות. כתוצאה מזה התחיל להזיע עד שפשוט רחמנות היה להסתכל בו. הוא בעצמו לא ראה ולא שמע ולא הרגיש מה שקורה בסביבתו. חן מיוחד היה נסוך על קלסתרו המגוכח. הוא היה איש נמוך כאביו, ראשו גדול וקרח, לא היתה לו אפילו שערה אחת, וראשו הבהיק כמו אבטיח בשל. לעומת זאת היה זקנו האדמוני סמיך וגדוש ביותר, כל פניו כולל צווארו וערפו הכל היה זקן, רק חוטמו ואוזניו בלטו מהזקן.

זוכרני, כשהייתי עדיין ילד, שלחה אותי פעם אחת אמי ע״ה אליו, לראות אם גמר לי את המכנסיים. מצאתי אותו כשהוא מחזיק את מגהצו בידו ושר בדביקות ״ישמחו במלכותך״. ששמע מרבו מפטריבה. הוא הפסיק וקיבל אותי בשמחה כאילו אני חברו יענקל, ואמר לי: ״עכשיו הקשב ושמע ניגון יפה.״ לא הרגיש בזה שאני עודני ילד, ואז גם אני ראיתי את עצמי לגדול והייתי מלא התפעלות. הסתכלתי עליו כמו על ענק, ואכן ענק היה. חוץ מפרק חזנות, ידע גם לפשוט צורה מכל סמרטוט ולהלביש לו צורה חדשה, לייצר יש מאין, שלא לדבר על דברי תורתו שהשמיע לחבריו. (ייאמר לשבחו שהכיר את מקומו. דברי תורה השמיע רק לחבריו, אבל לפני גדולים ממנו לא פצה פיו כמו אילם.) בסעודה שלישית בבית הכנסת היתה לו חזקה לשיר ״דרור יקרא״, ואז בשעת רעוא דרעוין, כשהחושך כיסה פני ארץ, שעה שניתנה רשות למזיקין להשתולל, אז גם אנחנו השובבים הפכנו את העולם. מה לא עשינו בחושך הקצר הזה, כיון שניתנה רשות לזאטוטים? — כל מיני הוללות! יען שאז אי אפשר היה לזהות את המזיק. וכשהוא התחיל

לשיר אז החברה־שובבים הועמדו במצב הכן, כמו מקהלה לעזור על ידו. התחלנו ליילל בכל מיני קולות על מנת לבלבלו, ואז הוא הרים את קולו למעלה מכחו כדי לטשטש את קולנו, עד כדי כלות כחותיו, אבל אנחנו ניצחנו אותו. כשנדלק האור, עדיין נראתה הזיעה על מצחו. איזו חויה נעימה היתה שעה זו בשבילנו.

אחיו, יוסף לייב, היה דומה לו בהרבה. גם הוא היה נמוך ועבדקן, אבל לא בצורה כה פראית כאחיו. הולכי רכיל טענו שכשם שהוא איננו נקי כפיים בבד שמביאים לו, וחוסך ממנו כל נתח טוב, כמו כן אינו נקי כפיים ומקצץ בנטיעות זקנו, ברם עדים לא היו בזה. יתכן, איפוא, שזה היה הוצאת שם רע בלבד. כמו כן היו עוד דברים שהלשינו עליו, אבל כלום אתפוס גם אני במקצוע של הולכי רכיל שהלעיזו עליו מתוך קנאה? היו כאלה שאמרו עליו: ״יותר גוי — יותר מזל״. כי אחיו מרדכי הצדיק, שהיה זהיר במצוה קלה כבחמורה — שלא לתפור ח״ו בחוט שיש בו חשש שהוא מפשתן, שלא להכשיל את מישהו בשעטנז, או שכשנשאר לו בדל בד של הלקוח, החזיר אותו. ״כשאני חובט על לבי ׳אשמנו׳,״ היה רגיל לומר, ״אז אני ממשיך לומר ׳בגדנו׳ יען שזה אמת גמור, כי אני נזהר שלא להתלבש בבגדים של הלקוח ואינני משקר. במלוא מצפוני אני אומר ׳בגדנו׳ ... כי בגדי משלי הם.״ ולמרות זאת היו כאלה שטענו שגם הוא לא כל כך נקי כפיים — הוא אמנם מחזיר בדלי הבד, אבל רק את הקטנים, את הגדולים הוא מצניע בשביל עצמו. אבל שוב אין אלה אלא דברי הולכי רכיל, שאין להם מה לעשות ולוטשים את לשונם בדברי רמיה.

מרדכי מטופל היה בחמש בנות ובן יחידי׳ל אחד. אחיו, לעומת זאת, היה ערירי, ר״ל. גם בחיים החברתיים לא היו דומים זה לזה — מרדכי היה ״גדול בתורה״ כפי שאנחנו מכירים אותו מכבר, ״חזן ונואם בחסד״. ברם, כל זה היה רק בהצנע, בביתו, לא כן בבית הכנסת או בחברה, שם ישב לו בפינה בשתיקה ובבדידות מבלי שיהיה לו שיח ושיג עם מישהו, ממש כאילם לא יפתח פיו. אם הופיע באיזו שמחה, הרי אחרי ששתה כמה כוסיות מיד הבריקו שתי עיניו כמו ראשו הקרח, הזילו דמעות כאילו בוכה הוא על מת, ר״ל, ולא הפסיק לחייך, כאילו השדים דיגדגו אותו. ממש תרתי דסתרי — מחייך ובוכה כאחד. ומאחר שראשו היה כולו זקן, גם חיוכו נראה מוזר, כי זקנו התבדר ונראה כמו דגל שעומד בראש התורן והרוח נושבת בו, והוא כולו נעשה כמו הסמרטוט שעליו גיהץ את המכנסים. גבור הוא היה בביתו בלבד, וזאת דוקא בשעת העבודה. מכאן באה המסקנה שנשמתו ירדה מהיכל החייטים, יען שרק בשעת העבודה נחה עליו רוח התורה והשירה, ורק אז היה שלם בתכלית השלימות.

זוכרני, כשהייתי קטן שהגיע לחנוך, ואמא כיבדה אותי להוביל להם כד חלב — ואגב כך הסבירה לי שאם עושים מצוה לפי פקודת ההורים, אז חוץ מזה שיש שכר בקיום המצוה, מכופל שכרה בזה ששומעים בקול הורים — ועד שעקרת הבית לקחה סיר לנקות אותו כדי להריק לתוכו את החלב, הספקתי להסתובב אנה ואנה. ראיתי את העניות השוררת שם במערומיה, הן בנוגע לקירות הבית המחוספסים וירקרקים מן הרטיבות, הן בריצפה שהיתה קרקע ערומה בלבד, והן בילדים, שחצי גוום ערום והחלק העליון מכוסה סמרטוטים מלוכלכים; פה ושם נראה עליהם שחין פורח, ורגליהם עקומות כמו הירח שלושה ימים אחרי המולד וכו'. כשחזרתי הביתה הייתי מלא טענות ושאלתי את אמא: היתכן שעני זה מדוכא כל כך — צדיק ורע לו?״

— ״זוהי שאלה של יותר גדולים ממך,״ ענתה אמא ע״ה, ״שאלה שהתחבטו בה חכמים גדולים ולא ידעו לפותרה.״ תשובה זו לא ספקה אותי ושאלתי: ״בכל זאת, היתכן דבר כזה?״

אמא ענתה לי: ״שכר מצוות הצדיקים צפון להם לעולם הבא. הוא צריך לסבול, כדי שאתה תזכה במצוה. אלמלי היה הוא עשיר, למי היית מוביל חלב?״

תשובה זו עוררה בי עוד יותר תמיהה. איזה גורל אכזר יש לו לצדיק זה! כדי שאני אזכה במצוה — הוא ומשפחתו צריכים לסבול. ושוב שאלתי: ״איפה ההגיון? אינני מבין זאת.״

— ״זה לא בדיוק כך,״ אמרה אמי, ״מזלו גרם לו שיהיה עני. זה לא בגלל שאתה תזכה במצוה, אלא שכך נגזר עליו מן השמים. ואילו אתה זכית להיות שליח טוב לעזור להם.״ באין ברירה בלעתי את התשובה, אחרי שיצאה מפי אמא, עליה אין לערער.

ואצל אחיו יוסף לייב היה הכל להיפך. הוא ישב לו בשקט בביתו המסודר והנקי, עם אשתו בלבד, שעזרה לו אחרי שגמרה את עבודתה בבית. הוא היה גבור רק בחוץ, בחברה. למשל, כשהופיע באיזו שמחה — ותמיד חיכו לו שיופיע, יען שהוא ידע לבדח את החברה באופן יוצא מן הכלל, כי הרי גם הוא היה בן לאביו, שהיה אומן בזה — גם עיניו הבריקו אחרי ששתה כמה כוסות, רק שלא דמעו כמו עיני אחיו; הוא ידע לסובב אותם כמו כדורי פינג פונג ולקרוץ בהם. היה יוצא מכליו ועושה כל מיני תנועות והעויות באצבעותיו העדינות (כי כפות ידיו ואצבעותיו היו כמו של אשה) — הכה באצבע צרדה ועשה להטוטים מוצלחים, או שעשה משתי ידיו כינור והתחיל ״לנגן״ בהם ולהוציא קולות משונים, עד שגם רגליו התחילו לפעול במין ריקוד מיוחד במינו, כאילו שאיזה כח עליון הקפיץ אותו. פתאום הפסיק

כאילו שהתזמורת הפסיקה אותו, לקח מטאטא ושרביט עץ, העמיד את המטאטא על רגליו והחזיקו בידו השמאלית ומשך בשרביט על המטאטא ובפיו התחיל לשיר, בהוציאו קולות של בס, וזה היה עוד יותר מוצלח. החוגגים ראו את להטוטיו ושמעו את הקולות ויצאו מכליהם. בדיוק ההיפך מאחיו, שהיה בוכה ומצחק ותו לא.

פרק מאה וחמשה

משה שטיין הסנדלר ומשפחתו

אם היית שואל ברחוב את מישהו, איה מקום משכנו של משה שטיין? איש לא היה יודע לענות לך. אפילו לא אחד. כי כולם הכירו אותו אך ורק בכינויו: ״משה׳לה דר שיסטר״, ועוד יותר נכון: ״מוטי׳לה דר טיטטר״, כך נקרא בפי כל היהודים במקום.

למשה׳לה היו שלושה בנים ושתי בנות. הוא ובניו היו פמליא אחת של מפגרים — לא ראי זה כראי זה; הצד השוה שבהם שהיו כולם בעלי מומין, כל אחד ואחד במום שלו; וביחד היוו מין חטיבה טבעית אומללה. ולעומתם — אשתו ובנותיה חטיבה לעצמה, כולן נורמליות לכל דבר.

העובדה שקראו לו: משה׳לה או מוטי׳לה (כמו שקוראים לילד מפונק), כבר אומרת דרשני. אשתדל לתאר אותו וכל אחד ממשפחתו בקיצור, ובצורה מהימנה ככל האפשר.

האב, משה׳לה, היה ננס במימד של ילד בן שמונה שנים. כשעמד בצד השני של השלחן נראה היה כמו ילד שיושב. ההבדל בינו ובין ילד היה בזה שראשו היה גדול כמו של מבוגר, או אולי עוד יותר מזה, ומגודל זקן ששיבה זרקה בו וירד על פי מדותיו. כמו כן, עיניו, לא זו בלבד שהיו גדולות מן הרגיל, אלא עוד בלטו החוצה כאילו מקומן לא מצא חן בעיניהן ורוצות לקפוץ החוצה. מי שלא הכירו נבהל ממש ממבטו, כאילו היה גזלן או רוצח, אך ללא כל סיבה, כי למעשה היה הוא איש שקט. יכול אני להעיד עליו שלא שמעתי אותו מעולם צועק או מרוגז, אבל הסיבה היתה פשוטה מאד: שמיעתו היתה לקויה וכזה הוא טבעם של החרשים, שהם נועצים את עיניהם בפני האיש המשוחח אתם, בכדי להבין מתנועותיו מה שהוא מדבר. חוץ מזה היה כל כולו מגודל מעל המידה: גבו, כריסו, כפות ידיו ורגליו, על ראשו ועל כרעיו — כולם היו יותר מגודלים מן הרגיל.

חידה היתה בעיני הילדותיות ופליאה גדולה, היתכן שהכל גדל אצלו ורק הגובה מפגר אחריו? אבל בינינו הילדים נפתרה פליאה זו בצורה פשוטה ביותר: החלטנו כי בעודו ילד קפץ בעד חלון, ולכן לא גדל יותר. אסונו היה

איפוא בזה, שגופו התפתח לרוחבו ולא לאורכו. זקנו לא היה כל כך גדול ואף על פי כן הגיע כמעט עד לטבורו, והוא שהעיד עליו כי אכן גבר הוא ככל שאר גוברין יהודאין.

הוא ישב כל היום בביתו (חוץ מערב ובוקר שהלך לבית הכנסת) על שרפרף נמוך שעל יד שלחנו הנמוך. שהיה מלא כלים ואביזרים שונים השייכים למלאכתו. השלחן נשען בצדו האחד אל הקיר, ומשלושת צדדיו האחרים ישבו הוא ושנים מבניו, שנצחו על העבודה בהבנה הדדית מבלי שקולם יישמע. רק פיטל, כלומר פישל בן הזקונים, פער מדי פעם את פיו כלפי אמו או אחותו באיזו הערה או בדיחה שנזכר, או שסתם זרק מלים לתוך חיקו, שבהם ביטא את סיפוקו או אי סיפוקו, או סתם מתוך שעמום, לשבור במשהו את השקט התמידי.

במה שנוגע לידיעת מקצועו, אין מה להרבות בשבחו פן נהיה לבוז. הרי עובדה היא, שלא עבד אלא בשביל האכרים הפשוטים, וזו הראיה המכריעה על רמת מומחיותו.

בנו הראשון, יעקב לייב, היה גבר ככל הגברים, בעל זקן ופיאות שחורות, יותר אומן מאביו. הוא היה חרש־אילם, ואף על פי כן הלך ערב ובוקר לבית הכנסת, הניח תפילין לפני התפילה וחלץ אותם אחריה, כמו כל המתפללים; כורע ודולג במודים וקדושה, ואפילו יורק בשעת אמירת "שהם משתחווים להבל וריק...", אבל חוץ מזה — לא כלום.

גם בימים ההם קיים היה בית ספר לחרשים־אלמים, אבל זה היה רק בקלויזנבורג, וכמובן — ממשלתי. כפי ששמעתי, לא הסכימו הוריו לשלחו שמה, יען שהיו צריכים לוותר על היהדות, כי היה מתחנך שם כגוי לכל דבריהם, ולזה לא הסכימו והעדיפו שיישאר אנאלפבית. ברם, זה לא הפריע לו שידע את מקצועו יותר טוב מאביו, ושיהיה "חי הנושא את עצמו" מבחינת הפרנסה. כמובן שהיה קשור ונכנע לפקודת בעלי הלשון, הם שמסרו לו את העבודה והסבירו לו ברמיזה כיצד לבצעה.

לבנו השני קראו יוטילה, כלומר יוסילה. הוא היה עצמאי. כנראה לא למד את האומנות אצל אביו, כי היה סנדלר מצוין. גם הוא היה גבר ככל הגברים, גובהו ממוצע, צנום, בעל זקן ופיאות בלונדיניות קצרות. הוא נולד עם מומיהם של אביו ושני אחיו באופן חלקי, כלומר, חצי חרש, חצי אילם וגם בראייה לקויה; ניבו היה כמו של ילד המתחיל לדבר, והוא שהוריש לאביו את השם "מוטילה" דר טיטטר" ולאחיו הקטן "פיטל" והוא עצמו "יוטילה". הוא היה סנדלר של היהודים, עקב היותו אומן מצוין. וכתוצאה מן העובדה שהיה מוגבל בשכלו, לא ידע לרמות, וכשאמר ללקוחו: אני אעשה לך "צ׳יך לוטטוט", כלומר, נעלי לוקס, אז היו אלה נעלים סוג א׳. הוא היה תמים.

קנה חומר משופרא דשופרא ועשה עבודה טובה ונקיה. כשהתחתן לבש גם הוא איצטלה חסידית, כלומר, קפוטה ושטראמל וחגורה במתניו ללא דופי כאחד החסידים, והתחיל לעבוד בביתו בנפרד.

הבן השלישי היה פיטל הנזכר לעיל. הוא תפס את המקום השלישי על יד שלחן אביו. הוא היה כמו ענק, בעל שרירים חזקים, גבוה, בעל כתפיים רחבות; שתי זרועותיו וכפות ידיו ורגליו, גסות וכבדות; כזה היה גם קולו — כמעט שהיה אפשר למשש; שפתותיו עבות, שיניו כמו של שור ועיניו עקומות; וכמו שאביו לא שמע, כך הוא לא ראה. שתי עיניו הביטו על מצחו, ולא ראה רק מקרוב ביותר. ובכן, אבריו הבלתי מלוטשים היו בעוכריו, וגרמו לזה שאף פעם לא הוציא מתחת ידו עבודה מתוקנת ראויה לשמה, אפילו בשביל הלקוח הכי פשוט. לכן הוא טיפל רק בתקון "ערדלים" (מין נעל שהיתה עשויה כל כולה מחתיכת סוליה רכה אחת), בשביל האכרים העניים. לעומת זאת היה לו ימענה לשוןי בחיתוך דיבור ברור, בקול חזק. מדי פעם ידע לומר בדיחה, אמנם פשטנית, אבל לענין. הוא כנראה ידע שהעליונות של האדם על יתר היצורים היא ה"רוח ממללא", ובזה הוא נתברך יותר מאביו ואחיו, ולכן החזיק את עצמו לפיקח, ואהב להתלוצץ על חשבונו של השני ונהנה מדברי עצמו.

לפי זה אפשר להבין מדוע שרר השקט בבית, הואיל ואנשי העבודה אמרו את דבריהם ברמיזא בעלמא. רק פישל הפסיק מדי פעם את השקט, כשאמר לאמו או לאחותו או ללקוח איזו בדיחה, אשר לרוב רק הוא נהנה ממנה, או כשהמליץ בין הלקוח ובין אביו אשר לא שמע שום קול, ואף לא את זה של פישל.

עקרת הבית, פרידה־מירל, היתה אשה נורמלית ככל הנשים, גבוהה, בריאה ופקחית. מי יודע באיזו מצוקה היתה בנעוריה? איזה גורל אומלל כפה עליה שתהיה אשתו של גבר מפגר זה? והכי מעניין, ששתי הבנות שהיו להם דומות היו לאמן, ראו ושמעו כהלכה, ועוד יותר מזה — ידעו לדבר. הגדולה נישאה לנגר, איש עבודה פשוט, ונולדו להם ילדים פקחים ובריאים, שנתוספו על תושבי המקום. היה להם בן אחד שהצטיין מאוד בלימודיו והיה תלמיד חכם מפורסם. כמו כן נולדו גם ליוסילה כמה ילדים, כולם בריאים, וגם לו היה בן אחד מצוין, תלמיד חכם וירא שמים, וגם ביתר הצאצאים לא היה בכדי לזלזל בהם, ויהי הדבר לפלא. גם בשביל פישל נולדה "עזר", אשר קולו האדיר והחזק לא הפריע לה, אדרבה היא הבינה אותו רק כשראתה אותו מדבר, וגם הם הקימו משפחה בישראל.

כשהייתי קטן, מקובל היה בין הילדים שלילד אסור לקפוץ בעד חלון, והעבריין — אחת דתו להישאר קטן, כלומר, הוא לא יגדל עוד לעולם ועד.

לכן היינו זהירים מאד שלא להיכשל ח״ו בקפיצה כזאת. אמנם דבר אחד היה מוטל בספק אצלנו: מה הדין אם קופצים מיד בחזרה? בזה היו חלוקי דעות. יש שהיו אומרים שהקפיצה חזרה לא עוזרת, אם קפצת פעם אחת — נחתם גזר דינך ואתה אבוד; תישאר לחוכא וטלולא לדראון עולם, ואין לך תקנה עולמית. ויש שהיו פחות קצוניים והיו סבורים שקפיצה מיידית חזרה עוזרת וממלטת מגזירת הננסות, וזאת אפילו לאו דוקא מיד, אלא מספיק בו ביום. היות שהלכה למעשה לא נפסקה בהלכה בפירוש, לא היה ילד אחד שינסה את מזלו בפועל, כי אף אחד לא רצה לשמש שפן נסיון ולהסתכן להשאר צחוק בעיני הבריות. לכן היינו זהירים מאד שלא לקפוץ אפילו על תנאי, כי מי יודע? אולי ההלכה כדעת הראשונה? וכשראינו את משה׳ילה הסנדלר בגמדותו, לא היה אצלנו שום ספק שאסונו בא לו עקב קפיצה בלתי זהירה שקפץ, בעודנו ילד, בעד החלון.

פעם אחת קרה לי מקרה בלתי טהור. בעידנא דריתחא, תוך כדי משחק עם חברי, פגעתי באחד מהם, ועד היום אינני יודע איך הגעתי לידי קלות ראש כזאת. הנפגע רדף אחרי לסלק לי את החוב ואני, כדי להימלט ממנו, שלא ינצח אותי, מה אומר ומה אדבר! נכשלתי וקפצתי בעד החלון הפתוח לפני, מבלי לתת חשבון על מעשי; כי אם לא הייתי קופץ,ודאי שרודפי היה מנצח אותי. הוא לא חשב שאני עלול להתנהג בקלות ראש כזאת והיה בטוח בנצחונו, והנה פתאום אני עומד מעבר לחלון, ושנינו מסתכלים זה בזה כמנצחים ומנוצחים: הוא לא יכול לפגוע בי, יען שהחלון מפריד בינינו (והרי הוא לא קל דעת כזה שיקפוץ ויסתכן), ואני עומד מעבר לחלון כמנוצח, כי מיד הרגשתי בשגיאה הגורלית שעשיתי בחופזי ועכשיו אני אבוד. המנוצח וחבריו עמדו בפנים, מאוכזבים נורא שלא יכלו להתנקם בי. עמדו שם בדם קר והשתלטו על יצרם שלא לקפוץ אחרי, באשר ידעו שבנפשם הדבר. בהיותם משוכנעים ״שסדרתי״ את עצמי. ואכן גם אני הרגשתי כמוהם. צחקתי, אמנם, אבל לא היה זה צחוק אלא מעין ״בכייה לדורות״. לאמור — חתמתי את גזר דיני — אני אבוד.

לנצל את האפשרות שתוצאתה מוטלת בספק, כלומר, לקפוץ חזרה — כדאי אמנם, חשבתי; ברם, בושתי מחברי. נוסף לזה, הרי הם יתנקמו בי בכל חומר הדין, ואילו הצלחתי מוטלת בספק. אף על פי כן עמדתי שם במקום מאחורי הקיר עד שחברי הסתלקו משם, וכשראיתי שעזבו את מקומם ניצלתי את ההזדמנות וקפצתי בחזרה.

ברם, הרגשתי לא השלימה עם הקפיצה, והחששות הכבדים כרסמו בלבי: כיצד נפסקה ההלכה־למעשה? האם הקפיצה מועילה בכלל? ומה דינה אחרי ״תוך כדי דיבור״? בקיצור, קפיצה זו גרמה לי ליאוש והתמרמרות במשך

זמן רב. לא גליתי סודי לשום איש, אבל מאידך גיסא התחלתי להשתמש בכמה סגולות שהיו ידועות לי מפי השמועה, מאמא ע"ה ומחברים שונים, כ"בדוקות ומנוסות". אמא אמרה לי בהזדמנויות שונות, כמסיחה לפי תומה: "אם לא תשתה חלב — לא תגדל". כמו כן אמרה לי לפעמים בלשון תמיהה: "איך תגדל אם אתה לא ישן ביום?" או: "אם אתה לא אוכל לחם — תשאר קטן". בדרך כלל לא התיחסתי ברצינות לדבריה, ברם, הפעם שיניתי את טעמי, ולא חכיתי לשלמונים שיתנו לי על שאני שותה כוס חלב, אלא שתיתי בעינים עצומות ובקשתי עוד. כמו כן הלכתי לישון מעצמי, כשאמי מסתכלת אחרי בהשתוממות, לאמור: מה קרה לילד זה? הייתי בעיניה כחידה סתומה. היא ליוותה אותי אל המטה, מיששה את ראשי וראתה שאין לי שום מיחוש ובכל זאת חלו בי תמורות. היא חקרה אותי בהזדמנויות שונות בעקיפין, לדעת מה קרה לי, אבל את סודי לא גליתי. בבוקר כשנתעוררתי חשבתי על דברי אמא: "שגדלים כשישנים" איך זה אפשר? הלא לא עושים שום פעולה בשעת השינה? זה לא יכול להיות אחרת, חשבתי, אלא שאחרי השינה כשמתמתחים — אז גדלים. לפי זה מובן שצריכים להתמתח הרבה אחרי שמתעוררים מהשינה. החלטתי. ואכן התחלתי בספורט הזה בכל הרצינות. בכל יום תמיד, שחרית ואחרי הצהרים, אחרי שהתעוררתי התמתחתי עד אין סוף, מבלי לדעת אם יש התקדמות או אין. לבסוף, סקרנותי המציאה פטנט כיצד לדעת אם יש התקדמות בגידולי: לקחתי עפרון וניגשתי אל פתח הדלת, נעמדתי על יד המזוזה ורשמתי בעפרון את המקום שראשי הגיע אליו. כל יום שתיתי חלב, בבוקר אחרתי לקום, התמתחתי שוב ושוב, כלומר, השתמשתי בכל האמצעים המועילים ללא ליאות, וכשירדתי מן המיטה מדדתי את עצמי על יד המשקוף, ונדמה היה לי לדאבוני ... שהמדד ירד במקום שיעלה. אף על פי כן לא אמרתי נואש, אלא המשכתי בפעולותי. מדדתי את עצמי פעמיים בכל יום, והתוצאות היו שונות — פעם אחת נראה היה שהתקדמתי, ופעם ירדתי. כך עברו כמה ימים ואת סודי לא גליתי בעקשנות, וכדי שלא לעורר תמהון בעיני אמא אכלתי בגניבה. בסופו של דבר נשארתי בדעה כי כבר נגזרה גזרה ואשאר גוץ ואני אבוד, שום אשה לא תסכים להשתדך עמי, וכל רואי ילעיגו לי. וכיצד בכלל אוכל להתקיים בעולם הזה?! כתוצאה מזה נפלה עלי מרה שחורה. נאנחתי תמיד מקירות לבי ואמי המסכנה שמרה את צעדי, הרגישה שחל איזו שינוי בהתפתחותי ולא ידעה לפענח אותו. היא לא יכלה להשלים עם המצב, למרות שראתה שתאבוני התגבר ומיחוש אין לי.

פעם אחת עלה על דעתי רעיון של התעודדות כלשהי, אחרי מסקנותי שאני נשאר ננס: למה אני מתייאש כל כך? הנה יש לי דוגמא חיה — משה'ילה

הסנדלר! הוא גם כן גוץ, האם לא השיג אשה גדולה פי שלוש ממנו? האם לא הוליד חמשה ילדים? האם לועג לו מישהו? למה לי לקחת כל כך ללב את אסוניי? כשם שהוא זכה להיות איש בין אנשים, כן ודאי גם אני אשיג אשה ואוליד בנים! אלא מאי? צריך אני לראות אם הגעתי לגובהו של משהילה, אך לא ידעתי כיצד עושים זאת. התחלתי להתרוצץ אחריו על מנת להגיע לזה, שאוכל לעמוד על ידו ולהתמודד עמו. לעת ערב, בבואו לבית הכנסת להתפלל מנחה, עמד במקומו הקבוע מאחורי הבימה והתחיל לגמגם בשפתיו העבות: "בליא, בליא, בליא" (ככה נשמע מבטא שפתיו). ניגשתי אליו והתיצבתי על ידו באמתלא כאילו אני מסתכל למעלה לעזרת הנשים, ותחבולתי עמדה לי שהצלחתי לבחון טוב וברור שההבדל בינינו קטן ביותר. אז נחה דעתי במקצת. מילא, חשבתי, במקרה הכי גרוע — כמו שהוא נחשב לגבר גם אני אחשב. את עיקר נחמתי השגתי רק אחרי שאחותי, שהיתה נשואה, באה אלינו ולקחה אותי אליה ונתעכבתי אצלה קרוב לחצי שנה. כשחזרתי משם שוב מדדתי את הגובה שלי יחסית למשהילה, וראיתי לאושרי שעליתי עליו בגובה; אז נתברר לי שיצאתי מכלל חשש ואין לי ממה לפחד. עד היום לא ברור אצלי מה עזר לי: אם הקפיצה בחזרה, או השינה ועמה ההתמתחויות, שעל ידם השגתי שגדלתי לגובה של איש רגיל.

פרק מאה וששה

שלום פולק חייט האכרים

שלוותם של האחים ושל הסנדלרים דלעיל לא החזיקה הרבה זמן. שם טוב הולך ומתפשט למרחקים, והקול נשמע באמצעות עוברי דרך שהעיירה טלץ׳ היא מקום פרנסה. אזרחי המקום הנוצרים אמנם ראו זאת בצרות עין, אבל לא היתה להם ברירה, כי גם הם היו בני מיעוטים, והחוקים היו ישרים ולא יכלו להפעיל שום התנגדות נגד זה. יתכן שמעבירי הקול הפריזו קצת בשמו הטוב של הישוב, ברם, הלחץ של חוסר הפרנסה שהיה שורר במחוז מרמורוש, דחק את היהודים לעזוב את מקומם ללא כל תנאים. העיקר — לנסות לקנות שביתה במקומות חדשים. כמו כן ללמוד אומנות (מה שהיה בימים ההם נחיתות דרגה נוראה), רק על מנת להשיג פרנסה, כלומר, לחם לפי הטף, שאליה אדם נושא את נפשו.

והנה היו אי שם ארבע אחיות, שבעליהן היו כולם בעלי מלאכה: שני חייטים (אחד של אכרים והשני של אדונים), אחד סנדלר והרביעי נגר, וכולם באו להתיישב בטלץ׳, אחד אחרי השני.

שלום פולק היה הראשון. הוא היה חייט בשביל אכרים, הוא היה הכי מקובל על הבריות, עקב היותו איש פשוט מאד, אבל בעל מידות טובות. בעל אופי שקט, אוהב שלום ורודף שלום ולא התרגז אף פעם; סלחני כלפי הבריות, מן הנעלבים ואינם עולבים; מסתפק במועט, נושא בעול הפרנסה וחיוך קל רחף תמיד על שפתיו.

אולם כמאמרו של קוהלת: ״גם את זה לעומת זה עשה האלקים״, לא היתה אשתו, שרה־ יוטא, עזר בלבד, אלא גם כנגדו. היא בלטה מיתר הנשים בכך שהיתה בטבעה ההיפך מבעלה. אפשר לומר שהיו שניהם רודפי שלום, הוא כדלעיל, והיא רדפה את ... שלום בעלה. בדקה וביקרה אותו תמיד, והצירה את כל צעדיו.

היא טענה: ״איפה שאני אינני מתערבת — שם שכיחה הקללה.״ בלי עזרתה (בפה) אין עבודתו שווה כלום, ובכלל מה הוא שווה בלעדיה! ככה השמיצה אותו בפניו, והוא שמע את חרפתו ולא ענה אלא בחיוך קל בלבד.

— "אתה שותק, האז?" שאלה אותו בנצחון, "נשמע, אדרבה, אולי תענה לי! אין לך מה, האז?"

הוא ענה לה: "ומה יהיה אם אענה לך, האם אז תשני את דעתך?" שאל אותה כצדיק היודע נפש בהמתו.

אף על פי שאשה כזאת גורמת לרוב למחלוקת ופירוד, כי גם לסבלנות יש גבול, אבל לא כן היה אצל זוג זה — לשלום היתה סבלנות בלתי מוגבלת. הוא שמע את דבריה הקנטרניים, שנאמרו תמיד בקול רם עד שאפילו השכן של הבית השלישי שמע אותם, והוא ענה תמיד בשקט ובנחת. כפי שנראה האיש ושיחו, אפשר היה לומר שלא היה סובל מזה, ולא לקח אל לבו התנהגותה, כי תמיד רחף צחוק קל על שפתיו ומעולם לא השמיע איזושהי תלונה. אולם יתכן כי אכן דוקא סבל בלבו, אלא שהיה גבור אמיתי ונשא את כאבו בחובו. מי יודע?

על היהודי הזה אפשר לומר בהחלט שכשמו כן היה — שלום היה שמו ובשלום היה עם כל מכיריו, כולל עם אשתו הקנטרנית. כזה היה הוא בביתו, בעבודתו, בבית הכנסת, במרחץ, ברחוב ובחברה.

כשלעצמו, היה גבר נחמד, גבוה וצנום, זקנו יורד על פי מדותיו. שפתותיו אדומות, שיניו כשתי שורות מרגליות, רק עיניו קלקלו את כל מראהו בגלל שהיו אדומות ביותר, אך במשקפיים לא השתמש. היה בעל מזג עדין וחלש, כך הכרתי אותו מיום היוולדי עד שנפרדנו. בהזדמנות של חגיגה או מסיבה, אחרי ששתה שתים־שלוש כוסות התבסם, או שהראה פנים כמבוסם ונכנס מיד לפעולה. התחיל להתנענע מעשה שכור, והוא היה המנצח על כל הרקדנים והמנגנים, למרות שלא היה לא רקדן ולא מנגן, ודוקא זה היה מבדח את החברה. הרבה פעמים התחרה עם יוסף לייב (שהיה מתחרהו גם במקצוע), והתחרו זה את זה בהלכות שיכורים.

כמובן שגם הוא, כמו יתר יהודי המקום, היה חסיד גמור. למרות שבאותיות הזעירות לא היה מומחה כלל, לבש קפוטה ארוכה עם שני כיסים מאחוריו וקצה מטפחת האף בלט תמיד החוצה, ושטראמל היה חבוש לראשו. לפני שהתחיל לרקוד הפשיל את שני קצוות הקפוטה למעלה ותקע אותם בחגורתו, את שתי זרועותיו שלב כאילו חובק בן זוג, עצם את עיניו הסמוקות וכך נתן פורקן לרגליו לצאת בריקוד, והתמסר כל כולו לשמחה, מבלי שירגיש מה שנעשה מסביבו.

בקשר לעיניו האדומות, אני נזכר בויכוח שהיה לי עם אמי ע"ה כשעודני ילד לומד "בחדר" בכתה א'. התחלתי ללמוד אצל המלמד בנציון פיש ולמדתי בפעם הראשונה בפרשת ויחי: "חכלילי עינים מיין", ופירש רש"י: "דרך שותי יין — עיניהם מאדימין". אני, כדי להוכיח למורה שאני מבין את הפירוש עניתי, והבאתי ראיה: כמו שלום החייט. כנראה שגם הוא שותה הרבה יין

וחלב, לכן עיניו אדומות ושיניו לבנות. מורי לא הגיב על דברי, רק הביט בי וצחוק קל נראה על שפתיו.

כשהגעתי הביתה בריצה מן ה"חדר", ניגשתי ישר אל אמי ע"ה, שעמה היתה לי תמיד שפה משותפת ואוזן קשבת, אמרתי לה: "עתה כבר ברור לי מדוע עיניו של שלום אדומות ושיניו לבנות!"

— "איזה שלום?" שאלה אמי.

— "שלום! נו, את לא יודעת? כמה שלום איכא בשוקא?" כי לא ידעתי את שם המשפחה שלו.

אמי שאלה: "שלום החייט?"

עניתי לה: "כן, החייט."

— "מנין לך זאת?" שאלה אמי.

— "למדתי זאת היום בחומש."

— "מה למדת בחומש?"

אני כבר שכחתי את המשפט בעל פה, על כן ניגשתי אל ארון הספרים, הוצאתי משם חומש, דפדפתי בו עד שמצאתי — "הנה," אמרתי בהקריאי לה את המלים: "'חכלילי עינים מיין ולבן שיניים מחלב', ועל זה כתב רש"י בפירוש ..."

— "נכון, ילדי," אמרה אמי בשמחה, "אתה צודק, אבל אל תגיד זאת לשום אדם. אסור לומר דבר כזה."

— "מדוע?" שאלתי, "הרי כתוב בתורה!"

— "נכון, אבל שם לא כתוב שמו של אדם, ואם אתה מזכיר את שמו הרי אתה מעליב אותו."

— "אבל הוא לא שמע מה שאני אמרתי לך!" אמרתי בפליאה.

אבל אמא אמרה לי: "זה עוד יותר גרוע. זה לא יפה וגם עבירה גדולה. זה נקרא 'לשון הרע', ועל כך נאמר: 'לא תקלל חרש' — מה שתלמד בפרשיות הבאות. חוץ מזה, בודאי אמרת זאת גם בחדר בפני הילדים, ויתכן שגם ילדיו שמעו זאת ונעלבו שעשית את אביהם לשתיין. ובכלל, מניין אתה לוקח זאת שהוא שתיין?" הוסיפה אמא לשאול בפנים רציניות.

— "הלא אמרתי לך שזה מקרא מפורש בתורה," עניתי בנצחון, והקראתי לה שוב את הפסוק: 'חכלילי ...'."

— "זה בסדר," אמרה אמא, "הכל מה שכתוב בתורה אמת. כל מי ששותה הרבה יין עיניו מאדימות. אבל מזה לא משמע שכל מי שיש לו עינים אדומות הוא שתיין, זה יתכן גם מסיבות אחרות."

— "מאיזו סיבות?" שאלתי מתוך התעניינות, על מנת להישמר ממחלה קשה זו.

אמא ענתה: "מחוסר שינה, מקריאה מאומצת, מהצטננות, או שהיה ילד בכיין, או ממשש ומשפשף הרבה את עיניו בידים מלוכלכות ועוד כמה גורמים אחרים. כי העינים רגישות לכל דבר," אמרה בכוונה, הואיל וכל דבריה היו תורה שלמה.

שמעתי את דבריה מתוך שיכנוע שהיא יודעת ותמיד צודקת, עומד ומתעמק בדבריה ומוציא מהם מסקנות. ובכל זאת אינני מוכן לפרוק את נשקי, אחרי שכבר הכנסתי לי בראש את הפסוק שבתורה המתאים לשלום, ואמרתי לאמי: "האין את זוכרת בשמחת תורה שעבר, איך שהוא השתולל אצלנו — רקד, קפץ על השלחן ועשה העויות משונות, שכמעט כל הקהל התפוצץ מרוב צחוק? הוא התנענע מרוב שכרות מכיון שלא היה יכול לעמוד על רגליו."

אך אמא ענתה לי: "למה לא שמת לב שתמיד שתה מכוס אחת מבלי שימלאו אותה מחדש? הוא הגיש את כוסו אל פיו ועשה את עצמו כאילו שותה; אולי טעם כמה טיפות. אדרבה, נדמה לי שהוא שתה פחות מכולם, הואיל והוא מכיר חולשתו שאסור לו לשתות."

אני מתבונן בדברי אמי ונאלץ להודות לדבריה. סוף סוף היא אמא, יודעת הכל ותמיד היא צודקת, כל שכן שאינה משקרת ח"ו, ובזה הרי אני משוכנע ויכול להעיד עליה שאין דופי בפיה. אפילו כשאומרת לי "דימאנט" או "תכשיטיל", ששניהם הם ביטויים שפירושם — ילד רע. (כך חשבתי באותם הימים, מכיון שהיא השתמשה במלים אלה כאשר היתה מרוגזת עלי. אף פעם לא שאלתי פירושן של מלים אלו, אבל תיארתי לי שהם מיני פשעים. רק אחרי שגדלתי קצת הבנתי ש"דימאנט" היא אומרת במקום "נימאנד", כדי להתרחק מן הכיעור והדומה לו, ו"תכשיטיל" זה סתם הבעה של זלזול כלפי ילד רע.)

ובכן, איכשהו קיבלתי את ההסבר שלה, אבל דעתי לא נתיישבה, כי נזכרתי בסברות הסותרות זו את זו. שאלתי את אמא: "את אומרת שבגלל שינה מועטת יהיו העינים אדומות, ופעם אחרת אמרת לי שעל ידי פחות מדי שינה האדם לא גדל. והנה, שלום הוא איש גבוה משכמו ומעלה מכל היהודים כאן, אם כן קשה להבין: אם הוא ישן מעט, איך הוא גדל? ואם ישן הרבה, למה עיניו אדומות?"

אמא היתה בעלת סבלנות של פלדה ולא איבדה את עשתונותיה, בגלל שאני מנדנד את ראשה בפילוסופיה שלי. היא פנתה אלי כאילו בכל הרצינות, על מנת להרגיעני ולישב את הסתירות שבדבר ואמרה: "הרי אמרתי לך שיש סיבות הרבה לעינים אדומות ולאו דוקא שינה מועטת. יתכן שבאה לו מחלה זו מאז שהתחיל לעבוד, כשכבר היה גדול, ואז נדדה שינה מעפעפיו, ואין

בזה משום סתירה." ובכן באין ברירה בלעתי גם גלולה זו.

והנה קרה לי מקרה שני, שוב בחדר אצל מורי זה. כשלמדתי חומש בפרשת "האזינו" נפלתי על מציאה חדשה: "מזי רעב". מי שלא יודע את פירוש שתי המלים האלה, יסתכל ברש"י ויראה: "שעירי רעב. אדם כחוש מגדל שער על בשרו". כבר לא אמרתי לרבי שום דוגמא, אלא אחרי שגמרנו ונשלחנו הביתה, רצתי ישר אל אמא עם פזמון חדש:

— "אמא! כעת נודע לי מדוע שלום הוא איש שעיר, ושוב מדובר על מיודענו שלום."

אמא לא תפסה מיד למה שאני מתכוון, או שבכלל לא ידעה ששלום הנו איש שעיר, כי הרי היא לא ראתה אותו ערום במקווה כמוני, ולכן לא נזכרה כלל במה ובמי מדובר ושאלה: "איזה שלום?"

— "שלום החייט!"

— "נו, ומה אתו?" שאלה.

— "עכשיו נודע לי למה הוא איש שעיר," אמרתי בתרועת נצחון.

אמא כבר ידעה שהנה הבאתי מהחדר איזו הערה של דברי תורה ושאלה בקצור: "נו, ולמה?"

עניתי לה: "יען שהוא עני, ויתכן שמאז היותו ילד היה מסכן וסבל הרבה רעב."

— "ומנין לך זאת?" שאלה אמא.

— "למדתי זאת היום בחומש."

— "מה למדת?" כנראה נעלמה ממנה הלכה זו הכתובה בתורה ולא ידעה למה אני מתכוון. אם כי את תוכן כל החומש היא ידעה בעל פה.

— "'מזי רעב' הרבי אמר שזה שערות הגדלות על גופו של אדם כחוש הסובל רעב. אם כן אין זאת אלא שסבל הרבה רעב בחייו," הסברתי לה בפשטות.

אמי קיבלה זאת ממני כדבר המובן מאליו. וניצלה זאת מניה וביה למטרות שלה, להסיק מזה מסקנה שתשמש לצרכיה ואמרה: "נכון! הכל כתוב בתורה. התורה מלמדת אותנו כיצד להתנהג. אתה רואה, ילדי, כמה שאני מתחננת לפניך שתאכל כמו בן אדם, כדי שלא תהיה מלא שערות כמו קוף, ואתה לא שומע לי! אתה רואה איך שאני צודקת בדברי, שאסור לו לילד להתפנק, ושתאכל כמו שכל הילדים אוכלים, כדי שתגדל ותהיה כמו שאדם צריך להיות, בכדי שלא שילעגו לך, שיש לך צורה של קוף. תאכל כמו הילדים של הרבי שלך, שאוכלים כל מה שנותנים להם ולכן יש להם צורה יפה."

דבריה קלעו למטרה. היא ניצלה את תורתי שהבאתי לה כהוגן. ואכן

כששמעתי את לקחה הצדקתי אותה, וקיבלתי על עצמי להפסיק מאותו היום והלאה להשתולל בסירובי לאכול. מאז שלמדתי "מזי רעב", תמיד ראיתי לפני בדמיוני את שלום החייט עם עיניו האדומות וגופו השעיר. הסתכלתי עליו כמו על "בעל תשובה"; הוא בוודאי מלא חרטה על פשעיו המרובים, שהיה ילד רע, לכן הוא מתנהג בשקט ובנימוס. הייתי מלא טרוניא על ההשגחה, למה שאינה סולחת לו ולא מחזירה אותו להיות כמו יתר האנשים, כי הרי אין דבר העומד בפני התשובה! והוא באמת אדם כל כך טוב, והנה הוא סובל ממומים גלוים כאלה שעושים אותו לחוכא וטלולא. ברם, יצרי הרע היה חזק ממני הוא גבר עלי לפתותני להמשיך בעקשנותי והמשכתי בשלי, למרות שידעתי שבנפשי הדבר ואני ממיט על עצמי אסון.

פרק מאה ושבעה

מלמדי תינוקות

המלמד בנציון פיש לא בא לבדו לטלץ׳, אתו בא גם אחיו, צבי פיש, וגם גיסו, ישראל צבי בידרמן. כל אלה באו עם משפחותיהם ועם אחותם באבהילה.

בנציון בא ותלמודו בידו, בהיותו מלמד דרדקי. הוא היה יהודי נעים הליכות, פיקח ונחמד. ראוי היה, אליבא דכולא עלמא, ליהנות יותר מהעולם הזה, מאשר להיות מקרי דרדקי. מי לא יודע איזו פרנסה עלובה היתה המלמדות בימים ההם! מלמדות בכלל, ומלמד דרדקי בפרט.

ואכן מפליא הדבר שדוקא אנחנו, בני עם הספר, שהתורה עמדה אצלנו תמיד במעלה העליונה, כולם שקדו להשיגה, כל אחד לפי השגתו וכשרונותיו. גם מחוסרי כשרונות ידעו ערכה הרם וחלקו כבוד לבני תורה. אפילו יהודים עניים, קבצנים ממש, מסרו את נפשם לגדל את בניהם על ספסלי בית המדרש, שיהיו תלמידי חכמים; הוציאו בלעם מפיהם ושלמו שכר לימוד בעין טובה, למרות שביתם התענה במחסור לחם. אמנם היו אנשים גם מסוג אחר, אנשים שלא ידעו להעריך כל כך את התורה, אך זה לא היה מתוך זלזול, אלא מתוך בורות. אולם לסוף דעתם של ״חובבי תורה״ אלה קשה לרדת. מצד אחד העריכו את התורה, אבל מאידך גיסא — כשהגיע אדם בתור מלמד (מורה) והציע את עצמו, די היה להם אם חזותו התאימה לתפקידו, כלומר, שהיה בעל זקן ופיאות ארוכות, לבוש בקפוטה ארוכה וכו׳, מיד נתקבל על ידי ההורים ברוב קולות.

כאשר אנחנו עוסקים בפרשה זו, עלינו לתאר את אופיים של המלמדים בימים ההם, סדר יומם ומצב פרנסתם. למעשה, כל מי שהיה מחוסר מקצוע ולא רצה לפשוט יד ולקבץ נדבות, תפס באומנות זו. זה היה המקצוע היחידי שלא היה זקוק לשום הכנה, השתלמות, תעודה או אישור; בא, הציג עצמו בתור ״מלמד״ וזכה בשטח הפקר זה ועשה בו כמו בתוך שלו. כי לא היה קיים סדר, לא לפי כתות, לא לפי תכנית הלימודים, לא מבחינת המלמדים ולא מבחינת התלמידים. כל מלמד בנה במה לעצמו לפי הבנתו. ואם בכל זאת היו בין הילדים כאלה שהצ־יחו בלימודיהם והגיעו לבסוף לדרגה של

תלמידי חכמים, יש לזקוף זאת על חשבונם של המוחות היהודיים וכשרונותיהם. מעשה שהיה במלמד אחד שידע לומר פלפול בגמרא, או מגידות כאחד הלומדים, משל עצמו או כפי מה שקיבל מרבו, אם כן הרי יש להניח שהיה יכול להיות מורה מצוין לילדים בני כתה ב־ג. פעם אחת שאלו אותו בבית הכנסת, אחרי הקריאה בתורה בסדרת "לך לך", את פירוש המלים: "ואת הצפור לא בתר". הוא ענה בפשטות: "את הצפור לא חתך לשנים." ומדוע כאן פירוש המלה "בתר": חתך, ובדרך כלל פירושו "בשר"? — שאל המקשן מתוך הלצה. (כידוע שבמבטא אשכנזי שניהם נקראים כמו "בשר". ת' בלי דגש נקראת כמו ס' או ש' שמאלית.) המלמד הרהר קצת ואחרי כן ענה: "אני מוכרח להסתכל בתוך החומש, אתה יודע שאותיות מחכימות." הוא לקח חומש והסתכל בו ואז אורו עיניו ואמר: "ודאי שיש הבדל גדול: במלה 'בשר' כתובה האות ב' בדגש, ובמלה 'בתר' האות ב' בלי דגש."

היו כמובן גם מלמדים שאכן הקנו לתלמידיהם הידיעות היסודיות כדבעי, ותלמידיהם התקדמו בישיבות הגדולות והשתלמו עד שהיו תלמידי חכמים. אולם רוב המלמדים השכיחים, היו מחוסרי ידע ויכולת. ואם לא די בכך, הרי באו הורי הילדים עם השגעונות שלהם, וניסו ללמד את המלמד כיצד ילמד את הילד שמסרו לידו בכדי להקנות לו תורה. כמובן שלרוב היו התוצאות שליליות, עקב היות שניהם בורים ולא ידעו להעריך כשרונות הילד, החיוביים והשליליים, ומזה יצאו תוצאות הפוכות.

— "פשוט את עורו!" אמר אבי הילד למלמד, "למדהו גמרא ותוספות. אל תתן לו חופש לצאת החוצה. אל תרחם עליו! אני רוצה שגם הוא ידע את הגמרא כמו לייזר שלמה'ס. חומש ורש"י בין כך ידע."

— "אל תגער בו," אמר השני, "למען השם, אל תרים ידך עליו! אל תחזיק אותו במעצר בית, תן לו חופש פעולה, כי בין כך אינני רוצה לעשות ממנו רב. לאט לי לנער, אינני רוצה שיביא לי תלונות מהחדר."

— "את ילדי תלמד שידע מה שהיהודי צריך לדעת," אמר השלישי, ולא פירש במה זה מתבטא, מה צריך היהודי לדעת. "אף על פי כן, על 'ארבע הקושיות' לסדר ליל פסח ועל 'אקדמות מלין' לשבועות אינני מוותר. הוא לא יהיה חזן ואינו צריך לדעת שחזן צריך טלית. לכן אל תלמדהו 'שנים חזן בטלית' ... איזה צחוק! שני חזנים לטלית אחת?!"

את כל ההוראות הללו שמע המלמד, קיבל ונענע בראשו כמבין וכמסכים, אחרת לא יקבל את משכורתו והרי אל זה הוא נושא את נפשו. חוץ מזה, הרי אפילו הוא לא ידע מה יעודו בתור מורה ומהו היקף האחריות המוטלת עליו לגבי תלמידיו. הוא נאלץ למלאות רצון כל איש ואיש. אחרת עוד יאלץ לברוח משם בשן ועין.

על המשכורת שהוא קיבל, גודל הסכום ואופן התשלום, ראוי היה לכתוב פרק מיוחד. תחילה היה צריך לכתת את רגליו אל הורי הילדים, אל כל אחד בנפרד, לעמוד על המקח ולהשתוות על הסכום שיקבל בשביל "זמן" אחד. אחרי כן היה צריך לכתת את רגליו במשך כל ה"זמן", עד שקיבל כמה פרוטות מכל אחד שיספיקו לו לצרכי שבת. איזו משכורת עלובה היתה זאת! ובאיזו צורה מעליבה ניתנה לו! על זה אין מה לדבר — היתה זו מתת יותר נחותה מאשר מתנת חנם. כשבחנו את הילד וידע לענות כהלכה, אמרו: איזה בעל כשרונות הוא ילד זה, וכשלא ידע לענות כהוגן — המורה היה אשם.

כל מערכת היחסים שבין ההורים והמלמדים היתה עקומה ומסולפת להלכה ולמעשה. רמיה דו־צדדית, מוזרה וזדונית ללא תקדים. מצד אחד — המלמד לקח כסף, והתוצרת שנתן תמורתו היתה לפעמים שווה פחות מאפס. אדרבה, במקרים רבים עוד הזיק וקלקל, כי "הזמן" עבר והלך לאיבוד, בבחינת הפסד נקי בשביל הילד. מאידך גיסא, היה אותו הדבר מצד הורי הילד: הם העסיקו יהודי בעל משפחה, שהזיע שתים־עשרה עד ארבע־עשרה שעות ביום, ונתן את בריאותו יותר מחוטב עצים, תמורת משכורת זעומה שניתנה לו טיפין טיפין, שהקללה שררה בה, מתוך שפיכות דמים.

על המזונות שקיבל יש ליחד את הדיבור במיוחד, כי הרי לא היה תושב מקומי ומזונותיו ניתנו לו מהורי תלמידיו. גם זה ניתן לו כמו הכסף. היו אמנם כאלה שנתנו זאת בסבר פנים יפות ובכבוד, אבל לרוב קיפחו אותו גם בזה. כל חייו בתור מלמד היו מערכת אחת של סבל והתבזות, זה משכו הנה וזה הנה, ולא עמד אף פעם ברשות עצמו. בעלי הבתים שסעו אותו לקרעים והיה נאלץ למלאות רצון איש ואיש. לא בחינם היה כינויו: "שוואנץ מלמד", יען שלרוב נחשב לזה. ומאחר שכך התיחסו אליו, הפך הוא למעשה לחדל אישים, כתוצאה מתנאי חייו.

כאלה היו ההורים שהדריכו את המורים, והמורים שהדריכו את תלמידיהם. הרבה היה תלוי, כמובן, באופיו של המלמד. אם היה מטבעו עצבני, וכעסן — הלקה את תלמידיו יותר מדי. ואם היה ההיפך מזה: ותרן, בעל מזג חלש — נתן להם יותר מדי חופש, כדי שיהיה לו נוח יותר. לפעמים לא היה לו כושר הסברה, או שבעצמו לא ידע; במקרים אלה היה הוא תמיד השעיר לעזאזל, כיון שלא היה בעל מקצוע שיכבד את עצמו.

כל מיני בדיחות המציאו על המלמד, זלזולים ובזיונות מעליבים. די היה לומר על מישהו שהוא מלמד, בכדי שהשומעים יסיקו כלפיו את כל

המסקנות. על־כן לא נתפס לפרנסה זו אלא לא־יוצלח כזה שלא היתה לו ברירה אחרת.

אימרה מבדחת היתה שגורה בפיהם של אנשים פשוטים, שהטיפו לילדיהם שהיו מתחמקים מן החדר ולא רצו ללמוד, אז הטיפו להם מוסר בנוסח זה: "ללמוד — אינך רוצה; אומנות — היא בושה; אם כן מה יהא בסופך? ... מלמד!"

מעניין שזו היתה המציאות המרה דוקא אצלנו, שאנחנו עם הספר. אליבא דאמת החשבנו את הספר, ברם, כלפי המורה, שהוא היה מקנה הידיעות של הספר, היתה לנו גישה מעוותת והערכה שלילית. רוב המלמדים שלנו יצאו ממחוז מרמורוש. ידיעתם בתורה וכל שכן בפדגוגיה, היתה מצומצמת, ובידיעת נ"ך — אפילו קריאה מדויקת לא ידעו. חלק מן ההורים, שהיתה להם דעה מגובשת, החזיקו לעצמם את הזכות להתנות עם המורה שילמד את בנם לפי דרישתם; התנו מתחילה מה שילמד וכיצד, וכל אחד טעמו ונימוקו עמו. המלמד שלנו, ר' בנציון פיש, היה נכה ברגלו השמאלית, וכנראה עובדה זו הזקיקה אותו לבחור במקצוע זה, שהעוסק בו יכול לשבת כל היום במקום אחד. כמו כן נאלץ היה לחפש לו מקום קבוע, שלא לנדוד ממקום למקום, בכל "זמן" למקום חדש, כי הרי זקוק היה לעזרת אשתו שתשמש אותו, ולכן בא לטלץ' עם כל משפחתו. משום זה היתה גם פרנסתו יותר מבוססת, כי אינו דומה מי שתובע את משכורתו בגלל שיש לו אי שם משפחה שהוא חייב לפרנס אותה, לזה שיושב במקום וכולם רואים במו עיניהם שבני משפחתו גוועים ברעב.

פיש זה היה נעים הליכות, נחמד, דעתו מעורבת עם הבריות, וכל שכן עם תלמידיו. הוא היה שליח ציבור בקי ורגיל, עם קול נעים, זקנו יורד על פי מדותיו; עני ואביון, מטופל בשבעה או שמונה ילדים, ודלות שררה בכל ארבע פינות החדר בו היה גר. היה זה חדר המיטות וגם הטרקלין, ובאותו חדר עצמו הוא גם הרביץ תורה לתלמידיו. למתחילים: אל"ף־בי"ת וקמץ א', ולמתקדמים: קריאה, ולימוד פסוק חומש ורש"י וכו'. הלימודים התקיימו במשך כל היום.

גם אנכי, זעירא דמן חבריא, זכיתי להמנות על תלמידיו כאחד "המתקדמים". למרות התנהגותו עם תלמידיו בדרכי נועם, עודני זוכר איך שספגתי ממנו פעם אחת מלקות בשוט. ואף על פי שסלחתי לו מיד במקום, כיון שהיה צודק, בכל זאת לא פרחה מזכרוני העובדה, כי נעלבתי מאד בפני חברי. גופא דעובדא הכי הוה:

למדנו חומש ורש"י בפרשת "שלח לך". על הפסוק: "הבמחנים אם במבצרים", אומר רש"י: "כתרגומו, הבפצחין". אני עדיין לא ידעתי

ש"כתרגומו" זהו התרגום אונקלוס העומד לו באותו עמוד על יד החומש, ואת המלה "הבפצחין", קשה היה לי לבטא. אם הייתי רואה במו עיני את הניקוד, הייתי זוכר, ואילו לשאול — התביישתי. ולמרות שידעתי שיום הבחינה בוא יבוא, ואם לא אדע אבוא על שכרי, החלטתי להעדיף קבלת המלקות, מלבוא ולשאול, כי הייתי בטבעי ביישן נורא.

והנה הגיע יום הבחינות ואתו השבר הנורא. על הכל ידעתי לענות יפה, אולם המורה כאילו ידע את מקום התורפה, וכיבד אותי לומר פסוק זה, וכאן נתגלה קלוני ברבים, כפי שלבי ניבא לי. אני מתחיל: "הבמחנים, כתרגומו, הבפ...פחצין, כרכין פ...פ...פחוצין", גמגמתי. לשוני נתקלה, וכל חברי, שהיו כולם גדולים ממני, פרצו בצחוק על משבתי ואני פרצתי בבכי.

ר' בנציון הפסיק אותי ואמר לי: "בכייתך לא תעזור לך הפעם." הוא לקח אותי וכיבדני בשוטו במנה יפה. זו היתה לי הפעם הראשונה, ואולי גם האחרונה, שבה "נתכבדתי" בטעם שוטו. אני אפילו לא הגבתי על זה, גם לא התלוננתי אצל אמא, כי התביישתי וידעתי שזה מגיע לי, ובכלל לא בא העונש בהפתעה.

העניות בביתו היתה נוראה. פת־בגם במשך כל השבוע היה לחם תירס, שאוכלים אותו בלי נטילת ידים, וברכה אחרונה מברכים אחרי אכילתו "בורא נפשות". היה זה מאכל עניים מובהק, אבל בביתו אכלו זאת במין תיאבון, שמי שראה זאת עבר על "לא תחמוד". אצלנו בבית לא אכלו כזאת, ואני, שהייתי רך ומפונק, אכלתי במשך כל ימות השבוע רק חלה, כלומר לחם לבן, שנאכל כמעט בכל בתי ישראל רק בשבת. אבל אני, גם כשאכלתי לחם לבן, עשיתי טובה לאמי וכמובן — לא בחינם, והתשלום ... אך ורק במזומנים.

כשלמדתי שם שמתי לב פעם אחת, שעקרת הבית מכינה "ארוחת עשר" בשביל ילדיה. היא חתכה פרוסת לחם תירס, אפתה אותה פעם שניה על הכיריים, שפשפה על הצנים שן של שום, טיפטפה עליו קצת שמן, בזקה מלח ונתנה לכל אחד פרוסה. הזאטוטים אכלו זאת במין תיאבון כאילו היתה איזו עוגה מצוינת, ואני הסתכלתי בקינאה.

עקרת הבית הרגישה בזה והכינה מנה אחת גם בשבילי והגישה לי: "קח יחזקאל'ה, אכול," אמרה לי בנימה של חיבה.

אני נרתעתי לאחורי וסרבתי לקחת, כי התביישתי. "תודה, לא צריך," אמרתי.

אבל היא בתור אשה מנוסה הרגישה שאני כן תאב לאכול, רק שאני מתבייש. היא הפצירה בי עד שנעתרתי לקחת מידה, אכלתיה והיתה כדבש לפי.

בבואי הביתה הבאתי לאמי פזמון חדש, כשאני מלא טענות וטרוניה כלפיה: "מדוע לא אוכלים גם אצלנו מעדנים טעימים כמו אצל רבקה אשת המלמד?" שאלתי אותה.

— "אלה מעדנים טעימים אוכלים שם?" שאלה בסקרנות (כי ידעה שבבית ההוא לא אוכלים מעדנים).

עניתי לה: "לחם תירס קלוי על הכיריים עשוי צנימים, מרוח בשום ועליו שמן עם קצת מלח," מסרתי לאמא סוד ההכנה בדיוק על כל הפרטים.

אמא שאלה: "נו, וזה כל כך טעים?"

— "ודאי! ואת לא יודעת?"

— "אני יודעת. ומאין אתה יודע?"

— "רבקה נתנה לי ואוכל, וזה היה כל כך טוב וטעים," עניתי.

אמא עמדה והשתוממה כאילו לא האמינה לשמע אוזניה. אני, המפונק, שכל המעדנים שהיא מכינה במיוחד בשבילי אינם ערבים לחיכי (כי בביתנו לא היה חסר כלום, והיה מלא ברכת ה', ושום דבר לא היה קשה בשבילה להשיג למעני להאכילני), ותמיד התנגדתי לכל דבר: זה לא טוב; זאת אני לא רוצה; אני לא רעב; עכשיו לא; עד שלא נפקחו עיניה והוציאה מכיסה מטבע נוצץ ותחבה לידי, רק אז עשיתי לה טובה ואכלתי. והנה משבח אני את מטבחה של רבקה הענייה שבעניים?!

אמא אמרה לי: "אם זה כך — גם אני אעשה לך מטעמים כאלה." ואכן הטריחה את עצמה והביאה פרוסת "לחם" כזה, והכינה לי עוגה חשובה כזו, באותה הצורה בדיוק, והגישה לי בתור הפתעה. "הנה, אתה רואה?" אמרה, "גם אנכי יודעת להכין מטעמים כמו רבקה. אכול בבקשה, וגם למחר אי"ה אעשה לך כזה, בסדר?"

— "כן," אמרתי בסיפוק רב. לקחתי מידה את המטעמים ואחרי שאכלתי קצת ממנו, החזרתי לה בטענה: "זה לא כמו של רבקה, זה לא טוב."

נוהג זה של מלמדות ללא משטר תקין ותכנית למודים מסודרת, לא היה מקובל בכל מקום. בעיירות ובמקומות בהם היתה קהילה מאורגנת, גם בית הספר היה מאורגן לפי השגותיהם של אנשי הקהילה. שם לא נתקבל למורה כל מאן דהו. בית הספר היה מאורגן לפי כיתות עם סדר יום מתקבל על הדעת.

צבי פיש, אחיו של המלמד, היה הקצב הראשון במקום. בתחילה היתה פרנסתו די מצומצמת, גם הוא האכיל את ששת ילדיו בלחם לפי הטף מתוצרת תירס, והיה מאושר כשהשיגו. גורלו לא שפר יותר מאשר של אחיו, כי הדרישה לבשר לא היתה כל כך גדולה, שיוכל לפרנס את ביתו בהרחבה. רוב יהודינו לא היו בעלי תאווה, והסתפקו באכילת בשר לכבוד שבת בלבד.

בשר האחוריים נחשב לטריפה ועליו היו עוד פחות קופצים, כי האכר לא קנה בשר אלא במקרה יוצא מן הכלל. החזיר, שאותו נחר לקראת חג המולד, הספיק לו עד הפסחא וגם לאחריו, ובקיץ לא אוכלים בשר רק במקרה של אסון, כשנטרף לו כבש על ידי זאב; אז אכל את הטריפה מתוך זעם וכאב, כאילו הוא אוכל את בשר עצמו. כשהיה בביתו חולה מסוכן, אחרי שהזמין כבר את הכומר שיתודה אליו לפני מותו, אז קנה טרטימר בשר להאכילו את "המרק השחור". רק פקידי הרשות המקומית, סגל המורים ואנשי משמר הזקיפים קנו בשר. על־כן היתה מצומצמת פרנסתו של צבי פיש. אבל במשך הזמן התפתח גם עסקו — לאט לאט התחילו גם האכרים להתרגל בקניית חצי ק"ג בשר לכבוד היום הראשון, אחרי שלמדו זאת מן היהודים. כאשר ראו את הלחץ הגדול שעושים במעמד קניית הבשר, הצעקות והמריבות של הנשים בעמדם בתור — שהרי אף יהודי אחד לא נעדר מקניית בשר לכבוד שבת קודש — לקחו קל וחומר בעצמם. אולם כאשר הישוב התפתח ותאבונו של הצבור גדל, התבססה גם פרנסתו של צבי פיש וגם הקצבים התרבו.

פרק מאה ושמונה

לייב אינדיק הבלן וזוגתו מרים־הניה.

לא עבר הרבה זמן, ועוד יהודי אחד בא להתישב במקומנו וזה היה לייב אינדיק, (בעברית ״תרנגול הודו״). הוא קיבל לידו עבודת הבלנות, אחרי שבנו במקום מקוה גדול ויפה, עם חדר זיעה ודירה בשביל הבלן.

לייב אינדיק, אשתו מרים־הניה וארבעת ילדיהם, באו מבורשה שבמחוז מרמורוש, אחרי שנתקבל לתפקידו בתור בלן. בחדר הגדול שנבנה על יד המקוה נבנתה גם ״עליה״, כלומר, לא חדר ועוד קומה עליו, אלא בתוך החדר בנו תנור אפייה גדול, וגג התנור שבחדר נחשב כמו עלייה בתוך החדר. כשחדר זה ותנורו נבנו, היתה התוכנית שתנור זה ישמש את הציבור לשם אפיית מצות בשביל כל הקהילה וגם להטמנת צ׳ולנט לכל הקהילה. מאחר שלייב זה נראה היה לאיש חרוץ ומרוצה לבריות, מסרו לו את הדירה שיסתדר בה כמו בתוך שלו, ושיבצע את השרותים הדרושים לצבור, ואגב — זה יכניס לו גם קצת פרנסה, כי לא היו סיכוים שהבלנות בלבד תספיק לו לפרנסת משפחתו. ואכן הביא את משפחתו וקנה שביתה בדירה שעל יד המקוה. בפרוזדור סידר לו מחסן לכל מטלטליו, ועל העליה שעל התנור סידר חדר לינה לילדיו, ובהתאם למושגיו הצנועים ושאיפותיו בנוגע לרמת החיים, הרגיש את עצמו כאילו השיג את כל מאוויו. אף על פי שתהיה זו טעות בידינו אם נעריך אותו בתור ״קטלא קניא״, אדרבה, הוא היה איש חרוץ. הוא היה אומר: ״אם לא אמצא עבודה, אני יכול לקחת שתי אבנים ואשחוק האחת בשניה עד שיצא מהם ׳ממליגה׳.״ (דייסא מקמח תירס, שהיתה המאכל הרגיל, בימים ההם ובמקומות הללו, בכל בתי העניים.)

מקצוע לא היה לו, וגם בעל חוש מסחרי לא היה, בכדי לשוטט בין האכרים, כמו הרבה יהודים אחרים, בחיפוש מציאות וסחר מכר, אגב ריבוי דברים בבלבול מוחות, כדרך התגרים. הוא היה איש עבודה פשוטו כמשמעו, בעל שרירים חזקים, וחיזר אחר עבודה להרויח את לחמו, בזיעת אפיו בלי חכמות. ויען שבשטח הכפר לא היה שום מקום עבודה, מצא לו עבודה בכפר הסמוך, פיאט. שם היה קיים בית חרושת לעצים (מנסרה) אשר בו הרויח

את לחמו בתור פועל, שכיר יום. הוא השכים בכל בוקר לצאת רגלי למרחק של שבעה קילומטר, ובכל ערב חזר משם, לרוב גם כן ברגל. תנאי העבודה היו קשים ביותר, ועבודה זו כשלעצמה גם כן קשה, ואם נוסיף על זה עוד את ההליכה ברגל יום־יום ארבעה־עשר קילומטר, חוץ מן ההליכה שבשעת העבודה, נוכל לתאר לעצמנו שחייו היו די קשים. ברם, ייאמר לשבחו, שמעולם לא הוציא אנחה כבדה או תלונה מפיו. למזלו כחו היה במתניו ומשך בעול חייו הקשים עד אין סוף.

גם בהגיעו לביתו חיכתה לו מנת עבודה — לעזור לאשתו שהיתה "...כנגדו". היא היתה בדיוק ההיפך מבעלה: פחדנית, רשלנית, עצלנית, אנוכיית ואוהבת נוחיות. תמיד באה אליו בטרוניה מדוע מוטל רק עליה לבדה עול הבית. "חיי אינם שוים כלום," טענה, "אני אינני אלא שפחה נחרפת שלך. מהבוקר עד הערב, מן הרגע שאתה עוזב את הבית עד שאתה חוזר, אני צריכה לטפל ב'ילדים שלך'. הגדולים אוכלים את ריאותי והפעוטה מוצצת את לשד עצמותי. מה אני ומה חיי?" סיימה. תמיד אותו פזמון, אותה תלונה, כאילו קראה אותם מעל הנייר.

אמנם, להלכה, תרעומותיה היו במקום. הילדים כמעט ולא היה עליהם עול אביהם, כמעט ולא היה ביניהם קשר, ואילו האמא, שהיתה כמעט תמיד במצב של מעוברת או מינקת, נשאה בעול הרגיל של עקרת הבית וגם בתור ממלאת מקומו של בעל הבית, וזה היה באמת יותר מדי. ברם, למעשה, בנדון שלנו, לא היה זה בדיוק כך; כי כשהילדים היו בגיל שבע שמונה כבר הטילה עליהם את עול הבית: ללכת לקנות מה שצריך, להכניס מים ועצי הסקה, לטאטא את הבית, להוציא את האשפה, להאכיל את התינוקת ולהרדימה. כשהיו קצת יותר גדולים, כבני עשר, רתמה אותם לשאוב מים באמצעות המשאבה הידנית שהיתה במקוה, בכדי למלאות את מיכל המים לחמם את המקוה. עבודה זו היתה די קשה, ולא עלתה על דעת אביהם שהם עושים מלאכה זו. ובנוגע לתלונתה בקשר לכלכלת הבית, לא עשתה בעיות גדולות, לא בשביל בעלה ולא בשביל ילדיה. לבעלה שיצא לעבודתו "כלחוך השור", כלומר בהשכמה, הכינה מן הערב פרוסה גדולה של לחם תירס ובקבוק תה ממותק בסכרין, שיספיק לו להחיות את נפשו במשך כל היום, ולילדים נתנה, או שהם בעצמם לקחו, פרוסת לחם תירס וספל חלב או תה. לזה לא היה שעה קבועה, אלא כל אחד אכל כשבא לו התאבון, ערב ובבוקר וצהרים. לא היו בעיות של קביעת זמן או מקום, אלא אכלו מן הבא בידם. ואם היתה קיימת בעיה של אוכל, אז זה היה בשבילה בלבד. קודם החזיקה זאת בסוד, אבל במשך הזמן הסתנן הסוד החוצה, כי היא בעצמה הוציאה את המרצע מן השק. קודם גילתה את סודה לחברותיה

הנאמנות בלבד, ואחרי כן נתגלה קלונה ברבים. היא סיפרה כי מסורת בידיה מעקרת הבית של המשפחה שאצלה היא שרתה עד חתונתה, ממנה ראתה, שמעה וקיבלה: האשה חייבת ללדת ילדים, להניקם, לטפחם, להיות בריאה, לחיות ולהאריך ימים כדי להשיאם וכו׳. כל זה אינו אפשרי אלא אם תדאג לעצמה, בלי לסמוך על בעלה, כי כל הגברים הם כמו כלבים. הילדים? — אין מה לדבר שאין להאמין להם, אם כן — ״אם אין אני לי מי לי״. והיא עשתה זאת כמיטב יכולתה, במלוא מרצה ועד כמה שידה היתה מגעת. הילדים לפי גילם, או שהלכו לחדר, או ששחקו בחוץ, או שחינכה אותם בעבודה, שלא יחיו חיי טפילים. בכל אופן העסיקה אותם בחוץ, כדי שלא יפריעו לה בפנים בבית. אפילו לאכול לא נכנסו פנימה. על הארגז שבפרוזדור נמצא כל האוכל המיועד בשבילם, ולפי המשטר החפשי שהנהיגה, יכלו לאכול ולשתות כאוות נפשם באין מפריע. רק לארוחת הערב עשתה איזה מין תבשיל ״זאטירקה״ (פתיתים של לחם תירס מעורבים בקצת קמח רגיל וסובין, מיובשים ושלוקים במים. על נזיד זה הוסיפו קצת חלב שהמרק יהיה לבן, וקצת סכרין ואז יש לזה טעם טוב ביותר, ״שגם המלך יכול ליהנות מזה״), או ״מושדיאר״, שאפשר ללקק את האצבעות ממנו (״מושדיאר״ זה עשוי מתפוחי אדמה מבושלים בקליפתם ואחרי שהתקררו קולפים אותם וחותכים אותם לחתיכות, מרסקים עליהם כמה שיני שום, בוזקים קורט מלח, יוצקים קצת מים וטיפות אחדות של שמן, מערבבים היטב, וזה מאכל שאינו עולה על שלחן מלכים. לא בשביל שבני מלכים לא היו שמחים למלאות כרסם ממאכל תאוה זה, הם בודאי לא היו מושכים את ידיהם ממעדן טעים זה אלא פשוט, המלכה לא יודעת להכין דבר כזה, וללכת ללמוד מהיהודיה — היא מתביישת, כי הרי, בכל זאת היא מלכה! לכן אוכלים המלכים קְדחת ולא ״מושדיאר״). כמו כן ישנם כמה וכמה מיני מרקים ומאכלים טעימים אחרים, שאולי כדאי היה להאריך בהם, כי להזכיר שמם סתם, מבלי לפרט תוכנם ותכונתם, הרי זה רק מסקרן לדעת מה טיבו של כל אחד מהם. אבל כדי להאריך ולמסור את התפריט בדיוק, יש לכתוב ספר בישול מיוחד. נסתפק, איפוא, בתיאור סדר כלכלתה של מרים־ הניה.

לא ברור לחלוטין אם היתה לה תכנית מיוחדת וקבועה לזה, אבל דבר אחד ברור, שבזה היתה עסוקה כל היום ובכך הכניסה את כל כוונותיה, בכדי שיצליח לחלוטין לפי טעמה ורוחה, לשביעות רצונה המלאה. והראיה לזה היא העובדה, שכשרצתה לאכול, דאגה תמיד שלא יהיה מישהו מילדיה בפנים, ושהדלת תהיה נעולה על בריח כדי שלא יבלבל אותה חלילה מישהו, ויפריע לה באמצע האכילה. ולכן אם במקרה נמצא אחד מילדיה בפנים,

לפני שערכה את שלחנה, גרשה אותו החוצה. היו מקרים שאמרה בפירוש: "עכשיו צאו החוצה, כי רצוני לעשות כעת אמא בשבילכם." מלים כדרבנות, לא כן? לא ברור אם הבינו את דבריה או לא, ברם, אין זה משנה, העיקר שהם צייתו לה בהחלט, אם מרצונם אם מחוסר ברירה. הם יצאו לדרכם, והיא קיימה את דבריה ללא דופי. כך היא טיפלה ב"ילדים שלך".

כשבעלה הגיע הביתה בקיץ לפנות ערב ובחורף בערב, כשעל כתפו חבילת עצים מבית החרושת, עייף ויגע, מצא את ילדיו מתוחים על התנור, נוחרים בשנתם העמוקה. מיד ערכה והגישה בזריזות את השלחן והסירה מעל הכיריים את התבשיל שהכינה "לכבודו" במיוחד, כי זו היתה הארוחה היחידה בה אכל איזשהו תבשיל. היא שמה לפניו על השלחן והסתלקה לשבת על המיטה.

בתחילה רגיל היה לשאול אותה: "מדוע את הולכת הצדה, ולא יושבת גם את לאכול אתי ביחד?"

— "אני כל כך עייפה," ענתה באנחה כבדה, "עד שאין לי תיאבון לאכול."

— "זה לא עסק," ענה לה בעלה בכנות וצער, "למה לך להתרוצץ כל כך. ולמה את לא חסה על בריאותך? מה את חושבת? שעליך לגמור את כל העבודה שבבית עד כדי שתתמוטטי?"

— "זהו גורלי," ענתה בנימה ממורמרת. "האמן לי," הוסיפה להשמיע לו בקול לחשים צנוע, "הייתי מחליפה אתך את התפקידים בחפץ לב. הייתי מוכנה ללכת לעבוד במקומך, להוביל את הקרשים ולרבוץ תחת משאם, ושאתה תשאר כאן עם 'הילדים שלך'. בטוחתני שלא היית מחזיק מעמד אפילו יום אחד."

לייב, הגיבור והחרוץ, רבץ תחת משאו במשך כל היום בלי חכמות, אבל עכשיו איבריו היו עייפים, ידיו רעדו בשעה שהגיש את האוכל לפיו. הוא נרדם תמיד באמצע הברכה האחרונה. קריאת שמע התחיל תמיד, אבל אף פעם לא סיים, נפל על מיטתו כמו הרוג, ולכן לא שם לב אף פעם למהפכה ששררה בתוך הבית, ולליכלוך המפוזר בארבע פינותיו, שמיום ששי שעבר לא נעשה בו כלום. אפילו כלי המיטה לא נתקפלו, כל שכן שידיה לא נגעו במשכב הילדים שעל התנור, מקום שם שרצו פרעושים שמצצו את דם הילדים. ביום הששי לא עבד רק עד הצהרים, כי הרי ביום הששי היה צריך לעמוד במקוה ולשרת את הצבור, ועבד שם במקום שלושה, כדי שיוכל להספיק לעזור גם לאשתו בהכנת השבת.

ביום השבת בלבד הספיק לשוחח קצת עם אנשי ביתו. אבל גם אז לא היה לו הרבה זמן, כי חוץ מהמנוחה שגופו דרש, הלא היה צריך לספק משהו גם לנשמתו — לעבור על פרשת השבוע, לומר קצת תהלים וכו'.

אולם גם בימי הפגרא לא הרגיש לייב בהתנהגותה של אשתו שאינה כשורה, שהאנוכיות שלה עוברת כל גבול, ועצלנותה היא ללא נשוא. מיום ליום היא נעשית יותר ויותר שמינה ותזוזתה יותר כבדה. מפחדת מקצת אויר, החלונות תמיד סגורים וסתומים שהרוח לא תחדור, חלילה, ותשתלט על העיפוש שבבית, והשמשות מלוכלכות עד שקרני השמש לא יכולות להסתנן דרכן. אפילו בהיותו בביתו, היה גם כן תמיד עסוק בחוץ, במרחץ, ברחוב, בתקונים שונים. לכן לא נזקקה לשנות את סדר יומה אפילו כשלא יצא לעבודה, כי הוא לא הספיק לשים לב לחולשותיה, שהוסוו יפה בכוח ערמומיותה.

פרק מאה ותשעה

חיי שעה של העניים

כשימי הסתיו מגיעים ומזג האויר בחוץ מתחיל להשתנות, רוחות הסתיו מבשרות התקרבות ימי הגשם, השלג, הקרח והרוח הקרה, המטביעים רישומם על מזג האויר במשך החורף, וגורמים הרבה צרות וקשיים, לרבות הוצאות גדולות על מלבושים חורפיים וחימום הדירות. לכל זה דרוש "כיס מלא דינרים" ובעוד מועד. אוי לו לזה שמשום מה לא דאג בזמן לכל הדרוש בימי השלג והכפור, הוא עלול לסבול קשות במשך החורף, שבא אחרי הימים האפורים לפרוס את כנפיו הלבנות, כלומר: ימי הרוחות והגשמים. תחילה מתקדרים השמים בעבים אפורים, כמעט שחורים, וכשהם מסתבכים זה בזה פולטים הם קולות וברקים, הגורמים לפעמים לדליקות ואסונות מוות, ר"ל. במקומות הללו שכיח מזג אויר כזה גם באמצע הקיץ, ברם, אז אין הוא מעורר דאגה וחרדה כמו בימי הסתיו, כשהעלים הירוקים של האילנות מצהיבים ונושרים בכל רוח מצויה ומתפזרים לארבע רוחות העולם. גם השטיח הירוק שעל פני האופק מתנוון ונעלם, והגשם הראשון מבשר כי הנה החורף מתקרב.

אמנם זהו דרך הטבע וכל יצורי העולם מצפים לו, כי בלעדיו לא יתקיים העולם, אבל למרות זאת לא הכל שמחים בו. כידוע, אין רע בעולם שיהיה רע בשביל הכל, כמו שאין טוב שיהיה טוב בשביל כולם, והאקלים החורפי שאנחנו מדברים עליו, הוא אחד מהם. בדרך כלל הגשם הוא ברכה לעולם. לא רק החקלאים שחייהם תלוים בו, שמחים לקראתו, אלא כל הניזונים מתוצרת האדמה מאושרים בו. ברם, עוברי דרך עצובים בו, בפרט אנשי הישובים הנדחים, שכל אמצעי התחבורה וההובלה שלהם היתה בעגלות וסוסים על פני דרכים בלתי כבושות, רצופות מהמורות ופחתים, שהתעבורה התנהלה עליהן בכבידות, אפילו במזג אויר יבש ובהיר, ומכל שכן — בימים גשומים. הללו היו עצובים ביותר כשירדו הגשמים ושבשו את הדרכים, הם ממש קיללו את יומם בפרנסתם השחורה, במיוחד העניים שבהם. כי אמנם אצל העשירים לא היו בעיות; העשיר היה גר בבית מסודר, ואפילו אם לא

הכין לפני כן מחסן מלא עצים להסקה, מגפיים טובים, מעיל עם פרווה, ובגדי צמר מכף רגל עד ראשו וכו׳, גם אז צחק ליום השלג, כי את הכל השיג בעד כסף.

ולא זו בלבד, אלא היו בני אדם שהיו מצפים בכליון עינים לעונה זו, וככל שהעונה הקדימה להופיע והקור היה יותר חזק, וכמה שעונת הכפור והשלג האריכה יותר, היו הללו יותר מאושרים. אין הכוונה לסוחרי מלבושים, חייטים, סנדלרים, סוחרי עצי הסקה, בורסקאים, פרוונים וכל שאר יצרני מלבושים חורפיים — אלה הרי התפרנסו מן החורף, וכל כמה שהקור היה אכזרי יותר, גדלה תועלתו לפרנסתם. אבל היו אנשים עשירים שהיו מוכנים יפה לקראת החורף, והיה להם אפילו עודף למלאי הדרוש לעונה זו, ואם החורף ״חלש״, אינם יכולים להשתמש בו כאוות נפשם, להתענג בתענוגים שאפשר ליהנות מהם דוקא כשהחורף בעל ״שיניים חדות״ ומחזיק הרבה זמן.

אבל מה עם אלה שאיו להם אמצעים להכין להם המצרכים ההכרחיים לחורף? הללו עלולים היו לסבול קשות. הימים האפורים שהזכרנו לעיל, שחורים היו בשבילם. ילדיהם קפצו ושחקו בחוץ במשך כל הקיץ חצי ערומים ויחפים, וכל העולם היה ״שלהם״, ואז הוריהם נשמו לרווחה. אבל בהגיע הסתיו נכלאו בבית, והבית עצמו גם כן לא היה מחוסן נגד פגעי הצינה והטחב. אפשר היה לקפוא בו מקור אפילו במיטה רפודה בקש ומכוסה בסמרטוטים.

אבל אין הקב״ה מקפח כל בריה, לא רק העשירים נהנים מן החורף כשהוא מחזיק הרבה זמן, גם קבצנים מפיקים ממנו תועלת מסוימת, אבל מבחינה אחרת לגמרי, והיא: שהשלג מכסה את כל הליכלוך והזוהמא שמסביב לביתם. אמנם זה רק זמנית, כי לכשיגיע האביב והרוחות החמימות מתחילות לנשוב, השלג והקרח יפשירו וגשמי האביב שוטפים את פני האדמה, אז הליכלוך שוב מתחיל לבצבץ. האדמה מתפשטת מן ההילה הצחורה שכיסתה את מערומיה, השלג והקרח שכיסה את ערותה נמוג ונעלם, והאשפה של אשתקד, וזו שנוספה מאז, שוב מתגלית לעיני כל. צחנתה עולה מעל פני האדמה, קרני השמש מחממים את היקום, וקיטור אדי העיפוש עולה אל על. כל מיני חרקים וחידקים שונים מתחילים לשרוץ ולהפריע מנוחת התושבים, שישבו בבתיהם במשך כל החורף מבלי לפתוח חלון כדי להכניס קצת אויר מבחוץ, ומבלי להוציא את הסמרטוטים שאטמו את חור השימשה השבורה, שנראתה עד כה כגבר שתום עין. וכך נהנו גם העניים מהשלג, וחיי שעה גם הם נקראים חיים.

פרק מאה ועשרה

תרנגולת הודו ואפרוחיה

שלמה, שמואל, שפסיל, שמחה ושמעיה, בניו של לייב הבלן, נקראו בשם כנוי "אינדיקליך", בגלל ששם משפחת אביהם היה אינדיק (תרנגול הודו באידיש). ומכיון שהיו להם תשעה ילדים וכשאמם, מרים־הניה, יצאה לרחוב, היתה לוקחת עמה את כולם סביבותיה. ונראתה כתרנגולת הודו עם אפרוחיה, לכן נשאר לה הכנוי 'אינדיטשקה' ולילדיה 'אינדיקליך'. טעמו של דבר, למה לקחה תמיד את כולם עמה, הסבירה בכל פעם בנימוק אחר. פעם הסבירה שהם פשוט 'מזיקים', ובלי השגחתה יכולים להרוג זה את זה. פעם אחרת אמרה שאי אפשר לסמוך עליהם, הם משתובבים ומתרוצצים ומישהו יכול להכנס לתוך הבית ולגנוב הכל וכו', אם כי זה לא היה נכון, מעולם לא הזיקו זה לזה וגם לסחוב מביתם לא היה מה. לכן טענו הולכי רכיל שאין שום אמת בהסברים אלה, אלא האמת היא, שהיא עושה זאת מתוך נסיונה, משום מעשה שהיה: פעם אחת יצאה מביתה (בדרך כלל יצאה מביתה לעתים רחוקות, אבל כשיצאה היה זה לכמה שעות, כיון שתנועתה היתה איטית וכך גם הליכתה ודיבורה, וכדרכה, שהתה כמה שעות יותר מכרגיל), בינתיים בדקה החבורה את הבית ומצאה במסתרים מיני מזונות שלא שזפתם עין אפילו בשבתות וימים טובים, ועשו שם "חתונה שחורה", לבסוף נגבו את פיותיהם ושתקו. ויהי כאשר הגיעה הביתה וראתה את השוד והשבר, לקחה מקל חובלים וחבלה בהם למען ידעו שלא יכניסו את אפם בכל המקומות, ואז גמרה אומר שלא להשאירם לבדם בבית. לכן תמיד כשיצאה, לקחה עמה את כולם. וכך סידרה אותם: את הפעוטה החזיקה בחיקה, את שני הקטנים החזיקה בשתי ידיה והיתר החזיקו בשמלתה, ועיניה שוטטו תמיד בשני צדיה לראות אם לא עזב אחד מהם במקרה את שמלתה. זה ששמרה כל כך עליהם לא היה מתוך חרדתה הרבה עליהם, אלא יותר מפחד בעלה שהזהירה תמיד שתשגיח עליהם שלא יאונה להם כל רע.

אכן לסתיו מעלותיו ומגרעותיו, יש מי שנהנה מהם ויש מי שסובל בגללם. לא כן האביב, שהוא דבר השוה לכל נפש וכל יצורי העולם נהנים ממנו,

אבל גם הנאה זו אינה מתחלקת בשוה לכולם. אנחנו, שנוהגים לרוב לעשות את חשבון הנפש והמאזן בין הנאתו של העשיר וזו של העני, מוצאים הבדל גדול בין הנאתו של הראשון לזו של השני, למרות ששניהם נהנים, ושניהם יוצאים בתופים ובמחולות.

ובכן, כאשר הגיע היום הראשון של האביב, השמש יוצאת כחתן מחופתו, ישיש כגיבור לרוץ אורח, ממש מחיה נפשות. האביב מעודד את כל הרמשים לצאת מקניהם, התולעים מגיחות מתחת האבנים, והתרנגולת סיימה זה עתה את דגירתה על ביציה. אחרי שאפרוחיה יצאו מקליפותיהם, חיממה אותם קצת כדי שיתיבשו מלחלוחיתם, ונתנה האות לעשרים ואחד אפרוחיה שירדו לטעום משהו. הם מבינים את קטקוטיה, צונחים אחד אחרי השני למטה והיא הולכת בראש צבאה לחפש פרנסה בחוץ. היא מנקרת באשפה ומזמינה את אפרוחיה לחטוף מציאות ממה שזימנה להם: ביצי זבובים, תולעים, ועוד כמה מיני מעדנים טובים וטעימים, שעיני אדם טרם ראו כמותן. ואפרוחים אלה, שרק לפני שעה פקחו עיניהם לראות אור והשתחררו מכלאן, כבר יודעים לבחון בראיה בעלמא מה טוב ומה לא טוב, מה מזין ומה מזיק, וחוץ מהם אין מי שידע חכמה זאת. כאשר גמרו את ארוחתם, הם נאספים תחת כנפי אמם והיא עושה מקום בשביל כולם, לבל ידח ממנה נידח, רק כמה מהם בעלי יותר מרץ, מוציאים את ראשם מבין כנפיה כדי לראות את העולם החדש שהכירו זה עתה, ולשאוף קצת אויר שנמנע מהם במשך שהותם בתוך הביצה. אפרוח אחד מרחיק לכת בחוצפתו ועולה על גב אמו, נראה שמרגיש בעצמו שכבר עולה הוא בחכמתו וגבורתו על אמו; על חום אמו אינו רוצה לוותר, ובכל זאת רוצה הוא ליהנות מהחופש שנמנע ממנו בהיותו כלוא בביצה, ולכן קופץ הוא בראש ועומד על כתפיה ומחכך את אוזנו בצפרני רגלו.

או למשל, העגל, שכשיצא מרחם אמו כבר נקרא שור; היום נולד וכבר יש בכחו להרוג בן אדם מבוגר בקפיצה אחת. ואילו בן האדם כשנולד מה כחו ומה גבורתו? אינו יכול להתקיים אפילו שעה אחת בלי עזר וסעד, ונחשב כאין וכאפס מול התולעת שזה עתה יצאה לאויר העולם. אין בכח חכמת האדם להקיף יצורי הטבע, פלאי הבורא וגבורתו.

גם מרים־הניה התעוררה והחליטה, כאחת מבין כל הברואים האלה, לשחרר את פמלייתה מ״כלאם״ בתוך החצר, אחרי שגם היא הרגישה בשינוי שבא עקב התבהרות הרקיע, ועקב קרני השמש שהשתלטו על כל האופק והעירו בחמימותם את כל יצורי תבל. החברה התחילו להשתולל ולקפוץ כמו עגלי מרבק, יחפים, כמובן, הם הראו גבורות בתנועות רגלים שונות וביצוע כל מיני העויות. מלבד שני הקטנים, שלא יכלו להתחרות באחיהם,

עקב רגליהם העקומות וכרסיהם הגדולות. לכן נשרכו אחריהם כמו הברווזות השמנות.

האם הגיחה בכל חצי שעה, כשהיא עטופה כעטיפת הישמעאלים (שח״ו לא תצטנן), לראות את שלום אפרוחיה. בצעקות הזהירה אותם: ״אל הנהר אל תתקרבו, כי עכשיו הוא מלא על כל גדותיו; לשם (הצביעה לצד ימין) אל תלכו, כי לגיאורגי יש כלב רע שנושך; גם לצד הרחוב אל תתקרבו, פן יפגעו בכם השקצים׳לך של פאול; ואילו שם (והצביעה לצד שמאל) ישנו בוץ גדול שאפשר לשקוע בו, חלילה.״ החברה שמעו את הוראותיה, אבל לא נכנסו אפילו לאזניהם, כאילו דיברה אל הגדר. ״התרנגולים״ קפצו ועברו כל הגבולות האסורים ונעלמו, מלבד השנים הקטנים שנשארו בחצר, יען שלא יכלו לקפוץ אחריהם. הללו חטטו באשפה כדרך תרנגולי הודו.

כעבור שעת הצהרים, התחיל מזג האויר להשתנות; מצד צפון התחילה לנשוב רוח קרירה, ענן שחור התפשט והסתיר את קרני השמש. אחרי שאם הבנים הספיקה לסיים ארוחת הצהרים שלה והתלבשה בכמה שמלות, חבשה על ראשה כמה מטפחות ועל כל אלה חטפה שמיכה מעל מיטתה ונתעטפה בה, כדי שלא תצטנן, ח״ו. נראתה כל כולה כמו דחליל. אי אפשר היה לראות בה צורת אדם, רק חוטמה בלט קצת, ודרך שני חורים יכלה לראות את מה שלפניה. היא יצאה החוצה והתחילה לצרוח, כשקולה מסתנן החוצה כמו מתוך חבית ריקה: ״ילדים! אייכם?״ תרה בעיניה, אבל לא ראתה בלתי השנים הקטנים ושאלה אותם: ״איפה הילדים?״

— ״תמיל ותיומה שם,״ ענה ״ברמילי״ הקטן, והצביע בזרועו הקטנטנה והדקה כמו מקל, כשכריסו בולטת כשל אשה בחודש התשיעי להריונה. כלומר, שמואל ושלמה הם שם. אחר כך הצביע אל הרחוב: ״תמיעה וטפטי שם,״ כלומר, שמעיה ושפסיל שם, והצביע לביתו של גיאורגי בעל הכלב הנושך.

״שבר לראש אמכם,״ פרצה האם באנחה, אם הבנים האומללה, ולא ידעה אנה לפנות קודם על מנת לאסוף אותם לפני שיגיע בעלה הביתה, כי אז יעשה לה ״חתונה שחורה״. אמנם בחוץ לא היה כל כך נורא, הגשם לא נראה קרוב מאד, גם קר לא היה ביותר. היא עצמה התעטפה, רק בגלל שהתחממה מארוחת הצהרים החמה, כיון שהזיעה עד שגמרה אותה, ופחדה שלא ״תחטוף״ רוח קרה. ברם, חרדתה היתה על שלוליות מים שיש והם מסוכנים, ועל הבוץ שהרבה פעמים קשה להוציא ממנו את הרגלים. אפילו במסילה הרגילה גם כן אפשר שנדמה לך בתום לב שכאן אתה יכול לעבור בקלות אם תדרוך על האדמה הנראית לפניך, ולבסוף דוקא שם נפלת בפח. רגלך שקעה בצורה כזו, שאחרי שהצלחת להוציא את רגלך נשארה שם נעלך.

אמנם זה לא כל כך נורא, אם רק לא הרגיש מישהו באסונך, כי אז אפשר עוד לתקן איכשהו. אם אתה פיקח ועוקף הצדה, כי שם אתה רואה את כל פני האדמה, אמנם אין חכם כמוך; אבל כאן, אם אתה מחליק קצת, אתה נופל ישר לתוך התעלה, ואז אם לא יהיה מישהו בקרבתך, אז עליך לחכות לו עד שיבוא ויוציא אותך מתוך הבוץ הטובעני, אחרת, אתה, בכוחות עצמך, לא תוכל להחלץ משם.

ובכל זאת עולם כמנהגו נוהג, ומי שמוכרח לצאת לרחוב, עושה זאת. אפילו הזהיר והפיקח גם כן מתאושש, אחרי שיצא משם "בשן ועין", הסתכל בכל הצדדים וראה שאף אחד לא ראה אותו בכשלונו. הוא מסתלק מן המקום, מנגב את פיו בקללה קלה: "לכל הרוחות", והולך לו לביתו "שמח בחלקו", כי סוף סוף נשארה לו נעל אחת, והיה יכול להיות עוד יותר גרוע. לכן יוצא הוא גם פעם שניה כשיש לו צורך.

לא כן הגיבורה שלנו; חייה היו מאוד יקרים בעיניה. לא בחינם התעטפה בכל הבלאות שעמדו לרשותה כצאתה החוצה. היא פחדה תמיד מרוח רעה, וכלל היה נקוט בידיה: רוח טובה — אין. כל הרוחות הן בחזקת רעות, ודאגה שלעולם לא יפגעו בה. ולכן, אם כי היציאה החוצה לחפש את "תרנגוליה" היא גזרה קשה ביותר, אף על פי כן אין לה עכשיו ברירה אחרת, והיא מוכרחה לסכן את חייה בכדי לגלות עקבות הילדים. אחרת היא נתונה בסכנה ממשית, מחמת זעמו הטורף של "האינדיק" שלה. יש לציין כי למרות פחדנותה מפני השקיעה בבוץ, היא לא פחדה, כמו שאר הבריות, מפגיעה על ידי עגלה העוברת ומתיזה בוץ. מזה דוקא היא לא מפחדת כל כך, כי כשהבוץ מתייבש הוא יורד מאליו, אפילו בלי מברשת, כי מברשת אין לה. אמנם הביא לה בעלה מברשת תיכף אחרי החתונה, אך זו נעלמה מיד. ומעניין שאף פעם לא הרגישה בהעדרה, כי הכתמים שעל שמלותיה נותנים להן חן מיוחד, כמו שרשרת של פרחים מצבעים שונים, מין דוגמא שאף אחת לא יכולה להתחרות בה. פעם אחת היא ראתה אצל שכנתה, אשת יעקב־שמואל השמש, כיצד הזיעה בעת שניקתה את שמלתה, ובסופו של דבר לא היתה שבעת רצון מעבודתה, כי היא טענה שהכתמים לא יצאו לגמרי. אם כן למה לה כל העבודה! חשבה מרים־הניה בלבה. להשקיע כח בחינם?! ואכן, היא העירה לה על זאת בשעת מעשה: "האם לא חבל בשביל שטות כזו להשקיע כל כך הרבה כח!"

— "בשבילי זה לא חבל," ענתה לה השכנה, "אני אוהבת את הנקיון וזו שמלתי לעורי, אין לי יותר. אינני יכולה להשתוות אליך שיש לך הרבה חליפות, מתלבשת בכולן והאחת מכסה את השניה," אמרה. מרים־הניה הבינה את עקיצתה, ומאז נמנעה לתת לה עצות.

ברם, ללכת ולחפש עכשיו את ילדיה אינה יכולה בשום אופן, כי פעם קרה לה מקרה בלתי טהור, ומאז היא מוקירה את רגליה מללכת בכביש בזמן שהבוץ נורא על כל סביביו. בזמן אשר כזה חייב האדם בזהירות בכל מדרך כף רגלו, כי דוקא בעת כזאת מקטרג השטן, ולך הלחם עמו!

והנה תאור המקרה שקרה לה: פעם אחת בימות הגשמים, כאשר הילדים עדיין היו קטנים ולא יכלה לשלוח אותם לחנות והיא נאלצה ללכת בעצמה לקנות גפרורים. כשהלכה ברחוב באה לקראתה עגלה רתומה לזוג סוסים, והיא היתה, כדרכה, עטופה בשמיכה כדי שלא ״לחטוף חלילה רוח״. כשראו אותה הסוסים נבהלו מפניה והתחילו להשתולל והפכו את העגלה. בעל העגלה ניסה לרסן אותם, אך ללא הועיל, הוא נפל תחת לעגלה וממש בדרך נס שלא נהרג, אלא נפצע קשה. בכל זאת היה בו עוד הכח לעמוד על רגליו וניגש אליה, אמנם בפחד, כי גם הוא חשב שאין זה אלא איזה שד משחת. הוא לקח בידו את הקלשון שהיה לו בעגלה, והרביץ בה בכל כחו הגויי. היא התחילה לצעוק: ״הצילו, הצילו, הורגים אותי!״ בסופו של דבר הצליחה איך שהוא להגיע לביתה. כשבעלה הגיע לביתו סיפרה לו מה שקרה לה, ואמרה שהיה לה מזל שהיתה לבושה בהרבה בלאות ובגלל זה כמעט ולא הרגישה כאבים מן המלקויות שספגה, ואילו הגוי עזב אותה יען שחשש שכמעט והורג אותה. מאותו מקרה ואילך נדרה שלא לצאת החוצה במזג אויר גשום. ועתה שוב הועמדה בפני נסיון כזה.

מרים־הניה נכנסה אל שכנתה בראנה, לבקש ממנה עצה ואגב חשבה שבראנה תציע לה לשלוח את שפחתה לחפש את הילדים, יען שהיא היתה אשה טובה ומשכלת. והנה מצאה אותה כשהיא עסוקה בגיהוץ, עבודה שהיתה זרה לה, יען שמעולם לא השתמשה במגהץ. היא טענה שזה בזבוז כח וזמן, שני דברים שהשתדלה שלא לנצלם רק בהכרח. ברם, כשנכנסה לכאן ומצאה שמגהצים, נהנתה בדיעבד וניגשה קרוב למגהץ כדי להרגיש יותר את חמימותו, וזה לא מיותר לה אפילו בתקופת תמוז ... במיוחד נהנתה כשהגחלים היו עמומות והיה צורך לנפנף במגהץ בכדי ללבותם. אז נהנתה מאד, ממש שאפה בקרבה את חום הגחלים. גם הפעם כמעט ונכשלה, כי כשנכנסה פנימה והרגישה את החום כמעט ושכחה למה שהיא באה. אף על פי כן החרדה, שעוד מעט יבוא בעלה ולא ימצא את הילדים בבית והוא עלול לעשות בה שפטים, לא נתנה לה לשכוח מטרת בואה.

כאשר נכנסה, ברכה קודם ״ברוך שככה עשה בעולמו״, כשנהנתה מן החום, וכדי שלא לגשת ישר לענין שאלה את השכנה מדוע היא עושה בעצמה עבודה קשה זו. ״איה המשרתת שלך?״ שאלה, כאילו חסה על טרחתה, ״להחזיק שפחה ולעבוד בעצמך?! הנשמע כזאת?״

השכנה שידעה את האשה ואת שיחה, לא ענתה לה לענין, אלא שאלה אותה בקינטור מוסווה: "ואיה הילדים שלך, שבאת לבדך?"

— "אל תשאלי, בראנה יקרה," ענתה מרים־הניה בהתמרמרות, אחרי שזו כוונה שאלתה בדיוק לענין. "יש לי ילדים כאלה, שהרבה פעמים אני שואלת כמו שאשה אחת שאלה 'אם כן למה זה אנכי?'. אין לי מנוחה בגללם, לא ביום ולא בלילה. אומללה אנכי יותר מכל האמהות שבעולם. הנה, בתי צ'רנה, מלאו לה שתים עשרה שנה; אחרת במקומה כבר עוזרת בעבודות הבית, ואילו אצלי, אינני יכולה לקבל ממנה שום עזרה. אני אומרת לה שתעשה משהו, מתחילה היא לגרד את ראשה וצוחקת. 'מה הצחוק הזה?' אני שואלת אותה. והיא מתחילה לעשות מיני העויות, שאני נבהלת ממנה וכבר מוותרת על עבודתה. אין לי עם מי לדבר, לבי נשבר בי כחרס. הקטנה, שהיא בת חצי שנה, אינני יודעת איזו חלאה יש בה, שאינה מפסיקה לבכות. נסיתי כבר כל מיני סגולות ולחשים, אך לא עוזר לה כלום. אמרו לי שהצוענית מאריקה יש לה מין לחש בדוק ומנוסה. קראתי לה, והיא הסבירה לי שלמטרה זו היא צריכה תרנגולת שחורה שבזנבה תהיינה נוצות לבנות, בת שנה ושמטילה ביצים עגולות. השד יודע מאין היא ידעה שיש לי תרנגולת כזו. זו היתה התרנגולת היחידה שהיתה לי, שבעלי הביאה ממקום העבודה. אמרתי לה שיש לי בדיוק תרנגולת כזו. "טוב מאד," ענתה הצוענית, "תני אותה על ידי רק לעשרים וארבע שעות. צריך לי רק שתטיל את הביצה בידי." אני כמובן נתתי אותה בחפץ לב, בפרט שאמרה בפירוש שאחרי כן תביא אותה בחזרה.

למחרת חכיתי שתבוא עם התרופה ועם התרנגולת, אבל אין קול ואין עונה. אני לא כל כך טיפשה, ומיד שערתי שהדבר לא חלק. השארתי את הבית והלכתי אליה ושאלתיה: "מה עם התרופה, מדוע לא באת כמו שהיה מדובר? הילדה מתפקעת בעריסתה מרוב בכי ואת יושבת בביתך כאילו שום דבר לא קרה."

— "למעשה אסור לי לגלות את הדבר שקרה," אמרה הצוענית, "אבל אם לא אגלה לך אז תחשבי שהתלתי בך, לכן אגלה לך את כל האמת. כשהחזקתי את כפי שהתרנגולת תטיל את הביצה, שמעתי מישהו דופק בדלת. הלכתי לראות מי זה ולא ראיתי שום נברא. חזרתי אל התרנגולת ותראי מה שמצאתי," היא הוציאה מארונה נוצה אחת לבנה וצפורן של רגלה וחתיכת קליפה של ביצה. "זהו מה שמצאתי במקום התרנגולת, אחרי כמה שניות שהשארתיה לבדה.את רואה? השארתי אותם על מנת להראות לך שאינני משקרת. אין כאן שום ספק שזה מעשה השדים, שלא הסכימו שאעזור לך, ואני פשוט התביישתי ללכת אליך בידים ריקות. אסור לי לגלות

זאת, אבל גם השדים יסלחו לי, כי אחרת היית חושדת בי שיש לי איזושהי נגיעה בתרנגולתך."

ובכן נשארתי בלי תרופה ובלי תרנגולת, ומי יודע עוד מה יקרה לי כשהדבר יגיע לאוזניו של בעלי. מובן מאליו שאת האמת אסור לי לגלות לו. כך התגלגלה השיחה בענין שבינה לבינו, ושכחה לגמרי לשם מה היא באה.

בשלב זה נכנסה בראנה לתוך דבריה ושאלה: "היתכן שנתת אימון לצוענית ולתרופות שלה? למעשה כישוף? ולמה אין את הולכת עם הילדה אל הרופא? כי בלי ספק היא סובלת מאיזה מיחוש."

מרים הניה ענתה: "ואת חושבת שהרופאים יודעים בין ימינם לשמאלם?! יכולני לספר לך כמה עובדות מרופאים מומחים ששמעתי עוד מאמא ע"ה, שבדידה הוה עובדה: פעם אחת, זה היה בדיוק בשעה עשר ב..."

— "תסלחי לי, מרים הניה," נכנסה שוב בראנה לתוך דבריה, " רק רגע אחד. אני צריכה לצאת, להביא פחמים לתוך המגהץ," ובראנה יצאה כשהסיפור המעניין נשאר למרים־ הניה בגרונה.

והנה חזרה בראנה עם הפחמים וסיפרה, ששמעה בחוץ קולות של ילדים שבוכים ומייללים. מרים הניה קמה כמו מתוך חלום וצעקה בבהלת טרוף: "אוי ואבוי! שבר לאמא שלכם! הרי זה קול ילדי. מי יודע מה קרה להם."

בינתיים התחיל לרדת מטר איטי ודקיק, ולמרים הניה אין שמיכה במה להתעטף. אמנם אין המרחק עד ביתה אלא כשלושים מטר, אבל סוכר נמס גם בזמן קצר. אולם באין ברירה, זינקה בכל כחותיה ורצה הביתה לראות מה הן היללות. בהגיעה לפרוזדר מצאה את שני הילדים הקטנים שהשאירה בחוץ, ושם התייפחו בשארית כחותיהם בחושך, כשהם רטובים מן הגשם. אז התחילה שוב ליילל גם היא: "שבר לאמא שלכם," ונזכרה באסונה, שהלכה להביא את ילדיה הגדולים והעלתה חרס. בעוד דקות מספר צריך להגיע בעלה ואז באמת יהיה שבר — ובצדק — הוא ישבור לה את ראשה. אבל מזל היה לה יותר מחריצות ושכל, למרות שהתלוננה תמיד על מר גורלה. היא נכנסה לבית ומצאה שם את ילדיה שפרצו פנימה דרך החלון. דמעות שמחה זלגו מעיניה. אחרי שנתקררה דעתה, חשבה בלבה שנכון הוא פתגם העולם: "השי"ת מזמין לכל שכור את משקהו"; היא התעצלה ללכת לחפש את ילדיה והנה באו מאליהם. הפעוטה אמנם בוכה עד שקורעת שחקים, אבל מה אני יכולה לעשות? עשיתי כל מה שהיה ביכולתי, מה אני יכולה לעשות יותר? העיקר, לייב הגיע ומצא את כל המשפחה בבית, וניגש ישר לארוחתו שהוכנה לו מבעוד יום.

פרק מאה ואחד־עשר

אפיית המצות

ימי הפורים הגיעו ועברו בשלום ושמחה. אחריו מתחילים מיד הכנות הפסח, שבו עסוקים לא רק הנשים. אמנם חלקן רב ביותר בהכנות הפסח, אבל לא הכל, כי העיקר הוא ביעור החמץ, וזאת היא עבודת הגברים. וכלום זה דבר של מה בכך, לבלוש ולמצוא את עשרת הפירורים שעקרת הבית פיזרה, במקומות כאלה שבעל הבית צריך לשבור לו את הראש עד שיאספם?! מזה נראה שהנשים לא תמיד דעתן קלה. זהו רק פרט אחד מן העבודות הקשות של הגברים, אבל אין זה הכל. יש ויש כמה עבודות שרק הם המטפלים בהם.

ניקח למשל את אפיית המצות, שאמנם גם כאן מתעסקות גם הנשים, אבל זה רק בלישה, עריכה, גלגול ואפיה וכו׳. אבל העיקר הוא, שכל הגברים שאינם סומכים על האחרים, הכינו שקית חטים השמורות משעת קצירה. היא היתה תלויה במשך חדשי החורף על כלונס באויר, מחמת הרבה טעמים: שיהיה מקום יבש בהחלט; שהעכברים לא יוכלו להתקרב; שידים בלתי טהורות לא יגעו בה וכו׳. אחרי פורים מורידים אותה בזהירות רבה, מפנים בשבילה מקום ריק, שמים על שולחן סדין נקי וטהור ומפזרים עליו קצת מן החטים, ובודקים כל גרגיר וגרגיר. ואם נמצא בגרגיר סדק או "זנב", כלומר, סימן נביטה, או איזה גרגיר של מין אחר, מוציאים אותם. זהו מקצוע שרק מומחים עוסקים בו, כאלה שאפשר גם לסמוך על מהימנותם.

לא בכל בית הקפידו לאכול בפסח מצות שמורות בלבד. היו כאלה שלא דקדקו, או שידם לא השיגה להאכיל את בני ביתם המרובים במצות שמורות דוקא. הללו קנו סתם חטים נקיות לאפות מהם מצות שנקראו "פשוטות". אלה נשמרו משעת קנייתן עד לאחר אפייתן. היו בעלי משפחות גדולות, כאלה שאלמלי היו רוצים להאכיל את כולם במצות שמורות, לא היתה מספקת להם פרנסתם של כל השנה, אפילו רק על מצות בלבד, ולכן התירו לעצמם לאכול סתם מצות, מחול המועד פסח ואילך.

כל בטלני העיר התכנסו יחדיו, זקנים גם נערים, כולל תלמידי בית הספר. כולם התאספו כאיש אחד, להרתם לעבודות הכנת הפסח.

הכשרת הרחיים לטחינת הקמח לאפיית המצות, היתה שלב חשוב בפני עצמו בהכנות הפסח. עבודה זו דרשה מומחיות מיוחדת ומהימנות יוצאת מן הכלל. בראש כל ההכנות האלה עמד ראובן יואל, שלא סמך בעניינים חמורים כעין אלה על ידים זרות והעדיף לפקח אישית על מלאכת קודש זו, שתיעשה בקפדנות למהדרין מן המהדרין. העבודה נעשתה בקול רעש גדול "לשם מצות מצוה". אחר כך בא כל אחד אישית עם השקית שלו, לטחינת החטים שלו, ושמר עליה עד סוף טחינתה; אחרי כן עטף את שקיתו בסדין נקי מיוחד, לקחה על כתפיו והובילה לביתו, ושוב תלאו על כלונס כדי שלא ישלוט בו איזו פגע רע. כעבור עשרים וארבע שעות לקחו נפה, וכל אחד ניפר את קמחו (זו היתה כבר עבודת האשה) והחזירו אותו למקומו, שוב תלוי על הכלונס עד שהגיע תורו לאפייה.

"אבות הקהילה" דאגו עוד מראשית היווסדה למקום אפיית מצות. לשם זה בנו תנור מיוחד עם כל המכשירים, בכדי שהעבודה תתבצע על ידי הקהילה במשותף. אבל כשנתקבל הבלן לייב אינדיק, נמסר לו הבית הזה לדירה והעבירו משם את "החדר" לפרוזדור בית הכנסת, והחליטו שזה יישאר כך באופן קבוע. דרך אגב זה גם ישמש בתור סיוע לפרנסתו, על ידי שיטמין את הצ'ולנט של כל היהודים תמורת תשלום וזה יהיה לו רווח נקי, כי הסקת התנור לא יעלה לו בכסף, אחרי שיעשה זאת מהגחלים שישארו לו מחימום המקוה. ברם, תכנית זו לא האריכה ימים, כי לא עלתה יפה, כיון שכשבאו להוציא את הקדרות מן התנור, מצאו בבית מהפכה וסרחון, בגלל שעקרת הבית היתה חרדה מאוד ממשב רוח או אויר, והחדר הזה שיכן עשר נפשות ותנור מוסק, מבלי להכניס בו קצת אויר, וגם סדר ונקיון לא היה בו, על כן נסתלק תאבונם מהצ'ולנט. נוסף לזה עוד הוציאו דיבה רעה על עקרת הבית שהיא פותחת את הסירים ובודקת תוכנם, והיה עוד מי שהוסיף ... ברם, על זה אינני רוצה כבר לדבר, כי הרי ידוע שאנשי הכפר הם הולכי רכיל, ולמה שאני אחקה את מעשיהם המכוערים? ולכן כעבור זמן קצר הפסיקו לשלוח את הצ'ולנט ואחרי כן גם את אפיית המצות בתנור זה.

מה ששייך לתנור, הרי מתכנניו לא ידעו אפילו עד כמה שהוא יהיה חיוני לדייריו. חשבו על צ'ולנט, חשבו על מצות, ברם, על עיקר תפקידו לא עלתה דעתם לחשוב. למעשה עיקר תשמישו היה שגגו שימש חדר מיטות לילדים, אחרי אפיית הלחם; כי היה פשוט מחייה נפשות לשכב עליו, ועל זה לא ויתרה אפילו עקרת הבית. חום האש שנוצר לשם אפייה, ואחריה בשביל

הציולנט (של משפחת אינדיק) לא בוזבז בכדי. בליל שבת וביום השבת ישנה שם עקרת הבית; על עונג שבת זה לא יכלה לוותר. חוץ מזה שימש תנור זה גם בתור מחסן לכלים מכלים שונים, כולל צעצועי הילדים, כגון אבנים, קופסאות, גלגלים שונים גדולים וקטנים, כל אחד לפי טעמו — שוק גרוטאות שלם. אמנם היא התרגזה תמיד על ילדיה בגין האוסף שלהם שם, שהפריע את מנוחתה, וזרקה אותם החוצה; אבל לא עזר לה, והם המשיכו בשלהם. שוב הגניבו אותם ועוד הוסיפו עליהם. אף על פי כן, על תענוג השינה שם בליל שבת לא ויתרה. אבל זה לא היה רק בליל שבת, אלא תמיד כשהסיקה את המקוה, הכניסה לתנור הזה את האודים העשנים עם הגחלים שנשארו, וחיממה את עצמה. אפילו בליל קיץ לא נחשב לה הדבר הזה למיותר, כי היא אהבה מאד את החום.

כאשר קרבו ימי הפסח ניתן צו ללייבַ, להכין את הדירה בכלל ואת התנור בפרט, לאפיית המצות, ואז הגיע תורו של התנור שישנה את תפקידו. ראשית, הוטל על בעל הבית להוציא כליו משם, ואז כל אחד מן הזאטוטים פינה את המכשירים שלו והטמינם במקום שעין זרה לא תשלוט בהם, כגון בעליית המקוה, שלא היתה שם דריסת רגל לשום אדם. עקרת הבית גייסה את אפרוחיה ואת בעלה לעזור לה להכשיר את התנור. להלכה נקראה כל העבודה על שמה. היא הכריזה בשבת שלפני זה באוזני בעלה וילדיה "הגדולים": "מחר עלי להכשיר את התנור, ועליכם לעזור לי ככל אשר אצוה. כידוע לכם, אני אוהבת שהפקודות שלי תבוצענה הלכה למעשה בלי שאלות ובלי ויכוחים."

ביום ראשון עוד לפני עלות השחר, השכים לייב בזריזות רבה, לקח לו כלי חפירה ומריצה והלך למקום שהלך, חפר שם טיט, העמיס מריצה גדושה וכשהאיר היום כבר הגיע חזרה עם הטיט. התעטף בטלית ותפילין, ורמז לו לרבונו של עולם בתפילה החטופה הרגילה בפיו, כי שעתו לא מספיקה לו להעתיר בדברים, אחרי שבשעה שבע עליו להיות במקום העבודה והדרך די רחוקה. לקח לו מקלו ותרמילו עם הצידה שרעייתו "הזריזה והנאמנה" הכינה לו בעוד ערב, ועזב את הבית על קצה אצבעותיו, כדי שלא יפריע שנת אשתו העייפה, שהרי יום עבודה עמוס עומד לפניה.

גם הגברת השכימה לקום הפעם ... בשעה תשע, כי עול העבודה המחכה לה לא נתן לה לנוח במטה. כמובן שבשעה זו אפרוחיה כבר נמצאו בחוץ והשתוללו במלוא מרצם, אבל היא לא הפריעה להם בינתיים. סגרה את הדלת על בריח, והוציאה מן המקום הידוע לה מנת ארוחת הבוקר, כי הרי דרוש לה כח לעבודת הקודש המחכה לה. אחרי שבאה על סיפוקה פתחה את הדלת, הפשילה את שרווליה והחלה במתן סידרת פקודות לילדים, לפי הסדר דלהלן:

"להוריד הכל מעל גבי התנור, ולנקותו לבל ישאר עליו פרור חמץ!"

אחרי ביצוע הפקודה הראשונה, פנתה לשני בניה הגדולים:

"לחפור על יד הדלת בור, שגדלו יספיק בשביל הטיט הנמצא במריצה!"

אחרי ביצוע הפקודה לשביעות רצונה, המשיכה לצוות:

"להפוך את המריצה עם הטיט אל תוך הבור!"

"הביאו שני דליי מים!"

"לשפוך את המים על הטיט שבבור!"

"לפשוט את המכנסיים!" פקדה על שני הילדים. הפקודה בוצעה כהרף עין.

"קיפצו שניכם לתוך בור הטיט!" שני הילדים קפצו לתוך הבור.

"גבלו ברגליכם את הטיט, עד שאומר לכם די!"

עם סיום סדרת הפקודות, הסתלקה מרים־הניה.

החברה לא ידעו חכמות. רקדו והשתוללו שם בטיט עד שכמעט פרחה נשמתם. מדי פעם הוציאה אמם את חוטמה לראות איך הם מתקדמים בעבודתם, וכשמצאה אותם משתוללים סתם לשם השתוללות, גערה בהם על קלות דעתם: "התביישו! אי אפשר לסמוך עליכם! אפילו כשיש עבודה דחופה, אתם גם כן במשחקים שלכם." אבל בסופו של דבר הביעה את חוות דעתה שזה כבר בסדר. לא ידוע אם הטפת המוסר עזרה, או השתוללותם וריקודם בטיט עשה את שלו גם בלאו הכי. העיקר ששיחררה אותם, אחרי שהזיעה שטפה אותם.

עכשיו נכנסה היא לפעולה. היא פשטה את שמלתה והתלבשה בשמלה מיוחדת לזה, שהיו בה יותר חורים מטלאות ואי אפשר היה לעמוד על הצבע שלה. היא נתנה פקודה לרקדנים המשוחררים, להגיש לה מה שתבקש לפי צרכה, והיא עצמה נכנסה לתוך התנור שהיה גדול ורחב ידים וטייחה את כל התנור, מלמעלה ולמטה ומסביב לכל רוחותיו. היא עשתה זאת במומחיות וללא כל הפסקה. אני לא ראיתי צורת התנור אחרי שגמרה את מלאכתה, אבל זכיתי לשמוע מפיה, שכל האומנים שבעולם יכולים לבוא והם יעידו שעבודה כזאת לא נעשית בכל העולם. לשם זה הזמינה את כל נשי המקום שיבואו ויעידו שאכן עבודה גדולה נעשתה כאן, ואין כמוה.

כמובן שמשעת התחלת העבודה עד הפסח סבלו אפרוחיה גלות, מאחר שלא ניתנה להם רשות להתקרב אל התנור. ואמנם הם חזרו וקנו שביתה אצל תנור, ברם, היה זה תנור אחר. היה זה התנור של המקוה, שהיה גם כן חם מצד אחד — על המקום ששכבו עליו, אבל מסביב היה התנור במקום מפולש כמו בחוץ, ובעונה שלפני הפסח היה עדיין קר למדי, וממש סכנה

היה לישון שם, אבל זה היה לילה אחד בלבד. כשהגיע אביהם הביתה ונודע לו איפה שהם, הוא התרגז מאוד ושאל: "האם עד כדי כך את מתאכזרת על ילדיך, להשכיבם בחוץ בקור הזה?!"

— "מה יש?" שאלה מרים־הניה, "התנור שבחוץ יותר חם מאשר זה שבפנים."

— "דוקא בגלל זה," אמר לייב, "עלולים להתקרר עוד יותר. רע מאד שאין את מבינה זאת."

מרים־הניה אמרה ברוגזה: "לך לא איכפת כלל, על העובדה שאני עובדת עד אין סוף. אתה חרד רק על הילדים, כאילו רק לך ישנם ילדים. גם איש כמוך נחשב לבעל! מה הייתי יכולה לעשות אחרת?"

— "גם אשה כמוך נחשבת לאמא!" ענה לה בעלה בסגנון שלה, "למה לא הלכת את לשכב שם? הרי את אוהבת חום. התנור יכול להשאר בכשרותו אפילו אם ישנים עליו, צריכים רק להזהר שהילדים יפשטו למטה את בגדיהם ושלא יעלו שום דבר למעלה, צריך רק עין פקוחה וזהירות, ותו לא."

— "אני לא מבינה אותך," אמרה בנימה של ידענות ויראת שמים, "אני השקעתי כאן את כל כוחותי בכדי להכשיר את התנור והבית. כולי נשברתי ולא נשאר בי עוד כח של זבוב, ועכשיו רוצה אתה להחמיץ עוד גם את התנור? כפי שאני רואה אין אתה יודע מה זה פסח, וגם לא להעריך עבודתי שגמרתי כאן. כל אלה שראו את עבודתי עמדו והשתוממו, ואצלך זה לא כלום."

— "אני יודע טוב מאד מה זה פסח," אמר לייב, "וגם יודע להעריך את עבודתך הקשה, ולכן אני מציע לך שתלכי לנוח על התנור החם; ממש תחיי את נפשך שם. אבל מה? הפעם נשאיר אותם שם, אני כבר אכסה אותם שם שלא יתקררו; אבל מחר תני להם לשכב במקומם, כי בריאות הילדים יותר יקרה אצלי מאשר התנור וכל המצות."

— "אם כן אין לדבר סוף?" אמרה אשתו, "צריך לעשות פסח, או לא? הכיצד אפשר לגשר על אפיית המצות ועל בריאות ילדיך, שכל כך אתה חושש להם?"

לייב ענה לה: "פשוט מאד. הילדים שלי אינם חמץ; אי אפשר להפקיר אותם לנדוד בחוץ בקור, עד אחרי הפסח. אכן צריך זהירות יתירה והשגחה על הילדים כמו שאמרתי מקודם, ולא יקרה שום אסון. אחרת אי אפשר. ופשיטא שאת צריכה להראות להם דוגמא."

באין ברירה, נאלצה מרים־הניה לקבל את הוראותיו. לייב אסף את כל השמיכות שבבית והובילם החוצה אל התנור וכיסה בהם את ילדיו, שהסתובבו על משכבם מצד אחד אל השני ללא מנוחה.

פרק מאה ושנים־עשר

שפרה — ששפרו מעשיה

טרם מלאו ליחזקאל, אחיה הקטן, שלוש שנים כשהיא התחתנה, וממילא איננו יכול לזכור הרבה עליה. אף על פי כן נחרתו במוחו זכרונות רבים אודותיה, אפילו דברים שקרו לפני שהתחתנה, כשעדיין החזיקה אותו בחיקה ולימדה אותו פרק בשיר: "האט א ייד א ואבעלע", או: "קום קום ישראליק'ל אהיים, אין דאן שיינעם לאנד אריין" או: "והיא שעמדה לאבותינו ולנו" קולה היה ערב מאד, והוא חשב אז שאין זמרת יותר גדולה ממנה. אבל גם אחרי שגדל ושמע אותה שרה, נוכח שאכן לא טעה. קולה היה נפלא. ברם, כידוע אין דרכה של אשה צנועה לשיר בין גברים, לכן לא נתנה בשיר קולה אלא בהיותה לבדה, בינה לבין עצמה, וכאשר גם הוא היה במחיצתה, שמע ונהנה.

אהבתו אליה לא היתה חד־צדדית, היא גם כן נהנתה ממנו כששר את השירים שלימדה אותו. ולא רק בשעה ששר, אלא בדרך כלל היתה שוררת ביניהם אהבה בלי מצרים.

אם היתרון הראשון של המין החלש הוא היופי, הרי היא ניחנה בזה מיוצר האדם במידה גדושה. שפעת חן היתה נסוך על פניה: עיניה ושערה שחורות כעורב; שפתיה אדומות כעין השושן עם היפתח תפרחתו; פניה נראו כאילו היא מטפלת בהם תמיד, אף על פי שמעולם לא השתמשה בשום מין תמרוקים; אף לא הספיקה להגיע לזה, כי עוד לפני שמלאו לה שמונה עשרה שנים כבר היתה אשת איש. תמיד נראה שחוק קל על שפתיה. כמובן שהיתה צנועה ביותר, כדרך כל בנות ישראל בימים ההם, ולמעלה מזה.

מבחינה חומרית לא שפר מזלה אחר נשואיה, יותר מזה של אחיה הבכור. בעלה טוביה, יראתו קדמה לתורתו, כלומר, הוא היה תלמיד חכם ובמידה מרובה יותר היה הוא ירא שמים. בזה מצא חן בעיני ראובן יואל אביה, ועל כן בחר בו כחתן לבתו היחידה והאהובה, שאהבה יותר מאשר את כל בניו. צעיר זה פליט היה או עריק מאימת הצבא, מגליציה. מעולם לא השמיע את יחוסו (הוא היה נצר מצאצאי ר' מיכל מזלוצ'וב), והסתובב כבן בלי שם. היה בחור יפה תואר. אהב לשקוד על ספרים תורניים והתנהג בצניעות,

ובזה שבה את לבו של ראובן יואל. הוא קירב אותו אל ביתו, האכילו השקהו והלבישו ואחרי כן נתן לו את בתו היחידה לאשה. היות ולא היה בקי ביותר במילי דעלמא, יעץ לו שילמוד שחיטה. בימים ההם לא חפשו אנשים מסוגו את הנאות העולם הזה, אלא הסתפקו במעט מן המעט, בפרט בסביבה ההיא שהרב מנאסוד היה בה המרא־דאתרא. מפורסם היה לכל אלה שהכירו את אישיותו של הרב מנאסוד, שהרב הינו צדיק גדול שפרש מהבלי העולם הזה, כמעט כמו מלאך אלקים. על כן צריכים היו השוחטים ששמשו תחת מרותו, להיות מובחרים שבמובחרים, ואילו בענייני פרנסה היו צריכים להסתפק, כמו הרב בעצמו, בקב חרובין מערב שבת לערב שבת. אופיו של טוביה היה כזה, לכן קירב אותו הרב ולא נתנו להתרחק ממחוזו. הוא יגע ומצא בשבילו כפר נידח בקרבתו, והושיבו שם שישמש בתור שוחט. הרב, וכמוהו גם טוביה, מצאו את המקום ההוא לרצוי ביותר, כיון שאין שם הרבה עבודה ואפשר לשבת כל היום וכל הלילה "על התורה ועל העבודה". אלא מאי? הפרנסה מצומצמת? — וכי איפה זה כתוב שיהודי צריך שיזכה לשני שלחנות? — הלא כך שנו החכמים בלשון המשנה: "פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ... וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל". אולם עניותו לא מנעה ממנו להכניס לביתו את כל האורחים עוברי הדרך ולקבלם בסבר פנים יפות, להאכילם מפתו המצומצמת ולתת להם נדבה הגונה, כאחד מבעלי הבתים בעלי היכולת. עד היכן הגיע במעשי צדקתו, תעיד העובדה דלהלן, שקרתה בראשית התישבותם בכפר ההוא.

כאשר מגיעה עונת הסתיו והגשמים יורדים תכופים בשפע, הרוחות מנשבות והקור חודר לנשמתם של עוברי הדרך — אוי ואבוי להם בשעה זו לעוברי אורח עניים, שנעליהם קרועות והבוץ והמים נכנסים בצד אחד ויוצאים בצד שני, וכשנכנסים לבית נעליהם משמיעים מיני קולות כמו סיר נפוח. שפרה יצאה מביתה לחנות הקרובה, והשאירה את בעלה על יד השלחן כשהוא מעיין בספר. היא חזרה אחרי כחצי שעה, ומצאה אותו יושב ולומד במקום שהשאירה אותו. פתאום שמה לב שהוא יושב יחף רכון אל השלחן.

— "מה פתאום אתה יושב יחף?" שאלה אותו, "איפה המגפיים שלך? הלא מזג האויר קר!"

הוא העמיד פנים כלא שומע, ולא ענה לה כלל.

היא שאלה אותו שוב: "מה אתך, שאתה יושב יחף?"

— "איפה הם המגפיים הישנים?" ענה לה בשאלה, "חיפשתי אותם ולא מצאתים."

— "נתתי אותם לסנדלר שיתקנם," ענתה, "ורק אחרי שהגשם ייפסק אלך להביאם. אבל בינתיים הלא נעלת את המגפיים החדשים, איה הם?

אינני יכולה לסבול שתשב יחף, לא יאונה להם כל רע אם תנעל אותם בבית.״

— ״אבל דא עקא...״ ענה טוביה בקול מהסס, ״החדשים היו ואינם.״

— ״מה פירוש הדבר?״ שאלה שפרה, ״האם שודדים פרצו לכאן וחלצו אותם מעל רגליך?״

— ״חס וחלילה,״ ענה טוביה, ״דוקא היה זה יהודי הגון, שענותנותו נראתה עליו. היו ברגליו נעליים שאצבעותיו בלטו מהם החוצה, והוא רעד כמו דג כשמוציאים אותו מן המים. חשבתי בלבי: למה שלי יהיו שני זוגות מגפיים, ולו — אף לא זוג אחד?! בפרט שאני הולך החוצה לעתים רחוקות והוא, המסכן, תמיד בדרכים. חלצתי איפוא את מגפי ונתתים לו. הוא אמנם לא רצה לקבלם, ברם, הסברתי לו שלי יש עוד זוג אחד, רק שאינני יודע איפה הם, ולחצתי עליו שיקבלם.״

שפרה התאפקה ולא הגיבה כלל, בפרט שהדבר היה כבר אחר המעשה וכבר אין לשנות את העובדה.

כך התנהג הוא בביתו. כל אדם היה מיוחס בפני עצמו, ונתקבל על ידו בשמחה ואדיבות כאילו חברו הכי טוב הגיע, חבר שלא ראה אותו זה עידן ועידנים, וכאילו ביתו מלא ברכת ה׳, עד שלא נחשב אצלו שום דבר למאמץ. כל זה נעשה אצלו במין פשטות, בהצנע, כדבר טבעי, תוך כדי השקעת מאמץ שהאורח לא ירגיש מצוקת הבית, עד כמה שהם סובלים מדחקות. הוא לא היה מסווג את האורחים. יהיה מי שיהיה. אדרבה, כמה שעניותו נראית עליו יותר, יותר היה מכובד.

כעבור עליו שם כמה שנים של דחקות ועוני, התפנתה משרת השוחט במקום יותר גדול והוא נתקבל שם. שם המקום היה סנגיורגי׳, שהיה מפורסם כמקום הבראה והחלמה בעונת הקיץ. הישוב היהודי כשלעצמו לא היה הרבה יותר גדול מאשר במקום הקודם, אבל היה בו יותר פרנסה, כי היה כפר גדול ועשיר ובעונת הקיץ היה בו שפע רב. מישהו אחר במקומו היה יכול להתעשר מזה, אבל לא כן אצלו, הקבצנים החולים הרגישו בחוש הריח שלהם שיש מקום החלמה מיוחד בשבילם, ונאספו שם לזכותו במצוה גדולה זו. הם שהו אצלו כמו במסעדה באין מפריע. והיו כאלה שנעלמו משם אפילו בלי אמירת תודה, אבל בעל הבית אפילו לא הרגיש בזה.

קרה פעם שהמקוה יצא מכלל שימוש, בגלל קלקול מסוים, ובמקום ההוא עבר הנהר סאמוש. בחורף היו קופאים המים בשכבת קרח כה עבה, שאפשר היה לנסוע על הנהר הקפוא עם מזחלת וסוסים כמו על הכביש. אבל הרי לא יתכן שלא יטבול לכבוד שבת! הוא לקח, איפוא, גרזן בידו, שבר את הקרח שעל פני המים, ירד וטבל לכבוד שבת, מבלי לחשוש לבריאותו בקור הנורא.

לבסוף הוא נסתלק בדמי ימיו ושפרה נשארה עם תשעה יתומים. האלמנה הצטרכה למלאות את מקומו ולדאוג לפרנסת משפחתה הגדולה, לחנך את הילדים ולהשיאם. אף על פי כן לא הראתה את צערה ויגונה, אדרבה, חיוכה הטבעי לא ירד מעל שפתיה בפני זר, לבל ירגיש איש במצוקתה. כך היתה מצניעה לכת בהראותה פנים של סיפוק. כעבור זמן קצר היא פתחה לעצמה חנות מכלת, ואזרחי הישוב, כולל הנוצרים, העדיפו לקנות אצלה והיתה לה פרנסה. יתכן שאילו היתה מכניסה את בניה בחנות שיעזרו לה, היתה מצליחה יותר, כי היתה עמוסה בעול, למעלה מכחה של אשה חלשה, אבל לא רצתה לקפח את לימודיהם והחזיקה אותם בישיבות שישתלמו בתורה. אין ספק שהחנות סבלה מזה, כי היה בלתי אפשרי שתהיה מנוהלת כראוי, אבל לא היה איכפת לה. והכי מעניין שפרנסתה לא קופחה. נראה היה בעליל שהברכה היתה שרויה במעשה ידיה.

בקיץ כשכל האכרים היו מפוזרים בשדותיהם והלקוחות לא פקדו את החנות, היא פתחה מסעדה בשביל המבריאים הרבים שבאו לסנג׳ורג׳. גם עיסוק זה הצליח בידה, כי כל האנשים החרדים והרבנים המפורסמים נמשכו אליה. היא היתה יכולה להרויח ממון רב, ברם, הסתפקה במועט, כדי שלא לקפח אחרים. נוסף לזה הגיעו שמה חולים עניים שהיו אורחים קבועים אצלה, והיא החזיקה אותם בעין טובה. כך התנהגה במשך כל ימי אלמנותה. אנשים מפורסמים רצו להתחתן עמה, אך היא לא נענתה להם. במשך ארבע־עשרה שנות אלמנותה השיאה שמונה מילדיה. לכולם השיגה שידוכים טובים וחשובים בכחות עצמה, אם בזכות בעלה ואביהם, אם בזכות עצמה, שהיתה אשת חיל מפורסמת ואשה חשובה. היא גידלה את כל ילדיה מבלי ליהנות מעזרת בשר ודם, וכולם רצו לידבק בזרעה. עקב שמם הטוב, התחתנו בגיל צעיר. כבר היו לה שלושים נכדים, ברם, חרבו המלוטשת של היטלר ימ״ש, שלטה גם עליה ועל משפחתה. היא עלתה למוקד של אושביץ יחד עם כל נכדיה, מלבד שלושת ילדיה הצעירים ביותר שנשארו בחיים.

פרק מאה ושלושה־עשר

שלמה השקדן

בנו הרביעי של ראובן־יואל היה שלמה. הוא היה תלמיד שקדן מאד שהצטיין בלימודיו. בעודנו בן שנים־עשר שנה נוהג היה לקום בחצות הלילה, להתלבש בחושך ולצאת דרך החלון בשקט מוחלט, שאף אחד לא ירגיש בצאתו, ומגמת פניו לבית הכנסת. אולם תחילה הלך שלמה להעיר את חברו, זיידה צבי פיש, ויחד הלכו לפתוח את בית הכנסת, הדליקו נר וישבו ללמוד לאורו עד שהפציע השחר. פעמים חזרו לפנות בוקר לבתיהם ושכבו על מטותיהם, מבלי שיוודע כלל שעזבו לפני כן את מטתם.

פעם אחת קרה לשלמה מקרה ביש ביותר. בלכתו ברחוב לבית חברו — בחוץ היה חושך אפלה והוא באמצע הרחוב — הרגיש פתאום שאיזה בעל חיים שחור שוכב באמצע הרחוב. הוא נבהל מאד בחשבו שאין זה אלא שד משחת, ומעצמת הפחד הזדעזע ונפל בו במקום מתעלף. כעבור שעה קלה הגיע למקום חברו, שהיה פחות פחדן ממנו, וגם הוא ראה את היצור הזה שרבץ לרוחב הרחוב, אבל הוא לא נבהל כשלמה; הוא הבחין מיד שאין זה אלא תאו (מין בקר שחור המצוי באותה סביבה. בהמה שחולבים אותה והיא מושכת בעול כמו פרה רגילה), ועבר על ידה בלי שום פחד. אבל בהיותו בקרבתה שם לב שאדם שוכב על ידה, ודוקא מזה נבהל. אבל בחור זה היה מטבעו יותר אמיץ, הוא התאושש וניגש לראות מה זה ומי זה המוטל שם, ואז הכיר שאין זה אלא חברו שלמה, והתחיל לטפל בו להעירו (אם כי גם הוא לא היה אלא נער בן שלוש עשרה). איכשהו הצליח להחזירו להכרה ולהקימו על רגליו, אבל ללכת לא היה בו כח. הוא לקחו בחיקו והחזיר אותו הביתה, העיר את הוריו והם פתחו את הדלת, הכניסוהו לבית, השכיבוהו במטתו ואז שוב התעלף. שאלו את חברו מה קרה לו, מאין הביאו? הוא סיפר להם מה שידע. מיד התחילו במאמצים להעירו מעלפונו, אך רוחו סרה ממנו ולא חזר לאיתנו, אלא איבד בתכיפות את הכרתו בהתעלפויות. הזעיקו את הרופא המקומי ואחר כך גם את הרופא המחוזי, אך הם לא הצליחו לעזור לו כלום. בצר להם לקחו אותו ונסעו אל רופאים שונים מעיר לעיר, לכל מקום ששמעו שיש שם איזה רופא בעל שם, מומחה

או פרופסור, אך ללא הועיל. בסופו של דבר הגיעו לעיר איהעל, שם מצאו רופא שמצא מזור למחלתו, נתן לו תרופות והוא הבריא, ברם, אסר עליו לעיין בספרים או לעסוק בדבר עיוני כלשהו. הוא יעץ לו שיתעסק במסחר ויהיה עסוק כל היום במשא ומתן, כדי שיסיח דעתו מן העבר. כמו כן אמר להוריו שלא יתנו לו להיות בבדידות אף פעם. ואכן זהו שהעמידו על רגליו. ברם, עובדה זו הכריחה אותו להפסיק לגמרי את לימודיו שאהב כל כך, ולהתחיל בסדרי חיים חדשים, בהתאם להמלצת רופאו.

כבן חמש־עשרה שנה היה כשהתחיל לעסוק במשא ומתן. הוא הפך לסוכן של חברות ביטוח שונות ושל מפעל הפיס, ואף קנה מניות שונות והצליח בעסקיו. עוד לפני שהגיע לגיל שמונה־עשרה שנה היה לו כבר סכום כסף שאיפשר לו לרכוש את הבית "החדש" של סבו, אברהם־יצחק, אשר בו היה לפנים משרד הדור. הוא פתח שם חנות מכלת, ובכל אשר פנה הצליח. הוריו החליטו להשיאו אשה שתהיה לו לעזר, כי היה יותר מדי טרוד בעסקיו, ואכן מצא את "עזרתו" בטלץ' והתחתן. אף על פי שקיים את הוראותיו של הרופא הלכה למעשה, ולא עיין בספרים חוץ מתפילה וכדומה, עמדה לו חכמתו ותורתו שלמד לפני שחלה. ה"גירסא דינקותא" נשארה לו לפליטה, אותה לא שכח לעולם. כשרצה לפעמים לעיין בספר שעניין אותו, הרגיש שהוא מקבל סחרחורת ונאלץ להפסיק ממשנתו. יתכן שזה היה מרוב פחד שמא תחזור מחלתו. אולם אותה פגיעה רעה שהלמה בו בילדותו כנראה הכריעה אותו בסופו של דבר, והוא נפטר בשנת תשי"א, בטרם הגיעו לגיל זקנה.

פרק מאה וארבעה־עשר

בצלאל האומן

בצלאל היה הבן השמיני של ראובן־יואל, לפי מספר הנולדים, והבן הרביעי מבין הנשארים בחיים. לא היו לו התכונות של אחיו הגדולים בלימודים, הוא נטה יותר לאומנות יד. מאז היותו ילד הראה נפלאות בתבונת כפיו. כל מה שראה בעיניו ידע לייצר בידיו. אם היה זה דבר שקשה לתפוס במוח מראיה ראשונה, אז לקח את החפץ בידיו, פרקו ובנאו מחדש שוב ושוב, עד שהבין את צורת הרכבתו ואופן תיפקודו. בעודנו נער צעיר מצא שעון כיס שבור שראובן־יואל זרק אותו בין הגרוטאות. הוא לקחו, פרקו וסדרו בחזרה, ושוב הרסו ובנאו מחדש. והנה פלא! גלגלי השעון התחילו להסתובב ולהניע את מחוגיו והשעון נכנס מחדש לכלל שימוש. בעקבות הצלחה זו הכריז בצלאל על עצמו שהוא שען. ואכן ידע לתקן שעונים כאחד המומחים. אותו הדבר היה עם מתקני חשמל שאף אחד לא הסביר לו כיצד מטפלים בהם, וכמו כן כל מיני עבודות מכניות. ללמוד לא רצה, רק מה שהכניסו בראשו מתוך הכרח על ידי מאמצים ושימוש בכח. במשך שנים אחדות החזיקו אביו בישיבות, אבל ללא תוצאות ממשיות. הוא אמנם לא נשאר בור, אך לדרגת תלמיד חכם לא הגיע. תמיד התחמק מללמוד והעדיף לעשות כל מיני עבודות, רק שלא ללמוד.

כבן שבע־עשרה שנה היה כשפרצה מלחמת העולם הראשונה. בקהלנו עשו את כל המאמצים, מתוך מסירות נפש ממש, לא לתת לבנים להתגייס לצבא אפילו כשהיו ימים כתיקונן, כיון שבצבא מוכרחים היו לעבור על הרבה מצוות מעשיות, כמו חילול שבת, אכילת טריפות, שלא להניח תפילין וכדומה. שחרור בחור משרות צבאי נחשב למצוה גדולה, ממש כמו פדיון שבויים שהיא אחת המצוות הכי חשובות. מכל שכן בשעת מלחמה, שיש בזה גם משום סכנת נפשות. על כן השתדלו אז לשחד את פקידי ולשחרר את הבן מן השרות, אפילו בחוגים שהלכות היהדות לא נשמרו בהם. כשהגיע תורו של בצלאל להתגייס, בשנת 1915, כאשר היה בגיל שמונה־עשרה, היתה המלחמה בעיצומה בכל החזיתות, ולא עזר לו כלום והוא נלקח לצבא. הוא היה הראשון במשפחה שגוייס, אבל הוא לא התייאש והחליט להשתמש

בכשרונותיו הנדירים כדי שישוחרר. הוא העמיד פנים כאילו הוא חרש שאינו שומע. כמובן שלשם כך היה צורך בידיעה יסודית כיצד להתנהג בכדי להערים קודם על מפקדיו וחבריו ואחרי כן על הרופאים שלרשותם עומדים כל מיני מכשירים לבדוק את האזנים אם הן לקויות. אפילו סתם אדם יכול לגלות אם אכן חרש הוא או מעמיד פנים, הן על ידי תנועותיו בידיו, בעיניו, בהברתו כשהוא מדבר וכשמדברים אתו. ועוד קיימת סכנה בפני המערים — שאסור לו להסיח דעתו אף לשניה אחת, תמיד חייב הוא לזכור שהוא חרש, אפילו כשמעירים אותו משינה עמוקה.

בצלאל הצליח בכל נסיונותיו עד כדי כך, שאפילו הרופאים, שלא מצאו באזניו שום ליקוי, נאלצו להודות כי אכן חרש הוא. כשדיברו אתו הוא עשה, כביכול, את כל המאמצים כדי להבין מה שמדברים אליו, ולבסוף כשהיה רוצה לענות או לפעול, יצא לו תמיד בכיוון הפוך, עד שכולם התפקעו מצחוק. ואילו הוא עשה מיני הבעות של תמימות, כביכול, אין הוא מבין מה גרם להם את הצחוק. עמד במקומו כנער תמים. קציניו וגם רופאיו ידעו והכירו מתוך נסיונם שישנם רמאים שמנסים להוליכם שולל, אבל עד כדי כך לא יכלו לתאר לעצמם. ובכל זאת לא הסכימו לשחרר אותו, כיון שלפי תוצאות הבדיקות, לא נראה שום סימן של ליקוי. ברם, גם להחזיקו בתור בריא לא יכלו להחליט, עקב תגובותיו שלא השאירו שום ספק על חרשותו, לכן העבירו אותו לועדה רפואית עליונה שהיא תחליט.

בהגיעו שמה, נמסר לטיפול למחלקה מיוחדת ל״חרשים״ כמוהו. הבודקים שם לא היו רק רופאי אזנים בלבד, אלא גם פסיכולוגים ומומחים סמויים שבכלל לא ידע על קיומם, ושם החזיקו אותו תחת פיקוחם, בנסיונות מנסיונות שונים שאפשר היה להשתגע מהם, והוא עמד בכולן מבלי שייכשל אף פעם אחת, עד שנלאו מרוב הנסיונות. בכל זאת ״השיגו״ משהו: על ידי הבדיקות הרבות שבצעו באזניו, הם הטילו מום במנגנון השמיעה של אוזן אחת, וחוש השמיעה שלו נפגם במקצת. עם תום הבדיקות החזירו אותו כלעומת שבא — ״לא חרש, ובכל זאת חרש״.

בהגיעו חזרה למקומו הקודם, שוב לא ידעו מה לעשות עמו, כי לא היה ערך להחזקתו שם, ושלחו אותו לועדה האחרונה לשם שחרור. ברם, למזלו הביש נתקל שם ב״שליחו של השטן״, כאשר יאמר המשל הקדמוני: ״מרשעים יצא רשע״. ומעשה שהיה כך היה:

לראובן־יואל היה בטלץ׳ שונא אישי, שאמנם אף פעם לא הפגין שנאתו, אבל בלבו לא סבל אותו. היה זה יהודי מתבולל, רוקח במקצועו. הוא נאלץ לסבול בשתיקה, יען שהוא היה היהודי היחידי שהיה שונא ישראל. באותו

זמן היה יהודי זה מגוייס וחבר בועדה שבצלאל היה צריך להתיצב בפניה לשם קבלת שחרור. כאשר לקח הרוקח לעיון את התיקים של אלה שצריכים להשתחרר, מצא שם את שמו של בצלאל שהיה מוכר לו, וראה שמדובר בבנו של זה שלא חלק לו את הכבוד המגיע לו, לדעתו. גם בצלאל הכירו מיד, אבל העמיד פנים כאילו לא ראה אותו, והמשיך לשחק את משחקו בתמימות ובתנועות האופייניות לחרש. כשהתחילו לטפל בו בשאלות משאלות שונות, שהוא כבר היה מנוסה בהם, הוא חידד את אזניו וזיקר את עינו כמתאמץ לשמוע ולהבין את הנאמר. ברם, מאחר שהיה "חרש מוחלט" הרי כשנדמה היה לו שכבר הבין, אז ענה מה שענה וגרם להם שיפערו את פיהם בצחוק, ואילו הוא נעץ בהם עינים תמימות, מעוררות חמלה, כמי ששואל: "שמחה מה זו עושה?". הרוקח ראה והכיר שיש לו כאן עסק עם מעמיד פנים ממדרגה ראשונה ושתק. בתחילה רצה לשמוע את חוות דעתם של הרופאים (שהרי הוא לא היה רופא), אבל בטח בהם שהם יגלו את המרמה, אחרי שיבדקו אותו.

הם התחילו לבדוק ואמנם מצאו שאוזנו השמאלית לקויה, אבל לא עד כדי כך שלא ישמע כלום. ברם, לפי הנתונים שקראו בתיקו, ולפי המבחנים הפיזיים והפסיכולוגיים שנרשמו שם, החליטו לשחררו. כל זאת הוא שמע באזניו ה"חרשות", בהיותם בטוחים "כי לא שומע יוסף". תוך כדי התייעצות הביטו בעין בוחנת על כל תנועותיו והבעות פניו, ואילו הוא הביט עליהם בשתי עינים בהמיות שאינן מביעות ולא כלום, עד שהיה פשוט רחמנות לראות יצור אומלל זה.

כאשר שמע הרוקח, שחרש עליו רעה, שרוצים לשחררו, פתח את פיו ואמר: "רבותי הנכבדים, אל תחושו למניינכם ואל תזלזלו בצעיר הזה. אני מכיר אותו אישית טוב מאד. הוא יותר פיקח מכולנו. הוא שחקן ממדרגה ראשונה ומנסה להוליך אותנו שולל בערמומיותו. הוא בן מקומי, ואני ראיתי אותו יום יום. לא לשחררו צריכים אלא לשלוח אותו ישר לחזית, לשדה הקרב, שם מקומו. שיפסיק לעשות צחוק מן הועדה הרפואית הממשלתית העליונה."

הועדה ניסתה להתווכח עמו ולשכנעו שהוא טועה לחלוטין, והרי עובדה שאזנו השמאלית לקויה; ברם, הוא עמד על דעתו והעיד על מצפונו והכרתו המלאה, שאיננו טועה והוא אחראי על דבריו לחלוטין. "אל נעשה צחוק מעצמנו," סיים.

כשמעם את דבריו, שאי אפשר להטיל ספק בהם, שינו את דעתם ושלחו אותו חזרה ליחידתו. למזלו הביש הגיע שמה בדיוק כשהורכבה יחידה להישלח לשדה הקרב. היות והם כבר הכירו אותו טוב מאד ונלאו לסבול

אותו, לא עשו הרבה חשבונות והכניסו אותו באחת הפלוגות העומדות לצאת לחזית, כדי להיפטר ממנו אחת ולתמיד.

הוא לא הגיב כלל על אסונו, אלא המשיך לשחק את משחקו עוד ביתר שאת. בכל צעד ושעל עשה למפקדיו צרות ועמד להם למכשול, בעשותו תמיד את ההיפך ממה שהיה צריך לעשות, עד שהסמל פנה למפקדו בבקשה שישחררהו מבעל מום זה. ״איש זה,״ טען הסמל, ״לא ראוי לשום שרות, אלא אדרבה, הוא מעמסה על כל הפלוגה ומכשיל אותה. אנא, העבירהו לכל מקום שתרצה, אך מכאן הוציאהו,״ התחנן.

במעמד כל הפלוגה שעמדה ב״דום״, צוה המפקד על בצלאל שיצא מן השורה. ברם, בצלאל לא זז ממקומו. הוא עמד במעמדו כחרש שוטה מקורי, כמו שור תם, בעינים בוהות, ולא הזיז אפילו את עפעפיו. אז ניגש המפקד אליו להוציאו בכח. הוא עשה תנועות כמפחד ממכות. המפקד תפס אותו בחגורתו, משך אותו החוצה ודחף אותו הצדה, עד שכל אלה שהיו באותו מעמד פרצו בצחוק על ״האומלל״. ואילו הוא עשה העויות טפשיות ועמד במקומו, כמי שלא יודע מה רוצים מהחיים שלו. בינתיים תפסו חייל אחר והכניסו אותו במקומו, לפי פקודת המפקד, והוא ״המסכן״ נשאר עומד בצד. בסופו של דבר הצליח להשתחרר בשנת 1917 וחזר לביתו בשלום.

את מרבית זמנו בצבא בילה בעיר קלויזנבורג. כשניתנה לו מפעם לפעם רשות לצאת מן המחנה, הוא התארח אצל משפחה אחת שקיבלה אותו בסבר פנים יפות וכיבדה אותו מאד. היתה זאת משפחה חשובה עם תורה וגדולה במקום אחד, שבנם היה חתן של מנהל הדואר בטלץ׳, שהוא היה זה שקישר בינו לבינם. מחוסר הכירות עם יהודים אחרים, היה יוצא ונכנס בבית זה, עקב היותם חביבים ביותר כלפיו, עד שהרגיש את עצמו ביניהם כמו בביתו.

כאשר שוחרר והגיע לביתו בשלום, בא מנהל הדואר, מחותנו של מארחו בקלויזנבורג, והציע לו להשתדך עם בת מארחו. במשך שהותו בביתם מצא חן בעיניהם בהתנהגותו ונימוסיו, והם נכחו לדעת שהוא בחור מצוין ובעל כשרונות, על כן הציעו למחותנם מנהל הדואר, שיתווך ביניהם. ההורים שהכירו את המשפחה הסכימו מיד להצעה, ואף הובטחה לו נדוניה בסכום כזה שטרם נשמע בימים ההם. האירוסין נעשו בשעה טובה, והוא קיבל מתנות יקרות וחשובות, אשר כמעט לא יאומן כי יסופר. הוא השיג את השידוך הכי מוצלח מכל הבחינות מבין כל אחיו, אף על פי שהישגיו בלימודים לא היו מזהירים והיה למעשה הנחשל במשפחה. אבל היה לו מזל עד הסוף. הוא העמיד משפחה יפה ומכובדת בת עשרים ושש נפשות, אבל השואה הטרגית לא פסחה עליו והוא נשמד עם כל משפחתו.

פרק מאה וחמשה־עשר

יהודי טלז׳ בגשמיות ורוחניות

בפרוס המאה העשרים הגיע הישוב היהודי בטלז׳ למצב של פריחה. מספרם של בעלי הבתים הגיע לכדי חמישים, בערך. רובם סוחרים מבוססים בפרנסה בכבוד, או בעלי מלאכה. אמנם אחדים מהם אשרו את הפסוק ״כי לא יחדל אביון מקרב הארץ״.

אם נרצה להתבטא בסגנון מליצי, נוכל לאפיין את חברי הקהילה בפסוק ״כולך יפה רעייתי ומום אין בך״ אמנם מבחינת הפרט נמצאו פה ושם גם ליקויים, כלומר, יחידים שעשו מעשים שהיה בהם גם משום פגם של חלול השם, מכיון שכולם היו נראים בלבושם ובהדרת פניהם כחסידים ואנשי מעשה; האבות, תולדותיהם ותולדות תולדותיהם. לא היה ביניהם אף אחד שילבש בגדי צמר לא בחול ולא בשבת, מחשש שעטנז. כולם בעלי זקן ופאות טבעיים בלתי מטופחים, כולם לבשו קפוטה ארוכה עד לקרסוליהם וחבשו שטראמל לראשם, לא נמצא אחד שיפרוץ גדר, שישנה כחוט השערה. רק אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשהרצועה הותרה במקצת והמשמעת התרופפה, קרה הדבר שאחד מנכדי משה וידר התחתן ולא חבש שטראמל לראשו. כאשר אברך זה נתייתם מאביו והתפלל, כנהוג, לפני העמוד בימות החול, פנה אחד מחשובי המקום אל ראובן־יואל, ובקשו שיאסור עליו לעבור לפני התיבה, עקב היותו ״פורץ גדר״.

גם בעניני המטבח לא היו הבדלים גדולים. כולם התנהגו בצנע, מבלי לבזבז ולחזר אחרי ״תאוות בהמיות״, כביכול, בקביעת סעודות בריבוי מאכל ומשתה, בשינה של שחרית ויין של צהרים וכדומה. כולם ניהלו מטבח צנוע בתכלית, עם תפריט טבעי ופשוט, הכל דרך ארעי כמי שפורע את חובו בלבד. הכוונה בזה לא היתה אחת ואחידה אצל כולם: היו שם יחידים שהקפידו שלא למשוך את בשרם בתענוגות, ונהגו בסגפנות זו לשם שמים גרידא; והיה מי שנהג בכך מתוך קמצנות בלבד; או כאלה שמצבם הכלכלי באמת לא הרשה להם להקל ראש בתקציב השוטף של המשפחה. אבל היו גם כאלה אשר פשוט לא רצו לשנות ממנהג המקום, אך ורק מתוך חשש מעינא בישא ועשו זאת רק כלפי חוץ, ובערב אחרי שסגרו את הדלת, ערכה עקרת הבית

שלחן ״כיד המלך״. מאידך גיסא היו כאלה שנהגו דוקא להיפך, מתוך גאוה ויהירות, שהשונאים יתפקעו. הללו פתחו את דלתותיהם לרווחה כשאכלו, ונתנו מנה יפה אפילו להלך וגם נדבה הגונה, כדי שיתפרסם שמם ברבים בתור ״נגיד״ ובעל צדקה, כי לשם פרסום היה ההלך המכשיר היעיל ביותר. והרי ידוע שאנשים מוציאים סכומי עתק על פרסומת. מכל מקום השתוו אלה ואלה, בכך שלא העלו על שולחנם מעדנים כגון לחם לבן, יין ומגדנות משבת לשבת. כי בזה הכל מודים, שמי שמושך את לבו בתענוגות כעין אלה, איננו אלא בעל תאווה וממבלי העולם.

כל זה בימות החול, אבל מה שנוגע ליום שבת קודש — שאני. משהגיע יום חמישי, התחילו ההכנות לקראת השבת במלוא הקיטור. ידי הקצבים היו עמוסות בהכנת בשר לשבת, וכבר בבוקר התחילה תנועת הקונים, שרובן היו עקרות בית וכל אחת רצתה להקדים את חברתה. אלה שהיו קרובות אל הקצב, התווכחו עמו על הנתחים שלא רצו לקבל, וזרקו בחזרה מה שלא מצא חן בעיניהן; ואלו שהיו קצת רחוקות ממנו, נכנסו לשיחה ידידותית אשה עם רעותה בדברי רכילות, על דא ועל הא. אולם עיקר הדברים נסוב, כמובן, על ליטרת הבשר.

ינטה מתלוננת לקצב: ״אתה נותן לי את כל העצמות, כאילו שהילדים שלי הם הכלבים שלך.״; צ׳ירנה טוענת: ״למה אינך נותן גם לי, לפחות פעם אחת, נתח ראשון של חזה? האם הכסף שלי לא חשוב כמו כספה של הגברת שרלוטה?״; מירל מחזירה את נתח הצלע: ״אני רוצה צלע בלי עצם.״; ואילו קריינדל זורקת לו חזרה את העצם: ״לא עצם כזאת בקשתי,״ אומרת היא בנזיפה, ״אלא חלק אמצעי.״

והנה הגיעה ״האינדיטשקה״ שלנו, ואחריה מזדנבים שני ״אפרוחים״. היא נכנסה בבהלה, כאילו לא ראתה את התור שעומד לפניה, ניגשת ישר אל השלחן ומדברת עם עצמה: ״אני מוכרחה לחזור מיד הביתה. אסור לי לשהות כאן, כי מי יודע מה שהמזיקים שלי עלולים לפעול שלא בנוכחותי.״ בינתיים נתקלה בשכנתה בראנה וזו שאלה: ״מה לך מרים־הניה שאת נחפזת כל כך? הנה אני עומדת כאן כבר חצי שעה, והשארתי את הילד בעריסה, ובכל זאת אני נאלצת לחכות כאן, עד שיגיע תורי!״

— ״מה את יודעת? בראנה,״ אמרה מרים־הניה. ״את עודך צעירה ואין לך מושג איך ילדים עלולים לפגוע אחד בשני, אפילו סתם בדרך משחק. הנה השארתי אותם פעם אחת בבית ויצאתי לקנות ק״ג מלח, וכשחזרתי מצאתי את הפעוטה בעריסתה ואברמל נשען עליה. כששמע שאני נכנסת, קפץ ממקומו והסתלק הצדה, והתינוקת בעריסה מתייפחת כאילו היא חנוקה. ניגשתי מהר אליה ותארי לך את התמונה שמצאתי: מסמר גדול

בפי התינוקת. נו, לכי השאירי מזיקים כאלה לבדם בבית!"

— "ולא שאלת אותו איזה מין משחק הוא זה?" שאלה בראנה.

מרים־הניה ענתה: "כן, שאלתי אותו."

— "ומה ענה לך?"

— "הוא ענה לי שרצה לתת לה לאכול, והואיל ולא רצתה לפתוח את פיה, רצה הוא לפתוח את פיה במסמר. שמעת עוד מעשה כזה? ואכן מצאתי בעריסה על ידה חתיכת לחם תירס שרצה לתת לה לאכול. תינוקת בת חמשה חודשים ולחם תירס! מה תאמרי לזה?"

— "נס כפול," אמרה בראנה, "היה חונק אותה פעם אחת עם המסמר ובשנייה עם הלחם."

— "הוא הדבר אשר דיברתי!" אמרה מרים־הניה, "אסור לי להשאירם לבדם בבית. בסך הכל יצאתי אז לחמש דקות לקנות מלח, והנה נפגשתי בדרך עם בלומה, אשת יענקל, והיא עכבה אותי במעשיותיה בערך חצי שעה ... נכנסתי אחרי כן לקנות את המלח וכשיצאתי נפגשתי עם מינדל, אשת ישראל, והתחילה בינינו שיחה נעימה על זכרונות משנים קדמוניות. אנחנו גדלנו שתינו ביחד, ויש לנו זכרונות מהימים ההם. לבסוף כמעט ששכחתי את המלח שאני מחזיקה בידי, ושהשארתי את הפעוטה כשהיא בוכה ורציתי לעשות לה תחבושת ממי מלח, שאמרו לי שזה טוב לכאבי בטן. כשנזכרתי, באתי הביתה בנשימה אחת ומצאתי את המזיק שרצה להשתיקה."

בינתיים שוב שכחה שהיא נחפזת, ולשם מה באה הנה. לא הרגישה אפילו שעד שהיא סיפרה את סיפוריה, גם אלה שהגיעו אחריה כבר קנו בשר והלכו, והיא עדיין ממשיכה: "את יודעת? את עודך צעירה ואינך מכירה עדיין את סדרי החיים המשפחתיים, וערכם של הגברים. אל תפחדי, בעוד כמה שנים גם את תתעוררי ותדעי שפניהם כפני כלב ותו לא. כשהוא בא הביתה את צריכה לחכות לו בשלחן ערוך, שהחדר יהיה נקי, ושקט ישרור בבית, והכל יהיה במקומו. חלילה שייתקל בכסא או שימצא את הקומקום על הריצפה, כי אז מתחיל הריב. אוי ואבוי! לא עוזרת לך שום הצטדקות. הוא טוען: 'מדוע אני מבשלת לעצמי לחוד? ולמה אני סוגרת את הדלת כשאני אוכלת? מדוע ולמה?' לשוא אני מסבירה לו שאני הרה או מניקה, אך הוא לא רוצה להבינני. הוא טוען: 'לכי ותראי את ינטה, אשת מנדל הבורסקאי, שהוא עני ואביון, מרויח פחות ממני ובעל משפחה כמו שלנו, אשתו לא סוגרת את הדלת. אדרבה, לכי בשעת הצהרים ותמצאי את כולם יושבים ביחד על יד השלחן; פשוט תענוג לראות. ההבדל הוא רק בזה,' הוא אומר, 'שהיא אשה כחושה וצנומה, ואת משמינה מיום ליום יותר ויותר.' אלה הם דברי בעלי. את שומעת מין טענה? כרסי כואבת לו! אינני יודעת איך זה קרה.

מאז שעברנו לגור כאן כאילו נתחלף האיש. יום יום בבואו הביתה תמיד הוא מוצא שמשהו לא בסדר, ולרוב בגלל הילדים. כאילו הוא שפך את דמו עליהם ולא אני, הוא מיניק אותם ולא את דמי הם מוצצים. אם הילד חולה — אני אשמה, מדוע נתתי לו לצאת יחף, כשבחוץ גשם קר ובוץ? כאילו שאני אמרתי לו שיצא החוצה. כאילו שיש לי כח ללחום עם ה״תולעים״ שלו. הלא אם אני רוצה להחזירו - גם אני צריכה לצאת החוצה ולהצטנן, ואז מה יהיה כשגם אני אהיה חולה, האם יהיה אז יותר טוב?״

— ״סלחי לי,״ אמרה בראנה, ״אנחנו מבלות כאן כבר יותר מדי, הנה התור שלנו הגיע, ואני מוכרחה ללכת הביתה, מספיק היה בשביל היום.״

— ״אין דבר,״ אומרת מרים־הניה, ״איך אומרים? - ״הפה לא ניתן רק בשביל לאכול, מוכרחים גם לשוחח קצת. את יודעת? אני אינני אוהבת לפטפט הרבה, אי אפשר לומר עלי שאני מהנשים שיש להן תשעה קבין שיחה. אבל מאחר ואני עובדת הרבה מאד וכמו כן גם סובלת, נאלצת אני מדי פעם להקל מעל עצמי את הסבל, לפחות בזאת שאני מגוללת מעל לבי את סבלי.״

— ״נכון, את צודקת,״ ענתה בראנה והסתובבה כלפי הקצב ואמרה: ״נדמה לי שכעת הגיע תורי לכל הדעות, לא כן?״ ובזה הפסיקה את שיחתה עם שכנתה.

אחרי שבראנה קיבלה את הבשר ונעלמה ביעף, נדחקה מרים הניה אחריה, אבל גננדיל היתה יותר זריזה ממנה ונדחקה אל הקצב. מרים הניה פתחה את פיה, לא כל כך בעדינות, ואמרה מבלי להסתכל עליה: ״תמיד היא נדחפת קדימה כאילו היא עדיפה. אני עומדת כאן כבר שעתיים והיא — ברגע זה הגיעה וכבר רוצה ללכת. לה אין ילדים ואני השארתי פעוטה בבית. במה היא מחזיקה את עצמה כל כך חשובה? האם בזה שהיא יודעת לרמות יותר טוב את הקונים? כבר ראינו מיוחסות גדולות ממנה. שתחכה! לא יקרה לה שום דבר. היום די ארוך ועוד ישאר לה זמן גם לפטפט.״

— ״התביישי! חוצפנית שכמוך,״ ענתה לה גננדל, ״כשבקרתי אצלך, במקוה המלוכלך שלך, ונתתי לך דמי שתייה כדי שתנקי לי טוב את האמבטיה, הייתי טובה ולא רימיתי, למרות שדמי השתייה לא עזרו והאמבטיה נשארה מלוכלכת כמו לפני כן.״

מרים־הניה בלמה את פיה ולא ענתה לה, אלא פנתה אל הקצב שישרת אותה.

והנה הקונה החדשה, שפרינצה! — ״תן לי קילו וחצי בשר, אבל בלי עצמות! כי לבעלי אין שיניים, ואילו ילדי עודם פעוטים ולא יכולים ללקק את עצמותיך.״

הקצב נותן לה כמיטב יכולתו, כי יודע שיש לה פה שאי אפשר להתחרות בו.

— "אנא, הורד את רגליך הקדמיות מעל המשקל," אומרת שפרינצה לקצב, "מוטב שתתן אותן לאכילת כלבים. אל תסייע בהן למשקל הבשר במאזניים. אם ארצה לקנות רגלי חזיר, לא אבוא אליך."

הקצב לא יכול היה לבלוע את דבריה הקשים, וענה לה בסגנון שלה: "את הידים שלי אני לא מוכר לך, כי אני זקוק להן בכדי להזליל אותך, שיהא לך כח לנבות."

— "לא די שאתה פושע ומרמה במשקל, אלא שאתה מעיז עוד להתחצף?! זללן ונבחן כמוך."

לקצב לא היתה ברירה אלא לבלוע גם גלולה זו, כי ידע את נפש בהמתו, על כן סתם את פיה ונתן לה כרצונה, רק שתסתלק.

והנה הגיעה גיצה־לאה, חברתה של שפרינצה, שהקצב היה בורח לקצה העולם השני, רק שלא יצטרך לשרת אותה.

הקצב כבר יודע כמה בשר היא נוהגת לקחת ושם את המשקלות במאזניים, נותן לה נתחים טובים, כדי שלא לתת לה פתחון פה לגדף אותו. היא לוקחת את הבשר לידיה ומגישה אותו אל אפה ואומרת: "זה אמנם לא מסריח, רק נראה כמו בשר של פגר."

— "נכון," עונה לעומתה חברתה שרה־עטיה, "הוא אוסף את כל הפגירות של הכפר ומאכיל אותנו בהן. כלום הוא קצב כדי שאנו נאכל בשר? מגמתו היא רק לאגור כסף, וכשיש לו אי פעם בשר טוב, אז הוא מלעיט את כריסו. כמה שהבהמה יותר פגורה, יותר הוא מרויח בה, וזהו!"

עד שהקונים והקצב כיבדו זה את זה בשבחים וזלזולים, בעצות וקללות, נעלם הבשר מן העין, עד שלא נשאר לו לקצב בשר לביתו בשביל משפחתו לשבת.

גם אחדים מן הגויים היו עסוקים באותו היום. אלה היו הדייגים. הם ידעו שזה הזמן שאפשר לקבל כל מחיר המתבקש, כי כמה שצדו לא הספיק, כיון שהנהר היה קטן ולא היו בו דגים גדולים. לעתים רחוקות בלבד הצליחו לצוד דג אחד של חצי קילו, ולכן לא כולם השיגו לקנות דגים.

אחרי שהצליחו "לסדר" את הקצב, חזרו עקרות הבית כל אחת לביתה מאושרת עם מנותיה שהשיגה, הכשירו את הבשר והכינו את יתר מצרכי השבת. בערב, בליל ששי, עסקה כל אחת בלישת עיסה לבנה בשביל חלות ועוגה לכבוד שבת. כמו כן נעשה נקיון בכל פינה שבבית, כולל נקוי הפמוטים והמנורות. כמובן, כל עקרת בית לפי כוחה הפיזי והכלכלי, ולפי השגותיה.

פרק מאה ששה־עשר

קדושת הזמנים וכבודם

באפיית החלות והעוגות נסמוך על עקרות הבית ועל מומחיותן, ודאי שעשו את מלאכתן כמיטב יכולתן. כל אחת שיכנעה את בעלה שאין עוד אחת שבעולם שתצליח להוציא מתחת ידיה מעשה אופה כמו שלה. בין אם היה זה קיץ, כשהיום ארוך כמו הגלות, ובין אם היה זה חורף, שעד שמסתובבים הנה והנה הערב הגיע. ייאמר לשבחן של בנות ישראל, שכולן גמרו את עבודתן ולא איחרו בהדלקת נרותיהן אפילו בדקה אחת. כמובן, שגם הספיקו לרחוץ את ילדיהן, להחליף בגדיהם וגם להתרחץ ולהטהר ולהחליף שמלותיהן, לפני גשתן להדלקת נרותיהן לקבל את השבת בחרדה וחדוה. את הנרות הדליקו אחרי ששלשלו פרוטה לקופת רבי מאיר בעל הנס, תוך כדי בקשת: ״אלהא דמאיר ענני״, בתוספת תחינה ארוכה, שבזכות הצדקה תזכנה, יחד עם בעליהן, להיות בריאים, ושיהיו להם בנים טובים עוסקים בתורה ובמצוות באריכות ימים ולבנין בית המקדש ולגאולה שלמה וכו׳ וכו׳.

גם הגברים הוכרחו להזדרז באותו יום בהכנותיהם, כל אחד לפי מקצועו: בעל המכלת הזקן — עם פניו המלאות קמטים, המזוהם במשך ימות השבוע ומכוסה כולו עטרן ונפט, ציר דגים מלוחים וזפת על מכנסיו וחלוקו, עד שלא נראה צבעם המקורי מרוב לכלוך — מפסיק עתה את עבודתו, סוגר את חנותו, פורק מעל עצמו עומס ימי החול האפורים ונכנס לביתו. על הדרגש מוכנים לו כבר כלי לבן נקיים שאשתו הכינה לו. הוא לוקח אותם וממהר למקוה, פושט את בגדיו המלוכלכים, מתרחץ וטובל במקוה לכבוד יום השבת ולובש מחלצות. במלים אחרות: פושט את צורת החולין המגושמת, ולובש צורה חדשה, צורה של שבת, עם נשמה יתירה. פניו נראות חלקות ומבריקות. נעלם איש הסבל המזיע, הרודף אחרי בצע כסף, ובמקומו נולדה בריה חדשה. הוא הולך לביתו מתלבש בבגדי שבת נקיים מיוחדים של משי וקטיפה, והנה הוא כולו צח ומצוחצח. אשתו מגישה לו לטעום ממאכלי השבת, נתח דג ומלוא תרווד פתיתים. את שלחנה כבר ערכה במפה צחורה עם לחם משנה

ועליהם מפה של משי רקומה באותיות מוזהבות. בצד השני של השלחן נערכו פמוטות כסף ונחושת, בעל הבית מדביק נרות בתוכן ומהבהב אותן. זהו התפקיד שלו לקראת קבלת פני שבת מלכתא בביתו. ככה נהגו כמעט כולם בלי יוצא מן הכלל. אמנם בשינוים מסוימים, לפי ההשגות הרוחניות של האיש והישג ידו מבחינה כלכלית.

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא! והשבת היא מעין עולם הבא, יום מנוחה וקדושה, חדוות הנפש ומנוחת הגוף. יותר משאנחנו שומרים אותה היא שומרת עלינו. לכאורה אין הבדל בין יהודי ויהודי, אף על פי כן ישנו הבדל בפנימיות. כאשר היהודי הפשוט, של ״עמך״, מקבל את השבת, הנהנה העיקרי ממנה הוא הגוף — באשר הוא מתלבש כמו בן אדם, שולחנו ערוך בצורה חגיגית במעדני שבת כפי יכולתו, וכל האוירה בבית נינוחה וחגיגית. הוא הולך לישון יותר מוקדם, בבוקר קם יותר מאוחר; אחרי אכלו את החמין בצהרים, הוא שוב הולך לישון; בקומו משינת הצהרים מברך על פרי, ואחרי כן הולך לבית הכנסת, אומר כמה פרקי תהלים, וקורא באיזה ספר ״טייטש״, בכדי לספק משהו גם לנשמתו היתרה. שונה מזה התלמיד־חכם, שכל כוונותיו לשם שמים, ומעשיו ספוגים תוכן רוחני נעלה והתעוררות של טוהר נשגב במובן של ״יום מנוחה וקדושה לעמך נתת״.

ואולם, אם כי לכאורה מעשיהם של הראשונים היו כמצוות אנשים מלומדה — ראויים הם להערכה מיוחדת, עקב היותם מלאים חן וטעם טוב. למרות העובדה שכוונתם לא היתה לשם שמים גרידא, אף על פי כן היה בזה משום קידוש השם. הגוים נאלצו להודות בעל כורחם, כי אכן ממלכת כהנים וגוי קדוש הם — ״ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ״ — בראותם איזה הבדל יש בין הכנות היהודי לקראת שבתו וחגו, ולהבדיל, בין הכנות הגוי לקראת יום מנוחתו. כיצד הראשונים פורקים מעל עצמם את ימיהם האפורים שהם שקועים בהם ראשם ורובם, ומטהרים את עצמם, בטרם ערוב היום, לקראת כניסתם לאוירת הקדושה, ועם כניסת השבת הם נראים כמו בני מלכים. אפילו הפחות שבפחותים מלובש באצטלא של משי ואטלס נוצצת. אותו הדבר הנשים — בשמלות של קטיפה ומשי, חוגרות סינר לבן מלאכת יד של רקמה, בתכשיטי זהב על צואריהן ואזניהן, ואצבעותיהן עטורות בטבעות, לכבוד הדלקת נר של שבת קודש. הן ליוו את בניהן לבית הכנסת, ואגב נפגשו עם השכנות הידידות והעוינות כאחת. עם הראשונה — לחטוף שיחה, אחרי שלא היתה לה הזדמנות לפגשה במשך כל השבוע, והשניה ... שתתפקע בראותה את שמלתה החדשה. נסו הצללים, סרו הדאגות של ימות החולין. מלחמת הקיום נמוגה באויר, והרהורי העוגמה על חיי העמל ועול הפרנסה התנדפו ונעלמו. האב עם בניו צעדו

קדימה לבית הכנסת בהופעה שכולה אומרת כבוד. הנה נכנס הוא לבית הכנסת, נעמד בפינה מאחורי הבימה ומתחיל לקרוא שיר השירים בניגון מלא געגועים ובדבקות נפלאה: ״אם לא תדעי לך היפה בנשים צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים ... השבעתי אתכם בנות ירושלים ... תגידו לו שחולת אהבה אני. לכה דודי נצא השדה ... כי עזה כמות אהבה״ וגו׳.

אחרי כן קבלת שבת — ״לכו נרננה לה׳ ... ואנחנו עם מרעיתו ... קומי צאי מתוך ההפכה רב לך שבת בעמק הבכא ... בואי בשלום עטרת בעלה״.

עם שובו לביתו הוא מוצא שלחן ערוך, נר דלוק, והכל מוכן לסעודה. לבו מתמלא גיל ואצילות, מקבל את פני מלויו המלאכים ב״שלום עליכם״, מתרפק מתוך געגועים בהתייחדו בתחינתו לפני קונו — ״ושיתי ה׳ לקראתי שתרחמני עוד בגלותי לגאלני ולעורר לבי לאהבתך״. אחר כך מקדש מתוך התרוממות: ״ושבת קדשך באהבה וברצון הנחלתנו״. מי ידמה לו ומי ישוה לו!

איזה גוי היה מרשה לעצמו, בהפגשו עם יהודי בלכתו לבית הכנסת או בחזרו משם, לגשת אליו ולשוחח עמו באיזה ענין, אפילו הכי חשוב! — כשראה את היהודי בבגדי השבת, הוא הודה במו פיו שאכן זהו העם הנבחר. רק לפני כמה שעות היה אצלו ודן עמו בענין איזה עסק ואז היה כל כולו חולין, והנה, כעבור שעות אחדות הפך להיות יצור אחר. חדש לגמרי. קודש קדשים. מרחף בעולמות העליונים.

אף על פי שהכומר אמר לו שהעם היהודי הוא ארור, בגלל שלא די שאינם מאמינים בישו שהוא בן האלקים, אלא שאף מכרו את נשמתם לשטן, כשמסרו אותו לצליבה; ולכן נתקללו על ידו, שלעולם יהיו גרים ומנודים ולא ינתן מנוח לכף רגליהם בעולם הזה, ולא חלק ונחלה לעולם הבא. כי בשער גן עדן עומד לו שליחו, סנט־פטר, ואינו נותן רשות כניסה אלא רק לאלה שנטבלו במים הקדושים ... כל זאת ידוע לו מפי הכומר. ברם, בעולם המעשה הם רואים את ההיפך מזה: היהודים הם דוקא בריות עלאיות טהורות. אין בין היהודים אחד שיהיה אב לממזרים, ולא ראו אף פעם יהודי מתגלגל שכור במי הביוב, ולא שיקלל באלקיו, כדרכם של הגויים. ואם כן, הרי הם בודאי קדושים, בלבשם את בגדי הקודש שלהם, כשיוצאים מן המקוה ונראים כמו בני מלכים. או בשבת בבוקר בחורף כשבאים מן המקוה וטיפות מים קפואים על זקנם, טיפות הנראות כמו אבני חן נוצצות, או בלכתם בבוקר לבית הכנסת, או בשובם מבית הכנסת, עטופים בטליתותיהם עם עטרות של כסף מבהיקות. נוסף לזה היה ידוע לכל הנוצרים, שבשבת שהוא יום מנוחה וקדושה ליהודים, הם לא משתוללים לשתות לשכרה כמו

הגויים, כל שכן שאי אפשר לשוחח אתם בענייני משא ומתן.

ה"שבת־גויים", שהיו נכנסים ויוצאים בבתי היהודים, במשך כל השנה בכלל ובחורף בפרט, שראו וידעו את מנהגי ישראל ואפילו את שפתם — ידעו להעריך את חייהם היפים והשקטים. עד כמה הם זהירים בשמירת חוקי התורה, מתוך מסירות נפש — והם פרסמו זאת בין חבריהם הנוצרים.

עם התפתחות הישוב היהודי, התפתחו גם הפעולות הרוחניות; בשיעורים יום יומיים במשך כל השבוע בבוקר ובערב, לפני התפילה ואחרי התפילה. ואילו בשבתות וחגים היו קבוצות קבוצות שקבעו עתים לתורה. אפילו בורים ועמי הארץ באו והקשיבו ללימוד פרקי אבות ומדרשי אגדה, עד שמוחם נפתח לדעת את הדרך ילכו בה. אמנם היו כאלה שלא רצו לבלות כל יומם רק בדברי תורה, והרשו לעצמם להשאר בביתם לבלות עם בני ביתם, או שיצאו לביקורים משפחתיים, אבל אלה היו מיעוט. הרוב הלכו לבית הכנסת והשתתפו בשעורים.

המדריך העיקרי של הישוב והמנצח על מלאכת בית ה' היה ראובן־יואל. כולם התיחסו אליו ביראת הכבוד. הגושפנקא של אהבת אמת שהיתה טבועה באישיותו, העניקה לו סמכותיות בלתי מעורערת, והכל קיבלו את דעתו, בידעם שכל כוונותיו הן ללא פניות, אלא למען האמת והשלום. לא החניף לאיש, כקטן כגדול. את האמת קיבל מפי מי שאמרה, אפילו היה זה ילד שאמר דבר טוב — קיבלו וכיבדו. הוא אמר דברי תוכחה לכל איש שראה בו ששגה, ודבריו נתקבלו. כל אוהבי אמת ואנשי מעשה, כולל צדיקים מפורסמים, אהבו אותו בגלל זה וכיבדוהו. אפילו אביו חלק לו כבוד בתור שכזה.

גם בנו דוד התמסר בכל מאודו להעלאת רמתה הרוחנית של הקהילה בכל הדרכים. הוא הפיץ ספרים בין כל התושבים. ספרים היו בימים ההם יקרים ואף קשה להשיגם. הוא התקשר עם מו"לים ומדפיסים כדי להשיגם יותר בזול, בכדי לאפשר ליהודים רבים ככל האפשר לרכוש ספרים לשם השתלמותם, היות והספר מזקק אופיו ונשמתו של הקורא בו. לכן עשה את כל המאמצים, אך ורק בכדי לזכות בהם את הקונים, ולא לשם עסק, אלא למען ילמדו ולא יהיו בורים. ואכן שניהם הצליחו.

כובד המשקל של החיים הרוחניים ניתן להרגיש ביותר בהגיע עונת קול השופר, כלומר, מראש חודש אלול. לקולו היו נחרדים ומתעוררים כמו מתרדמה. כולם הרגישו שיום הדין מתקרב, והגיע הזמן לתקן את העוונות והפשעים שעברו עליהם במשך כל השנה, להתוודות עליהם ולבקש סליחה מחילה וכפרה; בפרט שהאדם אפילו לא זוכר את כולם, כי הלא הם כל כך מרובים שאי אפשר אפילו לפורטם. כמובן שהמדובר הוא בעוונות שבין

אדם למקום, שצריכים לתקן הכל, אחרת קשה לקבל ״אשראי״ לשנה הבאה ... ומה שנוגע לעוונות שבין אדם לחברו — בזה סומכים על מה שיאמרו ״תפילה זכה״ לפני ״כל נדרי״. הרי שם אומר כל אחד שהוא מוחל לחברו שפגע בכבודו או בממונו, כלומר, מין שמיטת כבוד ושמיטת כספים הדדית, ונשארים ב״תיקו״.

ובכן, החברה מתחילה לתקן את עצמה, כל אחד לפי כחו והשגתו — לצום בה״ב, לסיים ביחידות פעמיים ביום תהלים (כמנין ״כפר״), ובנוסף לזה אומרים בציבור עשרה פרקים תהלים, וראובן־ יואל עוד הוסיף עליהם כמה פרקים, שהקריא לפני הקהל בלב נרגש ובקול קורע לבבות. ״גם צפור מצאה בית ודרור קן להי״ ... ״יכרסמנה חזיר מיער״ ... ״שרופה באש כסוחה״ ... ״עורה למה תישן ה׳״ ... ״כל משבריך וגליך עלי עברו״. אם היה קצת זמן, נכנסו יחידים לבית הכנסת, אפילו באמצע היום, ולקחו ספר לידם, איש איש לפי ידיעתו והבנתו: גמרא, משניות, חק לישראל, תהלים. בהתקרב זמן המנחה התאספו כולם, כולל ילדים של בית רבן. חלק נשאר בחוץ לחטוף שיחה על דא ועל הא, על פוליטיקה, על מסחר ועל מאורעות היום; קבוצה שנייה מנצלת בחטיפה להתלוצץ קצת, כי האדם אינו אלא בשר ודם, וצריך גם להתבדח קצת; ואלה שבקבוצה השלישית מריבים ביניהם בגלל איזשהו סכסוך. אבל רובם נכנסו לבית הכנסת לחטוף הצצה באיזה ספר מוסר עד שיגיע זמן המנחה, ואחרי כן, כאשר סיימו, שוב נפרדים וכל אחד חוזר להמשיך במקום שהפסיק. כזה היה סדר היום של ימות החול. מה שאין כן בשבת, הרי כפי שתואר למעלה, היה יום זה מוקדש כולו לעסוק בדברי תורה.

ראובן־יואל ישב ודרש — תיבל מאמרי הלכה בדברי אגדה ומוסר, כשכל הקהל עמד מרותק מסביבו, כי לא היה מקום ישיבה בשביל כולם. גם אביו, ואפילו אחיו אנשל — שהיה מרותק תמיד למקום הישיבה שלו בעינים עצומות שקוע בהרהוריו, ולא הסיח דעתו אפילו אם היה מתהפך בית הכנסת — הרי בשעה שראובן־יואל היה יושב ודורש בפני הקהל, עמד גם הוא בין המקשיבים ושתה בצמא את דבריו. כשהרגיש ראובן־יואל שאביו נכנס, קם על רגליו. כבוד גדול נעשה לו לאביו על ידי זה.

לנו הזאטוטים השובבים, אסור היה לפי הפקודה לזוז מן המקום. אף על פי שהעבירה על פקודת אבא היתה מסוכנת, כי אצלו לא היה משוא פנים והעניש בכל חומר הדין, ברם מה לעשות? דוקא בימים ההם של התעוררות, היצר הרע חזק יותר. דוקא כשיש אתערותא דלעילא ואתערותא דל״טאטע״, אז המנוול הזה, במקום שאתה תמשכהו לבית המדרש — הוא מושך אותך החוצה מבית המדרש ומגרה אותך בפיתוייו, לאמור: עכשיו

מלא בית המדרש אנשים, ואבא לא ירגיש בהעדרותך; כעת אפשר לצאת להשתולל. לחברה יש פירות שונים מוכנים מאתמול. אמנם ספק הוא אם מותר לברך עליהם, משום ״בוצע ברך״, כי הרי גנובים הם! אבל מעשה שטן מצליח, וכפי שהוא מסביר את הדבר, הכל כשר וישר. למזלנו גם הזקן (כלומר, אברהם־יצחק) לא מרגיש בהעדרותנו. אנחנו חומקים החוצה על רגל אחת, משתוללים וזוללים מהפירות הגנובים. חלק ממנו לא מברך עליהם מחמת החשש הנזכר, והיותר גדולים מצאו היתר לברך מטעם ״שינוי רשות״.

בחודש אלול היה מבחינה זו עוד יותר קל לחטוא, כי אז נאמרו בשבת אחרי הצהרים תהלים בצבור, והבקורת עלינו היתה צולעת במקצת. אמנם מוטל היה עלינו להשתתף מן ההתחלה עד הסוף, ברם ״חברנו הטוב״ כלומר, השטן שהיה בעוכרינו, היה גם בעזרנו. כל פעם הוא הופיע בתחבולה והמצאה חדשה. אמנם אחרי המעשה היינו תמיד מלאי חרטה על ששמענו בקולו, ואף גם החלטנו שזהו המקרה האחרון ושוב לא נעשה זאת, ברם, אחרי זמן קצר הוא הופיע בפנינו בהצעה חדשה שלא היתה דומה להחלטתנו האחרונה, ואדעתא דהכי לא נדרנא.

לייב הבלן, שהיתה לו משפחה גדולה, הביא בכל ערב שבת שק עם שזיפים להאכיל את החבריא שלו הוא היה גר בחצר בית הכנסת, וכדי להוזיל את הפירות שבניו זוללים, מילא את כיסיו שזיפים, הביאם לבית הכנסת ומכר לכל דיכפין, כמובן בהקפה, עשרה שזיפים בעד אגורה. למרות שבבית היו לנו די שזיפים, היו אלה ״יותר טעימים״, כנראה בגלל שהובאו בשק מלוכלך, ומשם העבירם לכיסו המלוכלך בידיו המלוכלכות. גם העובדה שניתנו באשראי היתה מגרה אותנו לקחת ממנו. מקח זה בהקפה, נתן לנו הרגשה של בגרות. אנחנו החזקנו אותו לנדיב לב יוצא מן הכלל על האשראי שהעניק לנו, אבל לו היה חשבון משלו, כי אנחנו, עם האגורות שלנו, שלמנו לו את כל סחורתו, והחלק העיקרי של הסחורה שבני ביתו אכלו, נשאר לו בחינם. אני זוכר עדיין את הגאוה שחשתי על האמון בו זכיתי, שנתן לי בהקפה. כמובן שלמחרת בבוקר מיד שלמתי, בכדי להוכיח לו שכדאי אני ליהנות מאמונו.

בהתקרב ימי הסליחות, ואחריהם ערב ראש השנה, התקדשו אנשים נשים וטף, כולם פחדו ורעדו מאימת יום הדין. כל שכן בהגיע תפילת ראש השנה והצבור השמיע אנחות כבדות מאור הבוקר עד אחרי הצהרים. מלמעלה, מעזרת הנשים, נשמעו קריאת התחינות מתוך בכיות קורעות לב, בפרט לפני תקיעת שופר. אחריו באו עשרת ימי תשובה, ושוב צומות ובכיות וחלוקת צדקה על ימין ועל שמאל, בבית הכנסת ובבית הקברות.

שיא פסגת הזמנים היה יום הכפורים. ב״שלוש עשרה מדות״ שלפניו, נאספו נשים צדקניות בביתה של מרים לעסוק בעשיית נרות של שעוה כשרה מתוצרת עצמית. עבודה גדולה נעשתה שם, ותחינות נרגשות נאמרו בשעת מעשה. בשעת קליעת הפתילות הזכירו על כל חוט וחוט שם של נפטר שתהיה לעילוי נשמתו. הנרות נעשו במיוחד גדולים יותר מן המידה הדרושה, כדי שישאר מהם גם להושענה רבה.

בהגיע יום הכפורים, הביא לעצמו כל אחד מן הבא בידו: שטיח של צמר, שקים, תבן וקש, לשים תחת רגליהם, כי בגרביים בלבד היה קר (נעלי גומי לא היו קיימים עדיין בימים ההם). היו אנשים שלא עזבו את בית הכנסת עשרים וארבע שעות, ועסקו כל הלילה בשירות ותשבחות, אמירת תהלים, לימוד מסכתא יומא וכו׳.

שלושה בעלי תפילה היו שם: אברהם־יצחק, ראובן־יואל ואחיו אנשל. לכל אחד מהם היתה סגולה מיוחדת; לאברהם־יצחק היה נוסח נפלא ומלא טעם; לאנשל היה קול בריטון אדיר וחזק, עד אשר חיל ורעדה אחזו את שומעיו. קולו הדהד בחלל בית הכנסת כמו רעם. ואילו לראובן־יואל היה קול טנור לא כל כך חזק, אבל עם הרבה מתיקות והתעוררות. למעשה היה הוא עולה על כולם. מאז היה המקום לישוב היה עובר ראובן־יואל לפני התיבה בתפילות ״מוספים״. בנעימת קולו היה מעורר את לב כל שומעיו, כאילו שמעו את הכהן הגדול בשעתו.

בבוא יום הסליחה והכפרה ניסה כל אחד לשכנע את קונו בחרטתו הגמורה על עוונתיו המרובים, וקיוה שחטאיו לא יעמדו לו לפוקה ולמכשול בעת קומו למשפט. הואיל ושב בכל לבו, יזכה שתפילותיו תתקבלנה ברחמים וברצון, וישיג גמר חתימה טובה.

פרק מאה ושבעה־עשר

הרוקח הלברג

הזכרנו את הרוקח שהלשין על בצלאל בצבא. עתה עלינו להציגו "בגודל טבעי", הואיל וגם הוא נחשב בין התושבים היהודיים ולכן לא נוציאהו מן הכלל, למרות שלמעשה הוא הוציא את עצמו.

רופא קבוע במקום, עדיין לא היה בימים ההם בטלץ'. מדי שבוע, בכל יום חמישי, היה בא רופא בעגלת צב לשם ביקור חולי המקום. החולים חיכו לו במרפאה, ומי שרצה הזמין אותו לביתו. כנראה שזה היה מספיק, הואיל ותושבי המקום לא היו כל כך אסטניסים, לפנות לרופא עם כל הדומה למחלה. אבל גם אם רופא לא היה שם — רוקח היה. בשנת 1910 נפתח בטלץ' בית מרקחת. הרוקח לא בא ממרחקים ולא היה אדם בלתי ידוע, הוא היה יליד ביסטריץ בירת המחוז. הוריו וכל בני משפחתו היו יהודים שומרי תורה ומצוות, אבל כבר נחשבו משכילים למחצה, מין "מתקדמים". הם באו לבית הכנסת בוקר וערב; יום יום הניחו תפילין; פיהם לא התגאל במאכלות אסורות, והם שמרו על כל מנהגי ישראל כמו כל היהודים. אבל לא חבשו שטראמל לראשיהם ולא לבשו קפוטה ארוכה; טפחו קצת את זקנם, ונחשבו בין המשכילים בזה שנהנו מקריאת ספרי חול. את בניהם שלחו לבתי ספר גבוהים לא רק לטעום מ"עץ הדעת", אלא גם על מנת לאכול ממנו לשבעה, עד כדי "הקאה". אחי הרוקח למד משפטים והיה עורך דין מפורסם, וגם ציוני פעיל. הלברג מיודענו למד רוקחות, אבל הציונות לא עניינה אותו. אדרבה, הרחיק לכת עד שכמעט יצא מכלל ישראל, כלומר, רק את דתו לא המיר.

והיות וטלץ' היה כפר עשיר וגדול עם נוף נהדר, מצא המקום חן בעיניו ואמר: פה אשב. ואכן הצליח מאד. בתחילה שכר לעצמו בית ופתח בית מרקחת לשם נסיון. כעבור שנתיים, בערך, ראה שהעסק מצליח, קנה לעצמו מגרש גדול ורחב ידים במרכז הכפר ובנה לעצמו בנין גדול ונאה, בו פתח בית מרקחת גדול ויפה, שלא נראה כמותו אלא בערים גדולות. גם כרכרה יפה קנה לעצמו וזוג סוסים שלא נראו כמותם בכל המחוז. הוא היה רווק, ונוצרית צעירה יפת תואר ניהלה את משק ביתו. מן החיים היהודיים

ומסורת אבותיו התרחק לגמרי, ולא היה לו שום מגע עם יהודי המקום, כאילו אין הוא שייך אליהם. כנראה שזה היה למורת רוח להוריו, יען שלא בקרו אצלו אף פעם. כך חי הוא את חייו מבודד, בתור גוי בין היהודים, ויהודי בין הגוים. מצב זה נמשך עד שפרצה מלחמת העולם הראשונה. בשנת 1915 גוייס לצבא, ואז סגר את עסקו והשאיר את הנוצריה לשמור על הבית ועל המשק.

יסודו של הסכסוך שהיה לו עם ראובן־יואל, שבגללו הלשין על בנו בצלאל ונטר לו שנאה עמוקה, היה במקרה דלהלן: היחסים בינו לבין הוריו היו, כאמור, מתוחים, עקב התנהגותו השרירותית ונטישת מסורת אבותיו. הם רצו אמנם שבנם יהיה אדם בעל דיפלומה אקדמית, החי אורח חיים מודרני, אבל לנתקו לגמרי מהיהדות - לא התכוונו. לכן צוה אביו לפני מותו שלא יודיעו לו על פטירתו, כדי שלא יופיע להלויתו. הוא אף מוותר על הקדיש של בנו הפוקר. והנה בא היום ואביו נפטר. כאשר נודע לו הדבר, נתעוררו בו הרהורי חרטה והיה לו רצון כן לתקן את אשר עיוות, אך לא ידע איך להתחיל ומה לעשות.

הוא בא אל ראובן־יואל וסיפר לו על אסונו (על יחסיו עם הוריו לא דיבר, אבל זה היה ידוע), וביקש ממנו שידריך אותו כיצד הוא צריך להתנהג לפי ההלכה, והצהיר שהוא רוצה לתקן את כל אשר עיוות, היות ולא יצא ידי חובתו כלפי הוריו ומצפונו מייסר אותו. ״רוצה אני לתקן,״ אמר בכנות, ״ללכת ערב ובוקר לבית הכנסת, להתפלל בטלית ותפילין ולומר קדיש, כמו שאר היהודים״.

ראובן־יואל קיבלו בשתי ידים ונהנה מאוד מדבריו, הוא הורה לו לקרוע קריעה, ללכת לביתו ולסגור את בית המרקחת לשבוע ימים. הזמין לו טלית ותפילין וסדור תפילה, ובמשך שבוע באו לביתו מנין יהודים והתפללו שם, והוא אמר קדיש. בשבת בא לבית הכנסת והתפלל מתוך סידורו כמו יהודי כשר. הוא ידע טוב מאד את התפלה ומנהגי בית הכנסת, מאחר שבנערותו החזיקו אביו בתלמוד תורה והיה תלמיד מצוין.

והנה באה דלטוריא וספרו לראובן־יואל כי ״בעל התשובה״ שלנו, בבואו בשבת לבית הכנסת, זרק מפיו את הסיגריה לפני כניסתו לבית הכנסת. כמו כן שמו לב שאחרי יציאתו מבית הכנסת הצית סיגריה בפרהסיא. כאשר ראובן־יואל שמע זאת, לקחו הצדה בבית הכנסת ושאל אותו בין ארבע עינים, אם נכונה השמועה ששמע.

— ״לא אכחיש לאדוני,״ אמר הרוקח בנימה פסקנית, ״נכון הדבר.״

ראובן־יואל שאלו: ״ומה עם הבטחתך החגיגית שהבטחת לי, שאתה רוצה לקיים הכל כפי ההלכה? האם שמירת שבת אינה לפי צו ההלכה?״

הרוקח ענה לו: "כבודו לא הבין אותי. אני אמנם הבטחתי וגם מוכן לקיים את הבטחתי, אבל אני לא חשבתי על מה שנוגע בחיי הפרטיים, אלא מה שכלול בענין הלכות אבלות, אבל חוץ מזה — לא כלום."

— "לא כך הצהרת וקיבלת עליך," אמר לו ראובן־יואל, "אתה אמרת שרצונך להתנהג לפי ההלכה ולצאת ידי חובתך כלפי אביך המנוח, כלומר, לעשות נחת רוח לנשמתו."

— "אין לי מה להוסיף על דברי שאמרתי מקודם," אמר הרוקח, "כבודו כנראה לא הבין אותי ולכן אני חוזר ואומר, שחוץ מענין האבלות אינני מוכן להרשות לאף אחד שיתערב בענייני הפרטיים. נגד זה לחמתי גם עם אבי ז"ל. מעולם לא הסכמתי שיתערב בענייני הפרטיים, וודאי שלא אסבול מאחרים שיכפו עלי את דעתם. אני לא אקבל זאת משום איש, יהיה מי שיהיה," אמר הרוקח בנימה פסקנית.

ראובן־יואל, שלא היה רגיל לתשובות כעין אלה ובסגנון החלטי זה, נפרד ממנו באכזבה גדולה. בהזדמנות הראשונה הכריז בין כל המתפללים, שלא בנוכחות הרוקח, שהיות והרוקח הוא מין ואפיקורוס, אסור לענות אמן אחר הקדיש שלו. אין לקרוא לו לעלות לתורה, לא בחול ולא בשבת, אין לצרפו למנין וכו'.

כמובן שהוראות אלה בוצעו במלואן ללא כל ערעור. אמנם הדבר כאב לגבאי בית הכנסת ולשמש, כי נגרם בכך הפסד ניכר להכנסות בית הכנסת. כשנודע לרוקח על החרם שהוכרז עליו, חרה לו מאוד על הדבר. הוא אמנם לא הפגין כעסו בפומבי, ועשה את עצמו כאילו אינו יודע, או שלא איכפת לו, אולם בסודי סודות גילה את לבו, ונשבע שבבוא המועד הוא יתנקם בכל חומר הדין. בינתיים המשיך לבוא להתפלל בכל בוקר וערב כרגיל, ובהגיע ראש השנה ויום כפור עמד במקומו להתפלל מתחילה ועד סוף, חבט את חזהו על כל "על חטא שחטאנו" כמו כל אחד, מבוקר עד ערב, כמו בעל תשובה אמיתי, ברם, לא יותר מזה. הוא המשיך בתועבותיו, ואף פעם לא שכח בשבת לזרוק מפיו את הסיגריה לפני כניסתו לבית הכנסת, כנראה להכעיס. כעבור שנת האבל הפסיק לבוא לבית הכנסת, וניתק מחדש את קשריו עם היהדות.

כשפרצה מלחמת העולם, והרוקח גויס לחיל המילואים בדרגת קצין בכיר, נזדמן לו שהיה יכול במלה אחת טובה לעזור לו לבצלאל, או אפילו בשתיקה בלבד, אילו לא התערב כלל. אולם הוא נזכר בזכויותיו, שכביכול נשללו ממנו על ידי ראובן־יואל, והפך את הברכה לקללה. במקום שימליץ עליו לשחררו, עשה את ההיפך. למרות זאת לא הפיק את זממו, כי בצלאל השתחרר בסופו של דבר, אחרי מספר חודשים.

אחרי המלחמה, כשהגויים פרעו פרעות ביהודי המקום, פקדו גם את ביתו, כמו את יתר היהודים. פרצו אל תוך ביתו, בזזו את רכושו ולבסוף אף החריבו את הבית. למזלו לא היה בביתו, כי הקדים להסתלק לפני כן. אחרי שהסדר שב על מכונו חזר גם הוא, מכר את כל רכושו שנשאר לו ועבר לגור בעיר רגין ופתח שם בית מרקחת. הוא נשא אשה נוצרית ונולדו לו ממנה שני בנים שחונכו לכפירה בעיקר. ברם כל זה לא עזר לו. בהגיע ימי הזעם של היטלר וניתן רשות למשחית, נחשב ליהודי, לא רק הוא בלבד, אלא גם שני בניו שהיו למעשה גויים גמורים. הם נלקחו יחד עם היהודים לגיטו ומשם לאושביץ, ואף אחד מהם לא חזר.

בגיטו ראיתי אותו הרבה פעמים. אינני יודע אם הכיר אותי או לא. הסתכלתי עליו הרבה מאד. רציתי להכיר עליו ניצני חרטה. אכן נראה היה מיצר ודואג, ממש מיואש, אבל לא כמי שעושה לעצמו חשבון הנפש. אולי היה מצטער בגין העובדה שהוכרח להמצא בתוך חברה יהודית טהורה.

למרות היותו פיקח וממולח, לא מצא לו שם חבר בין היהודים. אף על פי שהיו שם עוד יהודים מסוגו, אבל כל אחד חשד בשני שמא הוא עולה עליו ביהדותו.

פרק מאה ושמונה־עשר

ליצני הדור

רוח נוחה נשבה בתחילת המאה העשרים לטובת האנושות כולה ובתוכה גם ליהדות בדרך כלל, ובממלכת הקיר״ה (״הקיסר, ירום הודו״ הוא הקיסר פרנץ יוזף — שליטה של קיסרות אוסטריה־הונגריה) בפרט. רוח טובה שררה בין כל שכבות העם שבתוך האימפריה האוסטרו־ הונגרית. ישבנו בשלום איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו בשקט ובשלוה. כמעט כל יהודי העולם קינאו ביהודים שבממלכת הקיר״ה. גם לתושבים בטלץ׳ נראה היה כאילו התקרבו לשיא הצלחתם. במשך השנים שחלפו נתוסף דור אברכים מגידולי המקום, וכבר היו חמשים ״טליתות״, כלומר, בעלי משפחות, או ״בעלי בתים״ כפי שנקראו באידיש.

במקום קטן כזה, בו אין שום סוג של בידור, מרגיש האדם מין חלל ריק, ותובע משהו שיכול למלאות חלל ריק זה. ומה יכול להיות הבידור הזה, ואיפה? אם לא בהזדמנויות של סעודת מצוה כמו אירוסין, חתונה, ברית מילה או התכנסויות של חגים וכדומה. כרגיל לא היו חסרים במסיבות אלה בדרנים למיניהם, וכבר הזכרנו אותם בפרקים הקודמים: ״יעקב ער־השירעם פרעכטער״, או בקצור ״הכלבויניק״, שני בניו החייטים ושלום פולק החייט, אלה היו ראשי הבדרנים. הם הופיעו תמיד בהזדמנויות של סעודות מצוה. ובעצם, מי לא הופיע? — הרי כולם הופיעו יחד עם משפחותיהם, מלבד ״מוטלה דער טיטטער״ ופמלייתו. הם, המסכנים, ידעו שאינם יכולים לשתף פעולה עם המסובים, ואם כן מה להם לחפש שם? לכן לא ראו אותם אף פעם בשום מסיבה.

נוסף לבדרנים דלעיל היה עוד סוג של ״בדרנים״, מצאצאי סנדר ומשפחתו. מקום הבידור של אלה היה לרוב ... בבית הכנסת, או בחצרו. הם השיגו שם תואר כללי: ״חברה־ לצים״. איפה שנראו שנים או שלושה מהם יושבים או עומדים יחדיו, חזקה היתה עליהם שעוסקים באיזה פרק של ליצנות, או שמתכננים מין פעולה כזאת, או שכבר נעשתה הפעולה ועתה הם מסכמים את תוצאותיה.

הללו היו מומחים במקצועם וראויים לכנויים; כל מה שעשו היה ביסודיות. ראש חבורת הלצים היה רפאל. הם לא החמיצו שום הזדמנות על מנת לביים את בידוריהם. כאמור היו רוב פעולותיהם בחצר בית הכנסת לפני התפילה, או בבית הכנסת בשעת התפילה. גם אם הזדמן להם "קרבן" באמצע התפילה ממש, לא משכו את ידיהם ממנו. העובדה שהם נמצאים במקום קדוש ויש צבור מתפללים, לא הפריעה להם. בדרך כלל דומה היתה המצודה שפרשו בשביל הקרבן שיפול לחרמם, לקורים שפורש העכביש בתור מצודה להכשיל את הזבוב שילכד בה. הם הצליחו תמיד להעמיד פנים כאלה שהקרבן יבוא מאליו, ורק כשנמצא בתוך מעגל הקסמים, אז הוציא האחד את רגלו, והוא "במקרה" ... נפל על אפיו ארצה. החברה צחקו כולם, ובאין ברירה השתתף גם הוא עמהם. הוא קם על רגליו והלך לו - אם המצב היה ברור לו. אם לא נחפז להתרחק, אז נמשך המשחק הלאה. זה שמאחוריו משך לו בכובעו, וכשהוא הסתובב לראות מיהו זה שמשך אותו, אז בא השלישי ונתן לו טפיחה בראש, עד שכובעו — שממילא עמד על צדו, מן המשיכה שהראשון פגע בו — נפל מעל ראשו, וכשהוא התכופף להרימו, אז זה שעמד בצדו דחף את חברו שעמד מאחוריו, הלה נפל עליו והפילו. זה הנופל שמלמעלה נפל על חברו, שהשתטח על הקרקע. העליון קם על רגליו "והתרגז" על מפילו שעשה לו זאת וליכלך את מכנסיו. מובן שעל פגעי התחתון, שבקושי יכול לקום על רגליו ואף ליכלכו אותו מכף רגל ועד ראש, לא דיבר אף אחד. ואם עדיין לא הסתלק, אז כמובן לא הגיע המשחק לקצו ונמשך הלאה, כי אין קץ לתכססיי הליצנים. הגלגל הסתובב מהאחד אל השני וכבר לא היתה באפשרותו להשתחרר מהם, החברה צחקו על משבתו והוא שיתף פעולה עמהם כדי שלא ידעו על מי צוחקים. אם היה המשחק בחוץ, התחילו להתלוצץ עם הקרבן בסגנון חברי, כביכול. החלו למתוח אותו ולהרגיזו על חבריו או את חברו עליו, ואט אט הצליחו להוציאו מסבלנותו, והמשחק שהתחיל בדגדוגים ולטיפות הסתיים בסופו של דבר בכעס ורוגז. אם היה לו שכל, הרים את רגליו בעוד מועד והסתלק. במקרה זה עדיין יצא ברוות, ולא — אז חלק מן החבורה, "ידידיו", כביכול, התחילו למתוח אותו, שלא ישתוק על חוצפתו של הפוגע בו, ואילו את הפוגע הזהירו, כביכול, שיניח לו, ולא — אז יבוא על עונשו, כי הם לא יסבלו שיפגעו בחברם. הנפגע ראה את עצמו מוקף בידידים, שכולם עומדים לצדו ... ואז התחילה המלחמה: הפוגע הפיל את הנפגע לארץ והעניק לו מכות. החברה "הידידים" מעודדים את הנפגע, מקבל המכות, שיתן לו בעיטה, בו בזמן שהוא שוכב למטה בלי יכולת לזוז, מכיון שהפוגע רוכב על בטנו. ואז שנים מבין ה"ידידים" מדברים האחד אל השני: "אתה רואה איך שהוא מרביץ

בו, אכן גבור הוא חברנו, עוד מעט והוא הורג אותו," וזאת כאשר המצב למעשה בדיוק הפוך. זה יושב על בטנו ומפליא בו מכותיו בלי רחמנות והחברה, ידידיו, שעודדו אותו מקודם, לא זזים לעזור לו בפועל, וממשיכים למתוח אותו: "אל תפחד! תן לו מכות בלי רחמנות."

וכשהמלחמה באה לידי סיום, והוא קם בקושי על רגליו, או אז מתחילים חבריו לנוד לו ולנחמו, כביכול, ולמעשה — לזרות מלח על פצעיו. באים אליו בטענות של אכזבה: מדוע לא נשמטת מתחתיו? היית צריך לזנק עליו ולתת לו מנה אחת אפיים. ללחוץ אותו עד שיוציא את נשמתו! "איזה גבר אתה?" שאל אותו רפאל, "חרפה ובושה! צעיר שכמוך צריך להתחבא בחור של עכברים ולא לצאת למלחמה. אם היינו יודעים שאתה שלומיאל כזה, לא היינו עומדים לדבר אתך, אבל אנחנו החזקנו אותך לגבור, ולבסוף נחלנו בושה ואכזבה כזאת."

— "עיזבו אותו," ענה יענקל נכדו של סנדר, "הסתכלו על המסכן, הביטו אל פצעיו. דיה לצרה בשעתה."

יהושע וולפ'ס הפריז עוד "בתנחומין" וענה: "אני במקומו לא הייתי קם מעל הארץ עד שלא הייתי שובר את כל עצמותיו. למה נתת לו להסתלק?" שואל רפאל, ומראה פנים של צער.

— "גם זו שאלה פקחית," אמר ברל הרש'ס. "כאילו הרוצח הזה ביקש ממנו רשות 'שלחני נא', כמו שביקש המלאך מיעקב אבינו."

— "חבל שלא ידעתי," ענה יענקל יוסיליס, "אם הייתי יודע שהוא כל כך חלש, הייתי ניגש לעזור לו."

— "הוא לא חלש," ענה יהושע, "הוא פשוט התחלק ונפל, אני ראיתי..."

— "תמיד אתה בא בראיות שלך," אמר רפאל, "אני תמיד טענתי שהוא חלש, אין בו דם, ולכן לא הייתי בעד זה שיתמודדו. והנה נוכחתם שצדקתי! תראו איזו שבר כלי עשה ממנו הממזר הזה. פשוט רחמנות להסתכל עליו."

ככה נדו לו ואגב זרו מלח על פצעיו, חלק בדברי עדוד ותנחומים וחלק בדברי לעג והיתול עוקצני על המכות שספג. אם לא די לו בצרותיו על כאביו, והנזיפה שיקבל מאמו על ליכלוך בגדיו וכו' — הרי באים אלה, חבריו כביכול, ומקיזים את דמו בדבריהם העוקצניים, שהם גרועים בהרבה מהמכות שספג.

אם היה מקרה שאחד מבני ראובן־יואל נכשל משום מה ונפל בפח בין הליצנים הללו, נחל זה כשלון מכופל. ראשית, משום שפגיעה רעה מעין זו לא היתה יכולה לבוא אלא מתוך היסח הדעת, כי להלכה אסור היה להם להימצא בסביבתם, כי על כך נצטוו מפי אביהם, שלא יתקרבו למקום בו הם נמצאים. ברם, הליצנים היו "ענוים" ולא חיכו תמיד ש"קרבנם" יגש

אליהם, אלא ויתרו "בשעת הדחק" על כבודם, ובאו ביזמתם הם. לפעמים אירעה איזו סיבה שנקלעו לידם, ואז חבורת הליצנים ששו על ההזדמנות כמוצאי שלל רב, יען שלגביהם היו בני ראובן־יואל "הקרבן" המהודר ביותר; משום שהיו פחות מתורגלים, יותר רגישים, ומחוסרי נסיון. הם לא הקלו ראשם בבית הכנסת כמוהם, כי חזקה עליהם פקודת אביהם, ולכן גם גורלם שונה היה. והליצנים נצלו זאת בסיפוק רב.

ראובן־יואל קפדן היה, ושמר על התנהגות בניו שתהיה ללא דופי, בפרט בבית הכנסת, ובאמצע התפילה — לא כל שכן. הוא נהג מדי פעם להסתובב באמצע התפילה ולהציץ אם הם נמצאים במקומם ומתפללים כראוי, ובמקרה שראה שמישהו נעדר ממקומו, לא התעצל והלך לראות איפה הוא. כשראה שהנעלם נמצא בסביבת הפינה של אותם שובבים, הוא ניגש מיד למקום המעשה. החברה כבר ידעו את העתידות וכוונתם היתה "ענינית" לחלוטין. הם התכוונו שהפגיעה תהיה כמה שאפשר יותר ממשית, על כן הכניסו את הבחור במשחק מתוך כובד ראש שטני, והפסיקו, כביכול מופתעים, כאשר גילו את ראובן־יואל מתקרב. אבל אותו לא עניינה הסיבה, מדוע נמצא בנו שם, ושמא סתם נפל קרבן. הוא כיבד אותו מיד בסטירת לחי מצלצלת, ולעתים גם במנה נוספת. הוא תפס אותו באוזן והחזיר אותו למקומו.

עונש זה היה כאין וכאפס, יחסית למשחק שבא אחריו מצד הליצנים. כאב הסטירה, העלבון וכו' היו די גדולים, ברם עיקר הכאב הצורב היה בזה שהליצנים התאספו מסביב, כמו להקה של מלאכי חבלה, והתחילו לנוד בראשם ולהשתתף בצערו של המוכה, בדומיה. (כי השיחה בשעת התפילה היתה אסורה). הם שמו את כף ידם על לחיים, הנידו ראשיהם, הניעו את שפתותיהם כמצטערים ממש, כאילו אמרו אחד לשני: ראו מסכן זה, פשוט רחמנות עליו איך הוא נרדף ללא עוול בכפו. "תנחומים" אלה גרמו למפח נפש וסבל נורא, שעלה בהרבה על כאב הסטירה והעלבון.

ראש הלצים היה כאמור, רפאל, ועוזריו היו כמעט כל בני משפחתו. איפה שנמצאו הם, או חלק מהם, שם נקבע המושב. אינני חושב שמישהו במקום יכול היה להתפאר שלא נפגע מהחבורה הזאת. פגיעה זו לא פסחה על אף אחד מבינינו, כי המצודה שפרסו על הקרבן היתה כל כך יעילה, שהיה בלתי אפשרי שלא תצוד. הם היו חברה מזיקים שהתמחו בדבר.

אנחנו, שידענו את כוונתם הזדונית, ודאי שלא רצינו לשתף פעולה עמהם בביום המשחק, כי הרי ידענו שבסופו של דבר הבידור שלהם הוא על חשבוננו. אף על פי כן לא יכולנו לעקוף את הפח שטמנו לנו. עד כדי כך התמחו במקצועם.

פעם אחת, אחר משחק כזה, שהיה לו הד בבית הכנסת והגיע לאזני מרים, שמידתה היתה הפוכה מזו של ראובן־יואל, מכיון שהיתה כל כולה מידת הרחמים, על־כן עורר המקרה ויכוח ער בבית. היא הטיפה מוסר לבעלה על שהוא "משתף פעולה" עם הליצנים הללו, באשר הוא נותן להם הזדמנות שיתנקמו בבניו. כי הרי הם יודעים זאת ולזה הם מתכוונים מלכתחילה!

— "למה את מפריעה ליז?" ענה לה ראובן־יואל, "מוטב שתטיפי מוסרך לבניך, הלא הם קוראים שמע על המטה ויודעים שזו סגולה לגרש את המזיקים, ושם אומרים: 'מימיני מיכאל משמאלי גבריאל ... ומאחורי רפאל", ומכאן עליהם לדעת שרפאל צריך שיהיה תמיד מאחוריהם. כשהם נפגשים עמו יגידו לו: '"מאחורי רפאל', ויסתובבו כדי שהוא תמיד ימצא מאחוריהם, ואז לא יאונה להם כל רע."

למעשה יכולים היו ליצנים אלה להתפאר אף "ביצירות" של קיימא בתחום הליצנות שלהם, ומקרהו של "יוסילה קוטי" עשוי לשמש דוגמא לכך:

שמו של יוסילה קוטי היה להלכה — יוסף קיסלניק, אך למעשה קראו לו "יוסילה קוטי". כנוי זה היה מתוצרת חבורת הליצנים. על הסיבה ועל פירושו של כנוי זה אפשר ללמוד מן הסיפור הפשוט דלהלן: יוסילה זה היה אדם רגיל לחלוטין. בעל הופעה נאה ובן טובים, מעין "מיוחס" בזעיר אנפין. הוא בא לשבת במקומנו אחר שהתחתן עם נכדה של משה וידר, שהיתה אצל אביה בת יחידה. היא קיבלה נדוניה יפה, נוסף לירושה הגדולה שהיתה נכונה לה מאביה, לאחר אריכות ימיו. לפי זה מובן שלא היה חסר לו דבר. אבל זה לא לגמרי מדויק, כי אכן לא היה חסר לו כלום, חוץ "מבורג אחד קטן" במוחו, אבל באמת קטן ביותר, וזה שגרם לו לכנויו. גבר כזה אם היה נולד בביתו של דלפון, היה הופך לחוטב עצים ושואב מים תמורת פרוסת לחם, ונחשב לאידיוט; אבל ליוסילה היה מזל ונולד בבית מכובד, וזה שגרם לו להתחתן בשידוך הגון ולהחשב כאיש מכובד. לכן לא יכלה החברה להתלוצץ עליו בגסות, אלא רק בעדינות.

ובכן, פעם קראו אותו לעלות לתורה "ששי". זה היה בפרשת בשלח ובעל הקורא סיים את פרשתו במלים: "איש לפי אכלו לקטו". מלה זו האחרונה, מצאה משום מה חן בעיני הליצנים, ממש צילצלה באוזניהם. בירידתו מעל הבימה הקבילו את פניו כל "החברה־לצים" בפנים צהובות בקריאה בקול רם: '"יישר כח, לקטו! יישר כח, לקטו!". אין שום ספק בדבר שאף אחד מהם לא ידע, לא המכנים ולא המכונה, שברגע גורלי זה נחתם גזר דינו. שכנוי זה ילווה לא רק אותו, אלא גם את זרעו, לעולם האמת. אפילו הגויים, להבדיל, לא הכירו אותו מעתה אלא בשם זה. בן יחיד היה לו בשם יענקל, וגם אותו לא הכירו אחרת אלא בשם "יענקליה קוטי".

כמובן שאלמלי היה זה איש פיקח, לא היה קורה שכינוי זה יידבק בו עד כדי כך שיעבור בירושה גם ליוצאי חלציו, בפרט בהיותו בן טובים ובעל בעמיו מפאת אשתו. ברם, לאמיתו של דבר, היה הוא אשם בדבר, לא פחות ממכניו, יען ששיתף פעולה עמהם בזה שכינויו הרגיז אותו מאד; לא היה לו שכל להסתיר זאת ממכניו, אדרבה, קפץ והתרגז עד שיצא מכליו, וזהו דוקא הדבר שמצא חן בעיניהם, כי הרי לזה התכוונו. הם התחילו למתוח אותו בשאלה תמימה: מה לך שאתה מתרגז? וכי איזה גינוי יש במלה זו? כינוי זה הדריך את מנוחתו כל ימיו, ולא עזרו לו שום תחבולות להיפטר ממנו, אדרבה, מיום ליום נשתרש הכנוי והתבסס יותר ויותר. אלמלי היה שותק בתחילה ומעמיד פנים של אדישות, היו שוכחים את הדבר, ברם, משלא ידע להשתלט על רגשותיו והתרגז, חתם את גזר דינו. לא עזרה לו העובדה שבתחילת מלחמת העולם הראשונה נשבה בידי הרוסים ורק שנתיים אחרי סיומה חזר משם; אמנם נתקבל בכבוד רב כשחזר, אבל כינויו לא נשכח. רק היטלר יש״ו, שחיסל את כל משפחתו, הוא שהצליח למחוק גם את כינויו.

פרק מאה ותשעה־עשר

״ארץ ישראל הקטנה״

ייסוד ישובים יהודיים בארצות נדודיהם בתפוצות הגולה — במקומות נדחים בין הגויים, כשהאור והחושך משמשים בערבוביה — נעשה לרוב במציאות שצלתה מרובה מחמתה. ברוב המדינות נרדפנו, ואחרי שהצלחנו להתבסס קמעא והגויים הרגישו שהתעצמנו קצת, נקטו במסורת אבותיהם ואמרו: ״לך מעמנו כי עצמת ממנו מאד!״ ואם לא הבנו את רמיזתם, הם פעלו בכח ברכתם: שדדו אותנו וגרשונו והעמידונו ככלי ריק. רק כשרעבו, הרשו לנו לחזור שוב, וגם אז לא לאורך ימים כי שוב גורשנו. למזלנו קמו גויים אחרים ורחמו עלינו, כביכול, והסכימו לארח אותנו, כי קופתם היתה ריקה, והם ידעו שהיהודים בחריצותם ימלאו אותה. וכך הסתובב הגלגל: קיץ וחורף, קור וחום, האירו והסתירו פנים, בהתאם למצב רוחם וצרכיהם של הגויים, וההשגחה שליוותה אותנו.

והנה תופעה יוצאת דופן: כפר קטן, נסתר ונדח, מיוחד במינו, ״מעין ארץ ישראל״ ואינטרדם שמו, אמנם גורלו הסופי לא היה שונה מיתר ישובי היהודים, אבל עד שהיה קיים היה מיוחד במינו.

מתי נוסד הישוב ההוא, לא ידוע לי ואין לי אפילו ממי להיוודע, כי לא נפגשתי עם אף שריד משם, אבל זאת ידוע לי שבהתחלת המאה העשרים למנינם, היה הכפר ההוא במיטב כחותיו. הישוב היהודי הכי מבוסס בכל המחוז.

כבר הזכרנו את שם המקום הזה, אבל כעת ברצוני להאריך בו קצת, מפאת חשיבותו, אף על פי שהיתה זו רק נקודה קטנטנה, אבל בכל זאת מעניינת.

הכפר אינטרדם שוכן בדרומה של העיר נאסוד, רק הנהר סומוש מפריד ביניהם. מעליו מתוח גשר המחברם ביחד, עד כדי כך, שלמראית עין נראה הכפר כפרברה של העיר, כאילו הם אחד. ברם, המעריך זאת כך אינו אלא טועה. שני הישובים לא היו מאוחדים לא מבחינת הרשות המקומית, לא בגזע תושביהם ולא באופיים. תושבי העיר היו בימים ההם כמעט כולם רומנים, ואילו תושבי אינטרדם כולם, ללא יוצא מן הכלל — יהודים. ואם

אנו מדברים על יהודים, הרי היו אלה לא סתם יהודים, אלא כמו שאומרים: ״יהודים בפה מלא״, כלומר, שומרי תורה ומצות הלכה למעשה מתוך דקדוק והידור. מחלל שבת?! — מאן דכר שמיה! לא היה כזה במקום. ממש בבל יראה ובל ימצא.

כיצד זה קרה שהתיישבו שם רק יהודים, ובעיר הקרובה לא היו יהודים, בו בזמן שגם בני העיר היו מבני המיעוטים — לא ידוע לי. יתכן שגם הרומנים — שהיו קטולים אדוקים, ״נוצרים כשרים״, ובעיקר שומרי ההלכה ״שעשו שונא ליעקב״ — לא סבלו את היהודים, ועל כן נאלצו היהודים להתישב מחוץ לעיר וכך נוסד הכפר אינטרדם. רק אחרי שנחקק חוק שוויון היהודים בשנת 1867, בעקבות הכתרת פרנץ יוסף על הונגריה, וכל אזרחי המדינה נעשו שווי זכויות, נפתחו שערי העיר נאסוד בפני היהודים, והתחילו להסתנן אחד אחד ולהתישב בנאסוד. אבל גם אחרי כן היתה אינטרדם במשך כמה עשרות שנים — אם הקהלות היהודיות במחוז כולו.

ישוב זה היה עצמאי לגמרי. היו בו משרדי מועצה מקומית, דואר וכל המשרדים הממשלתיים שצריכים להמצא ביישוב מסודר. כמובן שכל הפקידים הממשלתיים היו יהודים. גויים לא היו שם, רק ״שבת־גויים״, שכירים, משרתים, אריסים ומשועבדים שונים, ועל־ כן כינו את הכפר הזה: ״ארץ ישראל הקטנה״.

כמו שנהוג היה בימים ההם, האישיות הכי בולטת בכל קהלות הקודש היה הרב. ולכן התרוצצו והתחרו בכל קהילה ראויה לשמה, להושיב על כס הרבנות רב בעל שם גדול, כי ההתחשבות בקהילה היתה תלויה ברב ואישיותו, כי הוא היה שולט בקהילה שליטה מלאה. ראש הקהילה עמד לפני הרב כעבד לפני אדונו, ויתר בני הקהילה — לא כל שכן. בימים ההם שייך היה רישום הנולדים והנפטרים, נישואין וגרושין לקהילה של כל דת ודת, שמאמיניה היו משתייכים אליה, ולכן גם רישום היהודים שבמחוז היה שייך לרבנות אינטרדם.

שלא כמו ביישובים אחרים, שררו שם שלום והבנה הדדית למופת, בגלל שכמעט כולם היו כמו חטיבה אחת, למרות שלא כולם היו תלמידי חכמים; אבל כולם ללא יוצא מן הכלל היו חרדים, תמימים וישרים, נושאים בעול עם הצבור ללא דופי.

מחוסרי פרנסה לא היו שם. אינני יודע ממה התפרנסו, שהרי מאמר חז״ל: ״לכו והתפרנסו זה מזה״ הופרך במקומו, בטענה: ״אין הקומץ משביע את הארי״.

בעודני ילד בקרתי שם כמה פעמים, כשלא היתה בי עדיין דעת לעמוד

על שאלה זו. אני יודע שהיו שם כמה אנשים אמידים, ונדמה לי שעניים כמעט ולא היו; לא בגלל שהיתה להם פרנסה בשפע, אלא בגלל אופיים הצנוע, שהיו שמחים בחלקם ולכן לא נראתה עליהם העניות. יתכן שהביאו את לחמם ממרחק ופרשו את רשתם על פני ישובי הסביבה, נדדו ממקום למקום ברוכלות, בסחר־מכר, בשווקים שבועיים ועונתיים, ולא באו לביתם משבת לשבת. ביניהם גם כאלה שנדדו למרחקים ולא חזרו לביתם אלא מחודש לחודש, ואולי אפילו רק מעונה לעונה, כי הדרכים היו משובשות והתחבורה היתה כרוכה בהרבה קשיים. אבל אלה שהתגוררו שם, ואף אלה שרק עברו דרך שם, כולם טענו כי באינטרדם מורגש טעם של ארץ ישראל. רק בשנת 1900 בערך, התחילה להתארגן קהילה בעיר נאסוד, ובערך בשנת 1910 הגיעה לשויון מספרי עם הקהילה היהודית שבאינטרדם. יהודי נאסוד אף בנו להם בית כנסת מפואר, ובקשו את הרב מנאסוד שיעבור לכהן אצלם. אחרי שידולים ודיונים (לא על גודל המשכורת וכו', חלילה), נענה להם ועבר לנאסוד ומאז גדלה הקהילה בעיר ושיגשגה בממדים גדולים. אולם אינטרדם נשארה בעצמאותה וייחודה עד סוף מלחמת העולם הראשונה. לאחר המלחמה נעשו במדינה שינויים מרחיקי לכת, וכתוצאה מהם נפגע גם ייחודה של אינטרדם. גויים החלו להסתנן למקום ופגמו באופי היהודי של אוכלוסייתה. למרות זאת, כאשר הוחלף שמה הרשמי, ניתן לה השם "זידוביצה", כלומר, "קן היהודים". כשהגיעה תקופת היטלר ימ"ש, לא פסח, כמובן, הגורל המר גם על ישוב זה, והישוב היהודי הטהור נמחק מעל מפת ישובי קהילות הקודש. אולי נשאר השם זידוביצה, ויתכן שגם זה נמחק יחד עם תושביו, הי"ד.

פרק מאה ועשרים

מכרה הזהב בכפר ביקיש

ביקיש הוא שמו של כפר נידח "מעבר להרי חושך" שעל יד טלץ'. אחינו בני ישראל, סוחרים ורוכלים למיניהם, שנדדו ממקום למקום בחיפוש טרף לנפשות משפחותיהם, הגיעו גם למקום נידח זה, עד שבסופו של דבר התפתח גם שם ישוב יהודי. אמנם היה זה ישוב קטן ביותר; אפילו כשהגיעו לשיא, לא היו בו יותר מחמש משפחות, ובקושי יכלו לאסוף במקום מנין להתפלל בשבתות.

איך הגיעו יהודים לכפר נידח זה להתישב בו, הרי הכפר כשלעצמו היה קטן ודל, מרוחק מן הישוב ומשום בחינה לא היה דומה לטלץ', שיקרוץ ליהודים לבוא להתישב בו? על זה מסופר הסיפור דלקמן:

היה יהודי אחד ואלימלך פראהליך שמו. אלימלך זה רגיל היה להגיע לביקיש לרגל מסחרו, ובבואו שם נוהג היה לסור תמיד לבית גוי אחד, כי הרי יהודים לא היו במקום. ויהי היום, בהגיעו פעם אחת שמה, הוא נכנס לבית הגוי, כרגיל, והנה פנה אליו מכרו הגוי באמרו: "אדוני מיילה, (ככה קראו לו הגויים במקום אלימלך) אני מחכה לך כבר זמן רב, היות ויש לי לשוחח אתך על ענין חשוב אשר לא רציתי לגלותו לשום נברא, היות וזה סוד כמוס. רק בך בחרתי לגלותו, יען שאני מכיר אותך לאיש טוב וישר ובטוחני שלא תגלה את סודי, ותתיחס לנושא בהגינות."

אלימלך הופתע מדבריו של האיש וענה לו: "הבה ונשמע את סודך."

הגוי הוציא אבן אחת נוצצת והראה לו. "ראה," אמר, "זאת מצאתי בתוך שדי. אמור נא לי את האמת, האם יש לזה איזה ערך?"

אלימלך לקח את האבן, בחן אותה במומחיותו, כביכול, ולפי נסיונו הדל נדמה היה לו שהיא מכילה הרבה זהב. הוא שאל אותו: "איך זה יתכן שמצאת אבן זאת בשדה, הגד לי את האמת, טודור!"

— "כלפיך אין לי סודות," ענה טודור, "לא מצאתי אותה על האדמה, אלא גליתי בשדי צוק גדול מהסוג הזה, ואת האבן שבידך חצבתי מהצוק על מנת להראותו לך, ולהיוודע איזה ערך יש לו."

אלימלך היה משוכנע שהוא נתקל כאן באוצר זהב טבעי. הוא חשב קצת,

אחרי כן ענה לו: ״ראה, ידידי, אני אגיד לך את האמת. גם אני לא מתמצא בזה בדיוק, לכן לא אוכל לתת לך תשובה מוסמכת כל צרכה. לפי דעתי מכילה אבן זו זהב. על כן אני מציע לך — תן אותה על ידי, וכפי שאתה מכיר אותי ויודע שאני מסתובב בכל המדינה לארכה ולרחבה, הרי יש לי קשרים עם כל מיני אנשים. אם תהיה האבן אצלי, אוכל להתעניין בדבר, לדעת אם יש כדאיות לטפל בענין. והיה, אם אקבל תשובה חיובית, אז אחזור אליך עם סוחר בעל הון, שבודאי יתן לך מחיר טוב, ואז יהיה טוב לכולנו.״

טודור לא חשב הרבה והסכים אתו, כי היה לו אמון מלא באלימלך, שהכירו זה זמן רב. ואילו אלימלך גמר שם את עסקו, הכניס את האבן בתוך תרמילו ונסע לביתו, בתקוה שכאן הזמין לו השם עסק טוב שלא יצטרך לנדוד מעתה, אלא יתעשר חיש מהר ובקלות. הוא נסע ישר לביתו בברסניב, לא רחוק מן העיר סיגט.

היה זה לפני שבת, לכן נשאר בביתו ונח מעייפותו עד אחר השבת. ביום הראשון בבוקר נכנס העירה לביתו של ר׳ אהרן־ישעיה כהנא, אחד מנכבדי העיר, סוחר ישר ונכבד. הוא הוציא מתרמילו את האבן הנוצצת והראה לו באמרו: ״יודע אני שגם אתה כמוני לא תדע להעריך את החומר הזה על נכונה, אבל לך יש קשרים עם סוחרים גדולים. נצל את קשריך לבחון את האבן הזאת, והיה, אם תימצא בה מתכת בעלת ערך חשוב, הרי נצליח לעשות מזה עסק טוב, בעז״ה.״

אהרן־ישעיה לקח את האבן, התבונן בה גם הוא, כביכול, במבט של מומחיות, שאין מאחוריה אלא שטחיות תמימה. ״זה נראה דבר רציני״, אמר, והסכים עם אלימלך שכדאי לטפל בנושא. הוא לקח את האבן הכניסה לארונו, והבטיח לו שבקרוב ידע לתת לו תשובה. למחרת היום אחרי שיחה זו, לקח אהרן־ישעיה את האבן הכניסה לתיקו, ארז חפציו ונסע לבודפשט, שם מסרו למעבדה ממשלתית לידים המתאימות, על מנת לקבל תוצאות מפורטות. כעבור שלושה ימים הוא ניגש למעבדה וקיבל להפתעתו תשובה חיובית, כלומר, שהאבן מכילה, חוץ ממתכות אחרות, גם זהב באחוז ניכר. עם תשובה זו הוא נסע לביתו, משם נסע אל אלימלך ומסר לו התשובה שקיבל, ואז התייעצו כיצד לבצע את העסק. הם החליטו שיסעו שניהם לשם לקנות את השטח מהגוי שאצלו נמצאה האבן.

— ״ומה יהיה חלקי בזה?״ שאל אלימלך, ״אחרי שאתה יודע שלי אין כסף להשקיע בעסק.״

אהרן־ישעיה ענה: ״אני יודע שאין לך כסף, ואין אתה צריך לעמוד אתי על המקח, ודאי שלא תקופח על ידי. נעבוד שנינו ונהיה שותפים שוים, אם העסק יצליח, בעז״ה.״

— "אם הייתי חושד בך," אמר לו אלימלך, "לא הייתי ניגש אליך באמון מלא ללא כל תנאים מוקדמים. אבל עכשיו שאני רואה שכאן מתחיל להתגבש עסק שתוצאותיו יכולות להיות מעודדות ביותר — והיות ולרש אין כל, ואפילו ידיעתי בביצוע העבודה גם כן אפסית, גם כחי הפיזי לא מן המעולה — לכן שאלתיך. אני רוצה שנחליט על זה מראש."

— "צדקת בדבריך, וגם אני כבר עניתי לך," אמר אהרן־ישעיה, "תשובה ברורה יותר מזו שאמרתי לך אין בפי, יען שאין לי מושג על תוצאות העסק, כמוני כמוך. לא ברור לי במה מדובר. מי יודע איזה תנאים יציע בעל השדה? ומי יודע מה תהיה כמות התפוקה? כי הרי אי אפשר לדעת מראש. תלוי באיזה מידה תאיר לנו ההצלחה, כמה כסף נצטרך לעסק, ויתכן שנהיה זקוקים להכניס עוד שותף בעל כסף ואולי כמה שותפים. מי יודע כמה תקלות בלתי צפויות מראש, יכולות לעמוד עוד בדרכנו, מיד בהתחלה וגם אחרי כן. לכן אין לי מושג מה להבטיח לך. אבל מה שברור לך, כפי שאתה מכירני מזמן, שאינני צר עין לגבי שום איש שיש לי אתו עסקים, וודאי שאתה לא תהיה יוצא מן הכלל. ואם ה׳ יצליח דרכנו ודאי שלא תקופח, אדרבה, אנחנו קושרים כאן את גורלנו במשותף ותלויים בחסדי ה׳."

אלימלך הבין לרוחו, מה גם שהכיר את האיש ואופיו, על־כן הסכים להכניסו בתוך העסק בלי תנאים. ובכן, הם נסעו שניהם לביקיש מבלי לגלות את סודם לשלישי. הם הגיעו שמה בעמל רב, עייפים ורצוצים, וניגשו ישר אל הגוי בעל האוצר, והודיעו לו שרוצים לגשת אל מקום האבן הידועה, לראותה מקרוב. הגוי קיבל אותם בשמחה רבה, ביקש אותם שינוחו קצת מעמל הדרך אבל הם סירבו באמרם: עכשיו עת לעשות ולא לנוח. הוא יצא ורתם את סוסיו לעגלה, הושיב עליה את אורחיו, לקח לידיו את המושכות ונסעו דרך שבילים צרים עקומים ופתלתולים, דרך הרים ובקעות, מעלות ומורדות עד שהגיעו למקום שכבר אי אפשר היה לנסוע בעגלה, ואז כיבד אותם הגוי לרדת מעל הרכב והראה להם מרחוק גבעה, שצריכים לעלות עליה ברגל. בהגיעם שמה ניגש עמם לצלע ההר, שהיה מכוסה בתבן, הוא הוריד את התבן ומתחתיו בלט ראש של צוק, שהיה לו אותו המראה כמו האבן שנמסרה להם בתור דוגמה.

למעשה לא נפקחו עיניהם לראות יותר ממה שראו באבן הקטנה שהיתה בידם, מלבד שזו היתה קטנה ואילו שם נראה צוק גדול. בכל זאת נפקחו עיניהם לראות את הסביבה "שהזהב נוזל ממנה". למרות שהיו יהודים פקחים, בכל זאת התקשו להחליט, כיצד לקדם את הענין למעשה, בגלל היותם מחוסרי נסיון. בחוזרם משם, התחילו להתמקח עם בעל השדה: על

גודל השטח, מסלול הגישה אל המכרה, המחיר שהוא דורש, תנאי התשלום וכו'.

בעל השדה, למרות היותו פרימיטיבי וחסר נסיון, עד כי אף מושג לא היה לו שידע להעריך מה שהוא מוכר. העריך את העובדה, שהמדובר הוא בזהב, והראיה: שני יהודים פקחים באו במיוחד והטריחו את עצמם לעלות ההרה, וכבר ניגשים הם לעניין לחתמקח אתו. הוא הבין, איפוא, כי מדובר כאן בהפקת זהב טהור! מי יודע כמה אלפי טונות כמוסים במעמקי האדמה?! ולכן הפריז במחירו, כדי שיצא משם ברכוש גדול. אמנם הקונים ידעו להסביר לו שכל העסק הזה תלוי ועומד בכמה ספקות, וכשם שאפשר להעשיר מזה כך אפשר גם להיפך — לפשוט רגל, בכל זאת בלבם השלימו עם הרעיון שאסור לזוז מכאן מבלי לקנות מהגוי את השטח, אחרי שקיבלו הערכה חיובית מהמעבדה שאין שום ספק בדבר. ויען שלא רצו שהדבר יתפרסם, לא התייעצו עם שום איש, סמכו על דעתם ובאו עם הגוי לידי הסכם זמני. אף אחד מן הצדדים לא ידע מה טמון מאחורי האוצר. המוכר חשש, שכמה שיקח זה שוה יותר, והקונה — שמא זה רק למראית עין. לבסוף הגיעו לעמק השוה. עוד טרם סיימו את העיסקה עם הגוי, החליטו ביניהם, אלימלך ואהרן־ישעיה, להיות שותפים שווי זכויות, היות והכירו זה את זה ונתנו אמון מלא האחד בשני. יתירה מזו — אהרן־ישעיה אף הסכים להכניס בעבודה גם את אחיו של אלימלך, יעקב צבי, שהכירו בתור איש שאפשר לסמוך עליו. הם נסעו שניהם ביחד עם הגוי לנאסוד אל עורך דין, וכדי שהדבר ישאר בסוד עד שיתחילו לעבוד, ערכו חוזה מוסווה כאילו נמכר כאן שדה, פשוט לשם שדה, על תחומיו. משם נסעו לביתם מלאי תקוה שעומדים כאן להתעשר.

בהגיעו לביתו, סיפר אהרן־ישעיה לאשתו מפה לאוזן על העסק שנכנס בו ועל התקוות שהוא תולה בו.

— "ומי יבצע את העבודה?" שאלה אשתו.

— "אנחנו," ענה אהרן־ישעיה.

— "ואתה יודע כבר גם מקצוע זה," שאלה גננדל אשתו, "הלא מדובר בהנהלת עסק בעל היקף גדול?"

אהרן־ישעיה ענה: "מאין אדע מקצוע זה, כשאבותי ואבות אבותי לא היו בעלי מכרות זהב? אבל ניקח מהנדס בעל מקצוע, שישא בעול האחריות."

— "ומי יפקח על העבודה ועל החומר?" שאלה גננדל, "הרי סוף סוף זה חומר מגרה!"

— "את הפיקוח לא אמסור ל" ם איש," ענה בעלה, "אנחנו נצטרך לעבור

לגור שם. והיות שקשה לי לקבל על עצמי בלבד את האחריות וגם בלתי אפשרי, הסכמתי עם אלימלך שאני מכירו מזמן לאיש נאמן, כמו כן גם את אחיו, יעקב צבי, שנעבור שלושתנו לגור שם עם המשפחות. אלימלך יהיה שותף שוה וגם אחיו לא יקופח אני מקווה שברצות ה׳, מפעלנו יצליח.״

— ״האם גרים שם יהודים?״

— ״לא. אנחנו נהיה שם היהודים הראשונים. אפילו גויים אין שם הרבה, כי הכפר קטן מאוד ונידח, תחת הרי אררט.״

גננדל שאלה: ״אם כן איך נוכל להתקיים שם? רחוק משוחט, ממנין, ממקוה. ומה יהיה שם עם ילדינו באין מלמד? איך נוכל לחנך שם ילדים מבלי לראות יהודי לפני עינינו?״

אהרן־ישעיה הרגיע אותה: ״לא כל כך נורא. טלץ׳ רחוקה משם בסך הכל חמשה ק״מ, ושם יש כבר קהילה נהדרת, מאורגנת עם כל צרכי הדת, ובודאי לא יחסר לנו כלום, בעז״ה. ואולי נוכל להכניס שם לעבודה כמה יהודים, שיתוספו גם הם על הישוב, ואז בודאי שלא יחסר לנו כלום.״

גננדל נענתה בראשה ואמרה: ״טוב הדבר שכבר בהתחלה לא נהיה גלמודים, שהרי באים גם שני האחים לגור שם. אנחנו עם חמשת ילדינו והם עם ילדיהם, כבר נהווה יסוד של קבוץ יהודי ולא נשתעמם.״

אהרן־ישעיה ניגש לביצוע העבודה. הוא התייעץ עם אנשי שלומו, עם בעלי מקצוע, גם אל הרבי הלך והתייעץ אתו, אך איש לא התלהב כמוהו ממכרה הזהב. כולם הזהירו אותו שישים לב שלא ייכשל ח״ו, כי ישנן הרבה בעיות שלא חזו אותן מראש, ושעליהם להיזהר מאד.

הוא התעניין איך להשיג מהנדס גיאולוג בעל שם מפורסם, ולפי המלצות מכיריו לקח אותו, נסע עמו למקום המכרה והראה לו את הצוק הידוע. גם הוא הביע את דעתו החיובית (כנראה שגם למהנדס היה חשק רב להתעשר ולכן עודד את איש שיחו והלהיבו לקראת המבצע היומרני). ״אמנם אי אפשר לדעת,״ אמר המהנדס, ״לאיזה כיוון מתפשטים עורקי החומר, כמו כן הגישה לכאן נראית קשה ביותר ויתכן שניתקל בקשיים, אף על פי כן צריכים לגשת לענין, ולעשות את ההכנות הדרושות על מנת שנוכל להתחיל בעבודה.״

אהרן־ישעיה לא היה בטלן. הוא הכיר מהתלהבותו של המהנדס שעומדים לפניו בעיות רציניות, ושהמהנדס לא עומד להשקיע כאן יותר מנסיונו, ואולי אפילו נסיון אין לו, ועכשיו רוצה הוא להתנסות. הוא הצטער על שלא התייעץ מקודם עם אנשים יודעי דבר, אבל כבר היה מאוחר. הוא החליט כי מעתה שוב אין לו ברירה והוא מוכרח כבר להתחיל. ״על הדברים האלה

שהשמעת לי,״ אמר אהרן־ישעיה אל המהנדס, ״לא חשבתי, ועל זה אני מצטער.״

— ״אין דבר,״ ענה המהנדס בהרגישו בקולו המיואש, ״אני אינני חושב שלא נוכל להתגבר על כל הקשיים, אם רק יהיה חומר מספיק שכדאי יהיה להשקיע את ההוצאות על ההכנות ההכרחיות. בכל אופן עלינו להתחיל מיד. ראשית, עליך לסדר רשיון, להזמין כלים לחצוב בהר, חומר נפץ, חוצבים מאומנים ופועלים פשוטים לסלול ולהתקין דרך גישה לכאן. עבודה זו, האחרונה, אפשר להתחיל, עוד לפני השגת הרשיון, על מנת שנוכל לעבוד כשנשיג את הרשיון. אם לא תהיה דרך סלולה לכאן, לא נוכל להביא אפילו את הכלים.״

אחרי שסוכמו עם המהנדס סדרי העבודה ותנאיה, עובדו התוכניות ונעשו כל ההכנות לביצוע, בא יעקב צבי, שנכנס ראשונה לעבודה. עליו הוטל לעשות את הסדורים הראשונים, וגם לשכור דירות בשביל שלושת המשפחות שעומדות להגיע לגור במקום. אמנם הדירות לא סיפקו את דרישותיהם, כי הרי כשנבנו הבתים לא חשבו על זה שיהודים, שצרכיהם שונים משלהם, יתגוררו בהם. ברם, באין ברירה השלימו במצב כפי שהוא, מתוך תקוה שכאשר ירחיב ה׳ את גבולם יבנו להם הם בעצמם דירות כרצונם.

שלושת המשפחות הגיעו לגור שם והעבודה התחילה. שלושת השותפים השקיעו במכרה את כל כחם ומרצם, ברם בנוגע לזהב מצפה לנו אכזבה נוראה.

א. נתקלו במכשולים בלתי צפוים מחוסר נסיונם במקצוע.

ב. התפוקה לא הגיעה לכדי כיסוי ההשקעה.

ג. המהנדס הכשיל אותם. הוא שגה, ואף לא התקרב לאותן התוצאות שהבטיח למעבידיו. אמנם הוא עודד אותם באמרו: ״עדיין לא הגענו לסוף פסוק...״ אבל אהרן־ישעיה הרגיש מיד שהוא הרפתקן, וכל דבריו הם מלים נבובות שאין בהם ממש. הוא הרי לא השקיע כלום ואין לו מה להפסיד, אמנם הובטחו לו פרמיות כאשר התפוקה תשיג את התוצאות המיוחלות, ברם, גם בלי הפרסים כדאי היה לו להמשיך בעבודה.

ובכן, אהרן־ישעיה השקיע שם את כל הונו וכחו, כמו כן שותפו ואחיו הקריבו על מזבח הזהב את כל כחם ומרצם, אבל כל זה לא עזר להם כלום, התפוקה לא כיסתה את ההוצאות.

בינתיים פתחו להם כל אחד חנות ומסבאה על מנת לכלכל את פועליהם. הם נתנו להם כל צרכיהם באשראי, עד סוף החודש כשקיבלו את משכורתם. עובדה זו הקלה קצת את מעמס כלכלתם האישית:

א. הרויחו בסחורה, שמכרו להם וליתר אזרחי הכפר.

ב. הרויחו זמן בתשלום לפועליהם ובדיעבד הוציאו מזה את הפרנסה היום יומית. לאט לאט הגיעו למסקנה שמטרתם שלשמה באו לשם, כלומר, על מנת להתעשר, הוחטאה. נהפוך הוא — הם קברו במקום את הונם ולא יכלו אפילו לצאת מן המקום. הם נאלצו, איפוא, להישאר שם כתושבים, באופן ארעי ... עד כי ירחיב להם, הואיל ואת הפרנסה היומית השיגו שם בצורה שהניחה את דעתם.

גם לחייהם הרוחניים התרגלו איכשהו. אמנם עשו קפיצה גדולה אחורנית, מסיגט העיר והקהילה הנהדרת עד לביקיש, שהיה ריק מאדם והם היהודים היחידים במקום. אף על פי כן עשו להם מנין מדי שבת בהשתתפות אורחים קבצנים, אשר שמעו שגם שם ישנם יהודים באו לבקרם, לזכותם במצות הכנסת אורחים ולהתרימם מנדבת לבם. תקוותם שעוד יבואו יהודים להתיישב שם לא נתמלאה, כי לא היה שם על מה שתחול הברכה כמו בטלץ׳, שהיתה מסוגלת להמציא פרנסה של קנין ומסחר.

בינתיים פרו ורבו שם. אהרן־ישעיה השיא משם את בנו נחמיה לנערה מסיגט ועבר לגור שם. אלימלך השיא את בנו אברהם־יהודא, והוא נוסף בתור בעל משפחה חדש על שלוש המשפחות, אבל לא הצליח להרויח שם יותר מכדי פרנסתו בצמצום. כך התגוררו שם ארבע המשפחות האלה עד סוף מלחמת העולם הראשונה את המכרה חיסלו, או יותר נכון הוא חיסל אותם, עד שנשכח מהם ולא נודע כי הוא היה סיבת בואם למקום. הם נשארו יהודים כפריים שלא בכוונה, כי זה היה גורלם.

את חייהם הרוחניים שאבו מטלץ׳, לשם באו בהזדמנויות של יומא דפגרא או במקרה שלא היתה להם אפשרות לאסוף מנין בשבתות. גם את בניהם החזיקו בטלץ׳, שיתחנכו בין יהודים על ברכי התורה. בנו של אברהם־יהודא נעשה רופא מדופלם, למרות עניותו של אביו ולמרות מקום מולדתו הנדח, הודות לרוב תשוקתו להשכלה.

פרק מאה עשרים ואחד

ראובן המלמד

התקופה הכי טובה מכל הבחינות, היתה בתחילת המאה העשרים. לא רק בטלץ׳ אלא בכל האימפריה האוסטרו־הונגרית ואולי בכל אירופה. בתקופה זו ישבו היהודים ״איש תחת גפנו״ בשקט ובשלוה, איש איש בעסקו או באומנותו.

הרב ר׳ יחיאל, בעל המסבאה, אחרי שבמשך כמה שנים לא שבע הרבה נחת מעסקו בבית המרזח, עזב את טלץ׳ ולא חיכה לרגע האחרון, הוא עבר לגור במרכז המדינה, בעיר מיהלוביץ, שנים אחדות לפני פרוץ המלחמה. היו לו במיהלוביץ ידידים מאנשי שלומו, והם הזמינו אותו שיבוא להתיישב בעירם. הצעתם נראתה בעיניו, מכיון שמצד אחד נמאסה עליו פרנסתו, שלא התאימה לו משום בחינה, ומאידך גיסא היו לו חמשה בנים מבוגרים, שישיבתם בטלץ׳ לא הבטיחה להם שום תכלית. בטלץ׳ לא נראה באופק שום עתיד בשבילם, אחרי שהוא רצה שהם יתמידו לשבת על התורה ועל העבודה כיאות לבנש״ק, לשרת את בני העם הנבחר בתור ראשי עדות חסידים, ולא לשרת את בני עשו השיכורים בכוס משקה, ואגב לשמוע את קללותיהם וניבול פיהם. עבודה זו נמאסה גם עליו ברבות הימים, והוא נאלץ להודות שטעה בתוכניתו, ברצותו להתפרנס מיגיע כפו, יען שעקב זה הפסיד כמה שנים שעברו עליהם לבטלה בלי העולם הזה ובלי העולם הבא. הוא עבר, איפוא, למיהלוביץ ונעשה רועה צאן קדשים. שם חיתן את חמשת בניו עם בנותיהם של מנהיגי חסידות אחרים, ומשם נפוצו על פני המדינה בתור מפיצי תורת החסידות.

הפרידה בינו לבין תושבי המקום היתה נרגשת וקשה, ובמיוחד מראובן־יואל, יען ששררה ביניהם אהבה עזה וכנה, כמו אהבת דוד ויהונתן. בעזבו את טלץ׳ פנה זיו המקום והודו. במשך כל הזמן, עד סוף המלחמה הראשונה, נשאר בקשר מכתבים עם ראובן־יואל, וגם חלק מבניו החזיקו זאת כמסורת לעמוד אתו בקשר מכתבים, ממש כמו נאהבים. (ראובן־ יואל לא עמד בקשר מכתבים עם מישהו מזולתם, אלא עם הבנים שלו.) כל אחד

שתה בצמא את דברי חברו, ואפילו על דברי המוסר שהטיף להם ראובן־יואל מדי פעם, קיבל מהם תשובה באהבה, בהדגשת הפסוק "טובה תוכחת מגולה", הואיל והיה מורגש שהם נאמרים מתוך אהבה כנה.

ברם, לא עבר הרבה זמן אחרי ששקעה שמשו של ר' יחיאל, והנה זרחה שמשו של ר' מרדכי ליב כהן. הוא בא לגור בטלץ' בשנת תרע"ד, לפני פרוץ מלחמת העולם. הוא היה טיפוס שונה. לא רבי לעתיד כמו הראשון, אלא פשוט סוחר עצים. אבל חוץ מכתר כהונה שקיבל בירושה מאבותיו, היה לו גם כתר תורה, כתר שאינו עובר בירושה, ועליהם זכה עוד גם לכתר שם טוב. למרות עסקיו קבע עתים לתורה. היה תלמיד חכם מובהק וגם פיקח. הוא התיידד מיד בבואו עם ראובן־יואל והעריצו זה את זה, כל אחד ראה תכונותיו של השני כנדירות וראויות לדוגמא ומופת.

כמו כן בא עוד יהודי אחד, בשם ראובן, להתיישב בטלץ'. הוא היה חתנו של ר' צבי שטיין. גם הוא אדם צנוע, ישר ובעל נפש עדינה, שקט ורגוע. כאילו לא מעלמא הדין, מין טיפוס נדיר, עם הדרת פנים; בעל זקן שחור יורד על פי מדותיו, יפה עינים ונוח לבריות בהיותו ענו וצנוע. את פרנסתו שאב ממלמדות. היה מטופל בשבע בנות, והשמיני היה בן, ברם לא זכה להכירו ולכן נקרא על שמו — ראובן.

שבע בנות במשפחה אחת, היו בימים ההם אסון אפילו במשפחה מסודרת בפרנסה מבוססת, ואצל עני — לא כל שכן, ואצל מלמד — הניזון בקב חרובין משבת לשבת, שמשכורתו הדלה ניתנת לו כלאחר יד, כאילו מתוך כפיה גרידא; שהרי בעיני המשלם היה נראה כמו רעבתן טפיל, מין עלוקה הצועקת תמיד הב הב ולא מסתפקת במה ... שאין לה — על אחת כמה וכמה. הוא טען: "נדמה לי שגם צלפחד מת שלא בעתו מתוך דאגה, בגלל שחמש בנותיו קצרו את ימיו וגרמו לו שיזקין טרם זמנו, בגלל שלא הצליח להשיאן, אף על פי שלא היה מלמד תינוקות. רק אחרי פטירתו של צלפחד, כאשר זכו לירושה מכובדת, הצליחו להתחתן לבני דודיהן לנשים. כל שכן אני שיש לי שבע, ואין לי להורישן אפילו שוה פרוטה. מה יהא בסופן? ומה כחי כי אייחל?"

דאגה זו היתה מנקרת במוחו ולא נתנה תנומה לעפעפיו. בכל פעם שנולדה לו בת, התחבא מאנשים והתבייש כשברכו אותו במזל טוב, הוא חשב שלועגים לו, ואכן כך היה. כשנולדה לו בת והוא עלה בשבת לתורה לקרוא לה שם, קפצה "חבורת הלצים", מיד אחרי קריאת השם, טפחו בידיהם, רקעו ברגליהם ולעגו למשבתו, ומלבו של אבי הבת טפטף הדם מבושה ועוגמה. כל שכן כשזו היתה הבת השלישית או הרביעית, ומה עוד כאשר כבר הגיע לשביעית. אז הלא יותר נוח היה לו להתחבא בחור של עכבר

מלעלות לתורה בפומבי, לתת פתחון פה למלעיגים. אבל אין ברירה, כי הלוא לא יחזיק את בתו בלא שם.

לשוא ניחמו אותו אנשים רציניים באופנים שונים. למשל, מרים (הוא היה אוהב לבוא לביתה בשעותיו הפנויות, אפילו סתם לשם שיחה. מן הסתם יצא מתוך כל שיחותיו מעודד משברון לבו וממצוקותיו שהציקו לו על בנותיו) אמרה לו הרבה פעמים: ״נכון שקשה מאוד להשיא בת, יודעת אני. לנו יש רק בת אחת, ואף על פי שעברו כמעט שבע שנים מאז שהתחתנה, בכל זאת אני מרגישה עדיין את הימים ההם, כל שכן מי שיש לו יותר. אף על פי כן אינן דומות בנותיך לבנות אחרות, ביופיין הנדיר ופקחותן, בנות חיל במלוא מובן המלה. הן שוות יותר מכל הנדוניות שבעולם.״

— ״כן, כן,״ ענה ראובן מתוך יאוש, ״את צודקת כי אכן אין כמותן, ומי יודע זאת כמוני! הן עולות בערכן הרבה למעלה מזה שאת אומרת. ובכל זאת העניות מנוולתן. העניות זה מין כתם בחיינו, ששום המצאה בעולם לא יכולה לנקותו, זולת הכסף, העונה על הכל. אלמלי היה לי כסף, לא צריך לי הרבה כדי לייפותן, כי הרי יפות הן, ועלי רק להלבישן בצורה נאותה. ברם,כסף מנלן?!״

— אין דבר,״ אמרה מרים, ״לכשיגיע תורן יהיה כסף. ולא — אז בן זיווגם ייענה גם בלי כסף, כי עוד לפני שנולדו כבר הוכרז עליהן למי הן משתייכות. חבל לדאוג, כי הדאגה לא עוזרת, אלא אדרבה, מזיקה. צריכים להאמין בה׳, והמאמין בו לעולם לא יתאכזב.״

כל זה קל לומר, אולם זה שרואה את המשבר החמור הנכון לו, קשה לו להתאזר באמונה כה חזקה. בשכלו האמין ראובן בה׳ ללא פקפוק ולא התרעם חלילה על מדותיו, ברם, הלב עשה את שלו והתכווץ. הדחק הגדול שבתוך ביתו, הציג אותן בדמיונו בצמות לבנות, למרות שעדיין רחוקות היו מגיל הנישואין. עיניו היו פקוחות. הוא ראה את כל בנות המקום מלובשות יפה, אם כי לא במותרות, מאחר שכל אנשי המקום התנזרו בסדרי חייהם מן המותרות, אבל הוא לא היה יכול לספק להן אפילו את המזערי החיוני ביותר. הן אמנם לא פצו את פיהן, לא תבעו מעולם לומר: ״הנה פלונית חברתי קיבלה שמלה חדשה, אף על פי שיש לה בארון עוד אחת, ואילו אני אין לי אפילו אחת!״ הן ידעו שהן עניות, שאבא מכניס בקושי את קמח התירס שהיה מנת חלקן במשך כל השבוע, ומניין לו האמצעים לקנות להן שמלות או נעליים על רגליהן?! כל שכן שאין מה לדבר על איזה תכשיט אפילו הכי זול. הוא ראה וידע הכל אבל נאלץ לעצום עין ולשתוק.

והנה עתה אשתו שוב בהריון, ואין ספק שגם זאת תהיה בת, ואיך יגש אליה בראש מורם לומר לה ״מזל טוב״, כשלבו בל עמו ומתפלץ מרוב כאב

ובושה? כמה שהזמן התקרב, יותר ויותר שקע ביאוש, והרגיש את עצמו כאילו היה פושע מועד.

לפי מנהג המקום, כשהיתה באיזה בית שמחה, נאספו כל אנשי המקום להשתתף עם בעל השמחה. גם הוא לא הוציא את עצמו מן הכלל והופיע יחד עם כולם, אבל תמיד עזב את לבו בביתו. רגליו הובילו אותו אבל ראשו בל עמו, לא ח״ו מתוך קנאה, אדרבה, יתכן שזה היה נגד רצונו. הוא השתתף באבלם של אחרים מבלי שמישהו יתעניין ביגון שלו, כמו כן השתתף בשמחתם של אחרים גם כשלבו בל עמו. שתקן היה וסגור בעצמו, אף פעם לא רמז אפילו רמז כלשהו שישנן לו גופא גם כן אי אלה בעיות ושאיפות בחיים. חייהם של אחרים גלוים היו לפניו לרווחה, ואילו הוא עם בעיותיו, נסתר ונחבא אל הכלים. מכיריו ידעו שזה הכל בגלל הבנות שאשתו יולדת אחת אחרי השנייה. כתוצאה מזה היו פניו חיוורות ותמיד עטויות ארשת של דאגה. לא היה מחייך אף פעם, אף על פי שהוא דוקא רצה להעלים את רגשותיו והתאמץ להראות פנים שוחקות, ברם, אי אפשר להעלים את הכל מן הבריות. חיוכו היה נראה כמו בכי, וזה היה בטוי גלוי לעולמו הפנימי.

באחד הימים, אחרי שמחת תורה, לפני התחלת ״הזמן״ בחדר, היתה מרים עסוקה בנקוי התבניות שבהן אפתה את החלות והעוגות לחג. לשמחת תורה נוהגים היו לאפות חלה גדולה מיוחדת. לשם מטרה זו היתה תבנית מיוחדת, אותה ניקתה מרים באותה שעה. והנה נכנס ראובן ובירך את מרים ב״בוקר טוב״.

— ״בוקר טוב,״ ענתה מרים, ״איזה אורח חשוב!״

ראובן כדרכו בצניעותו, חזר על דברי מרים: ״איזה אורח חשוב! הלא רק לפני יומיים הייתי כאן בשמחת תורה, באמת אורח נדיר.״

— ״הביקור בשמחת תורה לא נכנס בחשבון,״ אמרה מרים, ״יען שאז היית אורח בין יתר האורחים, ואילו עכשיו אתה באמת אורח. מה שלומך ושלום בלומה אשתך? מדוע לא היתה שלשום אצלנו וגם בבית הכנסת לא ראיתי אותה?״

— ״ברוך השם, חיים,״ ענה ראובן, ״וגם אשתי בסדר, רק שהיא מתקשה קצת לזוז.״ ועל מנת להסיח את דעתה שלא לדבר על ענין זה, שאל: ״איפה ר׳ ראובן־יואל? אני רוצה לשוחח אתו באיזה ענין.״

— ״הוא יצא לפני רבע שעה, ומסתמא יחזור עוד מעט. שב בבקשה,״ אמרה מרים והגישה לו כסא. אבל הוא לא הצליח להסיח את דעתה מאשתו, ושוב חזרה על שאלתה: ״אני לא ראיתי את אשתך מזמן רב, הגד לי מה העניין עמה?״

— ״אין שום עניין מיוחד,״ ענה ראובן, ״היא בסדר גמור. נדמה לי שהיא גם כן עסוקה באותה העבודה שאת עוסקת בה. אני רואה,״ המשיך ראובן, ״שאת מנקה את התבנית הגדולה שתעמוד גנוזה עד לפורים הבעל״ט.״

— ״לאו דוקא,״ ענתה מרים, ״יכול להיות שנשתמש בה יותר מהר.״

— ״הכיצד?״ שאל ראובן.

— ״פשוט מאד. אשתך תלד, בעז״ה, בן זכר, ואתה תכבד אותנו בסנדקאות, ואז הלא נצטרך לאפות שוב חלה גדולה.״

ראובן, שהיה מיואש וממורמר, ענה: ״דאס וועל איך נישט דערלעבין.״ (זה לא יגיעני בחיי.)

— ״חס ושלום!״ גערה בו מרים, ״אסור לומר כן. עכשיו היא תלד בן זכר ואתה תחיה ותגדלהו לתורה ולחופה ולמעשים טובים. למה תדבר כדברים האלו?״

— ״אני יודע את גורלי שאינני זכאי לזה,״ אמר ראובן.

— ״ומה עם הבנות שלך?״ המשיכה מרים בגערתה, ״כלום בהן אפשר לזלזל, חלילה? האמן לי שהן שוות יותר מבנים; ודוקא בשביל שאתה מזלזל בהן, תראה איזו נחת יהיה לך מהן. וזאת,שאתה מסיח דעתך מבן זכר, דוקא עכשיו יוולד לך בן זכר, למזל טוב.״

— ״אמן,״ ענה ראובן בשפה רפה.

בינתיים הגיע ראובן־יואל ומרים סיפרה לו שהבטיחה לראובן, שאם יוולד לו בן למזל־טוב ויכבד אותנו בסנדקאות, נקבל כיבוד זה ברצון.

— ״בהחלט!״ ענה ראובן־יואל, ״בעז״ה ובשמחה רבה.״

ראובן שתק ולא הגיב, אלא בצחוק קל בקרבו, אחרי הנזיפה שקיבל ממרים על תשובתו הראשונה. ברם, בלבו לא חשב אחרת מזה שאמר בפעם הראשונה״

אחרי שגמר את השיחה שהיתה בנוגע לעבודתו לקראת עונת החורף הבאה, הסתלק ראובן והלך לביתו. והנה קרה מקרה רע, לכאורה רגיל בעונת הסתיו — ראובן הצטנן ונפל למשכב. השתעל קצת, ולידידיו שבאו לבקרו אמר שזה לא כלום, דבר שגרתי שאינו ראוי לתשומת לב מיוחדת. הוא ישתה תה ויזיע, ובעוד ימים אחדים יקום ויתחיל לעבוד, בעז״ה. אסור לו להתפנק, הואיל וטפלא תליא ביה ומוכרח לכלכלם, כך הוא חשב. אבל בשמים קבעו אחרת — כבר נגזרה עליו הגזרה שאמרי פיו יתקיימו במלוא חומרתם הנוראה. הפעם אכן יוולד לו בן, אבל הוא חייב לפנות לו את מקומו ולא יזכה לראותו. המטה שעלה עליה, שוב לא ירד ממנה. הוא חלה בדלקת ריאות וימים ספורים לפני הולדת בנו הוא נפטר, בטרם זכה להגיע אפילו לגיל ארבעים שנה. חבל שלא זכה להכיר את בנו, כי היה זה ילד נחמד

להפליא, דומה לאביו במראהו, בתנועותיו ובהתנהגותו.

מרים הזהירה תמיד את בניה שלא להוציא מהפה דברים שליליים, שלא לפתוח פה לשטן. היא אמרה שביטוי של פגיעה רעה עלול להתקיים, כשמוציאים אותו ברגע שהשטן מקטרג, חלילה, והביאה תמיד לדוגמה את המקרה של ראובן, שהיתה משוכנעת שהוא בעצמו קבע את גורלו. דבריה של מרים נתקבלו על לב בניה כתורה שלמה, והיו זהירים מאד בזה. כשהיה מקרה שחזרו מן החדר והביאו משם איזו קללה, שבועה, או פליטת פה מגונה ששמעו מחבריהם, נזפה בהם, והנזיפה שלה השפיעה עליהם יותר מהסטירות שקיבלו מראובן־ יואל.

פרק מאה עשרים ושנים

מלחמת העולם הראשונה

בשנות תר״ע־תרע״ד (1910־1914) עמדה הקהילה היהודית בטלץ׳ בשיא פריחתה. היו שם ששים משפחות יהודיות שמנו כארבע מאות נפש. המצב הכלכלי עמד ברמה משביעת רצון — העשירים הוסיפו הון על הונם, והעניים, שהיו רגילים בעניותם, גם להם לא היה חסר כלום ... הליצנים הידועים לנו מכבר, השתוללו כדרכם והציקו לקרבנותיהם, כי בעסק הליצנות אין רחמים, מוכרחים לנצל כל הזדמנות שניתנת, יהיה הקרבן מי שיהיה.

ברם, למעשה אין להתרעם ולבוא עליהם בטרוניא, יצר החיים דורש איזשהו בידור, וזה היה אצלם הבידור המקובל היחידי, אפשר היה לחייך ולצחוק עד כדי להתפקע ככל שנפשם איוותה. אלא מה? — הקרבן סבל מזה? אבל למעשה כדאי הדבר, אפילו בשביל הקרבן עצמו. ואם אמנם כאב לו הפעם, הרי הכל מודים כי הרוב קובע ודעת היחיד בטלה לעומת דעת הרוב. הוא נאלץ, איפוא, להשלים עם העובדה ולשתף אתם פעולה, גם כאשר הוא סבל מזה קצת צער. אין דבר, שיבוסם להם.

בתור בימת הבידור שימשה, כאמור, חצר בית הכנסת. בזמן שהציבור התאסף בשער החצר על יד הכניסה לבית הכנסת, לשוחח על דא ועל הא, חבורות־חבורות, לפי הנושאים שהיו בתחום ענינם, באותה שעה השתוללו הליצנים בצד השני של החצר בבידורם. לרוב התאספו האנשים מסביב למנהל הדואר, שהיה היהודי היחידי במקום, הבקי בבעיות העולם, והוא הרצה לפני שומעיו על חדשות היום וההמצאות המופיעות בעולם; על הישגי המדע והטכניקה שהגיעו לשיא; על האניה ״טיטניק״ החדישה, על גדלה ותפארתה, על קברניטה המהולל, ועל גוש הקרח שנתקלה בו והוריד אותה למצולות על כל נוסעיה אשר ״זכו״ להשתתף בהפלגת הבכורה שלה.

ראובן־יואל התערב בשיחה ואמר: ״אין ספק שהיה זה עונש מן השמים על שבטחו בכוחם האנושי. באיזו גאוה הכריז קברניטה, שאין שום כח בעולם שיטרוף ספינתו בים, מאחר שיש לה סדורי בטחון על כל צרה שתבוא. על־כן הראו לו מן השמים שהרבה שליחים למקום, יתוש אחד יכול להתגבר

על הגבור הכי גדול שבעולם, כמו כן נתץ גוש קרח דומם את מעשה ידי אדם הנפלאים, והכל נשמד והיה כלא היה. למען דעת כל עמי הארץ שאין חכמה נגד ה׳. לשליח דומם זה, היה יותר כח מאשר לאותו קברניט מלומד ומנוסה.״

בהזדמנות אחרת סיפר מנהל הדואר על המצאות כלי הנשק החדישים. ״התותחים שלנו,״ אמר, ״הם הכי גדולים שבעולם, והפגזים שהם פולטים יכולים להרוס את מבצרי העוז החזקים ביותר. לפי דעת יודעי דבר, נושבת בסביבתנו רוח של חומר נפץ העלולה להתפשט בכל העולם.״

— ״כן,״ אמר ראובן־יואל, ״זמן ביאת משיח צדקנו מתקרב. לפני שנה מצאתי רמז בתהלים פרק ט׳. המלים: ׳כונן למשפט כסאו׳, עולות בגימטריא תרע״ב; אז היתה האתחלתא דגאולה, ואילו עכשיו אנחנו עומדים כבר בעקבות הגאולה ממש, לפני בוא יום ה׳ הגדול והנורא. הכוונה למלחמת גוג ומגוג, וזו היא זו. מצאתי רמז לכך בתהלים באותו הפרק שמוסב כולו לימות המשיח: ׳גערת גוים וכו׳׳. — אנחנו עומדים בשנה זו של ״גערת״ בגימטריה — תרע״ג, ואם אכן תפרוץ מלחמה בשנה זו, תחולל מלחמה זו פלאים, ויתקיים הפסוק: ׳גערת גוים אבדת רשע שמם מחית לעולם ועד׳. המלחמה תסתיים בתקיעת שופרו של משיח לחרותנו. הוא יבוא ויגאלנו וינקום נקמת דם עבדיו השפוך, ישחררנו מעול הגלות — גלות השכינה — ומשיעבוד עול מלכות גויים.״

כל זה נאמר בזמן שאנחנו, אזרחי ממלכת הקיר״ה, כמעט ולא סבלנו בתור יהודים ולא כלום. ראובן־יואל התיחס רק לשמועות הרעות שהגיעו אודות רדיפת היהודים ברוסיה ורומניה, והעובדה שאין אנחנו יכולים לעלות ולראות בבית מקדשנו. זה מה שכאב לו — הפרעות שברומניה, העלילות בדמשק, וכן אלה של בייליס, דרייפוס, וכו׳. הוא השתתף מעומק נפשו בצערו של כל יהודי שסבל בגלל היותו יהודי.

והנה פתאום התחילו לנשוב ״רוחות חזקות״ מאי שם, שהביאו עננים שחורים שהאפילו על העולם כולו וגם על טלץ׳. היתה זו התפרצות מלחמת העולם בשנת תרע״ד (1914).

אמרנו ״פתאום״, ברם למעשה לא באה מלחמה זו בהיסח הדעת, באופן פתאומי. רק בטלץ׳ נראה הדבר כפתאום, מכיון שהאזרחים שלנו היו שקועים בבידוריהם ותאוותיהם, ולא היה איכפת להם מכל הקורה בעולם הגדול. אמנם מנהל הדואר, שקרא את העתונים, ידע מה שקורה בעולם (מקלט רדיו טרם היה בימים ההם), והוא הביא בימים האחרונים בשורה מהעתונים, שאי שם באיזו עיירה נידחת, שקוראים לה סרייבו, נעשו תמרונים צבאיים ונהרג אחד, ש״במקרה״ היה זה יורש העצר של הקיסר פרנץ יוסף.

בשורה שחורה זו התפשטה חיש מהר, וכל המדינה התעטפה באבל כבד, כולל היהודים, אוהבי המלך החסיד ואיש החסד. אבל אחר כך התנחמו ואמרו: לגבינו, היהודים, יש לראות ברצח זה אצבע אלקים, הואיל והרוג זה היה ידוע בתור שונא ישראל ובפירוש הצהיר שכאשר יעלה על כס המלוכה, הוא ישנה את החוקים הנדיבים לגבי היהודים, שלא יהיו יוצא מן הכלל לגבי שאר המדינות. אם כן, הרי רציחתו הביאה פדות לנפשנו ובאה למנוע פגיעה במעמדנו. כך טען חלק מן היהודים.

מנהל הדואר, שמפיו נתקבלו כל החדשות כאילו ממקור ראשון, סיפר על השתלשלות הרצח, והסביר את מניעי ההתנקשות ומי שעומד מאחורי מעשה הרצח. היות ולא מדובר כאן בסתם רוצחים, יש לצפות לתגובות כואבות ומרשימות ביותר. אנרכיסטים מחבל בוסניה, הרצגובינה ואלבניה, רוצים להתגרות באימפריה האוסטרו־הונגרית, על מנת להתנתק ממנה ולהסתפח לסרביה, ומסתמא יש להם עוזרים ומסיתים. ההוכחה לכך — הרוצחים נמלטו לעבר הגבול, לסרביה, וקיבלו שם מקלט, וכעת אנחנו עומדים על סף מלחמה, אם הרוצחים לא יימסרו לידינו לעשות בהם שפטים. מחסנינו מלאים בכל מיני נשק וכלי משחית, כמו שהיו אוצרות יוסף במצרים מלאים בר. אנשי הצבא שלנו עומדים הכן ומחכים לפקודה ולפעולה, השם ישמרנו.

ושוב הגיב על זה ראובן־יואל: "מתקבל איפוא על הדעת, שהשערתי מתאמתת, שקרוב הזמן שמשיח צדקנו יתגלה לגאלנו. על זה רמז דוד המלך ברוח קדשו: 'המביט לארץ ותרעד'", כלומר, בשנת תרע"ד תרעד הארץ ממלחמת גוג ומגוג, ואז — 'אשירה לה' בחיי וכו' יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם'. האמת מארץ תצמח ואז יתגדל ויתקדש שמיה רבא. מעז יצא מתוק וישועתנו קרובה לבוא," סיים בבטחון מלא. תמיד הוא מצא איזו אסמכתא לדבריו בפסוק מפורש, ולא היה לו צל של ספק שנכון הדבר שהוא חוזה, בהאמינו בדברי הנביאים. קץ הישועה אכן קרוב, זאת היתה תקוותו. במשך כל ימי חייו ינק מזה את חיוניותו הנפשית. אמונתו היתה מין חויה שיגרתית פעילה, שמילאה את כל ישותו באור תקוות ישועתם של ישראל והקרינה מזוהרה על כל סביבתו. לא רק בכל יום ציפה לישועה, אלא בכל רגע ממש.

מנהל הדואר סיפר לשומעיו בכל יום על המאורעות בלי הגזמות, אלא דברים שקרא בעתונים ולמד מתוכנם של חוזרים ממשלתיים ומשיחות והוראות טלפוניות ששמע, ומה שהבין דבר מתוך דבר, שהמצב הפוליטי מתוח ביותר. הוא אמר כי בעתיד הכי קרוב עלולה לפרוץ מלחמה. ואילו

ראובן־יואל מצא תמיד דברי עידוד ותנחומין. הוא קיבל את דברי מנהל הדואר כהווייתן והאמין לו; ברם, הוא טען שלפי כל דברי הנביאים וחז״ל אין לצפות לגאולה השלמה אלא רק מתוך מלחמה, ולא סתם מלחמה, אלא מלחמה גדולה כזאת ששבע שנים יבעירו בני אדם אש מרוב הנשק שישאר אחריה וההרים יהיו מלאים שרידי רוב החללים. לא בחינם איחל עולא לעצמו: ״ייתי ולא אחמיניה״, כלומר, שלא יבוא בימיו, הואיל וחבלי משיח יהיו קשים ביותר. ברם, כשם שחבלי הלידה של האשה מסתיימים בשמחת החיים החדשים המופיעים בעקבות סבלותיה, כך תהיינה גם תוצאות חבלי המשיח. אם גזירת המקום היא, הבה ונקבלה מתוך שמחה. כדאי הוא הסבל שנקבלנו באהבה, ובלבד שנגיע לגאולה המיוחלת.

ציבור השומעים שהיו נוכחים בויכוח זה, עמדו צפופים, הטו אזניהם לדברי מנהל הדואר הפסימיסט בפחד וחרדה, וכמים קרים לנפש עייפה בלעו את דברי ראובן־יואל האופטימיסט. גם מנהל הדואר בעצמו נהנה מהם. בהיותו יהודי חרדי, האמין בהם ולא עלתה על דעתו להפריך את דבריו ולומר לו: הלא גם אשתקד הבטחת בוודאות ובסימנים מובהקים את ביאת המשיח, וגם לפני שנתיים ולפני חמש שנים וכו׳ ועדיין בן דוד לא בא! אלא כולם האמינו באמונה שלימה כמו שהאמין בהם מי שאמרם, כל זמן שהנשמה היתה בקרבו.

אנחנו, הילדים, שאסור היה לנו להשתתף בהשתוללות בקצה השני של החצר, גם כן עמדנו והקשבנו לדברי הגדולים. לא תפסנו מה החרדה הגדולה הזאת?! ואפילו אחרי שפרצה המלחמה לא ראיתי אותה כטרגדיה איומה. כל חרדתי התבטאה בזה שבימים ההם הייתי עם אמא בבית ההבראה בסנג׳ורג׳, ובדיוק כשהגעתי לשיא התענוגות, פרצה המלחמה. עובדה זו החרידה את כל המבריאים, ומרכז אתר ההבראה התחיל ״לרתוח״ כמו קלחת הנתונה על מדורת אש, והחרידה את כל המבריאים. כולם החלו לארוז את חפציהם בחפזון ונסעו איש לביתו בבהלה. כמובן שגם אמא נאלצה לעשות כמותם. עובדה זו לא מצאה חן בעיני, בשום אופן. קשה היה לי להיפרד מחברי הנחמדים שרכשתי לי בזמן הקצר הזה. כל כך התיידדנו כאילו גדלנו יחד. נוסף לזה קשה היה לעזוב המקום הנחמד ההוא ואת רוב השעשועים שנמצאו שם. זיו הטבע העשיר, רינת הציפורים על אמירי עצי היער, והעיקר — הייתי חופשי כל היום מללמוד תורה, ויכולתי לבלות ביער, שנחשב בעיני לגן עדן, כאוות נפשי. והנה נכנסה בין כל המבריאים רוח שטות לארוז חפציהם ולנוס הביתה, וכל זה עקב מלחמה, שאינני יודע מאי קמשמע לן? בעיני נחשבה עזיבת מקום זה לשיא הטפשות. זו לי הפעם הראשונה שאני נמצא בבית הבראה ועושה חיים כאלה שלא ידעתי עליהם

מעולם, ועכשיו "חדשות" עליך: במטותא, סע הביתה. איזה שגעון! ממש טרגדיה.

ברם, כאן לא היה מקום להתפלסף. אמא שלי טוענת שגם אנחנו צריכים לנסוע הביתה כמו יתר המבריאים. ובכן יצאנו גם אנחנו אל תחנת הרכבת לנסוע הביתה. שם מצאנו ערב־ רב גדול, מחוץ למבריאים. הייתי יכול לחשוב שאין זאת אלא כולם מחותנים שנוסעים לחתונה, אבל אם כן, מה פירוש הבכיות והיללות שאני רואה ושומע כאן? זאת לא ידעתי לפרש. אבל אמי, שחשה תמיד לעזרתי, הסבירה לי שאלה הם מגוייסים הנוסעים למחנות צבא והנשים והזקנים הם מלוויהם, ויען שקשה עליהם פרידתם לכן הם בוכים ומיללים. ברם, עיקר היללות נשמעו רק כשהרכבת נראתה מתקרבת וכשעצרה, אז הגיעו הבכיות והצעקות לשיאן, יען שגם מן הרכבת בקע החוצה קול בכיות ויללות. קולות שונים ומשונים, שאי אפשר היה להבחין אם הם קול ענות גבורה או חלושה. גם העליה על הרכבת קשה היתה ביותר וגם בפנים היה המקום צר, ותוך המהומה הזאת כמעט שאבדתי, אחרי שהסתובבתי שם עם חברי, שמרוב אהבה לא יכולנו להיפרד. כאשר נפגשנו לפני העליה על הרכבת, ביקש ממני חברי זה להשאיל לו את האולר החדש שאמא קנתה לי שם לפני שבוע. אני נתתיו לו בחפץ לב והוא לקחו "בתום לב" ושילשל אותו לתוך כיסו ולא רצה להחזירו לי, רק כשאמו באה לעזרתי, כי היא הכירה את "התכשיט" שלה. נאבקה עמו, הוציאה את האולר מכיסו והחזירה לי אותו. בינתיים חיפשה אותי אמי, וכשנמצאתי עלינו על הרכבת ותפסנו מקום עמידה. שם ראיתי שכל הנוסעים מרוגזים ועצבנים. נסיעה כזו לא יכולתי לתאר לי ובכלל לא מצאה חן בעיני. היתכן לנסוע ברכבת ושלא לתפוס מקום על יד החלון? מילא, לעמוד מוכרחים, אבל לעמוד במקום אחד, כשידך רתוקה לידה של אמא, היתכן? והיא גם לא משחררת את ידי ואני לא יכולתי לזוז. איזה טעם יש לנסיעה כזו, אם אי אפשר לעמוד על יד החלון, אלא רק סתם לעמוד כמו גולם באמצע הקרון באפס מעשה? כעבור כמה דקות לא יכולתי להתאפק, שחררתי את ידי מיד אמי ונדחפתי להתקרב אל החלון אמא הרגישה בדבר ולא הגיבה על זה, כנראה שלא היה איכפת לה. אדרבה, היתה יותר בטוחה שלא אתרחק ממנה. ובכן הצלחתי להגיע עד החלון, שהנעים את הנסיעה במקצת, ברוב התנועות והתמונות שפשטו צורה והחליפו צורה תוך כדי דהירת הרכבת. הסחתי דעתי מהרעש והמהומה, העישון והיריקות של המון הנוסעים הממורמרים, כשאני מסתכל החוצה בעד החלון ונהנה ביותר ממראה עיני. ראיתי שדות מגוונים. חלק מהן בצבע צהוב, עמוסות קמה בטרם החלו האכרים לקצור אותה במגלות. חלק ירוק, עם כל מיני שחת. פה ושם נצב הקוצר ושולח בהם

את החרמש בתנופות קצובות של חצי סיבוב. במרחק לא רב ממני עומד אחד הקוצרים ומשחיז את חרמשו באבן המשחזת שבימינו. מדי פעם מתקרב מולנו בית קטן עם גינה יפה מלאה פרחים ושושנים, ממש תענוג לראות; אבל הוא עובר ביעף, הוא התקרב לפניך במרוצה וכעבור דקה הוא כבר מאחוריך, כאילו רוצה הוא להתגרות בך. שוב אתה רואה גבעולי תירס גבוהים, שאשבולים גדולים עטופי אצטלית ירוקה בולטים מהם ומפגינים את התבגרותן, כאילו אומרים: "עוד מעט ותהנו ממנו, הנה אנחנו כבר מגדלים 'זקן', אמנם עודנו לבן, אבל עוד מעט ישחיר". כל תמונה שאתה רואה — נעלמת ביעף ומראות אחרים באים במקומה; כאשר בא כן ילך. עמודי הטלפון, גם הם אצים רצים ונעלמים. הנהר סומוש זורם על יד מסילת הברזל, לפעמים מתפתל הוא והולך בדרך עקלתון וגם הוא נעלם. פה ושם מתנפץ גל על צלע הסוללה שעליה מתוחה מסלת הברזל, כאילו מנסה הוא לחתור תחת הרכבת במחשבת זדון הרסנית. לפעמים מצליח הנהר הזועם להתיז ממימיו על גב הסוללה ואף להציף לרגע את קרקעית המסילה במין שצף קצף, עד שנדמה לך שהוא רוצה לשטוף את המסילה, שמשום מה נסללה בגבולו. פתאום עוברים על גשר שיש לו עמודים "קלועים" וגם גג כזה, ואימה אופפת אותי כשאני רואה אותם מעופפים אחד אחרי השני בקול רעש גדול, כאילו הם נפגעים מהרכבת הדוהרת על ידם. אחרי שעברנו את הגשר האימתני, נשתנה לגמרי כל האופק. אני רואה רכסי הרים מכוסים עצים גבוהים מהסוג שראיתי ביער שהקיף את בית ההבראה בו בליתי ימים כה נעימים. פתאום נזכרתי איך קפצתי שם במשך שעות על הספסלים והשלחנות העגולים. כאשר ראיתי כי בשלחנות חרוטים שמות המבקרים, הזדרזתי גם אני לעשות כמותם; שלפתי את אולרי החדש וחקקתי גם את שמי, למען הנציח את הופעתי שם. בינתיים אני נזכר "מאין באת ולאן אתה הולך?" — באתי ממקום שנהניתי ממנו במלוא חפניים, והולך הביתה להכניס שוב את צווארי בעולה של תורה. שוב ב"חדר" במשך כל היום תחת פיקוחו של הרבי, לקבל ממנו צליפות על כל צעד ושעל שלא ימצא חן בעיניו ... איזה שינוי! וכל זה רק בגלל המלחמה הארורה הזאת. אם כל הנוסעים הללו הם כל כך ממורמרים, אני לא כל שכן! אבל באין ברירה צריכים להתגבר גם על זה. בינתיים קוסם לי היער שאנחנו עוברים על ידו ומשתרע לאורך נסיעתנו — העצים גבוהים עד השמים, ישרים כמו עמודי טלפון וגם הם רצים מולנו כאילו הם חיים. פתאום שומעים קול שריקה חזקה מפי הקטר, שריקה שכמעט הקפיאה את דמי בקרבי, ואני רואה שאלה שיושבים על יד החלון קופצים על רגליהם וסוגרים את החלונות. מה קורה כאן? — אני תוהה. והנה פתאום חושך אפלה בקרון. מה זה? שואל אני את עצמי.

מהי משמעותה של אפלה זו שלתוכה נקלענו פתאום? איפה אנחנו נמצאים? אני שותק, אין לי את מי לשאול. אמי קצת רחוקה ממני ואי אפשר להגיע אליה, בפרט בחושך. אבל הבנתי שאסון לא קורה כאן, מאחר שכל הנמצאים במקום שותקים, אם כן אין מה לפחד. כעבור דקות אחדות, שנחשבו בעיני לשעות, שוב יצאנו למרחב, שוב זרחה השמש והחלונות נפתחו וראיתי שוב אותו העולם בקצת שינוי — הרים וגבעות, רק היער איננו. ישנם אוהלים, עדרי בקר וצאן רועים, בנהר עומדת שורה של אנשים על כל רוחב הנהר, עם רשתות של שקים בידיהם, ובמרחק מטרים אחדים מהם, עומדת חבורת נערים, המיידה אבנים, להבהיל את הדגים שיכנסו לתוך המכמורות. הדגים מוכרחים להכנס שמה כיון שבעלי המכמורות עומדים צפופים אחד על יד השני, בכדי שהדגים לא יוכלו להתחמק מהמצודה. קצת יותר למטה יש חבורת בני אדם המתרחצים ושטים להנאתם, והנה פתאום שוב נשמעת קול שריקה מהקטר והרכבת מתחילה להאיט. אנו מתקרבים לתחנה. עוד לפני שהגענו אליה כבר ראיתי שוב אותה תמונה שראיתי בסנג'ורג': בוכים, מיללים, צועקים. וגם הנוסעים שבפנים צועקים ושורקים לעומתם. הרכבת עוצרת והעולים עליה נדחפים להכנס פנימה. האנשים שבקרון מצטופפים ומתפנה מקום גם בשביל הנוסעים החדשים. הקטר שרק ונסענו הלאה. הבוכים נשארו מאחורינו והרכבת המשיכה בדרכה עד ששוב הגענו לתחנה. ושוב אותה התמונה המוכרת לנו. שוב עולים נוסעים חדשים, ולא אמר אף אחד "צר לי המקום".

פתאום שמתי לב כי אמי רומזת לי באצבעה ובעיניה לגשת אליה, ואני רואה שהיא מתחילה לאסוף את מזוודותיה. תארתי לי שאנחנו צריכים לרדת, ואם כך אין ברירה, אף על פי שהסתגלתי אל המקום שנמצאתי בו, והייתי מוכן להמשיך בנסיעה עד אין סוף. השלמתי עם הדחיסות, הרעש, העשן, הצעקות ועם הצורות הנזופות, ולא היה איכפת לי כלל, להמשיך בנסיעה, ברם, אם אמא קובעת שצריכים לרדת, אין ברירה. ניגשתי, איפוא, אליה והיא נתנה לידי חבילה קטנה, והתחלנו לזוז כלפי היציאה. נדחפנו בין הנוסעים עד שהתקרבנו בקושי אל הדלת, וכשהרכבת עצרה ירדנו בשקום.

מתחנת הרכבת נסענו הביתה כשבעה־עשר ק"מ בעגלה. גם נסיעה זו היתה די הרפתקנית ומעניינת בשבילי. היתה זו נסיעה של שעתיים על כביש סלול במשטח חצץ, הפרוש על שכבת אבנים. בכל הדרך נפגשנו בעגלות עמוסות אנשים מגויסים, עם בקבוקי יי"ש בידיהם, שגמעו מהם לפי התור, ושרו שירי עגבים בקולות נרגשים. הכביש הצר והמפותל נמשך בין הרים וגבעות,

מהם זקופים מטילי אימה. בצד השני עובר נהר לא כל כך גדול, אבל הוא מאיים לשטוף את כל היקום שעל פני האדמה; במקומות תורפה אפשר לראות איך שהוא חותר לבצע את שאיפתו. בכביש זה קיימים הרבה מקומות מסוכנים שהכביש צר ומקולקל, והעגלון הבלתי זהיר, הצריך לעקוף עגלה הבאה ממולו, יכול להפוך את עגלתו על כל נוסעיה לתוך הנהר. אני דוקא נהנתי גם מנסיעה זו, בפרט ממראה תמונת הנהר הגועש, שלובן הקצף שלו נראה כמו שלג באמצע הקיץ.

בהגיענו הביתה מצאנו גם שם אותו מצב הרוח שראינו עד כה, אותן הבהלות והיללות. כל האנשים מתהלכים קודר כמו נזופים, כאילו השמים התקדרו בעבים שחורים וכבדים, והבריות נחבאים מפני הרעמים והברקים. ברם, למעשה לא היה כן, אדרבה, מזג האויר היה קיצי מובהק, חם ונוח. האילנות עמוסים פירות עסיסיים קרוב להבשלתם וקורצים לאדם שיהנה מהם; גם מימי הנהר חמים, ומגרים אותך שתבוא להתרחץ בהם; דומה כאילו הכל בסדר. ובכל זאת אין האנשים מקדישים תשומת לב, לא לאילנות ולא לנהר, לא מתחשק להם דבר, אלא לבכות ולתנות קינה. רק חברי שמחו לקראתי וסובבו אותי מתוך קנאה בברכת "שלום עליכם" חמה, היות וחזרתי מן ... העולם הגדול. הם היו דוקא במצב רוח מרומם. הם בשרו לי מיד שה"רבי" חמק עבר, כלומר, נסע לביתו. אין "חדר", אין רבי ופטורים מן הלימוד, ממש נפלא! מסתבר שמזלי הטוב שבסנג'ורגי ליווה אותי לביתי. הלא כל דאגתי היתה שאני חוזר הביתה ואצטרך שוב ללמוד. נוסף לזה גם פיקוחו של אבא התרופף, לא יכולתי לתפוס בשום אופן, שינוי זה מה פירושו.

הגיע בין השמשות ואנו הולכים לבית הכנסת. בשער הכניסה הידוע, כבר עומדים אנשים דרוכים לשמוע את ר' בנציון מנהל הדואר, היום ביתר סקרנות מאשר בפעם אחרת. הוא מספר על ענין המלחמה העומדת על הפרק. גם אני מטה אוזן ושומע אותו אומר, שהמצב לא כל כך מעודד. אף על פי כן טוען הוא, אל לנו ליפול לתוך יאוש, כיון שהמלחמה לא תמשך יותר מחודש ימים מאחר שהמדובר בסך הכל בכמה רוצחים עזי פנים, תחת חסותה של מדינת סרביה. והרי ידוע כי זו היא מדינה קטנטנה ואין בה בכדי להטיל פחד על ממלכה חזקה ואדירה כמו זו שלנו. הוא ממשיך ומפרט: הצבא המאומן שלנו, הנשק החדיש שיש בידינו, הפרשים שלנו, המפורסמים לחייל הכי חזק שבכל העולם — כל אלה מפילים חתיתם ואימתם על כל העומד כנגדם, ולכן זו רק שאלה של שבועות בלבד. גדוד אחר של פרשים ירמוס את גבוריהם ויביס את צבאותיהם, כי לא רק שהפרשים הם העילית שבצבאות העולם אלא גם סוסיהם הם מאומנים

ברמה כזאת שאין כדוגמתם בכל העולם, סיים בביטחון מלא.

ראובן־יואל התערב גם הפעם: "ה' יעזור, בטחו בה' עדי עד. אולם הבטחון שלך אין לו בסיס," אמר כלפי מנהל הדואר, "משוררנו הקדים אותך ואמר: 'שקר הסוס לתשועה וברוב חילו לא ימלט'. עוד לא עברו עשר שנים מאז שנלחמה יפאן, הקטנה והמפגרת כביכול, ברוסיה הגדולה והעצומה — ומי נצח את מי? אמנם המלחמה הזאת לא נגעה בנו, אבל מי לא זוכר את המהומה והשיבושים שנגרמו לכל העולם כולו? אתה בעצמך סיפרת על הנסיונות הקשים שעברו אז על העולם. כולם רגזו וחלו שהמלחמה לא תתפשט גם אצלנו, ואילו עכשיו, הרוסים הם הראשונים שקופצים לתוך האמבטיה הרותחת, ומי יודע כמה "מחותנים" נוספים יבואו להשתתף בהרפתקה זו. והרי גם לפי המסורת והקבלה צריך שתהיה מלחמה קשה לפני הופעת גואל הצדק במהרה בימינו."

— "מי יודע," נכנס הרש שטיינר לשיחה, "אולי זו באמת מלחמת גוג ומגוג? יתכן שתיגמר מהרה ואחריה יבוא משיח."

— "מלחמה — יודעים כיצד היא מתחילה," אמר אברהם־יצחק, "אבל אף פעם אי אפשר לדעת מראש כיצד תסתיים, ואחרי כמה זמן. זוכרני עוד את המלחמה כשפרנץ יוזף כבש חבל זה כאשר רומניה הנחשלת, שכולם התיחסו אליה בביטול, הותקפה, מיד שתו אחריה כוס של תנחומין. והנה בסופו של דבר יצאה בנצחון. אינני יודע," הוסיף, "אם גם עכשיו לא עומדים רומניה וגרורותיה מאחורי סרביה ומעודדים אותה להתחיל במרחץ הדמים, ואחרי כן יבואו לעזרתה. יותר מדי אני שומע מפי הרומנים המתלחשים וגם מהרהרים בקול, שאם רוסיה תכנס לעזור לסרביה, היא תשחרר חבל ארץ זה ותמסור אותו לרומניה. אינני יודע איזה קשר יש לזה, ואני מתאר לי כי הרבה הבל ורעות רוח יש בדיבורים אלה, אך זה ברור שכאן מתגבש משהו שאנחנו לא יודעים."

— "'אשר פיהם דיבר שוא וימינם ימין שקר'," ענה ראובן־יואל כדרכו תמיד, בפסוק שהתאים לאמונתו.

— "הס מלהזכיר!" אמר מנהל הדואר, בקפצו כאילו עקצו עקרב, "השם ישמרנו. שניהם שונאי ישראל, הרוסים והרומנים גם יחד. כלום לא ידוע גורלם הקשה של אחינו האומללים הנענים תחת עולם הקשה? ה' ישמרנו ויצילנו מאסון כזה, שגם חבל זה יעבור אליהם. בודאי לא יעזור להם השם שישתלטו ח"ו גם עלינו."

— "צודק ר' אברהם־יצחק," אמר הרש, "גם אנכי שמעתי מפי רומנים יודעי דבר, כביכול, דברים כאלה. הם מייחלים כי מסופה של מלחמה זו תצא הרווחה לבני המיעוטים הרבים שבממלכה האוסטרו־הונגרית, אשר

ייבנו מחורבנה אף על פי שאינם צד לוחם. אבל מי שם לב לדברי הבל אלה? מדבריהם רק מתבלט שהם אויבי המדינה ומצפים לתבוסתה, חלילה."

— "'אל תהי בז לכל דבר'," ענה לו חתנו שלמה קיזלניק, "זהו קלא דלא פסיק, וללא כל ספק יש להם אסמכתא לדבריהם. הם לא מדברים מהרהורי לבם גרידא. זה שהם אויבי המדינה — בזה אין ספק, ומי יודע אם הם לא מרגלים. ודאי שיש יד נעלמה המנחה אותם. הבה נקוה שלא ישיגו את מאווייהם. השם ישמרנו ויצילנו."

— "נכון," אמר מנהל הדואר בדאגה, "יום יום מופיעים בעתונים גילויי שחיתות ומעשי חבלה של מרגלים מבני המיעוטים. הלוא סיפרתי לכם גם על הנפט, שנתגלה כביכול, בסיטשל, שאחרי כמה קידוחי סרק התברר כי היתה זו בדותא בעלמא. ובאמת לפני שפרצה המלחמה, נעלמו כל הטכנאים וצוות המהנדסים, ונודע אחרי כן שלא היו אלה אלא צוות של מרגלים רוסיים. ידועים לי עוד דברים שאסור לי לדבר עליהם. גם בין מפיצי שמועות אלה, שלכאורה הם אנשים בלתי אחראים, מצויים סוכני האויב, הפועלים למעשה מתוך כוונה זדונית, מתוך מגמה לעודד כוחות שחורים, הפועלים במחתרת. והרי ידוע שאויבים לא חסרים לנו כאן."

— "'בטחו בה' עדי עד'," אמר ראובן־יואל, "נסמוך עליו שהוא יגמור בעדנו. עכשיו נכנס להתפלל."

פרק מאה עשרים ושלושה

סבלות המלחמה והרפתקאות הילדים

הרחוב המה מרוב תנועת העוברים ושבים של המגוייסים והמלווים, הללו פורשים ובוכים והללו פורשים ובוכים. היו אלה מחזות קורעי לב. אנחנו הילדים התקשינו להבין מה פירוש הבכיות המחרידות; עד אז בכלל לא ראיתי אנשים מבוגרים בוכים, מלבד נשים כשאומרות תחינות, או בשעת עשיית נרות שעווה בערב יום כיפור או כלה לפני לכתה לחופה, כשהבדחן עורר אותה לכך ועוצר אותה מללכת לחופה, והנה כאן אני רואה ושומע בכיות עד אין סוף. מה יש? — נוסעים? הרי גם אני נסעתי לסנג׳ורג׳ ולא עלתה על דעתי לבכות׳ אדרבה, במשך כל הנסיעה לא הרגשתי לא רעב ולא עייפות. אמא הכניסה פרוסה בכפי לאכול והחזרתיה לה, כדרכי, ״לא רעב,״ אמרתי בפסקנות, כי לא היה לי פנאי לאכול ״אז קח חתיכת שוקולד,״ התחננה אלי. ״מילא, שיהיה,״ אמרתי ולקחתי מידה כאילו אך ורק לעשות לה טובה, אבל למעשה גם זה היה מיותר. והנה כאן בוכים ומעוררים קינה, עד שגם אלה העומדים מן הצד מזילים דמעות ומתנשקים, כאילו היו הכי קרובים. לא יכולתי להבין מה האהבה הזאת והפרידה החמימה כל כך?

כבר עבר חודש מאז שמנהל הדואר חזה את אחרית המלחמה, כניעת האויב והשלום הסופי, ברם לא רק שלא נתקיימה נבואתו, אלא אדרבה, המלחמה עוד התפשטה. יום יום באו בשורות איוב שחורות ואיומות מכל החזיתות. כן, הרבה חזיתות, לא רק עם סרביה הקטנה אלא גם עם הדוב השכול ״פוניה״, כלומר, רוסיה ועוד ועוד.

ההתעניינות במצב עלתה על כל שאר ענייני החיים. את המידע על מהלך הקרבות סיפק רק העתון, וגם זה רק ליחידי סגולה. אם מישהו רצה לדעת את האמת של החדשות, אז הדואר היה המקום היחידי שהיה מרכז המודיעין. מנהל הדואר ידע, יותר ממה שהיה מופיע בעתון, אודות המצב האמיתי. הוא שעמד בתוקף תפקידו על יד מרכזיית הטלפון, וקיבל פקודות שונות להעבירן לתעודתן, ואפילו מה שלא נאמר לו בפירוש אודות המצב

בחזיתות, יכול היה להבין דבר מתוך דבר.

היו יחידי סגולה, ידידים אינטימיים עם המנהל, שבשבילם דלת הכניסה היתה תמיד פתוחה באופן חופשי, וממנו קיבלו ידיעות טריות ומהימנות ממקור ראשון, כביכול, על מנת שלא להעבירן הלאה. כמובן שאחד מהידידים האלה היה ראובן יואל. שם נודע לו שמצב המלחמה רע מאוד — הצבא שלנו מובס וסובל מפלות רציניות; אמנם לא נסוגים, אבל על כל צעד שמתקדמים משלמים בקרבנות יקרים. בניגון של קינות הכריז: "נכנסנו לתוך המלחמה ברגל שמאל! הפרשים האדומים שהיו תהילת צבאותינו וגאוותם, היו הקרבנות הראשונים, הם וסוסיהם כמעט ונמחצו כליל. מפלה כזו לא חזינו מראש. היתה זאת השגיאה הכי גדולה של המטה הכללי, שלא נתן דעתו לכך שנגד הנשק החדיש שהופיע בזמן האחרון, אין הפרשים יכולים לקחת שום חלק בחזית; כל היחידה של הפרשים נתגלתה כחסרת תועלת ומיותרת לגמרי. עוד לפני שהגיעו למקום הערכותם השמידו אותם. תותחי האויב עשו בהם שמות, קציר דמים מושלם בפרשים ובסוסיהם. כשהתקדמו לעבור את הנהר סאוה המטיר האויב עליהם אש, ונפלו לתוך המים כל כך הרבה קרבנות, עד שממש סתמו את הנהר מרוב הפגרים ונוצר גשר של חללים. לאחר מחצית השנה הראשונה של המלחמה לא נותר זכר מכל חיל הפרשים המהולל. נכרתה גאוותם. היה זה סלתו ושמנו של הצבא, כי ביחידה זו גויסו רק אצילים ואבירים, ממבחר האזרחים, בעלי רמת תרבות גבוהה. אמנם פעולות האיבה לא היו בגבולות המדינה, כי התקדמו בכל החזיתות, אבל אוי ואבוי היה להתקדמות הזאת. שבר, תאניה ואניה. אני הייתי עדיין נער צעיר בימים ההם ולא הבנתי אפילו כל מה ששמעתי.

המלחמה נתנה את אותותיה בכל השטחים, הגיעו צווי גיוס קודם לגילאי 18-36, אחרי כן עד גיל 42 שנה, אחרי כן עד גיל 52 שנה. הבכיות והיללות נעשו תדירות. הישוב התרוקן מאזרחיו, ובבית לא נשארו רק בעלי מום, נכים, חולים זקנים, נשים ונערים, וכן אנשים משוחררים מן השרות מטעם משרד הבטחון, בגלל שהיו מועסקים במפעלים המיצרים לצרכי בטחון, או עובדי מדינה בתוקף תפקידם. כמעט שלא היה בית בלי נפגעים. נוסף לאלה הסתובבו פה ושם "טמיר ונעלס'ניקים" כלומר בעלי תעודות מזויפות שהיו "פאציפיסטים" שהשתמטו מחובת המלחמה.

אנחנו, הילדים, טרם תפסנו את חומרת המצב, למרות שהלחם הצטמצם וכמו כן יתר מצרכי המזון, כמו: בשר, שומן, סוכר, ומצרכי ייבוא, שאספקתם הפכה לבעיה קשה ומטרידה שפגעה בכל שכבות האזרחים. ברם, כל זה לא הדאיג אותנו הילדים כלל, אדרבה, מהרבה בחינות היו חיינו

הילדותיים עוד יותר נעימים. ראשית, עול ה״חדר״ לא העיק עלינו, כי ״מלמדים״ היו יקרי המציאות; אמנם ראובן־יואל, שחובת הגיוס לא היתה מוטלת עליו עקב גילו הגבוה, הצר לנו על כל צעדנו יותר מתמיד, במיוחד עתה באין ״חדר״. אולם בכל זאת לא היתה לו אותה הסבלנות לטפל בנו כמו בימים של שקט ושלוה. למרות שחתנו היחידי וחמשת בניו, שהיו בגיל גיוס, הצליחו כולם להסתדר באופנים שונים להיפטר מהגיוס. ברם, הוא השתתף בצרות הכלל. יומם ולילה היה מקונן על צרות ישראל, ולא היתה לו סבלנות לטפל בנו לפי חומר הדין, כדרכו מקודם.

ראובן־יואל היה משוכנע שעוברת עלינו התקופה של ״עקבתא דמשיחא״; בטוח היה כי ביאת המשיח היא שאלה של ימים בלבד. הוא קם בלילה ממטתו לערוך ״תקון חצות״ ולהיות מוכן ומזומן כאשר ישמע קול תקיעת השופר של משיח ואז ייבקע אור גדול, שבעתיים כאור החמה. אליהו הנביא יבוא ויבשר לנו ״הנה משיח בא״. על סמך אמונה זו אפשר, לכאורה, לסבול את קשיי הזמן ביותר קלות, ולא כל כך נורא אם סובלים כמה ימים. בסיס אמונתו מוצק היה כצור איתן, אולם בינתיים עברו ימים, שבועות וחדשים, שהצטרפו לשנים, ועול הצרות הולך וגדול.

הוא לא התחשב בזה, שלכאורה כאן אין היהודי סובל באשר הוא יהודי, יען שזה סבל כלל עולמי. אדרבה, היהודים סבלו, יחסית, פחות מאשר הגויים. יותר יהודים היו משוררים מן הגיוס מאשר בני יתר העמים. הוא ידע שחלק מהנעדרים מבית הכנסת ירדו למחתרת, יושבים אי שם באוהליהם בשלום, חלק מהם עסוק בשוק שחור ועושים חיים עוד יותר טובים מאשר בימים כתקונם. בכל זאת התאונן שדם יהודי נשפך כמים, רבים נאלצים להתגאל באכילת נבלות וטריפות, לחלל שבת וכו׳. זה כאב לו נורא, והתפלל תדיר על כל אחד מישראל ועל גלות השכינה.

אנחנו, הילדים, עסוקים היינו בשלנו; כל אלה שהיו בעלי ״רגש אבירי״, התאספו, לאו דוקא לשם משחק גרידא, אם כי רק שיחקנו, ברם כוונתנו היתה ברצינות. ״פידה״ (כך כינו אותו חבריו ב״חדר״, שמו היה יהודה והפכו אותו לפידה.) היה הכי מבוגר בינינו והכיר קצת את שפת האימונים הצבאיים. הוא ״אימן״ אותנו אימון צבאי, הדריך אותנו להיות חיילים ממושמעים לפי מיטב ידיעתו, ואנחנו הרגשנו שיש לנו די כח למלאות תפקידים צבאיים בחזיתות. אם לא לעמוד פנים אל פנים מול האויב , אז לפחות להיות חוטבי עצים ושואבי מים, לעמוד במשמר, להיות חובשים ושומרי כלים וכו׳. התפלאנו מדוע לא מגייסים אותנו, אחרי ששמענו שחלק גדול מצבאנו הושמד. לכן עשינו ביוזמתנו את כל ״המוטל עלינו״ .. להתאמן ולהיות מוכנים לעת שיקראו אותנו אל הדגל.

חוץ מן ״האימונים הצבאיים״ היה לי במיוחד עוד תפקיד רציני שעל ידו נתבגרתי, עד שכמעט נחשבתי כגבר ממש. אני נחשבתי ל״ספרא רבה״, ובתחום זה לא היה לי אף מתחרה אחד, לכן הוזמנתי אצל הרבה נשים שבעליהן עזבו אותן, או שבעליהן לעתיד לבוא גוייסו לצבא, או שהיו שייכים ל״יחידת טמיר־ונעלם״ — לכתוב להם מכתבים, מאחר שהן לא ידעו לכתוב. כתוצאה מזה קיבלתי שם בין הגדולים. כולן גילו לפני צפונות לבן וסודותיהן האינטימיים, ולפעמים אף התייעצו אתי. אף על פי שאני ידעתי את מיעוט ערכי, עד שלפעמים לא הבנתי אפילו את שיחתן, הסתרתי את מבוכתי והעמדתי פנים כיודע ומבין. מתחילה זה בא לי בעל כרחי מתוך היסח הדעת, אחרי כן התמחיתי בבעיותיהן וחוויתי דעתי כבקי ויודע, והן הקשיבו אלי וקיבלו דעתי ואני הייתי גאה בעובדה שהן מחזיקות אותי כגבר, מאמינות לי שלא אגלה סודן. ואכן התנהגתי כמבוגר, והסוד נשמר אצלי כמוס עד עולם.

כמו כן היה לי עוד תפקיד אחד שמתאים רק למבוגר ביותר: נעשיתי גבאי בית הכנסת, הואיל ולא היו אנשים כאלה שיקבלו על עצמם תפקיד זה. אמנם גם בשבילי היה קשה, סוף סוף הייתי בסך הכל בן שלוש־עשרה, רק זה עתה הגעתי לגיל בר מצוה, אבל מה לא עושים בשביל מעט כבוד להיחשב כגדול בין הגדולים?! קיבלתי, איפוא, גם תפקיד זה. מעיד אני על עצמי שלא פיגרתי אחרי קודמי. מלאתי את תפקידי במלוא האחריות ולא נכשלתי.

חוץ ממנו, הנערים, שעשינו חיים בתקופת המלחמה, אפשר לומר שהיה עוד אחד ״מסכן כזה״, שעבד קשה ללא ליאות וללא רתיעה, בהתמסרות מלאה — היה זה, להבדיל, הכומר. הוא — שנשא בלבו הנוצרי הטוב, שהיה מלא חמלה וחסד, את כל קושי הסבל של המלחמה הנוראה, על צרות הרבים הכרוכות בה — השתדל להמציא לסובלות חצי נחמה.

לביאת המשיח לא נשאו לבו לצפות, כי על כן כומר הוא ומאמין שמשיח כבר בא, אמנם תכלית ימות המשיח לפי התנ״ך, היא ש״לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה״ ״וגר זאב עם כבש״ וגו׳, אבל אותו האיש ושליחיו שפיתחו את תורתו, ראו בנבואות אלה מליצות נבובות גרידא ופינו אותם הצדה, ולמען ״תקון העולם״ המציאו אינקויזיציות, עינוים ומיתות משונות ל״כופרים״, והסיתו למלחמות בשפיכות דמים אכזריות בין מדינות ועמים, והכל בשמו של משיחם, שוחר האמת והצדק שופע החסד והרחמים. ברם, כל זה לא משנה, צריכים רק להאמין בכומר ובצדקתו. ואכן כולם האמינו בו ללא כל גבול, עקב היותו ״בעל רחמים ועניו ביותר״. הוא הטריח את עצמו לכתת את רגליו לבקר אצל הנשים הצעירות העגונות, לדבר על

לבן לנחמן ולעודדן, ועל מנת להרים את מצב רוחן לא חסך מכיסו להביא עמו בקבוקי יי״ש, משקה המשכיח את הצרות, ומרומם את מצב הרוח. אמנם בזמן המלחמה נאסר ייצור האלכוהול וכן נאסר גם הסחר בו ואפילו החזקתו, ועל־כן היה בבחינת ״בל יראה ובל ימצא״. אבל למרות זאת, היה לו מקור סודי ממנו השיג את המשקה תמורת טבין ותקילין. הוא השקה את הנשים הצעירות בעין טובה, ובכל זאת האמינו בני עדתו בעיוורון כי קדוש הוא.

פרק מאה עשרים וארבעה

החיים בשנות המלחמה

בשנות המלחמה הופיעו אצלנו פנים חדשות; מספר יהודים זרים בלי משפחות, שלא ידעתי מה טיבם. אחרי המלחמה נודע לי שאלה היו "טמיר ונעלם'ניקים", כלומר, משתמטים שערקו מן הצבא. הללו ישבו במקומנו זמן מסוים, אחר כך נעלמו ואחרים באו במקומם. כנראה שערכו גלות, ולכן נעו ונדו ממקום למקום כשהרגישו שמסתכלים עליהם בחשד. כמובן שהיו להם תעודות לזהות את עצמם, אבל אלה היו מזויפות. אחד מהם היה צעיר בעל כשרונות נדירים, ובכדי שיהיה לו מקלט יותר בטוח ואגב גם איזו תעסוקה, קיבל על עצמו להיות מלמד, וישב כל היום בבית הכנסת והרביץ תורה לתלמידיו הקטנים. אני וחברי בני 12־14 שנה נחשבנו לגדולים מכדי להיות נמנים על תלמידיו. הוא היה בחור פיקח ומשכיל. כללית, הוקיר את רגליו מבקורי נימוסים, מלבד בבית אחד, אצל דודי יחזקאל שטרן, שהיתה לו בת יפת מראה, בה התאהב ובביתם ביקר מפעם לפעם. חוץ מזה לא הסתובב ברחובות. יום יום קרא עתון אך לא התפלמס בעניני פוליטיקה, לא התערב בויכוחים בין אנשים, למרות שהם דוקא מוכנים היו לשמוע חוות דעתו בלב ונפש חפצה. הוא התגורר בטלץ׳ בערך שנה אחת עד שהרגיש שמביטים עליו בעינים של חשד, ואז הוא נעלם פתאום מבלי שישאיר אחריו סימן כלשהו. ואכן אחרי שנמלט באו וחפשו אותו, בלשו את כל בתי היהודים, ברם, איחרו; הילד איננו ... פשוט נעלם.

התגורר אצלנו עוד יהודי אחד בגיל העמידה שהיה סנדלר. גם הוא תר לעצמו מקום מסתור בטלץ׳ מפני ציידי העריקים. הוא מצא לעצמו מקום מנוחה בעלייה שעל המקוה, שם עמד מיכל מים ריק עשוי מנחושת שיצא מכלל שימוש. על ידו ייחד לעצמו מקום לעבוד במקצועו בתפירת טלאות על נעליים, ודפיקת מסמרי עץ על חתיכות סוליות שפרק מעל נעליים שנאספו מן האשפה, ועמד תמיד במצב הכן שבמקרה וישמע צעדים חשודים המתקרבים אליו יקפוץ מיד לתוך המיכל. הוא עשה הרבה אימונים כיצד לקפוץ לתוכו, ברם, למזלו לא הגיע לידי ניסיון זה, שספק רב אם היה מצליח בו. לפעמים כשהרגיש את עצמו בבטחון קצת, הרשה לעצמו לפזם תחת

אפו איזה שיר באידיש שלמדו בהיותו שוליא, ואנחנו השובבים, שבשבילנו המצאותו שם לא היתה סוד, עלינו אליו מדי פעם לבדרו קצת. גם הוא נעלם, משום מה, לפני שהמלחמה הסתיימה. ודאי הרגיש גם הוא שנפל עליו חשד.

השלישי היה כבן ארבעים, מין משכיל, שקרא כל היום עתונים הונגריים וגרמניים. אף אחד לא ידע מאין מקורו. הוא מצא לו מקום מנוחה אצלנו בגינה התחתונה מאחורי הסוכה, איפה שהיתה לנו סככה מסודרת עם כוורות דבורים ובסביבתה היה גן פרחים. מקום דוקא מאד נחמד. שם בילה את ימיו. תמיד היה קורא עתונים והוגה בספרים שונים. אינני יודע איפה אכל ואיפה היה ישן. ההורים אסרו לנו להסתובב על ידו או לשוחח עליו, אלא כאילו לא ראינוהו ולא יודעים על קיומו; ואם משהו נאסר עלינו, אז כמובן שלא היה מקום לשאול שאלות. גם הוא ישב שם עד שהדבר היה אפשרי, ונעלם כלעומת שבא, כשהשעה היתה צריכה לכך. אני מתאר לי שהורי ידעו עליו, והם שאפשרו את ישיבתו שם ונתנו לו מחסה במדת האפשרות.

הרביעי היה יהודי צנוע בגיל העמידה. כנראה שהיה נרדף מהשלטונות, כי נראה היה עליו צל של פחד. היה עצבני ומחוסר סבלנות. הוא לא שהה הרבה זמן אלא חודש־ חודשיים בלבד, וגם הוא נעלם.

החמישי היה יהודי חסיד ותלמיד חכם. הוא ייחד לעצמו מקום בעזרת הנשים והגה כל היום בתורה ותפילה. מדי ערב כשבאו להתפלל, הביאו לו חבילה עם מזון והשאירו אותה שם, ואחרי שהצבור יצא לדרכו ירד מעזרת הנשים ולקח את האוכל. אינני יודע אם היה שם מזון סעודה אחת וכל היום בילה בצום, או שהיה בחבילה ההיא מזון בשביל כל היום. רק בשבת היה נראה בין הצבור. לבסוף גם הוא נעלם.

היה עוד "טמיר ונעלם" אחד, דוקא משלנו, הלא הוא מיודענו יוסף לייב אפל החייט. אותו אנחנו מכירים עוד מהפרקים הקודמים. כשתורו הגיע להתגייס, הוא נעלם פתאום, כאילו בלעה אותו האדמה. רבים נעלמו והרחיקו להמלט, בתעודות מזויפות, למקום שאין מכירים אותם, ברם, הוא לא עשה כמוהם, הוא עיבד לעצמו תכנית יותר קלה. למה לו להרחיק וגם להסתכן? מוטב לו להסתתר בביתו. הוא התקין לעצמו מקום סתר כזה שאף אחד לא ידע על קיומו. ביתו עמד על גבעה במרחק כחמשים מטר מן הרחוב, ואשתו עמדה על המשמר כל היום לראות אם מישהו מתקרב אל הבית. מכונת התפירה עמדה על יד החלון והיא ישבה על ידה כאילו היא עובדת, וכשהתקרב מישהו נתנה לו, ליוסף לייב סימן — הוא ירד בזריזות למחתרתו והיא נשארה על משמרתה והמשיכה לעבוד.

הוא היה חייט של אכרים וכולם ידעו שאשתו עוזרת לו. ילדים לא היו להם, ואיש מלבדם לא היה בבית שיפריע את ביצוע תכניתם. האיכרים הביאו לה את עבודתם והיא קיבלה על עצמה לעשות, אבל למעשה הוא עשה את רוב העבודה באין מפריע, כמו לפני כן. היהודים כולם ידעו כי הוא נמצא בביתו, אבל הבולשים אחריו העלו תמיד חרס בידם. העמידו בלשים שונים, ברם, לא עזר להם כלום, היא עבדה בשקידה על יד החלון והדלת היתה נעולה, וכששאלה מישהו למה היא נועלת את הדלת גם באמצע היום? ענתה: מאז שהיא גלמודה, היא מפחדת מאנשים רעים שלא יתנפלו עליה. ברם ידידיו ואנשי שלומו ידעו לספר מפה לאוזן שרוב העבודה שקיבלה לעשות — נעשית על ידו. בכל יום יצא ממחבואו ועשה את עבודתו, והיא ישבה והשקיפה בעד החלון, בכדי להתריע במקרה שמישהו יתקרב לבית. כך הסתתר עד סוף המלחמה.

כשהמלחמה הגיעה לקצה יצא ממחבואו. שנתיים בערך היה הוא במחבוא. מעניין שבצאתו למרחב היה זקנו לבן כשלג וקשה היה להכירו, כי לפני רדתו למחתרת לא היתה לו אפילו שערה לבנה אחת, והנה החויר כל כולו, כאילו לא היתה בו טיפת דם. כנראה לא לקק דבש בישבו בהתבודדות מוקף אימת הבולשת.

מבין חמשת הבנים הגדולים שהיו לראובן־יואל בגיל הגיוס, לא גויס רק אחד: דוד היה הרב המקומי ובתור שכזה פטור היה מגיוס; אדרבה, היה לו אפילו סגן, שעל סמך זה פטור היה גם הוא מלהתגייס, זה היה ר׳ מרדכי לייב כהן. מיד ימינו של משה חסרו הבהונות של שלוש אצבעות, אותם איבד בעודו נער כאשר הלך לצוד דגים עם חומר נפץ, ומשום שלא ידע כיצד להתנהג בו, התפוצץ חומר הנפץ ולמזלו הרב לא נחבל קשה זולת ראשי פרקי אצבעותיו שנזוקו. הוא סבל יסורים, פחד, כאבים ובושה כשנעשה בעל מום, ברם כשהגיע תורו להתגייס לפני המלחמה — שוחרר, וכשהגיעה המלחמה ושוב השתחרר, טען ראובן־יואל ״׳אצבע׳ אלקים היא״. השמחה היתה גדולה, שיכול היה להסתובב בקומה זקופה כל ימי המלחמה מבלי שיפגע בו מישהו.

שלמה קיבל תפקיד בדואר בתור דוור במשך כל ימי המלחמה. עבודה זו שיחררה אותו מלהתגייס ואף הקלה עליו בפרנסתו, היות ובמסרו את האגרות שהגיעו מהחזיתות ומן השבי לאכריות שלא ידעו קרוא וכתוב, נתבקש על ידיהן לקרוא את המכתב, לענות עליו, לכתוב כתובת וכו׳. הוא עשה זאת מתוך רצון טוב, מבלי לדרוש תמורת שירותו שום שכר. על־כן מתוך הכרת טובה, הזרימו לביתו מתנות מכל מיני מצרכי מזון, שמציאותם היתה נדירה ביותר אפילו תמורת מחיר מופרז בשוק השחור. אצל האכרים

בכל זאת היה קמח, ביצים, עופות פירות וירקות וכדומה, והודות לזה היה ביתו מלא כל טוב.

בצלאל, כפי שכבר סיפרנו, שוחרר בגלל "חרשותו".

ירוחם ישב בישיבה בסאטמאר בתור "טמיר ונעלם". שם היו כמה מאות בחורים כמוהו, כולם עם תעודות מזויפות והרבי נתן מחסה לכולם בבית מדרשו. אנשי שלומו הנכבדים שיחדו את פקידי השלטון שעליהם היה מוטל לבלוש אחרי המשתמטים למיניהם, שיעצמו עיניהם. אמנם מלשינים לא חסרו אף פעם, אולם כשהלכו והלשינו, באו המשוחדים והודיעו מראש שיבואו לבצע חיפושים, וכשבאו כמובן שלא מצאו אף אחד. ואם בכל זאת נמצא מישהו, הרי מיד אחרי שהכניסו אותו למעצר, הוצא בדלת האחורית. ואפילו כשנתפס מישהו על ידי איזה נקי כפיים בלתי משוחד, לא נחו השתדלנים ולא שקטו עד שהוציאוהו לחרות. גם ירוחם נתפס פעם אחת, אבל כעבור שעות אחדות השתחרר, מבלי שידע אפילו מי השתדל למענו.

אליהו הגיע לגיל הגיוס רק בשנה האחרונה של המלחמה, כמעט בסופה, הוא גם כן עשה כמו אחיו, כלומר, ירד למחתרת וניצל.

מאידך גיסא, אפשר לומר כי ראובן־יואל עצמו לא קיפח את המדינה. הוא נתן כספי החסכון שהיו לו, שהסתכמו ברבבות זהובים, לממשלה בתור מלוה בטחון. ראשי המשטר ציינו אותו לשבח, בתור "גבור לאומי למען המולדת" אבל יותר מזה לא ניתן לו, כי החוב אף פעם לא שולם לו, אחרי שהמדינה התפרקה ומחוזותיה התחלקו בין עשר מדינות.

כמעט כל המפעלים שבמדינה עבדו בשביל הצבא. בטלץ' לא היו מפעלי חרושת, מלבד חרושת עץ, שכללה כריתת עצים ביער ועיבודם במנסרה שבירכתי הכפר. עבודה זו לא עבדו יהודים בשום מקום, בגלל שזו היתה עבודה גסה וקשה, ובחורף אף בוצעה בתנאים קשים. אף על פי כן כשהגיעה המלחמה וכל אלה שעבדו במפעל גויסו לצבא, קפצו היהודים על מציאה זו והתנדבו לכל העבודות שנדרשו, רק שלא ללכת לצבא. הם לא מלאו רק את מקומות העבודה המינהליים אלא בצעו גם את העבודות הכי קשות וחלצו את המפעל מן המיצר. (המנהל והפקידים היו מתמיד כמעט כולם יהודים, והם שעזרו ליהודים שיתקבלו לעבודה בתור מגויסים, ואימנו אותם בעבודה, כדי שתחשב עבודתם במפעל במקום שרות בצבא.)

יחזקאל, שהיה נער בגיל 12־16 שנים בתקופת המלחמה, דוקא עשה חיים בימים הקשים ההם. הוא היה פעיל ביותר, שלא על מנת לקבל פרס, אבל בתמורה הוא זכה בכבוד אישי, אחרי שניתנה לו ההרגשה כאילו הצליח לחדור לחברת המבוגרים, ואף קיבל שם בין הגדולים. הוא הוזמן להיות איש הקשר במשפחות מגויסים, על ידי סידור ההתכתבות אל הבעל שבחזית

בצלאל ומשפחתו הי״ד

ר׳ ירוחם הי״ד

הצדיק הקדוש רבי אברהם יהושע פריינד זצ"ל — מנאסוד

מצד המשפחה בעורף, כי רק הוא לבדו נחשב לאיש סוד בר סמכא, שאפשר לדבר אתו על דברים סודיים של המשפחה, שלא הגיעו אפילו לעוף השמים שיוליך את הקול. לידיו נמסר כל מכתב שהגיע מן הבעל שבחזית אי שם, בכדי לקרא את הכתוב בו וגם לפענח את רמזיו, שנכתבו עקב הצנזורה ברמיזה (כל המכתבים נכתבו באותיות לטיניות בהונגרית או בגרמנית והוא נחשב "מומחה" בשתיהן), ואחר כך לענות עליהן כמיטב מומחיותו. דבר זה היה סוד כמוס לגבי אנשי הבית, בגלל פחדה של האשה שמא יחקור מישהו את הילדים על אביהם והסוד יתגלה ח"ו, אם מתוך איומים או מתוך קלות דעת, ברם, בשבילו נתגלו כל הסודות וכלפיו התיחסו באמון מלא.

ואכן ייאמר לשבחו, שלמרות גילו הצעיר לא אכזב אף אחת מהן. מסוגל היה למלאות תפקידו מכל הבחינות ובשלמות. הוא גם ידע לענות לבעליהן, לכל אחת לפי טעמה ורוחה, להסתיר סודותיה של כל אחת, אפילו מאשה אל חברתה שסודותיהן היו זהים. למעשה, הוא נחשב באותו הזמן לכל יכול. לפניו נתגלה הכל, כאילו היה יותר גדול מן הגדולים.

כאשר הגיע לגיל בר מצוה, החליט אביו שיש להפסיק בבזבוז זמנו לריק, ושלח אותו לסאטמאר ללמוד שם בישיבה על יד אחיו ירוחם שהיה שם. אז נקצצו לפתע כנפיו והוא נאלץ להפסיק בחיי הבטלנות. בהגיעו לסאטמאר נפגש עם אלה שקיבלו מכתבים שכתב להם. הם קיבלו אותו בשמחה רבה, ובאנחה עמוקה שאלו אותו: "את מי השארת שם למלאות את מקומך?" "שבת משושים" מתוך יאוש, שמא ינתק ח"ו הקשר עם משפחתם. גם הוא הרגיש את עצמו כאילו נפל מאיגרא רמה לבירא עמיקתא, ושוב חזר להיות קטן.

בעת ההיא נפטר המלך פרנץ יוסף, זקן ושבע ימים, וכל בית ישראל קוננו אחריו. במקומו הוכתר יורש העצר קרול. יודעי דבר אמרו עליו שגם הוא היה אוהב ישראל כקודמו המנוח והיו לו הרבה ידידים יהודים, ברם, הוא עלה לשבת על כסאו ברגל שמאל, כשדם חללים נשפך בכל החזיתות כמים הניגרים ארצה. בתום המלחמה הובס ויצא עם משפחתו לגולה, אחרי שממלכתו התפוררה.

פרק מאה עשרים וחמשה

חיי שעה וחיי עולם

ההתנקשות אשר לה נפל קרבן אותו נסיך הבסבורגי שהיה יורש העצר של הקיסרות האוסטרו־הונגרית, הציתה בסופו של דבר דליקה בינלאומית עצומה, שזכתה לכינוי העגום "מלחמת העולם הראשונה".

מלחמה זו פרצה אחרי הפוגה של שני דורות של שלום, לכן לא ידעו הבריות מה זאת מלחמה. האזרחים לא היו מודעים לכך שעליהם להצטייד במלאי של מזון, ואפילו אם היו רוצים בכך, לא היתה באפשרותם להכין מצרכים לתקופה של ארבע שנים ובמיוחד כאשר המשבר בא בהפתעה. גם הרשויות היו מחוסרי נסיון וידע, להנהיג סדר של קיצוב לשעת חירום, כאשר לפתע כל העולם היה למדורת אש. לכן שררה אנדרלמוסיה מוחלטת בנדון. לאט לאט התחילו לעשות סידורים כלשהם, אבל אפילו בסוף המלחמה רחוקה היתה בעיה חמורה זו מלהיות נפתרת בצורה המניחה את הדעת.

לא עברו יותר משבועות ספורים אחרי פרוץ המלחמה ומלאי המזון אזל מן השוק והרעב חזק בארץ. רק אז נפקחו עיני השלטונות לדאוג ללחם בשביל האוכלוסיה. הוציאו בכח את התבואה ממחסני האכרים וחלקו אותה בין הרעבים. ברם, כל זה נעשה בלי סדר מחושב וללא לוח זמנים מסודר ומותאם לפי הצרכים ולפי הצרכנים. ועוד לקוי אחד גדול היה: כל מנהל מחוז השתלט על מחוזו, כאילו היה מדינה נפרדת הדואגת רק לצרכי אזרחיה, והחרים את כל המלאי ואסר למכור ממנו מחוץ למחוז. כתוצאה מזה היו מחוזות שגוועו מרעב ואחרות שהיה בהם עודפי מזון מיותרים. לא ארכו הימים עד אשר השתררה אנדרלמוסיא גדולה במדינה. בעלי זרוע ונוכלים למיניהם הסתדרו איכשהו, אבל המוני האוכלוסיה לא יכלו להתגבר על מצוקתם. לעגו של גורל אומלל זה היה גם בעבר השני, באותו המחוז שהיו לו עודפים אבל אסור היה לו למכור — הללו טבעו במשמניהם, ופשטו רגל מחוסר פרוטה, בעוד שאחרים היו מוטלים ברעב.

אחד המחוזות השבעים הללו היה מחוז באטשקה. חבל זה היה שייך עד סוף המלחמה להונגריה ואחרי כן עבר לרשות יריבתה — סרביה. היה

זה מחוז מבורך ביותר בתנובות שדה. עושר היבולים המגוונים שלו הגיע לשיאים עולמיים, שהיה בהם כדי לספק צרכי אוכלוסיה הגדולה עשרות מונים מתושבי המחוז. היה שם שפע כזה שלא יכלו לעכל אותו. ככרות לחם לבן בגודל גלגל של עגלה, במשקל של 12 ק״ג, נמכרו שם במחיר סמלי, כאשר באותו זמן נמכר במקומות אחרים במדינה ק״ג קמח שחור, בצינעה ובחדרי חדרים, במחיר שעלה עשרים מונים. גם אווזים ותרנגולי הודו שמנים, בגודל של עגלים, היו מצויים במחוז באטשקה לרוב. דגים חיים שנצודו בנהר טיסה, הזורם על יד העיר, נמכרו לכל דכפין בזיל הזול, וכמעט ואין קונה. כי כל הסביבה היתה ארץ פוריה ושמנה, כל הבהמות, העופות הדגים שהיו שם, היו גדולים ושמנים, ואילו מעבר לגבול המחוז היתה רמת המחיה שונה מן הקצה אל הקצה, והיוקר האמיר מיום ליום.

העיר זנטה שבמחוז זה היתה מבורכת לא רק ב״עולם הזה״, כלומר, בשפע של שובע, אלא גם ב״עולם הבא״, כלומר, בקהילה נאה וחסודה, בה היה תורה וגדולה במקום אחד. כמו כן היה בקרבתה כפר אחד בשם פטרה־וסלה, שגם בו היתה קהילה לתפארת, שהיו בה אנשי מדות ששמם הטוב הלך לפניהם. חוץ מבשני הישובים האלה נמצאו במחוז גדול זה עוד קהילות יהודיות מאורגנות, אבל לא אורטודוקסיות אלא רפורמיות למחצה. הללו נטמעו לבסוף ברובן בין הגויים.

משה, שהיה משוחרר מן הצבא בגלל שחסרו לו שלוש אצבעות ביד ימינו, הרגיש בחוש הריח המפותח שלו, בשפעת השובע המצוי בחבל ההוא, ונסע שמה לחפש איזו אפשרות להבריח משם מצרכי מזון כדי לעזור למשפחתו הרעבה ללחם. כאשר הגיע לשם וראה את ככרות הלחם המשונות, שאף פעם בחייו לא ראה כדוגמתם, קנה קודם כל ככר אחד במאפיה, פרסה לפרוסות וביקש מן האופה להכניסם בתנור, כדי שיתיבשו ויהיו צנימים. את הצנימים הוא ארז בקופסת קרטון ושלחה לביתו בדואר, בתור נסיון לראות כיצד זה יצליח. כאשר החבילה הגיעה בשלום לביתו היתה שם אורה ושמחה, והודיעו לו שהמשלוח הגיע בסדר גמור. בראותו כי טוב, הוסיף לעשות חבילות כאלה ושלח גם לבית אביו וגם לבית חותנו וכו׳, ובכל מקום שזה הגיע נשמו לרווחה. לבסוף התפתח מזה עסק שהכניס הרבה כסף. אחרי כן החליט להכניס בחבילות גם קצת קמח בין הצנימים, וגם זה הגיע בשלום. העבודה היתה רבה אבל גם שכרה היה בצדה.

כאשר בצלאל השתחרר מן הצבא, נסע גם הוא לזנטה ושניהם עבדו ביחד ופיתחו את העסק בהצלחה. לבסוף הגיעו לידי מסקנה כי מוטב לשלוח חבילות קמח, כי בצנימים היו מוגבלים עקב העבודה המרובה שנדרשה. ובכן, ניסו מקודם בשליחת חבילה אחת וזה הצליח, ואז שלחו עוד אחת וגם זה

הצליח, עד שעובדי הדואר התחילו לחשוד בהם, כי חבילת קמח של חמשה־עשר ק״ג היא גדולה וצורתה מעוררת חשד. הם אמנם הצהירו על תוכנה ״זרעים״, אבל גם על זה נפל חשד והעסק התחיל להיות מסוכן. אז החליטו להתקשר עם פקידי הדואר והצליחו לשחד אותם שיעצמו עין ושישתפו פעולה עמהם, ותרמו להם שליש מן הרווח. העסק לא רק שהשתלם אלא שהתחיל לשגשג, כיון שקיבל ממדים חדשים, אחרי שהתחילו לעסוק בסיטונות. הם שכרו במקום נידח מרתף רחב ידים, ואיחסנו בו טון קמח שהביאו אל המרתף בחסות אפלת הלילה. כמו כן הביאו חומרי אריזה, ועבדו כל הלילה באריזת חבילות של חמשה־עשר ק״ג כל אחת. בצלאל שהיה האומן הידוע לכל דבר, עשה חבילות כאלה שהיה אפשר לזרוק אותן מעבר לגג מבלי שינזקו. לפנות בוקר הגיע בעל העגלה שלהם, שרק הוא ידע על העסק הזה, והעמיסו את החבילות על העגלה. נמסרו לו תעודות המשלוח שהיו גם כן מוכנות מראש, ממוספרות וחתומות על טופס ריק על ידי פקיד הדואר, גם מפתח מחסן החבילות של הדואר נמסר לידיהם ובעל העגלה נכנס בעצמו לדואר, סידר את החבילות ואת הדלת סגר אחריו.

אחרי שגמרו את עבודתם הלכו ישר לבית הכנסת, למדו שם את שיעורם היומי, התפללו, סעדו ארוחת בוקר והלכו לישון, לאגור קצת כח ללילה הבא. הם הזמינו לשם גם את אחיהם אליהו, כי המלאכה היתה מרובה והיה צורך בידים עובדות שאפשר לסמוך עליהן, ובהגיעו לשם נעשו חוט משולש ועשו חיים.

אחרי שהיו שקועים בעסקם השחור להלכה, ולמעשה היה כולו קמח לבן, הוצע להם עוד מצרך אחד, גם כן שחור ויקר המציאות וטבק שמו. גם זה הכניס רווחים גדולים, ומבחינת כמותו ומשקלו התאים מאוד לארוז אותו יחד עם קמח. כשם שמצרכי המזון לא היו מאורגנים מטעם הממשלה שיתחלקו לאזרחים בשיטה אחידה, כך היה גם עם הטבק; מסרו בכל עיר לסוכן אחד כמות מסוימת, מבלי שתוטל עליו איזושהי אחריות על אופן חלוקתו. בכל עיר היה קיים סוכן כזה והוא חילק כמה שחילק, כמו שנדבו לבו, ואת היתר הוציא לשוק השחור במחיר מפולפל. הם יגעו ומצאו בעיר אחת שבאותו המחוז סוכן אחד, שנאות להמציא להם את עודף הטבק שישאר לו (למעשה מכר להם את רוב סחורתו ואת העודף חילק לקמעונאים). בכדי להשיג סחורה זו היו צריכים לנסוע נסיעה של שלוש שעות ברכבת ולהביאה משם פעם אחת בכל חודש. זה הכניס יותר רווח מהקמח. גם עסק זה נעשה בזהירות רבה, בסודי סודות, והצליחו לעמוד בו כמעט עד סיום המלחמה. אולם הצלחה זו לא ליוותה אותם עד הסוף

מכיוון שעיני הבולשת גילו אותם, וכפסע היה שתשיג אותם. אולם נודע להם שעוקבים אחריהם, והקדימו להפסיק נסיעתם להבאת הסחורה.

יחזקאל למד בימים ההם בישיבה בסאטמאר ועמד אתם בקשרי מכתבים וידע שיש שם "שבר". היות וגם הוא סבל רעב, אולי עוד יותר משאר האזרחים, כי היה ביישן בטבעו ומפונק, על־כן הזמינו אותו אחיו לשם, באמרם שגם שם אפשר לעסוק בתורה ולאו דוקא בתנאים של "פת במלח תאכל", ואילו בסאטמאר אפילו פת במלח לא היה. הוא נסע, איפוא, לזנטה. במקום היו שתי ישיבות והוא הצטרף לאחת מהן, ברם לא היה יכול לסבול לראות עבודתם הקשה של שלושת אחיו והציע להם את עזרתו, כי מרוב השפע שמצא שם נסתלק ממנו החשק ללמוד בבחינת "וישמן ישרון ויבעט". הם קיבלו את הצעתו, בתנאי שלא יפסיק לגמרי את הלימודים בישיבה, אלא יעזור להם רק בשעות שהוא פנוי. למעשה, אף הוא לא התכוון מלכתחילה אחרת, ברם, העבודה היתה כל כך מרובה, וגם היצר הרע התערב והסביר לו שיש פסוק בתורה "לא תעמוד על דם רעך", "עזוב תעזוב עמו" וכו׳ ולכן מצוה לעזור להם, בפרט שזו מצוה שגם מתן שכרה בצדה. ואז הפסיק לגמרי ללמוד בישיבה ועבר לעזור לאחיו, ועבד כאחד מהם.

כאמור, היתה זנטה עיר ואם בישראל, קהילה נאה ומפוארת. בשתי הישיבות היו בחורים שישבו ועסקו בתורה בשקידה, ובני הקהילה תמכו בהם תמיכה מלאה בעין יפה, כי כולם היו שוחרי תורה, בעלי צדקה וגמילות חסדים ופרנסתם היתה מצויה בשפע. היתה זו הקהילה היחידה בכל החבל ההוא שהצטיינה ביהדותה למופת.

אחרי שהעסק השחור הופסק מחמת המציק שבלש, פסקה גם המלחמה. הצבא האוסטרו־הונגרי הובס ופרק את נשקו. החיילים התפזרו ממערכות המלחמה, למרות שכף רגלו של האויב לא נחתה על אדמת המדינה, אדרבה, בכל החזיתות נכבשו מדינות האויב, ובכל זאת הפסידו את המלחמה. איש איש חזר לביתו. האימפריה הזדעזעה והתפוררה. פרעות פרצו בכל המדינה, וגבולות הממלכה נשתנו לבלי הכר. הגדולים נעשו קטנים, והקטנים עלו לגדולה. נהפכו מעשה בראשית.

המלחמה לא הסתיימה בהתאם לנבואתם של רושמי הרשימות ומחשבי הקץ שאחד מהם היה ראובן־יואל, שחזה שהמלחמה תסתיים בשופרו של משיח שיבוא ויגאלנו, וכי כל המלחמה היתה רק לצאת ידי חובת חבלי משיח. ואם כן, באשמת היהודים הסתיימה המלחמה כפי שהסתיימה, כטענת הגויים לגבי כל סבלותם.

כאשר באה השמועה על התבוסה ונראו חוזרי המלחמה, רוב רובם

בשמחה רבה (90 אחוז מהם היו מבני המיעוטים), עמדו היהודים שלנו, כרגיל, בשער בית הכנסת להתווכח על המצב, וכל אחד השמיע את דעתו:

— "אינני מסתייג מעמדתך, ר' ראובן־יואל," אמר ר' בנציון ראטה, מנהל הדואר, "הלואי וצרות המלחמה שעברו עלינו תהיינה על חשבון חבלי המשיח, ולו יהי כדבריך שבא יבוא בקרוב. ברם, הטרגדיה היא כלל עולמית. הנה למשל הרגו את טיסה אישטבאן, ראש הממשלה, איזה קשר היה לו עם משיח, להבדיל? הנה העתונים וכל השמועות הכלל עולמיות המגיעות אלינו, כולן מנבאות שחורות, שממלכת אוסטרו־הונגריה עומדת להתפורר ותתחלק בין כל אותם שונאי ישראל שפגיעתן רעה, ומי יודע מה יהיה גורלנו? כלומר דוקא רשעי עולם השיגו חיל ואילו מדינתנו, שהיתה מלכות של חסד, נפלה ולא תוסיף קום. איפה נראים כאן עקבות המשיח?"

— "נכון, האסון הוא כלל עולמי," אמר ראובן־יואל, "ברם, אל תחשוב שאני שוקל את המצב מתוך מבט צר אופק גרידא, אני אוכיח לך כי גם בצרה זו, שהיא בעצם כלל עולמית, שונה מצבנו ממצבם. הבה ונעשה חשבונה של המלחמה ותראה אם לא צדקתי. אינני צריך לפרט לך השתלשלות המלחמה, אותה אתה יודע טוב ממני; ברם, דבר אחד הרי ברור לך, שלכל אחד מן הצדדים המעורבים במלחמה היה לו חשבון משלו, שבגינו החליט לצאת ללחום, כלומר, אף אחד לא יצא ללחום בעד הצדק, לעמוד לצד הנרדף בלי כל עניין אישי משלו."

— "נכון בהחלט," ענה ר' בנציון, "אבל מה זה שייך לעניננו?"

— "אני אסביר לך, תן לי רק לסיים את דברי. אולי תסביר לי אתה, איזה ענין היה לנו, היהודים, במלחמה זו? כל האומות לחמו בחרוף נפש, שפכו דמם כמים, מרצונם ושלא מרצונם, בעד מולדתם. ואילו אנחנו, היהודים, בשביל מי שפכנו דמנו? בכל החזיתות היו יהודים שלחמו שכם אחד עם שכניהם הגויים, במסגרת צבאות מולדתם. ידוע מפי השמועה ומן העתונות שכאשר צד אחד רצה לפרוץ את החזית בקרב פנים אל פנים ודקרו זה את זה בכדוניהם, שמע יהודי הונגרי כשדקר את 'אויבו' הרוסי שהוא צועק 'שמע ישראל', או 'רבונו של עולם', 'אמא יקרה', 'אוי! אשתי וילדי' וכדומה; יהודים־הונגרים הרגו יהודים־רוסיים! יהודים־רומנים — יהודים־גרמנים! וכן הלאה; לשם מה ובעד מה? הונגרים לא הרגו הונגרים, וסרבים לא הרגו סרבים, ואפילו במקרה שכן — גם כן לא נורא, כי הרי עשה זאת לטובת מולדתו. רק אנחנו, היהודים, הרגנו זה את זה ללא טעם ובלי שום מטרה. האם לא היתה זאת טרגדיה יהודית מובהקת? שלא לדבר על הברכה "ועל חרבך תחיה" שניתנה לעשו והרציחה טבועה בדמו, ואילו יהודי איננו שופך דמים. זאת ועוד, הגויים לא היו אנוסים לחלל את דתם

במלחמה, ואילו בני ישראל קדושים התנזרו מאכילת טריפות מתוך מסירות נפש, ויש מהם שלא היו יכולים לעמוד בנסיונם, ואף לא היו מצווים אפילו להתנזר ולהסתכן. האם אפשר להשוות סבל העמים שהתגרו במלחמה מתוך אינטרסים שלהם, לסבלם של היהודים, שנאלצו לצאת למלחמה שלא בטובתם? האם אין בתוך הפורענות של מלחמת העולם טרגדיה יהודית כפולה? בדורות הקודמים לא גויסו היהודים למלחמה, מאחר שלא נחשבו לאזרחים בעלי זכויות, והסתפקו בנתינת כופר, כלומר, השתתפות בהוצאות המלחמה. מילא, אם ממלכת אוסטרו־הונגריה הכריחה את אזרחיה היהודים לצאת למלחמה, עוד אפשר להצדיק זאת איכשהו, בהתחשב במצבנו האזרחי שאנחנו נתינים שווי זכויות, וכאילו זאת היא מולדתנו — אבל ביתר המדינות, בהן נענים אחינו בני ישראל וסובלים משיעבוד מלכויות ולא זכאים אפילו להרים את קולם נגד שיעבודם, באיזו זכות שולחים הם את אחינו לשפוך את דמם בעדם?! האין זאת טרגדיה איומה? לכן מסקנתי," המשיך ראובן־יואל, "שמלחמה זו היא מלחמת גוג ומגוג, שלפי מה שכתוב בנביא יחזקאל גם יהודים ישתתפו בה, והיא תסתיים בתרועת נצחונו של מלך המשיח שיופיע בקרוב."

גם אנשל השתקן התערב הפעם בשיחה ואמר: "אני מסכים עם אחי, הוא צודק ללא כל ספק. ברם, לפי דברי הנביא יחזקאל ששמענו זה עתה, יש לי מסקנה אחרת והיא: המספר שבע טבוע בחוקי התורה ובחיינו; העולם נברא בששה ימים וביום השביעי שבת וינפש; בחודש השביעי העולם נידון; השנה השביעית היא שמיטה; אחרי שבע שמיטות — יובל; המבול בא לשבעת הימים; מכל הבהמה הטהורה שבעה; במכות מצרים: וימלא שבעת ימים; שבעת ימים תאכל מצות; בסוכות תשבו שבעת ימים; כל קרבנות החגים שבעה כבשים; שבעה קני המנורה; שבעה נקיים; וטמאה שבעת ימים; טומאת מת שבעה; שבעה מזבחות; שבע שנות שובע, ואחריהן — שבע שנות רעב; שבעה ימי אבל; אחרי מלחמת גוג ומגוג: 'למען טהר את הארץ שבעה חודשים' וכו' וכו'. כך אפשר לספור וללכת כמה וכמה שביעיות. גם בנביא יחזקאל, במקום שהוא מתנבא על מלחמת גוג ומגוג הוא מדבר על מספר שבע, וכך הוא אומר שם: 'ובערו בהם אש שבע שנים'. ברם, כמה זמן תמשך המלחמה, אינו אומר שם. לכן אני אומר, שלפי דעתי מלחמה זו טרם נסתיימה, אמנם כבר עברו ארבע שנים אבל היא תחזיק עוד שלוש שנים. וזה שנדמה לנו כאילו כבר נסתיימה — טעות היא בידינו; היא תסתיים במלאות שבע שנים מתחילתה, כלומר בעוד שלוש שנים, ואז יופיע משיח צדקנו, יעשה שלום בעולם ואותנו יוליך קוממיות לארצנו."

— "אם יבוא כדבריך בעוד שלוש שנים ועד אז תימשך המלחמה," נכנס

גיסו יצחק בדבריו, "אז אל מי יבוא? הלא לא ישאר עד אז שריד ופליט משונאי ישראל!"

— "מי יתן ויבוא היום," ענהו אנשל, "ודברי יהיו בטלים ומבוטלים, ברם, אם הגזירה היא ח"ו אחרת — אל תדאג לחשבונותיו של הקב"ה."

ככה עשו להם חשבונותיהם האנשים התמימים גדולי האמונה וחיכו לקץ הימין, כל אחד לפי השגתו. ברם, הקב"ה יושב בשמים ישחק לחשבונות יצורי עולם. בשום אופן לא יכולנו לתאר לעצמנו קץ קודר כזה שעמד לבוא עלינו, שימרר את חיינו יותר מחבלי המלחמה; שחשבנו שאין גרוע מהם, ובכל זאת בן דוד לא בא.

כאמור, עברו עלינו ימי המלחמה באופן יחסי בשלום. אף אחד מבני משפחתנו לא נעדר ולא ניזק, גם חרפת רעב לא סבלנו ביותר, ואף על פי כן קבל ראובן־יואל, קונן ונאנח על צרות הכלל שנגעו ללבו.

למסיבת הבר־מצוה של יחזקאל, שהיתה בשנה השניה למלחמה וצויינה כמו בשנים כתקונן, הוזמנו כל יהודי טלץ', ובמעמד החגיגי השתתף גם רב גדול ומפורסם, ישיש ונכבד שבא לשבות במקום. ראובן־יואל הפציר בו שישאר על הבר מצוה, והוא נענה לו. ואז בשעת שתית "לחיים" נתברך ראובן־יואל מפיו ואיחל לו שבנו (בצלאל, שהיה אז מגויס בצבא) ישתחרר במהרה.

— "למה זה דוקא בני," ענה ראובן־יואל, "ישנם שם הרבה יהודים חשובים, וביניהם תלמידי חכמים ואנשי מעשה יותר ממנו. ה' יעזור לכל ישראל באשר הם שם, הנתונים בצרה ובשביה. המקום ירחם עליהם, ובכללם גם לבני בצלאל."

פרק מאה עשרים וששה

החורבן שאחרי המלחמה

קץ המלחמה בא, ודוקא לא כמו שאנחנו חשבנו, ולא כמו שהתפללנו. מהפכה פרצה בממלכה. רצחו את ראש הממשלה ועוד אחדים מראשי המדינה, המלך הודח מכסא מלכותו והוגלה מארצו, ואנדרלמוסיה גמורה השתררה בחבלים השונים של הממלכה. הצבא נטש את החזיתות והחיילים שבו לבתיהם, כשרובם הביאו עמהם את נשקם על כל תחמושתם. כולם ממורמרים ומתוחים. מהם כציפורי דרור, מהם צוהלים כשיכורי נצחון ומהם מדוכאים כמו מובסים ללא כל תקוה. אלו ואלו מין דור חדש, דור תהפוכות, מלאים טענות נגד כל העולם ובמיוחד כלפי אלה שישבו בביתם, וכלפי המשטר שמעל בתפקידו וקיפח את משפחותיהם, בהתנכרו לבעיותיהם הקשות בשעת המלחמה. כביכול, הרגישו שחסר להם משהו, משהו לא בסדר והם חייבים לפעול נגד אלה. עכשיו, בתקופת מעבר זו כשעול השלטונות לא לוחץ עליהם, כשאין משטר ואין מוראה של מלכות, יש להם ההזדמנות לפעול. בולמוס של השתוללות יצרים פורץ, כאשר כולם נוכחו לראות כי אין דין ואין דיין. השקט והסדר, או המרידה וההשתוללות, הוא בידיהם של האזרחים כאשר יחפוצו. נוסף לזה הבינו האזרחים והרגישו, וללא כל ספק היו כאלה שגם הסבירו, כי שבט המושלים ההונגרי נשבר ללא תקנה ולא יוסיף לשלוט עוד, ואם כך, מובן שאין ממי לפחד. לא יצטרכו לתת דין וחשבון על מעשיהם. הותרה הרצועה. מסיתים עוררו את לב החוזרים משדה הקטל לפשוט ידם בביזה. ראשית, בזזו את כל החומר שהיה בבית החרושת, אחרי שבעליו נמלטו. פרקו והוציאו כל מה שהיה אפשר לטלטל, בלי מצפון וללא נדנוד עפעף. ולא אלה בלבד שחזרו מן המערכה הורו היתר לעצמם לשלול שלל, אלא כל אלה שהיו להם סוסים ועגלה בזזו, העמיסו וסחבו כל דבר שאפשר היה לטלטל. אפילו את הדלתות והחלונות של הבתים פרקו והובילו לביתם. עשו שם "נקיון יסודי", ולא נחה דעתם עד שלא העלו לבסוף באש את כל השטח.

אחרי כן, בכדי שלא לשבת באפס מעשה, החליטו ביניהם בסוד, שאותו הדבר צריכים לעשות גם ליהודים תושבי המקום, אף על פי שהם יושבים

בבתיהם לבטח ולא חשו להימלט. הרי הם הגורמים העיקריים למלחמה, וגם לא הסתפקו בזאת, אלא שאף ישבו בבתיהם במשך ימי הרעה כשאנשי הצבא הקיזו דמם, והם, בינתיים, עשקו ורימו את נשות המגויסים, עשו כל מיני עסקים פסולים וצברו הון ועושר. הגיעה איפוא השעה, לגרשם בידים ריקניות ולהשיב את הגזילה לנגזלים, אם לא היה להם השכל לעשות זאת מיוזמתם.

בתחילה המתיקו סוד יחדיו בחשאי, בינם לבין עצמם, כדי שלא תתארגן הגנה ושלא יספיקו להסתיר את ממונם, אלא יתנפלו בהפתעה כדי שהמבצע יצליח במלואו. בכל זאת נתגלה הסוד, יען שהיו כאלה שהרהרו בקול. כשפשטו שמועות מוזרות אלה, היו כאלה שלא האמינו. הללו טענו: היתכן דבר כזה? מה פתאום?! עשרות בשנים אנחנו חיים עם אוכלוסיה זו בידידות, ועכשיו פתאום יתנפלו עלינו כאויבים? אבל היו כאלה שכן האמינו, כנראה שהרגישו כי דברים בגו. קמה בהלה. היהודים התאספו והתייעצו מה לעשות. הצעירים שלנו שחזרו ממערכות המלחמה גם הם עם נשקם בידיהם, היו כעשרים במספר. הללו טענו שאין מה לפחד: שכם אחד לחמנו אתם ביחד, והם לא יעיזו להרים יד נגדנו. ואם יהיו כמה כאלה שיתחשק להם לפגוע בנו, הרי גם לנו יש נשק ונשיב מלחמה שערה.

ובכן, נמנו וגמרו להתארגן גם הם, להתחלק למשמרות במקומות תורפה ולעמוד על המשמר, וכל מי שירגיש באיזו תנועה חשודה יבלוש אחריה, ויעביר אות אתראה לחבריו כדי שיעמדו במצב הכן.

אמרו ועשו, בהתאם ליידע הצבאי שהיה להם. הגויים הרגישו בזה ולעגו בקרבם, כי הרי הם היו ממשפחת שופכי דם מקוריים, לא רק על מנת להפחיד את הציפורים, וגם היו פי שלושים במספר. כמו כן קיבלו עידוד ממסיתים ששכנעו אותם שהמשטר החדש שעתיד לבוא יהיה משלהם, כלומר, שאזור זה לא יהיה שוב הונגריה, אלא רומניה, ומובן שלא יצטרכו לתת דין וחשבון על מעשיהם, כי ברומניה לא היתה אף פעם זכות אזרח ליהודים.

היהודים החליטו לנהוג כדרכו של יעקב אבינו, והתקינו את עצמם לדורון, לתפילה ולמלחמה. כמובן שלא בגלוי ובאופן רשמי, יען שזה היה בלתי אפשרי, כי הרי הגויים לא היו מאורגנים בגוף אחד שייצג אותם ושיהיה אפשר לדון עמו, אלא מפוצלים היו יחידות יחידות, ובודאי חלקו ביניהם את השטח, כל כנופיה וכנופיה ותחום פעולתה. ללא כל ספק הם החליטו, שההתקפות יתחילו בכל המקומות בעת ובעונה אחת, כדי שלא תהיה שהות לנתקפים לפעול משהו ולהתגונן.

בהתאם לקולות שהסתננו אלינו, אם מתוך כוונה מרושעת, אם בתום

לב, הוצאו מן הכלל כמה משפחות, שכביכול אין להם שום טענות כלפיהן, ואף אחד לא יגע בהן לרעה. על המשפחות הללו נמנו: אברהם־יצחק, ראובן־יואל ואנשל. האחרון היה הקדוש שלהם, כביכול, יען שלא היה לו אף פעם כל שיח ושיג עם האוכלוסיה. אף על פי שהיה מעורב ביניהם בקשר עם עבודתו החקלאית ובמסחרו הגדול — אולם התנהגותו עם כל אדם באשר הוא אדם היתה ללא דופי. אף פעם לא עלב אפילו בילד, גם כאשר תפס גנב עם הגניבה בידו, או שקנה ולא שילם, ויתר על שלו ולא הגיש משפטים. כשפרצה המלחמה ולא היתה אפשרות לנהל עסק בצורה הוגנת, נאלץ החנוני להטמין סחורתו במסתרים ולהוציאה לשוק השחור, כי אחרת לא היה יכול להתקיים, מאחר שהמחירים האמירו מיום ליום וערך המטבע ירד; הסחורה שמכר היום והלך לקנותה מחדש, עלתה לו יותר מאשר המחיר שקיבל תמורתה. לכן הפסיק אנשל להתעסק בחנותו. הוא מכר את כל המלאי שהיה לו, ואחרי כן סגר את חנותו, שבין כך היתה על אפו ועל חמתו, בעוד שסוחרים אחרים נצלו הזדמנויות שעת המלחמה ונעשו מליונרים. הוא הרחיק לכת ביושר לבו עד לקיצוניות, לכן העריצו אותו כל הגויים ללא יוצא מן הכלל. עכשיו שמידת הדין נמתחה על היהודים המקומיים, הודלפו ידיעות שגם מצבם של אברהם־יצחק וראובן־יואל איתן, כיון שלא היה להם עסקים עם תושבי המקום. אף אחד לא יפגע בהם לרעה, ואין להם שום סיבה לחשוש מסכנה.

אליבא דאמת, אכן היו כמה יהודים שהתנהגו שלא ביושר כלפי האוכלוסיה. אמנם פשעיהם נשארו עלומים ולא נתפסו בעליל ברם, לנפגעים היה ברור מי היו הרמאים הנוכלים, אבל היתה שעת חירום ללא אפשרות לחזר אחריהם. עכשיו שיצא הקצף מלפני הנפגעים והיה להם פתחון פה לקטרג, התחילו לדבר בגלוי. אף על פי כן לא תארנו לעצמנו שהעם הזה שבקרבו גדלנו והיינו עם כולם ביחסים טובים, יהיה מסוגל לפגוע בנו, כמו אותם רוצחים שפלים שאודותיהם קראנו בספרים, שתארו חיי היהודים בממלכת הצאר ימ״ש ברוסיה.

כשהגיעה השעה הגורלית והאות ניתן להתחיל בפרעות, והצעירים שלנו, מחזיקי הנשק שעמדו על המשמר, ראו את הכנופיה השחורה כגדוד שלם לפניהם — הסתובבו מיד, ועד שרגליהם יכלו לרוץ ״לא פחדו מן הגויים״, וברחו לנפשם מבלי להסתכל אחורנית.

״המחנה השחור״ שנגש לביצוע מלאכתו השחורה, שכח את החשבון עם מי צריכים לגמול חסד ועם מי לא, מי צדיק ומי רשע. קודם פרצו בחנויות ובמסבאות, ומיד פתחו את הברזים של המשקאות וסבאו. מזה באה להם ההתלהבות לעשות עבודה יסודית לשדוד ולבוז ואם נתקלו ביהודים, הכו

אותם מכות רצח. לא שמרו חסד, לא לנו לא "לסבא אברהם־יצחק" ואפילו לא "לדוד אנשל" — הקדוש בשבילם.

השכנים הנוצרים, הבטיחו שיהיו ערים לשמור עלינו ליתר בטחון, וכשישמעו רעש אצלנו יבואו להגן עלינו. בביתנו נאספו כמה משפחות יהודיות, שהיו בטוחים שאצלנו לא יופיעו הפורעים, ברם, הקצף יצא גם עלינו והנה באו הפורצים. זה לא הלך להם בקלות. תחילה זרקו אבנים בחלונות ושברו את התריסים, וכשהשכנים שמעו, יצאו והתיצבו כחומה על יד הבית להגן עליו. והגם שעשו את מלאכתם במסירות, לא הספיק להם כוחם בפני כנופיית הפורצים הנלהבים. אף על פי כן עזרה לנו התנגדותם — שהספקנו לברוח דרך הדלתות האחוריות, וכשהאויב פרץ פנימה לא מצא אף נפש אחת. גם על בתיהם של אברהם־ יצחק הזקן והדוד אנשל לא פסחו השונאים, אלא עשו אצלם אותו החורבן כמו אצל יתר היהודים.

המלמד העני והאביון, ר' בנציון פיש, שהיה פיסח נכה רגלים, ור' משה הרניק, שהיה חולני וחלש, ועוד צעיר אחד מפגר שלא ידע לברוח ואמו האלמנה לא הספיקה להוציאו מהבית — שלשתם הוכו במכות רצח אנושות שכתוצאה מהם נפחו את נשמתם.

מי מילל ומי פילל שגויים אלה, שהכרנו אותם לתמימים ושקטים וחיינו עמהם ביחסים טובים, יהיו מסוגלים לעשות פוגרום כזה? הלא הם לא ידעו קרוא וכתוב ולא ראו סרטים המראים כיצד "עורכים" פוגרום — מאין, איפוא, ידעו "תורה" זו לעשות אותה באופן כל כך יסודי?

הם לא הסתפקו בכך ששדדו והחריבו את כל בתי היהודים, אלא שגם על בית הכנסת שפכו חמתם. את כל ספרי הקודש השליכו החוצה ופזרום כאשפתות. את ספרי התורה פרסו לאורך הרחוב, רמסו על הגוילים הקדושים ורקדו עליהם. אל תוך בית הכנסת הכניסו את סוסיהם, טמאו את המקום והרסו כל מה שבא לידם.

גם על יהודי נאסוד לא פסח האסון, ואפילו באינטרדם ניסו הפורעים את כוחם. אולם ביהודי אינטרדם לא פגעה מידת הדין בכל תוקפה, מכיון שהיה זה ישוב יהודי ללא תערובת של גויים, על כן הצליחו להשתלט על המצב. הם ארגנו התנגדות חזקה שהצליחה להרחיק את הפורעים מעל גבולם.

אחד אחד החלו יהודים מבני המקום לחזור לטלז', בכדי להציל משהו משארית קנייניהם, וגם הגויים מצדם דיברו על לבם שיחזרו להשתקע במקום. בתחילה היססו היהודים, אחרי האכזבה המרה משכניהם, ושהייתם במקום לא היתה אלא ארעית, עד שיצליחו למכור את נכסיהם במקום.

אבל לאט לאט התחילו להסתגל מחדש, אחר שנוכחו לדעת כי חייהם בתור פליטים קשים ביותר, הן מבחינת פרנסה והן מבחינה חברתית. מחוסר ברירה הסכימו לחזור ולהשתקע במקום שהקיא אותם בחרפה וברשעות.

בינתיים עבר החבל לגבול רומניה והמשטר החדש החל להתבסס בו. תהליך ביסוסו של המשטר החדש התנהל בעצלתיים, מאחר שתחום הממלכה הרומנית גדל בבת אחת בשיעור גדול מאד, והיה חסר כח אדם לאייש את כל המשרות הממלכתיות ברחבי "רומניה הגדולה". עובדה זו לא הקלה על הרגעת הרוחות, שהיה תנאי יסודי וערובה לבטחונם האישי של היהודים.

כתוצאה ממצב זה החליטו כל אותם יהודים שלא היתה להם אחיזה ממשית במקום, כגון סוחרים, בעלי מלאכה, מלמדים וכדומה, להסתדר במקומות אחרים, ולא שבו עוד לטלץ'. אבל האנשים המבוססים, שהיתה להם אחיזה בקרקעות ושאר נכסי דלא ניידי, חסו על הונם ולא יכלו להתנתק משורש קיומם החומרי.

גם ראובן־יואל היה אחד מאלה שקשה היה לו להשלים עם עקירתו מכל קנייניו — אף על פי שהצליח להסתדר בחברה טובה במקומו החדש, בקלויזנבורג, שנמנתה על הקהילות החשובות בטרנסילבניה, ובמשך זמן קצר הצליח לתפוס מקום מכובד בחברה. למרות כל זאת התגעגע למקומו הראשון. מאידך גיסא, מרים התנגדה בכל תוקף לכל מחשבה בדבר שיבה למקום אשר ממנו נפלטו באופן כל כך עגום ומבוזה.

והנה הגיעה משלחת מטלץ' ובתוכה אחיו ואחותו, שבאה לשדלו ולפתותו בכל מיני נימוקים ותכסיסים. הם טענו שזכות הרבים תלויה בו, מכיוון שמאז ומתמיד היה הוא אבי הישוב. בכחו הרוחני ידע תמיד לאחד את בני הקהילה. גם עכשיו כאשר ישמעו שהוא חזר, יחזרו כולם ובכך ירפא בית ה' ההרוס. חבל על כולם שהם פזורים ונידחים כקבצנים. עצם הידיעה שהוא חזר, תעורר את כולם לחזור לגבולם ולפרנסותיהם.

אולם מרים טענה: "ביתנו הרוס. אם נרצה להקימו מחדש, זה יעלה לנו מי יודע בכמה. והרי מוטב לנו למכור שם את המגרש, שיש לו ערך חשוב. נמכור גם את יתר השדות שיש לנו שם, ונקנה לנו כאן בית ונשב בעיר בחברה טובה ונהנה מן החיים הרוחניים המצוים כאן בקלויזנבורג, ולא נשב שם, בין האויבים, שפלטו וגרשו אותנו כנוכלים. אני לא רוצה לראותם עוד עד עולם!" הכריזה.

ראובן־יואל טען לעומתה: "יותר נוח לי לבנות שם את ביתי מחדש ולשבת בקרב בני משפחתי ועמי, במקום שבו נולדתי וגדלתי, מאשר לחיות כאן, במקום בו ארגיש את עצמי תמיד כפליט זר. אינני יכול לסבול אפילו את

הכבוד הרב שחולקים לי, שנדמה לי כאילו מחניפים לי. מי יודע איך שנסתדר עם פרנסה, וכאן צריכים לקנות הכל במחיר יקר. מוכרחים להתלבש לפי האופנה, לא כמו שם, שאף אחד לא הסתכל עלינו שמלבושינו לא היו כל כך יפים. כאן אפילו המים הם בכסף, הכל במידה במשקל ובמשורה. סדרי החיים כאן לעול הם עלי ולמשא, אינני יכול להסתגל לחיים כאלה. רוב שנותי חייתי במקום ההוא וקשה לי להתחיל בסדרי חיים חדשים," כך ניסה לשדל את מרים שתסכים עמו.

אבל מרים טענה: "אני לא מסכימה לדעתך. רק נדמה לך שכאן יותר קשה, צריכים להתרגל. האם על הבוץ שיש שם אתה מתגעגע? או שמא אל הגויים המנוולים? אם חולקים לך כאן כבוד, נדמה לך שמתחנפים אליך, למרות שאין לך כל סיבה לחשוד בהם בזה — וזה בשביל שלא היה לך שם אף פעם כבוד מצד אלה שגדלת עמהם, ומאלה שכן היה לך כבוד, הם לא יחזרו שמה לעולם — והיות ואתה מוותר על הכבוד, נוח לך לחזור לשם. למרות זאת אני מבינה לרוחך, אתה נולדת שם ולכן אתה מרגיש את עצמך כאילו שם ביתך ולא במקום אחר. אם אתה כל כך רוצה לחזור שמה אני לא אתעקש, ברם, אני מתרה בך! דע לך שאתה עוד תצטער על צעד זה שאתה רוצה לעשות. העובדה שאנחנו חוזרים לשם כאורחים קרואים או בלתי קרואים, אחרי שגורשנו משם בצורה כה מחפירה, מטילה צל על כל מעמדנו במקום. איזו הרגשה תהיה לך להסתכל בפרצופים הללו שרדפו אותנו בכל האכזריות במטרה להוציאנו מן העולם?"

לא ההגיון ניצח בויכוח גורלי זה, אלא הרצון. לא מפני שהיה משוכנע שאשתו לא צודקת, אלא בעיקר עקב חולשתו הטבעית שחש מול בני משפחתו, שפיתוהו ושידלו אותו למען טובת עצמם. ואכן חזר, וכאשר חזר הוא, חזרו רוב אנשי הישוב. הם שיקמו את בתיהם ואת בית הכנסת והתחילו להתבסס מחדש. ברם, להחזיר את צורת היישוב כמו שהיה — לא הצליחו אף פעם. כי האנשים החשובים לא חזרו, יען שלא היו קשורים בישוב זה במיוחד, ואילו חוזרי המלחמה היהודיים, פשטו צורתם השקטה המנומסת ולבשו צורה וחדשה — שרירותית, גסה ותוקפנית. את משמעתם כלפי מי שגדול מהם בחכמה ובמניין, השאירו בשדה הקטל. גם החזית השניה, הפרעות, השפיעה עליהם לרעה. הם השתנו לגמרי, כאילו התבגרו מחדש ורק עתה נעשו עצמאיים.

מעמדו של ראובן־יואל — שהיה איש שקט, אוהב שלום, תקיף, ומאמין בעקביות בעקרונותיו מבלי לוותר עליהם — נשתנה מן הקצה אל הקצה. בעוד שמלפנים היה הקהל רגיל לשמוע בקולו, לכבד את דבריו. לסור למשמעתו ולא לסטות מהדרכתו, עכשיו היה זה דור חדש, דור שהאחד לא

התחשב בדעתו של השני; כולם ביחד התמרדו ונעשו עזי פנים ולא רצו להתחשב בעליונות של שום איש, ואם ראובן־יואל השמיע את דעתו באיזושהי הדרכה, התחצפו בפניו. כתוצאה מזה סבל נורא. לא על כבודו שהושפל, אלא על העדר הבושה והמוסר. הוא ניסה בכל כוחו להחזיר עטרת המוסר ליושנה ואת הסדר על כנו, אך לא הצליח. הוא התנחם כדרכו בכך, שראה בזה עקבתא דמשיחא, כמאמר המשנה: "בעקבתא דמשיחא חוצפה יסגי... פני הדור כפני הכלב וכו'", על כן קיבל הכל בשמחה. מילא, שיהיו כפני הכלב, רק שיבוא הגואל. מתוך בטחון צווח ואמר: "הנה זה עומד אחר כתלנו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים".

גם אביו, אברהם־יצחק, נחלש מאוד. לא כל כך עקב גילו, אחרי שעבר מזמן את שנות הגבורה, אלא בגלל הפרעות, הם שהחלישו אותו והפכוהו לרפה אונים, לאדם שמרצו אבד.

גם אנשל לא הצליח לחזור שוב למסלול חייו הרגיל. רוחו כאילו סרה ממנו, והוא הסתגר וחי בבדידות. עולמו חשך בעדו במיוחד מרוב אכזבתו מהמון העם. אמנם אחרי שחזר אסף עוד כמאה ראש בקר שעושקיו החזירו לו, ברם, החליט בדעתו שלא לטפל מעתה במשק ביתו והוציא את כולם לשוק ומכרם, כאילו פחד שלא יבואו עוד פעם לגזלם. אבל כנראה נגזר עליו שרכושו ירד לטמיון — גם זה לא עזר לו, כי ערך הכסף ירד פלאים. הפסד זה לא השפיע עליו לייאשו מן החיים, כי הרי יהודי ירא שמים ומאמין היה, ובסופו של דבר, נשארו לו נכסי דלא ניידי, שהם היו העיקר והיסוד של רכושו. אולם היו לו צרות משפחתיות: צער גידול בנים חולים ועוורים. בסופו של דבר עברו כל ימיו בצער ויגון.

אחר המעשה הביע ראובן־יואל את צערו והתחרט על שלא שמע לעצת אשתו. היא כאילו חזתה מראש שהתיישבותם החדשה בטלץ' לא תצליח. צער מיוחד ועגמת נפש, גרם לו מקרה אחד שקרה לו בימים ההם, כפי שיסופר בפרק הבא.

פרק מאה עשרים ושבעה

הדין תורה

ראובן־יואל היה הבכור לאביו ובעל המשפחה הגדולה והמכובדת ביותר בין אחיו. ממנו נהנה אברהם־יצחק יותר מאשר משאר צאצאיו, כולל נכדיו ונינִיו. לכן כשבא להוריש נחלתו לבניו (הוא עשה זאת כעשרים שנה לפני פטירתו), נתן לו פי שנים בהתאם לדין תורה. נוסף לזה שם לב באופן מיוחד להעניק לו בעיו יפה מן העידית שבנכסיו.

שדותיו היו מפוזרים בארבע רוחות הכפר, כי הרי לא רכש אותם מאיש אחד ובפעם אחת, לכן היו חלקה פה וחלקה שם, האחת מסוג טוב — השניה לא כל כך טוב, האחת קרובה — השניה רחוקה, ולפי זה היה גם ערכן. כשהחליט לחלק את נכסיו, עשה זאת לפי תבונתו, מצפונו ורצונו. הוא רשם אותן בספרי האחוזה כחוק, והיורשים קיבלו נחלות ירושתם מתוך היסח הדעת והפתעה. על חלק מהשדות שהוריש, התנה שעד שהוא חי ויכול לעבוד, הם נשארים ברשותו, כי רצה להתפרנס מיגיע כפיו דוקא. את היתר העמיד לרשותם מיד. היורשים קיבלו הכל לתשומת לבם ללא עוררין, בסיפוק או שלא בסיפוק, אבל אף אחד לא פצה פיו להתלונן, ושלום ושקט שרר במסגרת המשפחה.

כל זה ארע עוד לפני המלחמה.

אחרי המלחמה חזרו והתיישבו מחדש בטלץ׳, אבל כתוצאה מהמהפכה נזדעזעו מוסדי החברה והמשבר הנורא השפיע גם על המצב הגופני. סבא אברהם־יצחק, לא הפסיק לעבוד, אבל מרצו נשבר. הוא נעשה יותר אטי, אולם למרות זאת המשיך לעבד את אדמתו והתפרנס ממנה. כל אחד ניגש ברצון עז למשימות החיים וניסה לשכוח את העבר ולעבור לסדר היום, ברם, לא כל אחד הצליח. היו כאלה שפצעיהם הגלידו ושבו לעסקיהם עוד ביותר מרץ והצליחו. בין אלה היו החוזרים מן הצבא, ואלה שנצלו את צרות המלחמה לשם צבירת הון בעסקי השוק השחור. באלה פגעו הפורעים על יסוד טענות בגין התנהגותם בשנות המלחמה. הם אכן קיבלו עליהם את הדין, עברו לסדר היום והמשיכו בעסקיהם כאילו שום דבר לא קרה. ברם,

אלה שהפרעות באו להם בהפתעה, כי לא נהנו מהמלחמה, ולא היו מוכנים לפרעות, אלה לא יכלו לעכל בשוויון נפש מכה זו. האכזבה כרסמה את לבם של אלה ללא חמול.

טלטלת המלחמה זעזעה מוסדי החברה, ניתקה מסורות, שברה מסגרות, ביטלה מוסכמות וערערה יסודות המוסר החברתי. כאשר שבו הפליטים והחלו לשקם מחדש את אשר החריבה המלחמה והמהפכה, לא הססו רבים מהם לבחור להם דרכים חדשות בחיים; דרכים עקלקלות, בלתי מוסריות. ארחות חיים כאלה ש״הוכשרו״ בזמן המלחמה ואף גרועות מהן. כל אחד על פי דרכו.

באחד הימים הופיעה אחותו של ראובן־יואל והציעה לו שיתן לה חלקה אחת מסוימת מנחלתו — ״ואני אתן לך תמורתה חלקה שיש לי בפרילוז, שהיא גדולה משלך״. ראובן־ יואל לא ידע את כוונותיה, אבל הכיר עליה שהיא רוצה לרמות אותו.

— ״ראי,״ ענה לה ראובן־יואל, ״אם כדאי לך לתת לי תמורה שערכה שוה יותר, אז לא כדאי לי להחליף. נוסף לזה אינני רוצה לעשות עסקים בירושתי שקיבלתי.״ כך יצאה היא בידים ריקות.

אבל למרות זאת לא התיאשה מלהשיג את החלקה שחמדה. היא החליטה לנסות בתכסיס חדש. היא התחנפה אל אביה, שידלה אותו בחלקלקות שהוא יפעיל לחץ על ראובן־יואל שיעביר לה השדה הידוע — ואם לא יסכים, יבקש את השדה חזרה. היא הרבתה להפציר בו עד שנתפתה לה.

יום אחד נכנס אברהם־יצחק אל ראובן־יואל, עם ״פזמון״ חדש שבתו הכניסה בפיו. הוא טען מה שטען, וביקש מאת ראובן־יואל שיחזיר לו חלקת השדה הידועה. ראובן־יואל הבין מיד את טענות הסרק שהעלה, ושאין זאת אלא שאחותו מדברת מתוך גרונו. כתוצאה מזה התפתח ויכוח ביניהם, ולבסוף סירב ראובן־יואל להישמע לו.

אברהם־יצחק חזר אל בתו לספר שלא הצליח לשכנע. ״אחיך טוען,״ אמר לה, ״שאם אמנם חסר לי השדה לפרנסתי, אז הוא לא מתנגד שאני אעבוד את האדמה לאכול מפריה כל כמה שארצה, אך להחזירה – איננו מסכים. בשום אופן אינו מוכן לוותר על שלו.״

ברם, היא התעקשה, אחרי שלטשה את עיניה על שדה זה, והמשיכה להסיתו נגד ראובן־ יואל בטענות שוא. אברהם־יצחק, בהיותו איש תם וישר כל ימי חייו, שפיו ולבו שווים — בפרט שבימים ההם היה הרבה מעל גיל שמונים, ואם אמנם עוד כחו במתניו לחרוש ולזרוע, לקצור להעמיס ולפרוק, אבל בדעתו היה מתון ורך — שוב נתפתה מבתו ובא אל בנו עם טענותיה

של בתו "הצודקת", ותבע שיחתום לו על הצהרה שהוא מוותר על שדהו. ראובן־ יואל שוב דחה אותו ואמר שבשום אופן לא יוותר. ברור לו כי המדובר בדרישת אחותו, והיא הרי קיבלה בשעתו את חלקה. "החלק שאני קיבלתי שלי הוא, ואינני מוותר עליו," אמר.

— "אם כך הדבר — אזמין אותך לדין תורה, ויקוב הדין את ההר," הכריז אביו.

— "בבקשה, אבא," ענה ראובן־יואל, "אם זה הוא רצונך אמלא אותו, ואם יפסוק הרב כי על פי דין תורה הצדק אתך — כמובן שלא אסרב." שניהם סיכמו ביניהם לנסוע ביום מסוים לנאסוד אל הרב לדין תורה.

כאשר הגיעו שמה, הסביר אברהם־יצחק לרב מטרת בואם: יש להם סכסוך ורצונם שיוכרע בדין תורה. הרב הסתכל עליהם בתמיהה, אחרי שהכיר טוב את שניהם, שאף אחד מהם איננו איש דברים, בפרט אב ובנו, שהאחד יתבע את השני!!

רב זה היה בשעתו יחיד בדורו. איש צדיק תמים, גאון וקדוש. מעורטל לגמרי מהויות העולם הזה, יומם ולילה ישב והגה בתורה, כמעט שלא פסק פומיה מגירסא. יתכן שלא הכיר אפילו צורה של מטבע. בקי היה בכל מכמני התורה, נמנה על חסידיו הנאמנים של ה"דברי חיים" מצאנז. בעניני חול לא התמצא כלל. היה חי בדחקות נוראה, התגורר בדירה של שני חדרים ומטבח, בבית ישן וחשוך, ולא היה בביתו רהיט אחד ראוי לשמו. היה רבי מפורסם של חסידים רבים, מהם בעלי הון. אביו היה מעשירי קהילת יהודי סיגט ואציליה. אחיו אף הוא היה עשיר מפורסם, בעל מפעלי חרושת גדולים. גם הוא חסיד נלהב. כל אלה תמכו בו בנדיבות אבל לא יכלו להעלות רמת חייו. בדרך אחד נכנס אליו הכסף ובעשרים דרכים יצא. משפחתו התפרנסה רק מהמשכורת הדלה שקיבל מבני קהילתו, זאת קיבלה הרבנית, ועליה לא היתה לו שליטה. את בגדיו לא רצה להחליף עד שלא נקרעו, דבריו היו תמיד שקולים וקצרים. קהילת נאסוד קטנה היתה ואף על פי כן הלך שמה למרחקים עקב רבה המפורסם. כשהיתה אסיפת רבנים במדינה, הטו כל חבריו את אוזניהם לשמוע מה אומר הרב מנאסוד, וזה נקבע כמו האורים ותומים בשעתו ... למרות שנראה היה מתנמנם בשעת הויכוחים, כי מרוב עייפותו והעדר השינה, לא היה יכול להחזיק את ראשו. בחיצוניותו היה איש נמוך, רזה, גופו תשוש מרוב סיגופיו וטבילותיו במקואות, לפעמים יותר מתריסר פעם ביום. ולפעמים טבל תחת הקרח, וכתוצאה מזה היה עור גופו סדוק ומלא פצעים וחברבורות. אולם אדם חלש זה, כשהיה צריך ללחום בעד עקרונות דת, אפילו היה זה רק סייג או חומרה, לחם ברוח עזה כנמר ולא היה מוכן להתפשר כלל. רוב רבני המדינה סרו למשמעתו מבלי להרהר

אחריו, יען שידעו שהוא כולו קודש קדשים.

כזה היה הגאון הצדיק ר׳ אברהם יהושע פריינד זצ״ל, אליו הגיעו בעלי הדין שלנו להשמיע את טענותיהם על נושא כה חומרי. ומי הם בעלי הדין — אב ובנו! מה פירוש הדבר שבן יסרב לשמוע לדברי אביו? בפרט כשהמדובר הוא בדברי סרק. להתבטל מתלמוד תורה, לבזבז זמן יקר כמו איש אדמה פשוט?! אבל מה? הרי כתוב בתורה: ״שמוע בין אחיכם״, ומוטל עליו בתור רב לקיים גם מצוה זו.

ובכן, הרב נתן רשות הדיבור לתובע תחילה שישמיע את טענותיו.

היות שהמדובר היה לא בדברי תורה אלא בדבר חומרי, וכלום יש דבר חומרי יותר מאדמה?! — על־כן שיעמם אותו הענין ובאמצע הטענות חטף תנומה לרגע. הוא התעורר מיד ושאל איזה פרט, ושוב התנמנם. כזה היה טבעו תמיד, גם כשביקרו אצלו אנשי שלומו, שבאו ממרחקים לקבל ברכותיו והגישו לו פתקא עם פדיון כנהוג, גם אז קרא שורה ונרדם, התעורר ושאל איזה פרט מהמבקש וזה ענה לו, והוא שוב נרדם בינתיים. כל שכן שעניין זה שיעמם אותו ביותר, ותוך כדי השמעת הטענות נעצמו עיניו מפעם לפעם, נים ולא נים, תיר ולא תיר, ולבסוף הוציא פסק דין שהצדיק את אברהם־יצחק וחייב את ראובן־יואל, כלומר, ראובן־יואל חייב להחזיר לאביו את השדה.

כשראובן־יואל שמע שהרב הוציא פסק דין שהיה לדעתו מעוות, התאכזב מאד, אבל לא הגיב כלל. הוא חשב שאולי טעה בשיקול דעתו בעשותו דיו לעצמו, ולכן עליו לנסוע קודם לביתו לעיין שוב בחושן המשפט ונושאי כליו. ואחרי כן יוכיח לרב את טעותו. ובכן. שני בעלי הדין נסעו יחדיו לביתם, המנצח והמנוצח, כל אחד ברגשותיו. אברהם־ יצחק במצב רוח מרומם וראובן־יואל בלב ממורמר: א. על שלא גילה לפני הרב סיבת סירובו, וללא כל ספק שהרב הסיק ממנו את כל מסקנותיו. אבל הוא עשה זאת יען שלא רצה לפגוע בכבוד אביו; ב. עכשיו מה יאמרו הבריות? ג. הוא היה המכשיל את הרב בעוות הדין והרב ייענש, חלילה, בסיבתו. היתכן שנעלמה ההלכה מן הרב שהוא גאון וצדיק, או שמא הוא טעה. הרהורי חרטה כרסמו את לבו: מעשה שטן! כל ימי ותרן הייתי בממוני, לגבי כל איש ואפילו גוי. מעולם לא עמדתי על דעתי, ודוקא עכשיו, כשהמדובר היה באבי — סרבתי. אמנם אמרתי לו בפירוש, שאין בכוונתי להתנגד לו, חלילה. סירובי יהא דוקא לגבי אחותי, שדרישתה לא צודקת, והתכסיס הערמומי שלה פסול לחלוטין. על העובדה שהפסיד בדין לא היה איכפת לו, רק שלושת הנימוקים דלעיל הציקו לו והפריעו מנוחתו.

בהגיעו בערב הביתה הסתכלה מרים בפניו והכירה מיד את עצבנותו. היא

שאלה אותו על תוצאות משפטם וסיבות עצבנותו.

— "הפסדתי," ענה לה בקצור.

— "אתה רואה?" אמרה מרים, "אמרתי לך שאל תלך למשפטים עם אחותך. ידעתי כי אם היא הכניסה לה משהו בראש, לא יעזור לך כלום. אבל מה? בדיעבד לא כדאי לך להצטער, שיהיה השדה כפרתנו. בסופו של דבר אם הרב פסק כך, ודאי שאתה טעית בשיקולך."

— "את יודעת שאינני סובל עוולות," אמר לה ראובן־יואל, "כל שכן שאני אהיה שותף בעולה. והנה כאן נאבקתי ונכשלתי, אף על פי שאני משוכנע שהרב טעה. הוא עיוות את הדין, וזה מה שכואב לי עוד יותר, שאני צריך לסבול עקב טעותו. נכשלתי בענין זה כשלון כפול."

— "עד כדי כך?! אינני יכולה לתאר לי," אמרה מרים, "האמנם אתה חושב שההלכה מוחוורת לך יותר מאשר לרב? חוששתני שהעובדה שאתה נוגע בדבר סנוורה עיניך, עד שנדמה לך שגם הרב טעה."

— "אף פעם לא עלתה על דעתי שאני יותר תלמיד חכם מאשר הרב, ברם, טעות עלולה לקרות אצל כל בשר ודם. בפרט אם היית רואה איך שהוא הקשיב לטענותינו כשהוא חצי ישן וחצי ער, אין איפוא פלא שטעה. אפילו כשהאדם שקוע כל כולו בענין, גם אז עלול הוא לטעות, על אחת כמה וכמה כשהאדם ער ולבו ישן. אבל מה יש כאן לדבר? אני עוד אברר את הדבר עם מי הצדק. בעיקר אני מצטער על כך שאם אכן לא צדקתי, למה היה לי לגרום צער לאבא לטלטלו לנאסוד עקב עקשנותי? איך שלא יהיה, בין שאני טעיתי בין שהרב טעה — בכל אופן עשיתי שגיאה גדולה בצעד זה שעשיתי, אולי הכי גדולה בכל ימי חיי."

— "מילא, הכל מן השמים. תפסיק להצטער. בוא ונסעוד ארוחת ערב, כי כולנו חכינו לך."

— "עדיין לא התפללתי מעריב," אמר ראובן־יואל, "עלי להתפלל קודם."

אחרי שגמר ארוחתו הוציא את ה"חושן משפט" והתחיל לדפדף בו.

— "עזוב עכשיו את הספרים," אמרה לו מרים, "אתה עייף מן הנסיעה, תנוח ואי"ה בבוקר תברר את הענין, מה זה בוער לך? בין כך לא תוכל לשנות פני הדברים."

— "לא! בין כך לא אוכל לישון," אמר ראובן־יואל, "אדרבה, אחרי שאברר את הענין — אז ינוח לי." הוא הוציא עוד כמה ספרים ועבר מחדש על החושן משפט ונושאי כליו ובא למסקנא שהרב טעה, ואז נחה דעתו שבכל זאת לא הוא זה שנכשל, ומה שעשה — היה בצדק. ושוב עבר על הספרים וחיפש, אולי ימצא פסק כזה כמו שהרב פסק, אבל לא מצא. על כן החליט לפעול מיד. הוא לקח גליון נייר ומכשירי כתיבה וכתב לו לרב בהכנעה רבה

בבקשו את סליחתו, רשם לו את כל המקומות הדנים בענין זה והוכיח לו שטעה במחילת כבודו. ורק אחרי כן הלך לישון בשלוה.

כאשר קיבל הרב את מכתבו נבהל מאד, אחרי שהכיר בדברי האמת שפרט לו וראה שהם נכונים, שהוא טעה ועיוות את הדין, והתחיל לרעוד מרוב התרגשות שיצא מתחת ידיו מכשול כזה. והיות שהיה עניו גדול ואוהב אמת, לא חשב הרבה, אלא הזמין את שני בעלי הדין בכתב, שיבואו אליו שנית. כאשר הופיעו, מצאוהו יושב על יד השלחן ולומד. הרב קם על רגליו וקיבל את פני אורחיו בברכת שלום חמה. הוא הושיב אותם לפניו והתחיל מיד את דבריו לעניין:

— ״רבותי, סלחו לי על שהטרחתי אתכם לבוא אלי. בפעם הזאת, למעשה אני הייתי צריך לנסוע אליכם, היות ובאשמתי הזמנתי אתכם אלי, ועלי להודות שעוותתי את הדין וברצוני לתקן העוול. אני מצטער מאד על הטירחה ועל כל אי־נעימות שגרמתי לכם, כי לא יכולתי לחסוך לכם את הדרך, עקב עומס העבודה המוטל עלי. יתכן שהייתי יכול להתפנות בעוד ימים אחדים, ברם לא רציתי לדחות את תקון העוול, יען שהופרה מנוחתי עקב הדבר הזה. ומי יודע מה ילד יום. לכן מה שאני יכול לתקן היום אסור לי לדחות למחר. ובכן רבותי, להוי ידוע לכם שבפסק הדין שהוצאתי לכם טעיתי — זיכיתי את החייב ואת הזכאי חייבתי. הנני מודה ומתוודה ששגיתי ומבקש בזה סליחתכם, אנא תמחלו לי! ולך ר׳ ראובן־יואל הנני מביע את תודתי העמוקה שהצלתני מבוא בדמים, עזרתני בהערתך לתקן את טעותי: לולא אתה, הייתי נשאר פושע, כי לא הייתי יכול לשוב בתשובה על פשע זה לעולם, יען שלא הייתי נזכר לתקן את הדבר.״

ראובן־יואל ידע למה הוזמן מחדש, אבל לאביו לא היה מושג על סיבת ההזמנה, ולכו ממש נבהל כששמע ווידוי. של הרב, ועל הגלגל שחזר במפתיע לזכות בנו, עקב ערעורו. ואף על פי שחרה לו הדבר, בכל זאת כשקם על רגליו לצאת, פנה אל הרב בסיפוק ושביעות רצוו מלאר ואמר:

— ״נו, רבי! האם כדאי היה להחזיק את בני בישיבות ללמוד תורה, כדי שלבסוף ינצח אותי?״

אברהם־יצחק היה מטבעו איש תמים ושקט, מתון ונוח לבריות, ישר ונקי כפיים, מעולם לא התרגז ולא צעק, כל שכן כשהזקין, היתה דעתו מיושבת עליו עוד יותר. אף פעם לא היה לו דין ודברים עם שום איש, רק בפעם הזאת נכשל בעטיה של בתו, ולכן, בסוף כשיצא מבית הרב לא היה גבול לשמחתו, באמרו: ״נצחוני בני, נצחוני בני.״ גם הרב נהנה לשמוע מה שאמר מתוך בדיחה: נו, רבי, האם כדאי היה הדבר להזיל כסף להחזיקו בישיבות כדי שבסופו של דבר ינצח אותי?

אברהם־יצחק לא הגיע לדרגת תלמיד חכם במלוא מובן המלה, אלא לדרגת ״בר אוריין״ בלבד. גם פנאי לא היה לו להגות בתורה יומם ולילה, כמנהגם של תלמידי חכמים, אבל קבע עתים לתורה בשעורים קבועים. גם כאשר יצא לשדה לקח עמו ספר לעיין בו בשעת ישיבתו לנוח מעמלו. הוא היה היחידי במקום שהגלה את בניו למקום תורה, ובגלל שאיפתו שיהיו תלמידי חכמים, ויתר על עזרתם במשק, בזבז למענם מהונו ותמך בהם שיתמידו ללמוד תורה. כי לא כישיבות בזמננו הישיבות בימים ההם — לישיבה לא היה שום תקציב להחזקת התלמידים, ותנאיהם הכלכליים היו בכי רע, ממש כמאמר התנא במסכת אבות: ״כך דרכה של תורה, פת במלח תאכל ... ועל הארץ תישן וכו׳״. אם רצו שלא לסבול חרפת רעב מלאה, הלכו מבית לבית לבקש להם יום קבוע בשבוע לאכול, ואלה שהשיגו זאת שמחו בחלקם וברכו על זה. בני־טובים שקיבלו מביתם תמיכה כספית כלשהי, שכרו להם חדר — תלמידים אחדים במשותף — שיהיה להם מקום ללון. בני העניים שהיו בעלי מרץ ותושיה, הסתובבו בין בעלי הבתים וסדרו לעצמם ״דמי שבוע״ קבועים שיהיה להם לכסות את הוצאותיהם, ואילו הביישנים התגוללו על ספסלי בית המדרש או על הרצפה וזה היה מנת חלקם, על מנת שינחלו את תורתם.

גם להתקבל בתור תלמיד בישיבה של ה״ייטב לב״, ואחרי כן אצל בנו בעל ״קדושת יום טוב״, לא היה מן הדברים הקלים, כי שם נתקבלו רק בחורים מצוינים בהתנהגותם. ברם, אלה שזכו להתקבל, היו בטוחים בקנין התורה ובכל הזכויות השמורות לאלה שלומדים תורה לשמה, ולזה השתוקק אברהם־יצחק וגם הצליח, הוא זכה לשני שלחנות וראה את עולמו בחייו.

כך נתגלגלו הסיבות, כי בסופו של הדין תורה ״השלחן ערוך״ זיכה את ראובן־יואל, ואחרי כן — גם הרב. ברם, מן השמים לא זיכו אותו.

כעבור שלוש־ארבע שנים אחרי שנמאסה לראובן־יואל ישיבתו בטלז׳, עבר לגור בביסטריץ. פעם אחת אחרי פטירת אברהם־יצחק כשהבן נסע אל קבר אביו, נכנסה אליו אחותו ליבה עם גליון בידה, הגישה אותו אל אחיה וביקשה אותו שיחתום עליו.

— ״מה זה?״ שאל ראובן־יואל.

— ״קרא ותראה,״ השיבה אחותו.

ראובן־יואל הרכיב את משקפיו וקרא. היה זה חוזה שבו נאמר שראובן־יואל מכר, כביכול, שדה מסוים (היתה זו חלקת השדה שעליה היה נטוש הויכוח) לגוי פלוני במחיר מסוים, ועכשיו יש צורך לחתום על החוזה ולאשר את המכירה.

— ״מילא, מכרת,״ אמר ראובן־יואל, ״אני רואה שהשגת מחיר די יפה. אבל מי הרשה לך למכור? ואיה הכסף? אם אקבל את הכסף אני מוכן לחתום, למרות שלא צויתי אותך למכור, כי הרי את לא האפוטרופוס שלי.״

— ״אתה באמת צודק,״ ענתה לו אחותו, ״אבל כבר מאוחר לעשות מזה בעיות. הסתכל נא על תאריך החוזה ותראה שזה נמכר מכבר. אני קיבלתי את כל הכסף מזמן, ועתה אין לך ברירה אחרת, אלא או לחתום או להושיבני בבית הכלא,״ אמרה בדם קר.

ראובן־יואל הופתע מאוד מדבריה, הוא לא חשב אפילו שאחותו מסוגלת לדברים שכאלה. באין ברירה ענה לה: ״אם זה כך, שאת מעמידה אותי לפני עובדה, אז תני לי את הכסף שקיבלת!״

— ״הכסף,״ אמרה אחותו, ״כבר מזמן איננו. יש לך רק האפשרות להושיבני בבית הכלא,״ חזרה על דבריה.

— ״אז תני לפחות את מחצית הסכום,״ התחנן אליה ראובן־יואל.

— ״אין לי אף פרוטה,״ ענתה בקיצור.

ראובן־יואל בלע גם גלולה זו וחתם לה.

ובכן, בסופו של דבר, היא היתה זו שניצחה ולא ראובן־יואל. כאשר לא יכלה לסלק את אחיה משדהו בהסכמתו, היא, פשוט, מכרה אותו נכס בלי הסכמתו. לראובן־יואל לא נשארה ברירה אלא לותר על ממונו ולחתום על העיסקה בדיעבד.

פרק מאה עשרים ושמונה

ראובן־יואל

ראובן־יואל היה מוקיר רבנן, ולאו דוקא רבנן, אלא כל יהודי אפילו שאינו תלמיד חכם, ואפילו נער צעיר שראה אצלו בעיניו הבוחנות איזו מידה טובה או הנהגה נימוסית, נהג בו כבוד והחזיק את עצמו נחות ממנו, עד כדי התבטלות. תמיד קיבל את האמת ממי שאמרה, יהיה מי שיהיה.

היה קמצן בכל מה שנוגע להוצאות ביתו ובני ביתו, אך בשביל לקיים מצוה היה בזבזן ממש. כשהיה מדובר בקניית תפילין, ציצית, מזוזות, אתרוג, סוכה, הוצאות שבת ויום טוב, ספרים, שכר לימוד וכדומה, לא נחשב אצלו הכסף, אלא קנה מהכי מובחר מבלי לעמוד על המקח, כאילו היה עשיר מופלג. כשבן הגיע לעול מצוות (וכאלה היו לו שמונה, ארבעה נפטרו לפני הגיעם לגיל זה), קנה לו את התפילין הכי יקרות. אף פעם לא קנה תפילין אצל סוחר, אלא הזמינם מן הסופר המומחה ביותר, שיכתבם במו ידיו. ולא נתקררה דעתו עד שהזמין לבנו העשירי זוג תפילין מסופר בירושלים, במחיר של ששים דינרי זהב. סכום שהיה שוה למשכורת של פקיד בכיר לחצי שנה.

ספרים היו, בדרך כלל, יקרים בימים ההם, ואף קשה היה להשיגם, וספרי קודש לא כל שכן. כשנפלה לו ירושה בהיסח הדעת, מאחיו שנפטר ערירי, הקדיש את כל הכסף לקניית ספרים. הוא הזמין מבחר של ספרים מבתי דפוס בחו״ל בגליונות לא מכורכים: ש״ס, פוסקים, משניות, חומשים, חוקים, נביאים וכתובים, מדרשים, ספרי הזוהר וכו׳ מן העילית שהוצאו לאור בימים ההם, ובהזדמנות שביקר אצל הרבי בבלזא, הביא משם במיוחד כורך ספרים מומחה והחזיקו בביתו עם אש״ל מלא, הקצה לו חדר, בו כרך את כל הספרים בכריכר יפה ואחידה, שכמותם לא נמצא בימים ההם. כך קיים גם בזה ״זה א־לי ואנוהו״. כריכת ספרים אלה החזיקה מעמד עד הסוף, לא נקרעו לעולם, כי לא חסך בהוצאות.

אותו הדבר היה גם בנוגע לשכר לימוד. הוא היה בעל המשפחה הכי גדולה במקום, שנים עשר בנים הוליד ואחד עשר מהם למדו בבית ספר. כפי שנהוג

היה בימים ההם, אביו של כל ילד צריך היה להשתוות עם המלמד על שכר הלימוד ויתר התנאים. מלמדים שונים היו שם, ורובם ככולם לא למדו את מקצועם להתמחות בו, וממילא, לא היו ביניהם הרבה מומחים, אבל היו יראי שמים ושכר הלימוד שלקחו היה ... "שכר בטלה", כלומר, שכר ביטול הזמן שתלמידיהם בילו במחיצתם בחוסר מעש. מלמדים טובים היו יקרי המציאות. רוב ההורים לא ידעו אפילו להעריך מיהו הטוב ומיהו הנוטל "שכר בטלה" בעלמא. כשראו מלמד שיש לו קפוטה ארוכה וקרועה ומגבעת עגולה מקומטת ומשומנת מרוב זעה וליכלוך, מיד נתנו בו אימונם — "חזקה שזה מלמד טוב" ... עם זה היה אפשר גם להשתוות על המחיר, כי לא עמד על המקח. אולם ראובן־יואל לא הסתכל על חיצוניותו. ולא דן אתו אלא אחרי שבחן את בקיאותו וכושר הסברתו, ואחרי שמצא אותו ראוי להורות לא עמד עמו על המקח, אלא אדרבה, עוד העניק לו, נוסף על משכורתו, שי ראש חודש ומתנות. גם מזונות נתנו לו, לפי הסדר דאז, בסבר פנים יפות, והחזיקו אותו בכבוד כאורח חשוב. נכון שהוא גם תבע ממנו שלא יעשה מלאכת ה׳ רמיה. אוי ואבוי היה לו למלמד אם מעל בתפקידו ונתפס בקלקלתו! אם לא השגיח, למשל, לשים לב על קריאה מדוקדקת, או שלא הסביר טוב לילד וכדומה, מיד הגיב כלפיו בכל חומר הדין, עד כדי הוצאת הילדים מבית האולפנא שלו. מובן שפעולה כזו אילצה את המלמד לארוז את חפציו ולהסתלק, כיון שראובן־יואל היה המפרנס העיקרי הוא טען: "אל תתחרה במקצועי להיות שוחט כמוני, שאני שוחט עופות ואתה ... ילדים." עם יהודי כזה לא התנהג בוותרנות.

את יום השבת כיבד למעלה מכל מה שאפשר לשער. במשך כל השבוע הכינו לכבוד השבת. כל מצרך אוכל חשוב שנמצא בשוק נקנה לכבוד שבת, ומהתחלת ליל ששי התחילה ההכנה במלוא המרץ. ביום ששי אחרי הצהרים קיבל כל הבית צורה חדשה. ריח קדושת השבת הורגש על כל דבר. לשם כך נרתמו כל בני הבית לפעול בזריזות יתירה, ולכל אחד ניתן איזה תפקיד, שיעשה משהו לכבוד שבת מלכתא. השלחן נמתח לאורכו ולרחבו ונערך במפה צחורה עם חלות לחם משנה בשביל כל הגברים, כולל הילדים. אפילו הכי קטנים. גם כוסות לקידוש בשביל כל אחד ואחד. באמצע השלחן הונח טס גדול עם שלושה עשר פמוטים מבריקים כאילו זה עתה יצאו מבית החרושת, ובנוסף להם מנורה גדולה של חנוכה בעלת שמונה הקנים, בה הודלקו נרות של שמן ובסך הכל הודלקו עשרים ואחד נרות. על ידם עמדה על השולחן מנורת נפט נהדרת, גם היא מיוחדת לכבוד שבת (כי חשמל טרם היה שם בימים ההם). בסעודה הוגשו כל מיני מטעמים, ובין האחד לשני שרו פרק זמירות; כל אחד מן המסובים כובד לשיר זמר אחד לפי תורו. שום חג

לא נחשב בעיניו יותר מן השבת. בשירת הזמירות לא שררה אנדרלמוסיה והתפרקות, כי הוא ליוה את המזמר במלוא תשומת הלב, והדריכו איזו הברה יש להדגיש וכיצד לשבץ המלים בניגון, בזה היה מומחה ביותר. רק אחרי שכל אחד גמר את פרקו התחיל הוא לשיר, בדבקות ונעימות, במשך שעה ארוכה, עד שלבסוף כל אחד מהילדים נפל על פניו ושקע בתרדמה ואחד אחד נעלמו מעל יד השלחן, או שאמם המליצה עליהם לשחרר אותם. ראובן־יואל עצמו לא עזב את השלחן כל עוד הנרות היו דולקים, כי הרי לא יעליב, חלילה, את הנרות שהודלקו לכבוד שבת — וכי במה הם גרועים מאורח זר שלא עוזבים אותו ומסתלקים? לכן עד שלא כבה הנר האחרון המשיך לשיר. אמנם היו מקרים שגם הוא נרדם, פעם באמצע השיר ופעם באמצע ברכת המזון.

ברכת המזון היתה אצלו עבודה מיוחדת. הוא בירך בעיניים עצומות בהתלהבות. מלה במלה, בכוונה רבה אפילו בימות החול, ובשבת לא כל שכן. בהגיעו ל״רחם״ הגיע לשיא ההתרגשות — התרפק בתחנוניו עד כדי הזלת דמעות. את הפיסקר ״ובנה ירושלים במהרה בימינו״ אמר וחזר ואמר עד כי נראה היה כאילו איננו רוצה להתקדם הלאה, עד שלא יראה את ירושלים הבנויה. לרוב, יסתלקו הילדים בפרק זה מעל יד השלחן, כי היה כל כך מתעמק בו, עד כי לא הרגיש מה שקורה שם. היו גם מקרים שלא הספיק לגמור את ברכת המזון עד שכבו כל הנרות ונשאר בודד על יד השלחן. גם אשתו עזבה אותו כשהוא שר לבדו והלכה לישון; הרי רוב העבודה הגדולה שבוצעה באותו היום יעשה בידיה הברוכות. במקרה שגמר את ברכת המזון יותר מהר והנרות עוד דלקו, אז האריך בשירת ״ישמחו במלכותך״ בשמחה ודבקות עד שנרדם במקומו, או שנזכר באיזה ניגון יפה ושר אותו בדביקות. היה גם מקרה שנזכר בניגון ורצה שבניו ילמדו אותו גם הם, ואז בא אל מטתם וניגן אותו פעמים רבות עד שלמדו אותו.

בכל ימות השבוע לא דקדק על האוכל, כי לא היה מפונק, לא בנוגע לאוכל ולא בנוגע לבגדיו, שיהיו מהודרים. הוא הסתפק באוכל פשוט, רק לשם פרעון חוב לקיבתו. ביום שני וחמישי לא אכל בשר מעולם. גם לישון לא רצה אלא על כר אחד בלבד. ברם, לכבוד שבת הוכנו מאכלים כיד המלך. כמו כן לבש בגדים כמו חתן שהולך לקראת כלתו, באצטלא דרבנן של שיראין, כל כולו הוד והדר מכף רגלו ועד ראשו. גם מטתו הוצעה לו בהדר מלכות לכבוד שבת באופן מיוחד.

הוא הסביר לילדיו כמה פעמים (ודאי עשה זאת כדי שממנו יראו וכן יעשו): ״אם ישאלו אותי בעולם האמת, בבית דין של מעלה, מדוע לא דקדקתי בקיום המצוות בכוונה כהלכה? אז אענה להם: רשלן הייתי כל

ימי חיי, ולא רק על ההידור במצוות ולימוד התורה לא הקפדתי, אלא הזנחתי גם העניינים החומריים של העולם הזה, ולא הייתי להוט אחריהם, אלא הסתפקתי במועט לצאת ידי חובה גרידא.״

גם סעודת מלוה מלכה קיים בצורה חגיגית מיוחדת, שכדוגמתה לא ראו בכל הסביבה. זה גם כן היה בשביל כבוד השבת, ללוות אותה כיאות. מיד אחרי הבדלה הוא לקח את הכינור וניגן בעינים עצומות והתלהבות, מתוך כוונה ללוות שבת מלכתא ולכבוד סעודת דוד המלך — ״הכי קלה היא בעיניכם גדולת מלכנו דוד, שאמר: ׳אזמרה לך בכינור קדוש ישראל׳?״ אמר. כנראה התכוון גם הוא לעשות נחת רוח ליוצרו, ללוות את השבת ולקבל פני דוד המלך בסעודה הנקראת על שמו.

סעודה זו נערכה אף היא בהוד והדר מעין סעודת שבת, אלא בשינוים קטנים: לחם ״משנה״ הונח על השלחן, אבל החלות לא עמדו צמודות אחת לשניה, וגם לא היו מכוסות במפה, הודלקו שני נרות בלבד, וכן היו המאכלים שיריים של שבת. רק תבשיל טרי אחד נוסף, תבשיל שבושל במוצאי שבת במיוחד לכבוד סעודת דוד המלך. לפעמים הוזמן מיד אחרי הבדלה לשחוט, ואז הביא מבית המטבחיים איזה נתח טרי ואותו ביקש להכין לכבוד הסעודה.

כך כיבד הוא את כל החגים, לרבות ראש חודש ופורים. סוכה בנה לו בעין דירת קבע, ללא מרכאות, כדי שהישיבה בה תהיה ותיעמר לשם מצות סוכה, בהרחבת הדעת עם כל הנוחיות, סוכה שלא ראיתי כדוגמתה בשום מקום. לשם זה השקיע בה עבודה רבה, כח, סבלנות וכסף. עונת החגים היתה מתחילה בסתיו והגשמים היו שכיחים, על כן נתקלה קיום מצות סוכה בקשיים מרובים, מחמת הגשם והקור, בפרט בליכות הגויים היו משוכנעים כי בורא העולם מגלגל עלינו ומזמן לנו במיוחד מזג אויר קשה, כדי שלא נוכל לשבת בסוכות, ושלא נהנה מהחגים מכיון שהוא שונא אותנו. ברם, הוא לא ויתר על השמחה שבקיום המצוה. הסוכה שלו היתה בנויה בקירות רגילים ומרוצפת כמו בית. הקירות מטויחים ומסוידים מבית ומחוץ, חלונות כפולים, עם גג בעל צירים שכל ילד יכול לפתוח אותו ולסגרו ללא כל קשיים. וכשהמטר התחיל לרדת באמצע הסעודה היה עוד מספיק זמן לגמור את הסעודה, לברך ברכת המזון ולסגור את הגג טרם התחילו טפות הגשם לדלוף מן הסכך.

ריהוט הסוכה כלל שתי מיטות, ושלחן גדול שסביבו יכלו להסב שלושים איש ויותר, ארון ספרים, תנור חימום ועוד פריטים לנוחיות היושבים בה. התקרה היתה עשויה מעשה אומן, כמו כן כללו קישוטיה ציורים נאים ועיצובי אמנות אחרים, שהשרו בסוכה אוירא חגיגית נעימה. אורך הסוכה

היה כחמשה מטר ורוחבה ארבעה. ארבע קורות החזיקו את הגג, והמרחק בין קורה לקורה היה מטר אחד. מקורה לקורה היו משבצות משולבות אחת בשנייה, צבועות בשלל צבעים, ועליהם עמד הסכך. היתה זו מלאכת מחשבת יוצאת מן הכלל. הסכך נבחר מענפי אורן שצבעו ירוק, עלהו רענן והוא גם בעל ריח טוב. הקישוטים נתחדשו מדי שנה בשנה על ידי הבנים; בצלאל היה המנצח על עבודה זו ותמיד המציא משהו חדש בעשיית הקישוטים, בעזרת כל החבורה שעסקה בהם כידם הטובה. ראובן־יואל הביא מדי שנה אתרוגים בשביל כל בני הישוב, ואגב הזמין גם אתרוגים פסולים שבהם השתמשו לקישוט הסוכה. גם מן הלולבים הוכנו קישוטים. נעשו מעין כנפיים "לצפורים" גדולים מלאכותיים, ובנוסף לאלה קושטה הסוכה בשלל פרחים, ולמבקרים היתה הרגשה שנמצאים בתוך גן עדן מהחמימות והריח הטוב שנתמזג בה. מסופקני אם היה אחד בכל המדינה שהרשה לעצמו מותרות ברמה זו. כך קיים הוא מצוה זו וכל יתר המצוות מתוך מסירות נפש, ברמה של מהדרין מן המהדרין.

רוב ימיו השכים לקום בחצות הלילה, לערוך תקון חצות ולקונן על חורבן בית המקדש, על גלות השכינה וגלות ישראל, מתוך בכיות עד כלות הנפש וגעגועים לביאת המשיח והרמת קרן ישראל. אחרי כן עסק בתורה בנגלה ונסתר עד אור הבוקר. בערך בשעה חמש העיר גם את ילדיו ולימד אותם שיעורים שלא למדו "בחדר" או בישיבה. גם בערב לא נתנם ללכת לישון לפי השעון, אלא לקח אותם ולמדם משניות. רק כשנרדמו על יד הספר שיחרר אותם ללכת לישון, לרוב אחרי התערבות אמם שהמליצה עליהם: "אתה לא רואה שהילדים לא יכולים להחזיק את ראשם מרוב עייפות, שלח אותם שילכו לישון!" גם הוא לא הלך לישון רק אחרי שנרדם על יד הספר.

בכל פעם שלמד לבדו ומצא בגמרא או בזוהר, במדרש או בשאר ספרים, איזו אימרה חשובה, דבר מוסר או אפילו סיפור שאפשר ללמוד ממנו יראת שמים, מעשה צדקה או דרך ארץ — קרא לילדים ללמוד זאת מתוך הספר, על מנת להשריש בהם מדות טובות. מכחו הכביר בפדגוגיה והסברתו הנעימה, נשארו דבריו חרותים בלב ילדיו, למרות היותו קפדן מטבעו. כי בשעה שהסביר איזה ענין חינוכי היה סבלן ונוח באופן יוצא מן הכלל, כאילו לא היה זה אותו האיש העוקב בהקפדה כה חמורה אחרי כל צעדי ילדיו, ועל כל סטיה הכי קטנה שלא מוצאת חן בעיניו הוא מעניש אותם בחומרה רבה.

אהבתו לארץ ישראל מילאה כל חדרי לבו. תמיד דיבר בהתלהבות על שבחי ארץ ישראל ומעלותיה. ערך זה שתל בלב בניו בשכבם ובקומם. רק העובדה שלא רצה ליהנות מצדקה, וידיעתו שמיגיע כפו לא יצליח להתקיים

בארץ ישראל, מנעה עלייתו לארץ. כי האפשרות היחידה להתקיים שם היתה מן ה״חלוקה״, זאת אומרת, מכספי קופת ר׳ מאיר בעל הנס, שנשלחו מארצות הגולה, אשר גם הוא היה אחד מהגבאים שדאגו לגביית תרומות אלה, והוא עצמו היה אחד התורמים הגדולים במקום. כששמע שמישהו עלה לארץ ישראל, או כשבא איזה משולח מארץ הקודש, קינא בו כאילו זכה זה לשיא ההצלחה. נוסף לזה, גם אמונתו ותקותו החזקה אימצו את לבבו תמיד שהגאולה קרובה לבוא, ואין זו אלא שאלה של ימים ספורים ולא כדאי לדחוק את הקץ. בציפייה זו נפטר בחוץ לארץ.

כל אדם נתקבל אצלו בכבוד וסבר פנים יפות, יהיה מי שיהיה, אפילו בעל הלבוש העלוב ביותר, התכבד בכיסא לשבת, באכילה ולינת לילה. הרבה עניים וקבצנים פושטי יד נעו ונדו ברגל מכפר לכפר. אומללים אלה היו מלוכלכים, מכיוון שבמשך שבועות וחודשים לא החליפו בגדיהם. לרוב היו מלאים כנים ולכן נמנע מהם לישון אי פעם במטה רגילה, על־כן התגלגלו בלילות בעליית הרפת או באחד הרפתים, כשהקור היה חזק. אפילו הללו לא נדחו. מרים היתה אומרת: ״יותר נוח לקבל את הכנים שמביאים העניים מלסבול מן הרימה שבתוך הקבר. הבה ונודה לה׳ על שהוא מביא אותם אלינו הביתה ולא שאנחנו, חלילה, נצטרך לחזר אחריהם.״

כל יודעיו העריצו אותו על נקיון כפיו. היה שונא מתנות, שקר וחנופה, אוהב את האמת ומקרב תלמידי חכמים. כל צדיקי הדור שהכירוהו — אהבו אותו.

בשעת מלחמת העולם הראשונה, כאשר בניו ירוחם ויחזקאל למדו בסאטמאר, כתב להם פעם אחת, שיסעו לשבת לרצפרט לבקר בחיכלו של האדמו״ר מבעלזא שהתגורר שם בתור פליט. כמובן שקיימו דבריו בשמחה רבה. כשהגיעו שמה ביום הששי אחרי הצהרים מצאו שם אורחים, חסידים רבים שבאו מכל קצוי המדינה להסתופף בצלו. נדחקו, איפוא, גם הם בין המון האורחים, להתקרב אל הרבי לקבל פניו. כמובן שמקודם היו צריכים להתראות עם משמשו, כי בלי הסכמתו אי אפשר היה להכנס, אבל גם זה היה קשה ביותר. בסופו של דבר הצליחו איכשהו להתקרב אל המשמש בקודש, וירוחם פנה אליו בבקשה שרוצה להכנס אל הרבי. המשמש בקודש או עוזרו הם שהכניסו את זה שזכה להכנס.

— ״מאין אתם?״ שאל המשמש את ירוחם.

— ״מטלץ׳,״ אמר ירוחם בקיצור.

— ״אתם אולי בניו של ר׳ ראובן־יואל?״ שאל המשמש.

— ״אמנם כן,״ ענה ירוחם. השמש תיאר זאת לעצמו, יען שרק ראובן־יואל בלבד נהג להרחיק נדוד מן הסביבה הזאת עד בלזא.

כשמוע המשמש את תשובת הבחור החיובית, הסביר להם פניו כאילו היו בניו. כתב פתקא כרגיל, קם ממקומו והוביל אותם לחדר הקבלה של הרבי, פתח הדלת והכניס אותם לטרקלין, התייצב בדלת והכריז: "אלה הם בני ר' ראובן־יואל מטלז'," ובזה הסתלק ואת הדלת סגר אחריו.

כשראו הנערים את הרבי יושב על כורסתו וקרא להם להתקרב אליו, נפל עליהם אימה ופחד, עד שכמעט פרחה נשמתם. ירוחם משך את אחיו הצעיר בידו להתקרב אל הרבי. עוד מרחוק ראו ערימה גדולה של ניירות על השלחן ולא ידעו מה טיבם. רק כשקרבו אל השלחן ראו שהם פתקאות ושטרות כסף (פדיונות) מעורבים ביחד.

הרבי קיבל אותם באהדה וחיבה, כאילו היו נכדיו שלא ראה אותם מזמן. הוא פשט קודם ידו אל הגדול ואחרי כן אל הצעיר. הם נשקו אותה ואז דפק בידו את אפו דרך חיבה, שאל אותם בשלום אביהם ובירך אותם. מניה וביה נפתחה הדלת ונכנס איזה אורח מכובד בלווי הגבאי, שהכריז בשם הנכנס וחזר לאחוריו, וכמובן שעל שני הנערים, בני ראובן יואל, היה מוטל לצאת מיד.

סעודות השבת של הרבי נערכו בצריף ענקי על יד שלחן ארוך ביותר, וסביבו סעדו אורחים מכל הסוגים. מימינו ומשמאלו ישבו רבנים ונכבדים מרחבי המדינה. שני בניו של ראובן־יואל עמדו בקצה השלחן למטה, כי לא הצליחו לתפוס מקום על יד השלחן ונדחקו מחמת הצפיפות אל קצה השלחן. בהיות יחזקאל רזה וקטן, נדחק לעמוד חשוף על יד השלחן כדי להסתכל בצורתו של הרבי. פתאום הרים הרבי את עיניו, הציץ בו והכיר אותו ואז קרא לו לגשת אליו, זה היה בשעת חלוקת שיריים. כמובן שתיכף התפנה המעבר בשבילו, ברם, הדרך היתה רחוקה אליו. וכדי שלא לעכב את הסדר תפס בו אחד ומסר אותו אל השני והשני לשלישי. כך עבר מיד ליד כמו כדור, עד שהגיע אל הרבי.

פרק מאה עשרים ותשעה

מרים

לשם תאור אישיותה ותכונותיה יש לחבר פרק "אשת חיל" חדש, עם נתונים ההולמים את תנאי התקופה שהיתה חיה בה. היא היתה מפורסמת לחרוצה וזריזה באופן יוצא מן הכלל. כל מכיריה הודו שהיא מיוחדת במינה ואין כמוה לשלמות. היא לא היתה רק רעיה נאמנה ואשת חבר במלוא מובן המלה, אלא שהיא עצמה היתה תלמיד חכם. היה לה מוח מפותח, וכל מה ששמעה מבעלה שהרצה לבניו ולמד אתם, קלטה אוזנה. היתה בקיאה בטעמי המנהגים ומקורותיהם, בדינים, אמרות חז"ל וכדומה.

היתה לה ספריה משלה. כל הספרים התורניים שתורגמו במשך הזמן לאידיש, או עם פירוש כזה, כולם נמצאו בספרייתה. שלא לדבר על סדור "קרבן מנחה — כל בו", מחזורים לכל השנה, הגדה, קינה, סליחה. "צאינה וראינה" וכו׳, שהיו נחלת כל הנשים בימים ההם אבל היו לה בנוסף לכל אלה: חובת הלבבות, מנורת המאור, פלא יועץ, קצור שלחן ערוך, סמיכת נופלים, קב הישר, שבט מוסר, נחלת צבי, ועוד הרבה ספרים מסוג זה, שרכשה אותם מחסכונות דמי המטבח שקיבלה. ולא רק לתפארת הספרייה אלא עיינה בהם והיתה בקיאה בהם להפליא. היא ידעה בעל פה את כל התפילות של שבת וימות החול, אך לא התפללה בעל פה. היא היתה מתפללת ערב ובבוקר כמו כל יהודי ירא שמים. וגם ידעה את פירוש המלות של כל התפילות, כולל תהלים ומעמדות.

ראובן־יואל הקפיד עליה על שהיא מרבה להתפלל. הוא טען: "אשה, דיה שהיא מחנכת את ילדיה על פי התורה, דואגת לצרכיהם ולשלומם. זהו מה שמוטל עליה ותו לא." ואילו היא, בכדי למנוע ויכוחים, שתקה ונראה היה לכאורה, שקיבלה את דבריו. ברם, היא לא ויתרה מעולם על התפילה. לאחר שבעלה הלך לבית הכנסת, וזה היה תמיד לפני עלות עמוד השחר, קמה בזריזות התפללה ואמרה תהלים וכו׳. תמיד הספיקה לא רק לגמור את התפילה אלא גם לגמור עבודות הבית בפנים ובחוץ: סדור הילדים כולם, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו. להרחיצם, לסרקם, לתלתל את פיאותיהם, להלבישם, להנעילם, להאכילם וכו׳; לברך עמהם ברכה ראשונה ואחרונה,

ברכת התורה וקריאת שמע. בשעת הטיפול עמהם, עבדה גם בפה. "פיה פתחה בחכמה" — בהטיפה להם מלים כדרבונות, "ותורת חסד על לשונה" — הסבירה להם כיצד ללכת, כיצד להתנהג בחדר עם המלמד, עם החברים; לתת לברל, שהוא יתום אומלל, חלק מן הארוחה; שלא לצאת לרחוב ולקפוץ על העגלות כדרך השובבים, כי זה לא יאה בשביל ילד מנומס. בכל יום חידשה משהו, וכל מלה שהטיפה להם קלעה למטרה, ונקלטה בלבם הצעיר כמו גשמי ברכה.

כל זה נעשה עד לפני שבעלה שב לביתו מבית הכנסת. אפשר לקבוע בהחלטיות, כי עקרות בית אחרות אינן עושות במשך שבוע שלם מה שהיא עשתה בבוקר אחד עד חלוקת ארוחת הבוקר בלבד. די בעבודה זו האחרונה: למלאות רצונו של כל אחד ואחד לפי שגעונותיו, וכל זה בשקט גמור ובהבנה מלאה, אחרי ש"הלקוחות" — הילדים, צריכים להיות תמיד הצודקים; ועם כל זאת גם להתפלל, וזאת לא סתם תפילה, כמצות אנשים מלומדה, משפה ולחוץ, אלא מלה במלה בכוונה, והרבה פעמים מתוך בכיות ואנחות. לא בכיות, חס וחלילה, על גורלה, אלא על צרות רבים — על אחת משכנותיה, אם לשמונה ילדים, השוכבת על ערש דוי, על השנייה — שחיה בדחקות, ועל הגאולה, וכהנה וכהנה. כשראובן־יואל חזר לביתו (ולמזלה איחר תמיד בבית הכנסת), מצא תמיד את החדרים נקיים בצורה מופתית, האויר בחדר צח ומרענן, מפה נקייה פרושה על השלחן והכל מוכן לסעודה.

ברם, לא תמיד ההצלחה מאירה פנים. גם למרים קרו מקרים ש"נתפסה בקלקלתה". אם ביום שעבודתה היתה מרובה מן הרגיל, או שבעלה מיהר לחזור לביתו, ואז נתפסה כשהיא ... מתפללת.

פעם אחת הקדים ראובן־יואל לחזור הביתה ומצאה מתפללת. היא היתה באמצע קריאת המזמור "תפלה לדוד" (תהלים פ"ו) שנוהגים לומר לפני שיר של יום, וביום שאין אומרים תחנון מדלגים על פרק זה, ואותו היום פורים קטן היה, יום שאין אומרים בו תחנון.

— "נו, שוב את מתפללת?" קרא עליה בעלה תגר.

מרים לא ענתה לו, כי לא רצתה להפסיק באמצע הפרק, והמשיכה להתפלל.

ראובן־יואל שוב התחיל להתגרות בה: "לא דייך שאת מתפללת, אלא שאפילו מה שלא צריכים לומר את אומרת, איזו עם־ארצית את!" סיים בליגלוג על חשבונה.

אשתו שוב לא הפסיקה על מנת לענות לו, אלא המשיכה עד שסיימה את הפרק, אחרי כן ענתה לו: "אתה חושב שנעלם ממני שהיום לא אומרים תחנון? יודעת אני ובכל זאת אמרתי 'תפלה לדוד'."

ראובן־יואל, על מנת לבחון אותה אם נכונים דבריה, שאל אותה: "למה אין אומרים היום תחנון?"

— "פורים קטן היום," ענתה מרים.

— "נכון, ואם כן למה אמרת 'תפלה לדודי'?"

— "על פרק יקר זה אינני מדלגת אף פעם," ענתה מרים, "בכל יום אני אומרת אותו בכוונה. תחנון לא אמרתי, אבל 'תפילה לדודי' — כן."

בעלה נהנה מתשובתה הניצחת, וסלח לה.

ממקרה זה אפשר להעריך את ידיעתה בפירוש המלים, ושהתפללה בכוונה מלאה.

בחנוך בניה התנהגה בתבונה רבה ומומחיות מיוחדת. היא היתה בטבעה ההיפך מבעלה שהיה כולו מידת הדין, ואילו היא היתה מדת הרחמים בכל ישותה. מעולם לא שמעוה מדברת בקול רם, בלשון צווי, או להשתמש בכח הכפייה, ברוגזה, באיום, כל שכן שלא נגעה בילדים בידיה לרעה. ללא גערה וללא נזיפה, אלא בנעימות, במילים יפות, מתוך אהבה גלויה. תמיד היו לפחות חצי תריסר "תרנגולים" ביחד, הסתובבו ו"הפכו" את הבית, נוזקו והזיקו, והיא במקום שתגער בהם — לקרוא להם בכנויים המגיעים להם, כגון: מזיקים, 'נימאנד" — במקום זה אמרה: "דיאמנד", כלומר, יהלום. במקום לומר "משחית" היתה אומרת "תכשיט". אף פעם לא השתמשה בביטויים שליליים כמו "כלב", חיה פראית, רשע, משוגע וכדומה. ילדיה הקטנים היו סבורים כי הכינוי "תכשיטל" או "צדיקל" זה שם גנאי למרבה הפלא — כשם ששמעו בקול אבא, מתוך פחד מהשוט, שלא נמנע מליסרם בו, כך שמעו לקולה, מתוך אהבה ורצון טוב.

היא שמה לב לכל צעד ושעל של הילד, מיום הוולדו פקחה עיניה על כל תנועותיו, ובנוגע לכל דבר שלא מצא חן בעיניה, ידעה לכוון את שיחתה לענין דומה לזה, כדי ללמוד מזה לתקן את המעשים. היא הצניעה דבריה שלא ירגישו כוונתה, כאילו אין היא מתכוונת להטיף מוסר, אלא מסיחה לפי תומה על איזו הנהגה יפה ונימוסית ההולמת בן טובים, ולהיפך — הנהגה מגונה שיש להתרחק ממנה. מתוך כך השרישה בבניה מדות טובות ויראת שמים. כמו כן השגיחה עליהם שיהיו תמיד נקיים, שבעים ושבעי רצון.

את יסוד הלימודים קיבלו תחילה ממנה, וגם אחרי כן כשהיו יותר גדולים מצאה תמיד הערות בעניני הדרכה להנחותם בדרך הנכונה. מבחינה פדגוגית היתה כמו אביהם — היא ידעה להסביר לבניה לא פחות מבעלה. תמיד השלימה מה שאביהם החסיר, יען שהיא ידעה יותר טוב את מעלליהם בחיים שמחוץ לכותלי בית המדרש. מה שאין כן ראובן־יואל. הוא פקח עיניו רק

על סדר הלימודים והתנהגותם בבית הכנסת, ובענייני חול לא ראה עליהם שמץ של דופי, מפחד המשמעת שחופפה אותם.

כשהיו עדיין קטנים, היא שלמדה אותם כיצד להתפלל בשבת, ראש חודש, חול המועד, חגים; מה שיש להוסיף או לגרוע. לפני שהלכו לבית הכנסת העירה להם תמיד כשהיה איזה שינוי בתפילה, כמו כן הזהירה אותם לדקדק בקריאה, במבטא, בניקוד, ושלא להפסיק באמצע התפילה. לברך ברכת הנהנין, ברכה אחרונה, על עניית אמן וכו׳.

בכל שיחותיה עמהם ידעה לספר עובדות על ילדים טובים, על ענין של גן עדן וגיהנום, שכר ועונש, עניינים חיוביים ושליליים וכו׳. לפעמים היא ביקשה אותם לעשות לה איזה שירות קל, והסבירה שזה על מנת לזכות אותם במצוה, במצוה שמתן שכרה מובטח בצדה: ״למען יאריכון ימיך״. העבודה במשק הבית היתה תמיד רבה. ברפת היו מספר פרות ועגלים, וכשראובן־יואל שלח אותם לנקות הרפת או להשקות את הבהמות, יצאה אחריהם ולא נתנה להם ללכת לעבוד, באמרה: ״מוטב שתלכו אתם ללמוד תורה, ועבודה זו תיעשה גם בלעדיכם.״ ואכן קיימה את דבריה, ולרוב גמרה היא עצמה את העבודה השחורה.

אי אפשר להשיג מאין לקחה את הכח הפיסי לעבוד כל כך הרבה. היא היתה אשה שברירית עדינה ולא כל כך בריאה. שנים עשר ילדים היניקה וגידלה, האכילה ופינקה. תמיד קמה בהשכמה, ובערב, אחרי ששכבו כל בני הבית, ישבה על יד מנורת הנפט וגיהצה, סרגה סוודרים, צעיפים, גרבי צמר בשביל החורף, תיקנה וניקתה הבגדים שהילדים קרעו וליכלכו במשך היום. כל זה נעשה בדרך כלל בלילה, כשהילדים נחו במטותיהם ולא הפריעו לה, כי מחיר הבגדים היה יקר, ולא נזרקו בגדים כל זמן שהיתה אפשרות לתקנם.

על יד הבית היתה לה גינה, שממנה הוציאו ירקות לכל השנה וגם לחלק לאחרים. עיקרה של עבודה קשה זו נעשתה במו ידיה הקטנות, ובזמן האסיף הוציאה יבול כזה שלא היה כדוגמתו בכל הסביבה.

בכל יום חמישי אחרי הצהרים התחילו ההכנות לקראת השבת: הכשרת הבשר, לישת בצקים, אטריות, פתיתים וכו׳. העבודה נמשכה עד קרוב לחצות הלילה, כי הרי כל מה שנעשה, נעשה בשביל משפחה גדולה, בסיטונות, כולל הכנת בגדי שבת ולישת שלושה מיני בצק: ללחם, לחלות ולעוגות, ולפנות בוקר, בשעה שלוש, התחילה שוב העבודה. כי ביום הששי הוסק תנור האפייה לא פחות מחמש פעמים, זה היה חוק ולא יעבור. בפעם הראשונה בשביל אפיית פיתות ממולאות (אותם מצאו על השלחן בבואם הביתה ביום ששי בבוקר מבית הכנסת); בפעם השניה — לאפות את הלחם בשביל כל

השבוע; בפעם השלישית — בשביל אפיית חלות־לחם משנה, וזה היה שלוש שלוש חלות קלועות קטנטנות בשביל כל ילד וילד, כי הרי כל אחד "מיוחס" בשביל עצמו וכולם ביחד — בשביל אמא. מן הרגע שהילד ידע לברך "המוציא" כבר קיבל לחם משנה; בפעם הרביעית — בשביל עוגות, בכל ערב שבת נאפו כמה מיני עוגות, ובפעם החמישית — אחרי הצהרים — בשביל צ׳ולנט.

אחרי הסידרה הרביעית של האפיה התחיל הבישול לכבוד שבת.

לרוב נעשו מאכלים שגרתיים: דגים, מרק ובשר, פתיתים, גזר מטוגן בדבש, ליפתן, שעועיות "זכר", ותוספת מאכלים אחרים לפי "ההזמנות". אחרי כן בא תורו של הצ׳ולנט עם כמה מיני פשטידות.

כל העבודה הרבה הזאת נעשתה בשקט גמור, למרות שלא די שהילדים לא עזרו, אלא אף הפריעו. כמה פעמים נאלצה מרים להפסיק באמצע עבודתה וללכת להתערב בין "החבורה", להפריד ביניהם כי תמיד עמדו במצב הכן, כמו התרנגולים — "לאכול האחד את השני". היא נכנסה ביניהם, בלשון של בקשה: "ילדי יקירי, הפסק־נא, זה לא יפה זו עבירה. הלא אתה ילד טוב ותמיד שומע לקולי אם יהודה רודף אחריך כדי להכותך, עצור. עמוד ואמור לו: 'הכה!', ואז תראה תראה שלא יכה אותך." איזו גבורה עילאית היתה לה! איזה כח התאפקות וסבלנות ללא גבול! אף פעם לא התעצבנה לשפוך את כעסה עליהם. לא ראו אותה כועסת מעולם, כל שכן שלא קיללה ולא הוציאה מפיה מלה שלילית.

והכי מעניין היה — שלמרות רוב העבודה, היתה הברכה שרויה במעשה ידיה, שביום עמוס עבודה כמסופר לעיל, הספיקה עוד להסב על הספה ולנוח קצת מעייפותה, עד הטמנת הצ׳ולנט, וכן להרחיץ הילדים בחמין, לסרוק אותם ולהחליף בגדיהם. אותו הדבר היא לעצמה, על מנת שלא לקבל את השבת כשהיא עייפה לחלוטין.

כך בילו שניהם את חייהם במשותף, מתוך שיגרה שלוה ונועם עד שנת תרע״ח. כלומר עד סוף מלחמת העולם הראשונה. ואז באו הימים האפורים, אותם מאורעות דמים אשר זעזעו את מערכות החיים השקטים. מעתה נשתנו סדרי בראשית מן היסוד על כל תושבי הישוב היהודי. תמורות עגומות וחלופות שליליות ערערו את יסודות חייהם של כל היהודים במדינה, והפרט לא ניצל מגורל הכלל.

שלוש שנים אחרי פטירת ראובן־יואל, נפלה מרים למטה ששוב לא קמה ממנה, ובשנת תרצ״ו שבקה גם היא חיים כמו בעלה, בגיל שבעים ושלוש שנה. שניהם נקברו בקלוינזנבורג אחד על יד השני, בקברים שנרכשו מאת החברה קדישא, על פי צוואת ראובן־ יואל.

פרק מאה ושלושים

"ואכלה אתכם ארץ אויביכם"

בשנת הית"ש (1940) סופחו חבלי צפון טרנסילבניה ומרמורוש להונגריה. כעבור ארבע שנים הובלו כל יהודי הונגריה, ויהודי טלץ' בתוכם, למחנה ההשמדה אושביץ'. בכך התרוקן הכפר טלץ', בשנת היתש"ד (1944), בפעם השניה מתושביו היהודים.

היישוב עצמו לא נפגע כלל, רק הקהילה היהודית לבדה חוסלה כליל.

אחר תשעים שנות קיומה של הקהילה היהודית במקום, נאספו כל יהודי טלץ', על פי פקודת הזינדרמריה המדייארית, ובסך הלכו לפני צר, לגיטו ביסטריץ.

דומם צעד הדוד אנשל הישיש בראש תהלוכת הכליון עם שק על כתפיו, בו היו טלית ותפילין ומעט צידה לדרך. על ידו שרכה רגליה רבקה, רעייתו הקשישה, בתו של משה וידר

אחריהם נמשך שובל ארוך של יהודים בני כל הגילים, אנשים ונשים, בחורים ובתולות, ישישים ועוללים. הם צעדו במורד הדרך בו הגיע משה וידר לראשונה לטלץ'. באותו נתיב דרכו נמלט בליל הבלהה לנאסוד, כשמונים וחמש שנים קודם לכן

הם עברו למרגלות הגבעה עליה נחו עצמותיהם של משה ורחל, אברהם־יצחק וגיטל, יחד עם שאר ראשוני הקהילה.

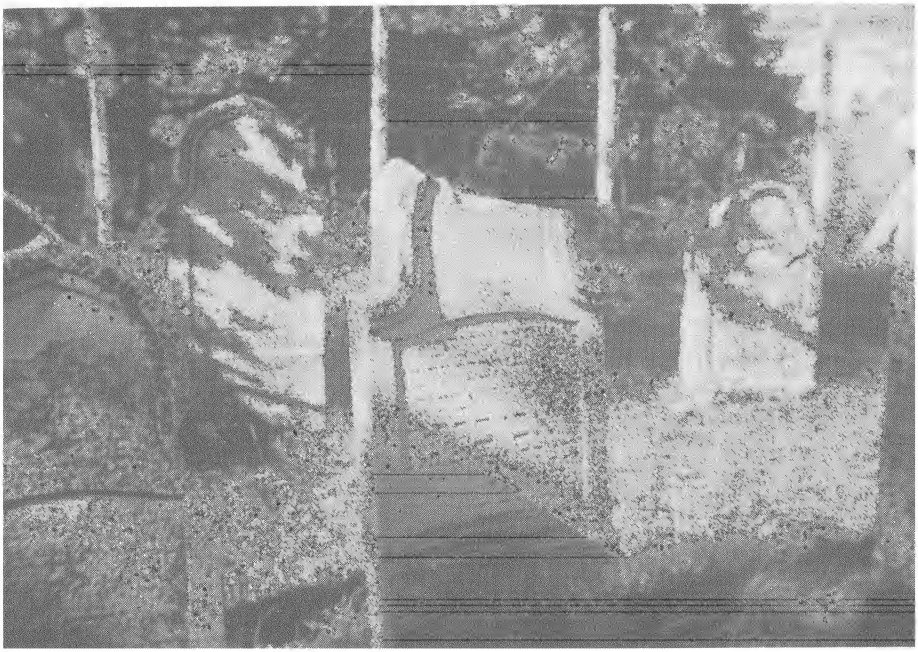
הללו האמינו כי בניהם יעזבו את טלץ' לקול שופרו של משיח, והנה שורכים הם רגליהם העייפות בפקודת שונאי ישראל אל הגיטו בביסטריץ. בקצה היישוב חיכתה להם שיירה של עגלות שהייתה מוכנה להסיעם עד ביסטריץ, אל הגיטו.

מן הגיטו הוסעו ברכבות המוות לאושביץ' — גיא ההרגה של חמש מאות רבוא מיהודי אירופה.

עם תום מלחמת העולם השניה, כעבור שנה, (היתש"ה־1945), שבו מספר אודים מוצלים מאש התופת של אושביץ לטלץ'. הללו ניסו להשתרש במקום מחדש, אולם לא מצאו מנוח תחת כפות רגליהם. הם נוכחו לדעת כי כל שיקום במקום לא יהיה אלא בבחינת בנין של קורי עכביש.

המצבה על קברו של ר׳ אברהם־יצחק

מצבת קבורת ראסיה בת ר׳ דוד הרניק אשת ר׳ יצחק וידר

אחד אחד עזבו את המקום, אחרי שמכרו במחירים סמליים את אחוזותיהם שנשארו להם בירושה מן הסבא, מן ההורים, דודים ואחים, ונתפזרו משם לארבע רוחות העולם.

רק בית הקברות שעל ראש הגבעה הצופה על דרך מבוא טלץ׳, שומר עדיין על זכר הקהילה היהודית ששגשגה במקום זה לשעבר. מלבד החן היהודי הנסוך על מספר בתי דירה נאים, המפוזרים ברחבי הישוב, וביניהם ביתו המרווח הנאה של אנשל — בטבורו של הישוב.

בית הכנסת המפואר - שכל יהודי המקום טיפלו בבנינו והאמינו כי בבוא המשיח יעבור אף הוא עמהם לארץ ישראל — הפסיק לשאת עלבון בדידותו. הגויים במקום, שראו בו זכר תפארת קהילת יהודי טלץ׳, לא יכלו להשלים עם המשך קיומו, על־כן הרסוהו, לבל יישאר עוד שריד ופליט לגאוות היהודים במקום.